

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

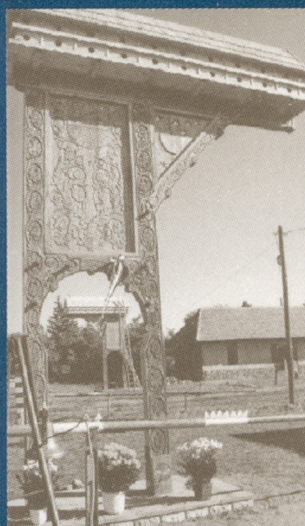
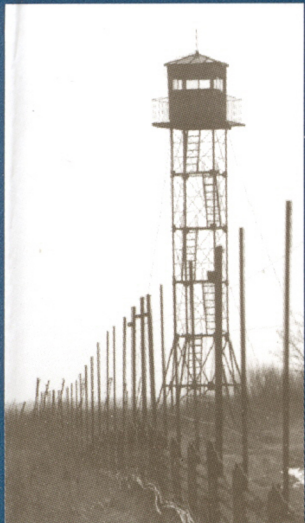
A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzat](#)át.

TÉR ÉS TEREP

Tanulmányok az etnicitás
és az identitás kérdésköréből

AKADÉMIAI KIADÓ

TÉR ÉS TEREPI

AZ MTA ETNIKAI-NEMZETI KISEBBSÉGGKUTATÓ INTÉZETÉNEK
ÉVKÖNYVE III.

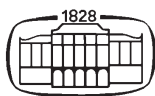
Sorozatszerkesztő
SZARKA LÁSZLÓ

TÉR ÉS TEREP

*Tanulmányok az etnicitás és az identitás
kérdésköréből III.*

Szerkesztette

KOVÁCS NÓRA, OSVÁT ANNA és SZARKA LÁSZLÓ

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával

ISBN 963 05 8209 0

HU ISSN 1588-8525

Kiadja az Akadémiai Kiadó,
az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19.
www.akkrt.hu
www.szakkonyv.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2004

© Kovács Nóra, Osvát Anna, Szarka László, 2004

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó Rt. igazgatója
Felelős szerkesztő: Gilicze Gáborné
Termékmenedzser: Hesz Margit
Nyomdai előkészítés: Győrei D. László
A borítót Szász Regina tervezte
A borítón szereplő fotókat Hajdu András és Heltai Csaba készítette
Kiadványszám: KMA4-015
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Nyomda Kft. végezte
Felelős vezető: Reisenleitner Lajos
Martonvásár, 2004
Megjelent 36,1 (A/5) ív terjedelemben

Tartalom

KULTURÁLIS HATÁROK – ADAPTÁCIÓS FOLYAMATOK	7
A határ paradigmája a társadalomtudományokban	9
ILYÉS ZOLTÁN	
A határfogalom változó tartalmai a geográfiától az empirikus kultúrakutatásig	9
HOFER TAMÁS	
Szemponatok a határok történeti-etnográfiai értelmezéséhez	17
KOCSIS KÁROLY	
A politikai és az etnikai földrajz határértelmezései	23
BINDORFFER GYÖRGYI	
Határon innen – határon túl	29
FEISCHMIDT MARGIT	
A határ és a román stigma	43
BAKÓ BOGLÁRKA	
A másság és különbség határán	59
KOVÁCS ANDRÁS	
A zsidók és az új Európa	73
PETTERI LAIHONEN	
A romániai bánási (bánati) tolerancia és többnyelvűség a nyelvi ideológiák tükrében	81
HAJNAL VIRÁG–PAPP RICHÁRD	
„A mi kávénk”	99
KEMÉNYFI RÓBERT	
„...A magyar nyelvhatárok, nyelvszigetek és szórványok védelme ügyében...”	119

ETNIKAI VÁLTOZÁSOK – ETNOPOLITIKAI ALTERNATÍVÁK	133
TÓTH ÁGNES–VÉKÁS JÁNOS Határok és identitás	135
SZABÓ ORSOLYA Reform vagy módosítás?	191
EILER FERENC Törekvések a kisebbségi önkormányzati választások reformjára 1998–2004	209
KÁLLAI ERNŐ Működési tapasztalatok és változási igények a helyi cigány kisebbségi önkormányzatoknál	227
PRÓNAI CSABA A kulturális antropológia jelentősége a cigánykutatásban	253
VÁRADI MONIKA MÁRIA–DORIS WASTL–WALTER–FRIEDRICH VEIDER Menni vagy maradni – a végek dilemmája	273
KOVÁTS ANDRÁS A magyarországi bevándorláspolitikai problémái	297
ADATTÁR	313
VIZI BALÁZS Bevezető az Európai Konvent kisebbségvédelmi javaslataihoz Kisebbségvédelmi javaslatok az Európai Konventben	315 324
A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek kronológiája (2003) (Összeállította: MLECSENKOV LÁSZLÓ)	339
Magyarország és a határon túli magyarok kronológiája (2003) (Összeállította: VÉKÁS JÁNOS)	369

*Kulturális határok – adaptációs
folyamatok*

A határ paradigmája a társadalomtudományokban*

ILYÉS ZOLTÁN

A határfogalom változó tartalmai a geográfiától az empirikus kultúrakutatásig

A geográfiában a határ térfelosztási eszköz és sokat vizsgált általános térelem. Többnyire *elválasztó* vonalként, *végpontként*, valaminek a *széleként* értelmezzük. Segítségével megkülönböztetjük a határtalan *teret* a *területtől*, amely lehatárolt térrész. A határ alapvető funkciói szerint lehet *elválasztó térelem*, *gát* (pl. természeti határok, államhatárok), *szűrőzóna* (kapukkal: vásárvonal, vásárváros), *perem és ütközőzóna* (térben előrehaladó folyamatok mozgó peremzónája: *frontier*, *oikumené* – szemioikumené folyton változó határa), *kontaktus-*, *konfrontáció-* és *interferenciazóna* (Nemes Nagy 1998).

Georg Simmel híres esszéjében a határ funkcióit, működését a *híd* (össze-kapcsol, egyesít, győz a társadalmilag konstruált kettészakítottság fölött) és az *ajtó* (a „kint” és a „bent” közötti áramlásokat szabályozza) metaforáiba sűríti (vö. Böröcz 2002).

A társadalomtudományok egyre hangsúlyosabban fordulnak az *identitásbeli és társadalmi határzónák* sokkal illékonyabb, metaforikus jelensége felé. Ezen belül is sokan a különböző jelentésvilágokat elválasztó kulturális határvonalakat hangsúlyozzák. A „metaforikus” és „reális” határdefiníciók ugyanakkor nem feltétlenül különülnek el élesen egymástól, a kettő dialektikusan hat egymásra (Donnan–Wilson 2002).

A kutatási preferenciák és módszerek által meghatározva beszélünk/beszéltünk politikai, adminisztratív, kulturális, társadalmi, etnikai, nyelv-, valósi, mentalitásbeli, pszichológiai, szexuális, „faji” stb. határokról. Az említett „határfunkciókat” szinkrón és diakrón perspektívából vizsgálva feltűnik, hogy gyakran egymásba oltódnak, átalakulnak, hibridizálódnak. Az államhatár lehet egyben kulturális interferenciazóna és vásárvonal, az idők folyamán teljesen elkülönítő *gát* funkciója először szűrőzónává, majd kontaktuszónává módosulhat. A határok szelektíven, az egyes társadalmi csoportok, etnikumok, állampolgárok irányában különböző mértékben nyitott kapuként is működhetnek.

* Ilyés Zoltán, Hofer Tamás és Kocsis Károly tanulmányai az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete által 2004. május 26–27-én szervezett „Kulturális határok – adaptációs folyamatok” című konferencia kerekasztal-beszélgetésén elhangzott előadásoknak a szerzők által meg szerkesztett változatai.

Az antropológiában a kultúrák közötti távolságok, a kultúrán belüli különbségek hangsúlyozódnak, a társadalomtudományokban a *kulturális határok* fontos kutatási témává váltak (I. R. Rosaldo munkássága). „Határvidékek nemcsak a hivatalosan elismert határokon ismerhetők fel, hanem a nemi, életkor, státus vagy az élettapasztalatok terén adódó különbségek kevésbé formális” és formalizálható metszéspontjain is (Rosaldo, R. 1989; idézi Donnan–Wilson 2002). A határoknál és a határmenti régiókban (és máshol) léteznek *felfogásbeli választóvonalak* (Alvarez 1995). *Határok mindazon helyek, ahol – bárhol is legyenek – a másságukat feladni nem kívánó különböző kultúrák kerülnek kölcsönhatásba* (Alvarez–Collier 1994). Így a józsefvárosi piacon vagy egy kamionparkolóban éppúgy „határesemények” játszódhatnak le, mint a diszkóban, a kocsmában vagy a vonaton.

A társadalmi térbeliséget vizsgálva a határ fogalmát nagyon nehéz tehát pusztán térelemként értelmezni. A hagyományos etnikai földrajzban vagy néprajzban valamilyen szempont szerint a „többségi elvet” alkalmazzák (Vilkuna 1975). A valóságban azonban – mint arra többen rámutattak – inkább folytonos térbeli átmenetokről, átmeneti zónákról, kontaktuszónákról van szó. A néprajz térbeli vizsgálati bázisán kifejlődött *érintkezési* vagy *kontaktzóna* fogalom olyan sávokként gondolható el, „ahol a két, egymással határos nyelvterület, népterület vagy kulturális terület nyelvi, népi, kulturális kölcsönhatásai különösen erősek” (Keményfi 1994, 1998; az első irányadó magyarországi tanulmány ebben a vonatkozásban: Paládi-Kovács 1984). Ezeket a megfontolásokat igazolják és egyben finomítják az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete által indított Kárpát-medencei „nyelvhatárkutatások”. Az már kezdettől fogva nyilvánvaló volt, hogy a nyelvhatárt (mint gyakran használt történeti, etnikai földrajzi kategóriát) nem értelmezhetjük statikus választóvonalként. Nemcsak diakrón perspektívából vizsgálva érzékeljük folytonos változásban, hanem a szinkrón vizsgálatok során is bebizonyosodott: a különböző kultúrákat elválasztó határ – így az etnikai térképeken ábrázolt nyelvhatár is – szituatív: más és más módon átjárható az egyes etnikai és szociális csoportok számára.

Sokkal helyesebbnek tűnt tehát mentalitáshatárokról, a megélés és a megtapasztalás hatáiról vagy olyan szimbolikus határokról beszélni, amelyek a határt átlépők cselekedeteit szervezik, átmenetileg vagy tartósabban mobilizálják, átstrukturáltatják velük etnikus szimbólumkészletüket. A nyelvhatár mint statikus fogalom nem számol a gazdasági és infrastrukturális változásokkal (utak, vasutak építése), a polgárosodás és a modernizáció összetett folyamataival, amelyek az interkulturális kommunikatív helyzetek, ún. „találkozások” megsokszorozódását eredményezik (Biró A. 1996). Ezeknél a „találkozásoknál” a határ metaforikus jelentésének minden kulturális találkozásra való kiterjesztése jelenik meg, amivel nem minden társadalomkutató ért egyet. Az etnikai, a nemzetiségi vagy a nyelvhatár egyfelől a statisztikai számadatokhoz köthető tudományos konstrukció, másfelől ugyanakkor van-nak reális, empirikusan feltérképezhető, „kitápintható” megnyilvánulásai is.

A nyelvhatár megrajzolóit nem számolnak a népszámlálók olykor kimondatlan intencióival vagy hangoztatott elvárásaival, a megszámláltak igazodási kényszerével, a beolvadást vagy a disszimilációt leplező „mimikri-magatartásával” (Ilyés 2003). A fenti vitatható, kartografikusan gyakorta megjelenített határfelfogást teszi zárójelbe és finomítja, differenciálja a néprajz térbeli vizsgálati bázisán kifejlődött érintkezési vagy kontaktzóna fogalom. A *kulturális mezsgye* megközelítés különösen megfontolandó a modern és/vagy posztmodern diffúzió, a tömegkommunikáció, a világháló, a világháló, a globalizáció folyamatainak ismeretében. Fredrik Barth szerint „a kultúra globális, empirikus változatossága folytonos jellegű, s nem tagolható egymástól élesen elkülönülő, integráns egységekre” (Barth 1996).

A szociológia felől közelítve a territoriális lehatárolások (mindig) valamilyen szociális lehatárolódás eredményei: a kortárs társadalomtudományi határ-kutatások már nem elsődlegesen a határ fajtájára kérdeznak rá, hanem áramlás-szociológiai szempontokkal, kvalitatív módszerekkel a határoknak a szituációk és cselekvések, identitások és múlt-narratívák formájában konstituálódó hatásait vizsgálják (Hadas 1994, Baumgartner-Kovács-Vári 2001, Jeggle 1994, Váradi 1999, Váradi-Wastl-Veider 2002). A történeti szociológiának és a kulturális antropológiának a diszkurzivitást vizsgáló irányzatával találkozhatunk a határváltás nemzeti narratíváit és lokális párbeszédeit, „átbeszéléseit” elemző munkákban (Kovács 2000). Hasonlóképpen figyelmet kapott a határlebontás, a vasfüggöny megbontásával, lebontásával kapcsolatos helyi és államközi politikai diskurzus (Baumgartner-Kovács-Vári 2001, Kovács 2002).

A határ, határvidék általában sűrű szimbolikával rendelkezik: határkövek, katonai létesítmények, vámépületek stb. egyfajta palimpszesztként idézik a versengő múltak és nemzetépítések ütközőterületeit: az egykori határok, határvidékek a rivalizáló olvasatok és szemiozis aktivitástereivé válnak, beépülnek a nemzeti emlékezetbe, misztifikálódnak, mozgósító, szervező erejük erősödik. Az „ezeréves, régi határokkal” kapcsolatosan kimerevedő, egyoldalú olvasatok példája lehet a gyimesi „ezeréves határ”. Az erdélyi turistautak mára alapvető programpontja az „ezeréves határ” megtekintése, ahol a turistacsoportok a határ egy bizonyos kis szegmensénél az „ezeréves határról” termelnek és fogadnak be „nagy nemzeti olvasatokat” és helyi „igaz történeteket”, azonban a valóságos helyi társadalmi mozgások, a helyi interkulturális gyakorlatok már korántsem ilyen egyértelműen viszonyulnak ehhez a határhoz (Ilyés 2004).

Lezzi (1993) a határokat cselekvések elindítóiként és/vagy következményeiként értelmezi. Megkülönböztet adminisztratív kereteket és szervezeteiket, valamint regionális népességet, illetve népességcsoportokat. Vizsgálatainak középpontjában a gazdasági és igazgatási szereplőknek a határokkal és határváltozásokkal kapcsolatos cselekvései álltak.

A politikai-adminisztratív határok cselekvés- és attitűdszervező erejét több kortárs amerikai társadalomkutató is tanulmányozta az Egyesült Államok és

Mexikó határvidékén (Alvarez 1995, Alvarez–Collier 1994, Anzaldúa 1987, Martinez 1994a, 1994b).

Martinez (1994b) egy határrégió összes népességcsoportjának határokat átszelő- átívelő interakcióit vizsgálta *oral history* segítségével, és ennek alapján viselkedéscsoportokat különített el a Mexikó–USA határrégióban. Alapvetően *nemzeti* és *transznacionális* beállítottságú népességcsoportokat és alcsoportokat különített el. Minden csoport speciális, a határra vonatkozó, a határ által meghatározott csoportspecifikus magatartásmintával rendelkezik. A *transnational borderlanders* kategóriájába olyan személyek tartoznak, akik a szomszéd állam/nemzet tagjaival jelentős kontaktust építettek ki, megkísérelnek úgy cselekedni, hogy a határt mint akadályt legyőzzék, és minden lehetőséget kihasználjanak, hogy a másik oldalon bevásárolhassanak, ott tanuljanak, dolgozzanak, vagy egy ideig ott éljenek. Az alcsoportok etnikus kritériumok és a határátlépő kontaktusok foka szerint tagozódnak.

Martinez szerint a *borderland milieu*-ben öt indikátor befolyásolja különösen a határrégiókon belüli életet:

1. *Államok közötti orientáció*: az államok egymás közötti viszonyától, a határ menti népességkoncentrációtól és a gazdasági körülményektől függ (kereskedelem, turizmus, migráció, információcsere, kulturális kapcsolatok, személyes kapcsolatok).

2. *Állami konfliktusok*: A határrégiók lakosságának viselkedése különbözik a belső államtér népességének viselkedésétől, különösen a vitatott határu országokban, vitatott határ menti területeken, illetve az államok közötti kríziszituációk vagy kisebb belső állami konfliktusok során.

3. *Etnikus (kulturális) konfliktusok*: Minél nagyobbak a határ két oldalán élő népesség közötti ellentétek, annál nagyobb a belső összetartás. Ezek az ellentétek az etnikum, a vallás, a vámok, az értékek és a gazdaság állapota következtében alakulhatnak ki és erősödhetnek.

4. *Elzártság, elkülönültség*: Izolált helyzetben – többnyire a belső hatalmi központtól távol – az állampolgárok különös típusa alakul ki; érdekeik nincsenek szinkronban a kormányzat érdekeivel vagy az ország kultúrájának fejlődésével.

5. *További faktorok*: A határrégiókban más a hozzáállás az állam törvényeihez, mert ezeket nem egy átmeneti zóna számára alkották.

A határrégiókban, kontaktzónákban olyan kisebbségi csoportok alakulnak ki, amelyeknek tagjai egyidejűleg *több világban* képesek (kénytelenek) élni. Ez előny (lásd többnyelvűség, multikulturalitás) és hátrány (előítéletek, félelem az idegenektől) is lehet egyszerre. A *borderland milieu* tehát döntően meghatározza a határrégiókon/határokon túllépők interakcióit (a kettő egymással kölcsönhatásban van). Az *életformáktól*, megélhetési stratégiáktól függően a határ többé vagy kevésbé erős befolyást gyakorol az érintettek életvilágára.

Többben a határokat és a határvidékeket a kulturális stílusok keveredéséből adódó átmeneti kultúrák helyszíneiként értelmezik. A határvidékek kulturális értelmezésénél heurisztikus, vezető fogalmakká váltak a hibridizáció, az

összeolvadás, a melting pot koncepciói (Gupta–Ferguson 1992, Frida 2003). A „perem és határvidék” a posztmodern szubjektum természetes életvilágának adekvát kifejezése. A határvidéken újfélé identitások jönnek létre: több helyen egy harmadik „kulturális határország” jön létre (Anzaldúa 1987). A határok a kulturális játszmák és kísérletek terepei, egyben a dominancia és a hatalomgyakorlás kiemelt helyszínei is.

A társadalmi szereplőkön túl fontos a *politikai* szereplők funkciója (Barth 1996). A nemzetállam kiépítésével a határvidékeken megindul egy sajátos kisajátítás, egy kényszerített (elvárt, javasolt, támogatott) igazodási folyamat, illetve igazodási igény. A határváltozásokkor ez a kisajátítási igény az új államnemzet (vagy privilegizált államalkotó társnemzet) politikai szereplőitől érkezik. Ennek irányítói, főszereplői: a helyi és regionális adminisztratív és kulturális elitek, az állami szolgálatban álló intelligencia, olykor a katonai elnyomó apparátus. Ez a határtérségek kulturális homogenizációját idézheti elő. A 20. századi közép-európai határváltozások nyomán az utódállamokban bekövetkező telepítések, migrációk, adminisztratív átszervezések mind ezt a homogenizációt – végső soron az asszimilációt és nemzetváltást – szolgálták. A fentiekből nyilvánvaló tehát, hogy a (mesterséges) politikai határok „termelnek, termelhetnek” kulturális, etnikai határokat is. A belső közigazgatási határok és az autonómiák határai is ugyanúgy „termelhetnek” kulturális és etnikai határokat (l. a székelyföldi magyar megyéknek és a korábbi magyar autonómiáknak a tömbszerűség tapasztalatát és élményét erősítő hatását vagy a „székelyföldiség”, „hargitaiság” mint egyszerre magyar és regionális tudat kialakulását).

Mindezek ellenére a határokon gyakran érezhető sajátos – akár a különböző etnikumokat is egybekapcsoló – elkülönülés: a már említett kulturális „határországok” mint köztes minőségek jönnek létre. A romániai Bánát számtalan belső, a helyiek által átléphető kulturális határán túl éppen a közeli államhatárok mintaközvetítő ereje miatt maradt meg a Ceaușescu-féle Románia legnyitottabb, legpolgárosultabb és legtoleránsabb régiójának.

A történeti és az empirikus vizsgálat számára egyaránt fontos tapasztalat, hogy az egykori államhatárok és belső adminisztratív határok a változások után mintegy virtuálisan vannak jelen: továbbra is élnek a korábbi határtudatok, az egykori belső közigazgatási határok mentén szerveződő kapcsolatok, a régi közbizsági, adminisztratív és érdekérvényesítési minták.

A határmentiség az elmúlt másfél évtized magyarországi társadalomföldrajzi kutatásainak egyik legfontosabb irányzatává vált. A határmentiség nem feltétlenül jelent perifériát (Éger 2000), de Magyarország esetében egy sor olyan, határ menti térség van, amely társadalmi, gazdasági, kulturális perifériának, depressziós térségnek minősül. Jelen vázlatunkban nem tudjuk áttekinteni mindazokat a publikációkat, amelyek ebben a tárgykörben hazánkban születtek (Baranyi B., Baukó T., Gurzó I., Kocsis K., Hardi T., Molnár J., Pál Á., Rechnitzer J., Süli-Zakar I. stb. munkái). Ezek jórészt a hagyományos társadalomföldrajz, illetve a regionális tudomány és a szociálgeográfia

módszertani bázisán, a kelet-közép-európai politikai-gazdasági rendszerváltások nyomán koncipiált eurorégiókkal mint lehetséges együttműködési terekkel kapcsolatban születtek, és térségfejlesztési, regionális kooperációs irányokat vázolnak fel.

Végezetül Utz Jeggel nyomán felhívjuk a figyelmet a határnélküliség, a határok feloldódásának veszélyére, a sebezhetőségérzet, a labilitás megnyilvánulásaira is. A határok dekomponálása előhívhatja a kiszolgáltatottságnak, a biztonságérzet megszűnésének új érzéseit, és újfajta határreceptiókat indukálhat a társadalomtudományos gondolkodásban és kutatásban.

Irodalom

- Alvarez, R. R. 1995. The Mexican-US Border: The Making of an Anthropology of Borderlands. *Annual Review of Anthropology*, XXIV: 447–470.
- Alvarez, R. R.–Collier, G. A. 1994. The Long Haul in Mexican Trucking: Traversing the Borderlands of the North and the South. *American Ethnologist*, XXI (3): 606–627.
- Anzaldúa, G. 1987. *Borderland/La Frontera: The New Mestiza*. San Francisco: Spinsters/Aunt Lute Press
- Barth, F. (szerk.) 1969. *Ethnic Groups and Boundaries*. Oslo: Universitet Forlaget
- Barth, F. 1996. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio, Kisebbségi Szemle* VII. 1: 3–25.
- Baumgartner G.–Kovács É.–Vári A. 2001. A határmentiség paradoxonai: Jánossomorja és Andau (1990–2000). In: Bárdi Nándor–Lagzi Gábor (szerk.) *Politika és nemzeti identitás Közép-Európában*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 113–140.
- Biró A. Z. 1996. A megmutatkozás kényszere és módszertana. In: Gagy József (szerk.) *Egy-más mellett élés*. Helyzet Könyvek, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Csíkszereda: Pro Print Könyvkiadó, 247–283.
- Böröcz J. 2002. A határ: társadalmi tény. *Replika*, (13) 47–48: 133–142.
- Donnan, H.–Wilson, T. M. 2002. Határok és antropológia Európában. *Replika*, (13) 47–48: 117–131.
- Éger Gy. 2000. *Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Osiris
- Éger Gy.–Langer, J. 2001. *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. Budapest: Osiris-MTA Kisebbségkutató Intézet
- Frida B. 2003. „A másik felé...” A közeledés és az elkülönöződés szimbolikus stratégiái a gyimesi interetnikus kontaktzónában. In: Kozma István–Papp Richárd (szerk.) *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest: Gondolat-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 26–39.
- Gupta, A.–Ferguson, J. 1992. Beyond „Cultura”: Space, Identity, and the Politics of Difference. *Cultural Anthropology*, VII. (1): 6–23.
- Hadas M. 1994. Határtérség és modernizáció – Mobilitási folyamatok és attitűdök a magyar-szlovák-ukrán hármas határ körzetében. *Regio*, (5) 2: 31–44.
- Ilyés Z. 2003. Nyelvhatár/kontaktzóna értelmezés a Székelyföld keleti peremvidékén. In: Kozma István–Papp Richárd (szerk.) *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest: Gondolat-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 77–88.

- Ilyés Z. 2004. Szimbolikus határok és határjelek. A turisták és a helyiek határtermelő és -olvasó aktivitása Gyimesben. In: Biczó Gábor (szerk.) *[vagabundus] Gulyás Gyula tiszteletére.* [A Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék könyvei 5.] Miskolc: Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék 189–212.
- Jeggle, U. 1994. Határ és identitás. *Regio*, (5) 2: 3–18.
- Keményfi R. 1994. A kulturális határok értelmezésének kérdéséhez. In: Ujváry Zoltán (szerk.) *Folklór és Ethnographia 85. In memoriam Sztrinkó István.* Debrecen: KLTE, 13–22.
- Keményfi R. 1998. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza. Gömör Néprajza L. Debrecen
- Kovács É. 2000. Határváltó diskurzusok: Komárom 1918–22, 1938. In: Bárdi Nándor (szerk.) *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában.* Budapest: Teleki László Alapítvány, 181–212.
- Kovács É. 2002. Határmítoszok és helyi identitásnarratívák az osztrák-magyar határ mentén. *Replika*, (13) 47–48: 143–156.
- Lezzi, M. 1993. Über die Grenzen – Eine Wegbeschreibung des Projektes „Auswirkungen der EG-Aussengrenze auf die Raumordnungspolitik in Schweizer Grenzregionen. *Regio Basiliensis* 32. H. 1. 19–24.
- Martinez, O. J. 1994a. The Dynamics of Border Interaction: New approaches to border analysis. In: Schoefield, C. H. (szerk.) *Global Boundaries World Boundaries.* Series 1. London–New York
- Martinez, O. J. 1994b. Border People – Life and Society in the U.S.-Mexiko Borderlands. Tucson–London
- Nemes N. J. 1998. *A tér a társadalomkutatásban.* Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület
- Paládi-Kovács A. 1984. Kulturális határok és kontaktzónák Észak-Magyarországon. In: Szabadfalvy József–Viga Gyula (szerk.) *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon I.* [A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai XV.] 61–73.
- Rosaldo, R. 1989. *Culture and Truth: The remaking of Social Analysis.* Boston: Beacon Press
- Váradi, M. M. 1999. Pinkamindszent (Allerheiligen). Verlustgeschichte einer Grenzgemeinde. Ein alternativer Forschungsbericht. In: *Grenze im Kopf. Beiträge zur Geschichte der Grenze in Ostmitteleuropa.* P. Haslinger (Hrsg.). Frankfurt am Main: Peter Lang 141–156. [Wiener Osteuropa Studien, 11.]
- Váradi, M. M.–Wastl, D.–Veider, W.-F. 2002. A végek csöndje. Határ-narratívák az osztrák-magyar határvidékről. *Regio*, 2: 85–107.
- Vilkuna, K. 1975. Nyelvhatár, etnikai határ, kulturális határ. *Magyar Tudomány*, XX. 752–760.

HOFER TAMÁS

Szemponatok a határok történeti-etnográfiai értelmezéséhez

Az előző tanulmányban arról volt szó, hogy a mai globalizálódó, felgyorsuló világban milyen szerepe van a határoknak, az érintkező vagy kontaktzónáknak. Én viszont a múltból kívánok idézni néhány adatot, amelyek – remélem – szintén hozzájárulhatnak a mostani vitához.

Ha kulcsszavaink jelentéséről beszélünk, le kell szögeznünk, hogy a szavak jelentésébe, a „nyelvhasználati szemiotikai térbe” olyan régi, történeti értelmezések is belejátszanak, melyeknek pontos magyarázatát már nem tudjuk, de a nyelvhasználat révén felfogásunkat befolyásolják. Erre példa maga a *határ* szó is, amelynek szótöve, mint ismeretes, az uráli korból származik. A gyökerénél olyan ige és névszó van, amely a mai *hat*, *hatás*, *hatol*, *hatalom*, *hatalmában tart* szavakban, kifejezésekben maradt fenn, és többek között jelenti azt a peremet is, ameddig ez a hatás, birtoklás „elhatol”, tehát a határvonalat, de azt a területet is, amit ez a hatás lefed. Ez a kettős jelentés (határvonal és a körülhatárolt terület) a szomszédos nyelvek határt jelentő szavaiban, sőt már a latinban sincs meg. Talán ez a kettős jelentés (is) okozhatta, hogy a magyar *határ* szót a középkorban több szláv nyelvbe és a románba is átvették. A berlini szlavista professzor, Peter Rostankowski (1977) szerint innen származott az egész Szibériáig elterjedt orosz, ukrán *chutor* is a határbeli tartozéktelepülések, szállások, szórványtelepülések megnevezésére.

A *határoknak* egykor Magyarországon három, egymásba illeszkedő, különböző nagyságrendet képviselő, általános, az egész országra kiterjedő rendszere volt. Az alapszinten voltak a *községhatárok*. Ezekből épültek föl a megyék a *megyehatárokkal*, a megyékből az ország az *országhatárral*. Ezeket a határokat mind őrizték: mezőőrök, megyei zsandárok, pandúrok s katonák, az „ország őrizői”. Mindegyik határtípus más-más módon kötötte össze a benne lakókat, a falvak népét, a megyék népét, az ország népét.

A falvak közötti határvonal sok esetben egy gyakorlatilag egy öl széles mezsgyét, keskeny határsávot, jogilag senki földjét jelentett. Ide került mindaz, amit kétfelől egyik falu sem akart befogadni: itt temették el az országúton talált, folyóvízből kifogott halottat, villámsújtotta embert, öngyilkost, a bosszorkányság gyanújába kerülteket. A mezsgyén néha laktak is, idegenek, seregüktől elmaradt katonák, a korábbi századok kóborló emberei közül peremre sodródtak. A 18. századi határperekben vannak rájuk vonatkozó adatok.

A határok „érvényben maradtak” akkor is, amikor maga a falu elpusztult, elnéptelenedett. A Dél-Dunántúlon például a 18. században német telepesek által benépesített egykori tolnai, baranyai magyar falvakban a hódoltság előtti, alatti településszerkezetet, a helyneveket a megőrzött községhatárok tartották fenn. A hódoltság alatt ezekbe a falvakba horvátok, szerbek települtek, akik azonban a Rákóczi-szabadságharc alatt Vak Bottyán dunántúli hadjárata következtében elmenekültek a Szerémségbe, sőt Boszniába. Amikor az 1740-es évekre az új magyar, német telepesek és az új földbirtokosok helyzete konszolidálódott, a Drávától, sőt a Szávától délre keresték meg a baranyai falvak török kori lakóit, és hozták föl tanúnak a határperekben. Ez azt is sejteti, hogy a régi lakosok kapcsolata talán nem szakadt meg egykori falujukkal, és azt is, hogy a határok tiszteletben tartását a változó urak és lakosok egymástól átvették, kötelességüknek elismerték. Az említett határperekben az eskü alatt kihallgatott tanúk néha megpróbálták saját falujuknak jogtalanul, hamis esküvel földet szerezni, de arról is vannak vallomások, hogy a büntetés, az isteni igazságszolgáltatás utolérte őket. A községek közötti határoknak az említett „transzcendens” érvényessége – Takács Lajos kifejezésével élve: „szentsége” – a közelmúltban megtartott, a párizsi Maison des Sciences de l’Homme kezdetben Zempléni András által kezdeményezett „Frontières, espaces et identités en Europe” című történeti és antropológiai konferenciasorozat témája volt. (A most idézett adatokat részben ehhez a vállalkozáshoz gyűjtöttem össze.)

A régi falvak lakóit rengeteg közös érdek és kötelezettség fűzte össze, s kötötte hozzá a község határához. A törvényekben írt „röghöz kötöttség” a falu határára vonatkozott: ha el akartak költözni, el kellett számolniuk kötelezettségeikkel, tartozásaikkal. Kérniük kellett a falut és a földesurat, hogy engedje el őket. A falura vetették ki az országos és a megyei adót, a község közösen állított katonát, eltartotta a beszállásoltakat, fuvar, közmunkát és robotot teljesített a megyének, földesurának. A falu lakói felelősek voltak a falu határában elkövetett bűntényért, a hódoltság alatt a török a falun vette meg a határban talált halott vérdíját. Viszont őket illette a határ használata (természetesen a most nem tárgyalt földesúri jogok mellett), saját megművelt telkükön kívül a legelő, a rét, erdő, álló- és folyóvizek haszonvétele. Ha villongás támadt szomszédos falvak között, a határnál csaptak össze, illetve gyakran csak sértegették egymást a határon át, mert saját földjükön biztonságban voltak, de idegen földön már kiszolgáltatottabbá váltak. A tilosban járó idegen állatot behajtották, az embert megzálogolták. Maguk választották előjáróikat, akik több-kevesebb szabadsággal intézték közös dolgaikat, közösen mint testület fogadtak pásztorokat a nyájuk mellé, kovácsot, mezőőröket, tanítót, esetleg lelkészt is.

A megye abban hasonlított a községekre, hogy elnevezése (csakúgy, mint a községhatáráé) egyaránt jelentett határvonalat, megyét-mezsgyét a megye körül, illetve egykor a „vár” körül, s jelentette a megye területét is (Szabó István [1969] értelmezése). Ahogy a községnek a „községháza” volt a központja, úgy

a megyéé a megyeháza. A megye a benne lakó köznemesek territoriális szervezete volt. A beköltöző nemes nemesi levelét a megye közgyűlésén hirdették ki, a megyében tölthetett be tisztséget, s a megye nemeseivel együtt választott követet az országgyűlésbe. A megye fogadta fel a pandúrokat, de hatáskörük csak a megye határáig ért: erről szólnak az anekdoták a határra épített csárdákról, a megye büntető keze elől menekülő betyárokról. Ha a megyebeli marha más megyébe csatangolt, s megtalálták, azonosságát az égetett tulajdonjegy bizonyította: elől a vármegye betűjele, utána a község megyén belüli sorszáma, végül a tulajdonos gazda jele.

Az ország határán a falusi ember akkor járt, ha beállt katonának. A katona a népdal szerint az „ország őrizője” volt. Ha a megye volt illetékes, hogy nemes embereket befogadjon, igazoljon, a főrendeknél ez az illetékesség már az országgyűlésre tartozott. Ha valaki indigenátust kapott, rangját-személyét elismerték, ezzel mintegy magyarrá vált. Gróf Kollonits Henrik Károly még mint birodalmi osztrák főrend 1646-ban olyan arcképet készíttetett magáról, amelyen német díszruhát visel. De amikor a magyar országgyűlés befogadta, ugyanezt a portrét átalakíttatta, s 1652-ben már magyaros kalpaggal, nagy díszgombokkal gombolódó magyar mentében lehetett látni. Az ország házában ott ültek a megyék nemesembereit képviselő követek s a „felsőtáblán” az országosan elismert főrendek.

Az országhatárnak is megvolt a transzcendens értelme. Erre csak egy példát idézek: 1849-ben, amikor Kossuth Lajos menekült, és vele volt a szent korona is, a koronát csak az országhatárig vitte. Ott elrejtették, elásták. A koronában maga az ország és az ország története testesült meg. Nem érezhette senki magát felhatalmazva, hogy az országból kivigye.

Végül két példát szeretnék felhozni arra, hogy milyen általánosított határfogalmakat alkotott a néprajztudomány, illetve az antropológia saját szak kutatásaival. Az első a svájci néprajzi atlasz egy tanulsága, eredménye, amelyet az atlaszmunkák vezetője, Richard Weiss professzor ismertetett 1947-ben megjelent, „A Brünig-Napf-Reuss vonal mint kulturális határ néprajzi térképeken” című tanulmányában. A „néprajzi térképen”, mint ismeretes, egyes kulturális jelenségek változatainak előfordulását ábrázolják sok kutatópont adataival. A társadalom és történelem iránt érzékeny Weiss értelmezésében a svájci nagytájakat az különbözteti meg főként, hogy mely külföldi területek felé nyitottak. A közép-svájci határvonal nem esik egybe sem a vallási, sem a nyelvi, nyelvjárási, sem a politikai elkülönülésekkel, de hűen tükrözi azt a „történelmi vízválasztót”, amelyen a keletről, nyugatról indított kulturális hatások ütköztek, megtörtek. (Más szavakkal, Weiss ebben a cikkben nagyvonalú képet ad arról, hogy Nyugat- és Kelet-Svájc között már a 13. század közepén kialakult egy belső határvonal s mellette egy „érintkező zóna”. Számos kulturális „elem”, melyeket térképre visznek az etnográfusok, csak később alakulhatott ki, például a francia kártya, a német kártya elterjedése, protestáns és katolikus szokások. Közben többször elmozdultak, eltolódtak

az országhatárok, vallási határok – de a régi érintkező határrégió érvényben s helyben maradt.)

A másik „kulturális határ” példa Fredrik Barthtól való. Afganisztán határvidékén kutatott a nomád pathan törzsek között. Eredményeit 1969-ben, a nálunk is sokat idézett „Ethnic Groups and Boundaries” című kötetben tette közzé. Véleménye szerint az etnikai határok „természetesen társadalmi határok” és, bár az etnikai csoportok „természetesen tekintettel vannak kulturális különbségekre, nem tételezhetünk fel egyszerű egy-az-egyhez megfelelést etnikai csoportok és kulturális hasonlóságok, különbségek közt”. Az önbesorolás és az idegenek által adott besorolás számít és a jel értékű, emblematiszus kulturális elemek előfordulása vagy hiánya. „Az etnikai csoport szervezeti edényt nyújt, amit változó mennyiségű és formájú tartalom tölthet meg különböző társadalmi-kulturális rendszerekben.”

Barth 25 évvel később visszatért az „Ethnic Groups” kötet értékeléséhez, ez az előadása magyarul is megjelent a *Regio* 1996. 1. számában. Rámutatott, mi-ben változtak világszerte az „etnikai csoportok és határaik”, és hogyan haladt közben az antropológia ezeknek a folyamatoknak az értelmezésében. Tovább hangsúlyozta az etnikai határok változékonyságát, átjárhatóságát, és fölvetette, hogy határok helyett talán megfelelőbb lenne áramlásokról beszélni. Javasolta azt is, hogy a kutatásban különböztessék meg a mikro-, a közép- és a makro-(állami-nemzeti) szintet (ami hasonlít a régi magyar közigazgatási határokat illetően kimutatott három szinthez).

A három szint között sem Barthnál, sem a régi, történeti magyaroknál nem csupán nagyságrendi különbségről van, illetve volt szó, hanem más minőségű emberi kapcsolatokról. Az alapszinten közvetlen, személyes érintkezésen alapuló számontartásról, rokoni, baráti, territoriális kapcsolatokról, a mai „áramlásban” is megtalálható kis közvetlen emberi közösségekről van szó, a középszinten formálisan is megszervezett nagy intézményekről, szervezetekről és legfelül az államról és egyes nemzetközi szervezetekről.

Irodalom

- Barth, Fredrik 1969. *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Bergen-Oslo: Universitets Forlaget
- Barth, Fredrik 1996. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 7. 1: 3–25.
- Cennerné Wilhelmb Gizella 1996. Grafikus portrészorozatok Kelet és Nyugat között. In: Hofer Tamás (szerk.) *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei*. Budapest: Néprajzi Múzeum–Balassi Kiadó, 123–134.
- Róheim Géza 1916. A hamis tanú. *Ethnographia*, XXVII: 212–221.
- Rostankowski, Peter 1969. Siedlungsentwicklung und Siedlungsformen in den Ländern der russischen Kosakenheere. *Berliner Geographische Abhandlungen* 6. Berlin

- Rostankowski, Peter 1977. Die Etymologie von russisch 'chutor' aus ungarisch 'határ' und die Genese der 'chutor'-Siedlungen in der Dneproukraine. *Südost-Forschungen*, XXXVI: 187–210.
- Szabó István 1969. *A középkori magyar falu*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- TESZ 1967–1976. *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára*. I–III. Szerk. Benkő Lóránd–Kiss Lajos–Papp László. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Takács Lajos 1987. *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Weiss, Richard 1947. Die Brünig-Napf-Reuss-Linie als Kulturgrenze zwischen Ost- und Westschweiz auf volkskundliche Karten. *Geographica Helvetica. Schweizerischer Zeitschrift für Länder- und Volkskunde* 2 (1947) 153–175. (Új kiadás: *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 58. Jahrgang 1962: 201–231.)

KOCSIS KÁROLY

A politikai és az etnikai földrajz határértelmezései

A határok kérdésével a geográfián belül elsősorban a *politikai földrajz* foglalkozik (Guichonnet–Raffestin 1974, Levy 1991). Ezen diszciplína legrégebb kutatási tárgyainak tekintett államok a térképeken egyszerű vonalként szereplő politikai határok mentén kerülnek fizikai kapcsolatba egymással, melyek gyakran súrlódási felületnek, feszültségforrásnak is tekinthetők. *A határ a létező politikai földrajzi jelenségek leglátványosabbja*, amely például utazáskor, újság, térkép, atlasz tanulmányozása során folyton szembeötlik. A politikai határ, a mai fogalmak szerinti *államhatár* új történelmi jelenség. Korábban az egyes államok nem egy vonal mentén, hanem *határvonalakkal* (többnyire lakatlan, természeti tényezőkhez kötöttek: hegygerinc, mocsár, láp, erdő stb. → „gyepű”) határolódtak el egymástól. Ezek a köztes zónák a határok mai funkciójával ellentétben nem a *szomszédokkal* való fizikai *kapcsolat* megvalósítását, hanem *megakadályozását* szolgálták. A nemzetközi politikai földrajzi szakirodalom két eltérő, szinonimának hitt határfogalommal („frontier” és „boundary”) operál (Holdich 1916, Kristof 1959, Prescott 1987, Glassner 1995). A *frontier* olyan politikai-földrajzi zóna, mely egy politikai egység (állam) integrált területe mögött fekszik, és elválasztja azt az egyéb, nem integrált, nem civilizált területektől. Nevezik a civilizáció élének is, ahol az adott civilizáció érintkezik az általa még nem befolyásolt területtel. A sáv folyamatos mozgásban van, kijelölése képzeletbeli és ideiglenes. Ebben a sávban az adott civilizáció agresszív, terjeszkedő hajlamú. Lehet horizontális és vertikális. Értelmezhető az oikumené határának is (extrém klímájú területeken: pl. esőerdők, magashegységek, sivatagok esetében). A *frontier* a világrendszer teljes kialakulásával „feloldódott”, a 20. század kezdetétől kezdett gyorsan megszűnni. Ma már úgy tűnik, hogy nem beszélhetünk igazi *frontierről*, tehát történelmi tünetemény volt. A világtörténelem legismertebb „*frontiereinek*” a Római Birodalom erősített határa (limese); a kínai nagy fal, az USA területén a Csendes-óceán felé mozgó „vadnyugat” határa és a Szibériában a cári Oroszországnak a Csendes-óceán irányába előretörő határa számít.

A másik határtípus, a politikai határ angol elnevezése (*boundary*) szimbolikus jelentőségű, hiszen a „bound” szó nem csupán az *elhatárolásra*, *korlátozásra*, hanem az *összekapcsoltságra*, *összekötöttségre* is utalhat. Jóllehet a térképen az állam szuverenitását jelölő vonalként tűnik fel, a gyakorlatban azonban

vertikális síkként fogható fel, mely átszeli a légteret, a talajt, kőzetet (lásd föld alatti ásványkincsek és a légter hasznosításának problémáit).

A *politikai (állam)határok kijelölése* ideális esetben a következő módon történik (Brigham 1919, Glassner 1995). Általában békeszerződések során az új határ tervezett futásával kapcsolatban egzakt terepi leírást adnak (hegycsúcsok, magaslati pontok, releváns geomorfológiai jelenségek, folyók, kulturális jellemzők: pl. birtoktestek, útvonalak), melyet a határ *definíciójának* nevezünk. Ezt követően a döntéshozók elképzelése alapján a térképészek kisleptékű térképeken precízen rögzítik a határt (a határ *delimitációja*). Majd a definíció és delimitáció alapján a terepen kijelölik a határ végleges futását (a határ *demarkációja*). Nem mindig kerül sor erre, mert nagyon költséges az építése (fal, sövény, beton, kő oszlopok, kövek stb.). Olyan esetben, amikor a szomszéd államok barátiak, egyáltalán nem, vagy csak csekély mértékben kerül sor demarkációra. Végül megtörténik az új államhatár *adminisztrációjának* kiépítése.

A politikai határ, általában az „ideális határ” *kritériumait* régóta keresik. Különösen intenzív volt eme kutatás a két világháború közötti időszakban, amikor heves viták dúltak a „mesterséges” és „természetes” határok fogalmáról. Az *etnikai* kritérium érvényesítése során az új államhatárt az etnikai kontaktzónában az érintett etnikumok elválasztása és a köztük lévő feszültségek minimalizálása érdekében kísérlik meg rögzíteni. Egyetlen kritériumként való érvényesítése lehetetlen a világ hallatlanul tarka etnikai térszerkezete miatt. Alkalmanként az etnikai határt igazítják a politikai határhoz népességcsere, etnikai tisztogatás, népiptás útján (pl. a török–görög, német–lengyel, ukrán–lengyel, cseh–német esetben). A *nyelvi* kritérium érvényesítése során általában hasonló problémák merülnek fel, mint az *etnikai* kritérium érvényesítése során. Ha azonban a határ egy nyelvterületet szel át, a határ mindkét oldalán azonos nyelvűek élnek, és ez megkönnyítheti a két állam közeledését, kommunikációját. Gyakran a határ kijelölésének legfőbb szempontja a *vallási-felekezeti* hovatartozás, mint az Belgium és Hollandia, az Ír Köztársaság és az Egyesült Királyság vagy India és Pakisztán, Banglades esetében ismeretes. A *természeti tényezők* (pl. folyók, hegygerincek – lásd Bouchez 1963) által megvont határ (*a fizioográfiai politikai határ*) akkor tartható elfogadhatónak, ha a természeti és az etnikai, nyelvi határ egybeesik vagy nagyon jól közelít egymáshoz, de ez nagyon ritka (pl. bolgár–román Duna-határ, magyar–horvát Dráva-határ). Általában ez a kritérium ma már kevésbé elfogadott, és számos problémát, feszültséget okoz. A természeti faktorokra azon államok hivatkoztak/hivatkoznak, amelyek államterületük kiterjesztésére törekedtek/törekednek. A természeti határokat (pl. Rajna, Alpok, Pireneusok) favorizáló francia geopolitikai iskola (Pounds 1951) szellemisége számottevő hatást gyakorolt többek között a Duna–Mátra–Bükk–Tisza vonalra alapozott cseh és a Duna–Tisza–Dnyeszter folyókra támaszkodó román irredenta törekvésekre.

A politikai határokat többféle szempont alapján osztályozhatjuk. 1. *Morfológiai* szempont alapján beszélhetünk szabályos, geometriai, szabálytalan fu-

tású határokról, de meg kell jegyeznünk, hogy minden határ mesterséges, függetlenül a határ futásától. Tehát morfológiai megközelítése nem kifejezetten hasznos. Az a lényeges, hogy mi a határ funkciója, miként tükröződik az a tájban, miként vélekednek róla a térség lakói. 2. *Genetikai* értelemben, a határ megszületésének ideje alapján lehet szó *pionír* (teljesen néptelen területen), *antecedens*-korábbi (intenzív telepítésű, földhasználatú területen), *szub-szekvens*-későbbi (eltérő kultúrájú népek elválasztására utólag létrehozott), *superimposed*-rárakott (egy létező kulturális térszerkezetre utólag ráerőltetett, NDK-NSZK, Ritter-Hajdu 1988) és *reliktum* határról (korábbi, jelentőségét veszített határ maradványa). 3. *Jogi* megközelítésben a határ lehet: *legális* (nemzetközileg elismert), *de facto* (egyik fél által vitatott, el nem ismert, de valójában létező) vagy *fiktív* (bizonyos térképeken létező, irredenta, képzelt, de a valóságban nem létező) határ.

A határ időről időre változó *funkciói* közül ki kell emelnünk a *védelmi* (defenzív) szerepet, amely gyakran mesterséges erődök, falak építésében (lásd a francia Maginot-vonal, a kínai nagy fal), természeti jelenségek (pl. fennsík, plató) kihasználásában nyilvánult meg. A technikai haladással e funkció jelentősége eltörpült. Ma már ritka az erődített határ, de a közelmúltban volt erre számos példa: a Kelet és Nyugat közötti vasfüggöny, a Szovjetunió határa, Izrael erődített határa a palesztin területek mentén (külső ellenség, terroristák távoltartása). A *kereskedelmi* funkció, a vámok a honi piac és ipar védelmét szolgálják, de a határ két oldalán esetenként megfigyelhető eltérő árak és áruszerkezet a csempészetet bátorítja. A jogi szerep abban merül ki, hogy az adott állam jogi fennhatósága a határig terjed (Boggs 1940).

Napjainkban az egyes országok a határok jelentőségének csökkentésére, mások határozottan a sajátjaik rögzítésére, demarkálására törekednek (Glassner 1995, Anderson 1996). Ahogy a kereskedelem, utazás, turizmus növekszik, a határok és a velük kapcsolatos formalitások egyre inkább szükségtelennek, akadályozónak tűnnek. A Föld számos országa különböző mértékben egyesítette gazdaságát, s ez szabad határforgalmat eredményezett. A *haditechnika*, *telekommunikáció* legyőzte a határokat. Nem csupán a terrorizmus, hanem a különböző népek közötti megértés is egyre inkább átlép a határokon. Az államhatárok *egyre inkább áteresztővé* (permeabilissá), *kevésbé ellenségessé válnak*. Ezért *egyes országok számára a határ jelentősége elenyészővé válik*, míg mások (történelmi léptékkal mérve többnyire fiatal, kevésbé fejlett államok) *esetében egyre fontosabb*, és miattuk komoly nemzetközi viták alakulnak ki.

A geográfia egyes ágai közül a politikai földrajzon kívül talán az *etnikai földrajz* foglalkozott, foglalkozik leginkább a határok kérdésével. A különböző etnikai vagy nyelvi többségű területek találkozását gyakran ún. *etnikai határként*, *nyelvhatárként* értelmezték, és kartografikusan többnyire egyszerű vonallal tüntették fel. Ez a 20. század első felében nagyon kedvelt, az államhatárok megállapításánál gyakran figyelembe vett statisztikai-kartográfiai megközelítési mód (pl. Moór 1929, Someșan 1938, Kovács 1938, Varsik 1940,

Kniezsa 1941, Révay 1941) legfeljebb csak a makroregionális vizsgálatoknál, egy adott etnikai terület tér- és időbeli dinamikájának kutatása során mint első vizsgálati lépcső használható sikeresen. A térképeken merev vonalként futó „etnográfiai”, etnikai, nyelvi határok fogalma és virágzása a 2. világháború előtti fél évszázadban annak köszönhetette létét, hogy a velük operáló etnikai földrajzi, térképészeti tevékenység különösen Európában szorosan összefonódott az etnikai alapú irredentizmussal, az akkor merev, elválasztó vonalként létező államhatárok megváltoztatására való törekvésekkel (Vilkuna 1975). Ennek megfelelően a határrevíziós igények egyenesen igényelték az etnikai, „népi” határok, nyelvhatárok vonalszerű térképi ábrázolását. Ez persze nem jelentette azt, hogy tudós (nem csak geográfus) elődeink ne lettek volna tisztában az eltérő etnikumok, nyelvek érintkezési zónájában megfigyelhető, területenként eltérő mértékű keveredéssel, az ún. kontaktzónák létével. Általában ott, ahol a természeti-társadalmi környezet (pl. magas hegyláncok, nagy folyók, merev, zárt államhatárok) ezt nem akadályozzák, a szomszédos etnikumok kölcsönös egymásra hatása eredményeként – főként nyelvi értelemben véve – többé-kevésbé széles „kontaktzóna” alakul ki. Egy merev államhatárnak a kontaktzónában való megjelenése – különösen, ha azt etnikai tisztogatás, migráció, asszimiláció is követte – az adott etnikai érintkezési övezetet rendkívül leszűkítheti, a népesség egynyelvűvé válásával akár szűkebb értelemben is véve éles etnikai és nyelvhatárrá teheti (pl. a mai osztrák-magyar, osztrák-cseh, magyar-horvát határvidék egyes szakaszai).

Irodalom

- Ancel, J. 1938. *Géographie des frontières*. Paris: Gallimard, NRF
- Anderson, M. 1996. *Frontiers, Territory and State Formation in the Modern World*. Cambridge: Polity Press
- Boggs, W. *International Boundaries: A Study of Boundary Functions and Problems*. New York: Columbia University Press
- Bouchez, L. J. 1963. The Fixing of Boundaries in International Boundary Rivers. *International and Comparative Law Quarterly*, 12. 31: 789–817.
- Brigham, L. J. 1919. Principles in the Determination of Boundaries. *Geographical Review*, 7: 201–219.
- Fischer, E. 1949. On Boundaries. *World Politics*, 1. 2: 196–222.
- Foucher, M. 1991. *Fronts et frontières, un tour de monde géopolitique*. Paris, Fayard
- Glassner, M. I. 1995. *Political Geography*. New York–Chichester–Brisbane–Toronto–Singapore: John Wiley & Sons, Inc.
- Grundy-Warr, C. (ed.) 1994. *World Boundaries: Eurasia*. New York: Routledge
- Guichonnet, P.–Raffestin, C. 1974. *Géographie des frontières*. Paris: PUF
- Gyegracsev, V. A. 2000. *Geopolityika*. Kiev: Vira-R
- Hevesi A.–Kocsis K. 2003. *A magyar-szlovák határvidék földrajza*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum
- Holdich, T. H. 1916. *Political Frontiers and Boundary Making*. New York: Macmillan

- Jones, S. B. 1943. The Description of International Boundaries. *Annals Association of American Geographers*, 33: 99–117.
- Jones, S. B. 1959. Boundary Concepts in the Setting of Place and Time. *Annals, Association of American Geographers*, 49. 3. 1: 241–255.
- Keményfi R. 2004. *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó
- Klemenčić, M.–Schofield, C. 2000. War and Peace on the Danube: The Evolution of the Croatia-Serbia Boundary. *Boundary & Territory Briefing* Vol. 3. 3: (IBRU, Durham)
- Kniezsa I. 1941. *Adalékok a magyar-szlovák nyelvhatár történetéhez*. Budapest
- Kocsis K. 1988. A határmenti fekvés hatása egy régió népesedési viszonyaira. A magyar-szlovák határvidék keleti részének népesedési folyamatai, 1910–1980. *Földrajzi Értesítő*, 37. 1-4: 137–158.
- Kocsis K.–Wastl-Walter, D. 1993. Ungarische und österreichische Volksgruppen im westpannonischen Grenzraum. In: Seger, M.–Beluszky P. (Hg.) *Bruchlinie Eiserner Vorhang*. Wien–Köln–Graz: Böhlau Verlag, 167–223.
- Kovács A. 1938. A magyar-tót nyelvhatár változásai az utolsó két évszázadban. *Századok*, 561–575.
- Kovács Z. 1989. Border Changes and Their Effect on the Structure of Hungarian Society. *Political Geography Quarterly*, 8. 1: 79–86.
- Kristof, L. K. D. 1959. The Nature of Frontiers and Boundaries. *Annals, Association of American Geographers*, 49. 3. 1: 269–282.
- Lacoste, Y. 1995. *Dictionnaire de Géopolitique*. Paris: Flammarion
- Levy, J. (ed.) 1991. *Géographie du politique*. Paris: PUF
- Lattimore, O. 1962. *Studies in Frontier History: Collected Papers 1928–1958*. Paris: Mouton
- Mironyenko, V. A.–Szemjonovics, Ny. 2001. *Geopolityika i polityicseskaja geografija*. Moszkva: Aspekt-Pressz
- Moór E. 1929. Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Sprachgrenze. *Ungarische Jahrbücher* (Berlin) 9.
- Otok, S. 2003. *Geografia polityczna*. Warsaw: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Pearcy, G. E. 1965. Boundary Types. *Journal of Geography*, 64. 7: 300–303.
- Pounds, N. J. G. 1951. The Origin of the Idea of Natural Frontiers in France. *Annals, Association of American Geographers*, 41. 2: 146–157.
- Prescott, J. R. V. et al. 1987. *Political Frontiers and Boundaries*. London: Allen & Unwin
- Révay I. 1941. Die im Belvedere gezogene ungarisch-slowakische Grenze, *Veröffentlichungen der Ungarischen Statistischen Gesellschaft* Nr. 14., Budapest
- Ritter, G.–Hajdu, G. J. 1988. The East-West German Boundary. *Geographical Review*, 79: 326–344.
- Rosière, S. 1998. Contribution à l'étude géographique des frontières: le cas de la Hongrie. *Revue géographique de l'Est*, XXXVIII. 4: 159–168.
- Rosière, S. 2003. *Géographie politique & Géopolitique*. Paris: Ellipses Édition
- Sanguin, A.-L. 1975. Le concept de poches frontalières: essai de définition et de typologie. *Le Globe*, 115: 7–14.
- Schofield, C. H.–Schofield, R. (eds) 1994. *World Boundaries: Global Boundaries*. New York: Routledge
- Seger, M.–Beluszky P. (Hg.) 1993. *Bruchlinie Eiserner Vorhang*. Wien–Köln–Graz: Böhlau Verlag

- Semple, E. C. 1907. Geographical Boundaries. *Bulletin, American Geographical Society*, 39: 385–397, 449–463.
- Someșan, L. 1938. Le peuplement de la Plaine de la Tisa et ses facteurs géographiques. *Revue de Transylvanie* (Cluj), IV: 3–4.
- Varsik, B. 1940. *Die slowakisch-magyarische ethnische Grenze in den letzten zwei Jahrhunderten*. Bratislava: Universum
- Vilkuna, K. 1975. Nyelvhatár, etnikai határ, kulturális határ. *Magyar Tudomány*, XX. 752–760.

BINDORFFER GYÖRGYI

Határon innen – határon túl

ETNIKAI HATÁROK, HATÁRFENNTARTÁS,
INTERETNIKUS KAPCSOLATOK

Határ és határregió

Bárhova lépünk, mindenütt és minduntalan határokba ütközünk, legyenek azok földrajzi viszonyok alkotta természeti, térbeli határok, idői határok, biológiaiak, fizikaiak, metafizikaiak vagy az ember húzta mesterséges, kognitív választóvonalak. Geográfiai, biológiai, fizikai értelemben véve a határ emberi beavatkozás nélküli képződmény, társadalmi viszonylatban azonban szándékolt és mesterséges alkotás eredménye; ezek a határok nem maguktól keletkeznek. Leghétköznapiabb jelentése: országhatár, államhatár, amelyen átnyúlnak a kulturális és vallási határok. Böröcz (2002. 134–135) szerint „a határ azon pontok összessége, ahol a társadalom beveti és/vagy pihenteti az állami szuverenitás szétszakítási technológiáit. ... a határ két eltérő intézményi logikát egyesít. Egyfelől hídszerű társadalmi intézmény, amelyben az »emberiség egységet teremt« az állami szuverenitás által létrehozott szétszakítottságban. ... A határ akadályozza is, ösztönzi is a legkülönbébb áramlásokat” Simmel ajtómetaforáját¹ felhasználva azt mondja: „A híd és az ajtó – a kapcsolódás és a kizárás vagy átengedés – logikája mindig együtt és egyszerre jelenik meg a határ fogalmában.”

Ezek mellett a szemmel látható jelölések mellett számos láthatatlan érintkezési zóna ékelődik az emberek, embercsoportok közé. Ezek a határok az emberi együttélés mindennapjaiban, kommunikációiban és interakcióiban konstituálódnak; a határ tehát emberi viszony. Ha például az alá-fölérendeltségi viszonyokat vizsgáljuk, ez az emberi viszony egyértelműen kirajzolódik.

A határ dichotóm fogalom – legyen konkrét vagy szimbolikus, mindig két oldala van, egy innenső és egy túlsó. Ebből következik a határ két ellentétes funkciója: magába fogad és foglal, ugyanakkor kitaszít és kizár, elválaszt és összeköt; egyszerre pozitív és negatív.² Az innenső oldalon állunk mi, akiket a határ befogad, a túlsó oldalon pedig állnak ők, akiket kitaszít. Beszélhetünk

¹ Simmel *Híd és ajtó* (1909) című esszéjében azt írja, hogy a híd a kapcsolódni akarás. „A másik, a határok szempontjából kulcsfontosságú funkciót Simmel az »ajtó« metaforájába sűríti. Ez »a határátkelőhely képzetét jeleníti meg« (i. m. 7), s két lehetséges állása – zárva/nyitva, vagyis a 0/1 dichotómiája – jól megragadja azt a két alapállapotot, amelynek alkalmazásával a közhatalom a »kint« és »bent« közötti áramlásokat szabályozza” (Böröcz 2002. 134).

² Ilyen negatív a schengeni határ az Európai Unió kívül maradtak számára.

továbbá időhatárokról, történeti határokról, és ennek értelmében a határ az említett kizáró és befogadó funkciója mellett szakaszol; gondoljunk csak az emberi élet korszakaira és eseményeire, és ezzel összefüggésben az átmenet rítusaira – továbbá a társadalmi határokra, kasztokra, különféle társadalmi kis- és nagycsoportok, szubkultúrák, csoportok határaitra.

A határ különbségeket és hasonlóságokat állapít meg emberek, dolgok között (Uusitalo 2003), segít elrendezni a körülöttünk lévő világot. Meghúzása az egyik legfontosabb emberi szükséglet, az emberi viszonyok meghatározója. A határ meghúzása kategorizációs folyamat, amely során az embercsoportok saját osztályozási rendszert alakítanak ki.³ Durkheim (2003) ezt úgy fejezi ki, hogy a közösség saját maga által kialakított jelentésrendszerével határt von a maga és a más közösségek által kialakított jelentések közé. Ezek a csak az adott közösségre jellemző rítusokban, tudásban, reprezentációkban nyilvánulnak meg. Mint a kategóriák általában, a határ is egy rendezőelv, viselkedésszabályok és kulturális repertoárok gyűjteménye, amelyek megsértése szankciókat von maga után. Jeggle (1994. 3) találóan állapítja meg: „Mintha az emberek nem bírnák elviselni a határnélküliséget, a régi határok lebontásával egyidejűleg új, egymásból osztódó, egységességet sugalló határok jönnek létre.” Ebben a rövid mondatban Jeggle az ember elkülönülő és elkülönítő, vagyis örök kategorizációs igényére mutat rá.

A határ, tulajdonságait tekintve, lehet statikus és változó, átléphetetlenül merev és flexibilisen változó.⁴ Történelmi tapasztalat, hogy a határok csak egy bizonyos időperiódusban, tehát csak időlegesen állandóak, de soha nem örök érvényűek és megváltoztathatatlanok, legfeljebb megváltozásuk vagy megváltoztatásuk nehezen és hosszabb idő távlatában valósul meg. Ahogy Jeggle is utal rá, a határok lényegéhez tartozik, hogy leomlanak, újak keletkeznek, spiritualizálódnak vagy megszűnnek; manapság szinte naponta bontunk le régi és állítunk fel új határokat.

A határok mellett feltétlenül meg kell említenünk a határrégiókat. Miért fontosak ezek? Azért, mert a határok közvetlen környezetét jelentik, ahol a legélénkebbek a határvédelmi (gyepű) és határátlépési folyamatok, a határ két oldalán élők kommunikációja és interakciói. A határrégió az interkulturális kapcsolatok alakulásának laboratóriuma, különösen akkor, ha az itt találkozó csoportok más kultúrához, nyelvhez vagy valláshoz tartoznak. A régióban létrejövő kontaktusok azonban nemcsak a megértésre, a kétoldalú

³ Az emberi társadalomban és kultúrában való élés lényegét a kategorizáció és az osztályozáson alapuló kategóriák ismerete jelenti. Az osztályozási képesség, a kategorizáció az életben maradás feltétele, adaptációs termék.

⁴ A gazdasági és politikai határokat a flexibilisebb kategóriába sorolnám, míg a kulturális és az etnikai határ, valamint a nyelvhatár és a vallási határok merevebb kategóriák. Ennek vélhetőleg az az oka, hogy az emberek és csoportok határain belül ezek a tartalmak képezik az identitás biztos bázisát.

kapcsolatok eszkalációjára adhatnak alkalmat, hanem a meg nem értésre és a másik félreértésre is, különösen akkor, ha a határreégiók gazdasági és szociális helyzetüket tekintve jelentősen eltérnek egymástól (Crystal 1993).

A határ meghúzása

Az összehasonlítás saját jellegzetességei keresésére ösztönöz, ami alapján az ingroup meg tudja különböztetni magát az outgrouptól. Szociálpszichológiai tény, hogy a „mi” és „ők” ellentétpárja a társadalmilag megszerkesztett valóságot a kategorizálás segítségével egy „az ingroup irányába a csoporttal való azonosulás szolidaritásérzetét” keltő, az outgroup irányába pedig elzárkózást és „ellenségességet növesztve megfelelő feszültségvezetést biztosító” (Csepeli 1990. 43) félre osztja. Az ingroup tehát az outgrouppal szemben teremti meg saját, a másiktól különböző határait. A csoporthatárok a társadalmi kategóriák tudatosítása által jönnek létre. A határ kijelölése ugyanis nem jelent mást, mint bizonyos csoportra jellemzőnek tartott ismérvek kiválogatását a rendelkezésre álló társadalmi kategóriakészletből, valamint ezek tudatosítását és internalizálását. A határkijelölés egyben csoportalakító és -formáló tényező, ezért a csoporttagság és az identifikáció a határ kijelölésének kérdésévé válik (Tajfel 1978). S mivel a határkijelölés csoportalakító és -formáló tényező, nem mindegy, hogy ki jelöli ki a határt, és a határ mely oldalán állva szemléljük a dolgokat. Ha a csoport saját maga jelöli ki saját határait, akkor a határjelek egyúttal identifikációs bázisul is szolgálnak, míg ellenkező esetben kérdéses, hogy lehet-e a külső kijelöléssel azonosulni. A határkijelölés folyamata egyúttal tartalmazza az egyének befogadásának és kizárásának mechanizmusait. A mechanizmusok működtetése a kategorizáció és a szelekció, egyfajta csoportnorma által jóváhagyott ideologikus forgatókönyv alapján megy végbe. A határvonal meghúzásának eredményeként állapítható meg, hogy kik tartoznak és tartozhatnak, valamint hogy kik nem tartoznak és nem is tartozhatnak az adott csoportba. A határ tehát kifelé elválasztó, exkluzív, befelé pedig inkluzív jellegű. „A határ a küzdelem és a tárgyalás tereuma” (Anthias–Yuval-Davis 1992. 4), ahol a küzdelem és a tárgyalás a csoport és környezete között fennálló viszony egyensúlyi állapotban tartása érdekében folyik.

A határ megrajzolásának egyik kulcskérdése az, hogy a határt kijelölők hogyan manipulálják az érzékelhető és a különbségtételben jelentősnek tartott eltéréseket a saját, illetve a másik csoport megalkotásában. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha egyúttal azt is meghatározzák, hogy ki tartozhat a csoporthoz és ki nem; valamint a csoporttagok a csoporthoz tartozás kritériumait idejekorán és végérvényesen megtanulják.

A határ tehát egy meghatározott választóvonal kifelé az elhatárolódás, befelé az összetartozás manifesztálására. Meghúzása hatalmi kérdés, és politikai jelentősége van. A határt szimbolikus értelemben kívülről és belülről egyaránt meg lehet húzni, vagyis lehet elkülönülni és elkülöníteni csoporton

belül és csoportok között. Egy csoport kijelölheti saját határait, de azt a többi csoportnak szavatolnia kell. Ha a belülről húzott határt vagy éppen annak feloldását a csoport környezete nem fogadja el, akkor azt a környezet maga fogja kezelni.⁵

A politikai határokat, ország- vagy államhatárokat a nagyhatalmi igényeknek megfelelően a hatalmi logika szerint alakítják ki (Hajdú 2002). Mint azt a történelem számos esetben bebizonyította, a határok meghúzása – India és Pakisztán határainak kijelölése az angolok távozása után, az afrikai államok határainak, vagy akár a trianoni határ kijelölése, hogy csak néhány példát említsünk – nem a határon belül élők békességét volt hivatva szolgálni, hanem a határok mentén élők ellenérdekeltségeire épített, kifejezetten az „oszt meg és uralkodj” nagyhatalmi érdekének jegyében.⁶

A határ elsajátítása és kezelése

Mivel a határ kijelölése hatalmi kérdés, a hatalmon lévők megszabják a határok elsajátításának és kezelésének módozatait. Legyen szó etnikai vagy nemzeti határokról vagy a határokon belüli repertoárokról, a csoport tagjainak ezeket a megismerést és a megértést magában foglaló előírt tanulási folyamatban el kell sajátítaniuk. A határ elsajátításának célja az identitás megteremtése, saját magam és csoportom tagjainak megismerése, önmagammal és a velük való azonosságtudat kialakítása, fenntartása és időről időre való megerősítése.⁷

A határokon belül csak az adott csoportra jellemző tudás elsajátítása folyik. Ez a tanulási folyamat az elsődleges és a másodlagos szocializáció folyamatában megy végbe. A szocializáció során a csoport tagjainak egyéni, de főleg csoportidentitásuk megszerzése érdekében ugyanazokat az élményeket kell átélniük, és ugyanolyan módon. Az élmények hozzáférhetősége azonban csak az együttélés során válik lehetővé, és csak azok számára, akik a csoportba beleszülettek, illetve akiket a csoport a határain belülre enged. Nem elegendő az élmények pusztán tudomásulvétele – az élmények megszerzésében való közös részvétel és az ezekre adott reflexiók a döntőek. Ebben a folyamatban tanulja meg az egyén, hogy ki és mi ő, hova tartozik, és ebben a folyamatban alakul ki vagy át, erősödik meg a csoport kohéziója, összetartozás-tudata.

⁵ Számos történelmi példa áll rendelkezésünkre az etnikai csoportok elkülönülési szándékaira a nemzetté válás korszakában, vagy elkülönítési tendenciákra (zsidók, cigányok; zsidó emancipáció akadályozása 19. század végén stb.).

⁶ Talán csak a Kalahári sivatagban élő szan nép kivétel a logika alól. A vándorló csoportok úgy jelölik ki saját lokális területüket, hogy a másik csoportnak is jusson, senki ne szenvedjen hiányt gyűjtögethető növényekben, vadászható állatokban. A szanok lakóterületét a politika ugyancsak több ország között osztotta fel.

⁷ A hosszú ideig külföldön tartózkodó japánok számára hazatértük után identitásuk és közösségtudatuk megerősítése érdekében visszaillesztő foglalkozásokat szerveznek.

Schütz (1962) szavaival azt mondhatnánk, hogy az itt és így élmények egyidejűsége, koegzisztálása, az itt és így együttes élménye alakítja ki a határokat és az ebből fakadó identitást.

A határ tudata tehát tanulás eredménye, kognitív képződmény, amelyhez azonban a csoport a hatalmi pozícióiban lévők által megszerkesztett ideológikus érzelmeket és értékeket is társít. A tudatilag beépült és érzelmileg átélt határhoz többféle viszony fűzheti az embereket és csoportjaikat: tudomásulvétel, elfogadás és megkérdőjelezés. Ezek a viszonymeghatározások képezik az alapját a határkezelés módozatainak, annak, ahogy az emberek és csoportjaik a határokkal szemben viselkedni fognak, amely az adott szituációnak megfelelően ezerféle formában megnyilvánulva a fenntartástól a lerombolásig terjed, legyen szó akár saját, akár mások határaitól. A határkezelés módozatait ismét csak az az alapvető viszony határozza meg, hogy ki hol helyezkedik el. A határokat őrzik és védik azok, akik azon belül helyezkednek el, és sértik, támadják azok, akik engedély nélkül át akarják lépni azt. A határfenntartás létkérdés, mert a határ érdeket és értéket hordoz: ami belül van, az mind jó, ami kívül van, az mind rossz, s mint mondtam, a határtartalmak az identitás bázisát képezik.⁸ Ennek érdekében a hatalom megsűri, hogy kit és milyen feltételek teljesülése esetén enged be, és azt is, hogy kit is milyen módon enged ki.

A határ szerepe az etnikai identításban és csoportképződésben

Az identitás társadalmi kategorizáció eredménye, a „mi” és az „ők” határán keletkezik, s mint egy iránytű, orientálja és segíti az egyént abban, hogy megalkossa, megtalálja a helyét a társadalomban, illetve annak kisebb-nagyobb csoportjaiban (vö. Berger-Luckmann 1966; Barth 1996; Jenkins 1994). Amikor ugyanis az egyén önmagát megnevezi és elhelyezi térben és időben, akkor a társadalom és a kultúra által felkínált kategoriális viszonyokból, az azonosulás lehetséges tárgyaiból kiválogatja a maga számára, majd szelektíven internalizálja az önmeghatározáshoz és az önbesoroláshoz szükséges elemeket.

Az etnikai csoportképződés, a csoportjellemzők és az etnikai csoporttagság meghatározása elválaszthatatlan az identitás és a határ kérdésétől; a határ fenntartásának problematikájából következően ez mindig a történelmi, gazdasági és politikai körülmények által meghatározott interakciók függvényében megy végbe.

⁸ Történetileg visszapillantva, Közép- és Kelet-Európában az államhatárok gyakori változásuk miatt bizonytalannak bizonyultak az identitás számára, sokkal inkább betöltötte az azonosulás kereteit a nemzethatár és a kulturális határ. „A történelem folyamán a határváltozások hatására gyakran bekövetkezik, hogy az előző időszakban fontos gazdasági-igazgatási centrumok elvesztik vonzaskörzetüket... A trianoni határok megrajzolásánál nem vették figyelembe az előző évszázadban kialakult vonzaskörzet-hatásterület kapcsolattrendszert” (Mohos 2002. 99).

Anthias és Yuval-Davis (1992. 4) szerint „az etnikai csoportok a csoporthoz tartozás határát egyértelműen homogén paraméterek mentén húzzák meg, melyek a beleszületés tényétől a kulturális és más szimbolikus gyakorlatokig, a nyelvig ... terjednek.”

Barth (1969. 15) szerint az etnikai csoportot a határ jellemzi, „nem az általa körülvevett kulturális tartalom”. Az etnikai identitást is „elsősorban a csoportot a többi csoporttól elválasztó határ teremti meg, és nem az, amit a *határ* körbefog” (Kovács 1992. 111). Chun (1983. 199) azt állítja, hogy „ha azt, amit az etnikai határok körülvesznek, az etnikai identitás meghatározójának tekintjük, akkor azon túl, hogy félreértjük az etnikai identitás lényegét, súlyos logikai hibát követünk el”.

Ebben a koncepcióban a csoport közös kultúrájának feltétele a határ fenntartása, az etnikai identitás pedig nem a kulturális sajátosságok tárháza, hanem tulajdonképpen végtermék: a kérdéses – egyébként a csoportközi viszonyok, interkulturális kapcsolatok és interperszonális kapcsolatok következtében variábilissá, eltolhatóvá és kontingenssé vált határvonal mentén, illetve a rajta keresztül lezajló – tranzakciók folyamatában jön létre. Ez a személyközi interakción és csoportközi tranzakciókon alapuló, alapvetően mozgékonyt, flexibilitást biztosító és az átrajzolás lehetőségét megteremtő határelmélet az alapja az etnikai identitás szituacionalista elméletének.

A „mi” és „ők” csoportjai a határ mentén elvégzett összehasonlítási és szembeállítási folyamat eredményeként válnak szét. Sumner (1978. 38) szerint „a másoktól való különbözés”-nek két fő funkciója van; a csoport mint totalitás számára „erősíti a népszokásokat”, és ezzel hozzájárul a társadalmi egység erősítéséhez, a csoport tagjai számára pedig pozitív önértékelést tesz lehetővé (Tajfel 1978).

Az etnikai határ fenntartásának módozatai

Az etnikai csoportokat helytől és időtől függően átjárható vagy átjárhatatlan határok választják el. Itt az átjárhatóság természetesen csak az etnikai csoport tagjai számára adott. A többségben élő etnikai csoportok túlélésük érdekében kidolgozzák a határfenntartás módozatait.

A környezettől való elkülönülés szabályozására és ezáltal az identitás meghatározására szolgáló határ fenntartása egyben az etnikai csoport fenntartását és túlélését szolgálja. Az etnikai identitás fenntartásában a határ fenntartása mellett az általa körülfogott kulturális repertoárt, illetve határ és repertoár egymáshoz való viszonyát és egymásra gyakorolt hatását legalább olyan fontos figyelembe venni. A határ és a határ által közrefogott kulturális repertoár megkülönböztetése azért is fontos, mert „a gyakorlatban ez a kulturális repertoár gyakran kínál lehetőséget a határ átjárására vagy a kizárásra” (Anthias–Yuval-Davis 1992. 4); a határ kijelölése ugyanis gyakorlati megfontolásokat is tartalmazó ideologikus mozzanat.

Az idők folyamán az etnikai csoportokra jellemző, ún. azonosító, objektív határkijelölő kulturális jegyek a határokkal egyetemben a csoportokat ért külső hatások és az ezekre adott válaszok függvényében rövidebb-hosszabb idő alatt megváltoznak, emiatt csak a pillanatnyi etnikai határok kijelölésére alkalmasak; ezért határjelként csak időleges érvényességgel bírnak (Barth 1969). A határnak, s így az etnikai határnak is, mindig két oldala van. Ha megváltozik a csoport saját magáról kialakított képe, a változásokat jelző kritériumokkal együtt a határok is változnak. A határok változását, átrajzolódását, erősödését, gyengülését vagy megszűnését az általuk közrefogott kulturális repertoárok vagy más határtartalmak kiüresedése vagy gazdagodása is előidézheti. A kiüresedés vagy gazdagodás folyamatai a mindenkori társadalmi, politikai és gazdasági viszonyokba ágyazottan a határok átjárhatósága vagy átjárhatatlansága következtében alakulnak. A határ átjárhatósága vagy átjárhatatlansága – a kisebbségtől a többség felé vagy viszont – a kisebbség és a többség részéről egyaránt megnyilvánuló exkluzivitástól, illetve inkluzivitástól függ. A befogadást, illetve a kizárást egyaránt az befolyásolja, hogy az együtt élő kisebbségi és többségi csoport tagjai milyen képet alakítottak ki magukról és a másikról, ezek a képek kölcsönösen milyen módon terjedtek el a másik közegben, mennyire erős a másság képzete és milyen értéktartalmak tapadnak hozzá mind az etnikai csoporton, mind a többségi etnikumon belül, és milyen konzekvenciái vannak a kisebbségi csoporthoz való tartozásnak. A határ tartalmi, amelyeket felfoghatunk a határt átlépő folyamatokként, az átlépést követően más konszenzusfeltételek, értékesíthetőségi és felhasználhatósági feltételek közé kerülve veszítenek meghatározó jellegükből, míg a határon belül maradvá életforma-meghatározó stratégiaként működhetnek. Ezért az etnikai határ átjárhatósága mindenféleképpen problematikus, mert mind a kilépő csoporttagok, mind a belépő idegenek gyengítik a csoport összetartozás-tudatát.

A csoport, illetve a csoport tagjai úgy képesek a határ fenntartására, ha ehhez megfelelő identifikációs bázissal rendelkeznek. Ezért, mint azt a fentiekben is jeleztük, a kulturális repertoár és az etnikai határ nem függetleníthető egymástól, s a határ tartalma legalább olyan fontos, mint a határ, amely körül fogja; kölcsönösen módosítják és támogatják egymást. A kulturális repertoár létrehozza és legitimálja a határkontrasztokat, míg a határ – gyakran válaszként a külső körülményekre – módosítja és megváltoztatja a határtartalmakat.

A határ és a határon belüli kulturális repertoár egyaránt szolgálhatnak identifikációs bázisként. Ha azonban az interetnikus kapcsolatok vagy a csoporton belüli generációs átrendeződések változásai következtében a határ mögötti identifikációs bázisokban változások állnak be, a határ és a határ tartalma között disszonancia keletkezik. A kulturális repertoár változhat az etnikai határ elmozdulása nélkül is, mivel az etnikai és a kulturális határok nem feltétlenül esnek egybe (Eriksen 1993). Ha a határon belüli repertoárral nem lehet azonosulni, mert a határ mögött nem azok a kulturális tartalmak, kultú-

rát megtestesítő szimbólumok lelhetők fel, amelyek biztos forrásai lehetnének a csoportkohézió és csoportidentitás fenntartását biztosító aktivitásoknak, ha a határ mögött a kulturális repertoárok kiüresednek, a határ nem fog körül semmit, a határfenntartás lényegében fikcióvá, s mint ilyen, értelmetlenné válik. Példa erre a nyelv mint határ, amelynek fenntartása a nyelvhasználat megszűnésével kiüresedik. A határok feloldódásának ez a folyamata az asszimiláció felé mutat.

Két identitás, két határ – a magyarországi svábok

A magyarok megosztották a svábokkal a történelmi időt, a svábok a saját idejükből ki-kilépve beléptek a többségi magyarság idejébe, és abszolút realitásként élhették és élhetik meg ma is a magyarországi történelem, illetve a mindennapok eseményeit. A kisebbségben élő svábok itt és mostja közös a magyar többség itt és mostjával. Schütz (1974) kidolgozta az „Umwelt”, a „Mitwelt”, a „Nebenwelt” és a „Vorwelt” fogalmát. Az „Umwelt” csupán az együttélés idői és térközössége, környezete, amelyben ugyan embertársaim élményei az enyéme is lehetnek, de inkább szemlélője, mint cselekvője vagyok a történéseknek. A „Mitwelt” a közös, a közvetlen és a lehetséges társadalmi tapasztalatok világa, a csoport együtt megélt világa, ahol sokkal inkább vagyok cselekvő részes, mint megfigyelő. A „Nebenwelt” a mellettem élő csoport közege, ahol én mint egyén idegen vagyok; embertársaim élményében nem osztozom. A „Vorwelt” az elővilág, amely kidolgozva kínálja föl az egyén számára a társadalmi kategóriákat. A betelepedés idején csak az „Umwelt” volt közös, a „Mitwelt” és „Nebenwelt” tartalma (más tapasztalat, más élmény és érdekhelyzet), valamint a „Vorwelt” tartalma eltért. A kommunikáció sűrűsödésével az „Umwelt”-ből „Mitwelt” lett, amely részben magába olvasztotta a „Nebenwelt”-et is. A svábok szűk „Mitwelt”-jüket kitágították, tapasztalatokban gazdagabbá és intenzívebbé tették. A folyamat azonban nem tette lehetővé az eredeti értelem-összefüggésekhez való változatlan visszatérést. A svábok társadalmi cselekvése a tágabb többségi környezethez igazodott. A svábok a betelepülésük kezdete óta – ha koronként eltérő intenzitással és a résztvevők számát tekintve eltérő nagyságrendben is, de – folyamatosan és egyidejűleg két kommunikációs mezőben élnek. Az etnikai közösségen belüli kommunikációt a tradíciók és a rájuk épülő kisközösségi normák határozzák meg, a tágabb „elképzelt közösség”-ben (Anderson 1991) való kommunikációhoz viszont elengedhetetlen feltétel volt az abban használatos kommunikációs gyakorlat, a nemzet kommunikációs módozatainak elsajátítása.

A kettős identitás kialakulásában és fenntartásában fontos szerepet játszik az, hogy a kisebbség tagjai egyszerre két interakciós mezőbe születnek és két szocializációs környezetben, két kultúrában, és szerencsés esetben kétnyelvűen nőnek fel. Ez a kisebbség számára lehetővé teszi a közös jelrendszerben és értelem-összefüggésekben való eligazodást. Minél hosszabb és pozitívabb

a másik interakciós mezejében való lét, annál magasabbak az intimitás fokai. Hogy konkrét példával éljek: a magyarországi németek sokkal jobban megértetik magukat a magyar többséggel, mint az ún. anyaország polgáraival. Környezetük és életviláguk kereteit Magyarország földrajzi határai jelölik ki, továbbá a történelmi tapasztalatok az 1848/49-es forradalom és szabadságharctól a világháborúkon és a szocializmus korszakán át napjainkig, a többségi magyarsággal közösen megélt tudati élmények, legyen szó a történelmi sors mellett a jelen történéseiről, a politikáról, viccekről vagy a hazához való viszonyról. A svábok sokkal inkább ismerik a magyarok környezetét, amely részben a sajátjuk is, mint a németekét. Németország eddig idegen tudati élményként jelent meg. A németekkel közös élmények intenzitása a rendszerváltás után nőtt meg jelentősen, és elképzelhető, hogy a jövőben a svábok számára a magyarok mellett a németek is egyfajta közvetett „Mitwelt”-ként fognak megjelenni.

Ez a magyarokéval való „mi”-kapcsolat szelektív; számos elem marad ki belőle, a többségi etnikum nemzeti identitásának csak azon elemeit teszi magáévá, internalizálja és éli át érzelemileg, amelyek saját etnikai identitásának elemkészletéből hiányoznak vagy csak részben találhatók meg benne, mint például hazaképzet, államiság és az államiság szimbólumai, történelem, nemzeti kultúra. A kettős identitás konstrukciója egyidejű magától értetődőségeket tartalmaz; elemkészlete az etnikai és a nemzeti identitás egymást kiegészíteni és pótolni képes elemeiből áll, s állandóan változó erősséggel, de egyszerre köti az etnikai alanyt mindkét irányba.

A kettős határt, kettős identitást nem koncentrikus körökként kell elképzelni, hanem két, részben egymást átfedő körként, a , b és ab halmazokként, ahol a halmazok határai szituatíve ide-oda tolódnak attól függően, hogy a szubjektumok dinamikus struktúrává összeállt identitáskonstrukciójában mely speciális identitás elemei kapnak primer szerepet (vö. Bell 1975). Ugyanis mind az etnikai, mind a nemzeti identitás operatív; nyilvánítása szituatív és az adott helyzet követelményeinek megfelelően változik; ez az ab halmaz. A szükséges identitáselemek aktualizálódását maga a szituáció váltja ki. Az adott szituációban éppen működtetett operatív identitás válasz a környezet és a kulturális különbségek társadalmi szerveződésének kihívásaira (Bell 1975; Young 1976). Az, hogy melyik identitás lép előtérbe, és mely elemei válnak operatívvá, annak is a függvénye, hogy az interakcióban részt vevő aktor hogyan érzékeli és definiálja a maga számára az adott eseményt, illetve azt a kontextust, amelyben az üzenet hozzá eljut, valamint azt, hogy az esemény lehetséges konzekvenciáihoz milyen elvárások tapadnak. Az identitáselemek operatívvá válását, illetve az identitásnyilvánítás szituativitását ezenkívül a konfliktushelyzetek, az érdekmegfontolások, az érdekek mentén szerveződő társadalmi, politikai, gazdasági faktorok is befolyásolják.

A határátlépés egy sajátos módja: az asszimiláció

A határ átlépésének számos oka és indoka lehet. A határ fogalma és tiltást, elválasztást hordozó jelentése kifejezetten provokál arra, hogy átlépjük.⁹ A határ kényszer, ha át szeretnénk lépni, de tilos; és kényszer akkor is, ha nem szeretnénk átlépni, de köteleznek rá. A kényszerasszimiláció ez utóbbi csoportba tartozik.

Alapjában véve minden interakció, csoportközi kapcsolat – legyen az interetnikus, felekezeti, tudatos vagy tudattalan – a határ két oldalán állók ilyen-olyan határátlépési vagy határsértési kísérlete. A határátlépés lehet kölcsönös: beengedünk, és beengednek; de lehet erőszakos behatolás a másik „felségterületére”.

A társadalom viszonylag nagy állandóságot mutató etnikai törésvonalai azonban nem statikusak (Joó 1986), s az együttélés, ha lassan is, de a másik csoport kultúrájába való behatoláshoz, keveredéshez, átmenetekhez, a hovatartozási sémák egyértelműségének elvesztéséhez, kettős kötődések kialakulásához, ezáltal másfajta tudás megszerzéséhez vezet. Az asszimiláció során megszerzett tudás lehetővé teszi, hogy a csoportok között meglévő konfliktusok csökkenjenek, a kisebbség a befogadó ország viszonyai között eligazodjon; és ez a tudás nyújthat később identifikációs bázist a kisebbségek tagjai számára a többségi identitás elemeinek elsajátításában is.

Az asszimiláció folyamata – legyen az asszimilálás vagy asszimilálódás – mindenképpen határátlépési folyamat, a sajáttól eltérő viszonyrendszerhez, kultúrához való, történetileg változó mértékű funkcionális alkalmazkodási, átvételi, tudatos tanulási és internalizálási folyamat, „képességsajátítás, orientálódás és értelemtulajdonítás” (Heckman 1992. 167. skk.). Közeledési folyamat ez, amelynek során a többségi és kisebbségi etnikum tagjai életmódjának, viselkedésének bizonyos eltérő aspektusai közti kulturális távolság csökken, és a kisebbség tagjai egy szükségszerű adaptációs stratégia részeként átveszik a többségi etnikum emlékeit, értékítéleteit, érzelmeit, attitűdjeit; a közösen megélt történelem és sors következményeként részesei lesznek egy közös kulturális, gazdasági és politikai univerzumnak, ezáltal egy másik csoport tudásának, értékelési mintáinak és attribúcióinak (Park–Burgess 1921; Banton 1983).

Az első döntő lépés, amely az asszimilációt elindítja, az akkulturáció, a nyelvhatár és a kulturális határok átlépése. A svábok esetében ez az átlépés olyan jól sikerült, hogy a svábok beszélté tájnyelv eltűnőben van, olyannyira, hogy napjainkra szükségessé vált az anyanyelv újratanulása.

⁹ „Az emberiség leggyümölcsözőbb órái azok voltak, amikor az emberiség megpróbálta áthágni az ismert világ határait, legyen szó a kétdimenziós életről, a középkori keresztény kozmológiáról, a newtoni fizikáról vagy a kartéziánus matematikáról” (Weiler 1995. 23). Ebben az értelemben a határátlépés mint a gondolkodás és a fejlődés mozgatórugója jelenik meg.

A kettős identitás kialakulásához nélkülözhetetlen szellemi értékek átvételéhez, az új magátólértetődőségek megértéséhez és értelmezhetőségéhez feltétlenül szükséges a többség nyelvének ismerete. Az információhoz, a munkához, a gazdasági forrásokhoz való jutás függvénye a közös kulturális és nyelvi térben való részvétel. A nyelv a leghatékonyabb szervező elv, ami a kisebbség és többség egymásnak sok tekintetben ellentmondó érték-, érzelmi- és érdekvilágát egybeszervezi, ilyen értelemben a sváb tájnyelv a határhoz hasonlóan elválaszt, míg a többség nyelve összeköt. „A nyelv folyamatosan közvetíti a szükséges objektivációkat, amelyen belül a hétköznapi létnek értelme lesz” (Berger–Luckmann 1966. 22). A nyelvi határ átlépésével a hétköznapi létnek nemcsak etnikai, de nemzeti vonatkozásban is egyre több értelme lett.

Szociálpszichológiai tény, hogy az emberek annak a csoportnak a normáit fogadják el, amelyhez jobban vonzódnak, s amely hozzásegíti őket ahhoz, „hogya társadalmi azonosságérzésük pozitív vonatkozásokkal gyarapodjon” (Tajfel 1980. 33). A svábok és a magyarok interetnikus kapcsolatában lehetőség nyílt arra, hogy a svábok elfogadjanak bizonyos normákat, és a magyar többségi társadalmon belül azonosságérzésük pozitív legyen. Ezt erősíti a maritális asszimiláció, azaz a vegyes házasságok, valamint a strukturális asszimiláció, azaz a befogadó társadalom intézményeibe, klubjaiba való nagymértékű és tudatos belépés, amelynek során az egyén referenciacsoportot vált. A strukturális asszimiláció az egyén számára társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális előnyöket kínál. A svábok részéről ezeknek az elfogadási folyamatoknak lehettünk szemtanúi 1950 és 2000 között.

A határok spiritualizálódásának hatása a magyarországi németekre – összefoglaló gondolatok

Ma Magyarországon az Európai Unióhoz való csatlakozással konkrét és szimbolikus értelemben egyaránt átéljük a határok lebontásának, átrendeződésének és átértékelődésének folyamatát. A német kisebbség esetében a rendszerváltással kezdődően a határfogalom és -tartalom sajátos módon értékelődött át. A kettős identitáson belül a kisebbségi törvény hatására létrejövő kisebbségi önkormányzatok disszimilációs folyamatokat igyekeztek generálni az etnikai identitás megerősítésének érdekében. A folyamatok érdekes módon ellentmondásosan alakultak. Az etnikai identitás megerősödött, anélkül, hogy a disszimiláció kiteljesedett volna. A magyarországi németek asszimilációs folyamatai egyelőre nem látszanak leállni sem az akkulturáció, sem a strukturális, sem a maritális asszimiláció szintjén. Az identifikációs asszimiláció szintjén – a magyar nemzethez való tartozást nem tagadva – megindult a németiséghez és Németországhoz mint származási országhoz való szálak erősödése, ez azonban ma még nem jár együtt a német nemzeti identitás átvételével. A svábok Németország részéről elsősorban a Magyarországon megélt etnikai identitás megerősítéséhez kapnak muníciót. Mindamellett

– különösen a fiatalabb generáció tagjai – egyre kevésbé használják a sváb azonosító jelzőt és egyre inkább németnek tartják magukat. Ugyanakkor a magyar szocializációs környezet hatása alól természetesen nem tudják kivonni magukat. Előfordulhat azonban a jövőben, hogy a gordoni maritális és strukturális asszimiláció (Gordon 1966) Németország viszonylatában is meg fog jelenni a svábok következő európai uniós generációi esetében. Ez ismét határátlépésként értékelendő folyamat, bár kérdéses, hogy a Németország társadalmi határain belülre kerülés által képes lesz-e német nemzeti identitássá átváltozni a csak Magyarországon működtethető kisebbségi etnikai identitás – és ha igen, hogyan és milyen mértékben. A jövő kérdései közé tartozik az is, hogy milyen veszteségekkel, sérülésekkel, törésekkel, és – ezt kiegyenlítő – milyen nyereséggel megy majd végbe az identitásváltás, illetve az identitáshatárok átrendeződése.

Irodalom

- Anderson, B. 1991. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso
- Anthias, F.–Yuval-Davis, N. 1992. *Racialized Boundaries. Race, Gender, Colour and Class and the Antiracist Struggle*. London: Routledge
- Banton, M. 1983. *Racial and Ethnic Competition*. Cambridge: Cambridge University Press
- Barth, F. 1969. Introduction. In: Barth, F. (szerk.) *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Differences*. London: George Allen & Unwin, 9–38.
- Barth, F. 1996. Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 1: 2–25.
- Bell, D. 1975. Ethnicity and Social Change. In: Glazer, N.–Moynihan, D. P. (szerk.) *Ethnicity: Theory and Experience*. Cambridge: Harvard University Press, 141–174.
- Berger, P. L.–Luckmann, T. 1966. *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday
- Böröcz J. 2002. A határ társadalmi tény. *Replika*, 47–48: 133–142.
- Chun, Ki-Taek 1983. Ethnicity and Ethnic Identity: Taming the Untamed. In: R. Sarbin, Th.–Scheibe, E. (szerk.) *Studies in Social Identity*. New York: Praeger, 184–204.
- Crystal, D. 1993. *Die Cambridge Enzyklopädie der Sprache*. Frankfurt/M.–New York
- Csepeli Gy. 1990. Nemzeti tudattalan. *Thalassa*, 1. 43–46.
- Durkheim, E. 2003. (1912) *A vallási élet elemi formái*. Budapest: L'Harmattan
- Eriksen, Th. H. 1993. *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press
- Gordon, M. M. 1964. *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origin*. New York: Oxford University Press
- Hajdú Z. 2002. A közigazgatási határok változásai a Kárpát-medencében. In: Mohos M. (szerk.) *A határ, amely elválaszt és összeköt. Mandulavirágzás tudományos napok. 2002. március 4–8. Pécs: Egyetemi Kiadó, 17–44.*
- Heckman, F. 1992. *Ethnische Minderheiten, Volk und Nation. Soziologie interethnischer Beziehungen*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag
- Jeggle, U. 1994. Határ és identitás. *Regio*, 2: 3–18.

- Jenkins, R. 1994. Rethinking Ethnicity: Identity, Categorization and Power. *Ethnic and Racial Studies*, 16(2): 197–223.
- Joó R. 1986. Etnikum, kisebbség, szórvány. *Confessio*, 3: 3–8.
- Kovács A. 1992. Identitás és etnicitás. Zsidó identitásproblémák a háború utáni Magyarországon. In: Kovács M. M.–Kashti, Y. M.–Erős F. (szerk.) *Zsidóság, identitás történelem*. Budapest: T-Twins, 97–113.
- Mohos M. 2002. Kisvárosok a határ mentén. In: Mohos M. (szerk.) *A határ, amely elválaszt és összeköt. Mandulavirágzás tudományos napok. 2002. március 4–8*. Pécs: Egyetemi Kiadó, 99–112.
- Park, R. E.–Burgess, W. 1921. *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press
- Schütz, A. 1962. *Collected Papers. I. The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff
- Schütz, A. 1974. *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie*. Frankfurt/Main: Suhrkamp Verlag
- Sumner, W. G. 1978. *Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége*. Budapest: Gondolat
- Tajfel, H. 1978. *The Social Psychology of Minorities*. London: Minority Rights Group
- Tajfel, H. 1980. Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás. In: Csepeli Gy. (szerk.) *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Budapest: KJK, 25–39.
- Uusitalo, E. 2003. Traditional knowledge as a living strategy. The case of an unemployed women. In: Korhonen, T.–Ruotsala, H.–Uusitalo, E. (eds) *Making and Breaking of Borders. Ethnological Interpretations, Presentations Representation*. Helsinki: Finnish Literature Society, 79–86.
- Weiler, H. N. 1995. Grenzen als intellektuelle Herausforderung: Die Europa-Universität Viadrina Frankfurt/Oder. In: Pfeiffer, W. (szerk.) *Wissenschaftseinrichtungen und Strukturentwicklung in der Grenzregion*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 23–39.
- Young, C. 1976. *The Politics of Cultural Pluralism*. Madison: University of Wisconsin Press

FEISCHMIDT MARGIT

A határ és a román stigma¹

Fogalmak és irányzatok az antropológiai határkutatásban

Egy közelmúltban megjelent fogalom- és szakirodalom-áttekintő munka szerzői a határnak az antropológiában használatos három értelmezéséről beszélnek: 1. a geopolitikai értelemben vett határról, amelynek következménye egyfelől a distinkciók térhez kötött és államok által kikényszerített rendszere, másfelől a határsávok – *frontier* – társadalmi maguk speciális határtapasztalataival és határátlépési gyakorlataival; 2. a társadalmi határról, amely a társadalmi kapcsolatokat, közösségekhez való tartozást vagy azokból való kizárást leíró fogalom; és 3. a kulturális határról, amely a társadalmi élet egyes területein a különböző jelentésvilágokat választja el egymástól (Donnan–Wilson 1999; Donnan–Wilson 2002. 120).

Mások a szimbolikus határ – társadalmi határ fogalompárban gondolkodnak, szimbolikus határon a valóság felosztására, definiálására szolgáló konceptuális eszközöket értve, amelyek alapján distinkciókat hoznak létre a tárgyak, emberek, gyakorlatok vagy éppen az idő és tér bizonyos fajta jellemzésére. A szimbolikus határok az embereket társadalmi kategóriákra osztják föl, amelyek egyfelől az azonosság, közös csoporttagság érzetét keltik, másfelől a különbség érzetét tartják fenn. A társadalmi határok a társadalmi különbségek objektívalódott formái, amelyek a javakhoz való egyenlőtlen hozzáférésben, illetve a javak egyenlőtlen elosztásában testesülnek meg. Szimbolikus határok társadalmi határrá, a társadalmi integráció és szegregáció eszközevé, mintázatává válhatnak, ha széles körű társadalmi egyetértés övezi őket (Lamont–Molnár 2002. 168–169).

A különböző diszciplínákban és korszakokban használt határfogalmak közös jegye, hogy egy alapvető ambivalenciát próbálnak egyetlen fogalomba ötvözni, azt a kettősséget, amely a határ elválasztó, különbségeket reprodukáló és legitimáló funkciója, valamint áteresztő, közvetítő funkciója között

¹ A cím Sorin Antohi *Cioran és a román stigma* c. tanulmányának címére rímel (Antohi 2000), az empirikus adatok azonban, amelyeket a tanulmányban felhasználok, nagyrészt egy többéves kutatásból származnak, amely a nacionalizmus politikáját és az etnicitás hétköznapi formáit vizsgálja Kolozsváron. A kutatás résztvevői Rogers Brubaker, Jon Fox és Liana Grancea, akiknek ezúton mondok köszönetet, amiért hozzájárultak az empirikus adatok felhasználásához. E tanulmány bizonyos állításai megegyeznek a készülő könyvünk (Brubaker–Feischmidt–Fox–Grancea 2004) migrációról szóló fejezetében foglaltakkal, de ott azokat bővebben kifejtiük.

feszül. Az első számára a *border*, a területileg is megjelenített vagy metaforikusan értelmezett elválasztó vonal a fontos, a másik számára a *borderland* vagy *frontier*, az a terület, ahol különböző csoportok fizikai közelsége lehetővé teszi a mozgást, kontaktust, az együttműködést, sőt – egyesek szerint – a kulturális keveredést, hibridizációt is.

Böröcz József egy simmeli metaforapárral („a híd” és „az ajtó”) jelzi a határ két lehetséges értelmezését és a kettő kapcsolatát. A híd metafora: összekapcsolást, kontaktust jelent, amelyen keresztül felülkerekednek a politikailag konstruált kettészakítottság fölött. Az ajtó metafora lényege, hogy két állása van: nyitva és zárva, aminek alkalmazásával a közhatalom az áthaladást és a javak áramlását szabályozza. Böröcz a „határ szociológiájáról” szóló írásában különösen azokról a formális és informális intézményekről beszél, amelyek a határ fölötti vonzás, illetve kizárás folyamatait meghatározzák. Raimondo Strassoldót is idézve a határhelyzetek ambivalenciáját hangsúlyozza. A határvidék társadalmát gazdasági, politikai, kulturális, nyelvi tényezők két irányba húzzák, ennek következménye az az ambivalens identitás, amely hol a kooperáció, hol a konfliktus alapja a határ két oldalán lakók társadalmaiban (Böröcz 2002. 134).

A következőkben azt vizsgálom, hogy az antropológiai irodalom miként értelmezte 1. a határral kapcsolatos elválasztó mechanizmusokat; 2. azt, ahogyan határvidékek társadalmi folyamatai, a határ két felén lakók kapcsolatai felülírják ezt a megosztottságot, illetve 3. azt, hogy milyen kulturális következményei vannak a határokon átvívelő – *transborder* – kapcsolatoknak a szomszédos országok, nemzetek, etnikai csoportok viszonyában.

Az országhatárok hagyományosan az államok által a dolgok, gondolatok és emberek szabad áramlásának útjába állított akadályok (sorompók), amelyek révén az országok a területüket és az azon létrehozott anyagi és szimbolikus javakat megőrizni töreksenek. A határ az a hely, ahol az állam az áruk és személyek áthaladásának akadályozásával ellenőrző hatalmát nyilvánvaló módon és hatékonyan gyakorolni tudja. Ennek egyik legfontosabb modern kori eszköze a határon átkelő személyek identifikációja egy erre a célra kitálatott igazolvány, az útlevél által. Az ellenőrzés célja egyrészt az állam és polgári biztonságát fenntartani, másrészt az embereket útlevelük által azonosítható állampolgárrá tenni.

Orvar Löfgren, aki az államhatárok nemzetiesítésének folyamatát vizsgálta az útlevélhasználat bevezetésének összefüggésében a svéd–dán határon a 19. század végén és 20. század elején, ezt írja: „Az útlevél azért fontos, mert újfajta identitáskonstrukciót hozott létre – »útlevél-identitást« –, amely azt tételezi, hogy az embernek identikusnak kell lennie egy irattal, amelyen keresztül a saját állama és más államok ellenőrzik kilétét” (Löfgren 1999. 10).²

² Löfgren a továbbiakban azt is megnézi, hogy olyan, a határhoz kapcsolódó terek, mint a vasútállomások, repülőterek, kompok miként működnek mint ennek a nemzetállami ellenőrzésnek az eszközei.

A politikai antropológusok egyik leggyakrabban feltett kérdése manapság, hogy a nemzetállam hatalma hogyan jelenik meg a hétköznapi társadalmi tevékenységekben. Úgy találták, hogy e kérdés vizsgálatára kifejezetten alkalmas a nemzetközi határok térsége, ahol jobban érzékelhető, miként válik az állam láthatóvá, érzékelhetővé az állampolgárok számára. Az antropológusokat azonban az utóbbi időben nem annyira a határokon rendszertelenül áthaladók és az állam viszonya érdekli, hanem a határzónák specifikumai, az állam meg tapasztalása és az ellenállás módzatai a határ két oldalán, annak közvetlen közelében élő közösségek mindennapi életében. E tekintetben úttörő jelentőségűnek számított Cole és Wolf munkája (1974), akik a kulturális *frontier* (határvidék, mezsgye) meglétét találták Dél-Tirolban évtizedekkel azután is, hogy Ausztria és Olaszország politikai határát újrarajzolták. Később sokan azt vizsgálták, hogy a nemzet- és államépítés a határtérségek falvaiban és városaiban miként befolyásolja a helyi kultúrákat. Az egyik leg többet idézett munka Peter Sahlin'sé (1989), aki azt vizsgálta, hogy a Pireneusok spanyol és francia oldalán élő katalánok nemzeti identitása miként alakult azután, hogy két állam fennhatósága alá kerültek, és falvaikat országhatár választja el egymástól. Sahlin's kétirányú folyamatról beszél: a határ felállítással a két állam két különböző nemzeti identitást kényszerített rá az egymással szomszédos helyi közösségekre, ugyanakkor maguk a helyi, falusi közösségek is felhasználták a határokat és a nemzeti identitáskategóriákat azért, hogy saját érdekeiknek érvényt szerezzenek.

Ezekben a munkákban közös az a szemlélet, hogy azokat a társadalmi viszonyokat, kapcsolatokat vizsgálják, amelyek felülírják az országhatárok általi szét daraboltságot. E viszonyoknak igen érzékletes leírását adja Yannis Papadakis (2002) szociálandropológus, aki olyan ciprusi faluról írt monográfiát, amely az ENSZ-csapatok ellenőrzése alá tartozó senki földjén található, a görögök által ellenőrzött déli és törökök által ellenőrzött északi rész között. Pyla a háború után is vegyes összetételű maradt; komolyabb konfliktusra nem került sor. Kihasznlva a helyzetükből adódó előnyöket, Pyla görög lakói, akik Északról nagyon jutányos áron jutottak halhoz, olcsó vendéglátóhelyeket állítottak fel. A helyi törökök dohányárut, whiskyt, bőrtermékeket és kalózkonfekciót forgalmazó üzleteket létesítettek. A pyliótákat a ciprusi görögök és törökök is megvetették, közvetlenül a csempészet miatt, közvetve amiatt, hogy a ciprusi törökök hasznót húztak a görögökkel fenntartott gazdasági kapcsolatokból.

A mindennapi együttműködés és a belőle származó haszon ellenére a falu vitatott területté vált; a vitában a ciprusi görög, illetve török hatóságok, valamint az ENSZ is részt vett. Pyla jelkép lett, amely a görögök szerint az együttélés lehetőségét jelképezi, a törökök szemében viszont az ellenséges viszonyt. Mi több, jelentős szimbolikus küzdelem is zajlott a falu területén. Ezt nemzeti (zászlók) és vallási jelképek (templom, minaret) közvetítésével vívta a két fél, illetve az ENSZ (megfigyelőpontok, feliratok, zászlók), célja pedig mindenki számára a falu szimbolikus birtokbavétele volt. Papadakis részletesen leírja

azokat az időszakokat, amikor a két fél politikusai szinte megszállják a falu kocsmáit, nyilvános helyeit, s az ott tartott nagygyűléseket sugározza a török vagy a görög média.

Pyla a legjobb példa a határjelenség ambivalenciájára. Egyfelől az elválasztás szimbóluma, amit a konfliktusban álló nemzeti politikák hangsúlyoznak. Másfelől sajátos lehetőség is: speciális javakhoz és forrásokhoz való hozzáférést tesz lehetővé. Gazdaság-antropológusok és -szociológusok ezt a jelenséget szubverzív vagy felforgató gazdasági tevékenységnek nevezik, amelynek legismertebb formái a fekete munkaerő-vándorlás, a prostitúció és a csempészet.

Gondolatmenetem mindeddig a formális határ két oldalán levő közösségek kapcsolatára, a rájuk épülő csere különböző formáira irányult. Az utóbbi évtizedben azonban a határkutatások egyre inkább a közös fizikai és társadalmi térben zajló kulturális találkozásokra és kölcsönhatásokra összpontosítanak. Az előző példánál maradva: nem azt vizsgálják, hogy törökök és görögök hogyan működnek együtt, miközben a köztük húzódó szimbolikus határ változatlan marad (vagyis ugyanolyan görögök és törökök maradnak), hanem azt, hogy ebben a kapcsolatban hogyan erodálódik a határ, és jön létre egy köztes, átmeneti, hibrid kultúra. Gupta és Ferguson a határokat mint a kulturális stílusok keveredéséből adódó átmeneti kultúrák helyszínét jellemzik: „A terminus nem konkrét topográfiai helyet jelöl, amely két másik konkrét helyszín (nemzet, társadalom, kultúra) között húzódik, hanem a hibriddé vált szubjektumot alakító átmeneti talajvesztés és hontalanság állapotát. Ahelyett, hogy mint peremvidéket, mint stabil régiók között húzódó keskeny sávot, a határt jelentéktelennek ítélnénk, inkább arra a megállapításra jutotunk, hogy az a posztmodern szubjektum »természetes« életterének adekvát kifejezése” (Gupta–Ferguson 1992. 18).

A határvidék ebben az értelemben sajátos olvasztótégely, amelyben újfajta identitások vannak kialakulóban. Ebben az értelemben az Egyesült Államok és Mexikó határvidéke vált a posztmodern szemléletű határkutatások „laboratóriumává”. A legtöbbet talán Gloria Anzaldúa *Borderlands/La Frontera* című könyvét idézik. Anzaldúa határai egyszerre fizikai, lélektani, szexuális, társadalmi és faji különbségek, amelyek mélyen gyökereznek az amerikai-mexikói határvidéket jellemző állapotokban, ahol a szerző szerint „két ország összeolvadásából egy harmadik, *kulturális határország* jön létre” (Anzaldúa 1987. 3). A határvidékek társadalmi a kulturális interferenciák helye, ahol sokféle transznacionális identitásforma alakult ki. Az amerikai mexikói határvidék „chicano”, „latino”, „hispan” identitáskategóriái fölülírják mindkét monolitikus nemzeti kategóriát, s az utóbbiaknál erősebb hatásuk van a határvidék közösségi identitásformáinak meghatározására (Alvarez 1995). A határ a kulturális játszmák és kísérletek helyszíne, ugyanakkor a fokozott és spontán reflexió helye is; az ott élők, sajátos perspektívából ugyan, de igen sokat látnak azokból a folyamatokból, amelyek mások számára láthatatlan, természetes módon osztják a világot spanyolokra és amerikaiakra, görögökre és törökökre, fehérekre és színesbőrűekre stb.

A fenti idézet azt is jól szemlélteti, hogy a határvidékek újfajta értelmezésének előzményei között nemcsak egy átalakuló, a territorialitás kötöttségeitől megszabadítani kívánt kultúrafogalmat kell látnunk, hanem az identitáskutatás új irányait is. Itt elsősorban a határátlépésre, az átmeneti vagy kettős, illetve többes identitásformációkra gondolok az etnikai, faji és nemi identitások területén. A *gender* kutatásokban igen kiterjedt irodalma van annak, hogy a nemük határait átlépők hogyan világítják meg a nemi szerepek társadalmi konstrukciójának természetét, a nemek között természetesnek tűnő határokat. A nemzeti határokkal, nemzeti és etnikai identitásokkal foglalkozó irodalom nagyrészt az emigránsokra és menekültekre koncentrál. A nemzetközi migránsok a határokat három értelemben is összezavarják: az országok területi értelemben vett határait, az állampolgárság politikai határait és a nemzeti közösségek szimbolikus határait (Lamont–Molnár 2002. 185).

A román–magyar határról

A továbbiakban a korábban a szakirodalom segítségével felvázolt három kérdést – 1. a határral kapcsolatos elválasztó, distinkciós mechanizmusokat, 2. a határátlépés gyakorlatait és 3. az előbbi kulturális következményeit – egy konkrét esetben, erdélyi, azon belül is kolozsvári románok és magyarok történeteiben vizsgálom. Egy korábbi kutatás számára készült terepmegfigyeléseket és interjúkat felhasználva azt próbálom rekonstruálni, hogy mi történik – társadalmi és kulturális értelemben – akkor, amikor kolozsvári románok és magyarok egyik vagy másik irányba átlépi határt, valamint hogyan dolgozzák föl, hogyan értelmezik azt, ami velük történik. Az etnicitás- és a határkutatás tipikus kérdésfelvetéseinek metszetében elsősorban arról gondolkodom, hogy a határnak és a hozzá kapcsolódó társadalmi gyakorlatoknak milyen hatásuk van a nemzeti és etnikai kategorizációs és identifikációs folyamatokra.

Arra a korszakra, amikor a román–magyar határ két azonos politikai rendszerhez tartozó, de nagyon zárt politikai alakulat határát jelezte, ma még sokan emlékeznek. Az 1970-es, 1980-as években Romániából Magyarországra nem lehetett, Magyarországról Romániába inkább nem volt szokás utazni, s kevesen voltak azok is, akik ezen a határon át távolabbi országok valamelyikébe utaztak. Ehhez képest jelentős változást hozott a politikai rendszerváltás, amely a két ország közötti szabad mozgást lehetővé tette, a későbbiekben pedig a nyugat-európai országok döntése, amelynek értelmében 2002-től román állampolgárok is vízum nélkül utazhatnak a Schengeni Egyezmény országaiba. Az utazás és a határátlépés szabadsága igen fontos hozadéka az utóbbi másfél évtizednek, s Romániában, amely migrációs kibocsátó orszaggá vált, igen jelentős azoknak a száma, akik élnek is ezzel a lehetőséggel. Míg az 1990-es évek elején még gyakran hosszú órákat kellett várakozni az ártándi határátkelőnél, és a Nagyváradon át Marosvásárhely, valamint a Brassó és Budapest között közlekedő vonatnak is kiszámíthatatlan késései voltak, má-

ra a román–magyar határ átlépése nem jelent sokkal nagyobb feladatot, mint ha az ember Budapestről Bécs felé hagyja el az országot. 2004-ben még van útlevél-ellenőrzés és vámvizsgálat, de ez többnyire rutinszerű, illetve csak a nagyobb szabálytalanságok kiszűrését célozza. A határ magyar oldalán árujukat román nyelvű feliratokkal is reklámozó boltok jelentek meg, csakúgy mint az osztrák–magyar határ osztrák oldalán (többnyire más cégek, némiképpen különböző kínálattal). A határvidéki települések piacait pedig elárasztják olcsó román cigarettával, bőrárúval, ruhaneművel, mezőgazdasági termékekkel. Ugyanott a nagyobb bevásárlóközpontok előtt közel annyi román rendszámú autót lehet látni, mint magyart. A kolozsvári középosztályhoz tartozó vállalkozók, menedzserek, orvosok Debrecenbe, Hajdúszoboszlóra vagy Budapestre járnak különlegesebb és igényesebb dolgokat vásárolni vagy akár csak kikapcsolódni. Kétségtelenül kevesebbeknek, de nem jelentéktelen számú embernek vált a másik irányban való rendszeres mozgás életmódjává: vállalkozóknak, menedzsereknek, akik tevékenységük egy részét Magyarországon, másik részét Romániában végzik, valamint fiatal értelmiségieknek, akik budapesti egyetemeken tanulnak, miközben erdélyi egyetemeken tanítanak.

Wilson és Donnan szerint a határvidékek antropológiai vizsgálata nem képzelhető el a nacionalizmus és az identitások empirikus vizsgálata nélkül. Erre teszek kísérletet ebben a munkában: a határt, illetve a határátlépést kísérő, annak élményét leíró történetekben megjelenő identitáskategóriákat vizsgálom, konkrétan azt, hogy mit jelent a határátlépéskor és a külföldi hivatalos és informális azonosítások során alkalmazott „román” identitáskategória azok számára, akikre vonatkoztatják. Majd azt nézem meg, hogy erre való válaszként milyen egyéb identitáskategóriák kerülnek be a történetekbe. Lezárásképpen pedig azt, hogy a *frontier* zóna speciális kapcsolatai miként viszonyulnak ezekhez a kategóriákhoz.

Az azonosság dilemmái a határral és a határátkeléssel kapcsolatos román történetekben

A fenti, talán túlságosan is pozitív kép az én megfigyeléseimből származik. A külföldi utazással kapcsolatos történetek, amelyeket Kolozsváron hall az ember – és amelyek többnyire nem szándékolt módon szólnak a határátlépésről –, azonban más hangulatúak és üzenetűek. Azt mutatják, hogy az országhatárok átjárhatósága nem teszi tapasztalatilag irrelevánssá a határt, reflektálatlan rutinná a határátkelést. Az akár turistaként, akár munkavállalóként vállalt utazással kapcsolatos elbeszélések között sok a „panasz-történet”. A panasz tárgya az országhatárokon történt megaláztatás: igazságtalannak érzett vámvizsgálatok, elhúzódnó igazoltatások, hosszú várakoztatások. A kilencvenes években különösképpen, de még ma is sokan és hosszan tudnak Kolozsváron arról beszélni, hogy miként keveredett abbéli örömükbe, hogy hosszú bezártság után végre elhagyhatták az országot, ürmös is. A sérelmek

sorozata – különösen magyarul nem beszélő vagy egyértelműen román nevű utazók esetében – már a román–magyar határon elkezdődött, de a románok ellen irányuló gyanakvás és szigor a nyugat-európai közúti határoknál és repülőtereken vált erőteljesebbé és egyben bántóbbá is. Egy csoportinterjúnkban valaki arról beszélt, hogy Ausztriában a közúton folyton megállították és ellenőrizték az iratait, nyilván azért – érvelt a mesélő –, mert azt gondolták róla, hogy lopta az autóját.³

A magyar, olasz vagy osztrák határőrök viselkedését lehetne durvaságként, emberi gyengeségként vagy éppenséggel a hatalommal való visszaélés-ként értelmezni, de romániai interjúalanyaink ezt a nekik, pontosabban románáguknak szánt speciális üzenetként értelmezik. A fenti beszélők a határátlépéseket és az ahhoz kapcsolódó igazoltatásokat úgy élték meg, mint egy a nemzetükről alkotott negatív képpel való azonosítást. Hogy milyen összetevői vannak ennek a képnek, azt egy másik beszélgetőpartnerünk így fogalmazta meg: *„egyfelől keletiek vagyunk nekik, másfelől a román azt jelenti nekik, hogy cigány [...] a románokra úgy néznek mint akik most szálltak le a fáról, szerintük mi semmihez sem értünk.”*⁴

Esetünkben tehát nemcsak arról van szó, hogy az egyént az útlevelén keresztül nemzetével, illetve azzal az országgal azonosítják, amelynek állampolgára, hanem arról is, hogy az azonosítás felidéz egy olyan szupra- és transznacionális hatalmi diskurzust, amely minősíti is a nemzeteket. Ez az orientalista diskurzusnak⁵ egy sajátos változata, amely az Európán belüli Nyugat és Kelet, centrum és periféria viszonyát tartósan definiálta. Melegh Attila (2004) megfogalmazásában ennek „lényege bizonyos, teljes egészében megvalósíthatatlan civilizatorikus eszmények kijelölése, majd ezen ideálok használata a világ kritikai érzékelése és átalakítása érdekében. Az eszményektől való távolság alapján egy mentális térképen mind időben, mind térben el lehet helyezni társadalmi csoportokat, országokat sőt térségeket is”.⁶ Az ún. Kelet–Nyugat lejtőn, amelyen civilizációs teljesítménye szerint rangsorolják a nemzeteket, a románok számára rossz helyet jelöltek ki. Az útlevel-ellenőrzés, a közúti ellenőrzés vagy az előbbiekre csak halványan emlékeztető informális környezetben történő identifikáció a fent idézett személyeket erre az alacsony státusú, valójában megalázó, dehonesztáló pozícióra emlékeztette. A civilizálatlan vagy elmaradott nemzet goffmani értelemben stigma (Goffman 1998), a vele való azonosítást az egyén stigmatizációnak éli meg.

³ A csoportinterjú 2000. május 4-én készült, moderálta: Sanda Tomulețiu.

⁴ A csoportinterjú 2001. szeptember 17-én készült, moderálta: Sanda Tomulețiu.

⁵ A fogalmat az Edward Said által megalkotott értelemben használom.

⁶ Böröcz (2001. 35) ezt a fajta kirekesztő mechanizmust mennyiségi jellegű lealacsonyításnak nevezi és így értelmezi. „Az ebben kipécézett másság hordozóját talán ugyanabból a fából faragták, mint kirekesztőjét, ám »rosszabb kivitelben«. Az egybefüggő perifériák idegenje a centrum múltjának fejtelenebb, mintegy múltbeli állapotát testesíti meg, és ezért szükségképpen alantas: innen a rá irányuló leereszkedő és visszautasító kognitív habitus.”

A stigmatizált nemzettel való azonosulás, illetve ennek nehézségei, dilemmái alkotják interjúinkban a román nemzeti identitásról való beszéd jelentős részét. A stigmatizációval való azonosulást első látásra az ember a Másik, a Nyugat tekintetének interiorizálásával magyarázza, amely tekintettel való közvetlen találkozásnak kiváló alkalmai a repülőtéri igazoltatások, közúti ellenőrzések vagy éppen a nyugati rokon szomszédjának kommentárjai. Ez a magyarázat azonban kevésnek tűnik, ha arra gondolunk, hogy milyen gyakran és milyen átéléssel folyik ezeknek a stigmatizációs élményeknek az átbeszélése. Sorin Antohi a román stigmáról írt kulturális elemzésében azt állítja, hogy ez a negatív önkép az utóbbi kétszáz évben mélyen beleivódott a román kultúrába. A Másik tekintetének közvetítője maga a román értelmiség volt, illetve közülük is azok a „nyugatosítók”, akik elsajátították és magas szinten művelték/művelik a kollektív stigma diskurzusát. A román szellemi elitben hosszú sora van azoknak a szerzőknek, akik arról írnak, hogy a külföldiekkel való találkozások kapcsán „szégyent, lázadást, megvetést és szomorúságot éreznek saját nemzetükkel kapcsolatban”, amelyet ők elesettnek, elmaradottnak, sőt ebből a helyzetből végzetesen kimozdíthatatlannak látnak, szemben az ún. autochtonistákkal, akik „csak a legelragadtatottabb látomásokban tudnak beszélni nemzetükről” (Antohi 1999. 214).

Stigmával, illetve stigmatizált identitással azonosulni kellemetlen, ezért az ellenállás különböző módjaival kísérleteznek az emberek. Román interjúalanyainknál két stratégiával találkoztunk: az egyik a stigmatizált nemzeti identitás megtagadása vagy helyettesítése alternatív társadalmi kategóriákkal, a másik a stigma transzferje, úgy, hogy a beszélő a neki tulajdonítottnál alacsonyabb státusú helyet jelöl ki egy másik kollektívum számára, amelyet ugyanakkor okol is saját megalázó helyzete miatt. A leggyakoribb talán az, hogy a régióval azonosulnak, *erdélyinek* mondják magukat, Erdélyről azt gondolják, hogy „civilizáltabb”, mint Románia déli része, vagyis közelebb lehet ahhoz, amit a Nyugat elvár tőlük. Avagy semmit sem mondanak, igyekeznek elkerülni a nemzeti azonosítást, aminek következményeiről egy csoportinterjúban így beszéltek:

- „M: Mindegyik csúnyán néz rád, ha azt mondod, hogy román vagy, mind, nem számít, hogy magyar vagy német. (...) Arra gondolnak, hogy né..., ha ezek most meglópnak minket, vagy fejbe vernek (...)
- D: Arra gondolnak, hogy vigyázzunk a pénztárcáinkra
- Cl: Na, meg a hattyúinkra
- M: Egyszer a zsebére teszi a kezét, aztán kérdez erről-arról, hogy milyen az időjárás Romániában...
- Cl: ...s hogy valóban eszünk-e hattyúkat.”⁷

⁷ Idézet a 2000. augusztus 25-én Jon Fox és Liana Grancea által készített interjúból.

A beszélők itt arra a városi folklór részévé vált történetre utalnak, amelyet a bécsi parkban hattyút evő emberekről az 1990-es évek eleje óta mesélnek Romániában és külföldön egyaránt. De hasonló történetek keringenek a nyugat-európai sajtó hathatós közreműködésének köszönhetően a román koldus-maffiáról is. A történet főszereplőit különböző változatok másként és másként definiálják, egyesek „cigányoknak”, mások „románoknak”, megint mások „romániai cigányoknak” mondják őket. Sokan – nemcsak nyugatiak, románok is – meg vannak győződve arról, hogy van valóság alapja ezeknek a történeteknek, és éppen ezért van alapja a nyugatiak haragjának és ellenséges viszonyulásának is.

Csakhogy vétkeseknek nem magukat, hanem az általuk is tisztességtelennek, tolvajnak stb. tartott cigányokat tekintik. Vagyis stigmatizációra a stigma transzferjével, további – ugyanazt a logikát követő – stigmatizációval reagálnak: megteremtik „a románok” civilizálatlan ellenpárját, akiket aztán okolni lehet a nyugatiak haragjáért. A koloniális szemlélet, amely Nyugat-Európában kelet(iek) és nyugat(iak) viszonyának leírására elsősorban kulturális fogalmakat használ, itt – az amott már elfogadhatatlan – faji érvelést veszi elő. Böröcz és mások azt állítják, hogy általános kelet-európai jelenségről van szó, és a posztkoloniális katarzis hiányával magyarázható, hogy a társadalom jelentős része reflektálatlanul és kritikátlanul rassz kategóriákat használ lakossághierarchiák felépítésére, amelyek „alján” a legtöbb országban „a cigányok” vannak (Böröcz 2001. 37–39).⁸

A fentiekben azt láttuk tehát, hogy a politikai határok nyugati irányba történő átlépésekor külső nemzeti identifikációra kerül sor, s ez felidéz egy másik, láthatatlanabb, de annál kitartóbb hatalmi diskurzust, és pedig a kelet-nyugati civilizációs lejtő orientalista diskurzusát. Utóbbi pedig egy újabb társadalmi határt hoz létre, illetve erősít meg, azt, amely a Nyugatot, „a civilizációt”, a modern nemzeteket állítja szembe a Kelettel, a „civilizálatlan”, „pre-modern” népekkel. Az azonosítás azt jelenti, hogy románként a civilizációs kontinuum civilizálatlan oldalán helyeznek el valakit. A stigmatizáció lényege azonban – Goffman szerint is – az a szégyenérzet, öngyűlölet, alacsonyrendűségi érzés, amit a stigmatizált identitással való azonosítás kivált, valamint az az igyekezet, amivel ezt fel/ledolgozni próbálják.

Identitáskonstrukciók a határral és a határátkeléssel kapcsolatos magyar történetekben

Kolozsvári magyarok szintén kellemetlen következményekről beszéltek azzal kapcsolatban, hogy román útlevelük alapján románként azonosították őket. Egy középkorú, ma már külföldön élő férfi például arról az emlékérről beszélt

⁸ Milica Bakic Hayden ezt a jelenséget a volt Jugoszlávia népeinek viszonyára vonatkoztatva „beágyazott orientalizmusnak” (nested orientalism) nevezi.

nagy átéléssel, hogy román útlevelét gondosan bevonta más színű műanyag borítóba, hogy ne lehessen a színe miatt már messziről azonosítani, hogy honnan származik. (Ezt a praktikát őszerinte sokan mások is űzték.) Mások azt találták még inkább sérelmesnek, ha idegenek vagy új ismerősök informális helyzetekben a származási országuk alapján románként azonosították őket. Különböző egyéni változatokban lehet hallani azt a történetet, hogy milyen nehéz valakit Nyugat-Európában meggyőzni arról, hogy valaki lehet magyar úgy, hogy román útlevele, román állampolgársága és romániai lakhelye van. A román nemzeti identitás elutasítása ezekben a történetekben nem a stigma transzferjével jár együtt és nem is kíséri az a fajta mély szégyenérzet, amelyet az imént láttunk, hanem egy, a nemzetitől különböző etnikai természetű közösségi identifikációt jelez. Magyar etnikumú román állampolgárok különböző informális helyzetekben gyakran hangsúlyozzák, hogy ők ugyan román állampolgárok, de magyar nemzetiségűek, olyan magyarok, akiket a többi magyartól „csak” egy határ választ el. A román–magyar határt többnyire igazságtalannak, de legjobb esetben is esetlegesnek gondolják. Volt a történelemnek egy hosszú korszaka, amikor ez a határ máshol húzódott, és ennek a korszaknak máig terjedő kulturális hatásai vannak – szól az az érv, amelyet a regionalista politikák, a közéleti diskurzus és a hétköznapi beszéd egyaránt gyakran használnak. A fent idézett fiatalember, mint sokan mások Erdélyben, nem szeretik azt az állapotot, hogy határ választja el őket a magyarok nagyobbik – sőt gazdagabbik, jobb sorsú – részétől, de beletörődtek, nem lázadnak igazán ellene.

A Trianon előtti állapotokról és Trianonról magáról nincsen már Kolozsváron kommunikatív emlékezet, ami nemcsak azt jelenti, hogy spontán módon elhangzó „Trianon-történeteket” nem hall az ember, de kutatóként sem tudunk előhívni ilyent. Van egy nemzedékenként, társadalmi rétegenként eltérő relevanciájú, hangsúlyú általános tudás egy jobb korról, amikor „Erdély Magyarországhoz tartozott”, és a „határ a Kárpátoknál húzódott”. Ezt így már 7-8 éves gyermekektől is hallottam, de fontosnak tartom, hogy a későbbi életkorokban sem gazdagodik általában ez a narratíva. A mai fiatalok és középkorúak politikai, társadalmi tapasztalatai nem ebben a keretben nyertek értelmezést. Csak az idősebb nemzedék tagjaitól lehet még emocionálisan tellített történeteket hallani az 1940-es határmódosításról, a magyar hadsereg bevonulásáról, az új határról, amely a várostól 30 km-re délre húzódott, és arról, hogy gyakran érkeztek a városba olyanok, akik Dél-Erdélyből ezen a határon keresztül szöktek át. A kolozsvári történeti határnarratívák szegénysége véleményem szerint elsősorban azzal a társadalmi helyzettel magyarázható, amelyben a – mind kisebb számú, és még inkább csökkenő arányú – magyarság él Kolozsváron. A román–magyar határról nyilván más értelmezések is vannak Erdély-szerte a magyarok körében. Nagyon más lehet a helyzet Székelyföldön, és különösen a történeti „ezeréves” határ szimbolikusan kiemelt gyimesi szakaszának közelében. Mint Ilyés Zoltán, Biczó Gábor és Szilágyi Eszter munkáiból tudjuk, ott a magyarországi Nagy-Magyarország

utáni nosztalgia, a még létező emlékhelyek és emléktárgyak, valamint a helyi etnobiznisz szerencsés találkozásából megszületett a magyar örökségturizmus egy sajátos változata, a határturizmus.

A határ jelentéktelen volta – a magától értetődőségén túl – azzal is összefügg, hogy azt gondolják, nem választ el igazán, vagyis a határ túlsó felén levő „magyar világ” hasonlít az ezen a felén levő „kis magyar világokhoz”. A határon átkelő kolozsvári, illetve erdélyi magyart számos olyan hatás éri, amely megerősíti, igazolja ezt az előzetes elvárását: nyelvileg és sok szempontból társadalmilag is ismerős közegbe érkezik. Magyarországon élő rokonaihoz rendszeresen látogató középkorú asszony mondta nekem, hogy olyan jó érzés, amikor ájtön a határon, mert itt minden jobban működik, miközben mindenki magyarul is beszél.

A Romániából Magyarországra utazó erdélyi magyar ugyan román útlevéllet mutatja fel a határon, de lélekben, illetve társadalmi elvárásait illetően magyarként lépi át a határt. Ezt az útlevélet ellenőrző magyar határőr néhol megerősíti, például magyarul szól a belépőhöz, ha az útlevélben magyar nevet lát, a vele szemben fogantatosítandó szabályokat, elvárásokat is lazábban kéri számon. Máskor – és különösen rendellenességek láttán – egy másik állam védelmében, vagyis tisztségének megfelelően jár el, román állampolgárként kezeli a beutazót, amit a belépők az etnikai szolidaritás megsértésének tekintenek.

Az erdélyi magyar utazóknak a határátlépést követően is számtalan olyan élményben van részük, amelynek üzenete, hogy az általuk tudott, képzelt azonosságot elutasítják, másnak, legfőképpen románoknak tekintik őket. Erről a traumatikusnak tűnő élményről beszéltek, a hétköznapi spontán helyzetekhez nagyon hasonló módon, egy csoportinterjúnk résztvevői is:

- „Cs: És ott sem vagy jobban nézve (...) mindenki úgy tekint téged mint románnak
 T: Románnak ... OLÁHNAK, bocsánat, oláhnak
 Cs: ...s, hogy jött ez a mocskos román, jött a nem tudom még ki, tehát ilyen szempontból tekintettek rád sokszor, hogy ... utcán lakik, meg mit tudom én, tehát ... betörés, meg mindent feltételeznek rólad
 J: Igen
 T: bármilyen is vagy és ... gyakorlatilag ... pont olyan, úgy viselkedtek veled (...) minthogyha mondjuk afganisztáni lettél volna (...), ott például nem értik meg, hogy mit jelent az, hogy TE román vagy, román állampolgár vagy, de magyar nemzetiségű.”⁹

⁹ Csoportinterjú, készült 2002. augusztus 4-én, moderálta: Feischmidt Margit és Jon Fox.

A magyarországi mindennapi nyelvhasználatban – különösen az alacsonyabban iskolázott társadalmi rétegekben, amelyeket az ideiglenes munkavállalás elsősorban érint – a magyar etnikumú (anyanyelvű) román állampolgárokat románoknak tekintik, illetve nevezik. Ez még nem kellene, hogy feltétlenül negatív értéktulajdonítást jelentsen, hiszen azt is lehetne gondolni, hogy a származási országuk szerint kategorizálják őket, amint a többi bevándorló vagy migráns csoport tagjait is (kínaiak, vietnamiak, szerbek stb.). És részben így is van.

De csak részben. Mert ha megnézzük, hogy a magyarországi migránsokról és a „befogadó társadalomnak” hozzájuk való viszonyáról mit mondanak a kutatások, akkor azt látjuk, hogy a legnegatívabb kép a „románokról” alakult ki, akikről a legtöbb esetben nem tudjuk megállapítani, hogy romániai románok vagy romániai magyarok, valószínűleg mindkettő együtt. A magyar iskoláknak a bevándorló gyermekekhez való viszonyát vizsgáló kutatásunkban¹⁰ Szilassy Eszter a magyar gyermekek románképére a következő idézetet hozta szemléltetésül:

„Van egy osztálytársunk, aki egy románra hasonlít. A papájának is baszsz, kalap, meg ilyen pipa, a hátán meg ez a puttony. Szóval tiszta román feje van.” (14 éves lány)

Az utóbbinál – vagyis, hogy valakinek „olyan román feje van” – jobb bizonyítéka aligha lehetne annak, hogy a román népnév, illetve nemzeti kategória a mai magyarországi köznyelvben stigmaként működik. Ha valakiről ezt mondják, nyilván negatívan minősíti, függetlenül attól, hogy román vagy magyar nemzetiségű-e az illető.

„Fölöttünk is románok laknak, és velük is nagyon rosszban vagyunk, nem szeretjük nagyon őket, meg szerintem ők sem minket. De szerintem ez nem miattunk van, hanem mert ők igénytelenek, és úgymond tolakodóak. Folyékonyan beszélnek magyarul, de külföldi származásúak, azt tudom, mert lehet látni rajtuk, hogy kicsit természetesebbek, mint mi.” (13 éves lány)

A „lerománózás” inkább ezzel az erősen stigmatizált román identitással, semmint a román politikai nemzettel való azonosítást jelenti. De még ha az utóbbit jelentené is, az érintettek biztosan nem úgy értelmezik. Hiszen az erdélyi magyarok többségének fejében is elég mélyen él egy sztereotípiákban megfogalmazódó etnikai hierarchia, ami a románokat a magyarokénál alacsonyabb státusba rangsorolja.

¹⁰ A bevándorló gyermekek iskolai helyzetét vizsgáló kutatást Nyíri Pál és Feischmidt Margit vezetik. Az interjúidézetek és a hozzájuk tartozó értelmezés a kutatás főmunkatársának, Szilassy Eszternek megjelenés előtt álló cikkéből származik (Szilassy 2004).

A román stigma és a magyarokkal való azonosulás kudarca az Erdélyből származó magyar utazót vagy migránst nemzeti identitása újraértelmezéséhez vezet, amiben immár „különböző magyarok” vannak. Vannak *magyarországi magyarok*, akik felszíneseek, önzők és általában közömbösek a nemzet értékeivel, értékeivel szemben, és vannak *erdélyi magyarok*, akik a magyar kultúra, nyelv és történelem „tisztá formáit” tudhatják magukénak. A másság érzékeléséhez és tudatosításához hozzájárul a vendégmunkási tapasztalatok általánosan megalázó jellege, az átmeneti státuscsökkenés is, illetve a térbeli mozgással általában együtt növekvő önreflexiók igénye (Kovács–Melegh 2000). Jon Fox hívja fel a figyelmünket arra, hogy nemzetközi összehasonlításban az erdélyiek migrációjának egyik legfontosabb jellemvonása az, hogy másságuk nemzeti kategóriákban fogalmazódik meg. A hosszabb ideje Magyarországon tartózkodó erdélyiek közösségi identitásának alapja a magyarságnak egy fundamentális, esszencialista értelmezése (Fox 2003). Kovács Éva és Melegh Attila a Magyarországra és Ausztriába vándorolt erdélyiek körében ugyancsak az egyik leggyakoribb migrációs narratívátípusnak az etnocentrikus, „érzelmi magyar” önbemutatót találta (Kovács–Melegh 2000. 103).

Az erdélyi magyarok *autentikus magyarságukat* úgy tudják megalkotni, hogy a *magyarországi magyarban* az idegen elemeket emelik ki, a köznyelvben használt idegen szavakat, a németes, zsidós hangzású neveket, a cigányokat és az országba érkező bevándorlókat, akikben – saját magukkal ellentétben – az „igazi idegeneket” látják megtestesülni. A befogadó ország kegyeiért való versenyben a kínaiakban gyakran ismernek ellenségekre, saját „tisztetségtelen konkurenciájukra”, mert nekik állítólag van pénzük és kapcsolatuk, hogy rövid idő alatt tartózkodási engedélyhez jussanak, amíg a szegényebb erdélyieknek erre hosszasan kell várniuk. Egy erdélyi faluból tizenöt éve Magyarországra áttelepült, és a beilleszkedéssel azóta is küszködő – szépirodalommal nem foglalkozó – építőmunkás ismerősöm mondta nekem az irodalmi Nobel-díj Kertész Imrének való odaítélése körüli diszkussziók idején, hogy „mekkora szegényen, hogy csak egy zsidót találtak Magyarországon”.

Az erdélyieknek saját magukról mint autentikus, „ősi”, „igazi magyarokról” alkotott képe jelentős mértékben táplálkozik abból a diskurzusból, amely a magyarországi nyilvánosságban – médiában és politikában – folyik, s amely Erdélyre mint a nemzeti értékek, a nemzet megmaradása szempontjából kiemelt jelentőségű területre, az erdélyi emberekre pedig mint „velünk élő őseinkre” tekint. Az utóbbi kép nyilván elsősorban az otthon maradottakra vonatkozik, és azok az emlékezet- és nemzetpolitikai szimbolikus gyakorlatok tartják fenn, amelyek Magyarországról Erdélybe irányulnak: emlékműállítások, nemzeti ünnepek, zarándoklatok, illetve az örökségturizmus. Vannak azonban olyan intézmények, amelyek Budapesten is fenntartják, használják, éltetik ezt a képet, ilyen a táncházmozgalom, amelynek szüksége van autentikus erdélyiekre. Pulay Gergely széki építőmunkások példáján mutatta be, hogy egy erősen kiszolgáltatott és stigmatizált helyzetből miként jelent ki

utat, státus- és presztízsemelkedést az erdélyi vendégmunkások számára a magyarországi etnikai színpadokon előkészített tradícióőrző szerepek eljátszása (Pulay 2004).

Mindeddig azt mutattam meg, hogy miközben a nemzeteket és nemzetállamokat elválasztó politikai határok jelentősége nyilvánvaló módon csökken, a határral és a határátkeléssel kapcsolatos történetekben miként jönnek létre újfajta identitáskategóriák és szimbolikus határok. Azt a nemzetkategoríát, amellyel a határátlépéskor vagy a külföldi tartozódás későbbi pillanataiban azonosítják, románok és magyarok egyaránt stigmaként élik meg, ami az elutasítás és ellenállás különböző formáit váltja ki – a románok részéről a stigma transzformálását vagy alternatív közösségi identitások felfedezését; a magyarok részéről egy etnikai alapú fundamentális nemzeti identitás megalkotását és szembeállítását nemcsak a román stigmával, hanem a magyar politikai nemzetfogalommal is.

Van azonban egy jól látható ellentmondás a román–magyar határ szimbolikus és politikai-gazdasági funkciója között. A megszegyenítő stigmatizáció és a nemzettársi státus megtagadásának ellenére a mobilitási, illetve migrációs kedv a két ország között nem csökken. Vagyis lennie kell valamiféle gazdasági racionalitásnak, amely felülírja az identifikáció nehézségeit. Ebből a szempontból a határ és az annak két oldalán levő gazdasági rendszerek különbségei egyszerre jelentenek sajátos és vonzó lehetőséget, illetve akadályt. Az árujukat csempésző feketepiaci árusok, a rendszeresen Magyarországon tartózkodó vendégmunkások, a jövő-menő háztartási alkalmazottak olyan életvilágot alkotnak a határ körül, amelyben a legfőbb feladat a szabályok kijátszása, a határőrök, vámtiszték megtevesztése. Erdélyi – kolozsvári – tapasztalataink azt mutatják, hogy e feladat teljesítésére, a javak és emberek szabad útjába állított törvényes akadályok legyőzésére olyan együttműködések jönnek létre, amelyek nincsenek tekintettel az érintettek etnikai hovatartozásra. A magyar munkaerőpiacot és kereskedelmet védő szabályok kijátszására erdélyi román és magyar férfiak és nők gyakorta összefognak.¹¹ Kolozsváron egy fiatal férfi ismerősünktől hallott élettörténet jelentős része a csempészet sikertörténeteiből állt. A fiatalember cukorkával kezdte a nyolcvanas évek elején, fogamzásgátlóval folytatta a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes években főleg cipő-, cigaretta- és autók kereskedelemben utazott. Történeteiben a legyőzött, kifigurázott ellenség általában a magyar vámtiszt

¹¹ Munkavállalói engedély hiányában úgy lehet dolgozni, ha az érintett turistának látszik a hatóságok előtt, és ennek értelmében korábban harminc, most kilencven naponként elhagyja az országot, vagy legalábbis úgy tesz, mintha elhagyná. Az esetek többségében egy órával később már vissza is jön. E gyakorlat kiszolgálására szállítási vállalkozók már külön buszokat állítottak be, amit a széki vendégmunkások „pecsételő busznak” hívnak. Pulay Gergely meggyőzően mutatta be, hogy a migráció állandósulásának és intézményesülésének feltétele, hogy kialakuljanak az ilyen típusú gyakorlatok, amelyek a hivatalos eljárások részleges vagy teljes megkerülésével a migráció többé-kevésbé biztonságos vállalásának alapfeltételeit teremtik meg.

vagy határőr volt, a cimborák pedig – anélkül, hogy a nemzetiségüket külön említette volna – részben román, részben magyar nevű kolozsvári külvárosi fiúk.¹²

Összefoglalásképpen

Az írás bevezetőjében az antropológiai határkutatásokban érvényesülő két-féle szemléletről volt szó. Az egyik szerint a határ elsődlegesen politikai és területi fogalom, s mint ilyennek az elválasztó jelentésére és funkciójára fektetik a hangsúlyt. A másik szerint a posztmodern társadalmakban a határfogalmat csak deteritorizált és metaforikus értelemben érdemes használni. Az elválasztó határnál fontosabb a határzóna, ahol elválasztás helyett a kultúrák közötti átmenetek és hibridek jönnek létre. E tanulmányban azt állítottam, hogy kolozsvári román és magyar emberek határral kapcsolatos narratíváinak központi eleme a mások – vám- és határőrhatóságok és külföldi civilek – általi azonosítás, s az ilyenkor használt „román” kategóriát stigmaként élik meg. A stigmatizáltság élménye – dacára a mobilitás révén fizikailag legyőzött határoknak – növeli a társadalmi távolságot, elmélyíti „a románok” és a tőlük nyugatabbra eső nemzet(ek) különbségeinek képzetét, és növeli a határ egyik és másik oldalán levő „magyarok”: a magyar állampolgárok, valamint a magyar etnikumú erdélyiek különbségeit is. Az a bizonyos keveredés, hibridizáció, amelyet az elmélet feltételez – s amelyet sok határzónában a kutatók azonosítani is tudtak –, kétségtelenül jellemző Erdélyre is. De ezeknek a hibrid életvilágoknak a társadalmi gyökerei, *locusai* sokkal inkább a multietnikus erdélyi településeken, semmint a két nemzet határmenti kapcsolataiban keresendők.

Irodalom

- Alvarez, Robert R. 1995. The Making of an Anthropology of the Borderlands. *Annual Review of Anthropology*, 24: 447–470.
- Antohi, Sorin 2000. Cioran és a román stigma. Az identitás radikális meghatározásai. *Replika*, 41/42. 195–216.
- Anzaldúa, G. 1987. *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza*. San Francisco: Spinster/Aunt Lute Press
- Böröcz József 2001. Birodalom, kolonialitás és az EU „keleti bővítése”. *Replika*, 45–46: 23–43.
- Böröcz József 2002. A határ: társadalmi tény. *Replika*, 47–48: 133–142.
- Brubaker, Rogers–Feischmidt, Margit-Fox, Jon–Grancea, Liana, 2004. *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity*. Kézirat, megjelenés előtt

¹² A megfigyelés Jon Foxtól származik.

- Cole, J. W.–Wolf, E. 1974. *The Hidden Frontier: Ecology and Ethnicity in an Alpine Valley*. New York: Academic Press
- Donnan, Hastings–Wilson, Thomas M., 2002. Határok és antropológia Európában. *Replika*, 47–48: 117–131.
- Donnan, Hastings–Wilson, Thomas M., 1999. *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford: Berg
- Donnan, Hastings–Wilson, Thomas M. (eds) 1998. *Border Identities. Nation and state at international frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press
- Fox, Jon E., 2003. National identities on the move. Transylvanian Hungarian labour migrants in Hungary. *Journal of Ethnicity and Migration* 29: 449–466. Magyarul: Vándorló nemzet(i): identitások. Erdélyi vendégmunkások Magyarországon. Megjelentetés előtt
- Goffman, Erving 1998. Stigma és szociális identitás. In: Erős Ferenc (szerk.) *Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Budapest: Wesley János Lelkészképző Főiskola–Új Mandátum, 263–295.
- Gupta, A.–Ferguson, J. 1992. Beyond "Culture": Space, Identity, and the Politics of Difference. *Cultural Anthropology*, VII (1): 6–23.
- Kovács Éva–Melegh Attila 2000. Lehetett volna rosszabb is, mehattunk volna Amerikába is. Vándorlástörténetek Erdély, Magyarország és Ausztria háromszögében. In: Sik Endre (szerk.) *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest, 93–154.
- Lamont, Michele–Virág Molnár 2002. The Study of Boundaries in the Social Sciences. *Annual Review of Sociology* 28: 167–195.
- Löfgren, Ovar 1999. Crossing Borders. The Nationalization of Anxiety. *Ethnologia Scandinavica*, 29: 5–12.
- Melegh Attila 2004. A kelet-nyugat lejtő. *Élet és Irodalom*, 17: 1.
- Pulay Gergely 2004. *A vendégmunka mint életforma – széki építőmunkások Budapesten*. Kézirat
- Papadakis, Yannis 2002. Az ismeretlen társadalmi feltérképezése. A bizonytalanság kezelése egy vegyes etnikumú ciprusi határfaluban. *Replika*, 47–48: 157–172.
- Sahlins, P. 1989. *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Berkeley: University of California Press
- Szilassy Eszter 2004. „Én nem vagyok rasszista, csak utálom a kínaiakat meg a négerket.” – A külföldiekhez való viszony a serdülők gondolkodásában. Kézirat

BAKÓ BOGLÁRKA

A másság és különbség határán

A terepmunka történetek sokaságából áll.

Tanulmányomban egy zárt falusi közösség „normatörő női alakjainak” történetét (re)konstruálok, „mesélem el”. Ez a történet az én történetem róluk, akik egy zárt, falusi közösség periferiájáról kiléptek, átléptek a „határ” túoldalára. Saját történetüket ők másként élték meg, határátlépésüket a hétköznapiak hozta elkerülhetetlen történésnek tekintették. A történeteket sokféleképpen lehet hallgatni, érteni, elemezni. A történetek mindenkinek mást jelentenek, mást a mesélőnek, mást a kutatónak, mást az olvasónak.

Az első történet

„A hagyományos egyház sötét, leeresztett, a fiatalok megmondták nekem a szemembe még evangélikus pap koromban, hogy úgy unják az egész istentiszteletet, liturgiát, mindent, ami az egyházhoz kötődik, hogy ki nem állják. És igazat kellett adjak nekik, de nem volt mit tennem, mert evangélikus egyháznak voltam a szolgája abban az időben. Úgy, hogy sötét, ízetlen, nem aktuális, tehát Luther korában egész biztosan forradalmi volt az, amit ő behozott és újított, ő is világfelforgató volt máskülönben.”

1995 nagypéntekjén egy evangélikus erdélyi faluban¹ megrendezték a húsvéti passiójátékot. A katolikus hagyományból induló ünnepi játékot a település karizmatikus² gyülekezetének vezetője, az akkori evangélikus lelkész szervezte és tanította be. Ez volt az első, a település nyilvános terén zajló összeütközés a karizmatikus gyülekezet és az evangélikus közösség között. A passiójátékban a karizmatikus gyülekezeten kívül néhány fiatal gyerek vett

¹ Tanulmányomban nem adom meg a település nevét, hiszen a történet bárhol megeshetett volna, érdekessége önmagában és nem helyhez kötöttségében rejlik.

² A karizmatikus vallási irányzat az új vallásos mozgalmak egyike. A szakirodalom szerint (Eimuth, Kurt-Helmut 1999; Rosa, de G. 1991; MacArthur, Jr., John F. 1999; Fekete 1993, Ökumenikus Tanulmányi Füzetek 16. szám) a pünkösdisták gyülekezetei egyik továbbfejlesztése. A mozgalom tagjai a Szentlélek ajándékait tartják a Biblia legfontosabb üzenetének. Istentiszteleteiken a Szentlélek megérkezését várják, melynek jötte betölti a gyülekezet tagjait, s ennek hatására egyesek nyelveken szólnak vagy ezeket „fordítják”, betegeket gyógyítanak, illetve rossz lelkeket űznek ki a rászorulókból. Erdélyben a protestáns magyar egyházak (evangélikus, református és unitárius) vezetői nyilatkozatokban ítélik el a mozgalom felbukkanását, és papjaikat óva intik

részt, akik a provokáció kedvéért végigvonultak a csoporttal a falu utcáin. A hatalmas keresztet cipelő csoport négyórás körútján a falu minden fontos pontját bejárta, énekeltek és bibliai szövegeket olvastak, végül a falu feletti dombon földbe ásták a keresztet. Többek között ez a megmozdulás indította el a lavinát, amelynek hatására 1997-ben az evangélikus püspökség a lelkészt felmentette hivatalából, majd 1998-ban megfosztotta palástjától,³ és új lelkészt nevezett ki a faluba. 1998 óta a településen a volt evangélikus lelkész megszervezte „új vallási” gyülekezetét, a faluban egy bérelt házban templomot rendezett be, s heti rendszerességgel istentiszteleteket, évi rendszerességgel missziós rendezvényeket szervezett. A csoport tagjai ettől kezdve nem jártak az evangélikus templomba, és – a temetési szertartáson kívül⁴ – nem éltek az evangélikus egyház szolgálataival.⁵ A „karizmatikus világ” ezekben az években kristályosodott ki; határozott körvonalakkal rendelkező eszmerendszer alakult ki, amely a gyülekezetbe tartozó emberek életét, társadalmi helyzetét, rokonsági rendszerrel való viszonyát véglegesen megváltoztatta.

„Nincs olyan, hogy katolikus vagy evangélikus, egy Megváltónk van, aztán, hogy azt minek nevezzük, nevezzék mások ... mi csak azt szeretnénk, hogy a mi tudatunkra, lelkivilágunkra hasson a hit. ... Mi nem nevezzük magunkat karizmatikusoknak, tehát ezt a kifejezést azért nem szeretem, mert úgy érzem, hogy címkével megbélyegeztek, és mindenki azt ért alatta, amit akar, tehát, nem szeretjük mi ezt a kifejezést. Én elfogadom, hogy van a Bibliában szó a karizmákról, ezek a kegyelmi ajándékokat, a Szentléleknek, Istennek a kegyelmi ajándékait jelentik, és nem zárkozunk el a karizmák előtt. Akiket Isten meg akar ajándékozni – Istennek szent lelke – a karizmákkal, a kegyelmi ajándékokkal, azok meg vannak áldva és elfogadják. ... Pár év telt el, és hisszük azt, hogy növekedni fogunk e téren is, és meg fogjuk jobban érteni Istent és Istennek a dolgait, a Szentléleknek a hangját jobban fel fogjuk ismerni. Tehát, hiszem azt, hogy meg fogjuk kapni, mert a dicsőséges gyülekezet, az élő gyülekezet, az élő keresztény gyülekezet, hiszem, hogy megkapja ezeket az ajándékokat Istentől, hogy működjön, hogy működjön, hogy erős legyen, hogy dicsőséges legyen, hogy ragyogó legyen, hogy színes legyen. Az összejeövetel, az istentisztelet, maga az ünnepély, és egy szó, ami Istentől jön,

ennek gyakorlásától, illetve terjesztésétől. A katolikus egyház ezzel szemben elfogadta a karizmatikus mozgalmat. Dolgozatomban a falubeli mozgalmat karizmatikusnak nevezem, bár a mozgalom vezetője nem vállalja ezt az elnevezést. Mindezek ellenére a csoport tagjai és a protestáns falubeliek ezt a jelzőt használják a mozgalomra, így jobb híján magam is átvesszem szóhasználatukat.

³ Azaz nem gyakorolhatja lelkési teendőit, nem prédikálhat, nem oszthat úrvacsorát és nem keresztelhet, eskethet, temethet evangélikus gyülekezetben.

⁴ Ennek oka, hogy egy temetője van a falubeli magyar közösségnek, amely az evangélikus egyház tulajdonát képezi.

⁵ Nem vettek magukhoz úrvacsorát, nem esküdtek, nem kereszteltek és nem konfirmáltak az evangélikus templomban.

ha értjük, le tudjuk fordítani vagy meghalljuk azt a jelzést, többet ér – véleményem szerint – mint tízezer emberi szó, tehát erre vagyunk szomjasak, hogy meghalljuk Istennek a hangját, Istennek a beszédét. Hitünk szerint Isten nem változott meg, a Biblia nem változott meg, van egy ilyen teológia vagy nem helyes teológia, hogy az apostoli korral ezek a dolgok lezárultak. Nem zárult le semmi. Nagyon sokan így vallják, hogy lezárult volna, de nem zárult le, most is azok a dolgok, amik le vannak írva a Bibliában, állnak, tehát nyelveken szólnak, betegre teszik kezeiket, meggyógyulnak kézrátételes ima által...

Én nem térítettem meg senkit, mert én nem tudok embert megtéríteni, maga a Szentlélek tud megtéríteni, és a megtérés és az újjászületés az a legnagyobb csoda. ... Elkezd belül munkálkodni, a szívében, a lelkében, az érzésein, gondolataiban, s egyszer csak szomjúságot kap arra nézve, hogy kezdjen el foglalkozni a Bibliával, kezdjen el imádkozni, és ugyanúgy, ahogy az ördög előtt meg kell nyíljon, és be kell engedje, ugyanúgy meg kell nyíljon Jézus előtt és Isten előtt, a Szentlélek előtt, be kell fogadja, és akkor Jézus bejön ez életébe és az illető megváltozik egészen...

A legnagyobb újítás az, hogy merünk aktuálisak lenni. Aktualitás a gyülekezetben, legyen valakinek a szenvedése a betegsége, erről mertünk beszélni. Valaki bejött ide a nyájba, behatolt és kezdett látogatni, kezdett ellenpropagandát, akkor hozattam ide egy pásztorbotot, igazi juhászbótot, és akkor figyelmeztettem az embereket, hogy egy farkas jött be, igazi bárányszőrbe bújva farkas jelent meg, és egy pásztornak a feladata, hogy védje meg a nyáját a farkasoktól. És akkor figyelmeztettem őket. Nagyon jól sült el a dolog. Ennyire aktuálisak vagyunk, ennyire arról beszélünk, ami van, és ez nem untatja az embereket, tehát fontos, ami őket érdekli, mért megy el a templomba, és hallgasson olyant, ami nem érdekli. Olyasmit kell hallania, s arra kell választ kapnia, ami érdekli, olyasmiről kell beszélni az embereknek, ami érdekli. Szerintem mi teljesen nyitottak vagyunk, és egyre nyitottabbak leszünk, és pár év óta, amióta kiközösítettek a soraik közül, azóta tanítom őket, hogy áldják az ellenségeiket, akik átkozzák őket, Krisztus maga tanította így, és imádkozzának értük, és legyen egy jó szavunk, friss vizünk, legyen a környezetünk számára, és én hiszem, hogy egyre jobb kapcsolatok lesznek. És én hiszek ebben, ez az átfogó vízió, hogy eljön az idő, amikor nem számít, hogy ő evangélikus vagy baptista, vagy ortodox, vagy »hitgyűlis«, azok, akik újjászületett keresztény emberek, hívő emberek, azokkal kialakul a barátság, az egység. ... Egy akol, és egy pásztor, a szétszakadozott kereszténység egyesülni fog, én ebben hiszek, és ezt már próbálja a mostani kereszténység megélni."

Szükséges a csoport vezetőjének gondolatait ily hosszán idézni, hiszen ezen keresztül válik érthetővé a vallási másként gondolkodás, és megfoghatóvá az a határ, amelyet a gyülekezetbe tartozóknak át kell lépniük ahhoz, hogy csatlakozhassanak a csoporthoz. Mindemellett ennek a vallási eszmrendszernek a megismerése hozzájárul ahhoz is, hogy a gyülekezet két vezető egyéniségének és egyik vívódó kint és bent is levő tagjának megismerésén keresztül elemezhetővé váljanak a „határon túli” női szerepek.

A második történet

„Kiválasztottnak érzem magam, de Isten nem érdem szerint fizet, mert ha érdem szerint fizetne, akkor nem érdemelném meg.”

Tili⁶ 40 éves, kétgyermekes nő. Apja iszákossága és édesanyja nehéz természete miatt családjá a falu társadalmának periferiáján élt. Házassága nem sikerült, az egyre romlóbb kapcsolatból férje az alkoholba menekült. Tili hírhedt volt a faluban csúnya, káromkodó beszédéről, kiállhatatlan, zsörtölődő természetéről. A karizmatikus gyülekezet kiválasakor a gyülekezet egyik vezető alakjává lett. Az első volt a csoportból, aki a karizmatikussá vált lelkész számon kérő falubeli nyilvános fórumon bűnbánatot tartott. Ez a hitvallás felzúdulást okozott a faluban, Tili és családjá hetekre „érinthegetlenné” vált a közösségben. A nyilvános bűnbánat megtartása után a család rokonsági kapcsolattrendszere felszámolódott, baráti köre kicserélődött. A botrány kitörése után pár héttel férje és konfirmáló korú fia is csatlakozott a közösséghez. A feleség hatására megtérő férj absztinenssé válása mérföldkőnek számított a gyülekezetben való kiemelt helyének megtartásához. Ma a karizmatikus csoport egyik legaktívabb szervezője és térítője, a fiatal házaspár „sejtjének”⁷ irányítója. Évenkénti missziós útjaikon a csoport nagy hatású szóvivője, nyilvános szerepléseiken hangadó. Istentiszteleti alkalmakon rendszeresen Bibliát olvas és értelmez, imádkozik és „nyelveken”⁸ szól. Hitének középpontjában a bűnből való megtisztulás és kiválasztottságának tudata áll.

„Ez a megtérésem van, mert azt mondják, hogy a megtérés folyamatos, de nálam ez úgy történt, mint a villámcsapás. Depresszióba estem, nem érdekelt, ha van Isten, van, megadta a két gyerekem, nevelje fel, csináljon ki mit akar, és kész... Minden bosszantott, ha én csináltam valamit, akkor is mást hibáztattam, nem fogadtam el, hogy ha én csináltam rosszat, akkor az én vagyok, s nem más, ha én csináltam a rosszat, akkor is más volt a hibás. Egy temetési istentiszteleten, 1987. október 19-én imádkoztam, este kimentem az udvarra,

⁶Főszereplőimnek a faluban gyakran előforduló női nevek közül választottam nevet.

⁷A karizmatikus csoport korosztálybeli sejtekre van felosztva. Így létezik fiatalok, fiatal házaspár, középkorúak és öregek sejtje. A „sejttagok” minden héten néhány alkalommal összegyűlnek valamelyikükönél, imádkoznak, énekelnek, illetve problémáikat beszélgetik meg. A „sejt” elnevezést a magyarországi Hit Gyülekezete használta először. Tagjaikat „sejtcsoportokra” osztották. A bemutatott gyülekezet tagjai a „sejt” elnevezést magyarországi útjuk után kezdték alkalmazni gyülekezeti kiscsoportjaikra.

⁸„Nyelveken szólni azt jelenti, hogy nem mi fogalmazzuk meg a saját értelmünkkel a kívánságainkat, kéréseinket vagy a hálánkat nem a saját értelmünkkel fejezzük ki, sugalmazzuk meg, hanem a bennünk lakozó Szentlélek, ő imádkozik, a Róma:8-ba van ez megírva a Szentlélek ki-mondhatatlan foháskodásokkal imádkozik bennünk. Emberi értelemmel nem érthető nyelvek, ezt sem ember nem érti, ha csak nem kapja meg a következő kegyelmi ajándékot, ez pedig a nyelveken szólásnak a magyarázata, tehát van, aki ezt megkapja, ezt nem lehet elsajátítani, nem lehet hozzájutni, csak, ha Isten ezt megadja valamilyen oknál kifolyólag...” A nyelveken szólásról lásd Vető 1966; Süle 1996; Németh 1996; MacArthur, Jr. 1999.

férjemmel összeszólalkoztunk, mondtam, hogy kész, vége. Ki is nézett utánam, én bementem a vécére, s mondtam: »Uram, hiszem, hogy vagy, ha vagy« – félig istenkáromló imát mondtam –, »akkor változtasd meg az én életemet«... Mikor elhangzott az ige – mondom az imát elmondtam vécén –, s ott sírtam. Mondom, na nem szólok a férjemhez többet, lefekszik ő is, lefekszem én is, de ott kisírtam magam. »Uram, te tudod egyedül megváltoztatni az életemet.« Úgy két vagy három napra, küldött ígét. »Csak Isten váltja meg lelkemet a sehol kezéből, mikor az megragad engem.« Ennyi ige volt, s kezdett prédikálni a pap, s mondtam, hogy nem igaz, ez a lelkész bolond, nem ismeri az én életemet, ez hogy prédikál rólam, s mind nekem mondja, s mind rólam prédikál, ez nem igaz. Ültem a padba, sírtam, hogy ki kell menjek, háromszor is így fel akartam kelni a padból, hogy kiszaladjak a templomból. Hála az Úrnak, hogy visszanyomott, hiszem, hogy a Szentlélek ereje volt, hogy visszatartott engemet, végigsírtam az istentiszteletet, nem a halottat sírtam, hanem magamat, s azt mondtam, hogy igen, Uram, ez a te ígéd, s változtatja azóta az életemet, formálja napról napra.

A Szentlélek ezt mindenkinek adja, én azóta olvasom az ígét mindennap. És ez táplál engem... Engem megszállt a Szentlélek, s elkezdtem olvasni a Bibliát, végigolvastam... Én is világi keresztény voltam, amíg nem az ige a fontos, az vagy. »Azokra a dolgokra törekedjétek, ami odafenn való«, először Isten országát keressétek, bármilyen helyzetbe van, mindene, ami van, az attól van. ... Az evangélikusok is hisznek, de ahhoz, hogy hívő legyen, meg kell térni, személyesen kell megtérni. Lehet, hogy vallásosan neveltek, de személyesen kell megtérni. Megtérés nélkül nincs hit. Aki meghal a magzatban azt életnek nevezik? Nem. Így van ez a lelkével is, ha nem történik meg ez, nem élte át, nem tudja megérteni, amíg nem megy keresztül, addig csak elfogadja. Bemerítkeztem⁹ én, nekem semmi gondom, ezt úgy tettem, hogy biblikus, hogy helyes. A bemerítkezéssel tanítvánnyá váltam.”

A harmadik történet

„Itt nem vallás a fontos, hanem a hit, akkor vallásod is van, ha hited van, s akkor lehet akármilyen vallás.”

A hetvenes éveiben járó Gizi pár éve özvegyült meg. Árvagyerekként nőtt fel, családjában a tragikus balesetek egymást követték. Fiatalon ment férjhez a falu egyik szegény, de törekvő családjának sarjához. Férje az 1960-as években a település párttitkára lett. A vezető beosztás a családot kiemelt szerepbe helyezte, a település akkori vezető családjainak körébe került be. Kezükben tényleges hatalom összpontosult, s ez a falubeliek mindennapi életében is éreztette hatását. Szigorúan szabályozták a családok életét, beleszóltak a vallás gyakorlásába. A rendszerváltás után a település közössége szembefordult

⁹ A gyülekezet tagjai újrakeresztelkednek.

a családdal, a társadalmi periféria legszélére száműzte őket. Baráti kapcsolataik felszámolódtak, az elmúlt rendszerben elszenvedett sérelmeiket többen is igyekeztek megtorolni rajtuk. A karizmatikus mozgalomhoz, elindulásakor, a férj és a feleség is csatlakozott. Koruknál fogva hamar vezető szerepet töltöttek be. Nagyobb szerepet Gizi kapott; egyike volt azoknak, akik elsőként töltöttek be Szentlélekkel, megkapta a nyelvek adományát, s később a betegek gyógyításának adományát. Ma ő az idősök sejtjének irányítója, életvezetési tanácsokért, problémáik megoldásáért gyakran keresik fel őt a gyülekezet tagjai. Karizmatikus vallásosságának jellemzője az az éles ellentét, amelyet az evangélikus hittételek és a karizmatikus hitelvek között hangsúlyoz. Az interjú során többször is kitért a karizmatikus felekezet másságára, a felekezethez tartozás szabadságára és a csoportot összefogó erőre:

„Ott, az evangélikus egyházban mindent a lelkész szolgál, ő tesz mindent. A közösség, a gyülekezet nem szerepel semmivel, csak az énekkel. Itt külön mindenki felolvas a Bibliából, úgy megtanulták a Bibliának az olvasását, hogy, ha levizsgáztatnák, jelesre vizsgáznának. Az evangélikus egyházban nem olvassa, itt mindenki viszi a Bibliáját, a saját Bibliáját, és el van készülve mindenki, hogy a következő vasárnapra mit fognak felolvasni. Ezek a 60-70 éves öregasszonyok úgy olvassák a Bibliát, hogy az eszem megáll. Mi próbáljuk ismertetni a tanainkat, de nem fogadja el a nép,¹⁰ mert nincs hite, nem kap a templomban sem hitet, hogy meghallgassa azt a... meg se hallgassa, mert elaluszik. Életibe templomba járt, s azt mondja, »nem hiszek a feltámadásban«. Akkor az ilyen ember hiába ... hiába győződ, mert ... Akkor nálunk külön imádkozik mindenki szabadon, hát ott¹¹ nem mer imádkozni senki sem a templomban, hogy ő felálljon, s annyi tömeg előtt imádkozzon? Itt mindenki feláll, és külön elvégezte, kezdem én, kezdi más, mindenki énekel, olyan tiszta szívből, élőben, ott túl fele alszik, itt nem alszik senki. Kevesebb a hitük az evangélikusoknak, az egyszer biztos, hogy kevesebb a hitük, aztán, amikor mi eljövünk, nálunk nincs pletyka, mi nem pletykálunk, nem foglalkozunk senkivel, mert a hit nem engedi, ha megvan nekem a hitem, nem engedi nekem azt, hogy valamelyiket megszóljam vagy pletykáljam, szeretet van. Viszont a templomban – én úgy mondom, ahogy van – kijön a templomból, már csúnya szemmel néz, már képes, hogy kitaszítson, nem szabad ilyet csinálni...

Akkor most már azt mondják, amit Luther tanított, most már az is elavult, most már 500 éves, elavult, most kell újat, mert a világ, ahogy fejlődik, modernizálódik, most az énekek, s minden újak, be kell mindent vinni ebbe a ritmusba.”

¹⁰ Azaz a nem karizmatikus falubeliek.

¹¹ Azaz az evangélikus templomban.

Negyedik történet

„Hát én vallásos voltam, mert az én édesanyám is erősen szerette az imát, s az Istenhez ragaszkodni, örökké magyarázta nekem, hogy Isten nélkül nem lehet, ne káromkodjatok, s Úr nevét ne vegyétek hiába fel, mert az Úr nélkül nem lehet. S úgy az én édesanyám után én is örökké úgy törekedtem, valóban hát valaki van fent, aki minket irányít, az én édesanyám nem mond butaságot, hogy attól, hogy örökké úgy felfigyeltem fokozatosan még jobban, még beléjöttem igazán, hogy tudok szólni az Úrhoz. Mint, ahogy elmondtam, mikor a fiam meglett, lányanyaként csak az Úrhoz ragaszkodtam, »én neveltem ezt a gyermeket, s drága édesatyám, te adj segítséget, hogy tudjam felnevelni, mégis valóban olyan gyermek legyen, hogy minden gyermek előtt megfeleljen«. Igazán meghallgatott az Úr. Most sem tudok panaszkodni.”

A hatvanas éveinek végén járó Annusnak fiatalon, lányanyaként gyereke született. Soha nem ment férjhez később, szülei halála után egyedül nevelte fiát. „Fiatalkori botlása” utáni „tisztességes” életmódja megakadályozta, hogy családjából kivaszítsák, mindemellett rokonsági kapcsolatai lazák lettek, barátai távol kerültek tőle. A női társadalom periferiájára került, a falu egyházilag szervezett női közösségeinek munkájában nem vett részt. Mélyen vallásos volt, s egész élete során a gyakori templomjárók közé számított. A karizmatikus mozgalom megalakulásától részt vett a gyülekezet életében. Később több kísérlete volt a gyülekezetből való kilépésre, mindemellett a mai napig aktív tagja közösségének. A karizmatikus gyülekezetben való részvételét állandó lelki vívódás jellemzi. Megtérése óta folyamatosan próbál egyensúlyt teremteni a karizmatikus gyülekezetbe járása és a mindennapi emberi kapcsolatai között.

„Most már odajuttam, hogy őket sem akarom elhagyni, nem is akarok rosszat mondani rólik, amit csinálnak, azt csinálnak, ahogy csinálják, úgy csinálják. Én annyit tudok mondani, hogy rosszat nem csinálnak, de hát, nem akarom hagyni, én nem foglalkozom a néppel sem, semmivel, én jövök, hogy hallgassam az ígét. Nehéz volt, mert nagyon-nagyon gyűlölték ezeket a karizmatikusokat, s rosszat mondtak rólik, s el is vannak most nevezve »karikásoknak« (nevet). Igen, hogy tiszta ördögi munkát végeztek, s nem tudom mi, hogy ez milyen dolog, annyi minden rosszat mondtak igazán, de hát ugye volt, aki meghallgatta, volt, aki nem hallgatott arra, mert akarta próbálni, hogy mégis még mi jön utána, mi zajlik le, hogy rossz dolog van-e benne. Én azon igyekeztem, hogy barátkozzam mindenkivel a kívülen is, úgy hogy ne legyen baj, ne legyen gyűlölet. Ha valaki gyűlölt, akkor sem törődtem, én abba jártam, én szólok, köszönök, beszélgetek, mert hát nem szabad Isten előtt gyűlölködni, azt mondja »szeressed az ellenségedet is«, ezt én mind úgy felvettem. Ha valaki haragszik is, én úgy is beszélgetek, én nem foglalkozom semmivel sem. Mindenesetre ezek a falusi népek is nagyon rendesek, ki egy kicsit meggondolkozik, de bizony sokan olyan, aki nem törődik az Úrral és menyen egyfelé.”

Történet a nőkről

„Hogy milyen a jó asszony? Mos, főz, takarít, gyereket nevel, férjének gondját viseli. Meg hát, a férjét tudja irányítani, mert hogy az asszony kezében van a család, neki a felelőssége, csak hogy ez nem mutathatja így meg magát.”
(40 éves evangélikus nő)

Az előzőekben bemutatott három asszony, bár a faluban él, nem vesz részt a falubeli, hagyományos női társadalom¹² életében. Ennek bizonyítéka, hogy női baráti körük csak gyülekezetük tagjaiból állt, rokonsági női kapcsolataik felszámolódtak. Női rokonaik nem hívták őket gyerekeik esküvőire, konfirmálási ceremóniáira, ők pedig nem mentek rokonaikat felköszönteni születés- és névnapjaikon, nem vittek virágot negyven- vagy ötvenéves iskolai találkozó-sukra. Ez a fajta „határon túliság” a karizmatikus gyülekezetbe lépésük óta tartott.

Periferikus szerepük ugyanakkor – mint az idézett riportok is alátámasztják – régi keletű volt. Annust az 1950-es években lányanyasága, illetve az, hogy a gyereke apja nem kötött vele házasságot, egy életre megbélyegezte. Gizi családjának a kommunizmus éveiben betöltött vezető szerepe a rendszerváltás után a család egészét száműzte a falu belső köreiből. Tili családja pedig tipikus példája az alkoholizmus és a rossz házasság miatt periférián élő embereknek. Tehát, a falubeli etikai normarendszert megsértve, mindhárom nő olyan „helyrehozhatatlan vétséget” követett el, amely egy életre kijelölte helyüket a „szélen”. Periférián éltek, periferikus helyzetüket elfogadták, ők maguk is „bűnösnek” tartották önmagukat a múltban elkövetett „dolgai-kért”. Érthető ez, hiszen ők is a falu normarendszere szerint nőttek fel, számtalan példát láthattak (leszámítva talán Gizi esetét) saját vétkükre, tudták és elfogadták ennek következményét.

¹² A település magyar közössége zárt, jellemzője a szoros rokonsági és komasági hálózatok megléte. A rokonsági kapcsolataikat harmad-, esetenként negyedunokatestvéri ágig tartják, baráti kapcsolataikat pedig idővel komasági kapcsolatokká alakítják át. A faluközösség női társadalma is hasonlóan zárt, elsősorban ezt is a rokonsági, illetve komasági viszonyok határozzák meg. A női rokonsági rendszerekben az évek múlásával egyre nagyobb szerepet kapnak az idősebb nők, sok tekintetben ők irányítják a nagycsaládot. Amennyiben a fiatal házaspár nem költözik külön házba, az idős asszonyok családvezető szerepe felerősödik. A nők életében fontos szerepet töltenek be a baráti (szomszédi), gyerekkori kapcsolatok. Ezt a baráti kapcsolatot, mely idővel komasági kapcsolattá alakul, jellemzi a főbb, nem családi ünnepek (szilveszter, húsvét, születés- és névnapok stb.) közös megtartása. Ezek a kapcsolatok csak vagy erőteljes konfliktus esetén, vagy olyan esetben számolódnak fel, ha az egyik tagja a falu ellenérzését kiváltó etikai bűnt követ el. Ebben az esetben jellemző, hogy a közösség egyöntetűen fordul szembe a vétkessel. Ilyen esetekben ritkán fordul elő, hogy a baráti kapcsolatok fennmaradnak, hiszen akkor a büntetés nemcsak a vétkest sújthat, hanem a mellette állókat is. A kiközösítést pedig egyénenként nehezen vállalják el.

A falubeli női hagyományos életvitelnek¹³ több kritériuma is van, amelyeknek betartása elengedhetetlen feltétele a faluban való női életnek. Érdeemes ezért néhány gondolat erejéig kitérni ezekre, hiszen megismerésük megmutatja azt a határt, amelynek megsértése perifériára kényszeríti a vétkeket.

A *nemi szerepek* elsősorban a női-férfi viszonylatban elemezhetőek.¹⁴ A falubeli etikai normák szerint a „jó házasságban” a nők háttérbe vonulnak. Így a család fontos, nyilvános ügyeiben a férfi szava a döntő. Azaz nyilvános összejöveteleken a férfi viszi a szót, a családnak bármiféle hivatalos ügyét a férfi intézi vagy a férfi engedélyével intézi csak a nő. Amennyiben bármi gyanúja is felmerül az asszonyi vezetésnek a családban (pl. kocsmázástól visszatartja férjét, esetleg utána megy vagy rátelefonál), az rövidesen a közösség gúnyát (pl. papucsférj jelzővel), illetve a férfitársadalom retorzióját (nem hívják magukkal, ugratják, piszkálják) vonja maga után. Mindemellett gyakori, hogy a család életét a nő irányítja,¹⁵ de ezt a háttérből teszi, úgy hogy a férfi nyilvános szerepe ne károsodjék ezáltal.

A *családi és rokonsági szerepek* meghatározásában fontos részük van egyrészt a hagyományoknak, másrészt az új ideáloknak.¹⁶ A hagyományos női szerep szerint a nő feladata a háztartás vezetése, a rokoni kapcsolatok fenntartása és a gyereknevelés. Ez utóbbi a rokonságba tartozó nők feladata (nagy mama, nagynéni, keresztanya). A nők közötti konfliktusok gyakori kirobbanási pontja ez, hiszen ebben az esetben ütköznek leginkább a fiatal és idős nők határai. Mindezek ellenére a gyerekek, bárki neveli is, meg kell felelnie a közösség által normalizált életkori szakaszoknak, illetve konfirmálásáig a női/férfi szerepek szinte teljes körét el kell sajátítania. A legfontosabb rokonsági elvárás, hogy a gyerek a falu átmeneti szertartásain részt vegyen, s ezeket az ünnepeket a család és a hozzájuk tartozó rokonok, komák és barátok együtt ünnepeljük meg.

A hagyományos közösségi női szerepek megkívánják a nők bizonyos területekre való visszavonulását. Így a falu vezető szervezeteiben (képviselőtestület, presbitérium) csak ritkán vesznek részt nők.¹⁷ A nőknek saját köreik

¹³ Erről lásd még Zakariás 2000.

¹⁴ A nőknek a világgal kapcsolatos képzetek megegyeznek a férfiakéival. Azaz, ugyanannak a kultúrának a tagjaként a fennálló kulturális rendszert együtt alakították és alakítják, szabályait, követelményeit betartják és betartatják (Sullerot 1983. 422).

¹⁵ Ebbe a gyerekneveléstől a ház berendezésén keresztül a pénz kezeléséig, a szabadidő beosztásáig sok minden beletartozhat.

¹⁶ Ennek jó példái a népszerű és sokak által nézett dél-amerikai sorozatok családmmodelljei. Ezekben a filmekben a nagycsaládi kapcsolatok meghatározóak. A családi rendszernek a konfliktusokat okozó családtagokkal szemben büntető szerepe van, a „jó” igazságot szolgáltatnak stb.

¹⁷ A két konkrét esetben elvált, illetve egyedülálló értelmiségi nőről van szó. A tanultság a hagyományos falubeli normák egy része alól felmenti a nőket. Egyrészt, mert már gyerekkoruk óta távoli nagyvárosokban tanulnak, s így kimaradnak a falu mindennapjaiból, másrészt a tanultságuknak hagyományos értéke van, mely más elbírálás alá veszi az értelmiségieket.

vannak a nyilvános élet néhány területének lefedésére. Így a kulturális élet szervezése, a dalkör fenntartása, illetve az egyházi szervezésű „szeretetaszszonyok” csoportjaiba¹⁸ szinte minden aktív¹⁹ nő beletartozik. A faluügyeket, mindennapi gondjaikat a nők ezeken az alkalmakon, illetve az úgynevezett mindennapi kávéköreiken, a „krinzkeneken” beszélik meg.

A karizmatikus gyülekezet három kiválasztott női egyénisége a női viselkedési normák mindhárom szintjének szerepeit megváltoztatta. Pontosan elemezhető, hogyan vált periferikus szerepük tudatosan felvállalt határlépéssé. Mielőtt azonban erre rátérnénk, érdemes felvázolni, hogy nemi, rokonsági és közösségi szerepeik milyen módon változtak meg a karizmatikus gyülekezethez való csatlakozásuk óta. Erre azért is érdemes figyelmet fordítani, mert ezek megváltoztatása könnyítette meg számukra a kitörést a hagyományos női társadalomból.

Tili nyilvános bűnbánata után kiemelt szerepbe jutott karizmatikus közösségében, illetve egy időre a falubeli szóbeszéd középpontjába került. Miután férjét is „megtérítette” – aki ennek hatására absztinenssé vált –, a család ügyeinek teljes körű intézése a feleség kezébe csúszott át. Ennek hatására nyilvános (karizmatikus) fórumokon – az amúgy jobb előadókészséggel is bíró – Tili képviselte a családot. Férje ennek okán kimaradt a hagyományos férfi körökből, addigi barátai elmaradtak, élete a mozgalom szabályai szerint zajlott. A nemi szerepek felcserélődtek a családban, s ez hamarosan a falu nem karizmatikus közösségének rosszallását vonta maga után.

Gizi családjában a házastársak egyenlősége már korábban kialakult. A család ügyeiben együtt döntött a házaspár, míg a gyülekezeti életüket Gizi határozta meg. Ennek az is oka volt, hogy míg férje nem rendelkezett a karizmák egyikével sem, ő elsők közt volt, aki megkapta az adományokat. Ennek fényében a férj konfliktusok nélkül átengedte a vezető szerepet feleségének, amint a vallási hétköznapiokról lett szó, s mivel életüket egyértelműen az új vallási mozgalom határozta meg, Gizi az élet egyre nagyobb területén irányíthatta családjának életét.

A családi és rokonsági szerepeket Tili változtatta meg a leglátványosabban, aki megtérése után nem tűrt beleszólást gyerekei nevelésébe. Így fiát nem konfirmáltatta meg, s ez egyszersmind a komasági kapcsolatok felszámolását is jelentette. Ezzel a gesztussal gyerekét kiemelte kortársai közül, illetve magából a falu közösségből is, hiszen nem vehetett részt annak egyik legfontosabb átmeneti szertartásán. Ezután a család rokonsági kapcsolatai megszakadtak, és ők sem vesznek részt a rokonsági átmeneti szertartások ünnepein.²⁰

¹⁸ A helyi karitászcsoport.

¹⁹ Aktív nőknél itt a részt venni és munkálkodni akaró nőket értem.

²⁰ Az ezeken való részvétel ugyanis kölcsönös. Amennyiben valamelyik fél nem vesz részt egy rokon átmeneti szertartásán, az legközelebb nem megy az ő szertartására, illetve nem hívja a további ünnepeikre sem.

Annus rokonsági, baráti és komasági kapcsolatait a gyülekezetbe lépése után is megpróbálta fenntartani. Ám a konfliktus éleződésével olyan mértékben fordultak egymással szembe a különböző felekezethez tartozó emberek, hogy a kapcsolatok tulajdonképpen önmaguktól számolódtak fel. Annus rokonsági kapcsolatai – az ismert okok miatt – már korábban is felszínesebbek voltak. A konfliktus kirobbanásakor újra megpróbált az evangélikus istentiszteletekre járni – mintegy gesztusként rokonai felé –, de ez a próbálkozása kudarcba fulladt a falu lakosainak verbális ellenállása miatt. Mivel fia már évek óta függetlenné vált, közeli rokonai pedig nem voltak, az evangélikus közösség elutasítása után egyértelműen csatlakozott a karizmatikus csoporthoz. Ekkortól már nem vett részt az evangélikusok átmeneti szertartásaiban, családjához kapcsolódó ünnepein pedig csak közösségének tagjai vettek részt.

Leglátványosabban a közösségi szerepek változtak meg a karizmatikus közösség női alakjainál. Tili és Gizi a gyülekezet vezető egyéniségei közé tartozott, Annus pedig teljes „védelmet” élvező aktív taggá vált. A karizmatikus gyülekezetben sem a nemi (sem a nemzetiségi) hovatartozásnak nem volt jelentősége, a csoport ügyeiről együtt döntöttek. A mozgalomban a megítélés alapja a „hit mélysége” lett, így a „beavatottabbak” nagyobb szerephez jutottak, mint azok, akiknek nem rendelkeztek az „ajándékokkal”. A nők szerepe a mozgalomban mégis meghatározóbb lett, hiszen a tagok 60%-a nő volt. Így a nők közül kerültek ki az istentiszteleti alkalmak igefelolvasói és -értelmezői, a nők vettek részt zömmel évi missziós körútjaikon, és a nők „döntöttek” a csoport ügyeiről. Hagyományos női szerepeikkel ellentétben sokat szerepeltek nyilvános közegben, és nem fordítottak figyelmet a falu hagyományos női szervezeteire. Semmilyen hagyományos közösségi megmozdulásban (ünnepek szervezése stb.) nem vettek részt. Kávézóköreikből kiszakadtak, bár karizmatikus belső kiscsoportjaikba, sejtjeikbe rendszeresen jártak. Ezekben az alkalmakon, hasonlóan a krinzenekhez, a saját és a közösség problémáit tárgyalták meg, mindemellett sejtalkalmaik az evangélikus közösség felé zártak²¹ maradtak.

A történetek tanulságai

A periférikus asszonysors nem ismeretlen a faluban. Több okból válhattak a nők az etikai normarendszer szempontjából vétkessé, ez teljes életükre meghatározta helyüket és határaikat a női társadalomban. A karizmatikus mozgalom megalakulásáig ebből csak az elköltözéssel lehetett kitörni. Erre pedig ritkán volt példa.

²¹ Bár több alkalommal is hangzottak, hogy a közösség nyílt, illetve minden csatlakozni vágyót befogadnak, sejtjeik mégis zártak, az idegeneket csupán az istentiszteleti alkalmakon látják szívesen.

A három nő élete a másság jegyében telt. Életük során perifériára kerültek, mivel eltértek a női hagyományos szerepektől. Vétük tulajdonképpen a női szerepek határainak átlépése volt. „Vétük” következményét vállalva, elfogadták a rájuk kiszabott „büntetést”, és elfoglalták a közösség által számukra kijelölt periferikus helyet.

A karizmatikus mozgalomban a hit lett a mértéke mindennek. Az oda csatlakozó emberek nem múltjukkal, hanem jelenükkel, illetve jövőjükkel foglalkoztak. A múltat az első nyilvános bűnbánatban lezárták, s vallási beavatottságuk növekedésével jutottak egyre jelentősebb szerephez köreikben. A beavatás mértékét mutatta, hogy milyen mértékben „kapták meg” a karizmatikus adományokat, amelyeknek nyilvánosan reprezentált eszközei voltak, mint a nyelveken szólás, gyógyítás és rosszlélek-űzés.

A bemutatott három nő a hagyományos etikai rendszer által vétkeknek tekintett határátlépésük feletti bűnbánat miatt jutottak kiemelt szerephez a mozgalomban. Azaz egyszerre hagyták ott addigi periferikus helyüket, és lettek megbecsültek új társadalmukban. Mindemellett a mozgalom eszmeisége alapján önmagukat (és csoportjukat) a hagyományos evangélikus közösség fölé helyezték, így a bűnük miatti periferikus helyzetük önmaguk számára megszűnt – bűnükből való „megváltásuk” révén –, jobb etikai normák képviselőinek tartották magukat, mint a hagyományos evangélikus társadalomé. A karizmatikus felekezet megalakulásától kezdve hagyományos női szerepeik átalakultak. Periferikus helyzetükből adódó másságuk tudatosan felvállalt különbséggé vált, mellyel „új női típust” teremtettek meg a faluban. Ez a nő aktív a társadalmi életben, szóvivő és döntéshozó a családban, független a rokonság elvárásaitól és nincsenek hagyományos közösségi „kötelezettségei”.²² Az új női típus leglátványosabb része a közösségi szerepek megváltoztatása. A két szerep közti ellentét egy-egy missziós alkalommal felerősödik, hiszen a nők szereplése is ekkor válik „láthatóvá”, de a rendezvények befejezése után kikerül a mindennapi beszédből, mivel onnantól kezdve a leglátványosabb szerepváltoztatásuk a gyülekezetük keretein belül marad. Nemi és rokonsági szerepeik megváltozása rejtettebb marad, hiszen mindez a rokonsági rendszerből már korábban kiszakadt családok keretein belül létezik csupán.

Olyan női típust teremtettek tehát, mely a hagyományos női szerepek határain túl létezik, új igényekkel és elvárásokkal. Mindemellett a bemutatott három személyiség csupán a gyülekezet körein belül létezik, a falu hagyományos női szerepeit nem befolyásolta és nem változtatta meg. Kérdés, hogy tekinthető-e ez így egy közösség új női szerepeinek? Hiszen a csoport nem a faluközösségen belül létezik, hanem annak határain túl, annak ellenére, hogy tagjai a faluban maradtak. Emiatt viszont a csoport állandó összeütközésben

²² Természetesen közösségi kötelezettségeik vannak saját csoportjuk felé.

van a falu ideális „női normáival”, s bár a nem karizmatikus falubeliek nem vesznek részt istentiszteleti alkalmakon, missziós szerepléseik lefoglalják a falu nyilvános tereit, s ezáltal szembesítik a falubelieket a „karizmatikus nőkel”.

Az erdélyi falu karizmatikus gyülekezete mai napig létezik. Csoportjuk összetartása és vákuumba kerülése, küldetés- és kiválasztottságtudatuk segítette azt, hogy „megmaradjanak”. Tagjaik határátlépésével megszűnt az evangélikus gyülekezetbe való visszaút²³ lehetősége, outsider szerepük véglegessé vált. „Nem mennék el, én itt születtem, az Úristen ide rendelt. Ha engem megmentett, én, aki káromoltam, mindent tenni képes voltam a jón kívül, ha ide képes volt tenni a faluba, soha nem gondoltam elköltözni. Gyerekek is mondták, hogy csúfokodtak, s a gyerekek nem könnyű elfogadni, hogy megvetették a szülőket. Nem nagy dolgok ezért, s a gyerekek ez elég volt, s mondta »édesanyám ne imádkozzék«, mondtam, »olyant kérsz, amit nem lehet, hogy ne imádkozzam, nem lehet«. Tudom, hogy nehéz volt, mert közöcsítették ki egy darabig, most már más lett, ő sem foglalkozik, egy darabig mondták, aztán elhallgattak. Mondtam is: »De engem azért vetettek meg, mert az édesapám ivott, és veszekedtek, de téged nem azért vetnek meg, Jézusért vetnek meg, ezért örülj, hadd csúfokodjanak.«”

Irodalom

- A vallásszabadság a mai demokráciában.* 1997. Ökumenikus Tanulmányi Füzetek 16. Budapest: Ökumenikus Tanulmányi Központ
- Alport, G. W. 1997. *Az előítételetről.* Budapest: Gondolat
- Bartus László 1999. *Fesz van. A Hit Gyülekezete másik arca.* H. n.
- Bausinger, Hermann 1982. A hétköznapi elbeszélések szerkezetei. In: Verebélyi Kincső (szerk.) *Az újrarájzolt nép. H. Bausinger válogatott tanulmányai.* Fordításgyűjtemény. Budapest: ELTE-Bölcseztudományi Kar Folklóre Tanszék.
- Bódi László 1996. A gyűlölet neve 666. *Vigilia*, 61/4: 255–269.
- Eimuth, Kurt-Helmut 1999. *A szektások gyermekei.* Budapest: Herder Ecclesia-Kairosz
- Előd István 1981. *Vallás és egyház.* Budapest: Szent István Társulat
- Fekete Péter 1993. *Az egyház és a szekta.* Budapest: Kálvin János Kiadó
- MacArthur, Jr., John F. 1999. *Karizmatikus káosz.* Budapest: Baptista Kiadó
- Minden vallás egyház? Tájékozódás a mai vallási pluralizmusban.* Budapest: Ökumenikus Tanulmányi Központ, 1996
- Németh Géza 1996. *Destruktív kultuszok.* Nagyvárad: Királyhágó-melléki Református Egyházkerület

²³ Egy példa volt rá, hogy egy házaspár kilépett a karizmatikus csoportból. Bár nyilvánosan is deklarálták kilépésüket, az evangélikus gyülekezet „gyanakodva” fogadta őket. Egy darabig újra látogatták a protestáns egyház istentiszteleteit, de rövidesen a közeli város baptista gyülekezetébe mentek át.

- Rosa, de G. 1991. *Vallások, szekták és a kereszténység*. Budapest: Szent István Társulat
- Sullerot, Evelyne 1983. *A női nem – tények és kérdőjelek*. Budapest: Gondolat
- Süle Ferenc 1996. Adatok a szektaképződés mélylélektanához és a fanatizálódás identitáspatológiájához. *Pszichoterápia*, V/5: 299–316.
- Süle Ferenc 1997. *Valláspatológia*. Szokolya: GyuRó Art-Press
- Tarnay Béla 1996. Sátánizmus, démonok, ördögűzés. *Vigilia*, 61/4: 270–277.
- Vető László 1966. *Tapasztalati valláslélektan*. Budapest: Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály
- Zakariás Erzsébet 2000. *Asszonyélet Erdővidéken*. Marosvásárhely: Mentor

KOVÁCS ANDRÁS

A zsidók és az új Európa

Európa és zsidói közt megromlott a viszony. Egyre több és hangosabb panasz hangzik fel az új európai antiszemitizmusról a zsidó fórumokon – és jut vissza az izraeli és észak-amerikai média közvetítésével, sokszorosára felerősített hangerővel az európai nyilvánosságba. Az európai reakció minderre a meglepetés és az alig leplezett sértődöttség elegye. Az európai politikusok egyre-másra biztosítják a zsidó szervezetek képviselőit, antifasiszta és antiszemita-ellenes érzelmeik és az ezzel kapcsolatos európai politika változatlanosságáról, miközben – vérmérsékletüktől és pozíciójuktól függően – értetlenségüket, sértődöttségüket és alkalmasint az iránti gyanújukat jelzik, hogy a zsidó aggodalmak szítása mögött egyenesen az európai politikai harmóniát megzavarni szándékozó erők állnak. Lehet vitatkozni arról, hogy valóban gyakoribbak-e és fenyegetőbbek-e az antiszemita jelenségek a mai Európában, mint korábban, vagy hogy mindent megtesznek-e az európai államok azért, hogy korlátok között tartsák vagy visszaszorítsák a meg-megjelenő antiszemita erőszakot. Nincs okunk kételkedni abban, hogy a mérvadó és vezető európai politikusok nem antiszemiták, őszintén és mélyen elítélik a zsidóellenességet, és nem látják szívesen, ha hazai vagy bevándorlókból toborzódó radikális csoportok harsány antiszemitizmussal vagy antiszemita akciókkal feldűlják a társadalmi békét. Ezt valószínűleg az európai zsidók többsége sem gondolja másként. De a zsidó félelmeket nem önmagukban ezek a jelenségek váltják ki. Nem az antiszemitizmus új, hanem az a kontextus, amelyben megjelenik.

Az elmúlt néhány évben alapjaiban megváltoztak azok a keretfeltételek, amelyek az európai zsidóság és az európai államok viszonyát a holokauszt után meghatározták. Úgy tetszik, érvényét veszítette egy íratlan szerződés, amely az európai zsidók és nem zsidók között a holokauszt után létrejött és a két fél viszonyát – több-kevesebb sikerrel – egészen az utóbbi időig megnyugtatóan szabályozta.

A háború után az európai kontinens megmaradt zsidóságát sokféle választóvonal szabdalta különféle csoportokra – vallásosság versus szekularizáció, asszimiláltság versus elkülönültség, a többségi nemzethez való ragaszkodás versus kisebbségi öntudat –, de valamennyiüknek szembe kellett nézni egy súlyos döntés következményeivel: a koncentrációs táborok kontinensen kezdtek újra életüket, sokan olyan országokban, amelyek lakói kollaboráltak

üldözőikkel vagy „csak” elfordították fejüket, amikor elindultak a vonatok Auschwitz felé. Ez nem volt egyszerű és könnyű döntés. Könyvtárnyi irodalom szól azokról az egyéni stratégiákról – és pszichológiai következményeiről –, amelyekkel a túlélők megoldani próbálták a feltüremkedő konfliktusokat. De egy ilyen horderejű döntés vállalásához – egyéni identitásstratégiákon kívül – nyilvános és kollektív legitimációra is szükség volt. Ezt a legitimációt teremtette meg az az íratlan szerződés, amely a zsidók és a háború utáni európai államok között létrejött.

Az íratlan szerződéssel az európai zsidók tulajdonképpen – mutatis mutandis – visszatértek ahhoz a paradigmához, amelyet Hannah Arendt írt le: az európai arisztokrácia helyett ezúttal az európai államok védelme alá helyezték magukat. Elvárták, hogy a túlélő zsidók ne csupán az antiszemita erőszaktól való közvetlen védelemre számíthassanak, hanem az európai jogrendszerek és az európai politika garántálják: sohasem történhet meg újra, ami az első világháború végétől a második világháború végéig végbement. Elvárták, hogy a háború utáni európai államok kárpótolják őket veszteségeikért és szenvedéseikért, mind morális, mind anyagi értelemben. Segítséget vártak ahhoz, hogy az üldöztetések áldozatai újra beilleszkedhessenek a társadalomba, és ahhoz is, hogy újra kialakulhasson a zsidó közösségi élet. Végezetül pedig elvárták, hogy az európai államok különleges viszonyt tartsanak fenn az 1948-ban megalakult zsidó állammal, amely az európai zsidók szemében a végső menedéket jelentette újabb szükség esetén.

Az európai államok ezeket az elvárásokat többé-kevésbé teljesítették. Bár az Izraelhez való viszony hőfoka a politikai helyzet alakulásának függvényében sokszor változott az egyes nyugat-európai országokban, a zsidó állam létének és védelmi igényeinek jogosultságát még a legfeszültebb pillanatokban sem vonták kétségbe a mérvadó európai politikai tényezők. Ami pedig az európai zsidók védelmét és a jóvátételt illeti, ezen a téren maximálisan teljesültek a zsidó elvárások: az európai államok jogrendszerében nemcsak olyan törvények épültek be, amelyek betiltották a fasiszta és posztfasiszta szervezeteket, mozgalmakat, hanem sok – és nemcsak fasiszta múlttal rendelkező – országban a szólásszabadság korlátozásával is büntethetővé nyilvánították az antiszemita gyűlöletbeszédet, a posztfasiszta revizionizmust, a holokauszt tagadását és relativizálását. (Ilyen törvények még a kommunista országokban is léteztek, jóllehet ezekben az időről időre felszított antiszemita kampányok és az anticionista propaganda miatt a zsidó társadalomból sosem tűnt el a veszélyeztetettség érzése.)

A zsidósághoz való különleges viszony kiépítése a másik félnek, a nyugat-európai államoknak is előnyöket ígért. Egyfelől alapvető alkotórészekévé és leghatásosabban megjeleníthető szimbólumává vált antifasiszta és demokratikus legitimációjuknak, másfelől lehetővé tette, hogy rövidebb vagy akár hosszabb ideig – lásd Franciaország, Svájc, Svédország – elkerüljék a világháborús évek történetével való, sokszor kínos szembenézést, amit az illető országok zsidó közösségei nem is erőltettek. A zsidók és a nyugat-európai

államok közötti háború utáni „szerződés” tehát mindkét fél számára komoly legitimációs előnyökkel járt.

Hosszú ideig úgy látszott, hogy ezt a szövetséget semmi sem ingathatja meg, az európai államok és az európai zsidóság közötti különleges viszony a politikai eseményekre és változásokra való tekintet nélkül beláthatatlan ideig fennmarad. Sőt, az 1990-es évek első felében, a kommunista rendszer bukása, a „történelem vége”, a liberalizmus végső győzelme, az Európa újraegyesülése keltette eufória pillanataiban úgy tűnt, hogy a zsidósághoz való különleges viszony az alakulóban lévő új európai identitás egy kulcseleme lesz. Ekkor úgy látszott, hogy az egységesülő Európa alakulóban lévő új identitása, amely kifejezni hivatott a kontinens Kelet és Nyugat, Észak és Dél, jobb és bal feletti egységét, mindenekelőtt történeti perspektívában fogalmazódik meg: a határ, amely az új Európát definiálja, azaz az öndefinícióhoz szükséges Másikat kijelöli, két évszám: 1945 és 1990, azaz az európai totalitarizmusok összeomlásának időpontja lesz. Az, amitől az új Európa megkülönböztetni akarta magát, saját történelmi múltja volt. Ennek a múltnak pedig nem lehetett hatásosabb és nyilvánvalóbb szimbóluma, mint Auschwitz és a Gulag. Ez a fejlemény azt ígérte, hogy a különleges viszony, amelyet a demokratikus Európa és az itt élő zsidók a háború után morális és politikai megfontolások nyomására kialakítottak, az új Európában minőségileg új, szimbolikus jelentőséget kap. Európa új identitása a zsidóihoz való különleges viszonyában jut kifejezésre.

A 2000. januári stockholmi holokausztkonferencia volt e folyamat tetőpontja. Az ott megjelent európai állam-, illetve kormányfők közös nyilatkozatával a zsidóüldözésekért való nemzeti felelősség vizsgálata az európai politikai lelkiismeret kvázi-hivatalos részévé vált, és az állami, illetve államilag ösztönzött holokauszttoktatási programok révén intézményes megerősítést is nyert. Ebben a légkörben korábban nem remélt virágzásnak indult a zsidó kultúra Európában: sorra nyíltak meg zsidó iskolák, alakultak zsidó vallási, kulturális és társadalmi szervezetek olyan európai országokban, ahol a zsidók nemrég még arra törekedtek, hogy lehetőleg minél kevésbé tűnjenek fel a nyilvánosság előtt. De talán még jellemzőbb és feltűnőbb volt az a nosztalgia, amely a nem zsidó társadalomban ébredt fel a véglegesen lezárult zsidó múlt, az eltűnt európai zsidó kultúra iránt. Zsidó múzeumok, emlékhelyek, szépen újjáépített, de zsidók híján használaton kívüli zsinagógák, tömegeket vonzó zsidó kulturális fesztiválok, klezmerkonzertek, a valamikori zsidó-negyedekben és utcákon szaporodó zsidó éttermek és a zsidó szuvenír-üzletek a tömegturizmus kedvelt célpontjaivá váltak Európában; megannyi virtuálisan zsidó – azaz zsidók nélküli – hely, ahogy Ruth E. Gruber (2002) ezt a jelenséget nevezte.

De ez az idill, amely egy pillanatra öröknek látszott, alighogy létrejött, már össze is omlott, és magával sodorta – mintegy érvénytelenítette – az íratlan szerződést, amely a zsidók és az európai államok viszonyát addig szabályozta. A változás okai részben társadalmiak voltak. A háború utáni politikai

„szerződés” nem változott át „társadalmi szerződéssé”, megmaradt az államok és a zsidók ügyének. Ezért megoldhatatlannak látszó nehézségekbe ütközött, hogy az új európai identitásopció a társadalom magától értetődő, közös hivatkozási pontjává váljék. Ebben persze nagy szerepet játszott az, hogy olyan, új generáció lépett a színtérre az európai társadalmakban, amelynek generációs emlékezetében már nem a világháború és a Shoa volt az európai jövőről való gondolkodás kiindulópontja.

Az íratlan szerződés érvényvesztésének legfőbb okai azonban politikai okok voltak. Az új európai identitásnak a 20. századi európai történelem sötét korszakaival szembeni megfogalmazása csak az egyik lehetséges identitásstratégiai opciót jelentette. A kommunista rendszerek összeomlását követő eufória csitulásával azonban az új évszázad első éveinek politikai fejleményei egy másik lehetőségnek kedveztek: az európai identitás kulturális-civilizatórikus konstrukciójának. Ez a konstrukció pedig az Európát körülíró határokat az európai világ és Észak-Amerika, illetve az iszlám között húzta meg.

Több közvetlen politikai oka is lehetett annak, hogy az európai identitás konstrukciójában a Másik szerepét egyre nyilvánvalóbban Amerika (azaz az Egyesült Államok) kezdte játszani. A legfontosabb nyilván a Szovjetunió felbomlása, s ezzel együtt Európa védelmi igényeinek csökkenése volt. De már a Clinton-kormányzat alatt – és G. W. Bush első elnöksége óta különösen – az amerikai politikától való óvatos vagy nyíltabb distanciálódásra készítette az európai politikusokat az amerikai politika minden olyan aktivizálódása a globális szinten, amely ellentmondani látszott az európai politika egyes meghatározó országai közvetlen érdekeinek – lásd a jugoszláviai válságokat, a közel-keleti konfliktust, majd most az iraki háborút. De Amerika, mint az európaiságot definiáló Másik konstrukciójában a legnagyobb szerepet nem az játszotta, amit az Egyesült Államok tett vagy tesz, hanem – legalábbis a külső szemlélő szerint – *ami*. Az európai identitás konstrukciója nem az aktuális amerikai politika kritikájára épül, hanem a két kontinens kulturális és civilizatórikus lényegének megkülönböztetésére – és ebben a politika csak annyiban játszik szerepet, amennyiben e szubsztanciális különbség kifejeződésének tekintik. Ebben az európai identitáskonstrukcióban – mint azt Andrei Markovits (2004), Dan Diner (2002) és sokan mások körültekintően elemezték – az európai antiamerikanizmus régi hagyománya éledt fel, mégpedig – mint A. Markovits rámutat – nemcsak, mint régebben, az elitcsoportokban, hanem – először a történelem során – az utcán is. Ennek legfontosabb oka, hogy az új antiamerikanizmusnak ezúttal nem a kulturelitista európai jobboldal a mozgatója, hanem a szovjet rendszerek összeomlása óta súlyos identitásproblémákkal küzdő baloldal, amely a civilizálatlan, erőszakos, hataloméhes és egoista Uncle Sam ellenségképében végre megtalálni vélte azt a hatásos és közerthető kódot, amely közös nevezőként működve rendszerré szervezi az amúgy túlságosan elvont és ideologikus posztkolonialista, antiimperialista, pacifista és antiglobalista baloldali diskurzusokat, és egyben lehetővé teszi a velük való érzelmi azonosulást.

Bár az antiamerikanizmusból nem következik feltétlenül antiszemitizmus, a két ideológia – mint az antiamerikanizmus már idézett elemzői egybehangozóan rámutatnak – szinte elválaszthatatlanul összefonódott a történelem során. A „zsidó” és „amerikai” lényeg és érdek azonosításának sztereotípiája közismert. Nem csoda, hogy attól a pillanattól kezdve, amikor az Amerika-ellenesség fontos szerepet kezdett játszani az új európai identitás konstrukciójában, joggal tűnhetett úgy az európai zsidók számára, hogy a világ, amelyben a világháború után berendezték életüket, többé nem létezik, az íratlan szerződés már nem él. De ebben nem az Amerika-ellenesség antiszemita konnotációi játszották a fő szerepet. A zsidó félelmek felerősödésének és a biztonságérzet megszűnésének fő oka, hogy az európai identitásstratégia változásával megszűnni látszik a zsidóság mint kollektívum európai jelenlétének speciális jelentése és funkciója. Sőt, úgy látszik, hogy annak az európai identitásnak a helyébe, amelyben e jelenlét különleges funkciója kiteljesedhetett volna, egy olyan identitáskonstrukció lép, amelyben a zsidók a Másik képviselőjeként jelennek meg. Ez pedig azzal is fenyeget, hogy a zsidókra az európai identitás megteremtésében hasonló szerep fog hárulni, mint egykor a nemzeti identitás megteremtésekor: ők lesznek az a jelenlévő, de nem idetartozó, jelentőséggel bíró Másik, akivel szemben ez az identitás megfogalmazza magát.

Az íratlan szerződés felbomlásának érzését és ezzel a zsidó félelmeket csak tovább erősítette, ahogy az európai politikai diskurzusokban a zsidóság európai jelenléte egyre inkább mint gond, mint megoldandó probléma jelent meg. A nyugat-európai politika számára önmagában is rendkívüli gondot jelent a muszlim bevándorlók hatalmas csoportjának integrálása – ezt csak tovább nehezíti a közel-keleti konfliktus átgyűrűzése az európai színtérre: az antiszemitizmus terjedése a radikális iszlám csoportokban és a zsidóellenes erőszak megjelenése több országban. Nem muszáj antiszemitának lenni ahhoz, hogy mindebből valaki arra az egyszerű következtetésre jusson, ha nem lenne Izrael, Európa nagy problémától – és, mellesleg, a világ egy fenyegető háborús góctól – szabadulna meg. Nem csoda, hogy még megállapodott európai politikai körökben is – persze csak folyosói beszélgetésekben – el-elhangzik az egyszerű következtetés: talán hibás volt az a nagyhatalmi döntés, amelynek következtében Izrael állam létrejött.

Mindez természetesen csak történelmietlen gondolatjáték. Mindazonáltal van némi befolyása arra, hogy hogyan ítélik meg a zsidók a saját helyzetüket a mai Európában, és pedig elsősorban azért, mert egyre gyakrabban hallani: a zsidók csak úgy szabadulhatnak meg végleg félelmeiktől, és úgy könnyíthetik meg annak az országnak a dolgát, amelyben élnek, ha határozottan elhatárolják magukat a zsidó állam politikájától. Ha azonban ez az előfeltétele annak, hogy elsimuljanak a konfliktusok az európai zsidók és az európai politika között, akkor a zsidóknak egy olyan követelménynek kellene megfelelniük, amely az európai zsidóság önazonosságának egyik alapelemét érinti.

Az európai zsidók nagy többsége tudatos választás eredményeképpen él Európában, és nem máshol. Közülük nagyon sokan meglehetősen kritikával szemlélik a legutóbbi idők izraeli politikáját. Az európai zsidók nagy része számára azonban az Izraelhez való különleges viszony nem politikai jellegű, és nem is egy nemzeti kisebbség viszonya az anyaországhoz – amilyet számos európai példából ismerünk. Az európai zsidók számára a Shoa emlékének őrzése mellett a zsidó állammal való bensőséges érzelmi azonosulás és ennek az érzelmenek a nyilvános vállalása teszi elsősorban lehetővé, hogy zsidóként, a zsidó kollektívum tagjaként határozzák meg önmagukat, függetlenül attól, hogy zsidó partnerrel élnek-e, vallásosak-e, őrzik-e a zsidó hagyományokat, ismerik-e a zsidó kultúrát. Ez a viszony a legkülönbébb európai zsidó identitások közös nevezője.

Az európai zsidók és az európai államok között a háború után létrejött íratlan szerződés helyén ma úr táton. A zsidók számára kérdéssé vált, hogy mi is a helyük Európában, ha nemcsak vallásfelekezeti tekintetben kollektívumnak magukat, és kételyeket táplálnak afelől, hogy Európa elfogadja-e őket akként, miként önmagukat definiálják. Ráadásul a politikai mező legkülönbébb pozícióiban olyan – nem is jelentéktelen – erők működnek, amelyeknek nem is érdekük, hogy az érvényét veszített szerződés helyébe valami új lépjen, hogy a zsidók otthon érezzék magukat Európában. Sőt, jól felfogott érdekeik azt diktálják, hogy folytatódjék a zsidók elidegenedése Európától. Ha józanul mérlegeljük a mai helyzetet, azt kell valószínűsíteniünk, hogy az új „szerződést” politikai kényszerek nem fogják létrehozni – azok inkább ellen dolgoznak. Zsidó és nem zsidó európai közszereplők és politikusok tudatos döntésére – és ezzel komoly konfliktusok vállalására – van szükség ahhoz, hogy Európa és zsidói között helyreálljon a harmónia. Ha az európai identitás körüli konfliktusokból nem azok kerülnek ki győztesen, akik számára a zsidóság jelenléte a kontinensen önérték, előfordulhat, hogy a félelem, az értetlenség és a rövid távú politikai kalkulációk spirálja olyan konfliktusokhoz vezet, amelyek jövátelhetetlenül szétrombolják azt a szimbiózist, amely a Shoa utáni évtizedekben fokozatosan kialakulni látszott az európai népek és az Európában élő zsidóság között.

Irodalom

- Crockatt, Richard 2003. *America Embattled*. London–New York: Routledge
- Diner, Dan 2002. *Feinbild Amerika. Über die Beständigkeit eines Ressentiments*. München Propyläen Verlag
- Gruber, Ruth L. 2002. *Virtually Jewish: Reinventing Jewish Culture in Europe*. Berkeley–Los Angeles: University of California Press
- Hollander, Paul 1992. *Anti-Americanism, Irrational and Rational*. New Brunswick: Transaction Publishers
- Igansky, Paul–Kosmin, Barry 2004. *A New Antisemitism? Debating Judeophobia in 21st Century Britain*. London Profile Books

- Markovits, Andrei S. 2004. *Amerika, dich hasst sich's besser. Antiamerikanismus und Antisemitismus in Europa*. Hamburg: Konkret Verlag
- Markovits, Andrei S. *European Anti-Americanism (and Anti-Semitism)*; Ever Present Though Always Denied, Center for European Studies, Working Paper Series, #108. http://www.ces.fas.harvard.edu/working_papers/Markovits.pdf
- Rensmann, Lars 2004. *Demokratie und Judenbild: Antisemitismus und politische Kultur in Bundesrepublik Deutschland*. Wiesbaden Verlag für Sozialwissenschaften
- Revel, Jean-François 2002. *L'Obsession anti-américaine*. Paris: Plon
- Rodman, Peter W. 2000. The World's Resentment – Anti-Americanism as a global phenomenon. *National Interest*, Summer
- Rogers, Philippe 2002. *L'Ennemi Américain: Généalogie de l'antiaméricanisme français*. Paris: Seuil
- Schoenfeld, Gabriel 2003. *Return of Anti-Semitism*. San Francisco: Encounter Books
- Winock, Michel 1982. „L'anti-Américanisme français.” In: *Nationalisme, antisémitisme et fascisme en France*. Paris: Seuil
- Wyman, David S. (ed.) 1996. *The world reacts to the Holocaust*. Baltimore-London

PETTERI LAIHONEN

A romániai bánsági (bánáti) tolerancia és többszínűség a nyelvi ideológiák tükrében¹

Bevezető

A trianoni békeszerződés által feldarabolt Bánság etnikailag talán legtarkább vidéke napjainkban a Romániához csatolt területeknek. Ezen a vidéken volt lehetőségem terepmunkát végezni három nyári tanulmányút keretében (1998–2000). A finn–magyar terepmunkacsoport² érdeklődési köre több területre terjedt ki. Kutatási területünk a romániai Bánságon belül az Arad, Lippa és Temesvár alkotta háromszög volt. Engem nyelvészként természetesen a többszínűség kérdése érdekelt, magyarul beszélőkkel készítettem interjúkat.³ Elemzésemben elsősorban az interjúkban előforduló nyelvi ideológiákra összpontosítok, azaz arra, hogyan vélekednek a Bánságban az ott beszélt nyelvekről és a többszínűségről.

Bánát-kutatás

A Bánság (Bánát) többszínűsége már ismétlődő fogalom a közép-európai kisebbségkutatás fórumain. Ez többek között a Bodó Barna vezette számos magyar vonatkozású kutatásnak köszönhető (Bodó 1994, 1997a; Bakk–Bodó 1999). A magyarul megjelent, Bánatról szóló kutatások száma mégis csekélynek mondható, ha összevetjük a Románia egyéb régióiról készült írásokkal

¹ Ez a szöveg a Kisebbségkutató Intézet 2003. évi konferenciáján hangzott el. A tanulmány folytatása várhatóan az *Ungarische Jahrbücher* 2004. évi kötetében jelenik meg.

² A terepmunka irányítói dr. Barna Gábor, a Szegedi Egyetem Néprajz Tanszékének docense és prof. Bo Lönnqvist, a Jyväskyläi Egyetem etnológia tanszékének vezetője voltak. A jyväskyläi kutatók a Hungarológiai projekt keretében vettek részt a kutatásban (lásd www.jyu.fi/hungarologia). A kutatási projekt finn résztvevői valamennyien saját szakterületükhöz (etnológia, történelem, nyelvészet) kapcsolódó témát dolgoztak ki. Az írások egy része közös tanulmánygyűjteményben jelent meg: Hannonen–Lönnqvist–Barna, szerk. 2001. Rajtam kívül jelenleg még Bo Lönnqvist folytatja az anyag feldolgozását. A szegedi kutatócsoport a máriaradnai kolostorban található fogadalmi képeknek és az adományozás szokásának széles körű elemzését végzi vallási néprajz keretében, lásd Barna 2002. Az eddig megjelent tanulmányok közül lásd még: Barna–Lönnqvist 2000; Lönnqvist 2000; Barna 2000; Pusztai 2002.

³ Összesen 15 interjút készítettem magyarul beszélőkkel Lippán, Aradon, Temesvárott és kisebb falvakban. Ezenkívül az elemzés során rendelkezésemre áll a kutatócsoport által készített összes interjú. Az interjúkkal kapcsolatban lásd Laihonon 2001. 18–20; Hannonen 2001. 49; Barna–Lönnqvist 2000.

(Észak-Erdély, Székelyföld, Moldva stb.), azaz a magyarországi kisebbségkutatók körében is kevésbé ismert területről van szó. A kézikönyvekben található általános összefoglalók néha sztereotipikus képet adnak Bánát településtörténetéről, etnikai sokszínűségéről: többnyire a német betelepítés „magyarellenessége” foglalkoztatja a szintézisek íróit, az interetnikus kapcsolatokat gyakran figyelmen kívül hagyják.⁴ Csak az utóbbi években kezdtek megjelenni az etnikai csoportok együttélésével foglalkozó magyar kutatások. Bodó Barna munkáin kívül például Felföldi László (2002) kutatja a tánccal kapcsolatos többnyelvűséget, Kupó Jenő (2002) pedig a magyar kulturális hagyományok feltérképezése mellett figyelmet szentel a más csoportokkal való kapcsolatoknak is.⁵ Ezenkívül Ilyés Zoltán (2000) megjelentetett egy alapos tanulmányt a vingai járás etnikai szerkezetének változásairól, amelyben német, magyar és román források interpretációit is számba veszi, összehasonlítja.

Nemzetközi viszonylatban a német kisebbség helyzete, történelme és nyelvhasználata a legismertebb.⁶ A bánáti németekről szóló tudományos beszámolókat többnyire olyan kutatók készítették, akik a Bánátból települtek át Németországba.⁷ Az írásokban a németeket leggyakrabban külön, izolált csoportként mutatják be. A többi etnikumról sztereotipikus képet kapunk, a románokat vagy a magyarokat például jobbra negatív általánosításokkal jellemzik. Nem tesznek különbséget ugyanakkor a bánáti és a máshol élő magyarok, románok között, miközben a bánáti németeket mindig külön csoportként kezelik. A kritikusabb szemléletű kutatások⁸ nem tudtak ez idáig domináns szerephez jutni.⁹ Bánát olykor nemzetközi fórumokon is szóba kerül,¹⁰ de például a kétnyelvűség-kutatás alig foglalkozott a régióval.¹¹ Összefoglalva elmondható, hogy a Bánság kisebbségei és gazdag multikulturális öröksége viszonylag ismeretlen mind a magyar, mind a nemzetközi szakmai körökben.

A kis számú, Bánátról szóló forrás gyakran csak egyetlen nemzeti csoport bemutatásával foglalkozik. A bánáti mozaik holisztikus leírásával tehát nemigen találkozhatunk. Sőt, néha egymással szembeállítva ábrázolják a bánáti nemzetiségeket. Ennek oka talán abban a szemléletben kereshető, amit csoportunk egyik néprajz szakos hallgatójától hallottam, amikor egy krasován faluban jártunk: „Kár, hogy ezeket az érdekes falvakat nem kutatták eddig, pedig ez a horvátok feladata lenne.” Azaz, mindenki csak a saját csoportját, saját nemzetének kisebbségét kutassa. Módszertanilag ez a szempont is teljesen elfogadott, elvégre ilyen formában a kutató sok olyan információ birtokában van már a kutatás elején, amit egy kívülálló talán nem is tud elsajátítani.

⁴ Kósa 1977; Balassa 1989; Ács 1996. A bánáti magyarok településtörténetéhez lásd Bálint 1972.

⁵ Lásd még Zatykó 1995.

⁶ Az egyik legalaposabb és legismertebb forrás a Petersen szerk., 1933.

⁷ König 1995; Greffner 1996; Gehl 1998.

⁸ Weber-Kellermann 1978; Seewann 2000.

⁹ Vö. Schödl 1995.

¹⁰ Chelcea 1999; Batt 2001.

¹¹ Goebel et al. 1996; Toma 1998.

Ráadásul a különféle kulturális utalások könnyebben értelmezhetőek, amennyiben a kutató saját kultúráját tanulmányozza.¹² Végezetül, a minden kisebbség szempontjából szórványvidéknek nevezhető Bánát nem kedvelt területe az alapvetően „nemzeti” jellegű kutatásoknak.

Létezik ugyanakkor másfajta szemlélet is, amely szerint ilyenkor a kutató megismerkedik egy olyan kultúrával, amelynek nem tagja. Egy ilyen „utazónak” minden új és érdekes, semmi sem magától értetődő, minden „alapfeltevés, kiindulópont” megvizsgálandó kérdésként merül fel (Lönnqvist 2000).

Módszertanilag talán az is elmondható, hogy a saját csoportját kutató hajlamosabb kvantitatív módszerekkel dolgozni, míg a külső szemlélő inkább kvalitatív módszereket alkalmaz: azaz az első esetben saját hipotéziseit, intuícióját kívánja tudományosan bizonyítani a kutató, a külső szemlélő viszont sajátos, eddig fel nem tárt jelenségeket szeretne leírni, megérteni.

A fenti érvek tehát amellet szólnak, hogy külső szemlélőként is vizsgálhatom a bánáti nyelvhasználatot. Ebben a szellemben a bánági magyarok körében készített interjúk alapján mutatok be néhány bánáti nyelvi ideológiát.

Jelen írásomban először röviden összefoglalok néhány adatot a bánáti többnyelvűségről. Cikkem második részében a többnyelvűséggel kapcsolatos ideológiákat érintő megnyilatkozásokat fogom elemezni. Végül kitérek a tolerancia fogalmának értelmezésére a bánáti többnyelvűség körüli ideológiákkal kapcsolatosan.

A romániai Bánság többnyelvűsége

Demográfiai adatok. A romániai Bánság többnyelvűségéről néhány statisztikai adat segítségével kaphatunk világos képet. Először nézzünk meg két népszámlálási adatot napjainkból, illetve a századfordulóról. Az 1900-ban végzett népszámlálás szerint (Petersen et al. 1933. 214) 38% román, 27% német, 18% szerb és 15% magyar anyanyelvű élt az egész Bánság területén. Ha viszont csak a romániai Bánság (Arad, Temes és Krassó-Szörény megyék) 1910. évi és jelenlegi nemzetiségi adatait vizsgáljuk¹³ (1. táblázat), akkor világosan

¹² Szépe György (2003. 10.) a magyarpárú kétnyelvűség kutatásával kapcsolatosan a következőket jegyzi meg: „Nem könnyű ... magyar identitású kutatóknak olyan szempontot találni, amelyet minden érdekelt »objektív«-nak fogad el.” Ennek oka talán a kutató kulturális háttéréből (identitásából) származó bizonyos előfeltevések, kiindulópontok reprodukálásában található. Szerintem ennek felismerése után a helyzet az érdekeltek dialógusával orvosolható, ami eddig nagyrészt elmaradt Kelet-Közép-Európában.

¹³ A népszámlálásokat mindig óvatosan kell kezelni. A közép-európai népszámlálások adatait gyakran befolyásolják a különféle kisebbségpolitikai tendenciák (lásd Gal 1993; Varga 1998). Ráadásul a népszámlálások mindig konkrét politikai döntések alapjául szolgálnak (különféle kűszöbök, támogatások, politikai képviselet), ezért még kampányok is folynak körülöttük. Bemutatásuk és elemzésük is szelektív, például a magyar források gyakran az 1910-es népszámlálást idézik, mivel akkor volt a legnagyobb a magyarok száma a Kárpát-medencében, nem kis mértékben a magyarosításnak köszönhetően.

1. táblázat. A romániai Bánság nemzetiségi összetétele 1910-ben és 2002-ben¹⁴
(százalékban)

Megye	Román		Magyar		Német		Zsidó		Összesen	
	1910	2002	1910	2002	1910	2002	1910	2002	1910	2002
Arad	57,9	82,1	25,7	10,7	11,6	1,1	2,2	*	97,4	93,9
Krassó-Szörény	73,6	88,2	4,0	2,4	10,7	1,8	0,6	*	88,9	92,4
Temes	39,9	83,3	17,2	7,6	33,5	2,1	2,1	*	92,7	93,0
Összesen	57,1	84,4	15,6	6,9	18,6	1,7	1,6	*	92,9	93,0

*Nincs adat.

látszik, hogy míg a román nemzetiségűek száma igen megugrott a 20. század folyamán, addig a német lakosság száma drasztikusan csökkent. A magyarok száma körülbelül megfeleződött, a zsidók¹⁵ viszont mára gyakorlatilag már eltűntek a statisztikákból.¹⁶

Bánát történelmét gyakori népmozgások jellemzik: a török hódoltság után német („sváb”) telepítés folyt a megüresedett területekre. A 18–19. században több őshonos és új népcsoport is otthonra lelt a Bánátban (románok, magyarok, szerbek, horvátok, szlovákok, romák, csehek, ukránok, bolgárok, zsidók, franciák stb.). A 19. század végén jelentős volt a kivándorlás Amerikába. Trianon és a második bécsi döntés sok magyart mozdított el a Bánátból, amely a román oldalon maradt. A második világháborút túlélő zsidók kivándoroltak Izraelbe. Az orosz kényszermunkából visszatért németeket pedig megvásárolta a nyugatnémet kormány. Végül 1990-ben a diktatúra bukásával az utolsó akadály is megszűnt a kisebbségek előtt, és a korábbihoz képest csak nagyon kevés, főleg idősebb német lakos maradt a Bánátban. Az 1992-es és 2002-es népszámlálások adatait összevetve azt látjuk, hogy az utóbbi években drasztikusan csökkent a magyarok száma is, például Arad megyében 62 000-ről 50 000 alá esett a számuk; ez többek között a nagy kivándorlási kedvet jelzi. Az interjúkban is gyakran utalnak arra, hogy a család egy része külföldön lakik, általában Németországban vagy Magyarországon.

A megüresedett területekre folyamatosan új betelepülők érkeztek, főleg Románia keleti részeiből, de sok magyar anyanyelvű is ily módon telepedett le a Bánságban. Bakk és Bodó (1999) adatai szerint a Temes megyében lakók körülbelül egyharmada a megye határain kívül született.

¹⁴ A legújabb (2002-es) romániai népszámlálási adatok a <http://www.recensamant.ro/> címen találhatóak meg. A korábbiakról lásd Varga 1998; Petersen 1933.

¹⁵ A zsidók anyanyelve és nyelvtudása külön tanulmányt érdemelne. Az 1992-es népszámlálás adatai szerint például a Temes megyében élő 625 zsidó közül 47% román, 34% magyar, 10% német, 8% jiddis anyanyelvű. Az aradi zsidóságról lásd Glück 2002.

¹⁶ Az egyszerűség kedvéért itt a többi nemzetiség adatai nem szerepelnek, bár számuk néhány esetben jelentős (pl. szerbek, romák, szlovákok, bolgárok, ukránok, horvátok).

Összefoglalva: a korábbi, nagyon tarka többnemzetiségi állapotot, amelyben többnyire egyetlen csoport sincs abszolút többségben, egy nagy román többség, illetve számos szórványos kisebbség (amelyek közül legnagyobb a magyar) váltotta fel a romániai Bánságban. A mai romániai Bánságot járva személyesen találkozhattunk román, magyar, német, szlovák, horvát, bolgár és szerb anyanyelvűekkel.

A többnyelvűség jellemzői. A bánsági többnyelvűség jellemzője a nemzetiségek együttélése. Más szóval, a Bánságban kevés egynyelvű, egynemzetiségű falu, város létezett/létezik. Még a harmincas évek német „nyelvsziget” ideológiáját¹⁷ terjesztő kutatók is elismerték, hogy a Bánság esetében nem beszélhetünk izolált nyelvi csoportokról (Petersen 1933. 231).

Az emberek életében a többnyelvűség könnyen tetten érhető a nyelvi életrajzokban. Néhány példa a magyar–román–német nyelv használatára otthon és az iskolában:

- asszony (szül. 1932), szülei magyarok, német nyelvű iskolába járt. Férje román, otthon leginkább a román nyelvet használja.
- asszony (szül. 1922), szülei magyarok, két osztályt német nyelvű, kettőt román nyelvű iskolában járt. Férje magyar.
- asszony (szül. 1922), apja szerb-zsidó, anyja zsidó. Otthon magyarul beszéltek. Négy osztályt járt román iskolába, 8 évet német iskolába.

Az iskola és a háztárs nyelve gyakran különbözik a gyermekkorban otthon elsajátított első nyelvtől. Ezenkívül többen megtanulták a szomszédok nyelveit is.

Természetesen bizonyos helyek, alkalmak kiemelt színterei a többnyelvűségnek. Jellemzően többnyelvű találkozóhely a kereskedelem. A lippai piac etnikai összetétele például a következőképpen nézett ki az 1930-as években: a szűcs, egy hentes és egy kocsmáros román volt, a fodrász és egy hentes német, a pék és egy kocsmáros magyar, a molnár, valamint az alkalmi ki-mérés tulajdonosa zsidó. (*Saját gyűjtésem eredeti forrásokból.*)

Hasonlóképpen napjainkban a román anyanyelvűek a határmenti kis-kereskedelem miatt sajátítják el a magyar nyelvet. Többnyelvű színtérként gyakran említik a szomszédságot (ami nagyon fontos kategóriának tűnik az adatközlők szerint¹⁸) és a munkahelyet is.

Nyelvpolitikai tényezők. A központi hatalom mindig igyekezett saját nyelvét előtérbe állítani, támogatni, gyakran a többiek háttérbe szorításával. Így a kezdetekben a Bánátban kiterjedt – főleg német nyelvű – iskolarendszer alakult ki, amit azután a 20. század fordulóján megpróbáltak elmagyarosítani

¹⁷ Elemzését, kritikáját lásd Weber-Kellerman 1978.

¹⁸ Kupó 2002. 101–103. adatai alapján Bánátban a szomszédsági kapcsolatok gyakran hangsúlyosabbak még a rokoni kapcsolatoknál is.

(Petersen et al. 1933). Trianon után a magyar iskoláztatás háttérbe szorult (Kovács et al. 1997), majd a második világháborút követően a német is (Toma 1998). Jelenleg legnagyobb magyar problémaként a magyar iskolák csökkenő tanulólétszámát szokás említeni.¹⁹ Ennek több oka is lehet: a magyar nyelv vélt vagy valós minimális gyakorlati haszna a románnal („az állam nyelve”, „a továbbmenetel nyelve”) vagy a némettel („nemzetközi nyelv”) szemben (Laihonen 2001); a szülők és a helyi elit „rejtőzködése” a kisebbségi szerepvállalás elől (Bakk–Bodó 1999); a magyar iskolák nehéz tanrendje (a magyar irodalom és nyelv mellett román irodalmat és nyelvet is anyanyelvi szinten kell tanítani), illetve az oktatók színvonala (sok a képzetlen helyettesítő tanár vagy tanító). Ráadásul Romániában minden iskolában kötelező románul oktatni a történelmet és a földrajzot (Kontra–Szilágyi 2002). A helyi kisebbségi vezetők elpanaszolták, hogy a bánáti magyar iskolák attól is szenvednek, hogy egy román nyelvű iskolán belül (vagy összevonva) kell működniük.²⁰ Péntek János és Benő Attila szerint Romániában a sok korlátozás és esélyegyenlőtlenség a magyar nyelvű oktatást illetően alapvetően az oktatási törvényből fakad (Péntek–Benő 2003. 138–139.).

A Bánságban nem találunk többnyelvű hivatalos táblákat. Csupán a templomok, kisebbségi intézmények stb. körül lehet nem román nyelvű írásokat is látni. A kisebbségi vezetők szerint kevés az igény a kétnyelvű helységnevtáblák használatára, habár sokan ismerik, s egyesek még több nyelven is használják a falvak neveit. A hivatalos ügyintézés nyelve (kivéve a kisebbségi intézményeket, egyházakat) majdnem kizárólag a román.

A politikai képviselet terén leginkább a magyar és német kisebbségi pártok vannak jelen a helyi önkormányzati szervezetekben. Tapasztalatunk szerint a kisebbségi civil egyesületekben és a sajtóban többnyire ugyanazok a személyek képviseltetik magukat, mint a politikában és az egyházakban (például egy lelkész lehet RMDSZ-vezető és kulturális egyesület vezetője egyszerre). Így a helyi kisebbségi elit nagyon szűk rétegből táplálkozik (ráadásul az úgynevezett 1989-es forradalom után sokan áttelepültek közülük Magyarországra, illetve Nyugatra, lásd Bakk–Bodó 1999).

A katolikus egyház fontos összetartója a magyar, német, bolgár, krasován kisebbségeknek. Tapasztalatunk szerint a katolikus egyház igyekszik a hívők igényei szerint használni a Bánátban beszélt nyelveket.²¹ Az egyháznak nincs határozott etnikus jellege, pragmatikus többnyelvűségi ideológiát képvisel.

¹⁹ Bodó Barna (1997b. 83.) szerint például Temesváron „a magyar gyermekek 76 százaléka nem magyar iskolába jár”.

²⁰ Egy ilyen iskolában járva azt tapasztaltam, hogy például magyar nyelvű kiírások, faliújságok alig találhatók, azaz a vizuális nyelvi környezet többnyire román nyelvű volt. (A vizuális nyelvi környezet jelentőségéről lásd Benő 2003. 171–173.)

²¹ Egy idős pap azt hangsúlyozta az interjúban, hogy a lelkészképzés során a többnyelvűségre külön figyelmet fordítottak. A gyakorlatban ez úgy történt, hogy a hét egyik napján az egyik nyelvet, a másik napon a másikat használhatták stb.

Német források szerint azonban a temesvári püspökség sokáig német orientációjú volt, de a németek kivándorlása miatt a forradalom utáni években a magyarok lelki gondozására került a hangsúly (König 1995. 287; vö. Toma 1998. 67.). A mai napig háromnyelvű miséket tartanak a Bánságban, de a fiatalok számára szervezett programok nyelve már többnyire a román.²²

A média területén a televízió és a rádió játszik központi szerepet. Újságot kevesen fizetnek elő, viszont nem ritka a parabolaantenna. Magyarul tudó interjúalanyaink közül sokan nézik a magyar nyelvű csatornákat. Magyarázatul néhányan azt is megemlítették, hogy a román televízió nincs szinkronizálva.

Összefoglalva, a bánáti többnyelvűség erősen csökkenő tendenciát mutat a népszámlálások tükrében, de a lakosság legalább 16%-a még mindig többnyelvű. Ezzel szemben a fiatalság egyre kisebb része lesz többnyelvű. Más szóval, többnyire talán már csak a kisebbségi anyanyelvű gyermekek sajátítanak el egy második vagy harmadik nyelvet.

Nyelvi ideológiák

A *nyelvi ideológia* terminus nyelvről szóló megfogalmazásokat, véleményeket vagy hiedelmeket foglal magában (Woolard–Gal 1995; Schiefflin–Woolard–Kroskrity 1998). A nyelvi ideológiák összekapcsolják a nyelvet a társadalommal: társadalmi célokat tükröznek és hatalmi pozíciókkal függnek össze. Elég itt például a nyelvi standardok körüli vitákra utalni (Silverstein 1995).

A nyelvi ideológiák kutatásának nincs szigorú, egységes módszertana. Elemzésük gyakran szociolingvisztikai eljárásokra – például az attitűdvizsgálatra – hasonlít. Továbbá, a népi nyelvészeti (*folk linguistics*) kutatások szintén foglalkoznak népi vélekedésekkel (Niedzielski–Preston 2000). Lényeges különbség közöttük az, hogy a nyelvi ideológiákat mindig egyéb társadalmi ideológiákkal vagy a hatalommal kapcsolják össze (Woolard 1998. 4.), míg a népi nyelvészeti kutatások leíró jellegűek, vagyis azzal foglalkoznak, hogy az emberek hogyan reagálnak (nem tudatosan) egy adott nyelvi jelenségre, illetve hogyan kommentálják (tudatosan) azt (Niedzielski–Preston 2000. 25.). A nyelvi ideológiák elemzésének célja kétoldalú: egyrészt természetesnek vélt ideológiák (pl. nyelv és nemzeti összetartozás) átláthatóvá tétele (de nem tagadásuk vagy igazolásuk), másrészt ezen ideológiák múltbeli és mai funkciójának elemzése (Gal–Woolard 1995. 132–133.).

A dolgozatom elején említett tények, gondolatok a többnyelvűségről vagy a magyar nyelv bánáti helyzetéről akár magukban is elemezhetők nyelvi ideológiaként. Elmondható például, hogy a többnyelvűséget különleges állapotként kezelem (ezért a hosszú leírás), vagy hogy szerintem mindenkinek joga legyen az anyanyelvén tanulni (ezért a fejtegetések az iskoláról). A fent

²² Az egyházak nyelvhasználatáról Romániában általánosan, lásd Péntek–Benő 2003. 140–141. A bánáti katolikus egyházban használt nyelvekről bővebben: Barna–Lönnqvist 2000. 126–128.

említett adatok azonban a Bánátot – és a bánáti nyelvi ideológiákat – mindenképpen felülnézetből láttatják. A következőkben azt fogom bemutatni néhány jellegzetes, gyakori példán keresztül, hogy az interjúkban hogyan vélekednek a többnyelvűségről. Arról is szót ejtek, hogy milyen más, nyelven kívüli jelenségekkel kapcsolják össze a többnyelvűséget vagy az egynyelvűséget. Az általánosan alkalmazott eljárással (pl. Langman–Lanstyák 2000.) ellentétben nem próbálom meg kitalálni a különféle megnyilatkozások háttérében rejlő gondolatokat, mivel ez az eljárás véleményem szerint módszertanilag megkérdőjelezhető. Elemzésem csupán arra koncentrál, hogy az interjúkban milyen népi nyelvészeti megnyilatkozások fordulnak elő a különböző interakciós helyzetekben.²³

A többnyelvűség mint mindennapos, természetes és pozitív jelenség. A többnyelvűség mint mindennapos, természetes jelenség többször előfordul az interjúkban, és pozitív jelenséggként értékeli. Az egyik tipikus megnyilatkozás a „három nyelv” (magyar-román-német) párhuzamba állítása. Általában végkövetkeztetésként fordul elő, azután, hogy a beszélgetés az interjúalany különféle nyelvhasználati szokásaira terelődött:

- (1) (P299) HW54²⁴ A szomszédokról folyik a beszélgetés
- PL: Hát például itt a szomszédokkal, milyen nyelven szokott, vagy milyen sz..
- HW: Itt például a szomszédokban, ez a kettő magyar család, jobbról balról románok
- PL: Igen
- HW: úgyhogy minden- nincsen probléma így a szomszédokkal beszéljük a nyelvüket (- -)
- PL: Igen
- HW: Igen a magyar és a román ez a ez a öö @principal@ vagy- hehhe
- PL: Igen és itt akkor van még az (...) öö asszony
- HW: Igen
- PL: aki németül-
- HW: Igen hát igen ők velük németül
- PL: Igen akkor lehet- öö mondjuk egy átlagos napon beszél- öö szóval
- HW: Három nyelvet

²³ Ebben a tanulmányban kizárólag a többnyelvűséggel kapcsolatos interjúrészleteket kívánom elemezni. A magyar, a román és a német nyelvvel kapcsolatos népi vélekedések elemzése egy korábbi írásomban (Laihonen 2001) található.

²⁴ A használt kódok a következők: Cím: HW = magyar nő, HM = magyar férfi, GW = német nő. A számok az interjúalanyok korát jelzik. Zárójelben az interjú készítése évét és a kazetta számát adtam meg. Transzkripció: PL (Petteri Laihonen), szimbólumok: (.) = rövid szünet; (..) = hosszú szünet; @ = hangváltás; vagy- = javítás; (- -) = nehezen érthető.

- PL: Igen
 HW: Három nyelvet
 PL: Akkor sok gyakorlata van- szerencsés-
 HW: heheheh
 PL: Itt heh ilyen-
 →HW: Szóval ebbe a Bánáti részbe(.) Itten kell tudjál legalább három nyelvet

Itt a „nincsen probléma ... beszéljük a nyelvüket” a pozitív hozzáállást tükrözi. A példa végén pedig jön a „szabály”, vagyis az összefoglalás („kell tudjál legalább három nyelvet”). A következő összefoglalás viszont szorgalommal, igyekezettel köti össze a nyelvtudást:

- (2) (P199) HM74
 PL: És hol tanulta ezeket a nyelveket?
 HM: Hát édes fiam (,) itten az az ember aki egy kicsit iparkodott(,) az tudja mind a három nyelvet...

Az adott interjúalany kertész, aki termékei eladása szempontjából tartja elengedhetetlennek a többnyelvűséget. Mindkét példában természetes, pozitív jelenséggént említik a többnyelvűséget.

A többnyelvűséget gyakran kapcsolják össze a toleranciával is:

- (3) (P200) HM35 arról beszélgettünk, hogy a munkahelyen, a kocsmában, voltak-e konfliktusok.
 HM: Na szóval ilyen szavakban sértettünk egymást de azt akarom mondani hogy például nem írják föl a homlokomra hogy magyar vagyok pedig sokan ismernek és emiatt hogy magyar vagyok de én nem tartom szóval nem tartom ezt az irigységet hogy én magyar vagyok és ezért nekem más jogaim vannak és én szerintem az- fekete lehet akarmilyen színű is ember legyen én szerintem
 PL: Igen igen
 →HM: hogy akkor lehet hogy én azért beszélek olyan könnyen mert két nyelvet tudok (,) egy kicsit németül amit az iskolában tanultam és lehet hogy nekem azért könnyű mert ha már egy német vagy egy török vagy egy olasz vagy mit tudom akármelyik beszél nem sért a fülemnek hogy idegen nyelven beszél megengedem szóval nem sért ha például ők ketten vannak nem csak egyik tud őö mondjuk románul
 PL: Igen igen
 HM: És ők valamit beszélnek mondjam ennek @te ha te tudsz románul miért nem beszélsz románul@ engemet nem sért inkább kíváncsi vagyok ő hogy mit beszéltek és a szavakat hogy kiejtették hogy őö milyen őöö na hogy megtanuljam esetleg

Az idézett rész előtt arról volt szó, hogy román–magyar focimeccsek közvetítésekor szoktak tréfálkozni a munkahelyén – a kocsmában – azzal kapcsolatosan, hogy ő magyar. Ezután az adatközlő rátér arra, hogy azért nem tartja fontosnak saját nemzetiségét hangsúlyozni, „mert két nyelvet tudok”. Továbbá ezért sem sértődik meg, ha valaki idegen nyelven beszél az ő társaságában.

Az „egynyelvűekről” alkotott kép

a) *Egynyelvű ismerősök.* Bánát összes lakosa sem ma, sem korábban nem volt két- vagy többnyelvű. Az Arad–Lippa–Temesvár háromszögre jellemző román–magyar–német háromnyelvűség is fokozatosan csak román–magyar kétnyelvűségre redukálódik. De régebben sem volt mindenki többnyelvű, ami persze ellentmond a „kell tudjál legalább három nyelvet” ideológiának. Szóba kerül néha például, hogy valaki miatt beszéltek vagy tanultak meg valamilyen nyelven:

(4) (P299) GW73

PL: Kivel beszélgetett magyarul-

GW: Magyarul?

PL: Igen

GW: ...először mivel a Bözsi néni nem tudott hát románul és németül is nem csak magyarul tudtak és- beszélünk... míg a páromnál- a férjem az jól tud még ez volt munkában és ott beszélt magyarul is és akkor ő tud mind a három nyelven...

A példában a magát németnek valló asszony azzal magyarázza meg később, hogy már nem tud olyan jól magyarul, mivel meghalt a „Bözsi néni”, aki csak magyarul tudott, és a piacra – ahol szintén használta a magyar nyelvet – sem bír járni.

(5) (P2 99) HM65 arról beszélgettünk, hogy kivel szokott magyarul beszélni

PL: Van-e a családban akivel más nyelven szokott beszélgetni

HM: Hát például nálunk is amikor itt van a vejünk a lányomnak a férje akkor kell románul beszéljünk hogy értse ő is mindent. Úgy a lányommal legtöbbet magyarul beszélünk amikor hazajön (.) ő és hát a gyerekekkel megint románul (,) az unokákkal

A másik gyakori utalás az egynyelvű családtagokra vonatkozik. Itt is természetesnek tartja az adatközlő, hogy valakivel románul kell beszélni. Továbbá nem említi negatívan a vejét vagy az unokáit, akik nem tudnak magyarul.

b) *Egynyelvűségről általában.* A fent említett neutrális, természetes egynyelvűségkép is többször előfordul, ha konkrét rokonról („vő, unokák”) vagy ismerős személyről („Bözsi néni”) van szó. Ilyenkor nem fordul elő, hogy negatív

fényben tüntetik fel az illetőt. Viszont ha általánosítva beszélnek az egy-nyelvűekről, akkor más a helyzet:

(6) (P299) HW54

PL: A románok németek mennyire tudnak magyarul?

HW: Hát aki akar román az megtanul de vannak olyanok hogy mondják hogy @én nem akarok megtanulni@

PL: Min múlik hogy-

HW: Az akaraton vannak ezek a fajgyűlölők (.) nemzetgyűlölők hogy @nem akarok én erős vagyok és nem akarok más nyelvet tanulni csak az én ország nyelvemet@ (.) vannak akik akarnak és szeretnek (.) én azt mondom hogy akárhány ember annyi vagy annyi nyelvet amennyit tudsz annyi ember vagy

Itt az adatközlő hangsúlyozza a nyelvtanulás *akarásának* fontosságát. Különbséget tesz *olyanok* vagy *ezek* – akik nem akarnak – és *én* között, aki szeret nyelveket tanulni. A különbséget nyelvileg még az is hangsúlyozza, hogy kvázi idézettel (a hangváltás @-val van jelölve) különbözteti meg az *ezek* és az *én* véleményét.

A kérdés románokra és németekre vonatkozik, de a válaszban már csak románokról lesz szó (*aki akar román...*). Ilyen módon az adatközlő elhárítja az összekapcsolást a németeket illetően. A többnyelvűséghez való hozzáállás szerint gyakran két román csoportot különböztetnek meg a lakosságon belül:

(7) (P599) HM34

PL: Itt a többi nemzetiség mennyire-(,) kik azok akik legjobban tudnak és kik akik leginkább nem tanulták

HM: Mármint a bennszülöttek a román bennszülöttség azok (,) sejtene (,) értenek jól (.) Akik nem akarnak akik jöttek lent Olteniából Moldovából

PL: Igen

HM: És ezek is mondják meg az embernek hogy hazátlan nem a benn-az idevalósi román

A megkülönböztetés összeköti a nyelvtanulási hajlandóságot a szülőhellyel, a román *bennszülöttek* feltehetőleg értenek más nyelveken is. Továbbá, az olteni, moldovai románokat az intolerancia jellemzi (*ezek... mondják az embernek... hogy hazátlan*).

Az interjúkban a nyelvtudáson kívül sok egyéb negatív tulajdonság is szóba kerül („lopnak, gyilkolnak”, nem dolgoznak, igénytelen ételeket esznek, rossz pálinkát főznek, az állatokkal rosszul bánnak stb.). A többnyelvűségi ideológia (pl. egy másik interjúban: *sokkal toleránsabbak, akik idevalósiak, azok már úgy nőttek föl, hogy a Bánát az mégiscsak egy többnyelvű hely...*) így fontos része a lokális identitásnak, ami viszont kizárja a máshonnan betelepült románokat.

Összefoglalva: Az interjúk alapján megállapítható, hogy a többnyelvűséget természetesnek és pozitív jelenségnek tartják az adatközlők. A többnyelvű személyeket megértő, toleráns emberekként ábrázolják. Ugyanakkor azt is természetesnek tartják, hogy vannak egynyelvű bánáti családtagok, rokonok, ismerősök. De az egynyelvűséget *általában* úgy mutatják be, hogy valaki nem hajlandó egy másik nyelvet megtanulni. Továbbá, nacionalistaként vagy rosszakaratú emberként jellemzik az egynyelvűeket. Végül, az *általános, rosszakaratú* egynyelvűséget a Bánáton kívülről jött románoknak tulajdonítják, és így különbséget tesznek a helybeli és máshonnan érkezett románok között.

A tolerancia mint a regionális identitás része

A fentiekben röviden elemzett nyelvi ideológiák nem tartoznak a megszokottak közé. Bár általában is kevés információ van például a többnyelvűséggel kapcsolatos attitűdökről (Baker 1992), Kontra (2000. 71.) alapján megállapítható, hogy az erdélyi magyarok többsége a kétnyelvűséget kényszernek érzi, és a megkérdéskor néha a létét is tagadja. A szórvány és tömb közötti különbség természetesen lényeges magyarázó tényező, de többről is szó lehet. A tanulmányom elején említett írások (főleg a Magyarországon és Németországban készültek), amelyek a Bánátot különféle nyelvek küzdőtereként mutatják be (Laihonen 2001) – vagy kizárólag egy etnikai/nyelvi csoport szempontjából elemzik –, nem veszik figyelembe a „helybeliek” saját magukról kialakított képét.

A bánáti többnyelvűségről a helybeli értelmiség is készített már értelmezéseket. Leginkább ezek az írások hasonlíthatóak össze az interjúkban elhangzottakkal. A következőkben a nyelvi ideológiák kérdését fogom összevetni ezekkel a helyi interpretációkkal.

A tolerancia mint fogalom már többször előfordult a Bánátot tárgyaló tanulmányokban. Például Neumann (1996) szerint a többnyelvűség és multikulturalitás már régóta közös hagyomány a bánáti lakosság körében, illetve az etnikai csoportok a múltban is pozitívan viszonyultak a többnyelvűséghez. Neumann a többnyelvűséget és a multikulturalitást tartja a regionális bánáti identitás fő elemének, és szerinte a betelepült románok is gyakran el-sajátítják a többnyelvűségi ideológiát. Bár azt is megjegyzi, hogy a Bánátot elárasztják az olyan, Olténiából, illetve Moldovából betelepülő románok, akiknek nincs tapasztalatuk a multikulturalitással vagy a többnyelvűséggel kapcsolatban. A multikulturális regionális identitás fő ellenségének mégis a román központi politikusok és a helyi román nyelvű sajtó nacionalista hozzáállását és az oktatásra gyakorolt befolyását tartja.

Más szerzők kiélezettebben fogalmaznak. Például Bodó (1997a) a „befogadó-Bánát” elnevezést említi, de inkább cinikusan viszonyul hozzá, számára a román többség viselkedése éppen az ellenkezőjét bizonyítja. Egyik, 1997-ben megjelent munkájában így ír erről: „A román többség megszokta a kisebbség jelenlétét, létezésüket *tudomásul veszi*. Olyanszerűen, ahogyan tudomásul

vesszük az útburkolati gödröt avagy a rossz időjárást. Nem foglalkozik vele, olykor-olykor ha érdekeik keresztezik egymást, mordul egyet, mint mikor zöttyen egyet a kocsi a rossz úton” (Bodó 1997b. 81.).

A tolerancia inkább a megtűrés szintjén nyilvánul meg a helyi (temesvári) politikában, a kisebbségi igényektől viszont vita nélkül eltekintenek. Ugyanakkor a magyar kisebbség szempontjából a „toleráns közeg” szerint szinte lényegtelen kérdéssé teszi a magyar kultúrát és nyelvet. Például a Bánátba beköltöző székelyek „ragaszkodása anyanyelvükhöz vélhetően erősebb lett volna, ha az rejtett, netán nyílt támadás célpontja” (Bodó 1997b. 82.).

Chelcea román szempontból vizsgálja a kérdést (Cristea-Lațea-Chelcea 1997; Chelcea 1999). Egy korábbi cikkében megállapítja, hogy a bánáti román lakosság a kisebbségekhez hasonlóan használja a „jövevény” és „helybeli” megjelöléseket. Egy másik írásában viszont megállapítja, hogy az etnikai csoportok közti tolerancia nem mindig jellemezte a bánáti viszonyokat. Példaként a két világháború közötti románosítást említi az adminisztrációban és a gazdaságban, amikor a helyi román elit magához ragadta a hatalmi pozíciókat, és azt a kisebbségekkel szemben érvényesítette. A multikulturális identitás születését ő az államszocializmus idejére datálja. Szerinte akkorra a bánáti lakosság kifejlesztette regionális identitását a központi államhatalommal szemben. A „helybeli” bánátiak kezdték magukat civilizált, kulturált, szorgalmas és toleráns embernek tekinteni, a kelet-romániai központ (Bukarest) képviselőit és a keleti megyékből bevándorló embereket viszont balkáni, elmoradott, lusta, korrupt, kulturálatlan nacionalista tömegnek tartották. A pozitív regionális önkép kialakításának fontos elemét képezték a „nyugati” kisebbségek: a németek és a magyarok. Ilyen módon a románok regionális identitásában pozitív tényezőként jelent meg a kisebbségekkel való együttélés. Ugyanez befolyásolta történelemszemléletüket is, a korábbi nacionalista diskurzusok helyére a multikulturális történetek kerültek. Végül Chelcea kitér a bánáti „tolerancia” ellentmondásos voltára, arra, hogy az egyéb megyékből jött románokat negatív előítéletekkel bélyegzik meg.

Összefoglalva: Az itt említett tanulmányok, hasonlóan az interjúalanyok szemléletéhez, a többnyelvűséget és a toleranciát a regionális identitáshoz kapcsolják. Ennek fő tényezője a központtól való különállás, a saját identitás, ami összeköti a többséget (románok) a kisebbségekkel. A bánáti identitás fontos eleme a „hajlandóság”, „akarat” a többnyelvűség iránt; ez elsősorban a „helybeli” lakosságot jellemzi. A mindennapi gyakorlat és az elit viselkedése persze nem mindig tükrözi ezt. Ez a regionális identitás megakadályozza a nyílt konfrontációt, de a politika szintjén megjelenik a Kelet-Közép-Európára jellemző pozitív diszkrimináció hiánya, vagyis kizárólag a többség igényei érvényesülhetnek, habár a kisebbségek sem támasztanak nagy, harcias igényeket.²⁵ A politikában az egynyelvű nyelvi ideológiák (pl. „természetes az

²⁵ Vélhetően a konfrontáció elkerülése vezetett például ahhoz, hogy a temesvári magyar diákszervezet hamar lemondott a temesvári magyar nyelvű felsőoktatás igényéről (l. www.tmd.ro).

államnyelv kizárólagos használata bizonyos helyzetekben”) kapnak fő hangsúlyt, ahogyan gyakran a kisebbségek anyaországában készült írásokban is (pl. a többnyelvűség figyelmen kívül hagyása).

A nyelvi ideológiák kutatása kizárólag az ideológiák leírására, elemzésére koncentrál. Mégis zárszóként hipotézisszerűen megfogalmazható néhány gondolat a bánáti magyarok körében zajló nyelvcseréről,²⁶ mivel mindig a nyelvi ideológiák adják azt a szűrőt, amelyen keresztül a politikai és gazdasági változások hatnak a nyelvcserére (Woolard 1998. 12.). A szociolingvisztikai szakirodalom szerint az etnikai különállás és a jogokért folytatott aktív harc negatívan hat a nyelvcserére (lásd Baker 2001. 61.). Bánátban inkább a többség és a kisebbségek közötti harmonikus kapcsolatok fenntartását helyezik előtérbe. Egy ilyen ideológiai légkörben például az iskolaválasztásnál a nyelvhez kötődés mellett – vagy helyett – előtérbe kerülnek különféle „adokkapok” számítások is.²⁷ Viszont szerintem a bánáti magyar nyelvűek körében a nyelvcseré csak lassan zajlik, mivel nem kerülnek választási (vagy magyar, vagy más) helyzetbe. Ahogy az egyik szülő (aki román iskolába fogja járatni a gyermekét) mondja: „megtanítom magyarul írni, olvasni, amennyi kell neki, mégis tudjon azt is”.

Irodalom

- Ács Zoltán 1996. *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest: Kossuth
- Balassa Iván 1989. *A határainkon túli magyarok néprajza*. Budapest: Gondolat
- Bálint Sándor 1972. A Bánát településtörténetéből. *A Hungarológiai Intézet tudományos közleményei*, 15: 5–13.
- Baker, Colin 1992. *Attitude and Language*. Clevedon: Multilingual Matters
- Baker, Colin 2001. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters
- Bakk Miklós–Bodó Barna 1999. Elitek, modellek, szerepek. *Korunk*, 4. <http://www.hhrf.org/korunk/9904/4k12.htm>
- Barna Gábor 2000. Mentale Grenzen – verdoppelte Welten. In Hirschfelder, Gunther, Dorothea Schell & Adelheid Schrutka-Rechtenstamm (Hg.): *Kulturen – Sprachen – Übergänge*. Festschrift für H. L. Cox zum 65. Geburtstag. Wien: Böhlau Verlag, 643–656.
- Barna Gábor (szerk.) 2002. *„Mária megsegített.”* Fogadalmi tárgyak Máriaradnán I. Devotio Hungarorum 9./I. Szeged: SzTE Néprajzi Tanszék

²⁶ A nyelvcseré a cikk elején említett demográfiai adatok alapján feltételezhető. Pontos megállapítása, alapos elemzése külön tanulmány témája lehetne.

²⁷ Vagy ahogy Baker (2001. 69.) fogalmaz: “When the personal balance sheet includes employment, educational and vocational success and interpersonal communication, the credit of positive attitudes towards language as a cultural and ethnic symbol is diminished by the costs of perceived prior needs and motives. Goodwill towards the language stops when the personal pay-off is limited.”

- Barna Gábor-Lönnqvist, Bo 2000. The Lost Future – die expatriierte Kultur. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, 96. 121–143.
- Batt, Judy 2001. *Between a Rock and a Hard Place – Multi-Ethnic Regions on the EU's New Eastern Frontier*. Sixth Meeting of the EESRG – 27–28 April 2001. <http://www.crees.bham.ac.uk/research/eesrg/JBattpap.htm>
- Benő Attila 2003. Közigazgatás és anyanyelvhasználat. In: Kozma István-Papp Richárd (szerk.) *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest: Gondolat-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 169–175.
- Bodó Barna 1994. Bánság és az etnikai diskurzus. *Magyar Szemle*, 6: 625–654.
- Bodó Barna 1997. Azonosulás, elitek, peremlét. *Kisebbségkutatás*, 4: 418–443.
- Bodó Barna 1998. Belépés és szocializáció a bánsági székhelyeknél. In: Bodó Barna (szerk.) *Nagyvárosi szorványok*. Szorvány füzetek. Temesvár: Szorvány Alapítvány, 77–83.
- Cristea, Octav, Lațea, Puiu–Chelcea, Liviu 1997. Egy roma közösség etnikai megbélyegzettsége. *Antropológiai Műhely*, (11–12) 3–4: 47–58.
- Chelcea, Liviu 1999. *Why Did the Banat Region Become Multicultural? Social Transformations and Collective Memory in a Romanian Region*. The Socrates Kokkalis Graduate Student Workshop: New Approaches to Southeast Europe: www.ksg.harvard.edu/kokkalis/GSW1/GSW1/07%20Chelcea.pdf.
- Felföldi László 2002. A táncsal kapcsolatos ideológiák kutatása a Bánság hagyományos kultúrájában. In: Bodó Barna (szerk.) *Hagyomány és interkulturalitás*. Timișoara: Centrul de cultură și artă al județului Timiș, 73–85.
- Gal, Susan 1993. Diversity and Contestation in Linguistic Ideologies: German Speakers in Hungary. *Language in Society*, 22: 337–359.
- Gal, Susan–Woolard, Kathryn 1995. Constructing Languages and Publics: Authority and Representation. *Pragmatics*, vol. 5, no. 2: 129–138.
- Gal, Susan–Woolard, Kathryn (eds) 1995. *Special Issue on Constructing Languages and Publics*. *Pragmatics*, vol. 5, no. 2.
- Gehl, Hans 1998. *Sprachgebrauch – Sprachanpassung: Eine Untersuchung zum heutigen Gebrauch der deutschen Sprache in Westrumänien und zur sprachlichen Anpassung der Donauschwaben*. Materialien 11. Tübingen: Institut für donauschwabische Geschichte und Landeskunde
- Glück Jenő 2002. Az aradi zsidóság átrendeződése (1919–1944). *Kisebbségkutatás*, 2: 480–486.
- Greffner, Otto 1996. *Das Banat und die Banater Schwaben. Kurzgefasste Geschichte einer deutschen Volksgruppe*. Weil am Rhein (A szerző kiadása)
- Goebel, Hans-Nelde et al. 1996. *Contact Linguistics: An International Handbook of Contemporary Research*. Vol. II. Berlin: Walter de Gruyter
- Hannonen, Pasi 2001. Broken Chains: German and Hungarian Conceptions of History and Ethnic Relations in the Romanian Banat. In: Hannonen, Pasi–Lönnqvist, Bo–Barna, Gábor (eds) *Ethnic Minorities and Power*. Helsinki: Fonda Publishing, 46–71.
- Ilyés Zoltán 2000. Az etnikai kép változásai a vingai-járás falvaiban a 18. század elejétől napjainkig. In: Frisnyák Sándor (szerk.) *Az Alföld történeti földrajza*. Nyíregyháza: Az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Testülete, 153–184.
- Kontra Miklós 2000. Egy s más a kétnyelvűségről. In: Sándor Klára (szerk.) *Nyelv és hatalom, nyelvi jogok és oktatás*. Csíkszereda: Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége, 59–75.

- Kontra Miklós–Szilágyi N. Sándor 2002. A kisebbségnek van anyanyelvük, de a többségnek nincs? In: Kontra Miklós–Hattyár Helga (szerk.) *Magyarok és nyelvtörvények*. Magyarságkutatás könyvtára 26. Budapest: Teleki László Alapítvány, 3–10.
- Kósa László 1977. Bánság. In: Ortutay Gyula (szerk.) *Magyar néprajzi lexikon*. Első kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó, 209–211.
- Kovács Géza et al. (szerk.) 1997. *Az aradi magyar nyelvű oktatás 1919–1997 között*. Emlékkönyv. Arad: Aradi Alma Mater Alapítvány
- Kupó Jenő 2002. Etnikumközi viszonyok néhány bánsági településen. In: Bodó Barna (szerk.) *Hagyomány és interkulturalitás*. Timișoara: Centrul de cultură și artă al județului Timiș. 99–106.
- König, Walter 1995. Die Deutschen in Rumänien seit 1918. In: Gerhard Grimm und Krista Zach (Hg.) *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa. Geschichte – Wirtschaft – Recht – Sprache*. Bd. 1. München: Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 251–284.
- Laihonen, Petteri 2001. Multilingualism in the Banat: Elite and Everyday Language Ideologies. In: Hannonen, Pasi–Lönnqvist, Bo–Barna, Gábor (eds) *Ethnic Minorities and Power*. Helsinki: Fonda Publishing, 11–45.
- Langman, Juliet–Lanstyák István 2000. Language Negotiations in Slovakia: Views from the Hungarian Minority. *Multilingua*, vol. 19, 1–2: 55–72.
- Lönnqvist, Bo 2000. Wo ist die 'Heimat' des Volkskundlers? In: *Volkskultur und Moderne. Europäische Ethnologie zur Jahrtausendwende*. Band 21. Wien: Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Ethnologie der Universität, 141–148.
- Neumann, Victor 1996. *Multicultural Identities in a Europe of Regions: The Case of Banat County*. Budapest: Collegium Budapest / Institute for Advanced Study. Discussion Papers, 34. (Magyarul megjelent a Multikulturális identitás a régiók Európájában – a Bánát példája címen. *Regio*, 1997. 3–4: 3–18.)
- Niedzielski, Nancy–Dennis Preston 2000. *Folk Linguistics*. Trends in Linguistics, Studies and Monographs 122. Berlin: Mouton de Gruyter
- Péntek János–Benő Attila 2003. Nyelvi jogok Romániában. In: Nádor Orsolya–Szarka László (szerk.) *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 123–147.
- Petersen, Carl et al. (Hg.) 1933. Artikel „Banat“. In: *Handwörterbuch des Grenz- und Auslandsdeutschtums*. Bd. 1. Breslau: Ferdinand Hirt, 207–296.
- Pusztai Bertalan 2002. Értelmezések egyeztetése. Sűrű leírás Szent Antal képe alatt. In: Barna G.–Kótyuk E. (szerk.) *Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből*. Budapest–Szeged: SZTE Néprajzi Tanszék, 260–274.
- Schieffelin, Bambi–Woolard, Kathryn–Kroskrity, Paul (eds) 1998. *Language Ideologies: Practice and Theory*. Oxford: Oxford University Press
- Schödl, Günter 1995. Erinnerung und Analyse. Methodologische Bemerkungen zur südostdeutschen Geschichtsschreibung. In: Gerhard Grimm und Krista Zach (Hg.) *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa. Geschichte – Wirtschaft – Recht – Sprache*. Bd. 1. München: Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 101–114.
- Seewann, Gerhard 2000. *Ungarndeutsche und Ethnopolitik / A magyarországi németek és az etnopolitika*. Budapest: Osiris
- Silverstein, Michael 1995. From the Meaning to the Empires of the Mind: Ogden's Orthological English. *Pragmatics*, vol. 5. no. 2., 185–196.

- Szépe György 2003. Bevezető gondolatok a kelet-közép-európai nyelvi jogok vizsgálata elé. In: Nádor Orsolya-Szarka László (szerk.) *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 7–12.
- Toma, Alina 1998. Grenzen und Perspektiven einer Sprache und Kultur – die Lage des Deutschen im Rumänischer Banat. In: Hans Gehl (Hg.) *Sprachgebrauch – Sprachanpassung: Eine Untersuchung zum heutigen Gebrauch der deutschen Sprache in Westrumänien und zur sprachlichen Anpassung der Donauschwaben*. Tübingen: Institut für donauschwabische Geschichte und Landeskunde, 46–91.
- Varga E. Árpád 1998. *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest: Püski
- Weber-Kellermann, Ingeborg 1978. *Zur Interethnik: Donauschwaben, Siebenbürger Sachsen und ihre Nachbarn*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Woolard, Kathryn 1998. Introduction: Language Ideology as a Field of Inquiry. In: Schieffelin, B.-Woolard, K.-Kroskrity, P. (eds) *Language ideologies: Practice and Theory*. New York: Oxford University Press, 3–47.
- Zatykó, Vivien 1995. Hungarian-Bulgarians? Ethnic Identity and the Process of Acculturation among the Bulgarians of the Banat Region. In: Teppo Korhonen (ed.) *Encountering Ethnicities: Ethnological Aspects on Ethnicity, Identity and Migration*. Helsinki: SKS, 139–199.

HAJNAL VIRÁG–PAPP RICHÁRD

„A mi kávénk”

KULTURÁLIS HATÁROK ÉS MENTALITÁSKATEGÓRIÁK
HÁROM DÉLVIDÉKI MAGYAR KÖZÖSSÉG
KULTURÁLIS GYAKORLATÁBAN

Bevezető gondolatok

„Apró jelekben is tetten érhetők vagyunk. Hogy milyenek is vagyunk mi. Itt van a kávé, ami most fő, amíg beszélgetünk. Ez a török kávé a mi kávénk. A szerbektől vettük át, ők a törököktől és így tovább, mindannyiunkat össze is hoz ez valahogy. Mert ez más, mint feljebb Magyarországon meg úgy és szakbabra. Mert bejöttek hozzánk, mi rögtön meg is kínálunk, ez azt jelenti, bármikor szívesen látunk és nem csak úgy rohanva, mert ez most megfő, az sok idő, aztán meg kell várni, amíg lassan lehűl, közben iszogatjuk és beszélgetünk, és már el is telt egy jó nagy idő. Azért ez a mi kávénk, mert olyan, mint mi, vendégszerető, meleg, olyan igazi balkáni, nem rohan, van ideje a másikkal, és délibb, melegebb, barátságosabb, mint máshol Európában.”

A fenti szavakkal egyik beszélgetőtársunk jellemezte a kávézás jelentőségét a délvidéki magyarság mindennapjainak életében. Társadalomkutatóként sokszor nem is figyelünk oda az ilyen és ehhez hasonló „apró” jelenségek fontosságára, még akkor sem, ha – mint a fenti interjúrészlet is mutatja – maguk a kutatott közösségek tagjai hívják fel rájuk figyelmünket. Ennek megfelelően az idézett interjúban elhangzottak is első olvasatra talán túl „puhának” ígérkezhetnek a kisebbségek és más közösségek, társadalmak makrokutatási eredményeihez, elemzéseihez szokott olvasó számára. Az általunk végső soron megismerni kívánt emberek élete azonban ilyen „nem mérhető” mozzanatok összességéből áll. A kulturális antropológiai kutatások egyik legfontosabb törekvése éppen az, hogy felhívja a társadalomtudományok, s így a kisebbségkutatók figyelmét is e kulturális mozzanatok létezésére, hiszen a társadalmak és kultúrák komplex rendszerei is e mikrojelenségek jelentésvilágain keresztül strukturálódnak; ha nem vennénk mindezekről tudomást, kutatásaink tulajdonképpen „tárgyának” megismeréséről mondanánk le. Ugyanakkor e jelenségek is összefüggnek azzal a holisztikus kulturális rendszerrel, amelynek részét képezik, s ezért az adott etno- és szociokulturális kontextustól elválasztva értelmezhetetlenné válnának (vö. Geertz 1994. 185).

Ezen ritualizált mozzanatok is strukturálhatják tehát az adott kultúrát a közösségi identitás reprezentálóivá válva a mindennapok kulturális gyakorlata során. Ezért a kulturális gyakorlat mozzanatainak olvasataiból a kultúra teljes összefüggésrendszerére is rápillanthatunk, meglátva bennük a kutatott kultúra tükörképét (vö. Boglár 2001. 7–12; 2002. 22–26).

Jelen tanulmány három délvidéki magyar közösség – Dobradó, Zenta és Bácsfeketehegy – kávézási szokásain keresztül kíván szólni a vajdasági magyar kisebbségi kultúra mentalitáskategóriáinak és identitáselemeinek élő jelentéstartalmairól.

A kávézás rítusa Dobradóban

Dobradósi kutatásaink során a faluban, ahány házba csak betértünk, illetve ahány házba meghívtak minket, kávéval kínáltak vagy kávéra hívtak. Mariska minden reggel azzal ébresztett, hogy: „Gyere kávéra,¹ mert megfőztem a kávé, már az Anus meg az Anica is itt van.” Emellett valamennyi beszélgetés kísérője, valamint témája a kávé és a kávézás volt. Az alábbi elemzésből kiderül, hogy a kávézás aktusa a dobradósi „mentalitás” egyik, talán leghangsúlyosabb szimbólumaként is értelmezhető; átszövi a kultúra mindennapi életét, jelentéstartalmait, mindennapi rítusainak világa sokat elmond a mikroközösség kultúrájáról.

Az 1960-as években, amikor fő adatközlőnk, Mariska 15-16 éves volt, „tudták meg a dobradósiak, mi is az a kávé”. Az állami pusztára, illetve a környező „szállásokra” költöző „boszanacok” és „szerbijanacok”² „hozták be” a kávézást.

„Én amikor lány voltam, nem is tudtam, hogy mi az a kávé. Na, amikor jöttek azok a boszanac meg szerbijanac asszonyok, azok főzték nonstop. Mindig itták. Én akkor néha ott kaptam náluk, de csak egyszer-kétszer ittam. Na, aztán úgy bedrógáztunk³ a kávétól, hogy ma nem is tudom, mi lenne velem, ha lenne valami bajom, és nem bírnám inni.” A kávé adaptálását segítette az is, hogy egyre gyakoribbá vált a találkozás ezekkel a „szerbijanacokkal” meg „boszanacokkal”, hiszen ők voltak az „új” megtestesítői, ugyanis nekik volt rádiójuk meg tévéjük.

„Rádiót már láttunk előtte is, a Mókus tanító bácsinak volt, batrival⁴ ment, de televíziót még nem láttunk. Nekik akkor már volt televíziójuk.⁵ Minden

¹ A *kávéra jön* kifejezés a *doči na kafu* szerb nyelvű kifejezés magyar tükörfordítása. A kávé említésekor fontos kiemelni, hogy esetünkben az úgynevezett „fekete” vagy „török” kávéról van szó, amely a dobradósiakhoz már pörkölt és darált állapotban kerül. A kávé elkészítése a kávé főzésével történik, amelynek elfogyasztása után „zacc” marad a csésze alján. A dobradósiak szerint az a kávé, amit a „németek” isznak, az „semmi”, mert nem marad semmi a csészében.

² A *boszanac* elnevezés a szerb nyelvben bosnyák férfit jelent, a *szerbijanac* pedig a *Srbijanac*, *szerbiai* magyarosított változat. A dobradósiak nem használják a nők jelölésére ezek női megfelelőit mint *Bosanka* vagy *Srbijanka*, hanem a *boszanachoz*, illetve a *szerbijanachoz* hozzátesszik az asszonyt mint jelzett szót.

³ A *bedrógáztunk* jelentése ebben az esetben *rászoktunk*. A szerb nyelvben, illetve a dobradósi nyelvváltozatban a *kábítószert* jelölője a *dróga*, az erre való rászokás jelölője pedig szintén a *bedrógáztak*.

⁴ A *batri* a (ceruza)elemet jelenti.

⁵ Beszélgetéseink során valamennyi esetben a *televízió* elnevezés hangzott el a tárgy jelölésére. Ennek oka lehet az első találkozás és átvétel módja, vagyis az, hogy nem magyar nyelvi környezetben történt meg ez az aktus, valamint az elnevezés említésének leggyakoribb közege, amely a családon, a

este engedték, hogy nézzük. Odatettek olyan padokat meg székeket sorban. Ott találkoztak a lányok meg a legények. Ott beszélgettünk, meg ittuk a kávé. Akkor drógáztunk be tőle. De mi többet ültünk ott a sötétben, mert nem jött a kép, csak olyan fekete volt az egész, az ember meg, aki kezelte, csak ott lenn csinált vele valamit, de nem ment. Akkor le is váltották, na, a másiknál már ment. Néztük a filmeket, de akkor nem is láttuk, hogy mit ír ott alul, nem is értettük, hogy miről szól, mert nem tudtunk szerbül, csak néztük a képeket, de szép volt. Apámtól mindig kérdeztem, mikor már szépen rendbe tettem magam, hogy mehetek-e. Nem örült neki, de mindenki ment, akkor én aludjak itthon? Mondta, mehetsz, de ne maradj soká. No, én mindig végig ott voltam. Egész éjszaka úgy aludtam, hogy nem feküdtem le, könyököltem az asztalnál. Ha lebukott a fejem, akkor fölébredtem, hogy halljam, az apám fölkelt-e már. Na, amikor hallottam, hogy kikelt az ágyból, meg köhög, akkor mire már jött, én készen is voltam. Nem volt baj.”

Így az 1960-as évekre tehető annak a változásnak az időszaka, amely a tartósabb interetnikus kapcsolatokkal jelentkezett. Azért van szükség a tartósság hangsúlyozására, mert az első találkozások korábbra tehetők. Interjúalanyunk elmesélte, hogy már korábban is találkozott „szerb legényekkel”, akik „mindenfelől jöttek a táncokra Satrincára”. Nyelvi nehézségeit hangsúlyozta: „Megkérdezte, hogy hány éves vagyok. Gondoltam, hogy azt kérdezi, mondtam neki, hogy četirideset,⁶ a tizennégy helyett. Most is nevetik, hogy a Maris jól megmondta.” Az újonnan érkezőkkel azonban dinamikusabbá vált a kapcsolat: ők is az „állami pusztán” dolgoztak együtt a magyarokkal. Így, az intenzívebb kapcsolattal, az akkori „szokásokhoz” képest új jelenségek léptek be a dobradosi kultúra életébe. Ezek voltak a más nyelvet beszélő „bosznanacok” és „szerbijanacok”; eltérő kultúrájuk a nyelven kívül – ahogy az beszélgetéseinkből kiderült – a „modern” kor vívmányaiban nyilvánult meg elsősorban. Ilyen volt a kávé mellett a rádió és a televízió is. Az interetnikus találkozások során észlelt másságokat legtöbb esetben ezekkel a tárgyakkal fogalmazták meg.

Az 1960-as évek időszakának hangsúlyozása azért is fontos, mert Halpern kulturális antropológus *A Serbian village* (1967) című tanulmánykötetében ugyanerre az időszakra teszi az orašaci mikrotársadalom etnikus kultúrájának megváltozását. Kutatásait ugyanis ebben az időszakban végezte. A tanulmánykötet jelenében már megváltozott a zadruga szervezete, átalakult az idős és a fiatal generációk közötti viszony, a férfiak és a nők közötti kapcsolat, s ezáltal a munkamegosztás is, továbbá megjelentek a „modern világ”

falun belül, illetve szerb vagy horvát környezetben hangzik el a *televizor* mintájára. A tévé elnevezés egyszer sem fordult elő, általunk történő használatakor azonban értették a szó jelentését, így azt állíthatjuk, hogy ez a kifejezés passzív szókincsük része csupán.

⁶ A *čtirideset* annyit jelent mint negyven. A fenti beszélgetés vicces volta pedig abból ered, hogy Mariska tizennégy helyett, ami *čtirinaest* negyvenet mondott.

vívmányai: a televízió és a rádió is. Orašac település Szerbia közepén, a Šumadijában helyezkedik el. A Dobradóba és környékébe érkező „boszanacok”, illetve „szerbijanacok” ezekről a vidékekről vagy ezeken a vidékeken keresztül érkezhettek. Így Dobradóban már a tradicionális etnikus kultúrát és a „modern világ” vívmányait ötvöző érkezőkkel ismerkedhettek meg a dobradói magyarok, s tőlük „örökölték” mind a kávé, mind pedig a televíziót és a rádiót. A kávé, kávézás átvételével a „bosanac” és „szerbijanac” tradicionális etnikus kultúra hatott a magyarok mikrotársadalmára. A televízió és a rádió megismerésével, majd használatával pedig már a dobradói etnikus kultúra is megváltozott.

A dobradóiak ekkor kerültek először intenzíven kapcsolatba a szerb nyelvvel: „Akkor még nem is tudtunk szerbül beszélni, csak úgy mutogatva.” A szerb nyelvvel való találkozás első állomásához képest nyelvhasználatuk alapján napjainkban magukat már mint „keverten” beszélőket, illetve „magyarul nem tudókat”, „se magyarul, se szerbül nem tudókat” határozzák meg. Így arra következtethetünk, hogy az általuk „igazi”, „szép magyarnak” nevezett nyelvváltozat ekkor kezdett el megváltozni – ahogy ők fogalmaztak –, „szerbessé” válni, melynek mai végeredménye az előbbi, általuk leírt nyelvváltozat.

Az első találkozások során kitűnt, hogy a „másság” tehát nagyrészt az „idegenek” kávészertetében nyilvánult meg, továbbá abban, hogy „ők értettek a kávé csinálásához: az asszony ott pörkölte, darálta, amennyi köllött, meg a baba⁷ nézte, hogy van-e legényünk, az tudta, hogy mit jelent, olyan a születésük ezeknek, tudják is, mi lesz”. Az interjúrészletből kiderült a más-ság, a másság viselőinek „mitizálása”⁸ is, akik „tudják, mi lesz” továbbá összekötésük a később megismert „cigányasszonyokkal, akik gyűttek mindig jósolni”. Ugyanis a fenti interjúrészlet elhangzása után interjúalanyom mindjárt a „robás”, a „klampferos cigányokról” kezdett beszélni. Így egyszerre fogalmazta meg interjúalanyunk a „babával” való egyezőséget a kávézás átvételében, illetve a különbséget annak „mitikus” ábrázolásával, valamint elkülönülését mind a cigány, mind pedig a „boszanac” vagy „szerbijanac” etnikai közösségek tagjaitól.

Az akkor még nem, illetve alig ismert kávé mára a közösség kultúrájának középpontjában áll: a mikroközösség értékrendjének egyik alapja. Ezt kívánja alátámasztani a következő példa: házigazdánk megkért arra, hogy „vetessük le magunkat”⁹ vele valahogy „szépen”, hogy az „megmaradjon emlék-

⁷ A baba idős asszonyt jelöl, legtöbb esetben a nagymamát is ezzel az elnevezéssel illetik. Ez volt az első megismert szerb szavak egyike a dobradói magyarok körében.

⁸ A szerbijanac asszonyról alkotott sztereotípiák „mágikus-mitikus” elemeinek hangsúlyozását azért tartottam fontosnak, mert ez az egyik első kép alapja lehet a mai természetfelettről alkotott képpel és annak a praktikus tudással való összevetésével, valamint az ismeretlen és a mitikus összekötése, melynek bővebb tárgyalására a Dobradóból nézett távoli világok értelmezésénél ejtek sort.

⁹ A levetetés lefényképezést jelent.

nek”. Hirtelen az az ötlete támadt, hogy üljünk ki az asztalhoz a „zöld” elé, majd kihozta az üres kávéscsészéket és az üres kávéfőzőt, és arra kért, hogy emeljem a szájamhoz a csészét, mintha innám a kávé. Ezen a példán a kávének egy olyan jelentéshálóját szöhetjük meg, mely alapját képezi a dobradói mikrotársadalom kultúrájának.

A kávé ugyanis strukturálja az életet, hiszen a nap fordulópontjait a kávéhoz kötik: „Amikor fölkelek reggel, megfőzöm a kávé nekem meg az Öcsi-nek. Van úgy, hogy az Öcsi már rég elkészül, én meg még mindig ott ülök az asztalnál: elgondolom a napot, hogy mi lesz, mi van a gyerekekkel... Ő gyorsan megissza. Mindig mondom neki, bár üljön itt, ameddig én iszom, de ő nem bír. Akkor elrendezek: megfejek, leadom a tejet, fölsöprök. Akkor megyek a Bajecékhoz, hogy minden rendben van-e. Megyek a boltba a kenyérért. Aztán az Anus, az Anica meg én megyünk kávéra. Vagy nálam, vagy valamelyiküknél vagyunk. Megfőzöm az ebédet, utána átmegyek valamelyikükhöz, megisszuk a kávé, vagy ha délután jön valaki, akkor is iszunk egyet. Meg mindig mindenkivel egyet. A legutolsó kávé minden este az Anusnál iszom. Tízkor megfőzzük, fél tizenegykor meg már megyek haza lefeküdni.”

Tehát a nap kávézással kezdődik és kávézással végződik. A reggeli kávé a jövő nap rendszerezése, az esti pedig az elmúlt nap összegzése. Azonban – ahogy az a fenti interjúrészletből is kiderült – a kávézás mindig másokkal együtt történik, az együtt töltött kávézások számának növekedése pedig egyszersmind az egyre közelebbi interperszonális viszony jelölője is. Így a kávézást nevezhetjük akár az interperszonális kapcsolatok „vázának” is.

A kávézás kifejezője, illetve szimbóluma az egymásra való nyitottságnak is. Akik ugyanis tartósan (évekig) nap mint nap együtt kávéznak, elfogadják egymást, a másikkal hasonlóknak vélik magukat. Ennek magyarázatára szolgálhat a következő interjúrészlet is.

„Jártam én azzal a cserkész asszonnyal kávézni. De az, amikor ide jött, mindig leporolta a széket, vagy fölemelte a párnát és kirázta, így e. Sose nem ült le úgy, hogy ezt ne csinálta volna meg. De már annak az anyja is ilyen volt. Nagyon finomnak tartotta magát. Az anyám is mondta, hogy minek kávézol ezzel az asszonnyal. Jaj, meg az olyan finomnak tartotta magát, hogy még a kávéscsészének a fülét is kitörölte. Meg akkor, amikor megjöttem a boltból, akkor mindig vártam egy kicsit, hogy elvégezze a dolgát, vagy úgy siettem az enyémmel, vagy meg se csináltam, hogy időbe érjek oda. Az meg, ha hamarabb elvégezett, akkor már itt volt korán. Én úgy siettem, meg félttem, hogy minden rendbe legyen, hogy ne mondjon rám semmit, de sokszor nem is volt időm elvégezni. De ha neki dolga volt, akkor várhattam sokat, órákig se jött. Aztán ez ment fél évig, szétmaradtunk.”

Az egymásra való nyitottságot jelenti tehát az is, ha betartjuk a kávézás alapszabályait, vagyis akkor megyünk kávézni, amikor tudjuk, hogy a másinak is megfelel. A tapintat különösen akkor fontos, ha a kávézó felek nem tartoznak a rokonsághoz, illetve távoli rokonok. A közeli rokon háza ugyanis az „én házam” is, vagyis „ha még nem végeztem el, akkor nyugodtan elvégezek,

mondom neki, tegye föl a kávé, itthon van, az semmit nem szmétál”¹⁰ – mesélte interjúalanyunk. A tapintat mellett fontos a másik tisztaságába vetett bizalom, vagyis az, hogy vendégét nem piszkos, morzsás székre ülteti, illetve a kávé tiszta pohárban szolgálja fel.

A kávézás következő alapszabálya a kávézás időtartamához köthető. „Volt egy asszony, aki olyan gyorsan itta a kávé, hogy egy-kettő, én még meg se kóstoltam. Akkor meg így elébem tolta a csészéjét, mintha már menne dolgozni, hogy én csak ott smétálok neki. Aztán mikor jött a törés, mondta is, hogy ő most már nem ér rá. Nem is járok oda többet. Nem tudta megtanulni, hogy bár fél órát leülök, és nyugodt vagyok. Abba is maradt.”

A kávézás ideális időtartama – ahogy azt interjúalanyaink pontosan meghatározták – fél óra, amikor „elpanaszkodunk, ami fontos”. Aki ezt „nem tudja megtanulni”, nem tartozik a másik közösségébe.

A kávézás tevékenysége a nemi szerepek tekintetében is más, ugyanis a fenti íratlan törvények a férfiakra nem vonatkoznak. Ha a férj gyorsabban issza meg a kávé, mint a felesége, úgy interpretálják, hogy az „férfi, úgyse tud egy helyben ülni”. A reggeli csoportos kávézás résztvevői szintén csak nők, mert a férfiaknak abban az időszakban „éppen más dolguk van, meg az őket úgysem érdekli, amiről mi beszélgetünk”.

Tehát ez az egymásra való nyitottság képezi a helyi kulturális értékrend alapját, ami alapján a kávézók mikroközössége értékeli a rajta kívül eső „világokat”: a kávézó nők, illetve férfiak, a máshol kávézó dobradósiak, illetve a Dobradón kívül élők „világát”. Az együtt kávézók mások, mint a férfiak, akiknek „más dolguk van”; mások tapintat, tisztaság, tisztelet, nyugalom szempontjából, mint a máshol kávézók, mások, mint a más falvakban kávézók, illetve nem kávézók, vagy azok, akik a kávé és a kávézás általuk fontosnak tartott funkcióját vagy egyáltalán a „török kávé” nem ismerik. Ennek fontossága domborodik ki a velünk való találkozásakor is, hiszen én a szűkebb, az ismert, közeli külvilágból, férjem pedig a távoli, ismeretlen világból származik.

A dobradósiak számára a külvilággal szembeni vagy a külvilágbeli viszonyítási pontok szerint megkülönböztethetjük az ismert, megtapasztalt „világokat”, valamint az ismeretlen, „távolról” megtapasztalt „világokat”. Számukra az ismert „világ” Bácska és Szerbia, ahol maguk is jártak, ahol személyesen is megtapasztalhatták az ott élők mindennapjait. Az egyik asszonynak például Adán vannak rokonai, ahol – ahogy elmesélte – „sokkal jobb, mert az emberek ismerik a szomszédjukat, nem úgy, mint Zentán, ahol még egy kávéra se hívják meg egymást”. Az ismeretlen világ pedig Magyarország, Németország, Ausztrália, Ausztria, ahonnan távoli rokonokat ismernek, akik „már nagyon régen, vagy húsz éve jártak nálunk, hogy megnézzék, hogy élt régen az anyjuk, kamerázták ahogy faragtam a tyúkot, meg sírtak, amikor

¹⁰ Jelentése: zavar (a szerb *smetati* = zavarni igéből).

ették a kertből a paradicsomot”. „Az az asszony Németországból, meg az ura se nem tudták, mi az a török kávé. Ők itták azt az ő kávéjukat, a neszkávé, de annak semmi íze nem volt. Engem is kínáltak, hogy igyak belőle. Ittam, hogy ne sértsem meg. Az asszony meg örült, hogy iszom az ő kávéját, de annak még az alján se maradt semmi, ha megittad, üres volt a csésze.” Az ismeretlen világból megtapasztalt rész azonban „nem olyan jó, mint a miénk”. Mégis, az „idegen” világból „emléknek” kávéhozattak, aminek a „dobozza ki van állítva” a konyhában a „regál”¹¹ tetejére, a másik doboz pedig a „török kávé” tárolására szolgál.

A kávézás rítusának tehát fontos szerepe van a közösség önmeghatározásában. Az első, önkéntelen árulkodó részlet a „kultúrámból”, hiszen a szívesen látott vendéget nem kérdezik arról, hogy kér-e kávé vagy sem, hiszen az természetes, hogy „mindenki iszik”. Másrészt pedig – ahogy egyik interjúalanyunk elmesélte – minimális gesztus egy olyan személy irányába, aki belép a házadba, vagy ha „nekünk valami kicsit is csinált”, s a gesztus hiánya azonnal maga után vonja a „hibázó” személynek gyengeségét a kapcsolatteremtésben: „Novi Szadon annak a rokonoknak van egy lakólánya. Az nagyon magának való, mert ott az az öregasszony egyedül, bár egy kávéra meg nem hívja. Az csinálja neki a születésnapjára a tortákat, kinyitja az ajtót, azt mondja, hogy au, pa Tetka Teruska ne bih trebalo, hvala, puno vam hvala.¹² De nem arra, hogy együtt megkóstolják, de még egy kávéra se hívta be még sose. Nem is lesz annak férje, nincs is annak senkije.”

A kávézás aktusa – ahogy azt már fönt is említettük – megerősíti a családi, nemi viszonyokat, ugyanis legtöbb esetben csak nők kávéznak együtt. E tevékenység legalább fél óráig tart, és naponta többször is megismétlődik; minden nap szinte ugyanabban az időintervallumban zajlik, a beszélgetések pedig az „elpanaszkodjuk, ami fontos” témájában folynak. Ezekben a kávézásokon leginkább a közelebbi rokonok vesznek részt, hiszen elsősorban ők azok, akik a nap több vagy netán valamennyi szakaszában együtt tartózkodnak vagy együtt dolgoznak, ezáltal kihasználva az alkalmat a közös tevékenységek megszervezésére és összegzésére. Azonban azt ki kell emelnem, hogy a férfiak is kávéznak. A rokonok, az ismerősök és a baráti kör tagjai valamenynyit találkozás alkalmával kávéznak, azzal a különbséggel, hogy ők „gyorsabban” isszák, mint a nők, külön asztalnál ülnek, így míg a nők hosszasan kávéznak, ők áttérnek „valami töményebbre”, sörre, borra vagy pálinkára.

A kávézás szimbolikus kifejezője a változásoknak is. A kávézás átvétele párhuzamosan történt a rádió és a televízió megjelenésével. A „modern világ” vívmányainak átvétele pedig fontos szerepet játszott a mikroközösség kultúrájának változásában. Egyrészt ugyanis a tradicionális „táncmulatságokon”, a közös munkákon kívül az ismerkedés újabb színtere, ahol a rokoni-

¹¹ A *regál* esetükben a fiókos szekrényt jelenti.

¹² Jaj, Teruska néni, nem kellett volna, köszönöm, nagyon köszönöm.

házassági kapcsolatok szövődtek, a „boszanacoknál” meg a „szerbijanacoknál” a televíziónézés volt; a fiatalok, a lányok és a legények találkozhattak, beszélgethettek, így e kellemes elfoglaltság „kedves” volt számukra. Majd a televízió adaptációja fokozatosan a szülők részéről is végbement, hiszen nem sokkal később Mariska szülei is vettek televíziót: „Elmentünk Rumba venni televíziót. Jöttünk lovas kocsin, amikor azon a fahídon jöttünk, leszakadt alattunk: a lovak bele a vízbe. Én meg, nevetik mindig, csak a televíziót féltettem, fogtam, ne legyen baja. De nem lett, beállítottuk.”

A „boszanacok” és „szerbijanacok” érkezése után már nemcsak a „táncmulatságok” váltak interetnikussá, hanem a „munka” is – az állami pusztán ugyanis valamennyien közösen dolgoztak –, valamint az új „rítusok”: a tévézés, rádiózás is. A dobradósi magyarok korábban csak nagyon ritkán találkoztak más etnikai közösség tagjaival: néhány szerbvel a „táncmulatságokon”, illetve a környező településeken élő katolikus horvátokkal; ettől az időszaktól kezdve azonban az interetnikus találkozások mindennapossá lettek, s ezzel lehetővé vált a magyar és más etnikai csoporthoz tartozó fiatalok párkapcsolatának kialakulása, majd pedig affinális rokoni kapcsolatra lépése. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy ez a mai napig sem gyakori, de vannak ilyen rokoni kapcsolatokkal rendelkező családok.

A kávézás felsorolt tartalmainak az összefüggésrendszeréhez visszatérve a fejezet elején említett fényképjelenet egyik alapjelentése, hogy házigazdánk, Mariska a „szép kép” fogalmán a kávézás aktusát értette, még akkor is, ha azt „nem is igaziból”, hanem imitálva tettük, hiszen „ez nem hazugság, mert úgyis annyit kávézunk, igaz is lehetne”. Ezáltal kifejezte a széphez, illetve hozzám való viszonyát is, hiszen az általa „szépnek” tartott dolgot megosztotta velem, a baráttal, a „rokonnal”, eljutva ezzel a kávézás mindent átfogó jelentéstartalmához; a széphez és a közeli, bensőséges interperszonális viszonyok fogalmához.

A dobradósiak kávézási rítusának egyik döntő aspektusa, hogy a „legbelső világok” tagjai között folyó rendszeres találkozások által erősítse a csoportkohéziós erőt. Boglár Lajos Francia-Guyanában folytatott terepmunkái (1991–1997) során egy, a dobradósiak kávézási rítusával párhuzamba hozható „többfunkciós rítust” figyelhetett meg, a kasiri-rítust, amelynek során a rokonok között egymás meglátogatásával erősödött a csoportkohéziós erő, amit szimbolikusan aláhúzott a kasiri (maniókasör) közös fogyasztása. Mivel ez a rítus elsősorban társadalmi kötelekeket érintett, Boglár Lajos ezt a folyamatot „horizontális” tendenciának nevezte el.

Az általunk megfigyelt jelenségek is ilyen „horizontális” mikrotársadalmi kötelekeket erősítenek meg a közösség tagjaiban. E „horizontális” jelentéstartalmakat kiegészítve azokkal összefüggő „vertikális” jelentéseket is tapasztalhatunk, amelyeket Boglár Lajos egy „helyreigazító-rítus” kapcsán fogalmazott meg (vö. Boglár 2002); a dobradósiak kávézó rítusában ez magán a rítuson kívül fogalmazódik meg. A „vertikális” jelleget a közösség kultúrájának változásában tapasztalhattam; a dobradósiak az 1960-as évekig a kávé sem

ismerték, ezért feltételezhetjük, hogy ez a rítus esetleg egy másik rítus helyébe lépett. Terepmunkám során kiderült, hogy a „kávészás időszaka” előtt „Mókus tanító”, a falu első rádiótulajdonosa „minden délben már kitette az iskola udvarában a rádiót, bekapcsolta a magyar kanálist, fölhangosította, és itt nálunk, Dobradóban szóltak a budapesti harangok”, majd ezt követte a rádió közös hallgatása: „Kiültünk, vittük a padokat, arra fordítottuk, ahun a rádió volt, és néztük a hangot. Ha gyütt volna valaki, és nem tudta volna, hogy mi van, azt gondolta volna, hogy na, ezek se normálisak.” Ezt a közös rádiózást támasztotta alá az a példa is, hogy amikor karácsonykor a fiúknak egy Puskás Ferenc által dedikált focilabdát vittünk ajándékba, Öcsi, Mariska férje gondolkodás nélkül felsorolta az aranycsapat, majd az azt követő magyar válogatott futballcsapatok tagjait: „Tudom én, ki volt az a Puskás, az volt a világon a legnagyobb futballista.” A fiúk, megkapva a labdát, örömmel futottak elmesélni falubeli barátaiknak a „nagy hírt”, hogy „ezt egy olyan ember írta alá, aki régen olyan volt, mint most a Ronaldo”, ők azonban nem hittek nekik. „Mókus tanító” rádiójával éppen abban az időszakban hagyta ott a falut, amikor a „boszanacok” meg a „szerbijanacok” megérkeztek kávéjukkal és tévéjükkel. A közös „rádiózás” pedig ezen túl náluk zajlott a televízió képernyője előtt, ahol lassan a dobradóiak „bedrógáztak attól a jó kávétól”.

Mariskáék korosztályának identitásmeghatározásában tehát fontos szerepet játszottak a „Mókus tanító” idejében hallgatott „budapesti harangok”, illetve a „magyar meccsek”. Ma az ennek a helyébe kerülő kávészás rítusáról mondhatjuk el ugyanezt. A labdát kapó fiúk esetében pedig azáltal, hogy labdájukat egy, „a világon az egyik legnagyobb” játékos érintette, aki ráadásul magyar, illetve, hogy a falubeli gyerekek kételkedtek a történet valóságában, még fontosabbá válik az a közösség, amelynek tagjai tudják, hogy Puskás Ferenc valóban létezik, s akik elmesélik, hogy ki is ő. Ez a közösség pedig a fiúk legközelebbi rokonai, a nagycsalád, a falu egyik pólusát alkotó csoport tagjai – mindazok, akik együtt kávéznak.

Ebben a dobradói példában a „vertikalitás” úgy jelenik meg, hogy a kávészás egy, a közösség tagjai számára meghatározó identitástényező helyére lép, amely által az érintettek identitáskonstrukciója megváltozik, s amely vertikálításába a fiúk esetében ismét belekerül egy újabb etnikai „identitásrészecske” a „nagy magyar focistáról” szóló történettel.

Összefoglalva tehát, a kávészás a dobradói mikrotársadalom kultúrájának központi jelensége, amely meghatározó szerepet játszik a közösség mindennapjaiban, a dobradói értékrend alapja, s ezáltal az interperszonális kapcsolatok viszonyítási centruma. Fontos szerepet játszik a közösség életének strukturálásában, s ezáltal időfelfogásában, kifejezi, illetve szimbolizálja az egymásra való nyitottságot és ezzel párhuzamosan a helyi kulturális értékrend alapját, a többi „világhoz” való viszonyát, megerősíti a családi és a nemzeti viszonyokat, szimbolikus kifejezője a változásoknak, továbbá – ahogy azt a fentiekben láthattuk – kifejezője a közösség „szépség”, illetve „barátság” fogalmának is.

A „mi kávénk” Bácsfeketehegyen

A bácsfeketehegyi¹³ magyarság a második világháború óta él együtt a montenegróiakkal, akik a faluból elkergetett német családok házaiba költöztek be. A bácsfeketehegyi magyar lokális identitás zártságát fokozta a betelepülők kulturális mássága mellett „ateista-partizán” identitásuk. A bácsfeketehegyi önazonosságának egyik pillére ugyanis reformátusságuk, s az ennek megfelelő mentalitás- és érték kategóriáknak, normáknak való megfelelés. Identitásuk másik meghatározó eleme a lokális kötődés s az ennek megfelelő eredettudat jellemzői. A bácsfeketehegyi magyarság Kunhegyesről települt a Délvidékre a 18. század végén. Érthető volt tehát az izgalom és az öröm, amikor az elmúlt évtized politikai-társadalmi változásainak során Kunhegyes és Bácsfeketehegy testvértelepülések lehettek, s a két közösség lakói (azóta is folyamatos) intenzív kapcsolatba léphettek egymással.

A magyarországi és a délvidéki közösség találkozása azonban egymás különbségének megtapasztalását is magával hozta. E tapasztalatok egyik legelső és legjellemzőbb aspektusát éppen a kávé és a kávézás gyakorlata jelentette. A bácsfeketehegyi magyarok közelében ugyanis a magyarországi testvérközösség tagjainak különbségét az is aláhúzta, hogy nem szerették a törökösen készült kávé, amelyet a vajdasági magyarok a szerbektől és a montenegróiktól vettek át.

„Nem kellett a mi kávénk nekik, mert zacc volt az alján”, „az ízét se szerették”, „nem bírták kivárni, amíg elkészül és lehűl”, „nem érezték úgy meg, milyen is ez a mi kávénk, meg minden, ahogy kávézunk” – fejezték ki beszélgetőtársaink. A török kávé fogyasztása ugyanis – ahogy láttuk – nem pusztán időtöltés, hanem az életmód és interperszonális kapcsolatok pozitív „balkáni mentalitásának, a mi világunknak a része” – ahogy egyik beszélgetőtársunk jellemezte mindezt.

A kávézás gyakorlata így válik egyik kifejezőjévé a bácsfeketehegyi lokális identitás komplex jelentéstartalmainak. E lokális identitásrendszer sajátosságaira nyújthatnak bepillantást azok a változások, melyeket az előbb említett közvetlen tapasztalatok hoztak. Már korábban is megfigyelhettük kutatásaink során a kunhegyesiektől való elkülönülést akkor, amikor a bácsfeketehegyi azt hangsúlyozták, hogy ők a „kunhegyesieknek abból a talpraesettebb fajtájából származnak, akik mertek zúgolódni, útra mertek kelni, kockázatot mertek vállalni”. A közvetlen találkozással szembekerült ugyanis a korábban „szimbolikus közösségről” élő kép a tapasztalt valósággal. „Bár lehet érezni a rokonságot – vallotta egyik adatközlőnk –, a kunhegyesiek sokban különböznek a bácsfeketehegyeiektől. A kunhegyesiek megmaradtak ott, ahol éltek. Talán az egyetlen község, ahol semmiféle nemzetiség nincs. Maradtak

¹³ A kutatás idején, 2001-ben a vizsgált település hivatalos magyar neve Feketics volt, amely azóta Bácsfeketehegyre módosult, így az interjúrészletekben a *Feketics* elnevezés szerepel, ugyanis akkoriban a közösség tagjai ezt az elnevezést használták.

magukban, fejlődtek úgy, ahogy. A bácsfeketehegyiek pedig ki lettek téve a történelem minden zivatarának, forgatagának. Itt szerbekkel, svábokkal keveredve egészen mások lettek, mint a kunhegyesiek. Egyik meg másik nemzetiségről is ragadt rá jó is, rossz is. Rá lehet mondani, hogy ez a bácsfeketehegyi ember Kunhegyesről származott, de mégis egész más. A sokféle összekeveredésből más valami lett. A kunhegyesiek maradtak úgy. Fejlődtek úgy, a maguk formájában.” Az utóbbi években az anyaországhoz tartozás korábban általuk pozitívan értékelt kulturális tartalmainak ártértékelődését is megfigyelhettem. A bácsfeketehegyiek számára a kunhegyesiek ugyanis nem csupán az „otthagyt rokonokat” jelentik, hanem ők a magyarországiak megtestesítői is, hiszen ők azok, akiket a bácsfeketehegyiek Magyarországról ismernek, akikkel az anyaországból közelebbi, közvetlen kapcsolatot létesítenek. Így megismerésükkel a kunhegyesiekről és a magyarországiakról, anyaországiakról alkotott kép egyaránt módosult. „Teljesen mások, mint mi. A jóléttől olyan lelketlenek lettek.” „Bármivel szerettem volna kedveskedni nekik, semmi se volt jó. A szalonnát nem ették meg, mert túl zsíros, a rostélyost azért nem, mert nyers, pedig nálunk ez a család kedvence. A kedvükért megvettem a drága szörpöt, de az se ízlett nekik, mert azt mondták, hogy mű ízű – mesélte az egyik asszony –, a kávé se volt jó, mert zacc volt az alján.” Tehát már egyre kevésbé hasonlítanak a bácsfeketehegyiekre: nem szeretik már a szalonnát, pedig „a magyar ember mindene a sonka meg a szalonna”; idegen számukra a rostélyos, amit „mi itt tanultunk meg a szerbektől”, és a „család kedvence”, így most már a „miénk is”; nem ízlik nekik az üdítő, amit „még a gyerekek is csak akkor ihatnak, amikor nagy vendégek vannak, mert olyan drága; valamint szokatlan számukra a „montenegróiaktól átvett kávé”, amelynek „napi többszöri fogyasztása elengedhetetlen tartozéka” a bácsfeketehegyiek: magyarok és montenegróiak közös életének. Zavaró tényezővé vált továbbá az eltérő nyelvváltozat is: „Olyan szavakat használtak, amit nem értettünk. Ilyet, hogy cicanadrág. Persze ők se értették, amikor mi azt mondtuk, hogy felhúszom a patikámat.”¹⁴

A „találkozás” így egyfajta csalódást is okozott a bácsfeketehegyieknek, hiszen a „rokoni” jegyek felfedezését remélték, s inkább különbségekre, másfajta értékrendre, eltérő szokásokra, nyelvhasználatra stb. derült fény. A bácsfeketehegyiekben felmerült tehát a kérdés: „Vajon kik is a mi rokonaink? A kunhegyesiek, akikkel csupán csak származásunk közös? A vajdasági magyarok, akik szintén magyarokként az anyaországon kívül élnek? Vagy netalán a Feketicsen élő montenegróiak, akikkel hasonlóak a mindennapjaink?” Az itt megfogalmazott kérdések egyik válaszlehetőségére térek ki a lokális identitás egy esetét tárgyaló alábbi fejezetben.

E kérdések szempontjából is fontosnak tűnik a montenegróiakkal való együttélés néhány aspektusát szemügyre vennünk. „Azok olyan vademberek voltak” – vallotta az „első találkozásra” még emlékező idős bácsi. Ráadásul a

¹⁴ Jelentése: sportcipő.

„magas, fekete, göndör hajú vademberek” beköltöztek azokba a házakba, amelyekben egykor barátaik, ismerőseik laktak, a „hosszú hajú sváb emberek”.

A falubeliek kerültek a „jövevényekkel” való kapcsolatteremtést: „sose szerettem közéjük menni”, így a találkozás hiányában, a távoli szemlélő szemével alakultak ki azok a képek – nevezzük őket sztereotípiáknak¹⁵ –, amelyeket még ma is gyakorta felemlítenek a falubeliek: „Felszedték a padlót, a szoba közepén főztek, a villanyt sem tudták eloltani, fújták, de nem aludt el, ezért leütötték.” „Ott lakott egy szobában az egész család, meg persze a kecske, mert az valami nemzeti állat.” „Ott volt a góré az udvarban. Nem tudták, mi az. Ezért bedeszkázták a tiszta szoba ablakát, oda hányták be a kukoricát, meg tán a ganét is.”

Fontos kitérni az 1946-ban Montenegróból érkezők megnevezéseire is: „montenegróiak”, „crnagóracok” (szerbül montenegrói) vagy csak egyszerűen a „crna” elhagyásával „góracok”. Interjúink és megfigyeléseink során ugyanis egy idő után arra lettünk figyelmesek, hogy valahányszor a „göndör jövevényekre” vagy a „vademberi voltukat letagadni nem tudókra” terelődött a szó, adatközlőink a fent említett három elnevezés közül a „górac”-ot használták. Továbbá a vizsgált közösség tagjai így nevezték nem csupán az 1946-ban Montenegróból érkezőket, hanem a bácsfeketehegyi magyarok által nem kedvelt szerb etnikumhoz tartozókat is, hiszen „Milošević, a magas homlokú is górac” meg „mindenki ott a parlamentben”, „góracok” továbbá azok a Horvátországból menekült szerbek, akik „gazdagon érkeztek”. Adatközlőink több alkalommal is úgy fogalmaztak, hogy „górac, vagyis magyarul szerb”. Tehát a falubeli magyarok összekapcsolják az 1946-ban érkezőkről alkotott sztereotípiát azokkal, akik a szerbek közül általuk nem kedveltek. Kétségtelen továbbá, hogy a „górac” kifejezés nemcsak a bácsfeketehegyi magyarok szemében egyenlő a „piszkos vadember a kecskéjével” sztereotípiájával, hanem a Feketicsen élő montenegróiak szemében is, hiszen „megsértődnek, ha góracoknak hívjuk őket, azt mondják, ők feketicsi szerbek”.

A fentiek alapján megállapítható, hogy „górac” és „montenegrói” vagy „górac” és „feketici szerb” szinte annyit jelent, mintha két különböző közösség tagjairól beszélnénk. Hiszen valamennyi „pozitív” megnyilatkozáskor a bácsfeketehegyi magyarok az utóbbi megnevezést használták, például a „feketici magyarok és a feketici szerbek mindig jól megvoltak és meg is vannak egymással”. A fenti állítást azzal magyarázták, hogy egyrészt a „montenegróiak” azok, akik „hajlandóak átvenni a nép szokásait”, ugyanis „ma már olyan tiszta lakásaik vannak, hogy le a kalappal”. Továbbá, amikor még „góracként” „idejöttek hozzánk, egyik népviseletben, a másik ebben, a harmadik abban”. Azonban „most már meg lehet nézni, hogy a montenegróiak, akár férfi, akár nő, sokkal jobban öltöznek, mint a mieink, tehetik is, van

¹⁵ Az általános érvényűnek vélt, túlzáson alapuló, leegyszerűsített képeket nevezzük sztereotípiáknak (vö. Csepeli 1989. 35–41; Giddens 1995. 259–260).

nekik miből, de ezt is átvették”. „Góracok” azonban azok, akik „magas nyugdíjat kapnak, mert mind partizánok voltak”, de „montenegróiak” azok, akik „jó kuncsaftok a piacon, mert mindig viszik a virágot a temetőbe minden évfordulóra: negyven napra, egy évre...” „Góracok”, akiknek „egy ronda szokásuk a lövöldözés. Ha lakodalom van, ha születés, mindig lövöldöznek. Mondjuk, ha lány születik, akkor nem lőnek, majdhogynem kiteszik a gyászszalagot”. A „montenegróiak” viszont a „temetésen nem úgy csinálják, mint a magyarok, hogy egy kocsira fölhányják a virágokat, meg is tapossák, hanem minden fiatalnak a kezébe adnak egy-egy csokrot, és azok viszik, olyan megható”. Továbbá „bármelyik montenegrói házába bemész, kínálnak kávéval, pálinkával, megsértődnek, ha nem fogadod el”. A leggyakrabban elhangzó sztereotípiák a munkával voltak kapcsolatosak: „A góracok nem hajlandók a munkára.” „Mind vezető pozíciókat foglalnak el.” „Elhúzódnak a földműveléstől.” „Mind csak irodista.” „Mindig kihúzzák magukat a munkából, hogy önekik mindent szabad.” „A nehéz munkát mind a magyarra hagyja.” Nincsen olyan, hogy a másé, ha megy az utcán, nem kérdez semmit, szakítja a gyümölcsöt a fáról, hiszen a „házukért sem dolgoztak meg, azt is csak úgy kapták”. Azonban, „ha van valami javítanivaló, amit nem tudok megcsinálni itthon, a montenegróiak előbb segítenek, mint a magyarok”.

Tehát teljesen elkülönül a „górac” és a „montenegrói” képe. A „górac” a változatlan „vadember”, aki nem hajlandó alkalmazkodni, lusta, agresszív, rossz szokásai vannak, és még ma is „azért veszi a körtét a piacon, mert a fügére emlékezteti” – magyarázta a piacon az egyik bácsi. A „montenegrói” pedig a megváltozó „vadember”, aki alkalmazkodott az új környezethez, divatosan öltözködik, vendégszerető, ápolja szokásait, segítőkész.

Ugyanakkor a bácsfeketehgyi montenegróiak körében is megfogalmazódik a „feketeci szerb vagyok” identitásjelölés. Ez azzal indokolható, hogy „mi mások vagyunk, mint a lovčenáciak”. Lovčenácon, a Feketics melletti faluban ugyanis a montenegróiak szinte egy homogén közösségben élnek, „más nemzetiségű elvéve akad ott”. A bácsfeketehgyi montenegróiak, azzal, hogy nem „vállalják fel” montenegróiságukat, elutasítják a „crnagórac” elnevezéshez járuló sztereotípiát, amit azért „tehetnek meg”, mert „mi mások vagyunk, máshogy élünk, magyarokkal együtt élünk”, vagyis már nem olyanok, mint amikor ide érkeztek, mert a „magyaroknak is adtunk”, és „tőlük is kaptunk dolgokat”: „együtt kávézunk”, „együtt dolgozunk” stb. Ez utóbbi magyarázat is tovább erősíti a „feketeci” dominanciáját, hiszen „azért vagyunk mások, mint a lovčenáciak, mert mi Feketicsen élünk”.

Tehát a bácsfeketehgyi magyarok elkülönítik magukat mind a szerb nemzetiségűektől, mind a vajdasági magyaroktól, mind pedig a magyarországi magyaroktól; a bácsfeketehgyi montenegróiak pedig nem tartják magukat dominánsan a szerbekhez, a vajdasági montenegróiakhoz tartozóknak, és természetesen nem tekintik magukat sem a vajdasági magyarokhoz, sem a magyarországi magyarokhoz, sem pedig a montenegrói montenegróiakhoz tartozóknak.

Hiszen az, hogy „feketici vagyok”, magában hordozza a Feketicsen élő magyarok és montenegróiak számára, hogy ők mások, mint a nem Feketicsen élők, mert az ebben a faluban élő emberek az ismerőseik, velük élnek, hozzájuk hasonlóak.

Végezetül tehát tekinthetjük ezt az esetet egyfajta „együttélési stratégiának” is, hiszen „valamennyien” azért mások, mert Feketicsen élnek, magyarokkal és montenegróikkal *együtt* élnek. Valamennyien bácsfeketehegyiek, s így életmódjuk – s ebben a kávézási szokások – is ezt a közös kulturális értékrendet és identitást mélyíti el körükben a kívülről érkezők világaival szemben.

Kávé és különbözőség Zentán

Egyik délután együtt kávéztunk néhány, magát „nemzeti” elkötelezettségű magyarként meghatározó beszélgetőtársunkkal. Egyikük a kávéházba lépve hangosan, mindenki által hallhatóan tejeskávét rendelt magyarul – egyértelműen reprezentálva, kiemelve e gesztus jelentőségét. E sajátos szituáció értelmezése céljából többi beszélgetőtársunkhoz fordultunk segítségért, akik ezt a jelenetet a következőképpen interpretálták: „Nehogy azt hidd, hogy ez tipikus eset, direkt mutatta, hogy kilóg a sorból, hogy ő más, mint a többiek.” „Azt mutatta, hogy ő nem a mi kávékat issza, mert annyira magyar.” „Felesleges magyarkodás, ennyi az egész.”

Ezen interpretációk miértjeit és más „kulturális mozzanatok” üzeneteit vizsgálva végül lehetséges magyarázatként azokhoz a sztereotípiákhoz, önmegfogalmazásokhoz és mentális kategóriákhoz jutottunk el, amelyek egyaránt körülrajzolják és meghatározzák a kisebbségi kultúra távolságait és kötődéseit a vele élő többségi etnikum és az egyetemes magyar nemzet szintén „többségi” világa felé.

Az említett távolságok és kötődések azonban nem egyformák a magyarság és a többségi etnikum felé; a magyar nemzet felé megnyilvánuló azonosságok átélése a vajdasági magyarság egyik legfontosabb integráló tartalma.

A szerbségtől való távolságtartás mentális dimenziói ezért könnyen kontrollálhatók, ahogy interjúalanyaink is megfogalmazták: „Ha valaki túlfokozza a kiabálást, hadonászik, meg minden, megkapja, hogy olyan lettél, mint a szerbek.”

Ebből a szempontból a kávézás „túlzott balkáni” – ebben az esetben negatívnak minősített – gyakorlata is a kulturális távolság jelzése lehet a másik etnikum felé „Egész nap csak a kávékat issza, nem csinál semmit, jól átvette tőlük ezt. Mondjuk, ez nem nehéz, de nem is magyar, nem is megy ahhoz magyar, szerb lesz, meg a családja is elszerbesedik.”

Látjuk, a kávézás „túlzásba vitele” kiemelten a szerbek negatív mentalitáskategóriái közé tartozik. A „többi” (elsősorban magyarországi) magyarság felé viszont a helyi, szerbségtől átvett „török kávé” fogyasztásának, s a hozzá kapcsolódó „baráti”, „déli”, „szívélyes”, „vendéglátó” pozitív mentalitás

hiányának megfogalmazójaként is integráns szerepe van e „kétirányú” kisebbségi léthelyzet értelmezésében.

Az általunk előbb illusztrált esetben tehát a kávé kérő személy nyíltan demonstrálta a fent vázolt kisebbségi viszonyrendszerekben általa képviselt helyét, számolva kulturális környezetének várható minősítéseivel is.

A közös kisebbségi „mentális konszenzus” tehát a kultúra egészét átfogja, kontrollként, normaként él, a közösség identitásstratégiájának „etnikus iránytűjeként” működik. Csupán ezen belül artikulálódnak a mindenki által értett törekvések és hozzáállások.

Az elmondottak összetett valóság tartalmaira mutatnak rá a következő zentai interjúrészletek is:

„Ami a magyarsággal elsősorban összeköt minket, az a közös anyanyelv, de ha itt a 300 ezer magyar közül Vajdaságban történetesen valaki nem alkoholt kér, akkor talán 209 ezer szokkot iszik, vagyis szörpöt és a bazenba megy fürdeni és még sorolhatnám. Már nyelvileg is azon a szinten vagyunk, hogy kezdünk elszigetelődni, egy olyan tájnyelv alakul ki, ami még a megértést is kezdi megnehezíteni, zavarja. Mi küzdünk, harcolunk, hogy ne engedjük meg ezt a nyelvi romlást, és erre azt mondják, ne magyarkodjunk, ezt így köll mondani és kész.”

„Valaki egyszer kimondta, ebből nagy, egész vajdasági vita lett, hogy Ómoravica, az Kossuthfalva, na erre nagy lett a felfordulás, hogy ez magyarkodás, és ők nem akarnak a környező szerbekkel konfliktusba keveredni, félnek.”

„A délvidéki magyarokban van egy megfélemlítettség, próbálnak kicsit helyezkedni, ravaszkodni, nem elárulni magukat, nem kiadni magukat és nem magyarkodni. De ezek a szép rendezvények, amiket néhány éve rendeznek itt Zentán, meg az egész Vajdaságban, mindig tele vannak, mert megszokták mára az emberek, látják, hogy nem veszélyes, nem kihívó.”

Interjúalanyaink az idézetek szerint úgy látják, a fent elemzett „mentális kontroll”, elsősorban a negatív történelmi-társadalmi-interetnikus tapasztalatokból s az ezekből következő „mentális sérülésekből” fakad.

Mások azonban a mindkét „többségi” kultúrától való távolság, a „kisebbségi vákuum” reménytelenségével indokolták a „magyarkodás” szükségtelenségét:

„Sokan azt hittük, felszabadulhatunk a fóbiáinktól, amikor a Tito itt propagálta, mindenki legyen jugoszláv, nekem is mondták, te, nem jobb lesz, ha nem leszünk se magyarok, se szerbek, se horvátok. De már a '80-as években ez megváltozott, azután visszaváltoztak; rapid módon '91-ben visszaesett a jugoszlávok száma. A magyarok is visszatértek, nem is tehettek másként, a felszabadulás csak illúzió volt, a szerbeknek úgyse kellett.”

„Hát itt volt egy öreg bácsi, mondja nekem, tudja, mit írtam be a statisztikai nemzetiségi helyre, azt írtam ne, hogy beznacionalnosti, nemzetiség nélküli. Engem nem fognak majd a szerbek üldözni, ha meghal a Tito. Mondom, jól van, akkor legalább azt fogják hinni magáról, hogy muzulmán, mert azok

írták így be magukat, és majd azért akasztják föl, mert muzulmán. Na, ezen elcsodálkozott.”

A többségi társadalom az említettek szerint „nem fogadta be” a magyarságot, a „mentális sérülésekkel” terhelt időszak – ahogy egyik beszélgetőtársunk fogalmazott – „egy tragédia, fölösleges zsákutca volt”. A „nemzetiség nélküli” identitásstratégia tehát éppúgy nem lehetséges út, mint ahogy az asszimilációra törekvés sem az. Másik interjúalanyunk így egészítette ki mindezt: „Itt nincs olyan, hogy fogom magam és mától szerbül beszélek, nem fogadnak ők se be. Érzik, hogy nem vagyok közülük való.”

Ugyanakkor a „túlzott nemzeti” törekvéseknek sincs „semmi értelmük” – ahogyan egyik beszélgetőtársunk összefoglalta –, hiszen: „A magyar nép fele a jobbletet akarja, igaza is van ebben, de úgy akarja, hogy közben sajnálja mitőlünk, a határon túliaktól a támogatást, nehogy ez a jólétükből faragjon valamit, azt is maguk közt akarják elosztani. Nekik az anyagi jólét fontosabb, mint a nemzettudat, nekik ez a mentalitásuk. Ránk se itt, se ott nincs vevő.”

A „túlzott magyarkodás” tehát olyan hamis, illuzórikus magatartásforma ezek szerint, amely nem is kapcsolódhat a magyar nemzet többségének hátteréhez, mivel az anyaország nagy részének a „nemzettudat” nem is tartozik a „mentalitásához.”

A „háttérnélküliség”, a bizalom és befogadás hiánya mindkét „többségi” kultúra részéről tükröződik az alábbi interjúrészletekben is:

„Sehova se tartozunk, a legtöbben kisebbségi vákuumban élünk, néha érezzük, hogy tartozunk a mieinkhez, de aztán marad minden a régiben: sem a szerbekhez, sem a magyarokhoz nem húzunk, mert azok sem húznak hozzánk.”

„Kénytelenek vagyunk megőrizni a vajdaságiságunkat, az itteni kevert magyarságunkat, mert csak magunk fogadjuk be magunkat, csak magunknak kellünk. Minek magyarkodjunk akkor.”

Az idézett interjúrészletek tükrében tehát a vajdasági magyarság „vákuumhelyzete” teszi feleslegessé a „magyarkodás” viselkedésmintáit, hiszen a „vajdasági kevert” magyarság értékrendszere az egyedüli „hiteles” és „valódi” identitásstratégia abban a helyzetben, ahol „ránk se itt, se ott nincs vevő”.

A motivációk, magyarázatok összetettségével együtt láthatjuk, a vajdasági magyarság kultúrájában a „kiegyenlítődség” kisebbségi stratégiai dominálnak. Ennek megfelelően létezik a kultúrának egy olyan kognitív konszenzusa, amely alapján osztályozzák és minősítik a „többségi társadalmak”, valamint a saját kultúra mentális jellemzőit. Utóbbi mentális sajátosságokat a „nemzeti” és a „balkáni” hatások keveredése alakította ki. Ezek egyensúlya, kiegyenlítődsége képezi a helyes-hiteles, saját mentalitás kereteit, megfelelve a kisebbségi kultúra „vákuumhelyzetének”, két „többségi” kultúra közötti állapotának és a folyamatos adaptációk kényszerének.

A vajdasági magyar kisebbségi kultúra ennek megfelelően a permanens „kultúraátvételnek” és a saját kultúra „megőrzésének” gyakorlatában él, ez

határozza meg leginkább mentalitását, illetve e mentalitás értékelését, önkontrollját is: a túlzott kultúraátvétel hatásait és megnyilvánulásait a mentalitás terén, akár „magyar nemzeti”, akár „balkáni” legyen az, megítéli a közösségi konszenzuális normarendszer, az ilyen mentalitású személyt vagy „magyarkodónak”, vagy „elszerebesedettnek” bélyegezve meg. Az így „megjelölt” emberek elveszítik közösségüket a vajdasági „kettős és kiegyenlített” magyar mentalitással, s (ezáltal) összetartozásukat e magyar közösséggel; a kisebbségi kultúra perifériájára szorulnak, vagy a „másik” kultúrához tartozónak tekintik a továbbiakban őket.

E „kiegyenlítődes” mentális összefüggései mögött az a szociálintropológiai tapasztalat áll, amely egyaránt magában foglalja a vajdasági magyarság történelmi-társadalmi és interetnikus valóságtartalmait, az elmúlt évtizedek alatt kialakult, kényszerű identitásstratégiáit, kulturális változásait, az anyaországgal való kapcsolat negatív tapasztalatait, valamint ezzel együtt, a saját-tradicionális kultúra fennmaradásának dimenzióit, az elmúlt másfél évtizedben revitalizálódó „tisza-nemzeti” jelentéstartalmak és kötődések intenzívebbé válását, utóbbi folyamat új identitásstratégiáinak kifejeződésével és elmélyülésével párhuzamosan. E „kétpólusú” szociálintropológiai léthelyzet fejeződik ki a kisebbségi társadalom törésvonalainak konfliktusaiban, a kollektív emlékezet értelmezéseiben, a rítusok és társadalmi események mozzanataiban s ezek interpretációiban egyaránt.

Mindezeket az összetett valóságtartalmakat tartja össze, osztályozza és foglalja keretbe a közösség jelenkori „kollektív képzetrendszer” (Evans-Pritchard 1997. 566), azon kollektív kognitív jelentéstartomány, amelynek kifejeződése a „vajdasági magyar mentalitás” kategóriájában és értékrendszerében fogalmazódik meg. Ez „egyenlíti ki” a mentális sérülésekből adódó negatív hatásokat, és teszi élhetővé e „bonyolult” kisebbségi léthelyzet mindennapjait és a benne lezajló kulturális gyakorlat – például a kávézás – mozzanatait.

„Észak és Dél.” Kulturális határok és mentalitáskategóriák a Vajdaságban élő magyarok körében

Az ismert svéd néprajzkutató, Orvar Löfgren több „nemzeti kultúra” összehasonlító vizsgálata során megállapítja: „Általánosságban elmondhatjuk, hogy a nemzeti önértékelésre Észak és Dél érdekes metaforikus összehasonlítása jellemző – saját identitását minden nemzet a délebbi, könnyedebb (de kevésbé megbízható) és északi, saját polgárainál nehezkesebb nemzetekkel hasonlítja össze. Sok helyütt megfigyelhető a tendencia egy olyan nemzetkép kialakítására, mely valahol a középúton helyezkedik el” (Löfgren 1989. 18). Tanulmányunkban mindennek izgalmas kiegészítésére lehattunk figyelmesek, hiszen az elemzett példák során láthattuk: az „Észak-Dél” relációk egyrészt olyan nemzeti „mentális határvonalakat” jelölnek, amelyek eltérnek a Kelet-Közép-Európában (így Magyarországon is) általános Kelet-Nyugat

közötti nemzeti polarizációtól (Hofer 1996. 10–18). Ráadásul emellett mindezek az egy nemzeten belüli kulturális különbségeket is elmélyítik a délvidéki magyarság mint „nemzetrész” körében. Utóbbi tartalmak ráadásul a „másik”, többségi nemzettel, a szerbséggel való kölcsönhatásokat emelik be a saját kulturális identitás meghatározásaiba. Ugyanakkor esetünkben is beszélhetünk az idézett „középút” megfogalmazásáról, ám ekkor is az adott kisebbségi kultúra sajátos értékvilágában, hiszen a szerbségtől megkülönböztető „északiság” is a „balkáni mentalitáson” belül, pozitív tulajdonságainak kiemelésével és a negatív vonásoktól való megkülönböztetésekkel valósul meg a vajdasági magyar közösség önmeghatározásában, megalkotva ezzel a saját nemzeten és az állam határain belüli különbözőségek etnikus keresztmetszetét.

Így van ez még akkor is, ha a vajdasági magyarságon belül is megfogalmazódnak „Észak–Dél” tematizációban a lokális különbségek. Láthattuk ugyanis, hogy a szerémségi Dobradóban a tőle északabbra fekvő bácskai magyarságot „hidegebbnek” jellemezték, „ahol még egy kávéra se hívják meg egymást”. Ugyanígy Bácskában is ennek az Észak–Dél „kulturális tengelynek” a mentén értékelik esetenként a szerémségi és bánáti „szórványmagyarságot”: „nem akarom őket bántani, de ők úgy jobban lent vannak délen, eléggé balkániak”.

Az eddig elemzett kulturális égtájak és a hozzájuk kapcsolódó mentalitáskategóriák és sztereotípiák egymás között is élnek a délvidéki magyarság körében, hiszen az „északi” magyarországiaktól való távolság itt is összekapcsolódik a „többségi” jellemzővel. A délvidéki magyarság másságát az adja a nemzeti kultúrán belül, hogy más „déli”, „balkáni” kultúrákkal, pozitív viselkedéstípusokkal „keveredett”, de ugyanígy más mentalitást képvisel a kisebbségi sorban élő „tömbmagyarság” és a „szórvány” is. S mint látjuk, a „szórványban” élők csakúgy „északibbnak”, „zártabbnak” minősítik a „tömbben” élőket, mint a kisebbségi konszenzus a magyarországiakat. A „tömbben” élők pedig a már jobban „kevert”, „eléggé balkáni” magyarokat jellemzik egymás között olyan jelzőkkel, amelyekkel a teljes vajdasági magyarságot választják el a szerb többségi kultúrától.

A másik, „északi”, magyarországi többség felé azonban egységes-kollektív mentalitáskategóriák és identitásmeghatározások jellemzik a délvidéki magyar kisebbségi kultúrát. Mindez feloldja a lokális-regionális különbségeket, és integrálja a kisebbségi társadalom közösségeit egy közös kognitív-kulturális érték- és normarendszer határai mögé. Ezen kulturális határok jelölik ki a vajdasági magyarság etnikai autonomitását a szerb többség felé és délvidéki nemzetrészként való kapcsolódását a magyar nemzeti kultúrához.

Mindehhez kapcsolódnak a mindennapok kultúrájának mozzanatai, illetve ezek közösségi konszenzus által megítélt interpretációi is, ahogy azt a tanulmány elején idézett beszélgetőtársunk elmondta az ott idézettek folytatásaként: „Aki a mi kávékat issza, az úgy is fog máskor is viselkedni, ahogy az megfelelő, bármerre is lesz, és máshol is olyanok közt fogja otthon érezni

magát valahol ott félúton a Balkán meg Európa, Észak és Dél, anyaország meg a szerbek között.”

A vajdasági magyar kultúra kisebbségi stratégiái tehát a „kulturális és mentális égtájak” között egy „kognitív-vertikális iránytű” mentén tematizálódnak. A vajdasági magyarság számára ugyanis a kialakult interetnikus szabályrendszerek és történeti tapasztalatok során egyértelművé vált és tudatosodott, hogy mind a magyar nemzet, mind a többségi etnikus társadalom kulturális valóságtartalmaihoz képest kisebbséget alkot, s hogy e „többségi világok” között eltérő „mentalitások” húzódnak meg, amelyek egyikével sem tud teljes mértékben azonosulni, hiszen a kettő ötvözetéből, a történelmi-nemzeti örökségből, és a közel százéves kisebbségi adaptációk folyamatából sajátossá vált saját kultúrája önálló „mentalitást” alakított ki és tudatosított bennük. A kulturális gyakorlat mindennapos rutincselekményei, mozzanatai során is a saját kultúra és önazonosság evidenciái reprodukálódnak és mélyülnek el újra és újra, míg megfő a kávé és megvárjuk, amíg kicsit meghűl, és a zacc leülepedik a csésze aljára.

Irodalom

- Boglár Lajos 2001. *A kultúra arcai*. Budapest: Napvilág Kiadó
- Boglár Lajos 2002. Rítusok sokrétűsége: a wayana példa. In: Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor (szerk.) *„Jelbeszéd az életünk.”* II. Budapest: Osiris, 19–26.
- Csepeli György 1989. *A szociálpszichológia vázlata*. Budapest: Múzsák
- Evans-Pritchard, E. E. 1997. Szociálanropológia: múlt és jelen. In: Bohannan, Paul–Glazer, Mark (szerk.) *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest: Panem, 558–575.
- Geertz, Clifford 1994. *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris–Századvég
- Giddens, Anthony 1995. *Szociológia*. Budapest: Osiris
- Halpern, Joel M. 1967. *A Serbian village. Social and cultural change in a Yugoslav community*. New York–Evanston–London: Harper and Row, Publishers
- Hofer Tamás (szerk.) 1996. *Magyarok Kelet és Nyugat közt*. Budapest: Néprajzi Múzeum–Balassi Kiadó
- Löfgren, Orvar 1989. A nemzeti kultúra problémái svéd és magyar példákon szemlélve. *Janus*, (6) 1: 13–28.

KEMÉNYFI RÓBERT

*„...A magyar nyelvhatárok, nyelvszigetek és
szórványok védelme ügyében...”*

DOKUMENTUMOK A SZÁZADFORDULÓS
MAGYAR NEMZETISÉGI POLITIKA TÉRBELI TÖREKVÉSEIRŐL

A 20. század fordulóján a magyar nemzetiségi politika eszmei háttérét, a jogi alapokat tekintve, „elvileg” még mindig az 1868. évi nemzetiségi törvényben megfogalmazott politikai nemzetfelfogás („oszthatatlan, egységes magyar nemzet”) határozta meg: „...a magyarok, románok, szlávok, szerbek, oroszok és németek egyenjogú országos nemzeteknek ismertetnek el, amelyek számára a nemzetiség és nyelv politikai egyenjogúsága az állam területi épségének és politikai egységének korlátai közt alaptörvényileg biztosítottak” (Schlett 2002. 191).¹

Habár a „kisebbségi magyar variáns” (Szarka 1995. 27): a kulturális-nyelvi egyenlőséget középpontba helyező liberális Deák-Eötvös-féle elgondolás érvényesül a nemzetiségi törvényben, az állam- (vagy politikai) nemzet eszméje fokozatosan megváltozott, és a gyakorlati politikában a magyar dominanciát hirdető elképzelések jelentek meg. A nemzetiségi törvény elfogadását követő évtizedek összegyűjtött kormányzati iratai viszont pontos láttelepet adnak a nemzetiségi együttélést szabályozó törvénykezés bonyolultságáról, a ’68-as alapelveknek az egymásnak feszülő nemzeti (magyar), nemzeti kisebbségi érdekekből fakadt meghasonlásáról.² A dualizmus kormányainak nemzetiségi fel- és leirataiból, törvényeiből, rendeleteiből kirajzolódó hálószerű kép ad a kor nemzetiségi politikájának súlypontjairól. Nevezetesen arról, hogy az államigazgatás és társadalmi szervezetek/élet különböző szálain a magyar uralkodó elit és az ország nemzetiségei között folyamatos érdekellentét feszült. A (nemzetiségi) pénzügyeket, oktatást, sajtót, kivándorlást, egyházakat, egyesületeket, választásokat, választójogot, politikai mozgalmakat, pártokat, kereskedelmet, nyelvhasználatot, demográfiát, katonaságot érintő intézkedések, parlamenti, kormányzati viták azt mutatják, hogy a fő politikai irányvonalat tekintve a magyarság a huszadik század első évtizedére lényegében feladta az 1849-es kisebbségi törvényben gyökerező, majd az 1868. évi törvényben megfogalmazott államnemzeti koncepciót, és helyette kultúrnemzeti elgondolások léptek határozottan előtérbe. Ebből a koncepció-

¹ A törvény vitáját lásd Schlett 2002. A politikai háttérrel: Arató 1960. 444–448; Szarka 1995. 16–27; A. Gergely 1997.

² Lásd Kemény 1952–1985.; Kemény–Szarka–Szász 1999. Különös tekintettel lásd az egyes kötetekhez írt, az iratokat összképében értékelő bevezető fejezeteket. Lásd még Balogh 2002.

váltásból/változásból logikusan következik, hogy a („most már alapvetően”) magyar nemzetállam területén élő nem magyar nyelvű kisebbségek – az 1868-as államnemzeti elgondolással szemben, amely a kisebbségeket éppen az államalkotó nép részévé „emelte” – elvi egyenjogúságukat elvesztve nemzeti kisebbségi státusba „süllyedtek” (Hobsbawn 1997. 23–61; Gergely 1997. 42–49). Ezt a társadalmi/nemzetiségi folyamatot számos, a fent felsorolt területeket érintő dokumentumból tudjuk rekonstruálni. A kormányzat azonban a kisebbségeknek nemcsak a kultúrában, a politikai, gazdasági életben betöltött szerepét igyekezett szabályozni, hanem „figyelt” a nemzetiségek demográfiai, statisztikai és ebből kimutatható *térbeli mozgására*, változó térszerkezetére, az országon belüli „térfogláló erejére” is. A Magyar Királyi Statisztikai Hivatal és a Miniszterelnökség közötti levélváltások, átiratok pontosan jelzik: a statisztikai és geográfiai (térképi) adatoktól egzakt indikátorként elvárták, hogy kövessék nyomon Magyarország nemzetiségi térszerkezetének alakulását.

Magyar Királyi Ministerelnök

Tárgy: Vallás- és közoktatás-ügyi minister Tordán az oláhság térfoglalása tárgyában.

Bizalmas, k.s.k.

A m. kir. Központi statisztikai hivatal igazgatójának.

A vallás- és közoktatás-ügyi minister úr m.é. december hó 4-én 4313. eln. Sz.a. kelt átiratával, Méltóságod adatai alapján, szóvá tette hivatali elődömnél az Oláhságnak Tordán mutatkozó térfoglalását s kérte, hogy a baj elhárítására szükséges teendőket esetleg Méltóságod bevonásával, tétessenek meg.

A mutatkozó *nemzetiségi térfoglalások elhárításának eszközeivel* okvetlenül kell foglalkoznunk, de intézkedések csupán a helyzet teljes ismerete, az összes tekintetbejövő körülmények alapos felderítése és mérlegelése után volnának tehetők.

Ha megfontoljuk, hogy a magyarság az összes népességnek

1880-ban	Magyarországon 46,65%-a,	a Magyarbirodalomban	41,21%-a
1890-ben	Magyarországon 48,61%-a,	a Magyarbirodalomban	42,81%-a
1900-ban	Magyarországon 51,4 %-a	a Magyarbirodalomban	45,4 %-a

volt: úgy a magyarság térvesztéséről komolyan beszélni nem lehet s az e tekintetben időnkint mégis fel-felmerülő aggodalmak csak a teljes tájékozatlanságnak, vagy a túl-hajtott hazafias érzelmeknek kifolyásai lehetnek.

Hogyha tehát a nemzetiségek térfoglalásáról időről-időre mégis hallunk alapos panaszokat, mint a jelen esetben is, *úgy csak lokális természetű bajról, a nyelvhatárok kedvezőtlen eltolódásáról lehet szó*. Ezen eltolódások főleg abból a szempontból károsak, hogy az ország egész területének a *magyarság részéről leendő, lehetőleg teljes megszállását hátráltatják*, s mint ilyenek megakadályozandók.

Erre való tekintettel első sorban nem az elmélet, hanem a kormányzás gyakorlati szükségleteinek megfelelő módon és a legutolsó nép számlálás adatainak felhasználása mellett, megvolnának állapítandók a magyar-nemzetiségi nyelvhatároknak azok pontjai:

1. a hol a magyarság térhódítása az országos átlagot meghaladta,
 2. a hol a magyarság térfoglalása az országos átlagon alul maradt,
 3. a hol a magyarság stagnált vagyis a státság nem változott,
 4. a hol az egyes, külön-külön megnevezendő nemzetiségek csekélyebb mértékben
 tért hódítottak. A „csekély mértékben” fogalomnak számban való megállapítását Mál-
 tóságod belátására kívánom bizni,

5. a hol a nemzetiségek jelentékeny mértékben hódítottak tért.

E kategóriákon belül az egyes helyek vidékeinek megfelelő sorrendben volnának
 foglalandók.

Miután pedig a nemzetiségek a nyelvhatárokon kívül még egyéb exponáltabb pon-
 tokon is terjedhetnek, az imént felsorolt 3., 4., és 5. kategóriák szerint egy külön
 kimutatásban ezen utóbbi helyek is fel volnának sorolándók.

Annak megjegyzése mellett, hogy a helyzetnek s a fejlődésnek számokban való
 kimutatásán kívül szívesen venném annak graficus kimutatását is, még kiválóan
 hangsúlyoznom kell jelent leiratomnak különösen bizalmas természetét.

Fogadja stb.

Csatolandó az iktatmány, 1 db.

Budapest, 1903. évi július hó 31-én.³

A fenti dokumentum olvasata kettős.

1. Egyrészt utal arra, hogy gyakorlatilag az 1868-as kisebbségi törvény
 alapelgondolásán túllépve, a „kultúr-nemzetivé” váló gondolkörben a ma-
 gyar kormányzat tizenöt évvel az első világháborút lezáró békerendszer előtt
 már területvesztési veszélyt látott a Magyar Királyság területén élő nemzeti-
 ségek törekvéseiben.⁴

2. A leirat második olvasata viszont azt a korban uralkodó képzetet tük-
 rözi, amely – demográfiai adatok alapján – azt hirdette, hogy a magyarság
 magas természetes szaporodási mutatójával és asszimiláló erejével képes lesz
 kitölteni a rendelkezésére álló egész államteret. E folyamatból az következik,
 hogy „nincs ok félni” a nemzetiségek területi terjeszkedésétől, hiszen a ma-
 gyarság számának növekedése geográfiai értelemben is fel fogja tölteni a
 Kárpát-medencét.⁵ Ennek az elvnek megfelelően, jöllehet a leirat azt tudatja,
 hogy „nincs nagy (lokális természetű) baj”, a románság előretörése nem lesz
 átütő, nem veszélyezteti a magyar „etnikai térkitöltő erőt”, mégsem maradt e
 levél további intézkedések nélkül. A Khuen-Héderváry kormány rövid regná-
 lása alatt (1903. június 27.–1903. november 3.) ugyanebben a tárgyban, azaz a
 nemzetiségek geográfiai előretöréséről kér a Magyar Királyi Statisztikai
 Hivataltól a kormányzati munka számára olyan anyagokat, amelyek a napi

³OL. K26 –1909–XXV. 181 (4745/902.) Az összes dokumentumban a kiemelések mind tőlem –
 K. R. A dokumentum aláírása nagy valószínűséggel Romy Béláéval (miniszterelnökségi osztály-
 vezető) azonosítható.

⁴A magyar kultúr-nemzeti elgondolás kialakulását és a rá adott nemzetiségi válasz részletes
 bemutatását lásd Katus 1988. 1003–1063. – Nemzetközi keretekbe ágyazva: Altermatt 2000.
 139–143.

⁵Lásd ehhez árnyalt háttérként Katus elemzéseit: Katus 1980. 270–289; 1995. 13–21; Nagy
 1997. 295–307; Szarka 1997. 397–407; 1998. 263–267.

politikai döntéshozatalt és egyben a magyar (tehát nem össznemzeti) „területvédő” érdekeket szolgálják (1903. augusztus 22.).⁶ A leiratra már Fejérváry Géza (1905. június 18.–1906. április 8.) kapta meg a választ.

Az etnikai térképezés története a huszadik század első felében számos újonnan, egyre finomabb ábrázolási módszerekkel készült nemzetiségi térkép elkészüléséről tudósít (Kocsis 1996. 167–180; 1998. 279–301; Sebők 1994. 85–91). Jóllehet az etnikai kérdés térbeli vonzatai iránti érdeklődés Közép- és Délkelet-Európában egyidős a modern nemzetek kialakulásával, az etnikai térképezés, statisztika, illetve az etnikai határvonalak ábrázolása igazi szerepéhez a 20. század első évtizedeiben, a politikai döntések előkészítésénél, majd alátámasztásánál jutott, és döntő feladatát – magyar részről ugyan nem sok sikerrel – az országhatárok módosításánál töltötte be. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az etnikai térvetületek ábrázolása – az alkalmazott színszimbolikától kezdve a szerkesztési módszerek soráig – a kartográfia és a földrajz tudományain belül nem utolsósorban nemzeti törekvések kiszolgálójaként az anyanyelvi/nemzetiségi statisztikai felmérések eredményeire támaszkodva önálló területté a 19. század végén, a 20. század elején vált. Tudjuk, hiszen maga Teleki Pál írta le, hogy az első világháborút lezáró békeszerződéshez kifejezetten politikai érdekek miatt készítettek nemzetiségi térképeket (Teleki 1937. 60–70), ugyancsak *politikai „megrendelés”* készítette már a századfordulón a Statisztikai Hivatalt arra, hogy etnikai kartográfiával is foglalkozzanak. A nemzetiségi kartográfia történetében rövid említésként, „ártatlanul meghúzódo” 1908-as közigazgatási térkép elkészítése érdekében nagy anyagi erők mozdultak meg és – pártállástól függetlenül – maga a mindenkori miniszterelnök állt a háttérben.

Magyar Királyi Ministerelnök

Bizalmas, k.s.k.

A m. kir. központi statisztikai hivatal igazgatójának.

A nyelvhatárokról vonatkozó vizsgálatok állásáról f.é. július hó 7-én 4661. eln. sz. a. tett becses jelentésére válaszolva, értesitem Méltóságodat, hogy az abban előadott munkatervet a *magyar nyelvhatárok nemzeti védelme céljából* tervezett actió szempontjából ezennel jóváhagyom és a munkálat megindítását kérem. Egyuttal utasítottam dr. gróf Klebelsberg Kuno, keb. ministeri titkárt, szakelőadómat, hogy a további részek megbeszélése iránt lépjen Méltóságoddal érintkezésbe.

A folyó évi költségekre 1.000 k.-t idezárva, tudomására hozom Méltóságodnak, hogy a jövő évi állami költségvetésben

1. a jövő évi munkaköltségekre 5.000 K.-t,
2. az ethnographiai térképeknek előállítására pedig 13.000 K.-t állítottam be a miniszterelnökség budgetjébe.

⁶ A levelet lásd Keményfi 2001. 63–70.

A 2. pont alatt említett 13.000 K. természetesen egyszersmindenkorra adatik, holott az 1. pont alatt említett 5.000 K. azon egynehány évig fog folyósíttatni, míg a munkát befejezést nem nyer.

Végül kérem Méltóságodat, hogy a most folyósított, valamint a jövőben folyósítandó összegekről legyen szives majd annak idején elszámolni.

Lássa Kazár Adolf főizgató úr a külföldi alapból 1.000 K.-nak csatolása végett.

Lássa Klebelsberg titkár Vargha Gyula ministeri tanácsos urral leendő jelentkezés és a részletek megbeszélése végett.

Budapest, 1905. évi november hó 27-én.⁷

A munkálatokat tehát a Fejérváry-kormányzat is finanszírozta. Az 1892-ben bevezetett (és 1925-ben megszűnt) aranykorona értéke 0,3048789 gramm aranynak felelt meg. Jelenleg egy gramm arany ára 2500 Ft körül mozog, tehát a mai értéke a koronának 833 Ft. Napjaink viszonyaira átszámítva a 13 000 koronás előállítási költség majdnem 11 millió forintnak felel meg, illetve a munkaköltség évi 5000 koronája 4,2 millió forint lenne napjainkban. Ezeknek az összegeknek a jelzésértéke kettős. Egyrészt az, hogy az országos költségvetésbe a legfelsőbb szinten beépítették a nemzetiségi földabrosz előállítási összegét, a térkép elkészítésének államérdekű fontosságát bizonyítja. Másrészt – jóllehet a napjaink értékére átszámított pénzösszeg egy ekkora vállalkozás számára átlagosnak mondható⁸ – a pénznek a korabeli életszínvonalhoz viszonyított nagysága azt is jelzi, hogy a kormányzat mindenképpen meg akarta teremteni a biztos, nyugodt anyagi háttérét a vállalkozásnak. Ha az adott kor bérvizonyaiba illesztjük a térkép előállítási költségeit, akkor szembetűnik az összegek nagysága. A századelőn például 14–16 korona volt száz liter bor, 15 fillér volt egy liter tej (1K=100 fillér), a napszámber (férfi) pedig 2 korona volt!⁹

A térkép kivitelezése 1908 első felében jutott a végső szakaszához. A munka a Wekerle-kormány (1906. április 8.–1910. január 17.) alatt fejeződött be.

M. kir. Központi
Statisztikai Hivatal

Nagyméltóságu Ministerelnök Úr!

Hivatkozással Nagyméltóságodnak folyó évi február hó 9-én 2667. szám alatt kelt nagybecsű leiratára, a következőket van szerencsém tisztelettel jelenteni:

A nemzetiségi térképek sokszorosítása az e célra rendelkezésre bocsátott 13.000 korona hitelből feltétlenül fedezhető lesz, sőt ez összeg erejéig a térképeknek nem 200,

⁷OL. K26 –1909–XXV. 181. A dokumentum aláírása nagy valószínűséggel Romy Béláéval azonosítható.

⁸A mai OTKA költségvetésekben egy ekkora összeg beállítása közepes finanszírozásnak mondható.

⁹Új magyar lexikon. 4. 1961. 212; Budapest: Akadémiai Kiadó.

hanem 300 példánya készíthető el, és pedig 200 példány a nemzetiségi térképekből, 100 példány pedig a magyarul tudást feltüntető térképekből.

A térképek eredeti lapjait a m. kir. államnyomda fogja szállítani és pedig a tisztelettel idecsatolt ajánlat szerint összesen 1660.91 korona árban. /: A sokszorosításhoz szükséges 300 példányon kívül 10 példány az előkészítés céljaira, 50 példány pedig a sokszorosítás közben előfordulható elrontás pótlására szükséges:/.

A térképek sokszorosítását /: a községek nagyságát jelző karikáknak s a nemzeti-ségeket, illetve a magyar nyelvismeretet jelző különböző színeknek az államnyomda által szállított térképlapokra való átvitelét:/ a tisztelettel alulírt hivatalnak grafikai munkákra szerződéses vállalkozója, Klösz György és fia czég fogja végezni, a ././. Alatt idecsatolt ajánlata szerint részben szerződéses árakon, részben azok tetemes mérséklésével, összesen 10.000 koronáért.

A 13.000 koronából ilyképen fenmaradó 1339 korona 9 fillér nem lesz ugyan elegendő a sokszorosítás körül a tisztelettel alulírt hivatalnál végzendő munkákra, mert a sokszorosítás céljaira az összes községi köröket újra kell szerkeszteni s a térképek korrekturáját is végezni, de igyekezni fogok e munkákat oly takarékos-sággal intéztetni, hogy a hivatal térképésze munkaerejének felhasználásával, az említett maradvány-összegeből s esetleg a nyelvhatári munkákra rendelkezésre álló hitel némi töredékéből azok költségei fedezhetők legyenek.

E számítás szerint a 13.000 korona összköltségéből egy nemzetiségi térképre esik /: a felragasztás és vászonra huzás költségei nélkül:/ 45 korona 50 fillér, a magyarul tudás térképeiből pedig egy példányra 39 korona.

Ha azonban a nemzetiségi térképből 50 példányt, a magyarul tudás térképeiből pedig 25 példányt a Nagyméltóságod bölcs vezetése alatt álló miniszterelnökség s a mély tisztelettel alulírt hivatal házi szükségletére leszámítunk, s a 13.000 korona költséget a ministeriumoknak adandó többi példányszám közt /: 150 nemzetiségi térkép s 75 térkép a magyar nyelvismeretről:/ osztjuk szét, ez esetben nemzetiségi térképek egy példányára 60 korona 60 fillér, a magyarul tudás térképeinek egy példányára pedig 52 korona jut.

Midőn még tisztelettel megemlítem, hogy a statisztikai hivatal térképészeti osztálya ez idő szerint ugyan még a vallás- és közoktatásügyi, továbbá a kereskedelemügyi minister utak megbízásából a londoni magyar kiállítás céljaira szükséges grafikonok előállításával van elfoglalva, de május hó első felében már a nemzetiségi térképek sokszorosításához szükséges munkához kezdhet s az egész térkép sokszorosítása a folyó év őszén elkészülhet, mély tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, kegyeskedjék eddigi intézkedéseimet jóváhagyólag tudomásul venni, a tisztelettel alulírt hivatalnál felmerült költségekre 1339 korona 9 fillér összeget, továbbá a nyelvhatári munkáknál most szintén felmerülő költségekre 1000 korona előleget utólagos elszámolás kötelezettsége mellett utalványozni.

Fogadja kérem Nagyméltóságod mély tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1908. évi április hó 15-én

Vargha Gyula
ministeri tanácsos,
igazgató.

Nagyméltóságú Wekerle Sándor, b.t. tanácsos, m. kir. miniszterelnök urnak.¹⁰

¹⁰ OL. K26 -1909-XXV. 181 (1757/908.)

A Statisztikai Hivatal által készülő nemzetiségi és a vele párhuzamosan szerkesztett magyarul tudókat feltüntető térképek hasznáról, illetve az ország nemzetiségi/anyanyelvi térbeli helyzetét megjelenítő módszerekről – igaz, igen bizalmasan – a Miniszterelnöki Hivatal részletesen tájékoztatja az állami hivatalok vezetőit, hogy azokat a gyakorlati államigazgatási munkához – titkos, eligazító háttéranyagként – megrendeljék.

M. E. I.
Bizalmas

A magyar nyelvhatárok, nyelvszigetek és szórványok nemzeti védelme ügyében itt folyamatban lévő actió helyes és célszerű irányítása szükségessé tette azt, hogy az ország határain belül folyó e nemű munkálatok részére, megfelelő segédeszközökről is gondoskodjunk.

Ily segédeszköznek tekinthetők azon térképek, melyeknek a m. kir. központi statisztikai hivatal által utmutatásom mellett való elkészítése most van folyamatban s a melyek az 1900. évi általános népszámlálást véén alapul, az anyaország lakosságát, graphikai uton, kétféle szempontból tüntetik fel.

E most készülő térképek egyik fajtája ugyanis azt leend hivatva szemléltethetővé tenni, hogy az ország különböző nemzetiségei, községenként miként vannak megoszolva, tehát a legkisebb közigazgatási alakulatokig lemenve, hogyan vannak a magyarság között elhelyezve. Ugy a magyarság, mint a különböző nemzetiségek más és más színekkel lesznek e térképen megjelölve és pedig minden községet egy-egy kör fog jelezni, mely természetesen a község lakóinak számához arányos lesz. Ha egy községben különböző nemzetiségek laknak, úgy annak a községnek a köre annyi szeletre lesz felosztva, a hányféle nemzetiség a községben van s minden szelet az illető nemzetiség színével lesz kifestve úgy, hogy a térképekre rajzolt mértékek alapján megállapítható lesz, hogy mennyi a község összlakóinak a száma, hányféle nemzetiség lakja az illető községet és hogy számarány szerint hogy oszlanak meg a nemzetiségek minden egyes községben.

Miután pedig a magyar birodalom ilyen egész térképét nehézkes volna egy papírlapon elkészíteni, azért az egész ország térképe kisebb szelvényekre fog oszlani, mely szelvények természetesen összeilleszthetők lesznek. Az ország térképnek összes szelvényei tesznek egy térképet, melynek ára 60 K. 60 fillér.

A statisztikai hivatalnál készülő térképek másik fajtája, ugyanezen rendszer szerint, azt van hivatva feltüntetni, hogy az ország lakói a magyarul tudás szempontjából – községenként – miként oszlanak meg.

A községeket e térképeken is a lakosság számarányához mért körök fogják jelezni, azonban e térképen csak kétféle színezés lesz és pedig az egyik szín a község lakóinak magyarul beszélő, a másik szín pedig a magyarul nem tudó részét fogja graphikai uton feltüntetni.

Természetesen e térkép is több szelvényből fog állani, a melyek egymással szinté összeegyeztethetők lesznek, ára pedig e térképnek 52 K.

A magyar nyelvhatárok, nyelvszigetek és szórványok nemzeti védelmét célzó helyes nemzeti politikát e térképek nélkül irányítani alig lehetséges, miért is ezeknek kiváló fontosságát külön hangsúlyoznom alig szükséges.

De nézetem szerint nagy jelentősége van e térképeknek nem csak az itteni actiók szempontjából, hanem az államigazgatás minden ágában kifejtett kormányzati tevékenység helyes irányíthatása szempontjából is, miért is szükségesnek tartottam – mielőtt a kétféle térképet megfelelő számban megrendelném – Nagyméltóságodhoz kérdést intézni, vajon nincs e a Nagyméltóságod bölcs vezetése alatt álló ministe-

riumnak, vagy az alárendelt hatóságoknak e térképek néhány példányára szüksége s ha igen, mindkét fajtából hány darabot óhajtana Nagyméltóságod megrendelni.

Van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel kérni, méltóztassék velem sürgősen közölni, hogy hajlandó-e a fent említett térképeket megrendelni s ha igen mindegyik fajtából hányat kívánna Nagyméltóságod átvenni.

Budapesten, 1908. évi május hó 8-án

A miniszerelnök helyett:

államtitkár.¹¹

A nemzetiségi kartográfia térképekkel szembeni követelményeit a múlt század első évtizedeiben már pontosan megfogalmazta: nyújtsanak világos képet az egymás mellett élő nemzetiségek földrajzi elhelyezkedéséről, tömegéről, települési helyzetéről:

1. adjanak tehát képet arról, hogy *hol* élnek az adott nemzetiséghez tartozó lakosok;

2. adjanak a térképek információt arról, hogy *mekkora* az adott nemzetiséghez tartozók száma a területen (és az egymás közötti számarányról);

3. adjanak képet arról is, hogy a különböző nemzetiségekhez tartozók mennyire élnek egymás közelségében, és az etnikumok elhelyezkedése a térben *mekkora keveredésre utal*;

4. szemléltessék a *népsűrűséget* (Jakabffy 1994. 7–12; Milleker 1935. 189–203).¹²

Maga a térkép a természetéből következően a kulturális jelrendszerek hálójába is pontosan beilleszthető, sőt a térkép egyik plasztikus példája a képmásszerű jelek típusának is. A jelelmélet szerint a térkép tehát *ikon*, azaz *képszerű* jel, amely valamiképpen hasonlít a tárgyára. Fontos tulajdonsága a jelrendszeren belül a térképi (képszerű) jelnek, hogy a vevő nyelvektől függetlenül képes az üzenetet dekódolni, hiszen ez a jeltípus vizuális módon, egyetemes eszközkészlettel kódolja a közvetítendő üzenetet (Hoppál 1992. 16–23). A térkép univerzális kódoltságából azonban az is adódik, hogy szükségszerűen a valóság leegyszerűsítése, ezért tehát a térkép csupán eszmei *modell*, absztrakció. Az ikonikus (képszerű) természete mellett szimbolikus (jelszerű) vonásai is vannak. A megismerés sajátos eszköze, konkrét és szemléletes, ám egyes célokra jobban, más célokra kevésbé alkalmazható. A térképi egyszerűsítés (generalizálás) jellegét a térkép rendeltetése dönti el. A térkép szerkesztője *határozza meg, hogy milyen adatokat, milyen alaptérképre visz fel* (Török 1987. 143–152).

¹¹ OL. K26 –1909–XXV. 181 (1757/908.) Nincs aláírás.

¹² Átfogó kritikát ad Milleker a nemzetiségi térképek szerkesztési módjainak hiányosságairól. Lásd még a nemzetiségi térképezés módszertanáról átfogó írásként Teleki-Rónai 1937.

Ám az intenzív generalizálás a kis méretarányú térképeken megjelenített makroszintű etnikai folyamatoknak csak azon tulajdonságait emeli ki (egyszavas statisztikai válaszok alapján), amelyek csupán az adott térség legalapvetőbb etnikai összetevőiről (szerkezetéről) adnak felületes benyomást. Éppen e tulajdonsága miatt az európai modern nemzetállamok megalakulásának története azt mutatja, hogy a nemzetiségi/nyelvi térképek és statisztikák vagy eleve ideológiai megfontolások alapján készültek vagy lehetőséget nyújtottak/nyújtanak a (nemzetállami) politikai érdekeknek megfelelő kihasználásra. Az etnikai térképszerkesztők igyekeztek például minél plasztikusabb ábrázolási módszerekkel minél több adatot megjeleníteni. Sok tanulmány, kötet született az egyes etnikai térképek szerkesztési módozatainak bemutatásáról, azok előnyeiről, hátrányairól (főként a népsűrűség megjelenítésének nehézségeiről). Az etnikai földrajz, a nemzetiségi kartográfia története viszont azt is tükrözi, hogy ennek a tudományágnak az eredményei még akkor is kiforgathatók, politikai célra kihasználhatók, ha a legnagyobb tudományos pontossággal és elfogulatlansággal készülnek, hiszen Közép-Európa népeinek nemzetállami, területi szempontú törekvései nem voltak és nincsenek ma sem tekintettel etnikai szempontokra. *Nincsenek semleges etnikai térképek.*¹³ Teleki Pál maga is elismeri, hogy hiába a legprecízebb tudományoság, egyszerűen nem készülhet Európa középső felében mindenki által elfogadott, „politikailag semleges” nemzetiségi térkép, hiszen éppen az etnikai és államhatárok egymásnak meg nem felelése okozza a térség népei között feszülő alapvető ellentéteket. Bár csak burkoltan, de Teleki maga is utal rá, hogy a magyar térképészetnek is „sajátos célból” (azaz politikai okok miatt – K. R.) az első világháborút lezáró béketárgyalásokra igenis kellett etnikai térképet készítenie olyan ábrázolási móddal, amely a magyarság számát, sűrűségét, elhelyezkedését a legpontosabban és egyben a legplasztikusabban, a *leglátványosabban* ábrázolja (Teleki 1934. 30–50). A magyar kartográfiai gyakorlatban az előbb említett „leglátványosabb” jelző olyan optikai és pszichológiai hatásokat jelent, amelyekről külön értekezések nem szólnak, hanem az etnikai térképezés tudománytörténete által legitimált hallgatólagos megállapodás részeit képezik, nevezetesen, a térképek ábrázolási jelrendszere és színei. A különböző diagramok, ábrázolási módozatok (kör, gömb, kocka, oszlop) a nem szakember térképolvasót tévútra vihetik a nagyságrendek megítélésében. De a színek is olyan irracionális, emocionális hatásokkal bírnak, amelyek más képet, összbenyomást keltenek az egyes etnikumok területi nagyságáról, „terület-birtokló erejéről”.¹⁴

A fentebb közölt le- és feliratok pontosan tükrözik az előzőekben bemutatott törekvéseket, azaz hogy mind szerkesztésében (pl. az újszerű kördiag-

¹³ Általában is a térképek politika általi meghatározottságáról: Farinelli 1999. 38–45.

¹⁴ A kérdésről részletesen lásd Keményfi 2004. 120–141.

ram-módszer), mind összehatásában (pl. színalkalmazás)¹⁵ az elkészült köz-igazgatási és egyben anyanyelvi térkép plasztikus képet adjon a magyarság „térkitöltő” képességéről, a kisebbségek pillanatnyi geográfiai helyzetéről. De ez igaz fordítva is. Egy „rossz, idegen kézbe” kerülő etnikai térkép a magyarság ellen is fordítható, hiszen e mappáknak az olvasata meg is fordítható. Nem véletlen, hogy minden iratot „bizalmas” jelzettel láttak el, illetve a térképek elosztásánál is fokozott elővigyázatosságra szólítottak fel.¹⁶

M. kir. központi
Statisztikai Hivatal

Nagyméltóságú Ministerelnök Úr!

Hivatkozással Nagyméltóságodnak folyó évi április hó 10-én 1617 szám alatt kelt nagybecsű rendeletére, tisztelettel van szerencsém jelenteni, hogy kellő időben megtettem az intézkedéseket az iránt, hogy a magyarul tudást feltűntető térképekből a tervezett 100 példány helyett 150 példány készüljön.

E térképek elkészítése július vagy augusztus hónapokban várható, minthogy azonban a nemzetiségi térképek már elkészültek, tiszteletteljes véleményem szerint kívánatos volna a térképek szétosztása tekintetében végelegesen dönteni, sőt a szétosztást mielőbb meg is kezdeni, hogy a nemzeti munka minden ágánál nélkülözhetetlen nemzetiségi térképeket már most használhassák az érdekeltek.

A Nagyméltóságod folyó évi 688 szám alatt kelt magas rendeletével leküldött szétosztási jegyzéket tehát a tisztelettel alulírt hivatal javaslataival kiegészítve, a következő észrevételekkel vagyok bátor Nagyméltóságod magas döntése elé terjeszteni.

A Nagyméltóságod által megküldött jegyzékből a budapesti és kolozsvári tud. Egyetemek könyvtárának, valamint a magyar földrajzi társaságnak törlését vagyok bátor javasolni. Mindhárom helyen olyan nagy publicitásnak lenne kiszolgáltatva a szigorúan bizalmas jellegű térkép, a mi könnyen nemzeti érdekeink veszélyeztetésével járhatna. Ugyanezen okból a Magyar Nemzeti Múzeumnak és a Magyar Tudományos Akadémiának adandó példányszámot is kettőről egyre vélném leszállítandónak, hogy a térkép mindkét helyen ne közhasználatra álljon, hanem bizalmas megőrzés végett helyeztessék el.

Nem vettem fel a jegyzékbe az aktív államférfiakat /:ministereket és államtitkárokat:/ abban a föltevésben, hogy az egyes ministeriumok által rendelt példányszámból ez a szükséglet fedeztetni fog. Ugyanezen okból nem vettem föl állami hivatalokat sem; egyetlen kivétel az országos levéltár, a mely közhitelességű helyen kívánatos volna a térképeket – idővel beálló történeti becsük miatt is – elhelyezni. A belügyi és a közoktatásügyi tárcza által rendelt példányokból hihetőleg fedeztetni fog a főispánok és tanfelügyelők szükséglete is, a kiket saját vármegyéjük s azok közvetlen környékének térképével kellene ellátni. Néhány, a nemzetiségi kérdéssel érdemlegesen foglalkozó főispán részére azonban nem ártana az egész ország térképét megküldeni; ezek neveit voltam bátor a jegyzékbe fölvenni. A jegyzékben szereplő többi közéleti kitűnőség föl vételét talán nem szükséges bővebben indokolnom. A tisztelettel alulírt

¹⁵ A magyarság (természetesen) vörössel ábrázolva, a románság minőségi kontraszthatásnak megfelelően a telített vörös mellett tompa halvány barnával megjelenítve (és így eljelentéktelenítve...).

¹⁶ A dokumentum melléklete csupán 50 intézményt és személyt jelöl meg, akik kézhez kaphatják a térképet.

hivatal a jegyzékben foglalt részletezés szerint bátorodik még további szétesztásra is 5 példányt kérni, a jövőben fölmerülhető szükséglet fedezésére.

Minthogy a nemzetiségi térkép kizárólag a magyar nemzeti célokat van hivatva szolgálni, s határozottan káros volna, ha ellenségeink is használhatnák, bátor vagyok azzal a tiszteletteljes javaslattal lépni Nagyméltóságod elé, hogy abban az iratban, a melylyel a térképeket szétküldetni méltóztatik, méltóztassék különös nyomatékkal kiemelni, hogy ez a térkép szigorúan bizalmas kézirat gyanánt használandó s gondoskodni kell, hogy avatatlan kezekbe semmi körülmények közt se kerüljön.

Fogadja kérem Nagyméltóságod mély tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1909. évi június hó 17-én

Vargha Gyula
ministeri tanácsos,
igazgató.

Nagyméltóságú Wekerle Sándor, b.t. tanácsos, m. kir. miniszerelnök urnak.¹⁷

Az 1868-as kisebbségi törvényből „elvileg” az következne, hogy az államter nemzetiségektől függetlenül csak összefogja az ugyanazon jogi-politikai kerethez tartozó polgárokat. A területi határok csak politikai kereteket jelölnek ki, a térbeli etnikai határoknak tehát nincs jelentőségük. A magyar kisebbségi politika és törvényalkotás a 19. század közepén is ezen államnemzeti típus gondolati körében indult, ám a kölcsönös vélt vagy valós etnikai sérelmek oda vezették a Monarchia népeit, hogy azonos jogi-politikai keretben, azaz önálló, etnikai alapon szerveződött nemzetállami keretek nélkül már nem tudták elképzelni a mindennapjaikat. Amint a fent bemutatott dokumentumok is jelzik, az 1920-as esztendő területi döntése nem érte egészen váratlanul a magyar politikai elitet, hiszen már több évtizedes bizalmas „etnikai feltáró munka” folyt a háttérben.

A dokumentumok másik olvasata viszont egy sokkal összetettebb cselekménysor egyik állomását jelzi, nevezetesen – hasonlóan a nemzeti történetíráshoz, a népi kultúra képéhez – a *magyar nemzeti tér tudatos megszerkesztési folyamatának* egyik száláról ad áttekintést. A 19. század második, a 20. század első felében a statisztikatudomány, a kartográfia és a geográfia is megfelelt annak az elvárásnak, hogy hozzáadják a maguk szakterületein születő eredményeket a magyar politikai elit és magyar nemzeti vezető szerep legitimációjához. Ennek a szerepnek csak egyik oldala az etnikai térképezés. Az elemenként is nagylélegzetű értelmezést kívánó fogalmak – például a magyar „faj-táj”, gyepű – a kor tértudományának olyan elképzelései, amelyek végül egységes hálónak állva azonos célt szolgáltak.¹⁸

¹⁷ OL. K26 –1909–XXV. 181.

¹⁸ A tanulmány szerzője köszönettel tartozik Sallai Jánosnak, aki szíves közlésével felhívta a figyelmet a fenti dokumentumokra. A tanulmány az OTKA T. 046185. sz. pályázat támogatásával készült.

Irodalom

- Altermatt, Urs 2000. *A szarajevói jelzőtűz*. Budapest: Osiris Kiadó
- Arató Endre 1960. A magyar politikai nemzet fogalmának vitája az 1860-as évek országgyűlésein. *Történelmi Szemle*, XIII. 3: 444–448.
- Balogh Sándor 2002. *A Magyar Állam és a nemzetiségek 1848–1993*. Budapest: Napvilág Kiadó
- Budapest Anno 1984. Budapest: Corvina
- Farinelli, Franco 1999. Text and Image in 18th and 19th-century German Geography: The Witz of Landscapes and the Astuteness of Representation. *Beiträge zur regionalen Geographie*. 49 Jahrgang 38–45.
- Gergely András, A. 1997. *Kisebbség, etnikum, regionalizmus*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete
- Hobsbawm, Eric J. 1997. *A nacionalizmus kétszáz éve*. Budapest: Maecenas Könyvkiadó
- Hoppál Mihály 1992. *Etnoszemiotika. Néprajz egyetemi hallgatóknak* 14. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem
- Jakabffy Imre 1994. *Magyarázat Közép-Európa nemzetiségi térképéhez 1942*. Budapest: Teleki László Alapítvány Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat
- Katus László 1980. A demográfiai átmenet kérdései a Magyarországon a 19. században. *Történelmi Szemle*, 2: 270–289.
- Katus László 1988. A nemzetiségi kérdés és Horvátország története a 20. század elején. In: Hanák Péter (főszerk.) *Magyarország története 1890–1918*. II. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1003–1063.
- Katus László 1995. Hungarians and National Minorities: A Demographic Survey (1850–1918). In: Glatz, Ferenc (ed.) *Hungarians and Their Neighbors in Modern Times 1867–1950*. New York: Distributed by Columbia University Press, 13–21.
- Kemény G. Gábor (szerk.) 1952–1985. *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. I–VI. Budapest: Tankönyvkiadó
- Kemény G. Gábor–Szarka László–Szász Zoltán (szerk.) 1999. *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet
- Keményfi Róbert 2001. „...nemzetiségek eseteleges terjeszkedésének megállapítására...” Rövid háttérrel egy Fejérváry miniszterelnökhöz címzett felirathoz. In: Cserenyák László (szerk.) *Tanulmányok Farkas József tiszteletére*. Studia Szatmariensia 1. 63–70. Mátészalka
- Keményfi Róbert 2004. *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó
- Kocsis Károly 1996. Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén. *Földrajzi Közlemények*, CXX. (XLIII.) 2–3: 167–180.
- Kocsis Károly 1998. Etnikai földrajz. In: Tóth József–Vuics Tibor (szerk.) *Általános társadalomföldrajz*. I. Budapest–Pécs: Dialog Campus Kiadó, 279–301.
- A Magyar Állam közigazgatási térképe. Az 1900. évi anyanyelvi adatokkal kiegészítve.* (1 : 360 000) Budapest: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal
- Milleker Rezső 1935. Néprajzi térkép és nemzetiségi kataszter. *Földrajzi Közlemények*, LXIII. 189–205.
- Nagy Ildikó 1997. Rákosi Jenő és a harmincmillió magyar impérium. In: Hanák Péter (főszerk.) *Híd a századok felett*. 295–307. Pécs: University Press

- Schlett István (szerk.) 2002. *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868*. Budapest: TTFK–Kortárs Kiadó
- Sebők László 1994. Utószó. In: Jakabffy Imre: *Magyarázat Közép-Európa nemzetiségi térképéhez 1942*. Budapest: Teleki László Alapítvány Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, 85–91.
- Szarka László 1995. *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika*. Pozsony: Kalligram
- Szarka László 1997. Asszimiláció a 20. századi Magyarországon. In: Hanák Péter (főszerk.) *Híd a századok felett*. Pécs: University Press, 397–408.
- Szarka László 1998. *Duna-táji dilemmák*. Budapest: Ister
- Új Magyar Lexikon 4. 1961 Budapest: Akadémiai Kiadó
- Teleki Pál 1934. *Európáról és Magyarországról*. Budapest: Athenaeum Kiadás
- Teleki Pál 1937. Egy néprajzi térképről. *Földrajzi Közlemények*, LXV. 60–70.
- Teleki, Paul-Rónai, Andrew 1937. *The Different Types of Ethnic Mixture of Population*. Budapest: Athenaeum
- Török Zsolt 1987. A térképi modell dialektikája. *Földrajzi Értesítő*, XXXVI. 1–2: 143–152.

*Etnikai változások –
etnopolitikai alternatívák*

TÓTH ÁGNES–VÉKÁS JÁNOS

Határok és identitás

A 2001. ÉVI MAGYARORSZÁGI NÉPSZÁMLÁLÁSKOR
KISEBBSÉGI NEMZETI-ETNIKAI KÖTŐDÉST VALLOTT
KÜLFÖLDÖN SZÜLETETTEK JELLEMZŐI

Bevezető¹

Általános megjegyzések

Az elmúlt másfél évtizedben a kelet-közép-európai országokban a kilencvenes évek elején végbement politikai-gazdasági-társadalmi folyamatok hatására több olyan jelenség vált ismét mindennapossá, amelyet e térség totalitárius államai az előző évtizedekben jelentősen korlátoztak vagy megakadályoztak. E jelenségek közé tartozott a migráció, a vándorlás is. A kommunista hatalomátvétellel az élet minden szféráját – így a nemzeti önazonosság érzését, a társadalmi mobilizációt is – ellenőrizni akaró, a határokat átjárhatatlanná tevő állami struktúra gyakorlatilag megakadályozta a nemzetközi vándormozgalmat, az idegenekkel/külföldiekkel kapcsolatos magatartásminták pedig átpolitizálódtak. A határok e térségben a területi lehatárolódás, az el- és bezárkózás biztosításának elsődleges eszközévé váltak.

A nemzetközi vándormozgalom jelenségével a magyar társadalom 1990-ig csupán az országot engedély nélkül elhagyók, azaz az illegális vándormozgalom révén szembesült. A migrációnak mint a társadalmi-gazdasági-politikai átalakulás természetes kísérőjelenségének elfogadását azonban akadályozta a hatalom elutasító, tiltó, ideológiai szempontú megközelítése.²

¹ A 2001. évi magyarországi népszámlálás etnikai-nemzeti adatsorainak elemzése készített bennünket *Identitás és migráció* című kutatásunk megfogalmazására. (Vékás János: Statisztikai adatok az 1980–2001. évi népszámlálások összehasonlító elemzéséhez. In: *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből II.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003.) Kutatásunk alapvető célja annak megállapítása, hogy a nemzeti-etnikai csoportkötődések hogyan befolyásolják a csoport tagjainak társadalmi, gazdasági helyzetét, érvényesülését. Jelen tanulmányban e témának csak egyetlen részkerdését dolgoztuk föl, nevezetesen: a 2001. évi magyarországi népszámláláskor kisebbségi nemzeti-etnikai kötődést vallók azon csoportjának jellemzőit, akik nem Magyarországon születtek. A felhasznált adatok forrása: a *Központi Statisztikai Hivatal adatbázisa*.

² „Az 1980-as évek végétől, de különösen az 1990-es években a rendszerváltoztatás eredményeként a külföldiek hazai fogadókészségével kapcsolatos vizsgálódások úgy robbantak be a szociológiai kutatás felségterületére, ahogyan a külföldiek egyre nagyobb számban jelentek meg a hétköznapijainkban. A nemzeti identitás vizsgálatával már korábban is szó esett a lakosság etnikai sztereotípiáiról, ezek nem a beáramló »másokra«, hanem önmagunkra, a velünk együtt élő nem magyar nyelvű honfitársainkra, illetve az otthoni közegükben maradó, elsősorban szomszédos, vagy közeli országok népeire vonatkoztak.” – Tóth Pál Péter – Turai Tünde: A magyar lakosság külföldiekhez való viszonyáról szóló szakirodalom összefoglalása. In: *Külföldiekkel vagy idegenekkel. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének Kutatási jelentései*. Szerk.: Tóth Pál Péter. Budapest, 2004.

Ezekben az évtizedekben – mint oly sokszor a történelem folyamán – a határok elválasztó, lehatároló funkciója nemcsak területi, földrajzi értelemben érvényesült, de kulturálisan, mentálisan is. Ismét megerősítették a „cuius regio, eius religio” elvét, azaz hogy egy földrajzi terület felett joghatóságot gyakorló hatalom politikai-gazdasági dominanciája mellett szellemi-kulturális téren is kizárólagos legitimációra törekszik.

A rendszerváltás óta Magyarország nyitott határai teljesen megváltoztatták a migrációs folyamatokat. Magyarország kibocsátó országból részben tranzitország, de nem kis mértékben befogadó ország is lett. Ugyanakkor, bár a Magyarországra települők jelentős részét a határon túli magyarok képezik, távolról sem ők az egyedüliek, akik Magyarországon keresik a boldogulást. Ez teszi aktuálissá a „határfogalom” területi vonatkozása mellett a nemzeti identitással összefüggő aspektusának vizsgálatát is.

„A nemzeti azonosságtudat szervesen alakuló, többretegű és a tudatosság különböző szintjein reflektált képződmény. Tartalmában mindig egybekapcsolódnak a politikai-állampolgári és a kulturális-történeti mozzanatok. Egyebek között – legalábbis elvben – ezért lehetséges az elviselhető kisebbségi lét, feltéve hogy ezek az összetevők kiegyensúlyozottan egybekapcsolódhatnak, s egyik nem válik a másik tagadásává, veszélyeztetőjévé.”³

Az állampolgárság kimondottan jogi kategória: az egyén és egy adott állam közötti jogviszonyt szabályozza, vagyis az egyént születése vagy későbbi akaratnyilvánítása folytán az állam azon személyek körébe sorolja, akik közvetlenül joghatósága alá tartoznak. Kötelességei vannak az állammal szemben, ugyanakkor annak védelmére is jogosult.

Az egyén azonban mind kevésbé tartozik kizárólag egy állam joghatósága alá, és az államnak is mind többféle állampolgárságú személlyel van jogviszonya. Ha az egyén egy időre olyan országba utazik, amelynek nem állampolgára, a „saját” államával szembeni kötelezettségei megmaradnak, ugyanakkor a tartózkodási ország számos előírásához is köteles tartani magát, még akkor is, ha annak állampolgárságával nem rendelkezik. Az állam és az egyén közötti jogviszonynak tehát egyrészt nem az állampolgárság az egyetlen formája, másrészt az egyén nem csak egy állam polgára lehet.

Ugyanakkor az állampolgársági viszonyrendszerrel elválasztva kell szemlélni a nemzeti-etnikai identitás kérdéskörét. Nem tőle függetlenül, de természetesen nem is ok-okozati összefüggésben. Minden nemzeti kultúra úgy szemlélhető, mint a történetileg alakult identitásminták sajátos készlete, amelyben egyként jelen vannak a „magas kultúra” és a hétköznapi, hagyományos kultúra elemei, modelljei. A modern társadalmak e tekintetben is plurálisak, azaz „egyidejűleg többféle – ám egyaránt érvényes és legitim – mintázatot kínálnak fel az egyén számára identitásdöntései kivitelezéséhez”.⁴

³ Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás*. Budapest: 2001. 419.

⁴ Uo.

Minden közösség fennmaradásának egyik alapfeltétele a szolidaritás. Ha egy személy csatlakozik egy közösséghez, akkor ennek úgy van értelme, ha részt vesz értékeinek megteremtésében, hozzájárul előrehaladásához, ennek alapján pedig természetesen jogot formál a megteremtett értékekből való részesedésre, a biztonságot nyújtó, kiszámítható együttműködésre is. Az állampolgári szolidaritás alapján természetes az is, hogy az államban többségben élő nemzet támogatja a területén kisebbségben élőket szellemi-kulturális értékeik megőrzésében, fejlesztésére vonatkozó törekvéseikben.

Az okosan vezetett állam azonban gondosan megvizsgálja, melyek azok a területek, amelyeken jogot formál a polgárai magánéletébe való beavatkozásra. Nem teszi bölcsen, ha a nemzeti-etnikai jellemzőket alattvalóinak homogenizálására, alattvalói hűségük megnyilvánulásának jeleként értelmezve igyekszik felhasználni.

A mobilitás a fejlődés dinamizálásának feltétele, ez pedig a sokszínűséget és változékonyságot hozza magával. Sajátos intézményrendszert kell tehát kialakítani mind az állami, mind a nemzeti-etnikai kollektivitás belső viszonyainak szabályozására, s az államnak elsősorban afelett kell bábáskodnia, hogy ezek az intézményrendszerek zavartalanul együttműködhessenek.

Magyarországon mind több olyan ember él, akinek nemzeti önazonossága nem vagy nem kizárólag a magyarsághoz kötődik. A Magyarországra települő nem magyar vagy nem kizárólag magyar identitásúak nemcsak számbeileg növelték meg a magyarországi kisebbségek közösségét, hanem a magyarországiaknál sokkal szilárdabb kisebbségi kötődéssel is rendelkeznek. Anyanyelvük hatalmas többségükben a kisebbség nyelve, ellentétben a Magyarországon született és nevelkedett kisebbségekkel, akiknek jelentős része már csak szubjektív vállalásában, nemzetisége vagy kulturális kötődése tekintetében vallja magát a kisebbséghez tartozónak. Olyan kulturális, magatartásbeli modelleket hoztak magukkal, amelyek esetleg a Magyarországon élő kisebbségi nemzettársaiktól is megkülönböztethetik őket.

E helyzet a rendszerváltás utáni egy évtizedben, tehát történelmi léptékkel mérve rendkívül rövid idő alatt alakult ki. Korábban a határok zártsága és a tömbön belüli restriktív migrációs politika, valamint a nemzeti kérdés elfojtása révén Magyarországon statisztikai értelemben elhanyagolható számú nem magyar állampolgár élt, és hasonlóan kicsi volt a Magyarországra települők száma is. Az 1960. évi népszámlálás során a nem magyar állampolgárságúak száma olyan csekély volt, hogy a népszámlálás kiadványai nem is közölték az állampolgárságra vonatkozó adatokat, a következő három népszámlálás során pedig rá sem kérdeztek. A 2001. évi népszámlálás adatai viszont már azt mutatták, hogy Magyarországon több mint 110 ezer olyan személy élt, akik állampolgárságukat tekintve nem vagy nem csak a magyar államhoz kötődtek. Ugyanakkor összeírtak 35 ezer magyarországi nemzeti-etnikai kisebbséghez tartozót, akik nem Magyarországon születtek.

Mit eredményez ez a változás? Jó-e, hasznos-e az ország szempontjából a migráció ilyen fokú megnövekedése, ugyanakkor milyen feladatokkal, teendőkkel jár, milyen változásokat tesz szükségessé?

A népszámlálás módszertana

A 2001. évi magyarországi népszámlálás eredményei rendkívül izgalmas anyagot nyújtanak a nemzeti identitás természetének vizsgálatához. Az egyedülálló méretű és reprezentativitását, tízmilliós mintán végzett „közvéleménykutatás” nemzeti-etnikai kötődést firtató kérdéseire adott szubjektív és

A következő kérdésekre az adatszolgáltatás nem kötelező!																	
Nemzetiségre, nyelvi kötődésre vonatkozó kérdések																	
	133	056	125	057	111	136	207	173	098	123	211	195	201	199	210	327	999
	Bolgár	Cigány (roma)	Bejá	Román	Órióg	Horvát	Lengyel	Német	Örmény	Román	Ruszin	Szerb	Szlovák	Szlovén	Ukrán	Magyar	Nem kíván válaszolni
23.1 Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát?	☒	☒			☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒
egyéb, mégpedig:																	
23.2 Mely nemzetiség kulturális értékeihez, hagyományaihoz kötődik?	☒	☒			☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒
egyéb, mégpedig:																	
23.3 Melyik nyelv az anyanyelve?	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒
egyéb, mégpedig:																	
23.4 Családi, baráti közösségben milyen nyelvet használ általában?	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒	☒
egyéb, mégpedig:																	

1. ábra. A népszámlálási kérdőív

nem kötelező válaszaihoz hozzákapcsoltuk a kérdezettek életkörülményeire utaló objektív jellemzők hosszú sorát.

A nemzeti hovatartozás megvallása a korábbi népszámlálások során a vagy-vagy kérdése volt: egy kérdésre egy válasz volt adható. A nemzet fogalmának állampolitikai instrumentalizációja keretében ez is volt a célszerű. Az államnemzethez való tartozás hazafias gesztusként való megkövetelése pedig inkább megnehezítette, mint megkönnyítette a nemzeti-etnikai identitás sokszínűségét elismerő társadalmi-politikai magatartás kialakulását.

A 2001. évi népszámlálás újszerű módszertana szinte a szélsőségekig megnyitotta a nemzeti-etnikai identitás árnyalásának lehetőségeit. Egyrészt, a nemzeti-etnikai identitással közvetlenül összefüggő, korábban megszokott két kérdés (nemzetiség és anyanyelv) mellett további kettő – a kulturális kötődést, valamint a családi, baráti közösségben beszélt nyelvet tudakoló – beemelése a népszámlálás kérdései közé a komplexebb megközelítést teszi lehetővé. Tovább árnyalhatja a képet a nyelvismeretre, valamint – nemzeti-ségenként különböző mértékben – a hitfelekezetre vonatkozó kérdésfeltevés is.

Másrészt, a nemzeti identitásra vonatkozó kérdések mindegyikére három-három válasz volt adható. Ily módon elvileg az sem volt lehetetlen, hogy valaki akár 12 nemzeti-nyelvi közösséghez való tartozásának adja tanújelét.

Harmadrészt, az említett négy kérdésre a válaszadás nem volt kötelező, akárcsak a hitfelekezetre vonatkozó kérdésre sem (1. ábra).

Ily módon egy adott nemzeti kötődés milyenségének megvallására 18 válasz-kombináció, két adott kötődés esetében már 208 kombináció állt rendelkezésre, egészen a különböző kisebbségi kötődések többes variációs lehetőségéig (1. táblázat).

1. táblázat. A lehetséges válasz-kombinációk

Kód	Nemzetiség	Kulturális kötődés	Anyanyelv	Családi nyelv	Beszélt nyelv	Leírás
00	-	-	-	-	-	nincs kötődés
01	X	-	-	-	-	csak nemzetiség
02	-	X	-	-	-	csak kulturális kötődés
03	-	-	X	-	-	csak anyanyelv
04	-	-	-	X	-	csak családi nyelv
05	-	-	-	-	X	csak beszélt nyelv
06	X	X	-	-	-	nemzetiség és kulturális kötődés
07	X	-	X	-	-	nemzetiség és anyanyelv
08	X	-	-	X	-	nemzetiség és családi nyelv
09	X	-	-	-	X	nemzetiség és beszélt nyelv
10	X	-	X	X	-	nemzetiség, anyanyelv és családi nyelv
11	X	X	X	-	-	nemzetiség, kulturális kötődés és anyanyelv
12	X	X	-	X	-	nemzetiség, kulturális kötődés és családi nyelv
13	X	X	-	-	X	nemzetiség, kulturális kötődés és beszélt nyelv
14	X	X	X	X	-	nemzetiség, kulturális kötődés, anyanyelv és családi nyelv
15	-	X	X	-	-	kulturális kötődés és anyanyelv
16	-	X	-	X	-	kulturális kötődés és családi nyelv
17	-	X	-	-	X	kulturális kötődés és beszélt nyelv
18	-	X	X	X	-	kulturális kötődés, anyanyelv és családi nyelv
19	-	-	X	X	-	anyanyelv és családi nyelv

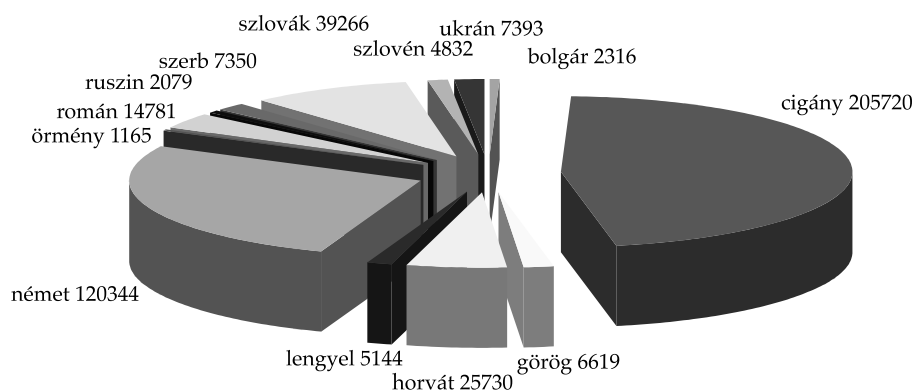
Az eredmények azonban megmutatták a reális határokat: a nemzeti identitás sokrétű, változékony kategória, de elemeinek gazdagsága ellenére is jórészt körvonalazható egészen addig, amíg hatalmi-politikai eszközökkel – a népirtásokról, kitelepítésekről, a nyelvhasználat korlátozásáról, s azokról a sokszor nem is szándékolt, sőt, gyakran nem is tudatos eljárásokról beszélünk, amelyeket az egynyelvű államigazgatási eljárás von maga után – nem zavarják össze.

A népszámlálás során lakónépességként összeírt 10 198 315 személy közül a nemzeti hovatartozás kérdésére 9 627 778 adott érdemi választ, a válaszok száma pedig 9 746 186. Ez azt jelenti, hogy minden száz válaszolóra jut egy többletválasz, amelyek jelentős többsége a nemzeti kisebbségek magyar kötődésére vonatkozik. Azok közül, akik a nemzeti hovatartozás kérdésére egynél több választ adtak, mindössze 463-an nem tüntették fel a válaszok között a magyart (a két választ adók között 441, a három választ adók között 22).

A többes kötődés tehát gyakorlatilag kettős, és egyik eleme a magyar. Ritka és történelmi okokkal magyarázható kivétel a 95 szerb és horvát kettős nemzeti kötődésű személy. Hasonlóak az arányok a másik három kérdés esetében is. Ugyanakkor a dolognak éppen e természetéből fakadóan nem fogalmazunk pontosan, ha kettős identitásról beszélünk: az embernek egy identitása van, amely sokrétű, összetett, máig sem teljesen feltárt magasságokból és milyenségekből táplálkozó.

A nevesített kisebbségek

A 2001. évi népszámlálás során az összeírtak mintegy 442 ezer esetben nyilatkoztak úgy, hogy a kisebbségi törvényben nevesített 13 kisebbség valamelyikéhez kötődnek a nemzeti-etnikai identitásra vonatkozó négy kérdés legalább egyike esetében. A kisebbségi kötődésüket megvallók mintegy fele cigány, negyede német, a fennmaradó negyedet pedig a további 11 nevesített kisebbség képezi (2. ábra).

2. ábra. A törvényben nevesített kisebbségek száma és aránya

E kisebbségi kötődésűek egy része kizárólag magyar állampolgár, más részük nem rendelkezik magyar állampolgársággal, de szép számban rendelkeznek kettős állampolgársággal is. Közös jellemzőjük, hogy életvitelszerűen tartózkodnak Magyarországon.

Vizsgálatunk középpontjában azok a személyek állnak, akik külföldről érkeztek Magyarországra, ebben az országban kívánják alakítani sorsukat, ugyanakkor kisebbségi kötődésüket fontosnak tartották jelezni a népszámlálás során. Az ő jellemzőiket hasonlítottuk össze egyrészt az országos értékekkel, másrészt az adott kisebbség összlétszámának átlagértékeivel.

A külföldön született kisebbségi kötődésűek

Létszám

Magyarország népessége az 1980-as évek elejétől folyamatosan fogy. A korábbi népszámlálások (az 1949. évi kivételével) az ország lakosságának folyamatos növekedéséről tanúskodtak, ami azonban az 1970-es években lelassult. Az országnak 1981-ben volt a legtöbb lakosa, majd a csökkenés folyamatossá vált (2. táblázat).

2. táblázat. Magyarország népszámlálási lakónépessége 1970–2001

Év	Népesség	Nép-sűrűség 1 km ² -re	Az 1870. évi népszámlálás százalékában	Az előző népszámlálás százalékában	Időszak	Tényleges szaporodás- fogyás
1970	10 300 996	110,7	205,6	–	–	–
1980	10 709 463	115,1	213,7	104,0	1970–1979	408 467
1990	10 374 823	111,5	207,0	96,9	1980–1989	–334 640
2001	10 198 315	109,6	203,5	98,3	1990–2001	–176 508

1980 óta tehát Magyarország lakossága több mint félmillió fővel lett kevesebb. A fogyásnak két alapvető oka van. Egyik oka a természetes szaporodás, illetve fogyás mértéke. Míg 1980 és 2001 között az országban a születések száma két és fél millió, addig a halálozásoké több mint hárommillió volt. A születések száma 1990–1992 között évente átlagosan 125 ezer, 1993 és 1995 között 115 ezer volt, az évtized második felében pedig már a 100 ezret sem érte el. A természetes szaporodás alacsony volta és a magas halandóság miatt Magyarország Európában a legkedvezőtlenebb demográfiai helyzetű országok közé tartozik.

A másik tényező a vándorlási különbözet. 1980 és 1989 között majd 200 ezerrel több személy hagyta el az országot, mint amennyi ideköltözött. A rendszerváltást követően viszont ez az arány megfordult: majdnem 200 ezerrel többen jöttek Magyarországra, mint ahányan elhagyták. Ha tehát az elmúlt évtizedben a vándorlási különbözet tekintetében folytatódott volna

3. táblázat. Népszaporodás 1970–2001

Természetes szaporodás		Élve születés		Halálozás		Vándorlási különbözet	
fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
<i>1970–1979</i>							
400 251	3,9	1 683 953	16,3	1 283 702	12,5	8 216	0,1
<i>1980–1989</i>							
–142 240	–1,3	1 309 583	12,2	1 451 823	13,6	–192 400	–1,8
<i>1990–2001</i>							
–372 862	–3,6	1 222 922	11,8	1 595 784	15,4	196 354	1,9

az 1980 és 1989 közötti trend, akkor ma az ország lakossága az 1980. évi állapothoz viszonyítva nem félmillióval, hanem majdnem ennek a kétszeresével lenne kevesebb (3. táblázat).

A majd kétszázézer pozitív vándorlási különbözet 18%-át képezi a 35 104, nem Magyarországon született kisebbségi kötődésű személy.

Ugyanakkor – ha sajátos helyzete miatt leszámítjuk az etnikai kisebbséget, a cigányságot (a népszámláláskor magát cigánynak valló több mint 205 ezer személy közül mindössze 932 nem Magyarországon született), akkor a 12 nemzeti kisebbséghez tartozó 237 000 személy több mint 14%-a nem Magyarországon született.

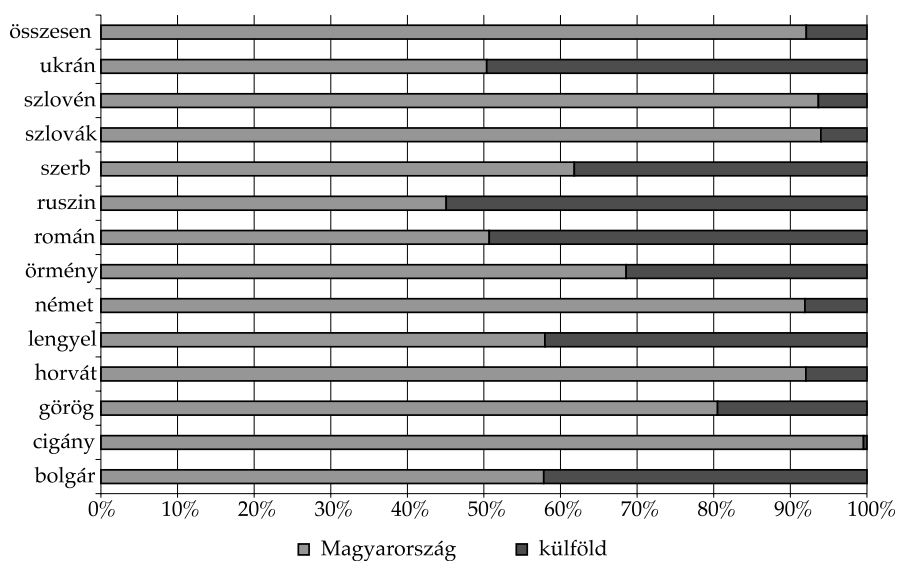
4. táblázat. A külföldön született kisebbségi kötődésűek száma és aránya

Kisebbség	Összesen	Külföldön született	Az adott kisebbség százaléka	A külföldön születettek százaléka
Bolgár	2 316	977	42,18	2,78
Cigány	205 720	932	0,45	2,65
Görög	6 619	1 290	19,49	3,67
Horvát	25 730	2 050	7,97	5,84
Lengyel	5 144	2 162	42,03	6,16
Német	120 344	9 756	8,11	27,79
Örmény	1 165	366	31,42	1,04
Román	14 781	7 286	49,29	20,76
Ruszin	2 079	1 142	54,93	3,25
Szerb	7 350	2 808	38,20	8,00
Szlovák	39 266	2 360	6,01	6,72
Szlovén	4 832	307	6,35	0,87
Ukrán	7 393	3 668	49,61	10,45
Összesen	442 739	35 104	7,93	100,00

A kisebbségen belüli arány

A külföldön született kisebbségi kötődésűek aránya az egyes magyarországi kisebbségeken belül rendkívül eltérő. A ruszinoknál már most is többségben vannak: a népszámlálás során összeírt, valamivel több mint 2000 ruszin kötődésű személy 55%-a nem Magyarország területén született. De mindössze tizedszázalékokkal marad az 50% alatt a külföldön született ukránok és románok aránya is. A 932, külföldön született cigány viszont a népszámlálás során cigány kötődést jelölők fél százalékát sem teszi ki.

A külföldön születettek aránya 10% alatti a szlovákok, szlovének és horvátok esetében is, akárcsak a németek esetében, de itt az arányszámnak nem szabad megtévesztenie bennünket. Igaz, hogy a nem Magyarországon született 9756 német a magyarországi németiség mindössze 8,11%-át képezi, de számuk az összes külföldön született kisebbségi kötődésűek több mint egy-negyedét teszi ki, és abszolút számban is két és fél ezerrel több, mint az őket követő románok esetében (4. táblázat, 3. ábra).

3. ábra. A Magyarországon és külföldön született kisebbségi kötődésűek aránya kisebbségenként

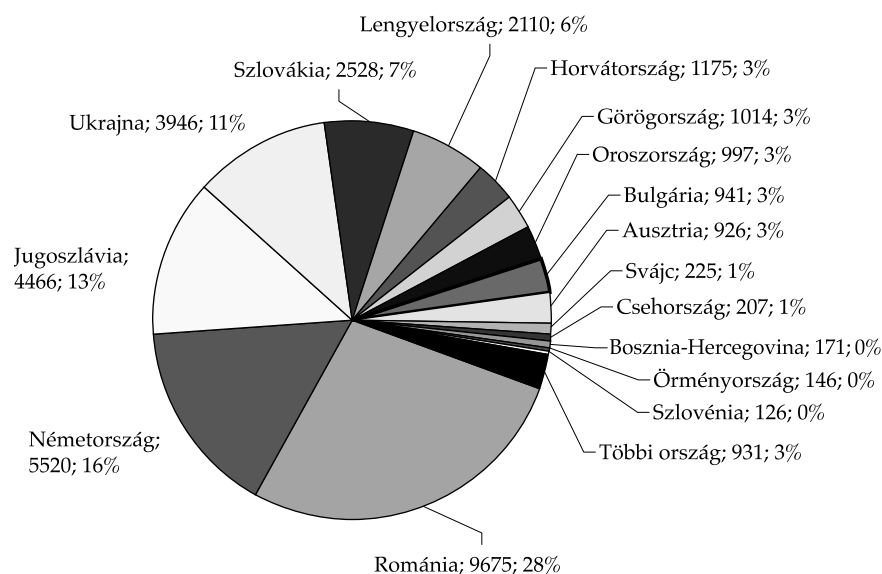
Származási ország

A külföldön születettek 98 országból érkeztek. Száznál több, külföldön született kisebbségi kötődésű személy 16 országból származik. Ők a külföldön születettek 97,35%-át képezik. A legtöbben Romániából érkeztek (9675 fő), őket a Németországban születettek követik (5520 fő) (5. táblázat, 4. ábra).

5. táblázat. A külföldön született kisebbségi kötődésűek származási ország szerint

Ország	Bolgár	Cigány	Görög	Horvát	Lengyel	Német	Örmény	Román	Ruszin	Szerb	Szlovák	Szlovén	Ukrán	Együtt
Románia	11	552	62	54	22	1274	109	7134	69	51	214	31	92	9675
Németország	3	25	13	24	33	5342	6	6	8	18	16	12	14	5520
Szerbia és Montenegró	10	105	18	894	9	780	2	21	20	2492	57	37	21	4466
Ukrajna	7	48	13	11	41	130	10	33	412	9	93	8	3131	3946
Szlovákia	6	103	19	21	20	417	4	18	19	5	1801	60	35	2528
Lengyelország	4	3	8	7	1973	83	1	2	2	2	9	12	6	2110
Horvátország	2	10	2	847	3	164	2	2	2	122	8	10	3	1175
Görögország	4	3	985	2	1	6	4	1	1	5	1	2	1014	1014
Oroszország	8	6	10	4	23	76	31	17	517	7	11	11	276	997
Bulgária	897	3	9	3	1	13	2	1	3	3	3	1	2	941
Ausztria	8	5	5	37	3	838	1	9	12	12	3	4	6	926
Svájc	1	8	4	1	5	222	1	1	1	1	100	8	4	225
Csehország	1	8	4	1	5	68	2	1	3	2	2	3	4	207
Bosznia-Hercegovina	2	2	1	104	13	13	1	2	1	46	2	3	1	171
Örményország	1	3	7	9	1	12	141	2	1	8	2	89	1	146
Szlovénia	1	9	7	13	2	34	3	4	1	5	7	7	4	126
USA	9	9	86	13	2	34	1	4	1	5	7	7	4	96
Ciprus	4	4	2	1	3	38	1	1	1	12	1	1	1	87
Franciaország	4	4	2	1	3	38	1	1	1	12	1	1	1	64
Kazahsztán	2	2	2	1	1	2	1	28	1	1	1	1	22	57

Ország	Bolgár	Cigány	Görög	Horvát	Lengyel	Német	Örmény	Román	Ruszin	Szerb	Szlovák	Szlovén	Ukrán	Együtt
Belorussia	1				3	5	1		23	1			8	42
Törökország	9	1	7			12	7	1			1		1	39
Nagy-Britannia		6			2	20	1	1		1	5	1	1	38
Olaszország	2	2	3	4		18	1		1		2	1		34
Hollandia		3		3		25								31
Belgium		2		1	1	19							3	26
Moldova							1	14	3				8	26
Svédország		5		1		11				2	1			20
Grúzia			1				7		6				5	19
Ausztrália		6				9	1							16
Kanada		3	3	1		7		1				1		16
Macedónia	1		4	1		2		1		6			1	16
Üzbegisztán			1			1			5	2			7	16
Albánia	2		9			1				2				14
Szíria					1	4	4	1			1		2	13
Azerbajdzsán							9		2		1			12
Egyiptom			3		1	5		2					1	12
Dánia					2	7					2			11
India				3		6		1					1	11
Kirgizisztán						2			8				1	11
Izrael			2		2		3	1		1		1		10
Többi 58 ország	7	12	11	4	9	89	13	10	9	5	8	6	11	194
Összesen	977	932	1290	2050	2162	9756	366	7286	1142	2808	2360	307	3668	35104

4. ábra. A külföldön született kisebbségi kötődésűek száma és aránya származási ország szerint

A külföldön született kisebbségi kötődésűek majdnem háromnegyede azokból az országokból érkezett, amelyekben nemzetiségük nyelve hivatalos használatban van, ahol saját nyelvükön rendelkezésre állt számukra a teljes szellemi-kulturális intézményrendszer. A külföldön született román kötődésűek 98%-a Romániából, a bolgárok és lengyelek 91–92%-a Bulgáriából,

6. táblázat. Az „anyaországból” származó, külföldön született kisebbségi kötődésűek aránya

Kisebbség	„Anyországból”	Külföldön születettek százaléka
Bolgár	897	91,81
Görög	985	76,36
Horvát	847	41,32
Lengyel	1 973	91,26
Német	6 402	65,62
Örmény	141	38,52
Román	7 134	97,91
Szerb	2 492	88,75
Szlovák	1 801	76,31
Szlovén	89	28,99
Ukrán	3 131	85,36
Összesen	25 892	73,76

illetve Lengyelországból, a szerbek 89, az ukránok 85%-a Szerbiából (Jugoszláviából), illetve Ukrajnából érkezett. A külföldön született szlovéneknek azonban mindössze 29%-a hagyta el Szlovéniát, hogy Magyarországon telepedjen le.

A külföldön született német kötődésűek majdnem kétharmada Németországban, Ausztriában vagy Svájcban született. Esetükben még két ország képvisel jelentős arányt: Románia (1274 fő) és Jugoszlávia (780 fő) (6. táblázat).

Országokként

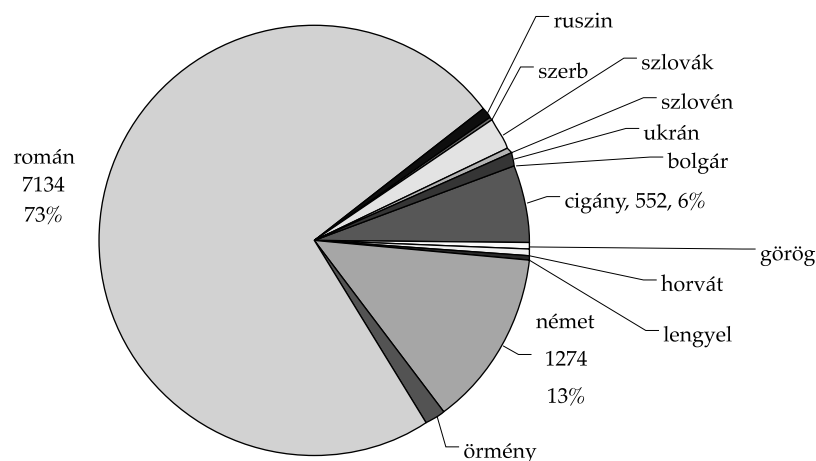
A 2001. évi népszámlálás adatai szerint Romániából, Németországból, Szerbia és Montenegróból, Ukrajnából, Szlovákiából és Lengyelországból érkezett több mint 2000, külföldön született kisebbségi kötődésű személy. Ezek jellemzőit vizsgáljuk most meg részletesebben.

ROMÁNIA

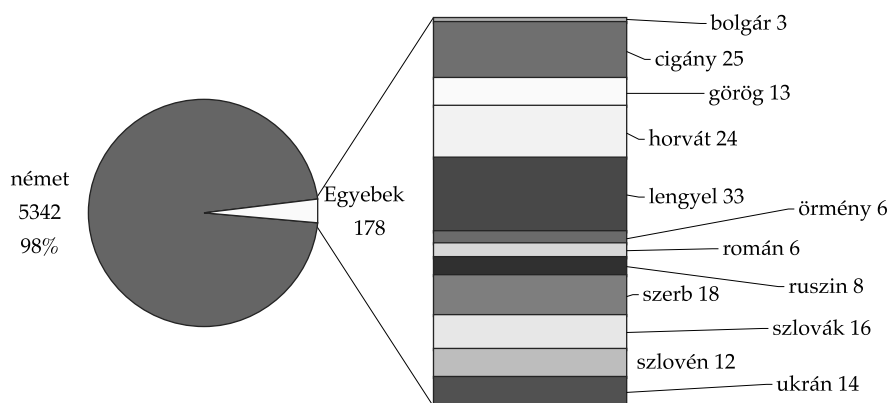
A külföldön született kisebbségi kötődésűek 27,56%-a (9675 fő) Romániából származik. A népszámlálás során majdnem háromnegyed részük a román, 13%-uk német kötődésűnek vallotta magát. A Romániában született 552 cigány kötődésű a külföldön született magyarországi cigányok 60%-át teszi ki (5. ábra).

NÉMETORSZÁG

A Németországban született kisebbségi kötődésűek között elvételre akad olyan személy, aki nem a németiséghez tartozónak vallotta magát a népszámlálás során. Az 5520 németországi születésű a külföldön született kisebbségiek 15,72%-át képezi. Közülük 5342 fő, azaz 98%-uk nyilvánította ki vala-

5. ábra. A Romániában született kisebbségi kötődésűek kisebbségek szerinti megoszlása

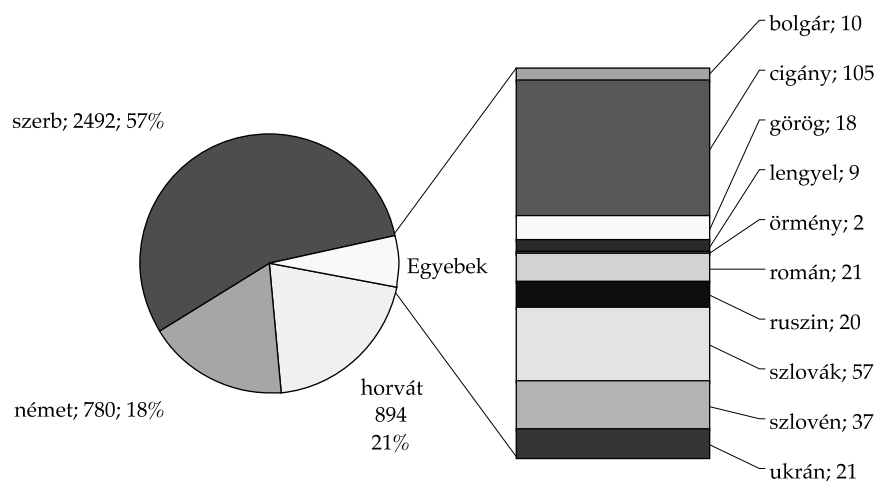

6. ábra. A Németországban született kisebbségi kötődésűek kisebbségek szerinti megoszlása

mely népszámlálási kérdés keretében a németiséghez való kötődését. Ők a magyarországi németiség 4,44%-át képezik. A németországi születésűek száma egy másik kisebbség esetében sem haladja meg a 33 főt (6. ábra).

SZERBIA ÉS MONTENEGRÓ

Mint ahogy maga az ország is soknemzetiségű, úgy a Szerbia és Montenegróban (tehát az egykori Jugoszlávia két nevezett köztársaságában) született, a népszámlálás során magukat valamely kisebbséghez tartozónak vallók nemzetiségi összetétele is vegyes. A többséget ebben az esetben is a szerbek képezik, de jelentős a horvát és a német kötődésűek száma is (7. ábra).

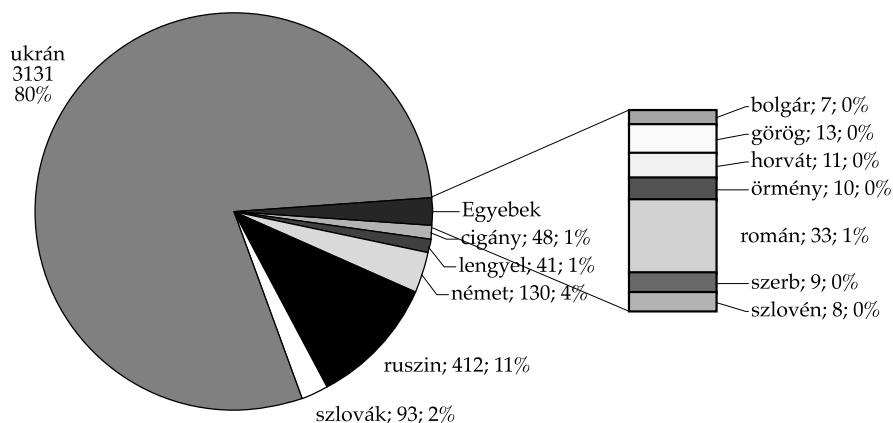
7. ábra. A Szerbia és Montenegróban született kisebbségi kötődésűek kisebbségek szerinti megoszlása

UKRAJNA

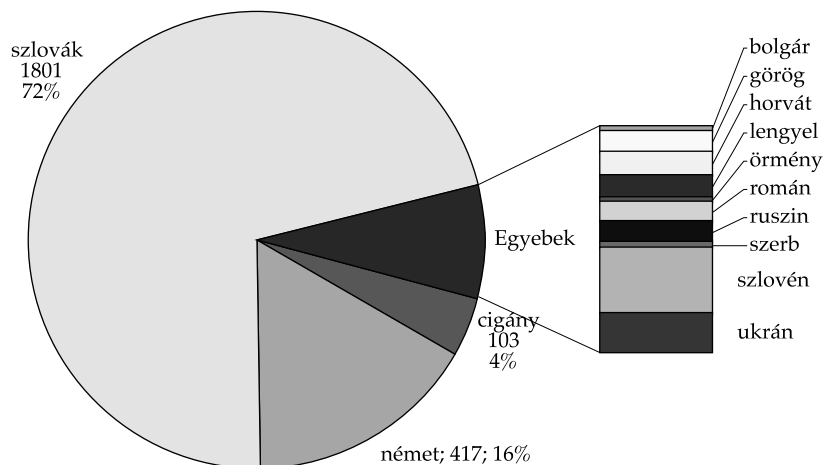
Az Ukrajnában született kisebbségi kötődésűek 80%-a vallotta magát az ukránokhoz tartozónak. Rajtuk kívül a legnagyobb számot a ruszinok teszik ki (412 fő), és 130 német kötődésű személy is úgy döntött, hogy Magyarországon telepszik le (8. ábra).

SZLOVÁKIA

A Szlovákiában született 2528 kisebbségi kötődésű személy 72%-a vallotta magát a népszámlálás során a szlováksághoz tartozónak. Ebből az országból is származik 417, magyarországi német kötődést valló személy (9. ábra).

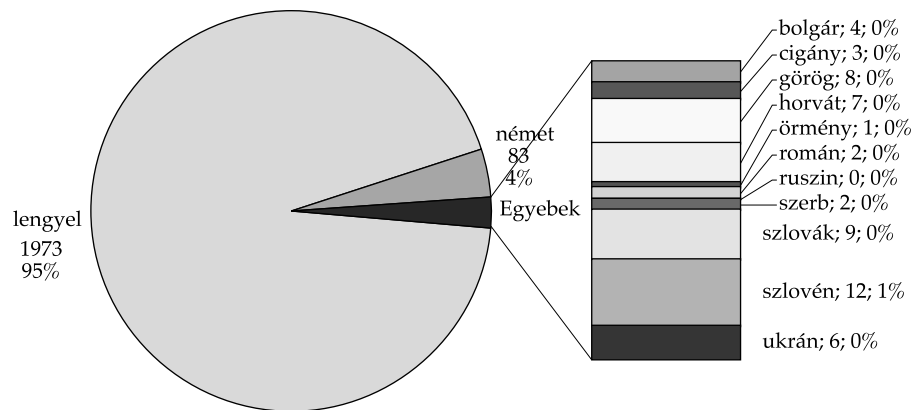
8. ábra. Az Ukrajnában született kisebbségi kötődésűek kisebbségek szerinti megoszlása

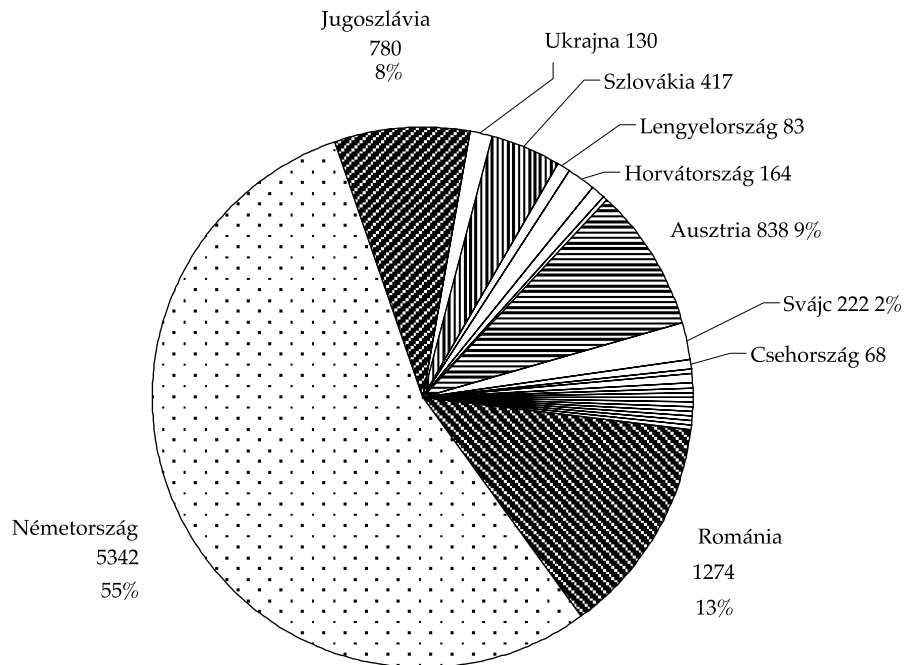
9. ábra. A Szlovákiában született kisebbségi kötődésűek kisebbségek szerinti megoszlása

LENGYELORSZÁG

A Lengyelországban született kisebbségi kötődésűek 95%-a lengyel (a külföldön született lengyel kötődésűek 91%-a), 4%-a német kötődését jelezte a népszámlálás során (10. ábra).

10. ábra. A Lengyelországban született kisebbségi kötődésűek kisebbségek szerinti megoszlása

11. ábra. A külföldön született német kötődésűek születési ország szerinti megoszlása

Kisebbségenként

A külföldön született és nemzeti-etnikai kötődést vallók csoportjának több mint 48%-át a német (9756 személy: 28%) és román (7286 személy: 21%) kötődést vallók alkotják.

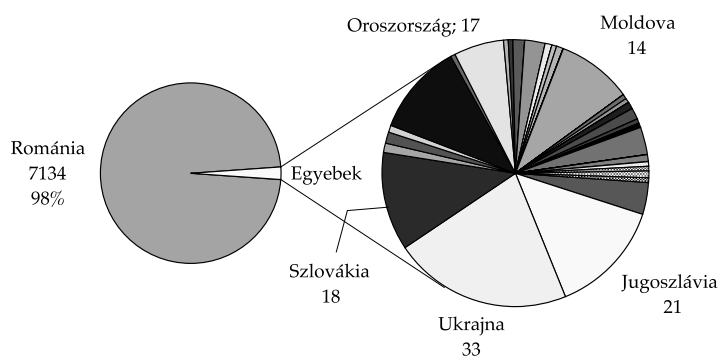
Míg a román kötődést vallók túlnyomó többsége Romániában született, addig a német kötődést vallók születési ország szerinti „szóródása” lényegesen magasabb.

NÉMETEK

A külföldön született kisebbségi kötődésűek közül a németek esetében a legkifejezettebb a sokszínűség a származási ország szempontjából. Mintegy kétharmaduk Németországból, Svájcban és Ausztriából származik, de jelentős számban érkeztek németek a német nyelvterületen kívülről, így Romániából, az egykori Jugoszláviából, Horvátországból, Szlovákiából, Ukrajnából is (11. ábra).

ROMÁNOK

A népszámlálás során román kötődésűként nyilatkozó külföldön született személyek szinte kizárólag Romániából érkeztek Magyarországra (12. ábra). Jelentős részüknél a magyar kötődés erőteljesebb, mint a román (erről az Identitásjellemzők című fejezetben beszélünk részletesebben).

12. ábra. A külföldön született román kötődésűek születési ország szerinti megoszlása

*Demográfiai jellemzők***NEMEK SZERINTI MEGOSZLÁS**

Az évszázad folyamán Magyarországon még sosem volt akkora az aránytalanság a nők és férfiak száma között, mint amekkorát a 2001. évi népszámlálás adatai mutatnak: 100 férfira több mint 110 nő jutott. A századfordulón

még nagyjából egyensúlyban volt a férfiak és nők száma, majd a nők aránya fokozatosan emelkedett. A II. világháború után, az 1949. évi népszámlálás során ez az arány – a háborús veszteségek hatására – 100 : 108 lett. A különbség az 1960-as, 1970-es években fokozatosan csökkent, majd az 1980-as évektől ismét kiéleződött. A nőtöbbslet alapvetően az átlagéletkor növekedésével függ össze: a nők átlagéletkora nagyobb mértékben nő, mint a férfiaké (7. táblázat).

7. táblázat. A férfiak és nők aránya 1970–2001

Év	Összesen	Férfi	Nő	100 férfira
1970	10 300 996	4 992 103	5 308 893	106
1980	10 709 463	5 188 709	5 520 754	106
1990	10 374 823	4 984 904	5 389 919	108
2001	10 198 315	4 850 650	5 347 665	110

A külföldön született kisebbségi kötődésűek tekintetében ez az aránytalanság még nagyobb: a 35 ezer főből 20 ezer a nő, tehát 100 férfira majdnem 133 nő jut. Ugyanakkor kisebbségeként jelentősek a különbségek is. Míg a ruszinok és a lengyelek esetében a nők jóval meghaladják a kétszeres arányt, addig a szerbek esetében 100 férfira nem egészen 80 nő jut. Az ő esetükben nyilvánvalóan befolyásolta ezt az is, hogy a háború miatt, a katonai behívók elől menekülve több férfi hagyta el Szerbiát. Ugyancsak a férfiak vannak többségben a külföldön született örmények, horvátok, görögök és bolgárok körében, valamint az országos átlagnál kedvezőbb az arány a románok esetében is (8. táblázat).

8. táblázat. A külföldön született kisebbségi kötődésűek nemek szerint

Kisebbség	Férfi	Nő	Összesen	100 férfira (%)
Bolgár	491	486	977	98,98
Cigány	430	502	932	116,74
Görög	651	639	1 290	98,16
Horvát	1 039	1 011	2 050	97,31
Lengyel	662	1 500	2 162	226,59
Német	4 056	5 700	9 756	140,53
Örmény	189	177	366	93,65
Román	3 554	3 732	7 286	105,01
Ruszin	339	803	1 142	236,87
Szerb	1 562	1 246	2 808	79,77
Szlovák	778	1 582	2 360	203,34
Szlovén	117	190	307	162,39
Ukrán	1 217	2 451	3 668	201,40
Összesen	15 085	20 019	35 104	132,71

ÉLETKOR

Magyarországon az elmúlt száz évben a lakosság átlagéletkora 12 évvel nőtt: 1900-ban az átlagéletkor még nem érte el a 27 évet, a 2001. évi népszámlálás adatai szerint viszont már meghaladta a 39-et. Mind a férfiak, mind a nők átlagéletkora folyamatosan emelkedik, a nőké azonban valamivel gyorsabban. 1870-ben még a férfiak voltak hosszabb életűek, az átlagéletkor a századfordulóra kiegyenlítődött, ma pedig a nők átlagban négy évvel tovább élnek, mint a férfiak.

Az öröndetes jelenséghez azonban a lakosság kedvezőtlen korösszetétele párosul: a születések számának folyamatos csökkenése miatt a 20 év alatti népesség minden korcsoportja tekintetében folyamatos fogyatkozás mutatkozik (9. táblázat).

9. táblázat. Magyarország népessége nemek és korcsoportok szerint 1970–2001

Nem	Korcsoport	1970	1980	1990	2001
Mind	0–14	21,1	21,9	20,5	16,6
	15–39	37,0	35,8	35,6	35,1
	40–59	24,9	25,3	25,1	27,9
	60–X	17,1	17,2	18,9	20,3
Férfiak	0–14	22,4	23,3	21,8	17,9
	15–39	38,2	37,4	37,5	37,4
	40–59	24,3	24,7	24,9	28,1
	60–X	15,2	14,7	15,7	16,5
Nők	0–14	19,8	20,6	19,4	15,5
	15–39	35,8	34,3	33,9	32,9
	40–59	25,4	25,7	25,1	27,7
	60–X	18,9	19,3	21,7	23,9

10. táblázat. A kisebbségi kötődésűek korcsoportok szerinti megoszlása (százalékban)

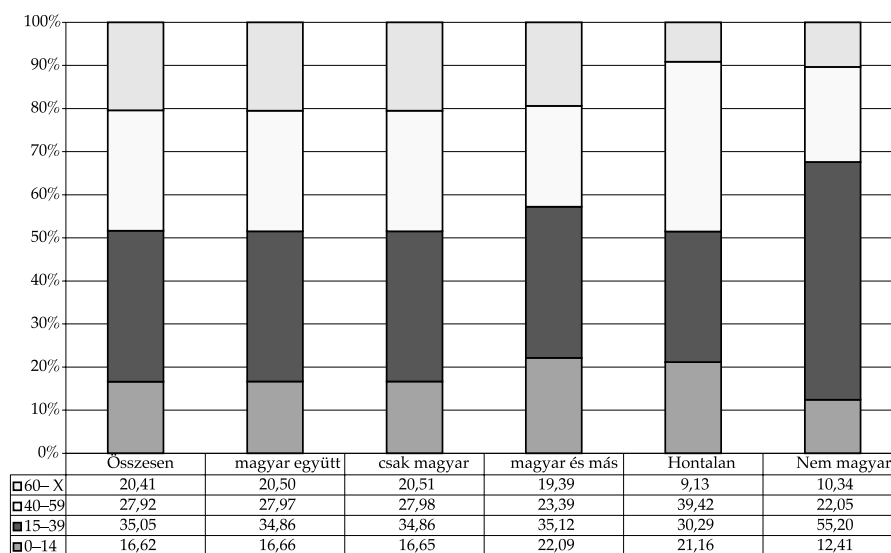
Kisebbség	0–14	15–39	40–59	60–X	15–59
Bolgár	9,33	34,07	34,93	21,68	69,00
Cigány	34,52	43,43	17,35	4,70	60,78
Görög	7,55	46,03	30,02	16,39	76,05
Horvát	9,16	29,18	33,30	28,36	62,48
Lengyel	9,49	32,81	43,45	14,25	76,26
Német	8,54	29,95	32,85	28,66	62,80
Örmény	8,33	39,06	32,70	19,91	71,76
Román	8,03	43,54	27,85	20,57	71,40
Ruszin	8,32	37,71	34,44	19,53	72,15
Szerb	8,65	39,86	29,37	22,11	69,24
Szlovák	9,13	24,49	31,68	34,70	56,17
Szlovén	8,07	28,48	34,11	29,35	62,58
Ukrán	10,13	42,80	30,70	16,37	73,50
Kisebbségek átlaga	20,70	36,86	25,42	17,02	62,28
Országos átlag	16,62	35,05	27,92	20,41	62,97

A magyarországi kisebbségek korösszetétele az országos átlagértékeknel is kedvezőtlenebb. A gyerekkorúak aránya a cigányság kivételével minden kisebbség esetében kisebb, mint az össznépeségben: alig éri el az országos átlag felét. Ugyanakkor a legnagyobb létszámú kisebbségek esetében – szintén a cigányság kivételével – az időskorúak aránya is magasabb. Magyarországon a lakosság egyötöde idősebb 60 évnél, miközben a szlovákok több mint egyharmada tartozik ebbe a korcsoportba (10. táblázat).

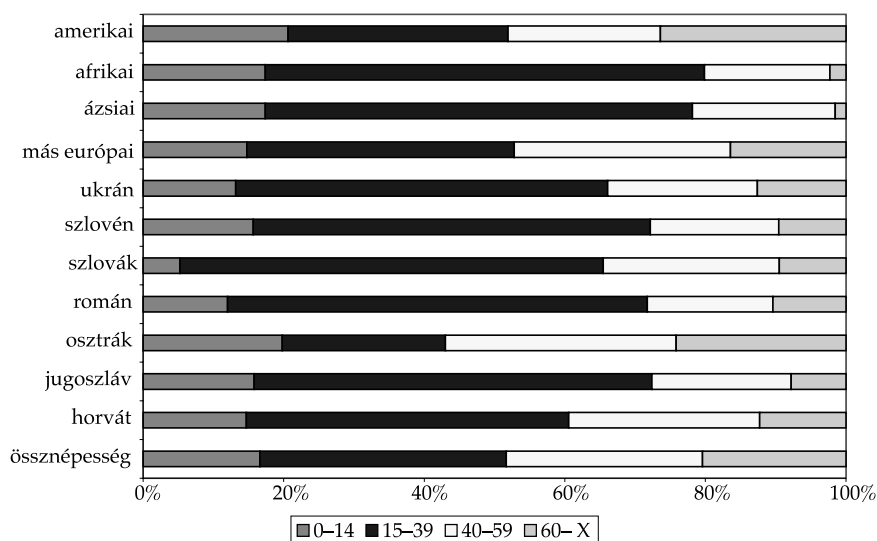
Megfigyelhető, hogy azoknak a kisebbségeknek a korösszetétele a kedvezőbb, amelyek körében nagyobb a külföldön születettek aránya. Ez természetes, hiszen az erejük teljében lévő, munkaképes egyének vállalják elsősorban azokat a kihívásokat, amelyek a más országba költözéssel járnak. Szemléltetően mutatja ezt a Magyarországon élő népszámlálási lakónépesség állampolgársági státus szerinti csoportjainak korösszetétele. Mint korábban jelez-

11. táblázat. A népszámlálási lakónépesség megoszlása állampolgárság szerint

Állampolgárság	Fő	Százalék
Csak magyar	10 087 476	98,913
Magyar és más	17 593	0,173
Hontalan	241	0,002
Nem magyar	93 005	0,912
Összesen	10 198 315	100,000

13. ábra. A népesség megoszlása állampolgársági státus és korcsoportok szerint

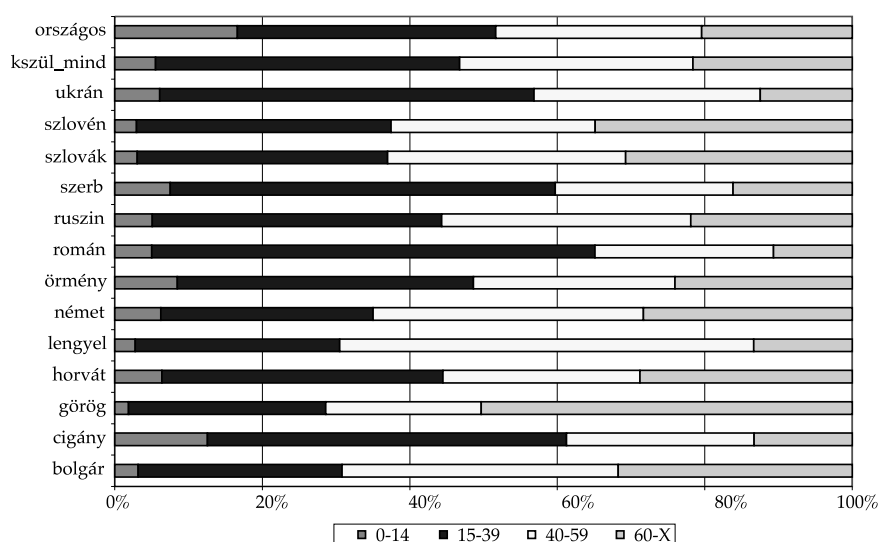
14. ábra. A magyar és más, illetve csak más állampolgárságúak korösszetétele származási országonként

tük, Magyarországon több mint 110 ezer olyan személy él életvitelszerűen, akinek az állampolgársága nem magyar, vagy nem csak magyar. Állampolgárság szerinti megoszlásukat a 11. táblázat, illetve a 13. ábra mutatja.

A magyar és más állampolgárságúak, tehát a többes állampolgársággal rendelkezők körében az országos átlagértéknél jóval több a gyerekkorú és valamivel kevesebb az időskorú. A csak külföldi állampolgársággal rendelkezők körében kevesebb ugyan a gyerekkorú, de az időskorúak aránya is az országos átlagnak mindössze a felét teszi ki. Esetükben a 15-39 év közötti, legproduktívabb korcsoport részesedése meghaladja az 55%-ot (14. ábra).

A bevándorlók korösszetétele tehát enyhén fiatalítja Magyarország össznépeségét, de ez nem kifejezetten a kisebbségi kötődésűekre vonatkozik. Az ő jellemzőik kedvezőbbek, mint az egyes magyarországi kisebbségek átlagértékei, amelyek azonban a magyarországi átlagértékeknél is jóval kedvezőtlenebbek.

Az összes, külföldön született kisebbségi kötődésű átlagát tekintve megállapíthatjuk, hogy körükben a gyerekkorúak aránya az igen kedvezőtlen országos átlagnak csak harmadát teszi ki. Az öregkorúak aránya is 1%-kal magasabb. Az igazi nyereség a fiatalabb felnőttkorúak viszonylag magas aránya lehet, amely a románok, a szerbek, az ukránok esetében meghaladja az 50%-ot. Ugyanakkor láthatjuk, hogy a 15-59 éves korúak, tehát a „munkára foghatók” aránya csak a görögök esetében jóval alacsonyabb az ország átlagánál, viszont a románok, lengyelek, ukránok esetében 10-12%-kal magasabb (12. és 13. táblázat, 15. ábra).

15. ábra. A külföldön született kisebbségi kötődésűek megoszlása korcsoportok szerint

Ha tehát összehasonlítjuk a külföldön született kisebbségi kötődésűek korösszetételét a kisebbségek összlétszámának arányaival, azt mondhatjuk, hogy a bevándorló kisebbségek elsősorban azzal javítják a kisebbségek életkori jellemzőit, hogy körükben magasabb a munkaképes korúak aránya. A külföldön születettek között is elsősorban az idősebbek tartották fontosnak a népszámlálás során deklarálni kisebbségi identitásukat. Ugyanakkor a 0–14

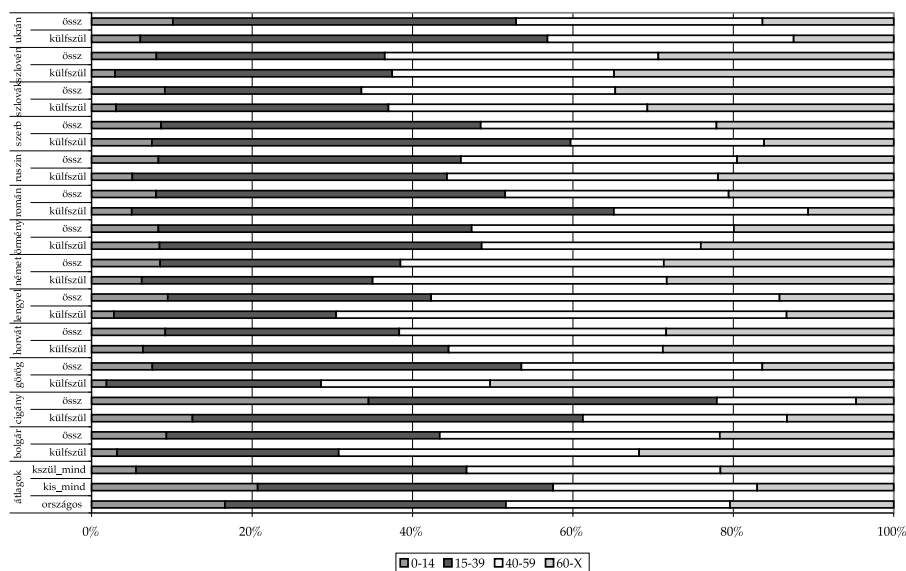
12. táblázat. A külföldön született kisebbségi kötődésűek megoszlása korcsoportok szerint abszolút számban

Kisebbség	0–14	15–39	40–59	60–X	Összesen
Bolgár	31	270	366	310	977
Cigány	117	454	237	124	932
Görög	24	345	272	649	1 290
Horvát	131	781	548	590	2 050
Lengyel	60	599	1 214	289	2 162
Német	609	2 808	3 578	2761	9 756
Örmény	31	147	100	88	366
Román	364	4 380	1 764	778	7 286
Ruszin	58	448	386	250	1 142
Szerb	211	1 466	677	454	2 808
Szlovák	72	801	762	725	2 360
Szlovén	9	106	85	107	307
Ukrán	223	1 862	1 125	458	3 668
Mind	1940	14 467	11 114	7583	35 104

13. táblázat. A külföldön született kisebbségi kötődésűek megoszlása
korcsoportok szerint százalékban

Kisebbség	0-14	15-39	40-59	60-X	Összesen
Bolgár	3,17	27,64	37,46	31,73	65,10
Cigány	12,55	48,71	25,43	13,30	74,14
Görög	1,86	26,74	21,09	50,31	47,83
Horvát	6,39	38,10	26,73	28,78	64,83
Lengyel	2,78	27,71	56,15	13,37	83,86
Német	6,24	28,78	36,67	28,30	65,46
Örmény	8,47	40,16	27,32	24,04	67,49
Román	5,00	60,12	24,21	10,68	84,33
Ruszin	5,08	39,23	33,80	21,89	73,03
Szerb	7,51	52,21	24,11	16,17	76,32
Szlovák	3,05	33,94	32,29	30,72	66,23
Szlovén	2,93	34,53	27,69	34,85	62,21
Ukrán	6,08	50,76	30,67	12,49	81,43
Külföldön született mind	5,53	41,21	31,66	21,60	72,87
Országos	16,62	35,05	27,92	20,41	62,97

évesek alacsony aránya nemcsak a csekély gyermekszámról tanúskodik, hanem a szülők etnikai pesszimizmusáról is, tehát arról, hogy gyermekük leendő anyanyelveként már nem a kisebbség nyelvét jelölték meg (14. táblázat, 16. ábra).

16. ábra. A kisebbségek összlétszámának és a külföldön született kisebbségi kötődésűeknek a korösszetételében mutatkozó különbségek

14. táblázat. Az összes kisebbségi és a külföldön született kisebbségi kötődésűek korösszetételében mutatkozó különbségek (százalékban)

Kisebbség		0–14	15–39	40–59	60–X	15–59
Átlagok	országos	16,62	35,05	27,92	20,41	62,97
	kisebbségi kötődésűek mind	20,70	36,86	25,42	17,02	62,28
	külföldön született mind	5,53	41,21	31,66	21,60	72,87
Bolgár	külföldön született	3,17	27,64	37,46	31,73	65,10
	összes	9,33	34,07	34,93	21,68	69,00
Cigány	külföldön született	12,55	48,71	25,43	13,30	74,14
	összes	34,52	43,43	17,35	4,70	60,78
Görög	külföldön született	1,86	26,74	21,09	50,31	47,83
	összes	7,55	46,03	30,02	16,39	76,05
Horvát	külföldön született	6,39	38,10	26,73	28,78	64,83
	összes	9,16	29,18	33,30	28,36	62,48
Lengyel	külföldön született	2,78	27,71	56,15	13,37	83,86
	összes	9,49	32,81	43,45	14,25	76,26
Német	külföldön született	6,24	28,78	36,67	28,30	65,46
	összes	8,54	29,95	32,85	28,66	62,80
Örmény	külföldön született	8,47	40,16	27,32	24,04	67,49
	összes	8,33	39,06	32,70	19,91	71,76
Román	külföldön született	5,00	60,12	24,21	10,68	84,33
	összes	8,03	43,54	27,85	20,57	71,40
Ruszin	külföldön született	5,08	39,23	33,80	21,89	73,03
	összes	8,32	37,71	34,44	19,53	72,15
Szerb	külföldön született	7,51	52,21	24,11	16,17	76,32
	összes	8,65	39,86	29,37	22,11	69,24
Szlovák	külföldön született	3,05	33,94	32,29	30,72	66,23
	összes	9,13	24,49	31,68	34,70	56,17
Szlovén	külföldön született	2,93	34,53	27,69	34,85	62,21
	összes	8,07	28,48	34,11	29,35	62,58
Ukrán	külföldön született	6,08	50,76	30,67	12,49	81,43
	összes	10,13	42,80	30,70	16,37	73,50

TERMÉKENYSÉG

Magyarországon folyamatosan csökken a fertilitás. 1970-ben száz 15 éves és idősebb nőre még 178 élve született gyermek jutott, a 2001. évi népszámlálás adatai szerint viszont már csak 153 (15. táblázat).

1970 óta a négy és több élve született gyermeket szült 15 éves és idősebb nőknek mind a száma, mind az aránya folyamatosan csökken és mind nagyobb a két gyerekesek részaránya (16. és 17. táblázat).

A 15 éves és idősebb kisebbségi kötődésű nők átlagban 1,93 élve született gyermeket hoztak a világra, ami az országos átlagnál (1,53) jóval magasabb. A legtöbb kisebbség esetében azonban a termékenység még az országos értékeknél is kedvezőtlenebb. Kivételt képeznek az összes kisebbségek mintegy felét kitevő cigány kötődésűek: száz 15 éves és idősebb cigány nőre 262 élve

15. táblázat. Száz 15 éves és idősebb nőre jutó élve született gyerekek száma 1970–2001

	1970	1980	1990	2001
Gyermek	178	171	165	153

16. táblázat. Száz 15 éves és idősebb nők megoszlása élve született gyerekeik száma szerint abszolút számban 1970–2001

Év	0	1	2	3	4+	Összesen
1970	1 191 596	1 005 180	1 031 831	462 067	562 599	4 253 273
1980	1 056 370	1 064 124	1 360 042	480 171	424 266	4 384 973
1990	990 851	1 010 126	1 539 296	490 924	318 600	4 349 797
2001	1 159 645	1 006 535	1 608 898	502 644	242 389	4 520 111

17. táblázat. A 15 éves és idősebb nők megoszlása élve született gyerekeik száma szerint százalékban 1970–2001

Év	0	1	2	3	4+
1970	28,02	23,63	24,26	10,86	13,23
1980	24,09	24,27	31,02	10,95	9,68
1990	22,78	23,22	35,39	11,29	7,32
2001	25,66	22,27	35,59	11,12	5,36

18. táblázat. A 15 éves és idősebb, kisebbségi kötődésű nők megoszlása élve született gyerekeik száma szerint (százalékban)

Kisebbség	0	1	2	3	4+	100 főre
Bolgár	27,75	27,94	34,75	6,63	2,94	131,34
Cigány	20,73	14,35	18,20	18,29	28,43	262,39
Görög	39,70	23,66	29,21	5,43	1,99	107,79
Horvát	20,38	21,77	40,73	11,78	5,34	163,79
Lengyel	27,70	23,41	36,83	9,16	2,90	137,28
Német	24,31	20,74	41,22	10,35	3,38	149,85
Örmény	34,23	22,75	31,17	8,41	3,44	125,81
Román	25,24	26,82	31,26	10,28	6,40	151,56
Ruszin	22,14	27,78	35,73	9,66	4,70	151,37
Szerb	31,85	26,14	31,47	7,62	2,92	124,98
Szlovák	19,04	20,62	41,33	13,21	5,81	170,55
Szlovén	18,78	19,44	37,07	15,28	9,43	187,89
Ukrán	25,50	29,23	34,26	7,99	3,02	135,52

született gyerek jut, s ez az arány egyedül az ő esetükben haladja meg a népesség egyszerű újratemelődéséhez szükséges mértéket. Az országos átlagnál magasabbak a termékenységi mutatók a szlovákok, szlovének, horvátok esetében is. Száz, 15 éves és idősebb nőre a szlovéneknél 187, a szlovákoknál 170, a horvátoknál 163 élve született gyerek jut.

A szlovének esetében az országos átlagot magasán meghaladja a három (11,12 : 15,28) és a háromnál több gyermeket vállalók (5,36 : 9,43) aránya. A szlovákok esetében az országosnál magasabb termékenységi mutató elsősorban annak köszönhető, hogy körükben az országos átlagnál magasabb a három gyermeket vállalók aránya (11,12 : 13,21). A horvátok termékenységi mutatóinak némileg az országos átlag fölé emelkedését pedig a két (35,59 : 40,73) és a három gyermeket vállalók (11,12 : 11,78) biztosítják (18. táblázat).

A külföldön született kisebbségi kötődésű nők termékenysége – az összes kisebbségi kötődésűek átlagával szemben – elmarad az országos érték mögött. Ennek elsősorban az a magyarázata, hogy a cigányság körében rendkívül alacsony a bevándoroltak aránya: a 2001. évi népszámlálás során a külföldön születettek közül mindössze 932 személy adta tanújelét cigány kötődésének, köztük a 15 éves és idősebb nők száma 443. Az összeírás időpontjában ezeknek is majdnem negyede volt gyermektelen (19. táblázat).

Ugyanakkor a már szült, cigány kötődésű nők termékenysége a külföldön születettek esetében is jelentősen meghaladja az országos átlagot, bár valamivel alacsonyabb, mint a Magyarországon született cigány nők esetében (20. táblázat).

Megállapítható tehát, hogy a bevándorolt nők a görögök és a lengyelek esetében növelik a legnagyobb mértékben kisebbségük termékenységét, de az örmények, a bolgárok és a németek esetében is pozitívan befolyásolják a fertilitást. Ugyanakkor más olyan kisebbségeknél – ruszinok, románok, szer-

19. táblázat. A 15 éves és idősebb, külföldön született kisebbségi kötődésű nők élve született gyerekeinek száma százalékos megoszlásban

Kisebbség	0	1	2	3	4+	100 főre
Bolgár	19,19	31,77	40,51	7,46	1,07	139,66
Cigány	22,57	21,44	18,28	15,58	22,12	230,47
Görög	25,87	19,68	42,22	8,41	3,81	148,89
Horvát	26,59	23,52	34,64	10,06	5,19	149,89
Lengyel	16,02	26,07	44,53	11,20	2,17	158,25
Német	22,82	22,56	37,55	12,70	4,36	155,95
Örmény	29,27	23,17	32,93	12,20	2,44	137,20
Román	30,44	31,62	25,73	7,93	4,29	127,45
Ruszin	19,07	32,17	37,48	8,17	3,11	146,04
Szerb	38,15	24,23	27,47	7,09	3,06	114,52
Szlovák	22,45	21,93	36,79	13,43	5,39	161,71
Szlovén	28,65	24,32	25,95	15,14	5,95	148,65
Ukrán	25,79	31,51	34,80	6,45	1,45	126,77

20. táblázat. Az élve született gyerekek száma száz, 15 éves és idősebb kisebbségi kötődésű, illetve külföldön született kisebbségi kötődésű nőre

Kisebbség	Összes	Külföldön született	Különbség
Bolgár	131,34	139,66	8,31
Cigány	262,39	230,47	-31,92
Görög	107,79	148,89	41,10
Horvát	163,79	149,89	-13,89
Lengyel	137,28	158,25	20,97
Német	149,85	155,95	6,10
Örmény	125,81	137,20	11,38
Román	151,56	127,45	-24,12
Ruszin	151,37	146,04	-5,32
Szerb	124,98	114,52	-10,45
Szlovák	170,55	161,71	-8,83
Szlovén	187,89	148,65	-39,24
Ukrán	135,52	126,77	-8,75

bek, örmények, ukránok – ahol magas a külföldön születettek aránya, és korösszetételükben fiatalítják az adott kisebbséget, a termékenység – mint látható – nemcsak az országos átlagtól, de az adott kisebbség termékenységi mutatóitól is elmarad. Ennek több magyarázata is van. Egyrészt vannak olyan kisebbségek, például szerbek, ahol a nők és a férfiak aránya kedvezőtlenebb az országos és a kisebbségi trendeknél is, másrészt ezek a személyek az elmúlt években érkeztek Magyarországra, tehát természetes módon először új életfeltételeik megteremtésével voltak, vannak elfoglalva.

Családi állapot

Magyarországon szinte az egész évszázad során folyamatosan nőtt a 15 éves és idősebb nők körében az özvegyek és az elváltak aránya. Az 1980-as évektől a hajadonok száma is mind nagyobb, és gyorsuló ütemben csökken a házasságok aránya (21. és 22. táblázat).

21. táblázat. A 15 éves és idősebb nők megoszlása családi állapot szerint abszolút számban (1970–2001)

Év	Összesen	Hajadon	Házass	Özvegy	Elvált
1970	4 253 273	730 008	2 713 634	648 965	160 666
1980	4 384 973	603 528	2 818 679	716 658	246 108
1990	4 349 797	692 507	2 525 754	773 268	358 268
2001	4 520 111	998 527	2 231 949	837 618	452 017

22. táblázat. A 15 éves és idősebb nők megoszlása családi állapot szerint százalékban (1970–2001)

Év	Összesen	Hajadon	Házass	Özvegy	Elvált
1970	100	17,16	63,80	15,26	3,78
1980	100	13,76	64,28	16,34	5,61
1990	100	15,92	58,07	17,78	8,24
2001	100	22,09	49,38	18,53	10,00

23. táblázat. A 15 éves és idősebb férfiak megoszlása családi állapot szerint abszolút számban (1970–2001)

Év	Összesen	Nőtlen	Házass	Özvegy	Elvált
1970	3 874 169	954 356	2 709 256	123 991	86 566
1980	3 983 317	875 261	2 818 932	139 762	149 362
1990	3 894 477	978 955	2 515 922	150 652	248 948
2001	3 983 268	1 310 563	2 213 765	152 927	306 013

24. táblázat. A 15 éves és idősebb férfiak megoszlása családi állapot szerint százalékban (1970–2001)

Év	Összesen	Nőtlen	Házass	Özvegy	Elvált
1970	100	24,63	69,93	3,20	2,23
1980	100	21,97	70,77	3,51	3,75
1990	100	25,14	64,60	3,87	6,39
2001	100	32,90	55,58	3,84	7,68

25. táblázat. A 15 éves és idősebb, kisebbségi kötődésű nők megoszlása családi állapot szerint abszolút számban (2001)

Kisebbség	Hajadon	Házass	Özvegy	Elvált	Összesen
Bolgár	247	518	161	130	1 056
Cigány	25 597	29 960	5 956	5 052	66 565
Görög	1 198	1 346	364	608	3 516
Horvát	2 058	6 455	3 233	838	12 584
Lengyel	579	1 477	275	322	2 653
Német	11 136	29 025	12 997	5 001	58 159
Örmény	130	239	78	76	523
Román	1 331	3 797	1 127	713	6 968
Ruszin	183	651	186	150	1 170
Szerb	816	1 482	547	342	3 187
Szlovák	2 868	9 724	5 782	1 689	20 063
Szlovén	381	1 287	600	160	2 428
Ukrán	799	2 172	500	470	3 941
Összes	47 323	88 133	31 806	15 551	182 813

Még kifejezettebb e kedvezőtlen folyamat a férfiak esetében: a 15 évnél idősebbek majdnem egyharmada nőtlen, és az 1980-as évektől rohamosan csökken a házások aránya (23. és 24. táblázat).

A legtöbb kisebbség esetében a nők adott korosztálya nagyobb arányban házas, mint az össznépességen belüli átlaga. Ez alól csak a görög kisebbség képez kivételt, ahol a különbséget a hajadonok és az elváltak nagyobb aránya ellentételezi (25. és 26. táblázat).

26. táblázat. A 15 éves és idősebb, kisebbségi kötődésű nők megoszlása családi állapot szerint százalékban

Kisebbség	Hajadon	Házias	Özvegy	Elvált
Bolgár	23,39	49,05	15,25	12,31
Cigány	38,45	45,01	8,95	7,59
Görög	34,07	38,28	10,35	17,29
Horvát	16,35	51,30	25,69	6,66
Lengyel	21,82	55,67	10,37	12,14
Német	19,15	49,91	22,35	8,60
Örmény	24,86	45,70	14,91	14,53
Román	19,10	54,49	16,17	10,23
Ruszin	15,64	55,64	15,90	12,82
Szerb	25,60	46,50	17,16	10,73
Szlovák	14,29	48,47	28,82	8,42
Szlovén	15,69	53,01	24,71	6,59
Ukrán	20,27	55,11	12,69	11,93
Összes	25,89	48,21	17,40	8,51

27. táblázat. A 15 éves és idősebb, külföldön született kisebbségi kötődésű nők megoszlása családi állapot szerint abszolút számban

Kisebbség	Hajadon	Házias	Özvegy	Elvált	Összesen
Bolgár	61	246	99	63	469
Cigány	124	216	65	38	443
Görög	127	286	153	64	630
Horvát	192	461	244	47	944
Lengyel	147	1 013	128	185	1 473
Német	809	3 058	977	541	5 385
Örmény	34	82	31	17	164
Román	828	2 044	312	361	3 545
Ruszin	93	466	104	108	771
Szerb	366	547	145	85	1 143
Szlovák	239	817	347	138	1 541
Szlovén	32	92	49	12	185
Ukrán	465	1 362	236	279	2 342
Összes	3517	10 690	2890	1938	19 035

A külföldön születettek esetében a tendencia még kifejezettebb: az országos átlagot képező 49,38%-hoz képest a 15 éves és idősebb lengyel kötődésű nők majd 70%-a, a ruszinoknak pedig több mint 60%-a él házasságban (27. és 28. táblázat).

Összegzésként tehát megállapítható, hogy a külföldön született, 15 éves és idősebb nők sokkal nagyobb hányada él házasságban, mint amekkora e kategória aránya akár az össznépességen, akár a kisebbségi kötődésűek összlet-számán belül. Ugyanakkor az össznépességhez viszonyítva 3,5%-kal, a kisebbségi kötődésűekhez viszonyítva pedig 8%-kal alacsonyabb a hajadonok aránya (29. táblázat).

A házások ennyivel magasabb arányát nem tükrözik azonban a külföldön született nők termékenységi mutatói, sőt – mint a termékenységi mutatókat taglaló fejezetben láttuk –, egyes kisebbségek esetében az országos átlag alatt is maradnak. Ne feledjük azonban, hogy a külföldön született, kisebbségi kötődésűek hatalmas hányada közvetlenül a népszámlálást megelőző években telepedett le Magyarországon, s látott hozzá életének berendezéséhez az új környezetben.

28. táblázat. A 15 éves és idősebb, külföldön született kisebbségi kötődésű nők megoszlása családi állapot szerint százalékban

Kisebbség	Hajadon	Házas	Özvegy	Elvált
Bolgár	13,01	52,45	21,11	13,43
Cigány	27,99	48,76	14,67	8,58
Görög	20,16	45,40	24,29	10,16
Horvát	20,34	48,83	25,85	4,98
Lengyel	9,98	68,77	8,69	12,56
Német	15,02	56,79	18,14	10,05
Örmény	20,73	50,00	18,90	10,37
Román	23,36	57,66	8,80	10,18
Ruszin	12,06	60,44	13,49	14,01
Szerb	32,02	47,86	12,69	7,44
Szlovák	15,51	53,02	22,52	8,96
Szlovén	17,30	49,73	26,49	6,49
Ukrán	19,85	58,16	10,08	11,91
Összes	18,48	56,16	15,18	10,18

29. táblázat. A 15 éves és idősebb nők megoszlása családi állapot szerint százalékban (összefoglalás)

	Hajadon	Házas	Özvegy	Elvált
Népesség	22,09	49,38	18,53	10,00
Kisebbség	25,89	48,21	17,40	8,51
Külföldön született	18,48	56,16	15,18	10,18

Szemléletes példa, hogy a külföldön született román kötődésűek több mint 20%-ának egy évvel a 2001. évi népszámlálás eszmei időpontja előtt még nem Magyarországon volt a lakhelye (30. táblázat).

30. táblázat. A 2001. évi népszámlálás során
külföldön született, román kötődésűként összeírt
személyek lakhelye 2000. február 1-jén

Ország	Fő	Arány, %
Ismeretlen	82	1,13
Amerikai Egyesült Államok	8	0,11
Ausztria	8	0,11
Izrael	3	0,04
Jugoszlávia	3	0,04
Kanada	2	0,03
Macedónia	1	0,01
Magyarország	5696	78,18
Moldova	7	0,10
Nagy-Britannia	1	0,01
Németország	5	0,07
Réunion	5	0,07
Románia	1455	19,97
Svájc	1	0,01
Szlovákia	3	0,04
Ukrajna	6	0,08
Összesen	7286	100,00

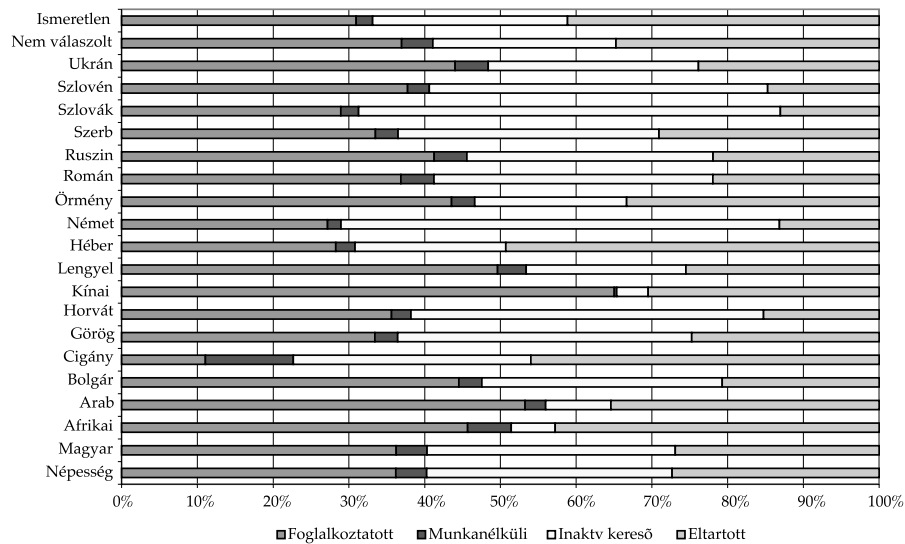
Társadalmi-gazdasági helyzet

A kisebbségi kötődésűek társadalmi-gazdasági helyzetét tekintve egyedül a cigányság esetében mutatható ki hátrányos helyzet, de ott halmozott formában. A cigányság esetében viszont elenyésző a külföldön születettek aránya: a fél százalékot sem éri el.

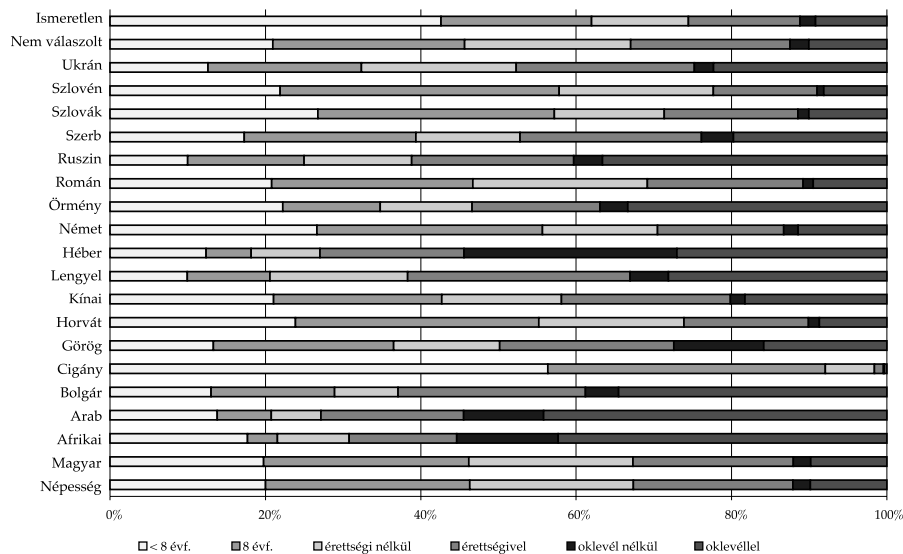
Bevontuk viszont elemzésünk e részébe a kisebbségi törvényben nem nevesített kisebbségeket, kínaiakat, afrikaiakat, arabokat, zsidókat – illetve héber anyanyelvűeket – is, azt példázván, hogy társadalmi-gazdasági helyzetük, produktivitásuk szempontjából kiemelkedő teljesítményt nyújtanak.

GAZDASÁGI AKTIVITÁS

A kisebbségek közül a foglalkoztatottak aránya a kínai, az arab és a lengyel anyanyelvűek esetében a legmagasabb, a munkanélküliek aránya – a cigányság kivételével – nem sokban tér el a 4% körüli országos átlagtól. Viszont a németek esetében mindössze 1,77%, a népszámlálás során összeírt 2414 kínai között pedig 8 fő volt munkanélküli (0,33%) (17. ábra).

17. ábra. A népesség megoszlása anyanyelv és gazdasági aktivitás szerint (2001)

18. ábra. A népesség megoszlása anyanyelv és képzettség szerint (2001)

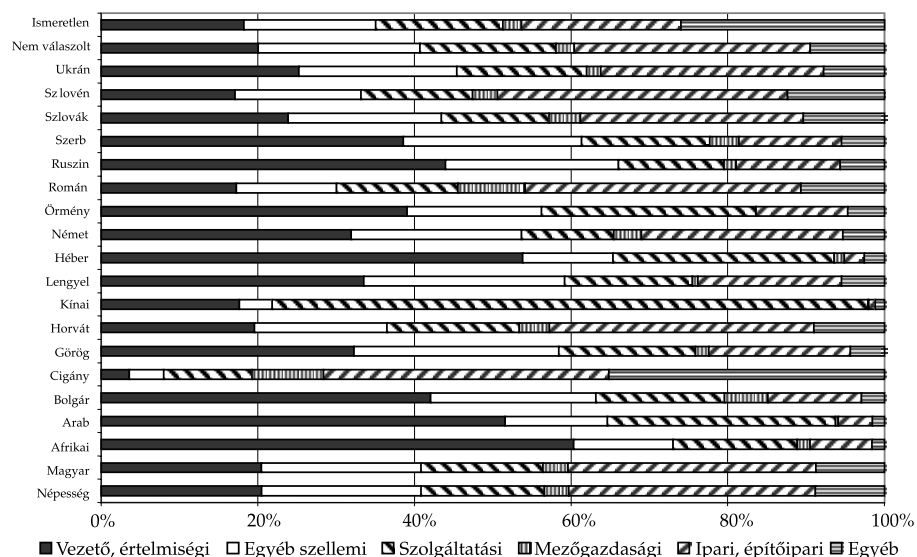
KÉPZETTSÉG

Képzettség szempontjából az egyetemi végzettségűek aránya az afrikaiak, az arabok és a héber esetében a legnagyobb, a legalább középiskolai végzettséggel rendelkezők tekintetében a héber és a lengyel anyanyelvűek állnak az

élvonalban. Az idősebb korösszetételű kisebbségek esetében a középiskolai végzettségűek aránya valamelyest az 50% körüli átlag alatt van, de – ugyan-csak a cigányság kivételével – a legalacsonyabb arány (a szlovéneké) is 41% (18. ábra).

FOGLALKOZÁS

Tevékenységi ágazatok tekintetében a vezetők körében az afrikai, héber, arab anyanyelvűek vannak képviselve a legnagyobb arányban, de a ruszinok, a bolgárok és a szerbek sem sokkal maradnak el mögöttük. Az egyéb szellemi foglalkozások esetében a görögök és lengyelek vannak felülreprezentálva, míg a szolgáltatások terén a kínaiak felülmúlhatatlanok. Valójában e tekintetben is a cigányság arányai az igazán problematikusak; valamelyest hátrányosak még a szlovének és a románok jellemzői (19. ábra).

19. ábra. A népesség megoszlása anyanyelv és tevékenységi ágazat szerint

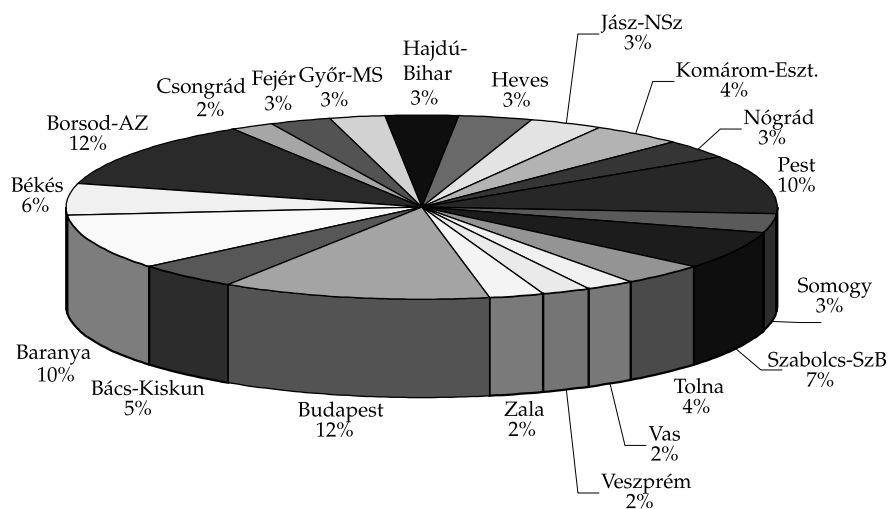
Területi megoszlás

A magyarországi kisebbségek viszonylag szórtnak élnek. Összlétszámuk mind-össze egy megyében, Baranyában haladja meg a megye lakosságának 10%-át (31. táblázat, 20. ábra).

Ugyanakkor minden megyében élnek kisebbségi kötődésűek, de egy megyében sem összpontosul a kisebbségek összlétszámának több mint 10%-a, egyedül a főváros esetében, ahol 12%-ot tesz ki, de – mint látni fogjuk – itt alapvetően a külföldön születettekről van szó.

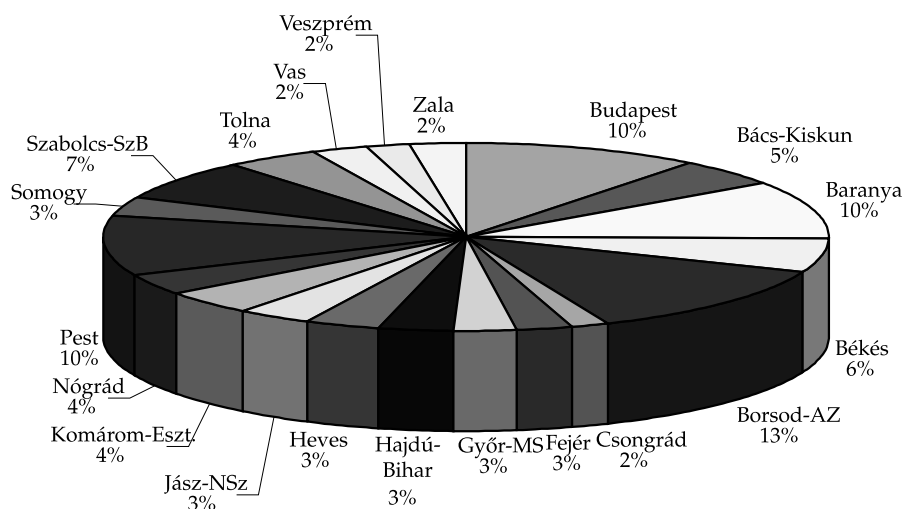
31. táblázat. A kisebbségek aránya a megyék összlakosságában

Megye	Népesség	Kisebbségi	Kisebbségi százalék
Budapest	1 777 921	53 646	3,02
Bács-Kiskun	546 517	21 444	3,92
Baranya	407 448	42 797	10,50
Békés	397 791	24 838	6,24
Borsod-Abaúj-Zemplén	744 404	53 021	7,12
Csongrád	433 344	8 681	2,00
Fejér	434 317	11 573	2,66
Győr-Moson-Sopron	434 706	11 871	2,73
Hajdú-Bihar	552 998	14 709	2,66
Heves	325 727	14 769	4,53
Jász-Nagykun-Szolnok	415 917	13 912	3,34
Komárom-Esztergom	316 590	18 399	5,81
Nógrád	220 261	15 124	6,87
Pest	1 083 877	45 099	4,16
Somogy	335 237	14 893	4,44
Szabolcs-Szatmár-Bereg	582 256	29 354	5,04
Tolna	249 683	18 165	7,28
Vas	268 123	9 836	3,67
Veszprém	373 794	9 978	2,67
Zala	297 404	10 469	3,52
Összesen	10 198 315	442 578	4,34

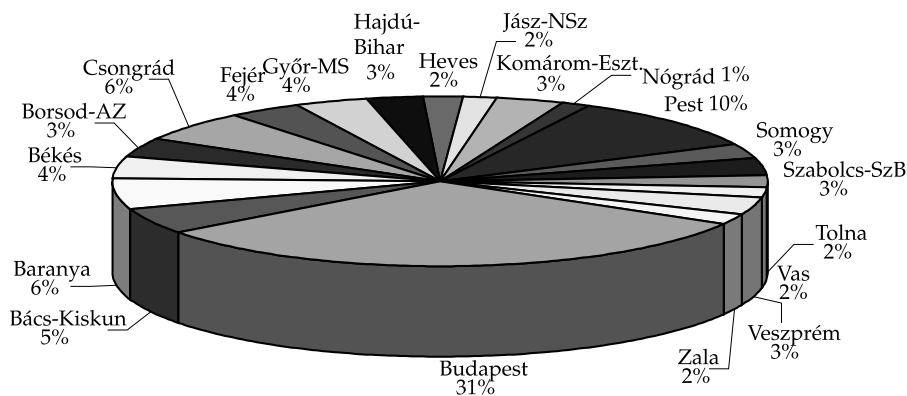

20. ábra. A kisebbségek összlétszámának megoszlása megyénként

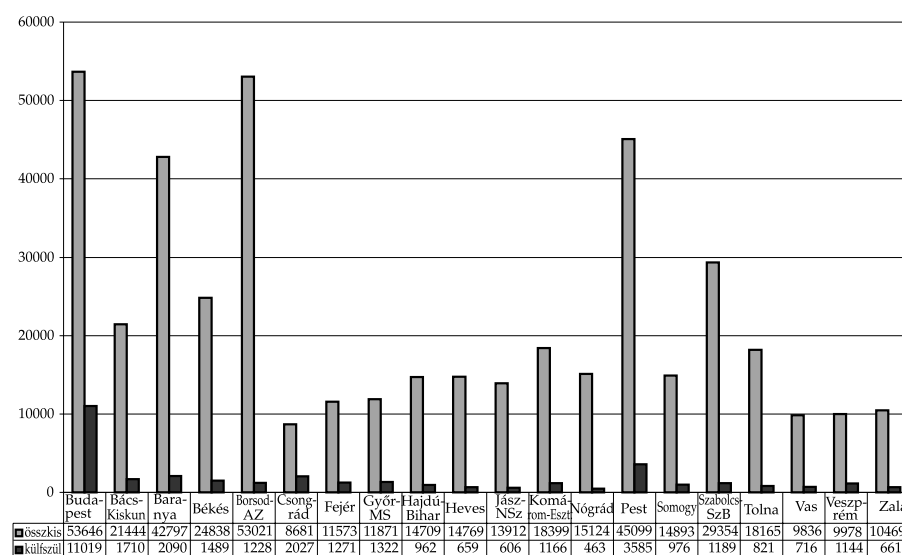
A Magyarországon született kisebbségek összlétszámából mindössze két megyére és Budapestre esik 10%-nál nagyobb arány: az összes kisebbségi 12,71%-a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében él, 10,46%-uk Budapesten, 10,19%-uk pedig Pest megyében (21. ábra).

21. ábra. A Magyarországon született kisebbségi kötődésűek megoszlása megyénként

22. ábra. A külföldön született kisebbségi kötődésűek megoszlása megyénként

23. ábra. Az összes kisebbségek és a külföldön születettek száma megyénként

Ezzel szemben a külföldön született kisebbségi kötődésűek majd 42%-a Közép-Magyarországon (Budapesten és Pest megyében) él, s fennmaradó hányaduk megoszlása a többi megyékben alig éri el a 4–5%-ot (22. és 23. ábra).

Ugyanakkor vannak megyék, amelyekben a külföldön született kisebbségek az adott kisebbség igen jelentős hányadát képezik. Mint a korábbi adatokból láthattuk, a ruszinok körében a külföldön születettek már országos szinten is többséget alkotnak, és a románok is közel állnak ehhez az arányhoz. Emellett az összes megye között mindössze két olyan van, amelyben a Magyarországon született ruszinok száma meghaladja a külföldön születetteket. Hasonló a helyzet a románok esetében: csupán a Romániával határos két megyében, Békésben és Hajdú-Biharban vannak az ottani románság körében többségben a Magyarországon születettek. De más kisebbségek esetében is megállapítható, hogy immár vannak az országnak olyan területei, megyéi, ahol a külföldön született kisebbségek többséget alkotnak az adott kisebbségi kötődésűek között. Így van ez a bolgárok esetében Csongrád és Heves megyében, az örmények esetében Békés és Szabolcs-Szatmár megyében. A külföldön született horvátok és szerbek sem csak a déli határ menti megyékben telepedtek le. Az elhagyott otthonhoz való közelség mellett az új egzisztencia megteremtésének lehetőségei is befolyásolhatták őket, amikor a szerbek viszonylag nagy számban telepedtek le Győr-Moson-Sopron, Vas, Somogy, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megyékben, a külföldön született horvátok pedig Békés és Hajdú-Bihar megyékben képeznek többséget a horvát kötődésűeken belül. A külföldön született ukránok sem elsősorban az ország keleti

megyében telepedtek le. Ők Budapesten, Fejér, Heves és Veszprém megyében is többséget alkotnak az ukrán kötődésűek között. A külföldön született lengyelek az ország két „végpontját” jelentő megyében, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Vas megyében alkotnak többséget (32. táblázat).

Identitásjellemzők

Mint Kosztolányi írta, nincsenek többé titokzatos szobáink, mint a középkori várkastélyokban, de lelkünkben még mindig vannak ilyen titokzatos szobák. Nos, az identitással, az egyén önazonosságával összefüggő tényezők jelentős része is ezekben a lelki „titokzatos szobákban” rejtezik. A személyiség alakulását egy gyerekkori emlékkép, egy olvasmányélmény, máskor egy családi vagy nemzeti sorstragédia is befolyásolhatja meghatározó módon. S eközben a nemzeti-etnikai azonosságtudat, magán belül is számos árnyalattal és változattal, csak egy a számtalan személyiségjegy közül, amely, ha ehhez megfelelő a társadalmi-történelmi környezet, többé-kevésbé harmonikusan belesimul a többi személyiségjegy közé, kiélezett helyzetekben viszont a kollektív cselekvés alapvető mozgatórugója.

Nem négy népszámlálási kérdés, de négyszáz mélyinterjú se tudna végső eligazodást nyújtani a személyiség összetett szerkezetében. A népszámlálásnak azonban nem is ez a feladata.

A népszámlálási adatok alapvetően nem arról tanúskodnak, hogy ki milyen, hanem hogy mit vall magáról, mit tart fontosnak és mit hajlandó identitására vonatkozóan a köz tudtára adni. Ha ugyanis a nemzeti-etnikai hovatartozást közjogi kategóriaként is értelmezzük – márpedig a nemzeti-etnikai kérdések rendezésének csak ez a járható útja –, akkor az egyén állásfoglalása, akaratnyilvánítása nélkülözhetetlen. Senki nem képes, és végképp nincs felhatalmazva arra, hogy másokat nemzeti hovatartozás, anyanyelv vagy akár vallás szerint besoroljon.

Ilyen szempontból a 2001. évi népszámlálási adatok az eddigieknél sokkal árnyaltabb képet mutatnak a népességnek a nemzeti-etnikai identitáshoz való viszonyáról. Természetesen ezeket az adatokat azon feltételek között kell értelmezni, amelyek között keletkeztek: nyilván másfajta eredmények születnek, ha a nyilatkozás jogkövetkezményei mások. Emellett az is feltételezhető, hogy egyes kategóriákat nem értelmeztek egyformán a kérdezettek, de valószínűleg még a kérdezők jó része sem. Nem tudjuk pontosan, ki mit értett a nemzet fogalmán, és hol jelölte meg a határt nemzeti hovatartozás és kulturális kötődés között. E kérdéseket még sokszor fogjuk körüljárni. Egy azonban kétségtelen: a népszámlálás során kisebbségi kötődésüket jelölők meghatározták azoknak a személyeknek a minimális körét, akik számára a nemzeti-etnikai identitás fontos kategória, amelyet számon tartandónak tekintenek és nyilatkozni is hajlandók róla.

Ha felidézzük a népszámlálási kérdőívet (lásd az A népszámlálás módszertana című fejezetet), akkor látjuk, hogy az identitásra vonatkozó 4 kérdés-

32. táblázat. A külföldön születettek aránya

Megye	Bolgár	Cigány	Görög	Horvát	Lengyel	Német
Budapest	48,88	1,48	23,84	25,66	42,47	14,85
Bács-Kiskun	32,65	0,52	6,09	7,43	42,00	7,48
Baranya	36,05	0,30	22,27	8,71	37,13	2,99
Békés	21,74	1,54	4,72	62,86	33,71	10,43
Borsod-A.-Z.	34,41	0,14	21,28	21,95	22,76	12,28
Csongrád	52,05	1,75	16,74	56,49	36,75	20,77
Fejér	33,33	0,49	27,67	22,29	49,55	5,64
Győr-Moson-Sopron	40,00	1,02	13,11	1,84	50,00	12,03
Hajdú-Bihar	19,28	0,27	16,23	52,78	35,50	23,61
Heves	58,82	0,16	7,06	25,00	43,40	25,53
Jász-Nagykun-Sz.	31,43	0,13	9,62	33,33	40,96	28,21
Komárom-Esztergom	39,66	1,05	11,05	26,32	37,50	3,75
Nógrád	28,57	0,37	7,89	29,41	52,54	9,33
Pest	41,61	0,71	11,71	9,15	47,10	5,50
Somogy	10,53	0,42	8,54	10,44	45,16	20,22
Szabolcs-Szatmár	18,60	0,31	9,23	50,00	61,19	15,54
Tolna	31,82	0,35	6,12	31,76	40,26	3,33
Vas	45,45	0,63	9,09	1,54	60,71	14,16
Veszprém	36,00	1,16	4,55	14,50	48,50	6,67
Zala	21,74	0,21	10,00	1,90	39,71	25,14
Összes	42,22	0,45	19,51	7,97	42,03	8,11

re 15 féle válasz adható. A kérdések számát kiegészíthetjük még más összetevőkkel, mint amilyen a nyelvtudás vagy az egyes kisebbségek esetében rendkívül fontos szerepet játszó vallás, és ezáltal árnyaltabb képet kaphatunk a kérdezett identitásának kifejezési módjáról és mértékéről.

Alapvetően azonban az identitásra vonatkozó négy népszámlálási kérdés korlátai között az adott nemzeti-etnikai közösség identitásának következő elemeit tudjuk megkülönböztetni.

1. Az identitásmegvallás kompaktsága

Kisebbségenként igen eltérő azoknak az aránya, akik a nemzeti-etnikai identitásra vonatkozó minden kérdés esetében az adott kisebbséghez tartozónak vallották magukat (a 14. számú válaszkombinációt választók). Ők képezik az adott identitásközösség magját, körülöttük helyezkednek el azok, akik csak egy-egy szempont alapján vallották magukat az adott kisebbséghez tartozónak.

2. A domináns identitáskategória

Az identitásra vonatkozó négy kérdés közül kettő nyújt lehetőséget valamilyen mértékű objektív valorizációra. Ténykérdés egyrészt, hogy egy adott személy milyen nyelven tanult meg először beszélni, tehát hogy mi az anyanyelve. Ugyancsak objektívizálható az a körülmény, hogy egy adott családi körben milyen nyelvet beszélnek. Ezzel ellentétben a másik két kérdésre ad-

az egyes kisebbségekhez tartozók körében megynként

Örmény	Román	Ruszin	Szerb	Szlovák	Szlovén	Ukrán	Mind
33,89	77,90	57,96	52,41	12,37	16,67	53,00	20,54
33,33	74,00	67,95	36,10	2,47	8,55	31,99	7,97
11,43	58,65	68,09	29,87	34,00	8,13	31,19	4,88
68,00	12,51	56,10	25,77	1,28	1,53	40,17	5,99
33,33	70,48	15,11	42,22	10,84	9,16	46,81	2,32
18,75	55,67	66,10	52,76	8,67	18,42	50,00	23,35
45,95	82,86	77,42	33,33	36,69	9,21	52,16	10,98
35,29	81,03	52,94	62,03	57,95	6,50	36,84	11,14
25,00	31,12	63,79	59,57	34,88	9,80	52,34	6,54
22,22	84,02	69,05	46,67	8,47	11,76	51,46	4,46
12,50	72,00	73,91	45,24	27,41	14,89	39,37	4,36
24,14	79,23	52,00	36,71	5,12	7,52	45,32	6,34
0,00	66,96	63,64	30,77	3,33	6,76	43,09	3,06
22,52	80,69	58,70	11,64	3,52	6,33	46,92	7,95
3,23	58,64	41,46	62,50	33,78	11,11	33,75	6,55
63,33	85,23	84,72	52,17	13,69	4,84	74,10	4,05
30,43	59,29	73,33	30,49	23,08	10,94	42,36	4,52
40,00	83,23	64,29	58,33	17,19	1,67	46,23	7,28
18,18	82,56	70,93	44,78	35,26	15,49	52,19	11,47
25,00	78,67	59,09	51,28	30,00	17,72	38,46	6,31
31,42	49,30	54,93	38,21	6,01	6,35	49,63	7,93

ható válasz csakis teljesen szubjektív lehet: az illetőnek kell eldöntenie, mely nemzetiséghez tartozónak „érzi magát”, akárcsak azt, hogy mely nemzetiség kulturális értékeihez, hagyományaihoz „kötődik”.

Valamennyi magyarországi kisebbség esetében nagyobb azoknak a száma, akik szubjektív vállalásuk alapján kerültek az adott kisebbségi kötődésűek körébe (tehát nemzetiségük vagy kulturális kötődésük megvallása alapján), mint azoké, akik a legalább valamelyest objektívizálható szempontok, az anyanyelv vagy a családi, baráti közösségben beszélt nyelv alapján kerültek oda. Általánosságban ezt a körülményt úgy értelmezhetjük, hogy az elmúlt évtizedek-évszázadok során a kisebbségek erőteljes asszimiláció részesei voltak, ugyanakkor kisebbségi kötődésük mostani megvallása a nemzeti-etnikai azonosságtudat újjáéledésének jele. A kötődés irányait jelző, egyes identitáskategóriák dominanciája azonban kisebbségenként eltérő, amiből rájuk és jövőjükre vonatkozóan vonhatunk le következtetéseket.

3. A kötődés irányai

Mint már említettük, az identitásra vonatkozó kérdésekre akár három válasz is adható volt. A három választ adók száma statisztikailag elenyésző, a két választ adók pedig egyik válaszként döntő többségben a magyart jelölték meg. Ezeknek a kisebbségen belüli aránya azonban kisebbségenként nagymértékben különbözik.

33. táblázat. A kisebbségek összlétszámának

Kombi- náció	Nemze- tiség	Kult. kötődés ¹	Anya- nyelv	Cs. ²	Nyelv- tudás	Bolgár	Cigány	Görög
01	X	-	-	-	-	3,89	31,39	1,72
02	-	X	-	-	-	14,55	2,70	52,82
03	-	-	X	-	-	6,82	1,03	1,28
04	-	-	-	X	-	8,51	1,50	2,51
06	X	X	-	-	-	3,37	34,04	4,00
07	X	-	X	-	-	2,72	0,50	0,51
08	X	-	-	X	-	0,47	0,55	0,21
09	X	-	-	-	X	0,99	0,74	0,41
10	X	-	X	X	-	0,91	0,50	0,24
11	X	X	X	-	-	12,31	1,92	3,99
12	X	X	-	X	-	4,02	3,31	2,87
13	X	X	-	-	X	2,46	1,43	2,16
14	X	X	X	X	-	27,50	17,97	21,79
15	-	X	X	-	-	1,77	0,16	0,50
16	-	X	-	X	-	2,81	0,51	1,50
17	-	X	-	-	X	2,85	0,29	2,78
18	-	X	X	X	-	1,47	0,47	0,36
19	-	-	X	X	-	2,59	1,00	v0,35
<i>Összes kisebbség</i>								
Nemzetiség						58,64	92,35	37,91
Kulturális kötődés						73,10	62,81	92,76
Anyanyelv						56,09	23,55	29,02
Családi, baráti közösségben használt nyelv						48,27	25,80	29,82
Csak nyelvtudás						6,30	2,46	5,35
Anyanyelv + családi, baráti köz. használt nyelv + nyelvtudás						78,20	31,87	41,46
Nemzetiség + kulturális kötődés						82,08	96,48	95,86

¹ Kulturális kötődés; ² Családi, baráti közösségben használt nyelv.

4. A válaszmegtagadók száma

A népszámlálás során a legtöbben a kulturális kötődést tudakoló kérdésre tagadták meg a választ: több mint 628 ezren. Az anyanyelv kérdésére viszont 541 ezren nem kívántak válaszolni. A kisebbségi identitás bizonytalanságáról tanúskodik az az arány, amelyben az egyes kisebbségi anyanyelvet vallók az identitással kapcsolatos másik három kérdésre megtagadták a választ.

Jelen elemzés keretében az érdekel bennünket, miben térnek el a Magyarországon született és a külföldön született kisebbségi kötődésűek fentebb ismertetett identitásjellemzői.

Mint mondtuk, a megfigyelésünk tárgyát képező népszámlálási lakónépességből azon összeírtaknak az identitásra vonatkozó válaszait válogattuk le, akik az identitásra vonatkozó négy kérdés legalább egyikénél jelezték valamely nevesített kisebbséghez való kötődésüket. Ez a kötődés azonban mind

válaszkombinációk szerinti megoszlási aránya

Horvát	Lengyel	Német	Örmény	Román	Ruszin	Szerb	Szlovák	Szlovén	Ukrán
2,43	3,62	3,06	16,65	2,37	6,11	3,44	5,14	4,59	9,28
11,19	15,69	12,36	34,59	6,30	12,46	14,16	17,72	9,25	4,75
6,28	3,56	3,08	3,35	10,27	9,91	4,37	7,20	6,11	7,75
8,25	9,93	14,11	5,06	13,42	12,07	14,84	14,19	7,84	9,56
4,15	3,95	7,75	13,73	2,39	5,82	3,86	5,67	4,35	2,54
1,15	1,65	0,85	0,43	2,59	3,08	1,06	0,99	1,57	2,31
0,85	0,23	0,65	0,17	0,71	0,48	0,33	0,92	0,19	0,47
0,87	1,11	2,82	0,26	2,86	0,29	1,28	1,56	0,48	1,58
0,92	0,91	0,54	0,60	1,54	1,59	0,57	0,45	1,20	1,08
6,83	11,04	4,18	3,35	6,82	7,79	5,56	2,65	5,28	6,03
5,58	4,06	6,34	1,97	2,81	4,04	3,03	8,07	3,10	0,88
3,96	1,91	10,26	1,29	3,80	0,77	2,63	5,14	1,57	1,72
33,88	29,10	15,16	14,76	28,20	22,85	30,15	14,48	40,27	42,68
1,64	1,22	1,13	0,26	1,71	1,68	0,95	1,37	1,35	1,20
2,98	4,78	4,05	0,69	2,65	3,70	4,60	4,92	1,68	1,43
4,06	4,57	10,54	0,34	5,32	0,72	5,73	6,58	1,14	1,70
2,24	1,11	1,53	0,77	1,99	2,31	1,14	1,24	2,98	1,70
2,74	1,56	1,59	1,72	4,26	4,33	2,29	1,72	7,06	3,31
60,62	57,58	51,61	53,22	54,09	52,81	51,92	45,06	62,60	68,58
76,51	77,43	73,30	71,76	61,98	62,15	71,82	67,82	70,96	64,64
55,68	50,16	28,06	25,24	57,38	53,54	46,10	30,09	65,81	66,08
57,44	51,69	43,97	25,75	55,58	51,37	56,95	45,99	64,32	61,13
8,89	7,58	23,62	1,89	11,97	1,78	9,63	13,28	3,19	5,00
82,23	76,75	90,00	35,02	88,94	75,61	78,53	71,47	81,81	83,43
82,74	84,95	81,22	89,87	72,05	73,69	78,50	76,88	78,99	79,37

intenzitását, mind jellegét tekintve kisebbségenként különböző. Ezt szemlélteti a 33. táblázat.

A legjellemzőbb mutató azoknak az aránya, akik az identitásra vonatkozó mind a négy kérdés esetében jelölték az adott kisebbséghez való tartozásukat. Ezek a 14. számú válaszkombinációt jelölők tették a legtudatosabban egyértelművé az adott kisebbséghez való ragaszkodásukat. Arányuk az ukránok és a szlovének esetében a legmagasabb, 42, illetve 40 százalék feletti. Ez az arány még a horvátok esetében haladja meg valamivel az egyharmadot. Velük ellentétben a szlovákok és az örmények esetében az e válaszkombinációt választók aránya a 15%-ot sem éri el. Mindkét esetben az alacsony arányszám az adott kisebbség nyelvét anyanyelvüknek vallók alacsony részesedéséből ered. Miközben azonban az örmények körében magukat örmény anyanyelvűnek vallók ugyanúgy mintegy 25%-ot tesznek ki, mint azok, akik azt nyi-

34. táblázat. A külföldön született kisebbségek

Kombináció	Nemzetiség	Kult. kötődés ¹	Anyanyelv	Cs. ²	Nyelvtudás	Bolgár	Cigány	Görög
01	X	-	-	-	-	0,72	13,63	0,70
02	-	X	-	-	-	0,92	5,15	8,84
03	-	-	X	-	-	8,19	13,84	2,95
04	-	-	-	X	-	1,74	12,88	2,17
06	X	X	-	-	-	0,31	14,27	0,85
07	X	-	X	-	-	5,02	0,32	1,71
08	X	-	-	X	-	0,20	0,32	0,23
09	X	-	-	-	X	1,02	1,29	0,78
10	X	-	X	X	-	1,54	1,72	1,09
11	X	X	X	-	-	22,01	2,58	11,63
12	X	X	-	X	-	1,43	3,33	1,55
13	X	X	-	-	X	0,82	1,07	1,94
14	X	X	X	X	-	48,21	19,85	60,70
15	-	X	X	-	-	1,94	0,21	1,32
16	-	X	-	X	-	0,61	0,64	0,54
17	-	X	-	-	X	0,61	0,32	1,24
18	-	X	X	X	-	1,64	0,54	0,93
19	-	-	X	X	-	3,07	8,05	0,85
<i>Külföldön született összes kisebbség</i>								
Nemzetiség						81,27	58,37	81,16
Kulturális kötődés						78,51	47,96	89,53
Anyanyelv						91,61	47,10	81,16
Családi, baráti közösségben használt nyelv						58,44	47,32	68,06
Csak nyelvtudás						2,46	2,68	3,95
Anyanyelv + családi, baráti köz. használt nyelv + nyelvtudás						98,06	66,95	89,61
Nemzetiség + kulturális kötődés						87,00	65,24	94,03

¹ Kulturális kötődés; ² Családi, baráti közösségben használt nyelv.

latkozták, hogy családi, baráti közösségben használják az örmény nyelvet, addig a szlovák kötődésűek közül sokkal (mintegy 16%-kal) többen jelezték a szlovák nyelv használatát, mint amennyien azt anyanyelvüknek vallották. Ugyancsak alacsony a „minden vonatkozásban” németek aránya: alig haladja meg a 15%-ot. Az alacsony arány esetükben is az anyanyelvet vallók alacsony (28%-os) részesedésének folyamánya. A cigányság helyzete e tekintetben is specifikus: igaz, hogy esetükben is mindössze 18%-ot tesz ki a mind a négy identitáskategóriát jelölők száma, viszont a cigány kötődésűek több mint 92%-a vallotta magát cigány nemzetiségűnek, ami a nevesített kisebbségek közötti legmagasabb arány.

Vizsgáljuk meg most a külföldön születettek identitásjellemzők szerinti „kompaktságát”! Mindenekelőtt azt tapasztaljuk, hogy a nevesített kisebbségek többsége esetében a külföldön születettek között sokkal magasabb a magukat mind a négy identitáskategória tekintetében az adott kisebbséghez

válaszkombinációk szerinti megoszlási aránya százalékban

Horvát	Lengyel	Német	Örmény	Román	Ruszin	Szerb	Szlovák	Szlovén	Ukrán	Mind
1,66	0,46	0,86	9,84	1,13	3,50	1,18	2,63	6,51	3,93	1,96
4,44	1,48	3,57	15,03	1,91	5,34	1,89	7,46	8,79	1,69	3,46
9,37	5,23	7,72	3,28	10,76	13,49	5,66	11,31	9,77	12,10	8,99
18,20	2,59	13,22	3,28	19,35	8,84	26,64	15,72	26,38	10,82	14,25
1,76	0,32	0,79	10,66	0,97	3,50	0,71	0,97	2,93	2,48	1,60
1,95	3,19	2,38	1,09	2,65	4,64	0,93	2,46	1,30	4,20	2,58
0,59	0,00	0,52	0,00	0,66	0,35	0,50	0,64	0,00	0,68	0,50
1,76	0,88	1,08	0,27	3,87	0,18	1,60	3,73	0,98	2,97	2,06
1,61	1,53	1,95	1,91	1,10	2,10	1,00	0,93	0,98	1,74	1,51
6,15	22,85	8,94	8,74	7,22	10,51	4,06	6,78	5,21	10,82	9,25
2,20	1,39	2,14	1,09	2,13	2,10	2,03	2,71	0,98	1,01	1,97
2,73	0,83	1,88	1,37	4,28	0,44	2,07	3,90	2,28	3,30	2,56
30,88	53,10	40,71	37,43	25,95	32,05	30,91	20,59	19,87	33,34	34,82
1,07	1,85	1,90	0,55	1,78	2,10	0,82	1,95	2,93	1,96	1,68
4,24	0,79	2,13	0,00	3,44	2,80	6,70	5,17	3,58	1,83	2,85
6,15	0,83	3,94	0,27	8,56	0,35	7,02	9,19	2,28	3,05	4,89
1,80	0,88	1,88	1,64	1,22	2,98	2,03	1,99	2,28	1,50	1,62
3,46	1,80	4,41	3,55	3,01	4,73	4,27	1,86	2,93	2,56	3,44
51,27	84,55	61,24	72,40	49,96	59,37	44,98	45,34	41,04	64,48	58,81
61,41	84,32	67,87	76,78	57,48	62,17	58,23	60,72	51,14	60,99	64,70
56,29	90,43	69,87	58,20	53,69	72,59	49,68	47,88	45,28	68,24	63,89
62,98	62,07	66,96	48,91	56,86	55,95	74,07	49,62	57,00	53,49	60,98
10,63	2,54	6,89	1,91	16,72	0,96	10,68	16,82	5,54	9,32	9,51
92,15	97,73	90,00	64,48	95,99	87,65	96,23	88,94	81,76	91,90	92,98
68,98	90,38	74,65	89,89	66,88	72,94	63,43	71,10	60,91	74,51	73,31

tartozónak vallók aránya. A legmagasabb – több mint 60% – a görögök esetében, de a lengyeleknél is meghaladja, a bolgároknál megközelíti az 50%-ot (34. táblázat).

Ha a két táblázatot összevetjük, azt tapasztaljuk, hogy a 14. számú válaszkombinációt vallók tekintetében a különbség a görögök esetében a legnagyobb: majd 39%. De közvetlenül utánuk következnek a németek több mint 25%-os különbséggel. Ezek azok a kisebbségek, amelyek számára a külföldről érkezők jelentős identitáserősítő potenciált jelentenek. Érdekes viszont megfigyelni, hogy az úgymond „kompakt”, zártabb etnikumok, mint a horvátok és főképp a szlovének esetében a külföldön születettek kisebb aránya vallotta magát minden kategória alapján az adott kisebbséghez tartozónak, alacsonyabb az anyanyelvet vallók aránya, és elsősorban a családi, baráti közösségben használt nyelv feltüntetése révén kerültek az elemzés körébe (35. táblázat).

35. táblázat. Az összes kisebbségiek és a külföldön született kisebbségiek

Kombináció	Nemzetiség	Kult. kötődés ¹	Anyanyelv	Cs. ²	Nyelvtudás	Bolgár	Cigány	Görög
01	X	-	-	-	-	-3,17	-17,77	-1,02
02	-	X	-	-	-	-13,63	2,45	-43,98
03	-	-	X	-	-	1,37	12,82	1,66
04	-	-	-	X	-	-6,77	11,38	-0,34
06	X	X	-	-	-	-3,06	-19,77	-3,15
07	X	-	X	-	-	2,30	-0,18	1,19
08	X	-	-	X	-	-0,27	-0,22	0,02
09	X	-	-	-	X	0,03	0,55	0,37
10	X	-	X	X	-	0,63	1,22	0,84
11	X	X	X	-	-	9,70	0,65	7,64
12	X	X	-	X	-	-2,58	0,01	-1,32
13	X	X	-	-	X	-1,64	-0,36	-0,22
14	X	X	X	X	-	20,70	1,88	38,91
15	-	X	X	-	-	0,17	0,05	0,82
16	-	X	-	X	-	-2,19	0,13	-0,95
17	-	X	-	-	X	-2,24	0,04	-1,54
18	-	X	X	X	-	0,17	0,06	0,57
19	-	-	X	X	-	0,48	7,05	0,51
Összes kisebbség								
Nemzetiség						22,63	-33,98	43,26
Kulturális kötődés						5,41	-14,85	-3,23
Anyanyelv						35,52	23,56	52,14
Családi, baráti közösségben használt nyelv						10,17	21,52	38,24
Csak nyelvtudás						-3,85	0,23	-1,39
Anyanyelv + családi, baráti köz. használt nyelv + nyelvtudás						19,86	35,09	48,16
Nemzetiség + kulturális kötődés						4,92	-31,25	-1,83

¹ Kulturális kötődés; ² Családi, baráti közösségben használt nyelv.

Első pillantásra megállapíthatjuk, hogy a külföldön született kisebbségi kötődésűek körében azoknak a válaszkombinációknak az aránya magasabb, amelyek egy egyértelmű, határozott identitást jelölnek. Az anyanyelv megvallása például – a románok és szlovének kivételével – nagyobb arányú, mint a magyarországi születésűek körében. Márpedig az anyanyelv megtartása, használata az egyén nemzeti-etnikai identifikációjának egyik legszilárdabb alapja.

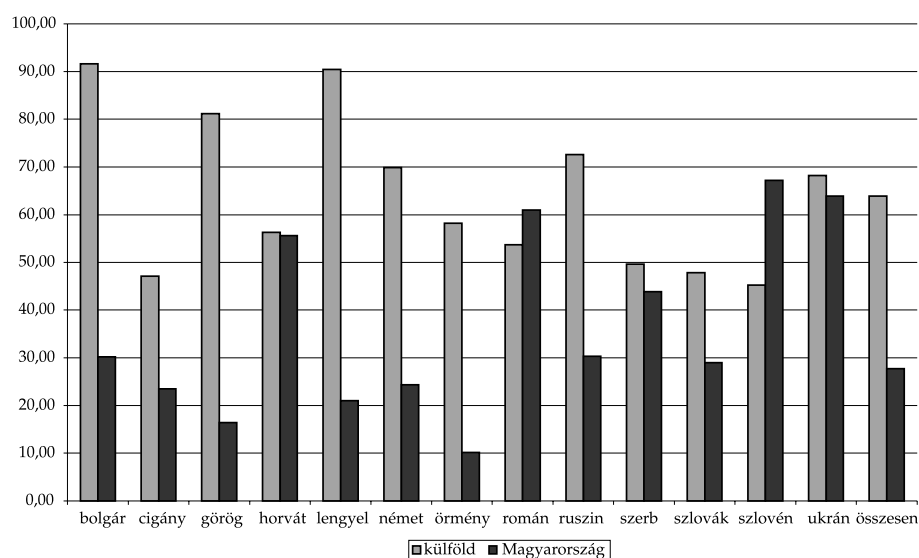
Mint a 24. ábrán látható, a különbség a görögök esetében a legszembevetőbb: miközben a külföldön születettek több mint 81%-a vallja magát görög anyanyelvűnek, addig az összes görög kötődésű esetében ez az arány alig haladja meg a 29%-ot. De hasonlóan magas (40% feletti) ez a különbség a németek és a lengyelek esetében is. A külföldön született örmények minden válaszkategória esetében pozitív eltérést mutatnak a Magyarországon születettekhez képest.

válaszkombinációk szerinti megoszlási aránya közötti eltérés

Horvát	Lengyel	Német	Örmény	Román	Ruszin	Szerb	Szlovák	Szlovén	Ukrán
-0,77	-3,15	-2,20	-6,82	-1,24	-2,61	-2,27	-2,51	1,92	-5,35
-6,75	-14,21	-8,79	-19,56	-4,39	-7,12	-12,28	-10,26	-0,46	-3,06
3,09	1,67	4,64	-0,07	0,49	3,58	1,30	4,11	3,67	4,35
9,94	-7,34	-0,89	-1,79	5,94	-3,23	11,79	1,53	18,54	1,26
-2,39	-3,62	-6,96	-3,08	-1,42	-2,32	-3,15	-4,70	-1,41	-0,06
0,80	1,54	1,52	0,66	0,06	1,56	-0,14	1,47	-0,27	1,89
-0,27	-0,23	-0,12	-0,17	-0,05	-0,13	0,17	-0,28	-0,19	0,21
0,89	-0,23	-1,74	0,02	1,02	-0,11	0,32	2,17	0,50	1,39
0,69	0,61	1,41	1,31	-0,44	0,51	0,43	0,48	-0,22	0,66
-0,69	11,81	4,76	5,40	0,40	2,72	-1,50	4,13	-0,07	4,79
-3,38	-2,68	-4,20	-0,88	-0,69	-1,94	-1,00	-5,36	-2,13	0,13
-1,22	-1,07	-8,38	0,08	0,49	-0,33	-0,56	-1,24	0,71	1,58
-3,00	24,00	25,56	22,67	-2,24	9,20	0,76	6,12	-20,40	-9,33
-0,57	0,63	0,77	0,29	0,07	0,42	-0,13	0,58	1,59	0,76
1,26	-4,00	-1,92	-0,69	0,80	-0,90	2,10	0,25	1,91	0,39
2,08	-3,74	-6,61	-0,07	3,25	-0,37	1,29	2,61	1,14	1,35
-0,44	-0,23	0,35	0,87	-0,77	0,67	0,89	0,75	-0,70	-0,20
0,73	0,25	2,82	1,84	-1,26	0,40	1,99	0,14	-4,13	-0,75
-9,35	26,97	9,64	19,19	-4,13	6,56	-6,94	0,28	-21,56	-4,10
-15,10	6,89	-5,43	5,02	-4,50	0,03	-13,60	-7,10	-19,82	-3,66
0,61	40,27	41,81	32,96	-3,69	19,06	3,58	17,79	20,53	2,16
5,54	10,38	23,00	23,16	1,28	4,58	17,12	3,63	-7,32	-7,64
1,75	-5,04	-16,73	0,02	4,75	-0,82	1,05	3,54	2,35	4,32
9,92	20,98	90,00	29,46	7,05	12,04	17,69	17,47	-0,05	8,47
-13,76	5,43	-6,57	0,02	-5,17	-0,75	-15,08	-5,78	-18,08	-4,86

A különbség a horvátok esetében a legkisebb: mind az összes horvát kötődésű, mind a külföldön született horvát kötődésűek esetében a horvát anyanyelvet vallók aránya 55–56%.

A szabály alól két kivételt tapasztalunk: a szlovén és a román kötődésűek esetében a külföldön születettek kisebb arányban vallották magukat az adott kisebbséghez anyanyelv szerint is tartozóknak, mint amekkora az anyanyelvet vallók aránya az adott kisebbség átlagában. A külföldön született szlovének esetében a kirajzolódó trend külön vizsgálatot kíván. A románok esetében a korábbi román–magyar kötődés és a vegyesházasságok játszhatnak szerepet abban, hogy az anyanyelvet vallók aránya alacsonyabb a Magyarországon születettekéénél. Ezt a feltételezést erősíti, hogy körükben magas a csak nyelvtudást vallók aránya, míg a nemzetiség és kulturális kötődés esetében is kisebb arányban jelezték kötődésüket a románsághoz.

24. ábra. Az adott kisebbséghez anyanyelv szerint kötődők aránya a Magyarországon született és a külföldön született kisebbségi kötődésűek körében

36. táblázat. A külföldön született román kötődésűek

		M a g y a r v á l a s z -									
		00	01	02	03	04	05	06	07	08	09
R o m á n v á l a s z k o m b i n á c i ó k	01					1					
	02	1					1				
	03	3	1		1	39	21			30	3
	04	5				21	11		4	2	2
	06						1				
	07	9				19	7			2	
	08	1			1					1	
	09	1				3	11			2	4
	10	12		2		10	8			2	1
	11	6				293	13			14	
	12	1		1	5	2				1	
	13					3	6		1		
	14	351		4	1	290	518	2		23	3
	15					7	1			43	2
	16								2		
	17	1				1	1		2		
	18	3				2	3	1	1	12	4
	19	8				31	12		1	5	5
Mind		402	1	7	8	722	614	3	11	137	24
Arány		5,5	0,0	0,1	0,1	9,9	8,4	0,0	0,2	1,9	0,3

A többes kötődés kérdését a román kötődésűek példáján vizsgáljuk meg részletesebben. Mint kimutattuk, a külföldön született román kötődésűek 31 országból érkeztek, 98%-uk, vagyis 7134 fő Romániából. A fennmaradó 152 fő esetében a válaszkombinációk aránya nem tér el szignifikáns módon a Romániában születettekétől, tehát statisztikailag elhanyagolható. Ha egy kereszt-táblában összevetjük a román és a magyar kötődésre vonatkozó válaszkombinációk számát, azt tapasztaljuk, hogy a megkérdezettek mindössze 26%-a jelezte mind a négy nemzeti-etnikai identitásra vonatkozó kérdés esetében román kötődését, viszont 46,6%-uk nyilatkozott úgy, hogy mind nemzetisége és kulturális kötődése, mind pedig anyanyelve és a családban beszélt nyelve alapján a magyarsághoz tartozónak vallja magát. Eközben mindössze 402 személy nyilatkozott úgy, hogy a vonatkozó négy kérdés egyikének tekintetében sem kötődik a magyarsághoz, és nem is beszél magyarul (5,5%), 614-en pedig úgy válaszoltak, hogy csupán magyar nyelvismerettel rendelkeznek (8,8%) (36. táblázat).

Hogyan tudnánk a népszámlálási válaszok alapján kötődésének mértéke szerint a román és a magyar kötődés tekintetében besorolni e 7286 személyt? Mi alapján tudnánk meghatározni, hogy az egyik személy „inkább román”, míg a másik „inkább magyar”?

román és magyar válaszkombinációinak megoszlása

k o m b i n á c i ó k										Mind	Arány
10	11	12	13	14	15	16	17	18	19		
2		2		43	1			31	2	82	1,1
44		1		88				4		139	1,9
4		472	4	188		16			2	784	10,8
26	34	11		1263		8		8	15	1410	19,4
3				38				6	23	71	1,0
	1	35		23		92	1	4		193	2,6
3				32	4			6		48	0,7
5		2		143	1	2	1	103	4	282	3,9
		10		4		20	6	3	2	80	1,1
2	2	91		59		40		4	2	526	7,2
3	1	2		109	1			12	17	155	2,1
12		3		191		2		10	84	312	4,3
	2	156	18	403		91	9	10	10	1891	26,0
7	1	37		28		4				130	1,8
14	1	1		221		3		6	3	251	3,4
118		1	2	489		3		4	2	624	8,6
5		27	2	24		4	1			89	1,2
2	4	79	14	50			2	1	5	219	3,0
250	46	930	40	3396	7	285	20	212	171	7286	100
3,4	0,6	12,8	0,5	46,6	0,1	3,9	0,3	2,9	2,3	100	

37. táblázat. A külföldön született román kötődésűek magyar és román válaszkombinációi közötti aránykülönbségek

Kombináció	Nemzetiség	Kult. kötődés ¹	Anyanyelv	Cs. ²	Nyelvtudás	Román	Magyar	Különbség
01	X	-	-	-	-	1,13	0,01	1,11
02	-	X	-	-	-	1,91	0,10	1,81
03	-	-	X	-	-	10,76	0,11	10,65
04	-	-	-	X	-	19,35	9,91	9,44
06	X	X	-	-	-	0,97	0,04	0,93
07	X	-	X	-	-	2,65	0,15	2,50
08	X	-	-	X	-	0,66	1,88	-1,22
09	X	-	-	-	X	3,87	0,33	3,54
10	X	-	X	X	-	1,10	3,43	-2,33
11	X	X	X	-	-	7,22	0,63	6,59
12	X	X	-	X	-	2,13	12,76	-10,64
13	X	X	-	-	X	4,28	0,55	3,73
14	X	X	X	X	-	25,95	46,61	-20,66
15	-	X	X	-	-	1,78	0,10	1,69
16	-	X	-	X	-	3,44	3,91	-0,47
17	-	X	-	-	X	8,56	0,27	8,29
18	-	X	X	X	-	1,22	2,91	-1,69
19	-	-	X	X	-	3,01	2,35	0,66
<i>Összes kisebbség</i>								
Nemzetiség						49,96	66,40	-16,44
Kulturális kötődés						57,48	67,88	-10,40
Anyanyelv						53,69	56,29	-2,59
Családi, baráti közösségben használt nyelv						56,86	83,76	-26,90
Csak nyelvtudás						16,72	1,15	15,56
Anyanyelv + családi, baráti köz. használt nyelv + nyelvtudás						95,99	85,90	10,09
Nemzetiség + kulturális kötődés						66,88	73,69	-6,81

¹ Kulturális kötődés; ² Családi, baráti közösségben használt nyelv.

A pólusok egyikén – a románsághoz tartozóknak – helyezkedik el elsősorban az a 351 személy, aki az identitásra vonatkozó mind a négy kérdésre a románt jelölte, és semmilyen magyar kötődést nem jelölt, sőt még magyarul sem beszél. Ezután következik az az 518 személy, aki a négy identitásra vonatkozó kérdésnél csak a románt jelölte, emellett rendelkezik magyar nyelvismerettel. Ők a román kötődésűek alig 12%-át képezik. De mi legyen a többiekkel?

Középütt talán azt a 403 személyt helyezhetnénk el, akik mind a négy kérdés esetében két-két választ jelöltek: a románt és a magyart.

A népszámlálás logikája szerint a másik – magyar – pólus végére az 1263 személy kerülhetne, aki mind a négy kérdés vonatkozásában megjelölte magyar kötődését, román viszonylatban viszont úgy nyilatkozott, hogy csak a családban beszélt román nyelv kapcsán kötődik a románsághoz.

De vajon a román nyelv mindennapi használata nem jelent-e szorosabb identitásjellemzőt, mint mondjuk a kulturális kötődés kinyilvánítása annak alapján, hogy valamely ősrünk az adott kisebbséghez tartozott?

Az identitáskategóriánként összevont válaszkombinációk összehasonlítása azt mutatja, hogy a külföldön született román kötődésűek csoportja egészében erősebben kötődik a magyarsághoz, mint a románsághoz (37. táblázat). Vizsgáljuk meg, hogy alakulnak a román–magyar kettős kötődésű válaszkombinációk arányai a román anyanyelvűek, illetve a magukat román nemzetiségűnek vallók csoportján belül (38. táblázat).

38. táblázat. A román anyanyelvűek és román nemzetiségűek magyar válaszkombinációi

kombináció	Magyar válaszkombinációk					Román anyanyelvű	Román nemzetiségű	Különbség
	nemzetiség	kulturális kötődés ¹	anyanyelv	csal. ¹	nyelvtudás			
01	X	-	-	-	-	0,03	0,00	0,03
02	-	X	-	-	-	0,20	0,26	-0,06
03	-	-	X	-	-	0,07	0,26	-0,19
04	-	-	-	X	-	23,53	23,04	0,48
06	X	X	-	-	-	0,10	0,07	0,03
07	X	-	X	-	-	0,07	0,04	0,03
08	X	-	-	X	-	4,46	1,67	2,79
09	X	-	-	-	X	0,61	0,30	0,32
10	X	-	X	X	-	0,68	1,11	-0,43
11	X	X	X	-	-	0,34	0,22	0,12
12	X	X	-	X	-	30,88	11,17	19,71
13	X	X	-	-	X	1,29	0,67	0,63
14	X	X	X	X	-	26,52	38,78	-12,25
15	-	X	X	-	-	0,00	0,26	-0,26
16	-	X	-	X	-	9,09	9,17	-0,07
17	-	X	-	-	X	0,65	0,63	0,02
18	-	X	X	X	-	0,75	7,01	-6,26
19	-	-	X	X	-	0,72	5,34	-4,63

¹ Családi, baráti közösségben használt nyelv.

Mint látjuk, mind a román anyanyelvűek, mind a román nemzetiségűek nem egészen egyenyeve nyilatkozott úgy, hogy a magyarsághoz csak a családban használt nyelv köti. A román anyanyelvűek 26,52%-a jelezte magyar kötődését mind a négy identitáskategória esetében, a román nemzetiségűek esetében viszont ez az arány 38,78%. Ennek függvényében a 12. válaszkombinációt (magyar nemzetiség, kulturális kötődés és családban beszélt nyelv) a román anyanyelvűek majd 31%-a, a román nemzetiségűeknek pedig 11%-a választotta.

A válaszkombinációkat identitáskategóriánként összevonva azt látjuk, hogy a román anyanyelvűek mindössze 29,15%-a vallotta magát egyben ma-

gyar anyanyelvűnek is, miközben a román nemzetiségűek több mint fele egyben magyar nemzetiségűnek is vallotta magát (39. táblázat).

Az adatokat hasonló módszerrel összegezve azt látjuk, hogy a kötődés az ukránok esetében a legjellemzőbben egyirányú: majd 90%-uk egyetlen anyanyelvűként az ukránt jelölte meg, és majd háromnegyedük csak ukrán nemzetiségűnek vallotta magát. Kétharmaduk nyilatkozott úgy, hogy a családban csak ukránul beszélnek. Ezzel ellentétben a szlovákok nem egészen 10%-a mondta, hogy családi, baráti közösségben csak a szlovák nyelvet használja és kevesebb mint egyharmaduk mondta azt, hogy kizárólag szlovák nemzetiségűnek érzi magát (40. táblázat).

A nemzeti-etnikai identitással kapcsolatban az egyik legizgalmasabb kérdés az, hogy milyen módon és mértékben jutna kifejezésre, ha nem állna

39. táblázat. A román anyanyelvűek és román nemzetiségűek megoszlása magyar identitáskategóriák szerint

Magyar identitáskategória	Román anyanyelvűek	Román nemzetiségűek	Különbség
Nemzetiség	65,00	54,03	10,97
Kulturális kötődés	69,83	68,24	1,60
Anyanyelv	29,15	53,02	-23,88
Családi, baráti közösségben használt nyelv	99,63	97,29	-0,66
Csak nyelvtudás	2,55	1,60	0,96
Anyanyelv + családi, baráti köz. használt nyelv + nyelvtudás	99,66	99,67	-0,01
Nemzetiség + kulturális kötődés	75,69	71,35	4,34

40. táblázat. Az identitáskategóriánként egy választ adók aránya az adott kötődésűek összlétszámának keretében

Kisebbség	Nemzetiség	Kultúra	Anyanyelv	Családi, baráti közösségben használt nyelv + nyelvtudás
Bolgár	56,63	39,87	82,53	24,06
Cigány	70,21	66,18	62,51	43,51
Görög	54,60	40,41	72,72	29,58
Horvát	61,85	50,82	85,65	24,54
Lengyel	53,71	35,65	79,69	16,85
Német	52,73	42,23	73,82	14,21
Örmény	52,58	40,07	80,61	48,67
Román	60,09	45,97	83,11	19,98
Ruszin	60,56	46,67	81,58	29,96
Szerb	69,10	48,59	82,08	27,83
Szlovák	31,78	27,70	52,70	9,76
Szlovén	57,92	53,11	84,65	41,15
Ukrán	74,14	70,47	89,25	65,63

mögötte a nemzetállami vagy államnemzeti homogenizációs törekvések hol durvább, hol viszont csak gyengédebb nyomása.

Amikor tehát azt látjuk, hogy a magyarországi kisebbségek igen magas arányban jelölték a magyarsághoz való kötődésüket is, akkor felmerül a kérdés, ha mondjuk anyaországukban élnének és ott nyilatkoznának nemzeti-etnikai kötődéseikről, vajon milyen mértékben tartanák fontosnak tanújelét adni magyar kötődéseiknek is?

A kérdésre még feltételesen sincs módunk válaszolni. Viszont megvizsgálhatjuk, mit, milyen mértékben hoztak magukkal a Magyarországon életvitelszerűen élő, de külföldről ideszármazott kisebbségi kötődésűek.

Az identitásra vonatkozó négy népszámlálási kérdés közül a nemzeti hovatartozásra vonatkozó a „legideologikusabb”: megválaszolásakor a kérdezettek jó részének még mindig a patriotizmus és a lojalitás kifejezés villan fel az agyában. Ezért éppen ennek kapcsán érdemes megvizsgálni, hogy a külföldön született kisebbségi kötődésűek milyen módon válaszoltak a nemzetiségüket firtató kérdésre (41. táblázat).

Látjuk tehát, hogy a külföldön született kisebbségi kötődésűek közül a legnagyobb arányban a lengyelek, a görögök és a bolgárok adtak a nemzeti hovatartozás kérdésére legtöbbször csak egy választ, tehát csak saját kisebbségüket jelölték meg. Ugyanakkor épp e három kisebbség esetében a legmagasabb azoknak az aránya is, akik a nemzetiségre vonatkozó kérdésnél saját kisebbségük mellett a magyart is megjelölték.

Ezzel ellentétben a szlovák kötődésűek körében meghaladja az 50%-t azok aránya, akik a nemzetiségüket tudakoló kérdés esetében csak a magyart jelölték meg. Ez az arány a románok és a szerbek esetében is 44–46%.

41. táblázat. A külföldön született kisebbségi kötődésűek nemzetiségre vonatkozó válaszainak megoszlása százalékban

Kisebbség	Csak kisebbségi	Magyar és kisebbségi	Csak magyar	Nem válaszolt
Bolgár	55,07	24,36	14,94	1,84
Cigány	40,99	12,02	30,69	2,68
Görög	55,50	23,10	13,26	0,85
Horvát	33,67	12,52	39,33	1,66
Lengyel	57,83	25,02	11,52	1,52
Német	41,84	16,00	30,60	3,16
Örmény	53,28	15,30	20,49	3,28
Román	29,67	19,01	45,96	2,32
Ruszin	42,56	12,61	28,55	3,15
Szerb	32,00	9,11	44,39	3,49
Szlovák	25,13	17,46	50,30	1,65
Szlovén	24,68	11,36	32,79	2,27
Ukrán	46,42	15,68	29,57	2,31

Kik is ők? Mondhatjuk rájuk valamilyen jogcímen, hogy határon túli magyarok? Kétségtelen, hogy jelentős részük magyar származású lehet, s Magyarországra költözve, vegyes házasságban élve a családban beszélt nyelve alapján került be a népszámlálási statisztikában a kisebbségi kötődésűek körébe, vagy éppen úgy, hogy szükségét látta kulturális kötődésként jelezni egykori hazája többségi nemzetéhez való viszonyát. A tanulság az, hogy az ember igenis átviszi magával a határon az identitását, s az önazonosság kérdéskörének szövevényességében csak úgy tudunk valamelyest eligazodni, ha tudatosítjuk, hogy többirányú folyamatot kell kezelni.

Végül néhány sor a válaszmegtagadás kérdéséről.

Láttuk, hogy Magyarország lakónépességének 5–6%-a megtagadta a választ az identitásra vonatkozó valamely kérdés esetében (42. táblázat).

Magyarországon 828 020 személy él olyan háztartásban, amelynek legalább egy kisebbségi kötődésű tagja van. Durván kerekítve azt mondhatjuk, hogy felük „tisztán magyar” a népszámlálási válaszai alapján, tehát a kisebbségi kötődésre vonatkozó minden kérdés esetében csak magyarnak vallotta magát. Ha megvizsgáljuk e csoport keretében a válaszmegtagadók arányát, azt tapasztaljuk, hogy az mind a négy kérdés esetében sokkal kisebb, mint az országos átlag (43. táblázat).

A külföldön született kisebbségi kötődésűek esetében a válaszmegtagadók aránya még kisebb. A nemzetiségre vonatkozó kérdés esetében egyetlen kisebbségnél sem éri el a vegyes háztartásokban jegyzett átlagot.

A személyes kapcsolat, a többnemzetiségű közösségben való mindennapi élet tapasztalatai tehát oda vezettek, hogy az emberek megtanulják természe-

42. táblázat. A válaszmegtagadók száma és aránya a lakónépességben identitáskategóriánként

	Lakos	Nem válaszolt	Százalék
Nemzetiség	10 198 315	570 537	5,59
Kultúra	10 198 315	628 328	6,16
Anyanyelv	10 198 315	541 106	5,31
Beszélt nyelv	10 198 315	558 246	5,47

43. táblázat. A válaszmegtagadók száma és aránya a vegyes háztartásokban

	Összesen	Nem válaszolt	Százalék
Nemzetiség	828 020	32 537	3,93
Kultúra	828 020	42 601	5,14
Anyanyelv	828 020	27 556	3,33
Beszélt nyelv	828 020	28 720	3,47

44. táblázat. A külföldön született kisebbségi kötődésűek válaszai a nemzetiséget tudakoló kérdésre

Kisebbség	Csak kisebbségi	Magyar és kisebbségi	Csak magyar	Nem válaszolt
Bolgár	55,07	24,36	14,94	1,84
Cigány	40,99	12,02	30,69	2,68
Görög	55,50	23,10	13,26	0,85
Horvát	33,67	12,52	39,33	1,66
Lengyel	57,83	25,02	11,52	1,52
Német	41,84	16,00	30,60	3,16
Örmény	53,28	15,30	20,49	3,28
Román	29,67	19,01	45,96	2,32
Ruszin	42,56	12,61	28,55	3,15
Szerb	32,00	9,11	44,39	3,49
Szlovák	25,13	17,46	50,30	1,65
Szlovén	24,68	11,36	32,79	2,27
Ukrán	46,42	15,68	29,57	2,31

tesen kezelni a nemzeti-etnikai identitás sokféleségéből eredő kérdéseket, hogy az ne legyen számukra tabu, ne bírjon se nagyobb, se kisebb jelentőséggel, mint amennyire azt a társadalmi béke és együttműködés megköveteli.

Következtetések

A migrációs folyamatok vizsgálatakor, különösen akkor, amikor a határon túli magyarok Magyarországra vándorlásáról volt szó, az érvelésben gyakran kapott hangsúlyt az a szempont, hogy a kedvezőtlen életkörülmények folytán egyre több határon túli magyar „hagyja el szülőföldjét”, úgymond, „veszélyeztetve az ottani magyar közösségek fennmaradását”. Léthelyzetük, életkörülményeik vizsgálata kétségtelenül az eddigieknél alaposabb, módszeres elemzést igényel, de jelenlegi vizsgálódásunk középpontjában nem ez áll. Mi most a migrációnak a magyarországi etnodemográfiai folyamatokra gyakorolt hatására összpontosítottunk, szem előtt tartva ugyanakkor azt az evidenciát is, hogy Magyarország csak akkor tudja támogatni a határon túli magyarságot, serkenteni a közös szellemi-kulturális teljesítményt, ha maga is tartós és dinamikus fejlődési pályára kerül.

Ilyen szempontból pedig maga is rá van utalva a bevándorlókra, legyenek azok akár magyarok, akár nem magyarok.

A következő évtizedekben a magyarországi társadalmi-gazdasági szerkezetváltás (és ezzel együtt a fejlődés) alapfeltétele a gyors gazdasági növekedés, mert csak ezáltal lehet a szerkezetváltáshoz szükséges mozgásteret kiszélesíteni. Ennek forrásai közé tartozik a kutatásunk érdeklődési köréhez tartozó „humán tőke”, az emberi munkaerő és kreativitás. Az ezt befolyá-

soló tényezők közül – kutatásunk témaköre szempontjából – három emelkedik ki:

- a népességfogyás,
- a regionális fejlődés egyenetlenségei, valamint
- a potenciális etnikai konfliktusok.

A hosszú ideje tartó depopulációs folyamatok ellensúlyozására vagy enyhítésére a következő eszközöket alkalmazhatjuk:

1. A népesedéspolitika által megkísérelhetjük a gyermekvállalás ösztönzését. Ehhez gazdasági, szociális, kulturális modellváltás szükséges; érzékeny, összetett folyamat, amelytől rövid távon nem várhatunk látványos megoldást.

2. A belső tartalékok optimális felhasználása igényli a specifikus regionális tervezést, a munkaerő és tőke versenyztetését és belső mobilitásának ösztönzését; képzési és átképzési programok támogatását.

3. A külső erőforrások bevonása (mind a külföldi befektetések, mind a bevándorlás serkentése) ugyancsak egy sor komplex társadalmi intézkedést követel.

Kutatásunk során a felsorolt tényezők és szempontok közül csak azokkal foglalkozunk, amelyeknek demográfiai, elsődlegesen pedig etnodemográfiai vonatkozásai vannak. A demográfiai folyamatok alapvetően befolyásolják a társadalom szerkezetét, szociális intézményrendszerét, kulturális-civilizációs beállítottságát. Az összefüggésnek visszaható ereje is van, de az sokkal lassabban érvényesül és kisebb intenzitású.

Az etnodemográfiai folyamatok ugyanakkor még pótlólagos konfliktusforrást is jelenthetnek. Közismert, hogy a társadalmi dinamika felgyorsul, amikor a népszaporulat növekedésével a társadalomban megnő a részaránya a helyét kereső fiatal nemzedéknek. Feszültségforrás viszont, ha a „kritikus tömeg” a többségitől világosan elkülöníthető nemzeti-etnikai csoporthoz tartozik. És fordítva: az elöregedés egyben a társadalmi inercia forrása is.

Valamivel áttételesebb, de egyértelműen kitapintható a demográfiai trendek és a gazdasági növekedés közötti összefüggés: a népességfogyás ugyanannyira korlátozó tényező, mint a tőkehiány. Az etnodemográfiai vonatkozások ez esetben is sokrétűbb és szubtilisebb formában mutatkoznak meg: a növekedés felgyorsítása nyitja meg a mozgásteret a társadalmi-gazdasági szerkezetváltás számára és teszi lehetővé a szociális különbségek enyhítését is. Ugyanakkor nagyrészt a különböző nemzeti és etnikai csoportok szakmai (és ennek függvényében területi, horizontális) mobilitása határozza meg, hogy a vertikális társadalmi rétegeződésben milyen új helyet foglalhatnak el. A konfliktus abból ered, ha a mobilitás fejében identitásukat kell feláldozniuk, vagy csoportjellemzőik eleve korlátozzák mobilitásukat.

A cél tehát az olyan társadalmi intézmény- és viszonyrendszer kialakítása, amelyben az integráció nem jelent egyben asszimilációt is. Amelyben tehát a különböző nemzeti és etnikai csoportok tagjai bekapcsolódhatnak a társadalmi-gazdasági fejlődés folyamataiba, a modernizáció erőforrásait képezhetik,

ennek érdekében munka- vagy akár lakóhelyet is változtathatnak, ugyanakkor szabadon megélhetik saját és sajátos nemzeti-etnikai identitásukat.

Emellett még egy mozzanat időszerűsíti az identitás és migráció viszonyrendszerének alaposabb tanulmányozását. Magyarország EU-csatlakozása következtében keletkezett peremhelyzete egyben közvetítői szereppel is társul. Egyrészt továbbra is a fejlettebb nyugati országokat megcélzó bevándorlók átmeneti állomása lesz, másrészt célországként is mindinkább vonzóvá válik. Mindeközben számolnia kell azzal, hogy sikeres felemelkedésével párhuzamosan mindinkább jellemző lesz rá a nyelvi és nemzetiségi sokszínűség. Amikor tehát most az interetnikus viszonyok társadalmi-gazdasági-jogi vonatkozásaiban viszonylag kis létszámú nemzeti kisebbségeit szem előtt tartva keresi a legmegfelelőbb megoldásokat, akkor ez egyfajta „kísérleti terepnek” is tekinthető a holnapi kihívásokra való felkészülés tekintetében. Az etnikai kisebbség, a cigányság esetében pedig a kihívás már ma is valós.

Meg kell tehát vizsgálni, milyen jogi és intézményes megoldások elégítik ki a leginkább a kisebbségek önmegvalósítási, önkormányzati törekvéseit akkor, amikor mind kisebb hányaduk él hagyományos, „zárt” településeken, és mind nagyobb a területi szóródásuk.

Az is kérdés, hogy a jelentős mértékű bevándorlás közepette a kisebbségi jogok vonatkozásában az egyéni emberi jogokból kiindulva meddig tartható a „hazai” és „idegen” kisebbségek közötti különbségtéves.

Végül arra is megoldást kell találni, hogy a „beválláson”, szubjektív akaratnyilvánításon alapuló deklarációból eredő (az állam által elismert és támogatott, közjogi) jogosítványok esetében hogyan lehet a jogok és kötelezettségek közötti egyensúlyt fenntartani.

Összegezve: a külföldről Magyarországra érkező, tartósan megtelepedő, sorsukat az ország jövőjéhez kapcsoló kisebbségi kötődésű személyekből – sarkosan fogalmazva – „több a haszon, mint a kár”. Demográfiai jellemzőik kedvezőek, gazdaságilag aktívak, megfelelő képzettséggel rendelkeznek, nyelveket beszélnek, könnyebben alkalmazkodnak a modernizációs követelményekhez. Ugyanakkor a Magyarországon született kisebbségi kötődésűeknél erősebb nemzeti-etnikai identitással rendelkeznek, és erről nem is szándékoznak lemondani. Ha tehát Magyarország fejlődésének egyik zálogát a befogadásban látja, akkor meg kell számukra teremtenie nemzeti-etnikai identitásuk megélésének intézményes feltételeit, és folyamatosan őrködni kell e feltételek érvényesülése felett. Újabb kihívás ez a magyarországi társadalom számára, de a kihívásokra adott jó válaszok képezik a mindenkor előrelépés alapját. Mint Toynbee írja a civilizációk fejlődése kapcsán: a történelmi kihívás olyan, mint szikrát csíholni a kovákból. Elég nagy csapást kell mérni rá, hogy kipattanjon a szikra, de nem akkorát, hogy szétmorzsolódjon.

Reméljük, hogy az Erdélyből érkező magyarokat, a Szlovákiából érkező – immár európai uniós szlovák állampolgár – magyar és nem magyar nemzetiségűeket, de akár a Németországból őseik földjére visszatérő németeket a magyarországi társadalom mind kisebb része érzékeli veszélyként.

SZABÓ ORSOLYA

Reform vagy módosítás?

A MAGYARORSZÁGI KISEBBSÉGI TÖRVÉNY
KONCEPCIONÁLIS MEGÚJÍTÁSA

Előzmények

A Magyar Népköztársaság Alkotmánya (1949. évi XX. törvény) deklarálta, hogy a magyar állampolgárok a törvény előtt egyenlő jogokat élveznek, valamint tiltotta és szigorúan büntetni rendelte „a polgárok bármilyen hátrányos megkülönböztetését nemek, felekezetek vagy nemzetiségek szerint”. Ezenkívül kinyilvánította, hogy „a Magyar Népköztársaság a területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az anyanyelvén való oktatásnak és nemzeti kultúrája ápolásának lehetőségét”. Az 1948–1960 közötti időszakot az internacionalizmus alapvetése és az automatizmus elmélete és gyakorlata jellemezte, mely szerint a nemzetiségi kérdés önmagától megoldódik, hiszen az osztályellentétek megszűnésével megszűnnek az alapvető nemzetiségi ellentétek is, mert a nemzetiségek ugyanolyan jogokat kapnak, mint a többségben élő nemzet tagjai (Fehér 1993). Az 1972-ben módosított alkotmány polgárok helyett állampolgárokról beszélt, és bővítette a nemzetiségek jogait is: az anyanyelvi oktatás mellé bekerült az anyanyelvhasználat, az egyenjogúság külön bekezdésben való hangsúlyozása, és a „saját kultúra megőrzése és ápolása”. A Kádár-korszakban az állampárti rendszernek megfelelően sajátos kettősséggel foglalkoztak a nemzeti kisebbségek ügyével – a cél az volt, hogy a kisebbségek teljesen beilleszkedjenek a magyar társadalomba, úgy, hogy eközben őrizzék meg azonosságtudatukat, sajátos kultúrájukat. Átfogó jogszabály a nemzeti kisebbségi kérdésről nem született, csak 1988-ban dolgozta ki a kormány a nemzetiségi törvény politikai irányelveit, az MSZMP KB pedig a törvény megalkotását ösztönző állásfoglalást fogadott el, mely valódi változásokat ígért.¹ Eszerint az Alkotmány biztosítja ugyan a nemzetiségek egyenjogúságát, az anyanyelvhasználatot, az anyanyelvi oktatást és a saját kultúra ápolását, azonban a jogrendszerből „hiányzik a nemzetiségi jogok átfogó, korszerű és szükséges mértékig részletes szabályozása”, azaz nemzeti törvényre van szükség. A tervezett törvény feladata, hogy tisztázza, ki tartozik a nemzetiségekhez; a döntés „csak az egyén szuverén döntésén, alanyi jogból való elhatározásán alapulhat”, hogy biztosítsa a nemzetiségek sajátosságainak megőrzését, fejlődését és meghatározza az egyéni és kollektív

¹Sipos Levente, Népszabadság, 2002. augusztus 12.

jogokat, stb. (Balogh 2002. 24). Az 1989. évi alkotmánymódosítás, melyet október 23-án hirdettek ki, kinyilvánította, hogy a nemzeti és nyelvi kisebbségek részesei a nép hatalmának, államalkotó tényezők. 1990-ben több, a kisebbségeket érintő jogszabály² született, például a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek országgyűlési képviselétéről³ szóló törvény, mely felsorolta azokat a kisebbségeket („a cigány, a horvát, a német, a román, a szerb, a szlovák, szlovén és a zsidó közösségnek az a része, amely önmagát a legteljesebb önkéntesség alapján nemzeti-etnikai kisebbségnek vallja”), amelyek az országgyűlésben egy-egy képviselővel rendelkeznek. A Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségek – a Magyar Köztársaság Alkotmányának 68. paragrafusa értelmében – részesei a nép hatalmának, államalkotó tényezők. Az alaptörvény biztosítja képviselüket, kollektív részvételüket a közéletben, valamint lehetővé teszi számukra, hogy helyi és országos önkormányzatokat hozzanak létre. A részletszabályozást – többek között – a *nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény* adta meg.

Az 1993. évi kisebbségi törvény

1990. augusztus 30-án a kormány a hazai kisebbségekkel kapcsolatos állami feladatok ellátására létrehozta a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalt (a továbbiakban: NEKH).⁴ A Hivatal egyik legfontosabb feladatákként a kisebbségi törvény előkészítését, illetve a törvény végrehajtását szolgáló kormányzati programban való közreműködést jelölte meg. 1991. január 30-án a kisebbségek megalakították a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Kerekasztalát, a kisebbségi szervezetek konzultatív, érdekegyeztető fórumát. Februárban a kisebbségi szervezetek képviselői tárgyalásra alkalmatlannak minősítették az igazságügyi tárca törvénytervezetét, amely a kisebbségek egyéni jogainak megvalósítására helyezte a hangsúlyt, a kisebbségi önkormányzatok létrehozásánál pedig az egyesülési jogot vette volna alapul (Föglein 2002. 489). Április végén a miniszterelnök állásfoglalást adott ki, amelyben hangsúlyozta, hogy a kormány kiemelt feladatának tekinti a kisebbségek problémáinak az európai normák és elvek szerinti megoldását, valamint, hogy a törvénynek elő kell segítenie a kisebbségek közösségi tudatának erősítését, identitásának fenntartását, és a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalt bízta meg egy új, a kisebbségi vezetők kívánalmaihoz igazodó tervezet elkészítésével (Bodáné Pálok 1993. 183–192). A NEKH és a Kisebbségi

² 1990. évi XVI. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról, 1990. évi XVII. törvény a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek országgyűlési képviselétéről, 1990. évi XXXVI. törvény a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek országgyűlési képviselétéről szóló 1990. évi XVII. törvény módosításáról, 1990. évi XL. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról stb.

³ 1990. évi XVII. törvény.

⁴ A Magyar Köztársaság Kormányának 34/1990. (VIII. 30.) sz. rendelete a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalról.

Kerekasztal koncepciói között elsősorban a kisebbségi önkormányzatok szabályozásában volt eltérés, a Kerekasztal véleménye szerint a már kialakított helyi önkormányzatoktól függetlenül szükséges kialakítani a kisebbségek önkormányzatait, a Hivatal szerint viszont a létrejövő kisebbségi önkormányzati struktúrát a már meglévő rendszerbe kellene integrálni. 1991 júniusában megkezdtek a két tervezet összehangolását, szeptemberre pedig elkészült az a tervezet, amely a két fél közötti megállapodások eredményeit ölelte fel. Közben a NEKH önálló tervezete alapján elkészült a Belügyminisztérium tervezete, amelyet a kormány 1992 februárjában fogadott el. Ez a tervezet azonban bizonyos ponton eltért az eredetitől, például a cigányságnak mint etnikumnak nem ugyanolyan jogokat garantált, mint a nemzetiségeknek (Föglein 2002. 490). A kisebbségi vezetők kifogásolták, hogy a törvényjavaslat benyújtásakor a kormány lényeges változtatásokat hajtott végre a szeptemberi tervezeten, ezért újra kellett kezdeni a tárgyalásokat a Kerekasztallal. A tervezet az aktív kisebbségvédelmet jelölte meg céljaként, amely elősegíti az identitás megőrzését, biztosítja az identitásválasztás szabadságát, beleértve a kettős vagy többes kötődéshez való jogot. Mindezt azzal a szándékkal, hogy a kisebbségi létből adódó hátrányok mérséklődjenek. A törvény-előkészítés folyamatában figyelemmel kellett lenni arra, hogy a kisebbségek a törvény alkalmazása érdekében történő számbavétel minden formája ellen tiltakoztak, elsősorban történelmi okokra hivatkozva.⁵ Ez a törvény személyi hatályának megállapításánál okozott nehézségeket. Áprilisban kisebbségi fórumot tartottak, májusban a definíció és a taxáció együttes alkalmazásának eredményeképpen meghatározták a törvény alkalmazhatóságának körét, azt a 13 honos népcsoportot, amely élhet a törvényben megállapított jogokkal, és azt az eljárási módot, amellyel a taxációban nem szereplő esetleges további népcsoportokat a törvény hatálya alá vonhatják.

Az egyeztetések után, 1992 júniusában terjesztette be a kormány a törvényjavaslatot az Országgyűléshez, majd szeptemberben megkezdődött a törvény általános vitája. A parlamenti viták során a pártok vezérszónokai valamennyien szükségesnek tartották a törvény megalkotását, kritika elsősorban az ellenzék köréből érte a törvényjavaslatot, egyesek túlságosan bizonytalanak találták az állami pénzügyi garanciák megfogalmazását, mások a honosság 100 évben való megállapítását találták túl soknak, megint mások a kisebbségek taxációját ellenezték. A felelős tárca nélküli miniszter⁶ az „egyedülálló törvénytervezet” „egyedülálló jogszabály-előkészítő eljárásáról” beszélt, amit azért talált egyedülállónak, mert bevonták az előkészítés folyamatába a kisebbségeket. Az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság elnöke⁷

⁵Nagy Ferenc József, tárca nélküli miniszter, 1993. 07. 07. www.mkogy.hu/naplo34/naplo.html

⁶Nagy Ferenc József, tárca nélküli miniszter, 1993. 07. 07. www.mkogy.hu/naplo34/naplo.html

⁷Fodor Gábor, az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság elnöke, 1993. 07. 07. www.mkogy.hu/naplo34/naplo.html

elsősorban a törvény politikai fontosságát hangsúlyozta, és azt, hogy e törvény jótékony hatással lehet a határon túli magyarság helyzetére, különböző törekvéseire. Az SZDSZ képviselője az önkormányzatok területi elv alapján történő megvalósításának helytelenségéről beszélt, hiszen a magyarországi kisebbségek többsége szórványban él. Hiányolta a kulturális autonómia kérdésének alapvető garanciáit, s utalt arra, hogy három lényeges kérdés van, amely nem élvezi a kisebbségi szervezetek konszenzusát: az önkormányzati rész, a kulturális autonómia és az anyagi garanciák része. Ezért az SZDSZ csak jelentős módosításokkal tartja elfogadhatónak a törvényjavaslatot. Az MSZP szónoka szerint a törvénytervezet „legalább négy vonatkozásban példa nélküli az európai törvénykezésben, hiszen szakítva mind a politikai nemzet, mind a kulturális nemzet leszűkítő egyoldalúságaival, a szabad identitásválasztás elvének kimondásával biztos és szilárd elvi alapokra helyezi a valamely népcsoporthoz tartozás alapvető emberi jogát. Emellett a törvénytervezet a területileg szétszórta élő, ezért önazonosságának megőrzését nehezen megvalósítani képes kisebbségi népcsoportok személyi elven alapuló kulturális autonómiájára európai összehasonlításban is tanulmányozásra érdemes modellt nyújt. A települési kisebbségi önkormányzatok megteremtésének lehetőségével olyan önszerveződési formát és keretet kínál, amely hatékony és legitim politikai érdekérvényesítést biztosít a kisebbségi népcsoportok számára helyi és országos szinten egyaránt. És maguk az érintettek, a kisebbségek aktívan részt vettek, részt vehettek a törvény szövegének megfogalmazásában...”⁸ Ennek ellenére azonban az MSZP képviselőcsoportja is csak jelentős módosításokkal tartotta elfogadhatónak a törvénytervezetet, a tervezet jogalanyának meghatározását, a 100 évet elfogadhatatlannak, az önkormányzati rendszer pontosítását elengedhetetlennek tartotta. A Fidesz vezérszónoka feltétlenül szükségesnek tartotta a nemes egyszerűséggel „torzszülöttnek” nevezett javaslat átdolgozását, a tervezet szövegét és főleg preambulumát patetikusnak találta, mely hemzseg a hangzatos szólamoktól, azonkívül pedig szerkesztetlen és diszfunkcionális.

Az általános vitával párhuzamosan az Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottságának tagjaiból, a Kisebbségi Hivatal szakértőiből és a kisebbségi szervezetek képviselőiből létrehozott ad hoc szakértői bizottság áttekintette a törvényjavaslatot. A bizottság az Európa Tanács véleményét is kikérte, amely a kritikai megjegyzések mellett alapvetően pozitívan nyilatkozott a törvényről, melyet az európai joggyakorlatban is egyedülállónak, progresszívnek és előremutatónak ítélt meg.⁹ A vélemény szerint Európában is ritka az az önkormányzati forma, amelyet a javaslat tartalmaz, előremutató a kisebbségek normatív meghatározása, a szabad identitásválasztás elve, a

⁸ Tabajdi Csaba, www.mkogy.hu/naplo34/

⁹ Fodor Gábor, az emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság elnöke, 1993. 07. 07. www.mkogy.hu/naplo34/naplo.html

közösségi jogok szabályozása, a személyi elven alapuló kulturális autonómia.¹⁰

A hatpárti egyeztetést követően 1993 áprilisában készült el a normaszöveg tervezete, amelynek általános vitáját április végén zárta le az Országgyűlés. A részletes vita június végén kezdődött, majd július 7-én megkezdték a törvényjavaslat szavazási procedúráját, a késő esti órákban pedig, a kisebbségi szervezetek képviselőinek részvételével sor került a végszavazásra. A törvényt az Országgyűlés 96,5%-os többséggel, 304 igen szavazattal, 3 ellenszavazat és 8 tartózkodás mellett elfogadta,¹¹ a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény 1993. október 20-án hatályba lépett.

A törvény célja, hogy megteremtse a kisebbségi lét megéléséhez szükséges intézményes alapokat, beleértve az anyaországokkal és -nemzetekkel való kapcsolattartást, továbbá elősegítse a kisebbségi létből adódó hátrányok mérséklését és felszámolását, az ehhez szükséges demokratikus intézményrendszer továbbfejlesztését. A törvény szabályozásának tárgya a kisebbségek jogainak deklarálásán és érvényesülésük biztosításán túl a kisebbségek és a többség, illetve a kisebbségek egymáshoz való viszonyának rendezése. A törvény alaptételei szerint a kisebbségek számára biztosított jogokat nem a többség adományaként, a kisebbségek kiváltságaként kell felfogni; ezek a jogok a kisebbségeket eleve megilletik. Ezen jogok összességének forrása a másság joga. A törvény preambuluma a kisebbségek sajátos egyéni és közösségi jogait alapvető szabadságjogoknak tekinti, ami a szabadságjogok jellegéből következően azt vonja maga után, hogy a törvényben felsorolt jogok jogszerű gyakorlását az állami szervek nem akadályozhatják meg, és e jogok megvalósításának garanciái döntően jogi garanciák (Bodáné Pálok 1993. 183–192).

A törvény személyi hatályának megállapítása a törvény-előkészítés egyik legnehezebb, legnagyobb problémája volt, ugyanis figyelembe kellett venni azt, hogy a kisebbségek a regisztráció, a nyilvántartásba vétel minden formája ellen tiltakoztak. A törvény 1. § (1) bekezdése értelmében e törvény hatálya kiterjed „a Magyar Köztársaság területén élő mindazon magyar állampolgárságú személyekre, akik magukat valamely nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozónak tekintik, valamint e személyek közösségeire”, nem terjed ki azonban a menekültekre, a bevándorlókra, a letelepedett külföldi állampolgárokat és a hontalanokra. Nem tesz különbséget nemzeti és etnikai kisebbségek között, szabad identitásválasztáson alapul, amelybe a többes kötődés joga is beletartozik. A törvény definiálja a nemzeti és etnikai kisebbség fogalmát: „minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok és a lakosság többi részétől saját nyelv-

¹⁰Nagy Ferenc József tárca nélküli miniszter, 1993. 07. 07. www.mkogy.hu/naplo34/naplo.html

¹¹<http://www.parlament.hu/naplo34/313/3130452.html>

ve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul.” E feltételek együttes megléte esetén beszélhetünk csak nemzeti és etnikai kisebbségről. A törvény záró rendelkezései között sorolja fel azt a tizenhárom népcsoportot, amely a törvény értelmében nemzeti és etnikai kisebbségnek minősül: *E törvény értelmében Magyarországon honos népcsoportnak minősülnek: a bolgár, a cigány, a görög, a horvát, a lengyel, a német, az örmény, a román, a ruszin, a szerb, a szlovák, a szlovén és az ukrán.* Ez azonban nem zárt felsorolás, hiszen: „(2) Amennyiben az (1) bekezdésben felsoroltakon kívül további kisebbség kíván bizonyosságot tenni arról, hogy megfelel az e törvényben foglalt feltételeknek, legalább 1000, magát e kisebbséghez tartozónak valló választópolgár e tárgykörben a népi kezdeményezését az Országgyűlés elnökéhez nyújthatja be...”¹²

A törvény deklarálja, hogy a kisebbségek részesei a nép hatalmának, államalkotó tényezők, kultúrájuk része a magyarországi kultúrának, nemzeti/etnikai önazonosságához való joguk alapjog, egyéni és közösségi szinten egyaránt. Minden kisebbségi állampolgárnak joga van a szülőföldjén való élethez, ami az ősök születési helyéhez, lakhelyéhez, hagyományaihoz, kultúrájához való kötődés jogát is magában foglalja. Megerősíti az Alkotmány 70/A paragrafusát, miszerint a kisebbségek mindennemű hátrányos megkülönböztetése tilos. Tiltja továbbá azt a politikát, mely a kisebbségek többségi nemzetbe való beolvastását célzó vagy azt eredményező magatartást szorgalmaz, a kisebbségek által lakott területek „átrajzolását”, megváltoztatását, a kisebbségek erőszakos ki- vagy áttelepülését célozza, tiltja a nemzeti vagy etnikai kisebbségi hovatartozás miatti üldözést, stb.

Az egyéni kisebbségi jogok között sorolja fel a szabad identitásvállalás jogát – amely alapján az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga a kisebbséghez való tartozás vállalása (kettős vagy többes kötődés is lehetséges), nyilvánítása –, a politikai és kulturális esélyegyenlőséghez való jogot, a közéletben való részvételhez, egyesületek, pártok, más társadalmi szervezetek létrehozásához való jogot. A hagyományaik ápolásához, családi ünnepeik, az egyházi szertartások anyanyelven való megtartásához, saját és gyermekeik nevének, utónevének megválasztásához, anyanyelvük szabályai szerinti anyakönyveztetéséhez, hivatalos okmányokban való feltüntetéséhez való jogot is deklarálja. A kisebbséghez tartozó személynek joga van anyanyelvének, történelmének, kultúrájának, hagyományainak megismeréséhez, ápolásához, gyarapításához, továbbadásához, az anyanyelvi oktatásban, művelődésben való részvételhez, a kisebbségi mivoltával kapcsolatos személyi adatok védelméhez. A kisebbségek közösségi jogai közé tartozik a kisebbségi önazonosság megőrzése, ápolása, erősítése és átörökítése, hagyományaik, kultúrájuk, nyelvük ápolása és fejlesztése, tárgyi és szellemi kultúrájuk megőrzése és gyarapítása, jelképeik használata, emlékeik, emlékhelyeik ápolása.

¹² IX. fejezet, a 61. § (1) bekezdése.

Külön törvényben meghatározott módon joguk van az országgyűlési képviseletre.

A kisebbségek társadalmi szervezeteket, helyi és országos önkormányzatokat, országos nevelési, oktatási, tudományos hálózatot hozhatnak létre. Az egyik legfontosabb közösségi jog a kisebbségi önkormányzatok létrehozásának joga: *a kisebbségek alkotmányos joga helyi és országos önkormányzatok létesítése*.¹³ Ezeknek az önkormányzatoknak alapvető feladatául a törvény a kisebbségek érdekeinek védelmét és képviseletét jelölte meg. Az Alkotmány szerint: *a nemzeti és etnikai kisebbségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre. Valamint: A Magyar Köztársaság területén élő minden nagykorú magyar állampolgárnak joga van ahhoz, hogy az országgyűlési és a helyi önkormányzati, továbbá a kisebbségi önkormányzati választásokon választható és ... választó legyen...*

Ez a két passzus jogértelmezési bonyodalmakhoz vezetett, az egyik értelmezés szerint csak a kisebbségek joga helyi és országos önkormányzatok létrehozása, a másik értelmezés szerint viszont nem csak nekik van erre joguk. Így jöhettek létre olyan kisebbségi önkormányzatok, ahol nem kisebbségiek vagy nem az adott kisebbséghez tartozók alakítottak önkormányzatot, vagy mint a legkirívóbb eset, a jászladányi cigány önkormányzat,¹⁴ ahol négy nem roma származású képviseli a helyi cigány közösség „érdekeit” vagy inkább a sajátját.

A törvény előkészítése során a kisebbségek önszerveződésének különböző formái merültek fel, alapvető kérdés volt, hogy vajon ezek a formák az egyesülési jog alapján szerveződjenek-e, vagy önkormányzatokban valósuljanak-e meg. Ez utóbbit szorgalmazták a kisebbségi szervezetek képviselői is, így a törvényben az önkormányzati megoldást fogadták el, mely erős helyi kisebbségi érdekképviseletre ad lehetőséget.

A három önkormányzati választás eredményeként ma több mint 1800 helyi kisebbségi önkormányzat működik. A törvény az önkormányzati vezetők szerint nagyban hozzájárult a kisebbségek identitásának megszilárdításához, megszilárdulásához. 2001-ben a népszámlálás adatai szerint több mint 314 ezer fő vallotta nemzetiségének a törvényben felsoroltak valamelyikét, ami az 1990-es évekhez képest jelentős növekedést mutat. Azonban világosan kitűn-

¹³ 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól, 5. § (1).

¹⁴ Jászladány Jász-Nagykun-Szolnok megye 6194 főt számláló települése, ahol a Központi Statisztikai Hivatal 2001. évi népszámlálási adatai szerint a lakosság 10,5%-a (655 fő) vallotta magát a cigány nemzetiséghez tartozónak, ennél azonban jóval nagyobb számú a cigány közösség. 2001-ben Jászladány önkormányzata elhatározta, hogy alapítványi általános iskolát hoz létre, ahová kizárólag nem cigány származású tanulókat vesznek fel. Ehhez azonban szükség lett volna a helyi cigány önkormányzat egyetértésére, amit a települési önkormányzat elmulasztott kikérni, sőt annak kifejezett tiltakozását figyelmen kívül hagyta. Az eredmény per lett. Ezért a 2002. évi önkormányzati választásokon olyan cigány önkormányzatot kellett választani, amely majd a többség érdekében munkálkodik, és nem áll az alapítványi iskola létrehozásának útjába. Így került a cigány kisebbségi önkormányzatba négy nem cigány származású, köztük a polgármester felesége, és az alapítványi iskola kuratóriumának elnökhelyettese.

nek a törvény hiányosságai is; az álképviselők, ún. „kakukktojások”, „deszantosok”, felbukkanása, az etnobiznisz virágzása, a kiskapuk megléte, az alkotmányossági aggályok miatt szükségesnek látszott a törvény újragondolása. A módosítás sarokpontjai a következők lettek: a kisebbségi jog alanyainak pontosabb meghatározása (egyéni és közösségi jogérvényesítés), a kisebbségi önkormányzati rendszer továbbfejlesztése, a viszonyrendszerek tisztázása (települési-kisebbségi önkormányzati, kisebbségi önkormányzati-civil, országos önkormányzat-központi államigazgatás stb.), a valós kisebbségi közösségek fokozott támogatása, a kisebbségek anyanyelve védelmének és használatának erősítése, a közpénzfelhasználás feladathoz kötése, átláthatóságának biztosítása, az intézményi kör közösségi kezelésbe vételének elősegítése. Ezek a feladatok, hatáskörök azonban csak lehetőségek, nem kötelezettségek (Heizer 2003).

A helyi kisebbségi önkormányzatok gazdálkodása beépül az államháztartás rendszerébe, hiszen a költségvetésük, zárszámadásuk része a helyi önkormányzat vonatkozó rendeletének, a törvényességi felügyeletüket pedig, a Megyei/Fővárosi Közigazgatási Hivatal látja el. Ezzel szemben az országos önkormányzatokat – gazdálkodásukat tekintve – a társadalmi szervezetek közé sorolták be, ugyanakkor mintha az államháztartás alrendszerébe is beletartoznának, a besorolásukra, gazdálkodásukra vonatkozó jogi szabályozás tehát nem egyértelmű, és a törvényességi felügyeletük sem megoldott. Az országos önkormányzatok a törvény alapján költségvetési intézményeket hozhatnak létre, tarthatnak fenn, azonban ennek a feladatnak a hosszútávú finanszírozási garanciái a jelenlegi jogszabályok alapján szintén nem biztosítottak.¹⁵

A kisebbségi törvény módosításának folyamata: vélemények, koncepciók

1994-ben a Roma Parlament önkormányzati képviselőjelölteknek címzett levele „többszörös csapdáról”, a törvény „abszurdításáról” beszél, ami „...igen szűk cselekvési lehetőségeket ad, előfordulhat, hogy tagjait nem a cigányok választják meg: a kisebbségi önkormányzat döntéseit a települési önkormányzat szabta keretek és korlátok között hozhatja meg, működési feltételei a helyi önkormányzatok jóindulatától függenek.”¹⁶ Az elmúlt időszak tapasztalata azt mutatja, hogy az annak idején rendkívül jó szándékkal kidolgozott törvényjavaslat gyakorlati megvalósulása nem minden esetben történt úgy, ahogyan a szakértők azt gondolták. Az 1994. évi választás során jelentősebb visszaélés szinte alig volt tapasztalható, 1998-ban azonban, mivel a törvény nyitva hagyott bizonyos kiskapukat, a részletszabályok hiányosságait kihasználva olyan képviselők is megjelentek, akik a kisebbségi közösségek

¹⁵ Az Állami Számvevőszék jelentése (2002. január).

¹⁶ A Roma Parlament levele a cigány kisebbségi képviselőkhöz. 1994. október 10.

szerint nem tartoznak közéjük. Ez különösen a 2002-es választás alkalmával volt megfigyelhető.¹⁷ De nem csupán a közvetlen kisebbségi választójog területén történtek visszasságok, hanem többen visszaéltek a települési önkormányzatokba kisebbségi kedvezménnyel való bekerülés lehetőségével is, és nem csupán személyek, de pártok is (Heizer 2003). A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatalban a törvény módosításával kapcsolatos munkálatok már 1997-ben elkezdődtek, akkor azonban még működőképesnek tűnt az elektori rendszer, ezért elsősorban a törvény továbbfejlesztésére helyezték a hangsúlyt. 1998 októberében az Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottsága mellett létrejött egy törvényelőkészítő ad hoc albizottság, amelyben valamennyi párt helyet kapott, és szakértőként közreműködtek az országos önkormányzatok, az érintett tárcák képviselői, valamint a kisebbségi biztos is. A bizottság végül a kisebbségi joganyag átfogó módosítása helyett csak a kisebbségi törvény módosítása és egy új, kizárólag választójogi szabályokat tartalmazó törvény megalkotása mellett döntött. A 2000. év tavaszán az ad hoc bizottság befejezte előkészítő munkáját, és a két törvénytervezetet átadta az igazságügy- és a belügyminiszternek. A választójogi törvényjavaslat célja az lett volna, hogy valóban csak olyan jelöltek kerülhessenek a kisebbségi önkormányzatokba, akiknek tényleges kötődésük van az adott közösséghez. Azonban nem kívánta korlátozni a választópolgárok számát, így a kisebbségi önkormányzatokra is mindazok szavazhattak volna, akik a települési önkormányzati választásokon szavazásra jogosultak, ám eltérő helyszínen. A választhatóság feltétele egy nyilatkozat megtétele lett volna, amely szerint a jelölt kijelenti, hogy más kisebbség képviselését nem vállalja. Megszűnt volna a kedvezményes mandátumszerzés lehetősége is. 2000 nyarán a két tervezetet az Országgyűlés Emberi Jogi Bizottsága megtárgyalta, tárca- és frakcióegyeztetésre bocsátotta, majd véleményezésre megküldte az országos kisebbségi önkormányzatoknak. Ez utóbbiak a választójogi törvénytervezettel sem koncepciójában, sem tartalmában, sem megfogalmazásában nem értettek egyet. 2001 októberében az ad hoc bizottság újratárgyalta a két tervezetet, majd újra az Emberi Jogi Bizottság elé került, mely 2001. novemberében úgy döntött, hogy a tervezeteket önálló indítványként nyújtja be a Parlamentnek, de tárgyalásukra már nem került sor. A visszasságok, ahogyan várható volt, 2002-ben fokozott mértékben jelentkeztek. Míg 1998-ban a helyi kisebbségi önkormányzatok száma alig haladta meg az 1300-at,¹⁸ addig 2002-ben már több mint 1800¹⁹ jött létre; több mint háromszoros növekedés volt meg-

¹⁷ 2002-ben mind a 13 kisebbség körében történtek visszaélések, olyan településeken is létrejöttek kisebbségi önkormányzatok, ahol a népszámlálás adatai szerint senki sem vallotta magát kisebbséghez tartozónak. A románok esetében 10 olyan budapesti önkormányzat van, melynek tagjai nem románok, a szlovákok esetében a 100 vidéki kisebbségi önkormányzathoz tízet nem szlovákok hoztak létre.

¹⁸ 1376 kisebbségi önkormányzat alakult meg.

¹⁹ 1853 kisebbségi önkormányzat alakult meg.

figyelhető az ukránoknál és a ruszinoknál, megduplázódott a bolgár és a lengyel önkormányzatok száma, a cigány önkormányzatoké pedig 764-ről 1002-re emelkedett. A kisebbségi biztos jelentése szerint mind a tizenhárom kisebbségnél történtek visszaélések, legnagyobb számban a bolgár, örmény és román kisebbség körében.

A törvények módosításával kapcsolatos munka 2003 tavaszán indult meg újra, márciusban az Országgyűlés határozatban rendelkezett arról, hogy a Kormány vizsgálja felül a kisebbségi törvényt, a kisebbségi önkormányzati választásokra vonatkozó szabályokat és a választási eljárásról szóló törvényt, és a szükséges módosításokat 2003. december 31-ig terjessze az Országgyűlés elé. A törvény módosításának koncepcióját az igazságügyi és a belügyi tárca dolgozta ki, az egyeztetések szervezője a NEKH volt. Májusban és júniusban a kormányzati és a kisebbségi oldal által választott 6 fős tárgyalódelegáció²⁰ többnapos egyeztetést folytatott az előzetes koncepcióról. Ez az előzetes koncepció tartalmazza az Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottsága által elfogadott 2001. évi tervezet vonatkozó részeit, illetve a kisebbségi biztos törvénytervezetének javaslatait. Júliusban és augusztusban pedig a koncepciók közigazgatási, kisebbségi egyeztetése következett. A kormány elé októberben került a tervezet, november–december a szövegezés időszaka volt, és decemberben első olvasatban tárgyalta a tervezetet. Az országos kisebbségi önkormányzatokkal folyamatos volt az egyeztetés.

A legfontosabbnak ítélt kérdések, melyekhez az egyes kisebbségek a legkülönbözőbb módon viszonyultak, a következők voltak: a választói névjegyzék bevezetésének szükségessége, a névjegyzékbe való felvétel feltételeinek meghatározása, a jelöltállítás szigorítása, a regisztráció, illetve az elektori rendszer fenntartása.

A választói névjegyzék bevezetését a szlovének támogatták, a szerbek, a szlovákok, a horvátok, az örmények azonban elutasították, ez utóbbiak indokként az „1880–1919 közötti törökországi kétmillió örmény genocídiumot” hozták fel, továbbá, „hogyan kisebbségi hovatartozás kérdésében nyilatkozatra senki sem kötelezhető”, valamint a „rohamos asszimilációt mint következményt”.²¹

A nyelvismeretet mint a névjegyzékbe való felvétel egyik feltételét támogatva például a szerb kisebbség, az örmények azonban élesen elutasították: „Az Erdélyből származó örmények is örmények, a nyelvismeret hiánya nem kizáró ok. A más időben, és más módon betelepült örmények is teljes jogú örmények, független a nyelvismeretüktől.”²² (Az örmény anyanyelvűek száma az 1990. évi népszámlálás adatai szerint 37, a 2001. évi népszámlálás adatai

²⁰ A hat főt a cigány, a szlovák, a német, a horvát, a szerb és a bolgár országos önkormányzatok képviselték.

²¹ Az Országos Örmény Önkormányzat törvénymódosítási ad hoc bizottságának levele, 2003. december 10.

²² Az Országos Örmény Önkormányzat levele, 2003. február 16.

szerint 294 fő volt.)²³ A jelöltállítás szigorításával az összes kisebbség egyetértett, a regisztrációval azonban nem. A szerbek²⁴ és a szlovákok például továbbra is az elektori rendszer fenntartását tartják kívánatosnak. Az örmények decemberben a történelmileg lakott településekkel kapcsolatos módosítást elfogadhatatlannak tartották, mert az – szerintük – kizárná a diaszpórában élő kisebbségeket az „önkormányzat-alapítási jogukból”, és „nem vállalhatják fel az igazságosztó szerepét, hiszen az örmények számtalan településen élnek”.²⁵

A szlovákok a fentiekén kívül még a kisebbségi önkormányzati választásoknak az önkormányzati választásokkal azonos időben való megtartását is támogatják.²⁶ A szlovének azt szeretnék, ha egységesen minden önkormányzat 5 fős lenne. A románok a választási küszöb leszállítását javasolták. A románok, a szlovének és a görögök szerint elegendő lenne egy budapesti önkormányzat, a horvátok a kisebbségi törvény módosításával kapcsolatban jelezték, hogy szeretnék, ha a törvény azon paragrafusa, amely taxatív felsorolja a kisebbségeket, a horvát után zárójelben beiktatná a sokácot, bunyevácot, rácot és bosnyákokat is.

2004 januárjában hét országos kisebbségi önkormányzat (a bolgár, a görög, a lengyel, az örmény, a román, a szerb és az ukrán) kialakította közös állásfoglalását, melyben elutasították a választói névjegyzéket; és a kisebbségi jelöltállítás szigorítását, szűrését szorgalmazták, továbbá a kétlépcsős elektori rendszer fenntartását kívánták. Ehhez az állásfoglaláshoz később a ruszinok is csatlakoztak. Az állásfoglalás szerint elfogadhatatlannak tartják „azon nem magyar állampolgárok tervezett kirekesztését a kisebbségi önkormányzati választásokból, akik részt vehetnek a helyi önkormányzati választásokon”. Jelenleg a 13 hazai kisebbségből nyolc elutasítja a választói névjegyzéket. Az országos cigány önkormányzat – más cigány szervezetek ellenében – támogatja, és támogatják a németek, a szlovákok, a horvátok és a szlovének is.

A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal és a kisebbségi ombudsman elkerülhetetlennek tartja a névjegyzék bevezetését, e nélkül nem zárhatók ki a választási eljárásból a többségi társadalom, illetve más nemzeti vagy etnikai kisebbségi közösség tagjai. A névjegyzék összeállításának jogát a kisebbségi közösségek szerzik meg, az országos önkormányzatok – mivel a tervezett törvény 2005. január 1-jétől lenne hatályos – 2005. december 15-ig létrehozzák a névjegyzékbizottságokat, és kijelölik azokat a településeket, ahol választások tarthatók. Ezután lesz egy egy hónapos jogorvoslati út: azokon a településeken, amelyeket az országos önkormányzat nem jelölt ki, tíz kisebbségi polgár kezdeményezheti névjegyzékbizottság felállítását, amit az országos önkor-

²³ A Központi Statisztikai Hivatal 2001. évi népszámlálási adatai szerint az örmény nemzetiiségűek száma 620, ezzel szemben az Országos Örmény Önkormányzat 10 ezerre becsüli a magyarországi örmények számát.

²⁴ Az Országos Szerb Önkormányzat levele, 2003. július 16.

²⁵ Az Országos Örmény Önkormányzat levele, 2003. december 10.

²⁶ Az Országos Szlovák Önkormányzat levele, 2003. március 27.

mányzat felülbírálnak. Így csökken azoknak a településeknek a száma, ahol kisebbségi választásokat írnak ki. A helyi, háromfős névjegyzékbizottságok az állampolgárok írásos nyilatkozatai alapján 2006. február 15. és május 1. között döntenek arról, hogy a választópolgárt a kisebbségi közösséghez tartozónak tekintik-e, felveszik-e a névjegyzékbe. Annak megítéléséhez, hogy ki tartozik a kisebbségi közösséghez, a törvénytervezet segítséget nyújt a következő szempontok megadásával: a kisebbség nyelvének ismerete, a kisebbség kultúrájának, hagyományainak ismerete, tagság a kisebbség társadalmi szervezetében, a kisebbség társadalmi szervezetében betöltött választott tisztség, tagság a kisebbség önkormányzatában, a kisebbség érdekében végzett társadalmi tevékenység, a kisebbség tagjaként való ismertség a településen, a kisebbség érdekében végzett egyéb, a kisebbséggel kapcsolatba hozható tevékenység.²⁷

Elutasítás esetén a választópolgár a bírósághoz fordulhat. 2006. június 15-ig a névjegyzékbizottságok átadják a névjegyzékeket a helyi választási iroda vezetőjének, a jegyzőnek, aki kialakítja a végleges névjegyzéket, amelynek egyedüli nyilvános eleme a névjegyzéken szereplők száma. Amennyiben ez a szám meghaladja a harminc főt, a helyi jegyző kiírja az adott kisebbség önkormányzati választását a településen. Minden helyi kisebbségi önkormányzat ötfős lesz, függetlenül a település lélekszámától.

A tervezet szerint megszűnik az elektori rendszer, és középszintű, területi önkormányzatok is létrejönnek, melyek hasonlóan az országos önkormányzatokhoz, közvetlen választással alakulnak meg. A választópolgár a helyi, a területi (megye/főváros) és az országos önkormányzatra adja majd le szavazatát. A helyi szavazólapon magánszemélyek neve szerepel, de az eddigi ábécésorrend helyett²⁸ sorsolással dől el a sorrend, a második szavazólap lesz a területi, ami megyét és fővárost jelent, ahol a kisebbségi szervezetek és az általuk jelöltek neve szerepel, a harmadik szavazólap pedig az országos lista lesz.

A jelölt csak kisebbségi szervezet ajánlásával regisztrálhatja magát, nyilatkoznia kell az adott kisebbséghez tartozás tényéről, az objektív kritériumok meglétéről, és nyilatkozatához csatolnia kell a megfelelő dokumentumokat is.

A rendszer visszatér ahhoz az eredeti elgondoláshoz, hogy a kisebbségi önkormányzatiságot civil felügyelet alá kell helyezni. Azok kerülnek majd a civil jelölőszervezetek listáira és így az országos önkormányzatokba, akik a civil szférában aktív tevékenységet folytatnak, és a közösség ismeri őket (Heizer 2003).

²⁷ T/9126 számú törvénytervezet 115/F§ (5)

²⁸ Az eddigi alfabetikus sorrend szerinti szavazás azt mutatja, hogy általában az ábécé elején lévő jelöltek jutnak be a kisebbségi önkormányzatokba, ezért volt olyan eset, hogy valaki azért változtatta meg a családnévét, hogy a lista elejére kerüljön, és így biztosított legyen a bejutása. (Rátkai Árpád: Az intézményesülő etnobiznisz).

A módosítás szerint a kisebbségi törvény személyi hatálya a jövőben kiterjed a Magyar Köztársaság területén lakóhellyel rendelkező magyar állampolgárokra, az Európai Unió más tagállamainak állampolgáira, valamint a Magyar Köztársaságban letelepedettként, bevándoroltként vagy menekültként elismert személyekre, akik valamely kisebbséghez tartozónak vallják magukat; valamint e személyek közösségeire is.

Az Alkotmány 2002. decemberi módosításával²⁹ kikerült az alaptörvényből, hogy minden választójoggal rendelkező magyar állampolgár jogosult részt venni a kisebbségi önkormányzati választásokon, az EU-csatlakozás időpontjától hatályos szabályozás kifejezetten a nemzeti és etnikai kisebbségek jogaként határozza meg a kisebbségi önkormányzatok létrehozásának lehetőségét.

A javaslat a kisebbségi törvény oktatási autonómiájára vonatkozó rendelkezések mellé beilleszti a kisebbségeket illető kulturális önzagazgatási rendszer alapvető intézményeit érintő rendelkezéseket is. Így a kisebbségi önkormányzat jogosult kisebbségi kulturális intézmény létesítésére, fenntartására, illetőleg közművelődési feladat ellátásának átvételére. Az országos kisebbségi önkormányzat megkeresésére az intézményt fenntartó helyi önkormányzat köteles átadni a kizárólag kisebbségi kulturális feladatot ellátó és az érintett kisebbség kulturális igényeit kielégítő intézmény fenntartói jogát a kérelmet előterjesztő országos kisebbségi önkormányzatnak (Heizer 2003).

A kormány 2004. március 3-án fogadta el és nyújtotta be az Országgyűlésnek a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló T/9126. számú törvényjavaslatot. A javaslatot az Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottsága, Oktatási Bizottsága, valamint Önkormányzati Bizottsága egyhangúlag alkalmasnak találta az általános vitára. A Külügyi Bizottságnak is ez volt a véleménye, a bizottság fideszes képviselői azonban módosító indítvány benyújtását tervezik. Az Országgyűlés 2004. április 14-én kezdte meg a törvénytervezet általános vitáját az országos kisebbségi önkormányzatok képviselőinek, valamint a hazai kisebbségek anyaországi diplomáciai képviseletében megjelent vendégeknek a jelenlétében. A napirendi pont előterjesztője Nagy Ferenc József tárca nélküli miniszter „nagyon várt, kiemelkedő jelentőségű törvényjavaslatát” és Tabajdi Csaba „sanyarú sorsú törvényjavaslatát” idézte bevezetőjében, majd rátért az akkori és a mostani célokra. A cél „akkor az erős szórványhelyzetben lévő kisebbségi népcsoportok problémáit kezelni tudó kisebbségvédelmi rendszer felépítése volt, ma pedig, európai törekvéseinkkel összhangban, e rendszer továbbfejlesztése a feladat”.³⁰ Szerinte a „kisebbségek többsége felismerte, hogy elemi érdeke egy tiszta, átlátható, a kisebbségi önkormányzatok számára nagyobb legitimitást biztosító választási rendszer létrejötte, amely már a

²⁹ 2002. évi LXI. törvény.

³⁰ Kiss Péter, 2004. április 14. (www.mkogy.hu)

2006-ban tartandó kisebbségi választásokon felválthatja a jelenlegi szabályozást". Végezetül elmondta: a hazai kisebbségi joganyag továbbfejlesztésére benyújtott javaslat kisebbségpolitikai lényege: egy fokozott nemzetiségi civil kontroll alatt működő, valós kisebbségi közösségeket képviselő önkormányzati rendszer, amely szabályozottabb, rendezettebb körülmények között, bővülő kompetenciákkal látja majd el közjogi feladatait. Meggyőződése: ha biztosítható a – nemzetiségi értelemben véve – tiszta kisebbségi választójogi rendszer, akkor az így létrejövő önkormányzati testületek számára az eddigieknél is nagyobb, sőt a közösség belülyeit érintően – beleértve egyes finanszírozási kérdéseket is – kizárólagos kompetenciák biztosíthatók. Ezért a tervezet a döntési jogot a kisebbséghez való tartozás kérdésében a kisebbségi közösség kezébe adja, s egyidejűleg biztosítja az új középszintű és az országos önkormányzatok közvetlen és arányos létrejöttét is. Szabályozza továbbá a testületi működés több, eddig vitatott kérdését, mint például a törvényességi ellenőrzés, az elnök vissza nem hívhatósága, a tiszteletdíjak kérdése.³¹ Az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság előadójának³² véleménye szerint a névjegyzék kérdését tovább kell érlelni, finomítani, és esetleg új alternatívákat kell találni. A külügyi bizottság előadója a határon túli magyarság ügyéről, jogaik bővítéséről beszélt, amit „nem lehet eredménnyel tovább folytatni, ha a magunk kisebbségei számára azokat a jogokat, amiket a határon túli kisebbségeknek kívánunk megadni, az ittenieknek, a hazaiaknak nem biztosítjuk”.³³ A bizottság kisebbségi véleménye szerint a jól működő hazai kisebbségi törvény fontos külpolitikai érdeke a Magyar Köztársaságnak, ami pozitív példa lehet a határon túli magyarság kisebbségi jogainak érvényesítése szempontjából is. Azonban a hazai kisebbségek önkormányzatainak elnökeivel folytatott tárgyalások eredményeként megállapították, hogy a törvényjavaslat, s különösen a regisztráció kérdése megosztja a kisebbségeket. Ezért a fideszes képviselők nem támogatják az általános vitára bocsátást; azt kéri, hogy jelen formájában ne tárgyalja a Ház a törvényjavaslatot, az előkészítők vonják vissza, és dolgozzanak ki új változatot. Ezenkívül albizottság létrehozását is javasolják.³⁴ Az Oktatási Bizottság egyértelműen támogatja a tervezetet, az Önkormányzati Bizottság szintén, ám szerintük a törvényt módosítás alkalmat adhatott volna arra, hogy elválasszák a kisebbségi önkormányzati választásokat az önkormányzati választásoktól, illetve, hogy Budapestet precedens jelleggel közös választókerületnek kellene tekinteni.³⁵ Az MSZP támogatta a tervezetet, vezérszónoka szerint ez a tervezet mérföldkőnek számít a hazai kisebbségek rendszerváltás utáni történelmében. Beszélt az etno-bizniszről, ami abból származik, hogy a törvény hatályos szövege nem zárja

³¹ Kiss Péter, 2004. április 14. (www.mkogy.hu)

³² Hargitai János, 2004. április 14. (www.mkogy.hu)

³³ Gedei József, 2004. április 14. (www.mkogy.hu)

³⁴ Nagy Gábor Tamás, 2004. április 14. (www.mkogy.hu)

³⁵ Mester László, 2004. április 14. (www.mkogy.hu)

ki a szabad identitásválasztás, az adatvédelem és a pozitív diszkrimináció miatti visszaéléseket. Ez a javaslat megszünteti a korábbi anomáliákat, kiterjeszti a kisebbségek jogait, pontosítja azt a szabályozást, amely a joghézagok kialakulásához vezetett.³⁶ A Fidesz szónoka kiemelte: a legfontosabb, hogy a kisebbségek végre valódi kulturális autonómiával rendelkezzenek, amit ugyan a kisebbségi törvény deklarál számukra, de ez féloldalas autonómia, szükség van jogi és pénzügyi garanciákra. Igen fontosnak találta, hogy a törvény hatálya a továbbiakban kiterjedne a Magyarországon letelepedett európai uniós polgárokra is. A választójog problematikájának talán a legtöbb vitára okot adó kérdés, a névjegyzék kérdése, aminek kapcsán más, kevésbé „macerás” megoldásokban is gondolkodni kellene. Úgy gondolja, „pihenjünk rá erre a kérdésre”.³⁷ Az SZDSZ szerint különleges és érdekes törvényjavaslatról van szó; mint ahogyan maga a kisebbségi törvény is nagyon fontos és lényeges törvény, amelynek a „jelentősége önmagán túlmutató”. Szónoka szerint akkor egyedülálló rendszert hoztak létre, amire büszkék lehetnek. Utalt a kisebbségi törvény megszületésének körülményeire, dicsérte a tervezet előkészítőinek munkáját. Támogatta a tervezet európai uniós csatlakozással összefüggő változásait, azokat a törekvéseket, amelyek a kulturális és oktatási autonómia erősítését, a települési, területi és országos önkormányzati rendszer kialakítását szolgálják. „Ennek a törvénynek tulajdonképpen egy lényegi politikai kérdése van, a névjegyzék kérdése, ami viszont súlyos politikai kérdés. Az SZDSZ lelkületétől nagyon távol áll a regisztráció gondolata”, azonban figyelembe kell venni a mellette és ellene szóló érveket. Az ellenérvек között szerepel az ún. „történeti ellenérv”, de van „jelenkori félelem” is, mégpedig az, hogy a regisztráció „óhatatlanul előidézhethet olyan helyzetet, hogy jóval kevesebben fogják magukat a kisebbséghez tartozónak vallani, ami elindíthat bizonyos politikai fantáziákat”. A regisztráció mellett szóló érvek közt szerepel a kisebbségek egy részének fellépése a törvény hiányosságai, a visszaélések kapcsán, és az, hogy „a regisztráció erősítheti a kötődést a kisebbségekhez. Hiszen egy olyan típusú megvallást jelent, ami után a kisebbségi identitás, a kisebbségi státusz vállalása jóval látványosabb, demonstratívabb. Ezek igazak. ... Az SZDSZ nem szereti a regisztrációt, de a kisebbségek jelentős részének kérése miatt és a felmerülő anomáliák miatt hajlandóak kompromisszumot kötni ebben a kérdéskörben, és akceptálni a javaslatot, egy esetben, ha a listák a választást követően 30 napon belül megsemmisítésre kerülnek.” Az SZDSZ szónoka egyetért a Fidesz vezérszónokával, miszerint adjanak időt és esélyt a tervezet kiérlelésére, nem sürgeti őket semmi. „A kiindulópont jó, az esélyek jók, és kétségtelen, hogy kell egy érlelési szakasz, mert itt nagyon súlyos politikai kérdésekkel kell szembenézni.”³⁸ Az MDF szerint a kisebbségi törvénynek az a „példamutató” értéke, hogy a ki-

³⁶ Simon Gábor, 2004. április 14. (www.mkogy.hu)

³⁷ Hargitai János, 2004. április 14. (www.mkogy.hu)

³⁸ Fodor Gábor, 2004. április 14. (www.mkogy.hu)

sebbséghez tartozó személyek egyéni jogainak biztosítása mellett, „nem túl izmos módon”, lehetőséget, feltételrendszert teremtett a kulturális autonómia létrehozásához. Ezt a feltételrendszert kell tovább „izmosítani”. Az MDF egyetért a választói névjegyzékkel, nem ért egyet azonban a névjegyzékbe való bekerülés kritériumaival, amelyek megnehezítik a választást. A legfontosabb kérdésnek az anyanyelv kérdését tartja, amely „a kisebbségi lét, a kisebbségi megmaradás, a kisebbségi közösségek megmaradása és jövődjé szempontjából a kérdésnek az alfája és ómegája”. Ezért azt szeretné, ha kötelező elemként visszakerülne a tervezetbe az anyanyelv ismeretének kritériuma. Összefoglalva: az MDF egyetért a tervezet céljával, a regisztrációval, mint céllal, ám mint eszközzel nem, a vélemények egyeztetéséhez pedig szorinte időre van szükség.³⁹

A vezérszónokok felszólalása után az általános vitát elnapolták, a képviselők szerint a részletes vita előtt érdemes lenne „nagyobb lélegzetet venni, hogy legyen idő a még függőben maradt és megoldatlan kérdések megoldására”. Az igazságügyi tárca szerint a parlament vagy elfogadja a törvényt, vagy az Alkotmányt módosítja, vagy az Alkotmánybíróságra hagyja a mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség kimondását.⁴⁰

A 2004. októberében tartott négy párti egyeztetésen a kisebbségi törvény és a kisebbségi önkormányzatok választási szabályainak módosításáról szóló törvényjavaslat kapcsán a Fidesz képviselője bejelentette, hogy pártja nem támogatja a kisebbségi választójogi névjegyzék bevezetését, a kisebbségi önkormányzatok megyei szintjének létrehozását, valamint azt sem, hogy a 2006. évi kisebbségi önkormányzati választásokon nem magyar állampolgárok is választójogot kapjanak.⁴¹

Irodalom

- Andrássy György 1993. Etnikai kisebbségek és emberi jogok. *Regio*, 2: 68–80.
 Baka András 1990. Az új magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségi törvény koncepciójáról. *Regio*, 4: 59–66.
 Baka András 1990. Nemzetiségi vagy kisebbségi törvény? *Magyar Tudomány*, 4: 385–393.
 Bodáné Pálok Judit 1993. A magyar kisebbségi törvény megszületésének körülményei. *Acta Humana*, 12–13: 26–46.
 Bodáné Pálok Judit 1993. Egy törvény története. *Regio*, 3: 183–192.
 Bodáné Pálok Judit–Cseresnyés János–Vánkosné Tímár Éva 1994. *A kisebbségek jogai Magyarországon*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

³⁹ Szászfalvi László, 2004. április 14. (www.mkogy.hu)

⁴⁰ Etnonet, 2004. március 23.

⁴¹ A cigány, horvát, német, szlovák országos önkormányzatok elnökei a Fidesz frakcióvezetőjével személyes találkozót szorgalmaznak, ahol lehetőségük nyílna álláspontjuk megvitatására. (Heinek Ottó Áder Jánoshoz írt levele, 2004. október 19.)

- Csefkó Ferenc–Pálné Kovács Ilona (szerk.) 1999. *Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely-MTA RKK, 172–184.
- Daniss Győző 2002. Kié az ország? (Sipos Levente történésszel készült beszélgetés.) *Népszabadság*, augusztus 12.
- Demeter-Zayzon Mária 1999. *Kisebbségek Magyarországon 1999*. Budapest: NEKH
- Doncsev Toso 2004. A magyarországi kisebbségi törvény. *Kisebbségkutatás*, 1: 94–101.
- Eiler Ferenc 1999. Az országos német, szlovák, horvát kisebbségi önkormányzatok első négy évének működési tapasztalatai. In: Csefkó Ferenc–Pálné Kovács Ilona: *Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely-MTA RKK, 172–184.
- Eiler Ferenc–Kovács Nóra 2000. A kisebbségi önkormányzatok rendszere Magyarországon. *Regio*, 3. 79–111.
- Fehér István 1993. *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990*. Budapest: Kossuth Kiadó
- Föglein Gizella 1993. A magyarországi nemzeti kisebbségek helyzetének jogi szabályozása 1945–1993. *Regio*, 1. 35–65.
- Föglein Gizella 2002. Bevezetés. In: Balogh Sándor (szerk.) *A magyar állam és a nemzetiségek 1848–1993*. Budapest: Napvilág, 489.
- Heizer Antal 2003. *A kisebbségi jogszabályok módosításának alapkérdései*.
- Kaltenbach Jenő 1995. Kisebbségi önkormányzatok. Hogyan tovább? *Barátság*, 2.
- Kukorelli István (szerk.) 1999. *Alkotmányjog – Jogszabálygyűjtemény*, Budapest: Osiris
- Mayer Éva 2004. Országgyűlés előtt a Kisebbségi törvény és a nemzetiségi választások módosítása. Interjú Heizer Antallal, a nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnökével. *Barátság*, május
- Népszámlálás 2001. *Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai*, Budapest: KSH, 2002.
1990. évi népszámlálás. Budapest: KSH, 1992.
- A nemzetiségek életkörülményei*. Budapest: KSH, 1995.
- Palásti Sándor 1999. *A kisebbségi önkormányzatok kézikönyve*. Budapest
- Sisák Gábor (szerk.) 2001. *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon a 20. század végén* Budapest: Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely
- Váradi Monika Mária 2002. „A rendszer működőképes, de...” A kisebbségi önkormányzatok működési és együttműködési modelljei. *Beszélő*, 2002.
- Tájékoztató az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának 2001. március 20-i üléséről (www.meh.hu/nekh)
- Tájékoztató az Országgyűlés emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának 2001. május 22-i üléséről (www.meh.hu/nekh)
- Tájékoztató az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottsága 2003. március 25-i üléséről (www.meh.hu/nekh)
- Tájékoztató az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának 2003. április 1-i üléséről (www.meh.hu/nekh)
- Tájékoztató az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának 2003. április 8-i üléséről (www.meh.hu/nekh)
- Tájékoztató az Országgyűlés Alkotmány- és igazságügyi bizottságának és Önkormányzati bizottságának 2003. április 15-i együttes kibővített üléséről (www.meh.hu/nekh)

- Tájékoztató az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának 2003. április 29-i üléséről (www.meh.hu/nekh)
- Tájékoztató az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának 2003. június 17-i üléséről (www.meh.hu/nekh)
- Tájékoztató az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának 2003. december 16-i üléséről (www.meh.hu/nekh)
- Tájékoztató az Országgyűlés Önkormányzati bizottságának 2004. március 18-i üléséről (www.meh.hu/nekh)
- Tájékoztató az Országgyűlés Oktatási és tudományos bizottságának 2004. március 23-i üléséről (www.meh.hu/nekh)
- Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának Tevékenységéről (1997. január 1.–december 31.)
- Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának Tevékenységéről (1995. július 1.–december 31.)
- Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának Tevékenységéről (1999. január 1.–december 31.)
- Tájékoztató a fővárosi és az országos kisebbségi önkormányzatok megválasztásáról, Budapest: Belügyminisztérium, Országos Választási Iroda, 1998.
- Kisebbségi névjegyzékkel védik ki az etnobizniszt* [origo], 2004. március 3.

EILER FERENC

Törekvések a kisebbségi önkormányzati választások reformjára

1998–2004

A 2002-es önkormányzati választások után bebizonyosodott, hogy a kisebbségi önkormányzatok választásával kapcsolatban négy évvel korábban tapasztalt visszaessék nem tekinthetők egyedi esetnek, s hogy a rendszerbe kódolt visszaessék a jogszabályok megváltoztatása nélkül, csupán a többségi és a kisebbségi társadalmak belátására építve nem küszöbölhetők ki, de még csak nem is csökkenthetők.¹ Amellett, hogy néhány konkrét ügy komoly publicitást kapott, a sajtó a következő mintegy másfél évben is meglehetősen gyakran foglalkozott a kisebbségi törvény hiányosságaival. Ennek legfőbb oka az volt, hogy ismét napirendre került a kisebbségi joganyag átfogó módosításának terve.

Az illetékes kormányhivatalok vezetőinek állásfoglalásai hamar egyértelművé tették, hogy a kormány továbbra is az önkormányzati keretekben gondolkodik, azonban mind a kisebbségi törvényen, mind a kisebbségi önkormányzatok megválasztásának jogi szabályozásán jelentős változtatásokat tervez. Ez utóbbit illetően az ombudsman támogatását is élvező reform célját abban határozták meg, hogy a 2006-os választáson már kizárólag kisebbségek válasszák meg az őket képviselő, s maguk is kisebbséghez tartozó önkormányzati politikusokat. A koncepció az érintetteket is megosztotta, s a vita középpontjába – az előzetes várakozásoknak megfelelően – a kisebbségi választói névjegyzék, azaz a regisztráció kérdése került.

A választási rendszer kialakítása

Az 1993-as kisebbségi törvény előkészítése több évig elhúzódott, s a folyamatba bekapcsolódott szereplők több változatot is készítettek az egyeztetések során.² A kiépítendő rendszer alapvetését tekintve, mely a törvény által érin-

¹ Heizer Antal, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke a választások előtt felkérte a kisebbségekhez nem tartozó indulókat, hogy lépjenek vissza. *A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal felhívása*. 2002. október 14. <http://archiv.meh.hu/nekh/Magyar/3-jeloltek.htm>

² Az előkészítés legfontosabb szereplői: a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és Titkárság, majd az első szabad választás után a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, a Nemzeti és

tett személyi kör meghatározására is szükségképpen kihatással volt, lényegében két koncepció versengett egymással: egy ún. „nemzeti liberális” és egy „autonomista” elképzelés (Bíró 1995. 36–42). A liberális megközelítés hívei a nyugat-európai uralkodó szemléletnek megfelelően nem tartották szükségesnek egy különleges kisebbségi intézményrendszer kiépítését, mivel a kisebbségi jogok érvényesülését a demokratikus keretek között önmagában véve is biztosítva látták. E koncepció elsősorban a kisebbségek egyéni jogainak garantálására helyezte a hangsúlyt, s a kisebbségi társadalmak önszerveződését az egyesülési törvény által szabályozott civil szférába utalta volna. Eszerint az így létrejött egyesületek jogosítványai csak a szervezeten belüli ügyekre terjedtek volna ki. Az autonomista koncepció ezzel szemben a kisebbségek egyéni jogai mellett hangsúlyosan fellépett a csoportjogok biztosításának szükségessége mellett is, és a kisebbségek önszerveződését a személyi elven alapuló kulturális autonómia keretei között látta leginkább megvalósíthatónak. Ez a felfogás alapvetően abból a meggyőződésből indult ki, hogy a kisebbségi közösségek megmaradását a demokratikus intézményrendszer önmagában véve nem garantálja, ezért olyan modell kidolgozását látta szükségesnek, melyben a létrehozandó, közjogi státussal felruházott kisebbségi önkormányzatok a képviselt közösségeket érintő döntésekben megkerülhetetlenek.

A végül felülkerekedő autonomista koncepció kapcsán természetesen meg kellett határozni azt is, hogy a tervezett jogi szabályozás milyen személyi körre terjedjen ki. Ez nemcsak elvi kérdésként vetődött fel, hiszen a probléma a rendszer finanszírozása szempontjából is megkerülhetetlen gyakorlati kérdéseket vetett fel.³ Bár a személyi autonómia modellje a történelmi tapasztalatok alapján nehezen volt elképzelhető regisztrációs lista nélkül, az érintett kisebbségek a múltban elszenvedett sérelmekre hivatkozva egyöntetűen elzárkóztak mindenfajta nyilvántartás elől.⁴ Tiltakozásukat akceptálva dolgozta ki végül a Belügyminisztérium az elfogadott tervezetet, melynek legfőbb sarokpontjai a következők lettek: 1. A jogszabály lényegében sem az aktív, sem a passzív választójogot nem korlátozza. 2. A választás a települési önkormányzati választásokhoz csatoltan, azzal egy időben és egy helyen történik. 3. Minimális ajánlás összegyűjtésével fel lehet kerülni a szavazólapra. 4. A ki-

Etnikai Kisebbségi Kerekasztal, az Igazságügyi Minisztérium, a Belügyminisztérium és a Pénzügyminisztérium. Az egyeztetés konkrét folyamatáról, valamint az ütköző koncepciókról lásd Bodáné Pálok 1993. 26–45; Győri Szabó 1998. 99–151.

³ 1991. első felében a Pénzügyminisztérium még megkérdőjelezte a törvény finanszírozhatóságát abban az esetben, ha a jogalanyok köre és száma nem lenne megállapítható. Egyik érve a költségvetés tervezhetősége volt. A minisztérium később elfogadta a javasolt megoldást (Bodáné Pálok 1993. 33–34).

⁴ A személyi elvű kulturális autonómia egyik – ha nem a legfontosabb – megvalósult, s máig hivatkozási alpnak tekintett példája a két világháború közötti észtországi törvény volt. A törvény lefordított szövege a vonatkozó kormányrendeletekkel a Társadalmi Szemle 1991. évi 5. számában jelent meg (44–54). A törvényről lásd Bíró 1995. 62–65; Rauch–Misiunas–Taagepera 1994. 88–93.

sebbségi önkormányzatok megalakulását rendkívül alacsony érvényes szavazatszámhoz köti. 5. Az országos önkormányzatok létrehozását elektori rendszerben, a helyi szinten megválasztott önkormányzati képviselők révén írja elő. 6. A települési önkormányzati választásokon a kisebbségek nevében elinduló jelöltek kedvezményes elbírálás révén kerülhetnek be a település életét irányító testületbe.

Egy ilyen fokon „nyitott” szabályozás azonban a társadalom oldaláról nyilvánvalóan feltételez egyfajta állampolgári öntudatot és önkorlátozást, melynek hiányában az egész konstrukció szükségképpen kiszolgáltatottá válik a visszaélésekkel szemben. A második önkormányzati választás után be is bizonyosodott, hogy az új rendszer a jelenlegi formájában minden lehetséges pontján sebezhető.

A szabályozás néhány gyenge pontja

Az 1998-as választáson több olyan személy is kisebbségi önkormányzati képviselői mandátumhoz jutott, akiket az érintett közösségekért aktívan tevékenykedők egyáltalán nem ismertek, vagy akikről pontosan tudták, hogy sohasem tartoztak az adott kisebbséghez. A 2002-es választásokon pedig a problémás esetek száma még tovább nőtt. Azok, akik valójában kisebbségi identitás nélkül kerültek be a kisebbségi önkormányzatokba, több feltétel egyidejű érvényesülésének köszönhatték megválasztásukat.⁵

A helyzet egyik kulcsa az, hogy a *passzív választójogot* illetően a törvény nem tartalmaz lényegi korlátozást. Identitásának megvallására ugyanis senki sem kötelezhető, a jelöltnek mindössze vállalnia kell az adott kisebbség képviselői státuszát. 5 ajánlót szerezni pedig nem jelent különösebben nagy kihívást, főleg a nagyobb településeken, ahol közösségi kontroll többnyire nem létezik. Az a tény pedig, hogy a listára ábécérendben kerülnek fel a jelöltek, az *aktív választójog* terén érvényesülő teljes szabadság miatt jó esélyt kínál a valódi vagy újonnan felvett vezetéknevük révén a lista elejére kerülő személyek számára.⁶ Mindezek miatt a választás – elsősorban a nagyobb településeken – egyáltalán nem tekinthető valódi, lényegi választásnak, hisz az esetek túlnyomó többségében a jelöltek személyéről semmilyen információval nem rendelkező többségi lakosság dönt szimpátiaszavazatai révén a kisebbségi önkormányzatok összetételéről. Az érvényes szabályozás azonban nem zárja ki annak lehetőségét sem, hogy egy település többséghez tartozó állampolgárai tudatosan törekedjenek a választás eldöntésére.

A helyi szintű választások eredménye óhatatlanul kihat az országos önkormányzatok megalakulására is. A jogszabály ugyanis a közgyűlés megválasztását az összes elektor bizonyos százalékának eléréséhez köti, s amennyiben egy céltudatos, valójában nem a kisebbséghez tartozó körnek sikerül meg-

⁵ Az ilyen jellegű visszaélésekről plasztikus képet fest Pap András László (2003. 252–294).

⁶ A törvénybe kódolt visszaélési lehetőségekről lásd Rátkai 2000. 112–132.

felelő arányban bekerülnie a helyi kisebbségi önkormányzatokba, úgy az képes lehet blokkolni az országos önkormányzat megalakulását is. Ebben az összefüggésben külön figyelmet érdemel Budapest, mivel itt a kerületekben is alakulhatnak helyi kisebbségi önkormányzatok. Az olyan kis létszámú kisebbségek pedig, amelyeknek közösségei nem a fővárosban élnek, a budapesti visszaélések révén nehéz helyzetbe kerülhetnek az országos önkormányzat megalakítása során.⁷

A törvény szellemével és eredeti törekvéseivel visszaélők motivációja többféle lehet. Legtöbbször kétségkívül az anyagiak jelentik a fő vonzerőt, mivel az önkormányzatoknak hivatalosan nem kell elszámolniuk az állami támogatás felhasználásával. A rendszerben ugyan többnyire meglehetősen kevés pénz van, de a rossz szociális helyzetben lévők számára az ilyen módon szerzett összeg is fontos lehet a túléléshez.⁸ Arról nem is beszélve, hogy egyes városokban vagy budapesti kerületekben a települési önkormányzat az állami támogatást többszörösen meghaladó hozzájárulást nyújt a kisebbségi önkormányzatoknak. A visszaélések természetesen nem feltétlenül táplálkoznak egyéni motivációkból. Arra is volt példa, hogy néhányan azért kezdeményeztek kisebbségi választást olyan településen, ahol az érintett nemzetiségből sohasem lakott senki, mert ilyen módon szerettek volna pénzt szerezni valamilyen egyesület számára.

A pénz mellett a helyi közéletbe való bekerülés vagy bennmaradás vágya is szerepet játszhat. Olykor a politikai életből kiszorult helyi vagy országos politikusok így keresnek aktivitásukhoz – kétségkívül csak minimális előnyöket kínál, de reményeik szerint talán elégséges – háttér.⁹ Különösen vonzó lehetőséget kínál az a kedvezmény, amely a települési önkormányzatok megválasztása kapcsán illeti meg a kisebbségeket. Rendkívül csábító lehet ugyanis, hogy a kisebbségi kompenzációs listán szereplő jelöltnek a mandátumszerzéshez egyébként szükséges szavazatszám csupán egynegyedét kell megszereznie.¹⁰ A 2002-es választás végül arra is példát szolgáltatott, hogy a

⁷ A román helyi kisebbségi önkormányzatok száma az 1998-as választások után két és félszeresére emelkedett. A román kisebbségi aktivisták azonban többször is jelezték, hogy a megválasztott budapesti képviselők jelentős része valójában nem tartozik a kisebbséghez. Az országos önkormányzat megválasztásától ezek az elektorok távol maradtak, s így mivel a megjelent, ténylegesen a román kisebbséghez tartozók számaránya nem érte el az összes elektor törvény által megkövetelt 75%-át, nem lehetett megalakítani az országos önkormányzatot. Mivel a szabad identitásválasztás törvényben is rögzített alapelve miatt nem lehetett a többségükben Romániából áttelepült magyar „kakukkfiókákat” felelősségre vonni, csak a 75%-os küszöb 50%-ra történő leszállításával lehetett az időközben diplomáciai bonyodalmakat is előidéző problémát megoldani (Riba 1999. 105–106).

⁸ Váradi Monika Mária (2002. 28) jogosan hívja fel a figyelmet arra, hogy a tiszteletdíjak kérdése nemcsak a roma önkormányzati politikusok számára fontos.

⁹ A legnagyobb port felvert esetről, egy párt egykor prominens képviselőjének „képbe kerüléséről” lásd Dzindzisz 2002.

¹⁰ Ebben az esetben egy kisebbség képviselőjében egy jelölt kerülhet be a települési önkormányzatba. 1990. évi LXIV. törvény a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról. 50. §.

többségi társadalom összefogása a kisebbségi aktivisták ellen fordulva adott esetben félreállíthatja a többség számára valamilyen okból terhessé vált önkormányzati politikusokat is. Bár a jászladányi eset jelenleg egyedinek tekinthető, az érvényes szabályozás alapján nem zárható ki, hogy a jövőben nem történnek hasonló visszaélések.¹¹

A sajtóban rendkívül gyorsan elfogadottá váló „etnobiznisz” kifejezést a kisebbségi politikusok hajlamosak kizárólag a nem kisebbséghez tartozó személyek visszaéléseként interpretálni, a fogalom értelmezésének azonban van egy másik síkja is. Ez a szó jelentését nem szűkíti le a nem kisebbséghez tartozó jelöltekre, hanem az „érintettek” körébe beemeli azokat a kisebbségi származású személyeket is, akik bár lényegi tevékenységet nem végeznek, az önkormányzati tagsággal járó előnyök érdekében mindent elkövetnek azért, hogy magukat ciklusról ciklusra újraválasztassák. Az ilyen irányból érkező kritikák felhívják a figyelmet arra, hogy a választások előtt a választókerületek egy részében egyes csoportok (egyesületi vagy kváziegyesületi tagok) megegyeznek egymással, s ennek eredményeként igyekeznek felosztani egymás között a leendő önkormányzati székeket, sőt némelyek az eredmény bebiztosítása végett még „áljelölteket” is indítanak. Ily módon pedig a választásnak már semmi köze sincs az érdemi megmérettetéshez.¹² Mivel az önkormányzati és az egyesületi világ finanszírozási feltételei eltérnek egymástól, és csak a kisebbségi önkormányzatok számíthatnak – igaz kevés, de – mindenkor garantált bevételekre, az is elő-előfordul, hogy a biztosan elnyerhető támogatás miatt az önkormányzati választás a civil szféra reprezentánsai közötti küzdelem terepévé válik, s ilyenkor nem ritka, hogy a választási eredmény lehetőség szerinti bebiztosítása érdekében a jelöltek egy része igyekszik a politikai pártok támogatását is elnyerni.¹³

A visszaélések pontos méretéről nem állnak rendelkezésre konkrét információk. Egyes országos önkormányzatok természetesen rendelkeznek becslésekkel, de ezek objektív vizsgálat alá vetésére nincs mód.¹⁴

¹¹ Az ombudsman éves jelentésében külön alfejezetet szentelt a jászladányi esetnek. *Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tevékenységéről 2002. január 1.–december 31.* Budapest, 2003. VIII/3.

¹² A szakirodalomban jelenleg legalaposabban Rátkai Árpád (2003) foglalkozik a kérdésnek ezzel a vonatkozásával.

¹³ Az egyesületek között kialakuló viszály lehetőségéről már 1997-ben beszámolt Rozs András (1997a, 1997b). A cigány szervezetek és a többségi társadalom választások idején kialakuló kapcsolatrendszerére az ombudsman már 1998-ban felhívta a figyelmet. *Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tevékenységéről 1998. január 1.–december 31.* Budapest, 1999. II/2.1.1.

¹⁴ A 2002-es választások után az ombudsman szerint a legtöbb visszaélésre a bolgár, román és örmény kisebbség esetében került sor. *Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tevékenységéről 2002. január 1.–december 31.* Budapest, 2003. II/1.2.2. Sajtóhírek szerint az érintettek például 7 szlovák és 20 német helyi kisebbségi önkormányzatot tartottak problematikusnak. Sümegi 2002. Az országos önkormányzati elnökök meghallgatása során pedig a szlo-

Első kísérlet a rendszer korrekciójára

A kisebbségi önkormányzatok első négyéves működésének tapasztalatai, valamint az 1998-as önkormányzati választások visszasságai arra indították az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottságot, hogy egy albizottságot hívjon életre a kisebbségi törvény, valamint az önkormányzatok választásával foglalkozó jogszabály egyidejű módosításának előkészítésére. A bizottság választási szabályokkal kapcsolatos céljai között szerepelt a „kakukkfiókák” minél nagyobb arányú kiszűrése, a megyei vagy regionális szint megteremtése, valamint az, hogy egy új szabályozás révén elkerülhetővé váljanak a nagyobb kisebbségek országos önkormányzatainak megválasztásán könnyen kialakuló tumultuózus jelenetek.

Az ad hoc bizottság alapvetése az volt, hogy az aktív választójog korlátozása az Alkotmány és a kisebbségek egységesen elutasító állásfoglalása miatt nem lehetséges, de nem is igazán szükséges.¹⁵ Ezzel a helyzetértékeléssel lényegében az önálló tervezettel jelentkező kisebbségi ombudsman is egyetértett.¹⁶ Annál is inkább, mivel az Alkotmány akkor még érvényben lévő 70. § (1) bekezdése minden magyar állampolgárnak biztosította a választás és választhatóság jogát, ellentmondva ezzel a 68. § (4) bekezdésének, amely szerint a kisebbségi önkormányzatok létrehozására maguk a kisebbségek jogsultak.

Mivel tehát az aktív választójog korlátozása fel sem merült, az albizottság a passzív választójog egyfajta megszorítására és egy választástechnikai lépésre koncentrálni igyekezett előmozdítani, hogy lehetőség szerint maguk a kisebbségek döntsének képviselőikről. A tervek egyik legfontosabb eleme az volt, hogy a jelölteket kötelezték volna kisebbségi identitásuk megvallására.¹⁷ Természetesen mindenki számára világos volt, hogy ez a rendelkezés csak egy kimondottan gyenge szűrő lett volna. A megszorítás másik elemeként

vén elnök (Ropos Márton) 2, az ukrán elnök (Hartyányi Jaroslava) pedig 3 „kakukkfióka” önkormányzatról számolt be. *Tájékoztató az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság 2003. 4. 15-i üléséről*. A visszaélések pontos arányáról nem készült felmérés. Az mindenesetre biztosnak látszik, hogy a legnagyobb arányú visszaélés továbbra is a román kisebbséget érinti.

¹⁵ „Azt gondolom, hogy ezt az elvet [ti. a szabad identitásválasztás elvét – E. F.] az elkövetkezendő időszakban sem indokolt, sőt nehéz is lenne megkérdőjelezni. Ennyit talán az aktív választójogról.” Hargitai János. *Tájékoztató az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság 1999. 6. 14-i üléséről*.

¹⁶ Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tevékenységéről 1999. január 1.–december 31. Budapest, 2000. II/1. Az ombudsman önálló tervezetet készített, melyben a kisebbségi törvényt és a kisebbségi önkormányzati képviselők megválasztásával kapcsolatos szabályozást egy törvénybe építette be. Törvénytervezet a magyarországi nemzetiségek jogairól. In: uo. 3. számú melléklet 168–220.

¹⁷ A Magyar Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottságának T/5499 sz. törvényjavaslata a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról. 2001. 11. 20. XII/A. fejezet 62. 115/E. § (1).

ezért az a javaslat született, hogy a kisebbségi önkormányzati választásokat 6 héttel csúszassák el a települési önkormányzati választásokhoz képest, *remélve*, hogy ezen már csak a kisebbséghez tartozó, tudatos választók jelennének meg.¹⁸ Ez az ötlet azonban a kisebbségi önkormányzati vezetők részéről óriási ellenállásba ütközött.¹⁹ Legfontosabb érvük az volt, hogy a jogszabály szellemével visszaélni akarókat ez a változtatás nem rettent el, viszont feltehetően elriasztaná az identitásukban már/ még nem elég erős kisebbségi szavazókat. Egy ilyen választási felhívás azonban biztosan nem rendelkezne számukra kellő mozgósító erővel. Miután az első törvénytervezetet a kisebbségek elutasították, új változat készült, mely a választási eljárást más oldalról közelítette meg. Az időpont eltolásának kérdése ugyan lekerült a napirendről, a szimpátiaszavazók távoltartása érdekében viszont más helységben kellett volna leadni a voksokat a jelöltekre.²⁰ A kisebbségi politikusok jelentős része ezt sem tartotta elfogadhatónak, lényegében ugyanazzal érvelve, mint az előző változat esetén. A tiltakozásoknak természetesen volt alapjuk, hiszen az elképzelések valóban semmilyen garanciát sem nyújtottak volna arra, hogy távol tartják az „illetékteleneket”. Az elutasító állásfoglalásokat azonban legalább annyira – ha nem jobban – motiválta az önbizalom hiánya, a szimpátiaszavazatokhoz való feltétlen ragaszkodás.

A joganyag módosítása révén a tervek szerint a települési önkormányzati választások alkalmával biztosított kedvezményt is megvonták volna a kisebbségi jelöltként indulóktól. Ennek az volt az oka, hogy feltűnően sokan csak ürügyként használták a „nemzetiségi mezt”, s ezzel lényegében jogosulatlanul – de természetesen nem törvénytelenül – jutottak a többi választáson indulóval szemben olyan előnyökhöz, melyek valójában nem illették volna meg őket.²¹

A tervezetek nem hagyták érintetlenül az országos önkormányzat közgyűlésének választási szabályait sem, elsősorban attól indítatva, hogy a választási procedura – főleg a nagyobb kisebbségek esetében – komoly kellemetlenségekkel járt együtt, mivel az elektorok nagy száma miatt nagyon hosszú ideig elhúzódott. Ez különösen a cigány kisebbség esetében volt problematikus, ahol a helyzetet tovább súlyosbította a résztvevők közötti rendkívül

¹⁸ A Belügyminisztérium 6-Á-568/2000. sz. előterjesztése a Kormány részére a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról szóló törvénytervezetről. 2000. július. 6. § (1).

¹⁹ Hende Csaba, az Igazságügyi Minisztérium politikai államtitkára szerint a kormány 2000. 10. 24-i ülésén tárgyalta volna az előterjesztést, de az ülés előtt pár nappal a kisebbségi önkormányzati elnökök közös levélben tiltakoztak a kidolgozott választójogi törvényjavaslat ellen. Tájékoztató az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság 2001. 11. 20-i üléséről.

²⁰ A Magyar Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottságának T/5499 sz. törvényjavaslata a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról. 2001. 11. 20. XII/A. fejezet 62. 115/D. § (2).

²¹ Az 1998-as választás után 48 polgármester és 653 települési önkormányzati képviselő nyerte el mandátumát kisebbségi színekben. A szám a 2002-es választás után 1200-ra nőtt. (*Kisebbségek Magyarországon 1999. 48–49; Sümei 2002*).

mély politikai megosztottság, s a helyszínen emiatt érezhető feszültség. A tervezett küldöttrendszer bevezetése mindenképpen jelentősen csökkentette volna a választói gyűlésen részt vevők körét, mivel a küldöttek számát a megválasztott elektorok számának 30, illetve 20 százalékában határozta volna meg.²²

A kisebbségek által addig gyakran hangsúlyozott, s olykor nyomásgyakorlásra is használt „kisebbségi egység” gondolata 2001 végére megingott: az emberi jogi bizottság ad hoc albizottságának 2001. november 29-i ülésén az országos német, horvát és szlovák önkormányzat elnöke a görög és szerb elnökkel szemben arra az álláspontra helyezkedett, hogy a bizottság – fenntartásaik ellenére is – nyújtsa be az országgyűlésnek az elkészült törvényjavaslatokat.²³

A tervezetből végül mégsem lett törvény, s ez több okra vezethető vissza. Először is nem sikerült megnyerni hozzá a kisebbségi önkormányzati vezetők támogatását. Ez annál is nagyobb problémát jelentett, mivel ekkor még élt – ha a bomlás jelei már mutatkoztak is – a „kisebbségek egységének mítosza”.²⁴ Az ad hoc bizottság elnöke egyébként – hasonlóan az ombudsmanhoz – meg volt győződve arról, hogy néhány kisebbségi önkormányzati vezető valójában semmilyen változást nem látott sürgősnek, mivel attól tartott, hogy egy új szabályozás jelentős mértékben csökkentené a kisebbségi önkormányzatok számát.²⁵

Legalább ekkora problémát jelentett ugyanakkor, hogy a politikai akarat sem volt elég erős a reform keresztülvitelére. Mindenesetre erre utal, hogy az albizottság elnöke az Igazságügyi Minisztérium politikai államtitkárának együttműködését ellentmondásosnak s alapvetően mindvégig távolságtartónak ítélte meg.²⁶ Az igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy a politikai pártok és a képviselők sem igazán tudtak mit kezdeni a kisebbségi önkormányzati rendszerrel, arról nem is beszélve, hogy a problematika – szemben a határon túli magyarok sorsával – többségüket valójában alig foglalkoztatta.

²² A küldöttek megválasztásának szabályozásáról lásd *A Magyar Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottságának T/5499 sz. törvényjavaslata a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról*. 2001. 11. 20. IV. fejezet.

²³ Tájékoztató az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottságának ad hoc albizottsága 2001. 10. 29-i üléséről.

²⁴ A kisebbségi együttműködésen először 1998-ban, a Nemzetiségi Fórum megalakulásakor jelentkeztek hajszálrepedések, mely kezdeményezéshez csak a cigány, német és horvát országos kisebbségi önkormányzatok adták elvi támogatásukat. Hargitai János szerint a kisebbségek közös nevezőre való hozzászólásának feltétlen szükségességéhez elsősorban a szerb és a görög elnök ragaszkodott. *Várfalvi Attila interjúja Hargitai Jánossal*. <http://www.etnonet.hu/archiv/report/hargita.htm>

²⁵ Tájékoztató az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság 2001. 11. 20-i üléséről; „Fontos, hogy ne veszítsem el a jóérzésű közvélemény bizalmát”. Kerényi György interjúja Kaltenbach Jenő kisebbségi ombudsman-nal. *Fundamentum*, 2000. 2. 37.

²⁶ Tájékoztató az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság ad hoc albizottságának 2001. 10. 29-i üléséről.

A kudarcban végül fontos szerepet kapott az idő tényező is. A végső változatok ugyanis 2001 végére készültek el, s ekkor már gyakorlatilag semmi esély sem volt arra, hogy az országgyűlés még a parlamenti választások előtt napirendre tűzze őket.

A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke a 2002-es választások előtt kísérletet tett arra, hogy a többségi lakosság figyelmét felhívja a küszöbön álló kisebbségi választások kapcsán fenyegető „veszélyre”. Néhány országos kisebbségi önkormányzat ugyanis előre jelezte, hogy több olyan önkormányzati kezdeményezésről is tudomást szerzett, amely mögött nem állnak valóban kisebbséghez tartozó jelöltek. Az írott és az elektronikus média is ismertette a hivatal közleményét, melyben az a többségi lakossághoz tartozó, mégis a választásokon indulni kívánó jelöltek belátására apellált, kérve tőlük, hogy önként lépjenek vissza a jelöltségtől. A kisebbségi indulóknak ugyanakkor azt tanácsolta, hogy lehetőség szerint szerezzék meg valamely egyesület támogatását, ezzel is orientálva a választókat.²⁷ Ezek a próbálkozások azonban természetesen nem jártak, s nem is járhattak komoly eredménnyel: a törvényi szabályozás kínálta lehetőségeket kihasználni szándékozók nem térítették jobb belátásra, s lényegileg nem befolyásolták a lakosság választói magatartását sem.

A 2002-es választásokat követő reformelképzelés

A 2002-es választásokat követően ismét felmerült a kisebbségekkel foglalkozó joganyag átdolgozásának terve.²⁸ Az önkormányzati választásokkal szemben megfogalmazott alapvető elvárások ugyan lényegében nem változtak, a kidolgozott koncepció azonban radikálisabb megoldásra tett javaslatot, mint az előző parlamenti ciklus idején készült jogszabálytervezet.

A módosítás legfőbb célja az volt, hogy egy lehetőleg minél zártabb, több szűrővel és minden lépcső esetében jogorvoslati eljárással ellátott rendszert hozzon létre, melyben a kisebbségi közösségek maguk választják meg a soraikból kikerülő képviselőket. Ennek érdekében született meg a javaslat az aktív és a passzív választójog korlátozására. Az ilyen irányú megközelítésre az kínált lehetőséget, hogy Magyarország küszöbön álló európai uniós tagsága miatt egy alkotmánymódosítási kényszer hatására törölték az alaptörvényből a 70. § (1) bekezdést. Így módon a legfőbb igazodási pont a 68. § (4) bekezdés maradt, mely előírta, hogy a kisebbségek válasszák meg önkormányzataikat. Ez rendkívül fontos lépés volt, mivel korábban a regisztráció kérdésének fel-

²⁷ A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal felhívása. 2002. október 14.

²⁸ A törvénymódosítást évek óta sürgető ombudsman 2003 márciusában részletes jelentést készített a kisebbségi önkormányzati választások tapasztalatairól, amelyben egyértelműen kiállt az aktív és a passzív választójog garanciális jellegű feltételekhez kötése mellett. *A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosságának jelentése a 2002. és 2003. évi kisebbségi önkormányzati választásokról.* <http://www.obh.hu/nek/hu/index.htm>

merülése esetén a két ellentétes tartalmú kikötés miatt lényegében mindig patthelyzet állt elő a vitázó felek között.

Az új elképzelés országos önkormányzati hatáskörbe utalná azon települések körének megállapítását, ahol egyáltalán kisebbségi önkormányzati választások tarthatók.²⁹ Ezeken a helyeken névjegyzékbizottságok állnának fel, amelyek regisztrálnák a részt venni kívánó, kisebbséghez tartozásukat írásban kinyilvánító állampolgárokat, illetve azokat, akiket hajlandók felvenni a regiszterbe. Ahhoz, hogy a választásokat megtartsák, még két feltétel teljesülésére van szükség: legalább 30 személynek fel kell kerülnie a listára, és a kisebbségi választóknak legalább 5 jelöltet ki kell tudniuk állítani. (A jelöltté váláshoz összegyűjtendő ajánlások számát tekintve a tervezet nem tartalmaz változást.) Emellett választástechnikai módosításként külön-külön szavazóköröket alakítanának ki a kisebbségek számára. Ezek a megszorítások egyértelműen azt célozzák, hogy amennyire csak lehetséges, behatárolják a választók körét, s egyúttal a jelöltek indulását is valamilyen közösségi kontroll alá helyezték. A tervezet alapkoncepciójának kidolgozói tehát – egyértelműen szakítva az eddigi gyakorlattal – egy minimális kisebbségi létszám felmutatásához kötnék a rendszerhez való csatlakozás lehetőségét s az ezzel járó állami támogatást. Egyértelmű, hogy az új szabályozás néhány mikrokisebbséget kellemetlenül érintene. Ezeknél ugyanis gyakran 30 főnél jóval kisebb csoport él a településeken. Nem véletlen tehát, hogy önkormányzati politikusaik ragaszkodnak a többségi társadalom oldaláról érkező szavazatokhoz. Az persze kérdéses, hogy a tervezett szűrő mennyire működne hatékonyan a gyakorlatban. A névjegyzékbe vétel elutasítása miatt ugyanis bírósághoz lehet fordulni jogorvoslatért, s nehezen képzelhető el, hogy egy bíróság az egyén kinyilvánított identitásának megkérdőjelezésére vállalkozna.

A jogalanyi kört befolyásoló változás lenne az is, hogy nemcsak magyar állampolgárok rendelkeznének választójoggal, hanem az országban lakóhellyel rendelkező európai uniós polgárok vagy Magyarországon letelepedettként, bevándoroltként, esetleg menekültként elismert személyek is. Ez egyébként régi követelése volt néhány kisebbségnek, így például a görögöknek, ukránoknak és bolgároknak is.³⁰

A területi és az országos önkormányzatot illetően az elektori rendszer helyett a helyi önkormányzati választásokkal egy időben tartott, közvetlen, listás választást részesíti előnyben a javaslat. Itt azonban a választók már csak jelölőszervezetekre szavazhatnának. A betérjesztő szerint ezáltal elkerülhetők lennének az országos önkormányzat megválasztásának lebonyolítása körül

²⁹ A választási elképzelésekről lásd *A Magyar Köztársaság kormányának T/9126. sz. törvényjavaslata a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról*. 2004. március.

³⁰ Az országos román kisebbségi önkormányzat elnöke viszont azt szerette volna elérni, hogy a törvény hatálya csak magyar állampolgárokat terjedjen ki. *Tájékoztató az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság 2004. 3. 23-i üléséről*.

könnyen előálló technika nehézségek, s az arányosság elve is jobban érvényesülne. Arról nem is beszélve, hogy a kisebbségi szervezetek ily módon nagyobb szerepet kaphatnának az adott szintek személyi összetételének kialakításában.

A törvény-előkészítő folyamat során nyilvánvalóvá vált, hogy a kisebbségi politikusok jelentős része nem lelkesedik a koncepcióért. Hivatalos egyeztetésekre először 2003. május végén került sor az önkormányzati vezetőkkel, de a háttérbeszélgetések természetesen már korábban elkezdődtek.³¹ Tavasszal már sejthető volt például, hogy a német és talán a szlovák önkormányzat nem zárkózik el eleve a regisztráció ötletétől (Moldoványi 2003). Ezzel szemben a többi önkormányzat elutasító álláspontja felől nem nagyon lehettek kétségek.

Az érintettek egy része már az alapkoncepciót is elhibázottnak tartja.³² Amellett, hogy az ötletet a személyes adatokkal való visszaélés lehetősége miatt eleve problematikusnak látják, több érvet is felsorakoztatnak ellene. Egyrészt nem látnak garanciát arra, hogy egy ilyen jellegű megszorítás meg tudná akadályozni a tudatos választási visszaéléseket. Másrészt attól tartanak, hogy az új szabályozás a regisztrációtól eleve idegenkedő kisebbségi lakosság részvételi szándékát radikálisan csökkentheti. Ez pedig a kezdeményezők számára vonatkozó küszöb felemelésével együtt kétségtelenül azzal fenyeget, hogy kisebbségi önkormányzataik száma drasztikusan csökken. Az aktív választójog korlátozását ugyan elfogadhatatlannak tartják, a passzívát illetően azonban ők is ajánlanak némi megszorítást, mely szerintük elegendő is lenne a választások tisztaságának biztosítására. Javasataik leginkább arra összpontosítanak, hogy a jelölteket hivatalosan kötelezzék nyilatkozattételre, miszerint az adott kisebbséghez tartoznak, és esetleg legyen kötelező számukra egy, az országos önkormányzat által elismert szervezet támogatásának beszerzése is. Emellett felvetődtek olyan elképzelések is, amelyek vizsgálni javasolták az illető nyelvtudását vagy születési anyakönyvi kivonatát.³³ A területi és az országos önkormányzatok megválasztását illetően a protestáló kisebbségek ragaszkodnak a már érvényben lévő rendszerhez.³⁴ Már csak

³¹ Heizer Antal például 2002 novemberében már jelezte, hogy kétnapos konzultációt tartott az országos önkormányzatok elnökeivel a választójogi kérdésekről (Biczó 2002).

³² A törvénymódosítást elutasító önkormányzatok érveiről lásd *A bolgár, görög, lengyel, örmény, román, szerb és ukrán országos önkormányzatok állásfoglalása*. 2004. 1. 20. Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet irattára. B-42/2004.

³³ A nyelvi kritérium beemelését például Kreszta Traján javasolta bizottsági meghallgatásán. *Tájékoztató az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság 2003. 4. 8-i üléséről*. Az egyházi anyakönyvek igazoló erejének elismerését pedig Fancsali János hiányolta. *Tájékoztató az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság 2004. 3. 23-i üléséről*.

³⁴ A román, szlovén és görög kisebbségek vezetői azonban szerették volna elérni, hogy Budapesten ne legyen lehetőség külön kerületi kisebbségi önkormányzatok létrehozására, hanem kisebbségenként mindössze egy önkormányzat alakulhasson, hogy ezáltal is csökkenthető legyen a vidéki központú kisebbségek országos önkormányzatait érintő visszaélések száma. *Tájékoztató az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság 2004. 3. 23-i üléséről*.

azért is, mivel a törvény betervezőivel ellentétben, akik úgy értékelték, hogy ez a lépés gyakorlatilag egyesületi kontroll alá helyezi az országos önkormányzatokat, úgy látták, hogy az új rendszer megosztja a kisebbségeket, és pártosodáshoz vezet.³⁵

2003 végére kikristályosodott az országos önkormányzatok álláspontja a választási szabályozással kapcsolatban. A cigány, német, horvát, szlovák, szlovén önkormányzat a tervezet mellett foglalt állást, míg a többiek ellene.³⁶ A kisebbségek összefogásának, pontosabban az egységes kisebbségi fellépés szokásának ezzel – a 2002-es előzmények után – vége szakadt. Az érintetteknek be kellett látniuk, hogy a különböző közösségek vagy a közösségeket megjelenítő reprezentánsaik érdekei nem feltétlenül egyeznek meg egymással. Az így kialakult helyzetet a kisebbségi ombudsman, a változtatások egyik legfőbb sürgetője és támogatója úgy értékelte, hogy a kisebbségek 92%-a is a törvénymódosítás mellett tette le voksát.³⁷ Ez természetesen a szituáció tendenciózus értelmezése volt, hiszen a javaslat tényleges társadalmi támogattságáról semmilyen adat sem áll rendelkezésre. Mindössze annyi tudható, hogy a nagyobb kisebbségek országos önkormányzatai több gyűlést is tartottak, hogy eloszlassák a regisztrációtól való félelmet, s azokon sikerült megszerezniük a gyűléseken részt vevők többségének támogatását.³⁸ Azt, hogy a kisebbségi társadalmak nem feltétlenül egységesek a kérdés megítélésében, mindenesetre jól jelzi, hogy a horvát és a cigány országos önkormányzat is az idő előrehaladtával változtatta csak meg véleményét, elutasító álláspontját revideálva.

Különösen fontos, és meglehetősen kényes kérdés az Országos Cigány Önkormányzat állásfoglalásának ügye.³⁹ Egyrészt azért, mert a cigány kisebbség a magyarországi kisebbségek legnagyobb létszámú közössége. Másrészt azért, mert ez a közösség többszörösen tagolt, többek között politikailag is.

³⁵ A kisebb létszámú kisebbségek álláspontját ezzel kapcsolatban híven tükrözi a görög önkormányzat állásfoglalása. „A területi és az országos önkormányzatok megválasztásánál javasolt listás eljárás továbbra is elfogadhatatlan számunkra, mert a listaállítás »pártosodáshoz« vezet a kis létszámú nemzetiségek körében. A listás választás a nagy létszámú nemzetiségi közösségek szerveződésén alapul...” Szkevisz Theodorosz levele a Belügyminisztérium jogi főosztályának. Budapest, 2004. 1. 13. Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet irattára. 83/2004.

³⁶ A kisebb létszámú kisebbségek állásfoglalására válaszul tették közzé a szlovák, horvát, német és cigány önkormányzati elnökök közös állásfoglalásukat, melyben kiálltak a választói névjegyzék mellett. *Állásfoglalás. A cigány, horvát, német és szlovák országos önkormányzatok állásfoglalása.* Budapest, 2004. 1. 23.

³⁷ *Tájékoztató az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság 2003. 12. 16-i üléséről.*

³⁸ *Tájékoztató az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság 2004. 3. 23-i üléséről.*

³⁹ Az Országos Cigány Önkormányzat első állásfoglalásában még elutasította a regisztráció ötletét. A Közgyűlés ismételt összehívása során a tagok egy része nem jelent meg, a jelenlévők között pedig az elképzelést elfogadók kerekedtek felül két fővel. Roma Polgárjogi Mozgalom: országos gyűlés döntsön a regisztrációról – az OCÖ felelőtlennek nevezte a javaslatot. In: *MTI*, 2003. 12. 4. <http://hirek.mti.hu/news.asp?newsid=151566&pub=7>

Az országos önkormányzatban is megjelenő erőközpontok ugyanakkor egyáltalán nem egységesek a tervezett reform kérdésében.⁴⁰ Olyannyira nem, hogy a belső erőviszonyokban történő bármiféle változás megkérdőjelezhetné a korábban leadott támogató nyilatkozat értékét. Elutasító állásfoglalása esetén pedig meglehetősen nehezen lehetne a széles támogatottság érvével alátámasztani a változások szükségességét.

A parlamenti bizottságok ülésein a kisebbségek eltérő véleménye mellett az is nyilvánvalóvá vált, hogy maguk a politikusok is megosztottak a tervezettel kapcsolatban, s hogy a törésvonalak nem kimondottan a pártok között húzódnak. Ugyanis a kormánypártok részéről is megfogalmazódtak komoly kritikák, s az ellenzék soraiból is érveltek a rendszer mellett.⁴¹ Fontos jelzés volt ugyanakkor, hogy a nagyobbik ellenzéki párt Emberjogi Bizottságba delegált, a kisebbségi kérdés szakértőjének számító képviselője jelezte, nem tartja valószínűnek, hogy a törvénymódosítást a parlament elfogadja.⁴² Ezt a megállapítást alátámasztotta, hogy a törvényjavaslatot elfogadhatatlannak tartó kisebbségek lobbizni kezdtek a pártoknál érdekeik érvényesítéséért, s a nagyobbik ellenzéki pártnál meghallgatást is találtak.⁴³ Mindezek következtében még aznap, hogy a parlamentnek beterjesztett tervezet általános vitáját elkezdték, bizonytalan időre el is napolták. A vita során a pártok szónokai lényegében egyetértettek abban, hogy az álláspontok összehangolása érdekében folytatni kell az egyeztetéseket a tervezet kritikus pontjairól, mindenekelőtt a választói névjegyzék kérdéséről.⁴⁴

Az egyeztetésekkel párhuzamosan a kérdéssel foglalkozó – többnyire jogász – szakértők is kifejtették álláspontjukat. A nézetek a regisztráció ötletének elfogadásától a teljes elutasításig terjedtek. Az elemzőket – jelentősen leegyszerűsítve – két egymással szorosan összefüggő kérdés foglalkoztatta: 1. Nyilvántartható vagy nyilvántartandó-e egyáltalán egy demokratikus berendezkedésű államban az állampolgárok egy csoportjának etnikai identitása? 2. Az aktív, a passzív vagy mindkét választójogot érdemes korlátozni? Esetleg egyiket sem?

⁴⁰ A CSSZOSZ nem támogatja a kisebbségi törvény módosítását. In: *RomNet*. 2004. 3. 31. <http://www.romnet.hu/hirek/hir0403314.html>; Ungár Tamás: Kisebbségek regisztrációja: helyeslés és félelem. *Népszabadság*, 2004. 4. 6; Horváth Aladár: Roma vagyok, nem kartotékadat. *Népszabadság*, 2003. 12. 10.

⁴¹ A bizottságok a törvényjavaslatot a megfogalmazott fenntartások ellenére általános vitára alkalmasnak tartották.

⁴² Tájékoztató az Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottság 2004. 3. 23-i üléséről.

⁴³ Németh Zsolt jobban bevonná a kisebbségeket az őket érintő törvény módosításába. *Népszava*, 2004. 3. 25.

⁴⁴ A kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló törvényjavaslat általános vitájának jegyzőkönyve. 2004. 3. 31.

A szakértők egy része arra az álláspontra helyezkedett, hogy megfelelő garanciák beépítésével elfogadható a regisztráció bevezetése.⁴⁵ Az államnak ugyanis valamilyen azonosítási eljárás révén jogában áll bebiztosítani, hogy a kisebbségeknek szánt támogatás a törvény által meghirdetett céloknak valóban megfelelő közösséghez érkezik-e. Ez persze nem jelenti azt, hogy központilag kezelt, állami nyilvántartási rendszereket kellene létrehozni, mivel a kisebbségek közjogi szervezeteinek kezelésére is rá lehetne bízni az összeálló listákat.⁴⁶ Abban mindannyian megegyeztek, hogy a hozzáférésre jogosult hivatali és személyi kört olyan szűken kell megállapítani, amennyire csak lehetséges, s hogy az adatkezelés szabályait szigorúan be kell tartatni.

Míg a szakértők egy része elfogadhatónak tartja mind az aktív, mind a passzív választójog korlátozását, addig van olyan álláspont is, amely – főleg képviselet-elméleti szempontból – csak a választók oldaláról akceptálna bármiféle kisebbségi regisztert. Eszerint az érintett és magát a névjegyzékbe felvételre jogosult közösségnek jogában áll olyan személyt választani érdekei képviselőjévé, akit – bár nem tartozik a kisebbséghez – tudása, műveltsége és a közösség iránti elkötelezettsége alkalmasabbá tesz önkormányzati képviselőnek, mint egy ezekkel a tulajdonsággal nem rendelkező, de „bizonyíthatóan” kisebbséghez tartozó személyt (Pap 2004. 32–34).

A regisztráció elvével szemben komoly fenntartásokat megfogalmazók vagy azt egyenesen elutasítók megkérdőjelezik azt az állítást, hogy a kisebbségi önkormányzatoknak eleve pozitív szerepük lenne, legalábbis helyi szinten. Az egyik érvelés szerint a kisebbségi önkormányzati rendszer egyetlen pozitívuma az identitásválasztás szabadsága, a minden állampolgár számára biztosított aktív és passzív választójog, amely valamelyest ellensúlyozza a rendszer diszfunkcionalitását (Kolláth 2004). A másik elutasító álláspont a civil szféra hatékonysága, a kisebbségi társadalomba való jobb beágyazottsága mellett érvelve a rendszert alapvetően elhibázottnak, és ezért felszámolandónak tartja, s e logika mentén természetesen nem tör lándzsát a választójog terén megnyilvánuló teljes szabadság mellett sem (Rátkai 2000; 2003). A regisztráció ötletét azonban ezzel együtt életidegen, a multikulturális társadalom hétköznapijaiba aligha beilleszthető kezdeményezésnek tartja.

Az önkormányzati rendszert alapjaiban megkérdőjelező kritikai megjegyzésekkel kapcsolatban megállapítható, hogy jelenleg sem a politikai, sem a kisebbségi elit jelentős része nem gondolkodik azon, hogy felszámolja az egész rendszer alapját képező helyi szintet, s ehelyett inkább az egyesületi szférán

⁴⁵ Halász–Majtényi 2003. Tóth Judit (2003. 72) külön felhívja a figyelmet arra, hogy már jelenleg is több olyan jogviszony létezik, melyben valamilyen módon megvallható az etnikai, nemzeti identitás.

⁴⁶ A volt adatvédelmi ombudsman – aki ugyan nem lelkesedik a névjegyzék ötletéért – ennek lehetőségére és fontosságára hangsúlyosan felhívta a figyelmet (Majtényi 2003. 88).

alapuló kisebbségi önszerveződést támogassa.⁴⁷ Ennek a koncepciónak – *legálábbis ebben a pillanatban* – nincs semmi realitása. Több okból sem. Egyrészt a kisebbségi önkormányzati tagok, s nem mellesleg a kisebbségi elit egy része az évek során betagozódott a struktúrába, s érdekévé – jó esetben természetesen meggyőződésévé is – vált a rendszer továbbműködtetésének szükségessége. Így egy ilyen irányú gyökeres koncepcióváltás a kisebbségi közélet jelentős részének tiltakozását is kiváltaná. Ráadásul semmi jel nem utal arra, hogy a politikai pártok hajlandóak lennének egy teljesen más alapvetésre épülő szabályozás kedvéért felszámolni a struktúrát, annál is kevésbé, mivel egy új törvény előkészítése, társadalmi megvitatása, parlamenti elfogadása ismét éveket venne igénybe, s a végeredmény akkor sem lenne feltétlenül a jelenleginél kevésbé problematikus.

Hogy végül változik-e a rendszer, s ha igen, akkor miként, egyelőre nem tudni. Sok múlik a színpalak mögötti egyezkedéseken, háttéralkukon. Az előző próbálkozáshoz hasonlóan azonban komoly akadályok tornyosulnak a mostani kísérlet előtt is. Bár a tervezet elfogadása szempontjából a kisebbségek megosztottsága sem tekinthető feltétlenül jó hírnek, a pártoknak, illetve a politikusoknak a kérdéssel kapcsolatos bizonytalansága és megosztottsága sokkal komolyabb akadállynak tűnik. Az idő előrehaladtával egyre jobban fenyeget annak a veszélye is, hogy az egyeztetések elhúzódásával – hasonlóan 2001-hez – a parlament kicsúszik a törvény elfogadásához és érvénybe léptetéséhez szükséges időből.

A kisebbségi törvény az elmúlt évben lett 10 éves. Az ebből az alkalomból tartott konferencián a hangsúlyt nem elsősorban a megemlékezésre, hanem sokkal inkább a kormány által meghirdetett reformok kérdésére helyezték.⁴⁸ A kezdetben meglehetősen jó nemzetközi visszhangot keltő kisebbségi önkormányzati rendszert ugyanis – már amennyiben a törvényhozó továbbra is ragaszkodik ehhez a konstrukcióhoz – rendkívül komoly hibái miatt mindenképpen módosítani kell, ellenkező esetben az egész szisztéma teljesen hiteltelenné válik. A reform egyik – s a körülötte kialakult vitákat tekintve talán legkényesebb – eleme az önkormányzatok megválasztásának jogi szabályozása. Ellentétben az előző parlamenti ciklusban kidolgozott elképzeléssel, a hivatalosan 2003-ban beindult előkészítési folyamat középpontjába az aktív és a passzív választójog korlátozása, s ezzel összefüggésben a kisebbségi választói névjegyzék kérdése került. Az említett konferencián leképeződött a folya-

⁴⁷ Rátkaihoz hasonlóan Várfalvi Attila is feleslegesnek tartja helyi szinten a kisebbségi önkormányzatokat, s a településeken élő kisebbségek önszerveződését az egyesületekben már megvalósultnak tekinti. A regionális és az országos szintet azonban az egyesületek tagságára építve vállalhatónak tartja. Várfalvi Attila: *Egy alternatíva elemei*. Az MTA KI 2003. májusi konferenciájára. <http://www.etnonet.hu/alternat.htm>

⁴⁸ A konferencián elhangzott előadások szövegeit lásd *10 éves a kisebbségi törvény*. <http://www.adattar.mtaki.hu/10ktv02/index.htm>

mat résztvevőinek megosztottsága, s a helyzet az azt követő év során sem változott. A kisebbségi regiszteren alapuló választójogi reform sorsa a törvényjavaslat bizottsági megvitatása és parlament elé terjesztése után még bizonytalan, de több mint valószínű, hogy a beterjesztett eredeti koncepció nem kapja meg a képviselők kétharmadának támogatását. Ebben az esetben pedig – hacsak nem sikerül gyorsan közös nevezőt találni – veszélybe kerül a törvénymódosítás egésze, mivel a kisebbségi törvényt és a kisebbségi önkormányzatok megválasztási rendjének módosítását a kormány egy tervezetbe építve nyújtotta be a parlamentnek.⁴⁹

Irodalom

- Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tevékenységéről 1998. január 1.–december 31. Budapest, 1999
- Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tevékenységéről 1999. január 1.–december 31. Budapest, 2000
- Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tevékenységéről 2002. január 1.–december 31. Budapest, 2003
- Biczó Henriett 2002. Élősködők a kisebbségi politikában. Interjú Heizer Antallal, a Nemzeti Etnikai és Kisebbségi Hivatal elnökével. *Magyar Hírlap*, 11. 15.
- Bíró Gáspár 1995. *Az identitásválasztás szabadsága*. Budapest: Osiris–Századvég
- Bodáné Pálok Judit 1993. A magyar kisebbségi törvény megszületésének körülményei. *Acta Humana*, 12–13: 26–45.
- A CSSZOSZ nem támogatja a kisebbségi törvény módosítását. RomNet. 2004. 3. 31. <http://www.romnet.hu/hirek/hir0403314.html>
- Dzindzisz Magdaléna 2002. Módosítani kellene a kisebbségi törvényt? *Magyar Hírlap*, 11. 15.
- „Fontos, hogy ne veszítsem el a jóérzésű közvélemény bizalmát.” Kerényi György interjúja Kaltenbach Jenő kisebbségi ombudsmannal. *Fundamentum*, 2000. 2. 35–42.
- Győri Szabó Róbert 1998. *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és Titkárság történetének tükrében (1989–1990)*. Budapest: Osiris
- Halász Iván–Majtényi Balázs 2003. Létrehozhatók-e a kisebbségi választói névjegyzékek Magyarországon? In: Halász Iván–Majtényi Balázs: *Regisztrálható-e az identitás?* Budapest: Gondolat–MTA Jogtudományi Intézet, 295–310.
- Horváth Aladár 2003. Roma vagyok, nem kartotékadat. *Népszabadság*, 12. 10.
- Kisebbségek Magyarországon 1999*. Budapest: NEKH
- Kolláth György 2004. Etnobiznisz. *Magyar Hírlap*, 3. 08.
- Majtényi László 2003. A kisebbségek közjogi testületei, az identitás nyilvántarthatósága és a magánélet oltalma. In: Halász Iván–Majtényi Balázs 73–89.
- Moldoványi Tibor 2003. Többségben maradt kisebbségek. A nemzetiségek módosításának a jogaiokról szóló törvényt. *Heti Válasz*, 2. 7.

⁴⁹ A kézirat lezárása: 2004. 9. 16.

- Németh Zsolt jobban bevonná a kisebbségeket az őket érintő törvény módosításába. *Népszava*, 2004. 3. 25.
- (A) *nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának jelentése a 2002. és 2003. évi kisebbségi önkormányzati választásokról*. Budapest, 2003.
- Pap András László 2003. Etnikai-nemzetiségi identitás és választójogi korrupció. In: *Halász Iván–Majtényi Balázs* 252–294.
- Pap András László 2004. Csak az menjen ornitológusnak aki madár? Adalékok az etnikai hovatartozás és a kisebbségi regiszter alkotmányos kérdéséhez. *Beszélő*, 1: 28–35.
- Rátkai Árpád 2000. A kisebbségi önkormányzatok legitimációhiánya. *Regio*, 3: 112–132.
- Rátkai Árpád 2003. Kisebbségi önkormányzati választások 2002-ben. *Regio*, 4: 77–90.
- Rauch-Romuald, J. Georg von. Misiunas-Rein Taagepera 1994. *A balti államok története*. Budapest: Osiris–Századvég
- Riba István 1999. Vita a kisebbségi önkormányzati szabályokról. *HVG*, 8: 105–106.
- Roma Polgárjogi Mozgalom: országos gyűlés döntson a regisztrációról – az OCÖ felelőtlennek nevezte a javaslatot. *MTI*, 2003. 12. 04. <http://hirek.mti.hu/news.asp?newsid=151566&pub=7>
- Rozs András 1997a. Cigány állampolgárok Pécsen 1994–1997. *Pro Minoritate*, 1997/tavaszi <http://www.hhrf.org/prominoritate/1997/7tav02.htm>
- Rozs András 1997b. Pécs etnikai közösségei. *Pro Minoritate*, 1997/nyári <http://hhrf.org/prominoritate/1997/7nyar01.htm>
- Sümei Noémi 2002. Megélhetési kisebbségek. *Heti Válasz*, 44: 6–8.
- 10 éves a kisebbségi törvény. <http://www.adattar.mtaki.hu/10ktv02/index.htm>
- Tóth Judit 2003. Többes mérce a kisebbségi hovatartozás megvallásánál? In: *Halász Iván–Majtényi Balázs* 2003. 37–72.
- Ungár Tamás 2004. Kisebbségek regisztrációja: helyeslés és félelem. *Népszabadság*, 4. 6.
- Váradai Monika Mária 2002. „A rendszer működőképes, de...” – A kisebbségi önkormányzatok működési és együttműködési modelljei. *Beszélő*, 12: 26–39.
- Várfalvi Attila 2003. Egy alternatíva elemei. Az MTA KI 2003. májusi konferenciája elé. <http://www.etnonet.hu/alternat.htm>
- Várfalvi Attila interjúja Hargitai Jánossal. <http://www.etnonet.hu/archiv/report/hargita.htm>
- Állásfoglalás. A bolgár, görög, lengyel, örmény, román, szerb és ukrán országos önkormányzatok állásfoglalása. Budapest, 2004. 1. 20. Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet irattára. B-42/2004.
- Állásfoglalás. A cigány, horvát, német és szlovák országos önkormányzatok állásfoglalása. Budapest, 2004. 1. 23.
- Felhívás. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal felhívása. 2002. október 14. <http://archiv.meh.hu/nekh/Magyar/3-jeloltek.htm>
- Tájékoztató az Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság 1999. 6. 14-i üléséről
- Tájékoztató az Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának ad hoc albizottsága 2001. 10. 29-i üléséről
- Tájékoztató az Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság 2001. 11. 20-i üléséről
- Tájékoztató az Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság 2003. 4. 8-i üléséről
- Tájékoztató az Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság 2003. 4. 15-i üléséről
- Tájékoztató az Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság 2003. 12. 16-i üléséről

- Tájékoztató az Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottság 2004. 3. 23-i üléséről
Szkevisz Theodorosz a Belügyminisztérium jogi főosztályának. Budapest, 2004. 1. 13.
Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet irattára. 83/2004.
- A kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló törvényjavaslat általános vitájának jegyzőkönyve. 2004. 3. 31.
1990. évi LXIV. törvény a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról
- A Belügyminisztérium 6-Á-568/2000. sz. előterjesztése a kormány részére a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról szóló törvénytervezetről. 2000. július
- A Magyar Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságának T/5499 sz. törvényjavaslata a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról. 2001. 11. 20.
- A Magyar Köztársaság kormányának T/9126. számú törvényjavaslata a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról. 2004. március

KÁLLAI ERNŐ

Működési tapasztalatok és változási igények a helyi cigány kisebbségi önkormányzatoknál

2001-ben nagyszabású kutatás indult az MTA Kisebbségkutató Intézetében, amelynek célja a magyarországi cigány népesség társadalmi viszonyainak minél szélesebb körű feltérképezése, megismerése volt. Így a harmadik, országos reprezentatív cigánykutatás mellett lehetőség volt olyan alprogramok lebonyolítására is, amelyek az iskolai és települési szegregáció, a szociális földprogram vagy a nyelvi asszimiláció kérdéseit járták körül. Így kerülhetett sor a helyi cigány kisebbségi önkormányzatok működését feltérképező alprogram beindítására is.¹ Jelen tanulmányunkban a kutatás eredményeinek csak egy szeletét kívánjuk bemutatni, amely elsősorban a helyi cigány kisebbségi önkormányzatok működésének tapasztalatait, illetve a kisebbségi képviselők által igényelt és szorgalmazott változásokat összegzi.²

A minta és módszertan

A helyi cigány kisebbségi önkormányzatok működésére irányuló kutatás 2001 őszén kezdődött. A kutatás két részletben zajlott le. 2001 őszén és 2002 tavaszán harminc települést, illetve fővárosi kerületet választottunk ki Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megyében, valamint a fővárosban. Az adatfelvételt a Miskolci Egyetem szociológia szakos hallgatóinak bevonásával végeztük el.³ A kutatás során az alábbi módszereket alkalmaztuk:

- Kérdőíves adatokat vettünk fel a mintába került településeken a helyi cigány kisebbségi önkormányzat vezetőjével.

¹ Az 5/017/2001. sz. „A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején (szegregáció, megélhetés, iskolázottság, önkormányzatiság)” című NKFP-projekt vezetője Kemény István, a „Cigány kisebbségi önkormányzatok kutatása” alprogram vezetője Kállai Ernő volt.

² A kutatási zárótanulmány teljes egészében olvasható: Kállai 2004.

³ A kutatás résztvevői: Bezzeg Éva, Bíró Natália, Boros Zsolt, Horváth Kata, Juhász Éva, Kalászdi Beáta, Kállai Gabriella, Károlyi Julianna, Kriston Szabina, Nagy Brigitta, Simon Dávid, Svéda Katalin, Thomázy Gabriella, Vidra Zsuzsanna, Vízkeleti Viola.

- Kérdőíves adatokat vettünk fel a település polgármesterével vagy jegyzőjével.
- Települési Adatlap néven megfigyelési jegyzőkönyvet készített minden terepmunkás a kutatás körülményeiről, az általa tapasztaltakról.
- Mélyinterjút készítettünk a cigány kisebbségi önkormányzat vezetőivel.
- Mélyinterjút készítettünk a település polgármesterével vagy jegyzőjével.
- Statisztikai adatokat gyűjtöttünk az adott településekre és megyékre vonatkozólag.
- Minden terepmunkás esettanulmányt készített az általa meglátogatott településről, felhasználva minden rendelkezésére álló adatot és egyéni benyomásait.

2003 nyarán-őszén (a választások után, a megalakult új kisebbségi önkormányzatokkal) újabb adatfelvételre került sor. Ekkor professzionális kérdezőbiztosokat vettünk igénybe a személyes adatfelvételhez. Ennek során az ország összes megyéjéből 100 településen végeztünk vizsgálatokat. A második forduló során a következő módszereket használtuk:

- Kérdőíves adatokat vettünk fel a mintába került 100 településen a helyi cigány kisebbségi önkormányzat vezetőjével.
- Kérdőíves adatokat vettünk fel a 100 település polgármesterével vagy jegyzőjével.
- Statisztikai adatokat gyűjtöttünk az adott településekre és megyékre vonatkozólag.

Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy elsődlegesnek tekintettük a személyes adatfelvételt, illetve interjúk készítését, mivel az eddig zajló kutatások önkitöltős kérdőíveket használtak, ami eleve meghatározta a kérdőívek lehetséges hosszúságát. E módszer alkalmazásával reményeink szerint mélyebb elemzésekre alkalmasabb adatokat kaptunk az adatfelvétel során.

A mintavétel módszere

Mindkét ciklusban azonos módszert használtunk a minta elkészítése során. Így a mintavételhez a következő adatbázisokat használtuk:

- 1990-es népszámlálás adatai (KSH);
- 2001-es népszámlálás adatai (KSH);
- 1992-es Kertesi-Kézdi-féle becslés;
- 1994/95-ben, 1998-ban és 2002-ben megválasztott cigány kisebbségi önkormányzatok (CKÖ-k) adatai a BM Választási Hivatalának nyilván tartásából;
- 2003. évi KSH községsoros adatok, valamint a kisebbségi önkormányzatok adatbázisai.

A mintavétel lépései

1. Az adott megye településeit két részre válogattuk szét, és azokat tartottuk meg, amelyekben már az előző ciklusban vagy ciklusokban is létezett cigány kisebbségi önkormányzat, mivel az összehasonlítás során és a tendenciák feltérképezésénél ezt a szempontot is figyelembe kívántuk venni.

2. A megmaradt településekből három csoportot képeztünk a lakosság száma és a KSH-besorolás (településtípus) alapján:

- a) városok és a megyeszékhely;
- b) községek 1000 fő fölötti lakossággal;
- c) községek 1000 fő alatti lakossággal.

3. Ezek után – figyelembe véve a települések megyén belüli elhelyezkedését és a legnagyobb mértékű cigány arányokat – a csoportokból véletlenszerűen kiválasztottunk

- a) két várost és a megyeszékhelyet;
- b) négy 1000 fő fölötti lakossággal rendelkező községet;
- c) három 1000 fő alatti lakossággal rendelkező kisközséget.

Mindezek alapján összesen 130 településen készült adatfelvétel, 30 település esetében a kisebbségi önkormányzatok második ciklusának a végén, 100 település esetében pedig a kisebbségi önkormányzatok harmadik ciklusának az elején. Tudatosan törekedtünk arra, hogy olyan települések kerüljenek a mintába, amelyek esetében már volt kisebbségi önkormányzat a megelőző ciklusban, ciklusokban is. Mindezek alapján, ha reprezentativitásról kívánunk beszélni, akkor az kutatásunkban csakis az első ciklus óta létező cigány kisebbségi önkormányzatokra vonatkozhat.

Az elemzés során – az eltérő ciklus miatt – gyakran külön hivatkozunk az „első körre”, ami a 30 településről származó adatokat jelenti, valamint a „második körre”, amikor is a 100 településről van szó. Mélyebb adatfelvétel a 30 településen történt, itt készültek interjúk és a szubjektív benyomásokat rögzítő adatlapok és esettanulmányok is. Így, ha idézetet, egyéni benyomást használunk, ezek a kutatás első szakaszából származnak – amit nem jelölünk minden esetben –, de meggyőződésünk szerint ezek jellemezhetik a további 100 település viszonyait is átlagosan, az egyéni eltérések figyelmen kívül hagyásával.

Meg kell említenünk továbbá, hogy elemzésünk elkészítésénél, az egyik területi besorolásnál, a régiók meghatározásánál Kemény István csoportosítását használtuk, amely figyelembe veszi az ország egész területén szétszóródva élő cigány népesség eloszlását is.⁴

Mindezek után csak remélni tudjuk, hogy a megszerzett adatok és a belőlük levont következtetések közelítenek az „átlagos” valósághoz.

⁴ Észak (Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád megye); Kelet (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Békés megye); Alföld (Csongrád, Bács-Kiskun és Jász-Nagykun-Szolnok megye); Budapesti iparvidék (Budapest, Pest, Fejér és Komárom megye); Dél-Dunántúl (Baranya, Somogy, Tolna, Veszprém és Zala megye); Nyugat (Vas és Sopron megye).

A működés tapasztalatai

A kutatás során a kisebbségi önkormányzatokkal értékeltettük saját munkájuk sikerességét és az azt befolyásoló tényezőket, valamint megkértük a település vezetőit is erre a feladatra. Így a következőkben egy településről két álláspontot ismertettünk. Megítélésünk szerint érdekesnek tűnhet az önértékelés és a külső szemlélő megítélésének összehasonlítása ebben a kérdésben.

A 30 településre kiterjedő kutatásunkban inkább csak arra kérdeztünk rá, hogy szükségesnek ítélik-e a CKÖ-k létét. A települési önkormányzat vezetőinek többsége (70%) igennel válaszolt a kérdésre. Indoklásul nagyon változatos érveket fogalmaztak meg. Megemlítették a cigány lakosság beilleszkedése elősegítésének, az érdekképviseletnek a fontosságát, a cigányság véleményének artikuláló szerepét, valamint azt, hogy a CKÖ-k kommunikációs csatornát jelenthetnek a cigány népesség irányába. Az egyedüli dolog, amire nem gondoltak igazán: a kulturális autonómiára, a hagyományőrzés feladatára, miközben a jogszabályok szerint ez lenne a kisebbségi önkormányzatok fő profilja. Nemleges válasz, érdekes módon, kizárólag a kistelepülések vezetőinek körében fogalmazódott meg. Cigány kisebbségi önkormányzatokra azért nincs szükség szerintük, mert nem kielégítőek a működési feltételek, nem folyik érdemi munkavégzés, és a CKÖ-knek „nincs hasznuk a gyakorlatban”. Amint az várható is volt, a CKÖ-vezetők sokkal pozitívabban látták a helyzetet. Mindössze 10%-uk tartotta fölöslegesnek ezt az érdekérvényesítési formát, de indoklásukban ők is inkább a feltételek hiányosságaiból adódó elégedetlenségüket hangsúlyozták. (Érdekesség, hogy a most tárgyalt intézmény elvetői egy kisközség melletti két megyeszékhely képviselői voltak.) A CKÖ-k szükségességének okaiként a megkérdezettek a segítő szándékot, az érdekképviseletet, a települési vezetők érdektelenségét, az önvédelmet jelelték meg többek között. Érdekes módon egyetlen képviselő sem említette a hagyományőrzés, a kulturális autonómia törvényben privilegizált szükségességének megvalósítását.

Nagymintás kutatásunkban már több részletre is rákérdeztünk. Elsőként megkérdeztük, hogy milyen az együttműködés a CKÖ-tagok között, hiszen az állandó ellentétek – amelyekről interjúk kutatásunkban többször is hallottunk – letörhetik a lelkesedést. Az adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a CKÖ-k többségében zavartalanul együtt tud működni minden megválasztott tag, további 29%-ban pedig legalább néhány képviselő sikeresen együtt dolgozik. Mindössze 7 olyan esettel találkoztunk, amikor csak formális együttműködésről volt szó, 9 esetben gyakori konfliktusokról számoltak be, s egy olyan eset is akadt, amikor a CKÖ elnökének megítélése szerint egyáltalán nem lehetséges az együttműködés képviselőtársaival. Érdekes, hogy a nagyobb városokban általában több a konfliktus, gyakoribbak az ellentétek. Úgy tűnik, hogy a kis települések lakói jobban egymásra vannak utalva a mindennapokban, és valószínűleg régebben és jobban is ismerik egymást, ami oldhatja a kiélezett helyzeteket.

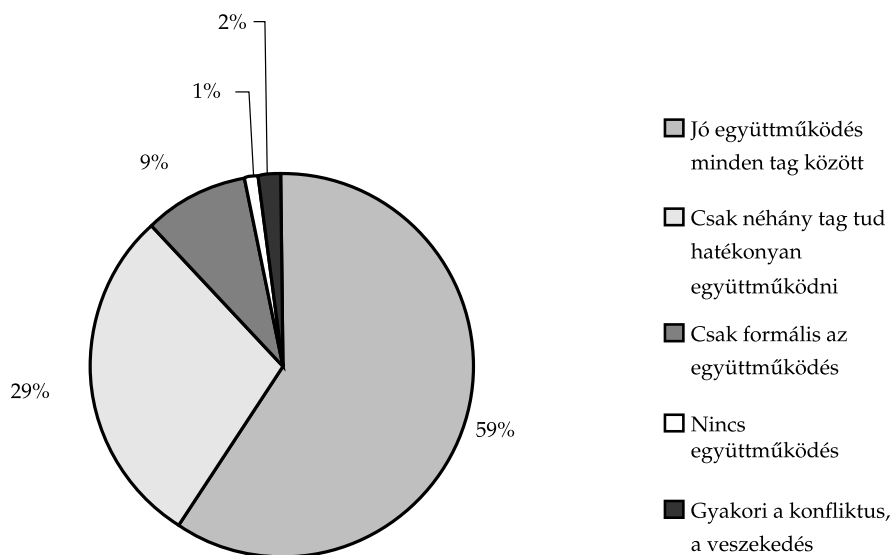
A település vezetőinek szájából – az interjúkészítés során – több ízben is hallottuk, hogy a CKÖ életét csakis az állandó veszekedés jellemzi: „Hogy miért működjön a községben kisebbségi önkormányzat? Nem látom, hogy harcolnának, hogy igyekeznének valamit letenni az asztalra, saját érdekükben és a községük érdekében. Ezt nem látom. Egyáltalán nem hatékony a munkájuk, abban merül ki, hogy a havi tiszteletdíjat felveszik. Ami jelen tudomásom szerint 6000 forint havonta. Ebben merül ki a cselekedetük, hogy ezt felveszik. És nagyon sokan visszaadták már a képviselői tagságot, mert egymással is civakodtak, és már most azt hiszem, hogy a mostani ciklusban is a nyolcadik-tizedik ember van benn a testületben, mert annyian összevesznek, akkor az mindjárt kilép, odahagyja, akkor jön helyette a következő. De kimondottan a település javára nem tevékenykednek.”

Kérdőíves adatfelvételünk értékelése során mi a következőket tapasztaltuk.

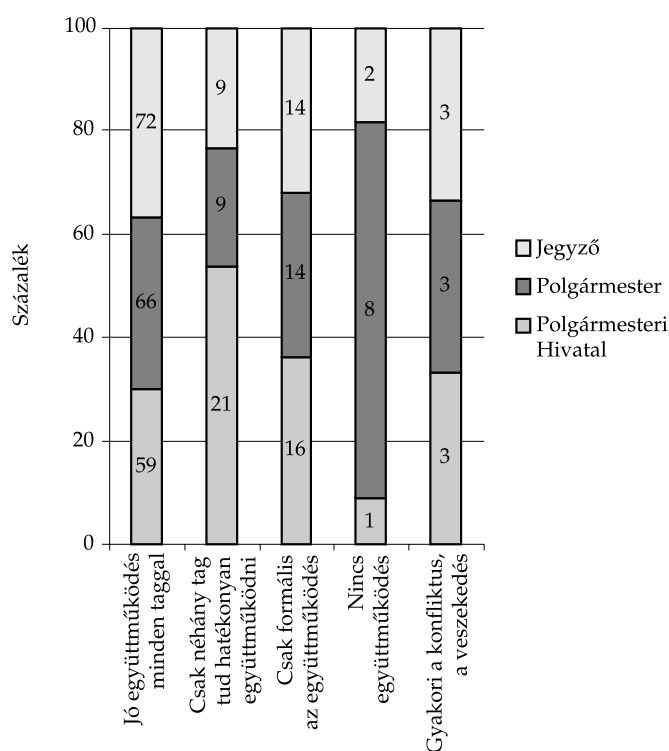
Az 1. ábrán látható adatok cáfolják a 30 településre kiterjedő vizsgálatunkban megismert rossz véleményt az egymással is együttműködni képtelen kisebbségi vezetőkről. A település vezetői tehát normális munkakapcsolatnak látják a CKÖ-tagok munkáját.

A sikeres működés alapfeltétele, hogy a roma képviselők képesek legyenek együttgondolkodni, együttműködni a település meghatározó személyeivel, illetve intézményeivel.

Elemzésünkéből világossá vált (2. ábra), hogy a CKÖ-k többsége (59%) minden képviselő vonatkozásában jó kapcsolatot és együttműködést alakított ki a Polgármesteri Hivatal apparátusával, 21%-ban, ha nem is mindenki, de a

1. ábra. A település vezetőinek véleménye a CKÖ-tagok közötti kapcsolatról

2. ábra. Együttműködés a CKÖ szerint

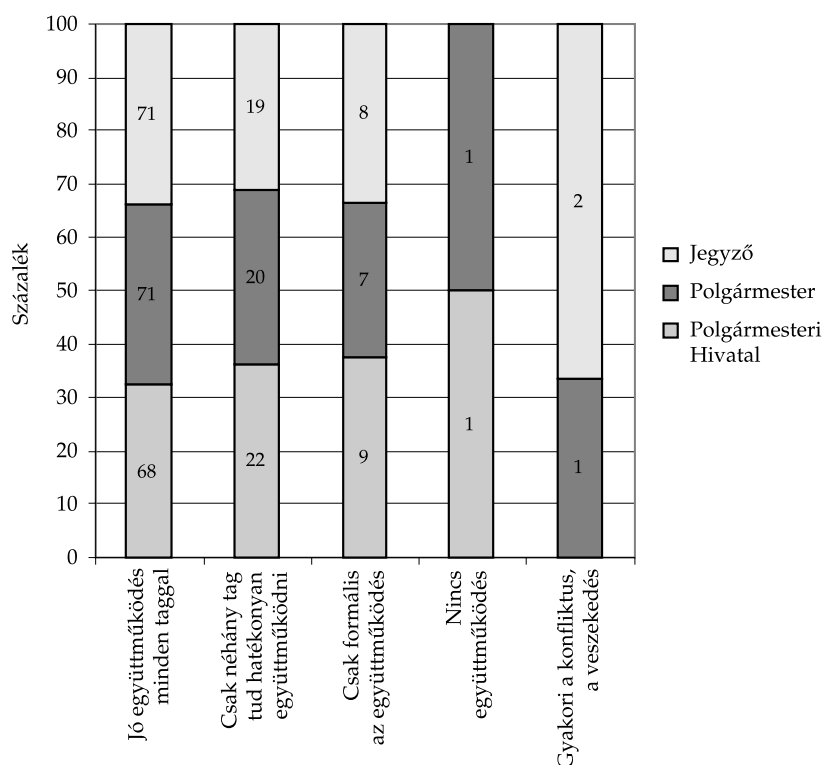
tagok egy része azért szintén ilyen kapcsolatot ápol. Jelentősnek mondható azon képviselők száma, akik csak formálisan tartják a kapcsolatot – ők valószínűleg az inaktív tagok közül kerülnek ki –, míg elenyésző kisebbség számolt be konfliktusos kapcsolatról. A polgármesterekkel való jó kapcsolatot mindenki fontosnak tartja, még nagyobb számban (66%) számoltak be teljes harmóniáról, a kapcsolatok többi típusa az előző kérdésnél tapasztaltakhoz hasonló értékeket mutat. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy a formális kapcsolat elsősorban a megyeszékhelyekre, illetve a nagyobb városokra jellemző. Ez természetesen nem véletlen, hiszen egy nagyváros vezetése már nem „kézügyesség” kérdése, mint sok kisebb település esetében tapasztaltuk.

Ha még lehet fokozni az előbbieket, akkor elmondhatjuk, hogy a jegyzőkkel a leghatékonyabb a kapcsolat (72%), hiszen egy-egy településen ő az a személy, aki általában segítséget nyújt a jegyzőkönyvek elkészítéséhez, ülések levezetéséhez és ellenjegyző a kifizetéseket. Ha megnézzük grafikonunkat, azt is láthatjuk, hogy általában a polgármester az, akivel nincs együttműködés. Különösen nagyobb településeken hiányzik a személyes kapcsolat, helyette a polgármesteri hivatal jár el. A konfliktusok kialakulása pedig első-

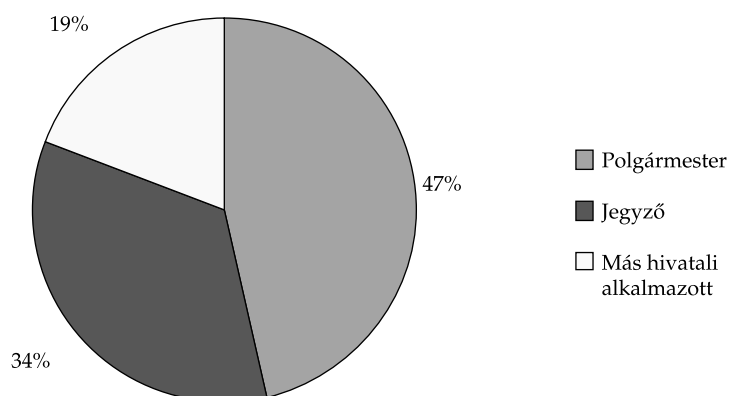
sorban a jegyzővel képzelhető el, hiszen ő az, aki a működés törvényességére tud ügyelni, illetve a kifizetések ütemezésébe beleszól. De nem elhanyagolható az a szempont sem, hogy általában a jegyző az elsőfokú államigazgatási hatóság sok ügy tekintetében, ezáltal keveredhet konfliktusba – például gyermekvédelem, szabálysértés, építkezés stb. – a lakosság egy részével, és ezen belül a romákkal is, és ha a CKÖ segíteni próbál, elkerülhetetlennek tűnik az összeütközés, hiszen olyasmibe próbálnak beleszólni, ami alapvetően nem feladatuk.

A település vezetői szerint még ennél is ideálisabb az állapot. A polgármesterek szerint 90%-osan tökéletes együttműködés van mindhárom kategóriában. Elenyésző azon esetek száma, amikor konfliktusos helyzet lenne a kisebbségi képviselővel. Ez már olyan szép, hogy nem is hisszük el igazán. Megítélésünk szerint ezek az eredmények a kérdőíves módszerből következő személytelenség miatt alakultak így; meggyőződésünk szerint közelebb állnak az igazsághoz az interjúk kutatásból idézett benyomásaink (3. ábra).

Megkérdeztük, ha a lehető legsikeresebben szeretnének elintézni egy ügyet, kihez fordulnak elsősorban (4. ábra). Ennél a kérdésnél – mint sok más

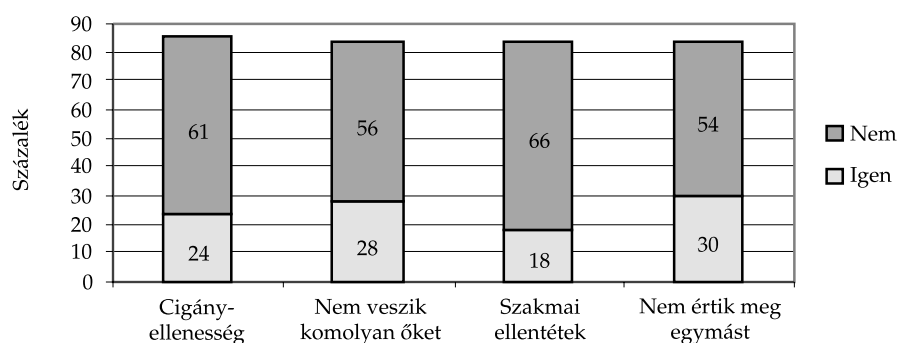
3. ábra. Együttműködés a TÖK szerint

4. ábra. Kihez fordulnak legszívesebben a CKÖ-tagok

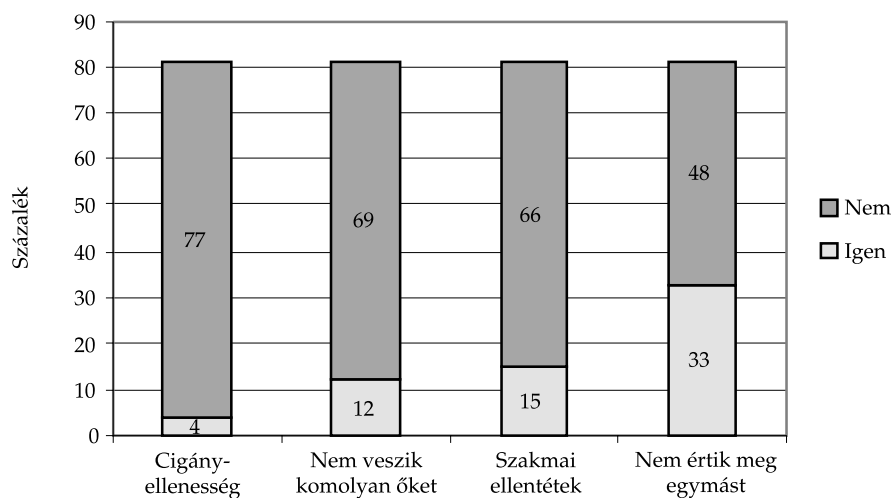
esetben – azt tapasztaltuk, hogy a személyes kapcsolatok a meghatározóak. Ezért, különösen kisebb településeken, a polgármestert keresik meg először a CKÖ-képviselők, de igen nagy számban bíznak a jegyzőkben is. Különösen nagyobb városokban fordul elő, hogy a hatékony ügyintézéshez szükségesnek ítélt személyes kapcsolat elsősorban a Polgármesteri Hivatal valamelyik alkalmazottjával alakul ki. A település vezetői gyakorlatilag megismételték az előbb felsorolt adatokat – 41%, 40%, 18% –, így nincs okunk kételkedni a „bejártott” utak valódiságában.

Érdekelt minket az is, hogyha mégiscsak konfliktus alakul ki a település vezetői, hivatalnokai és a kisebbségi képviselők között, akkor ennek milyen okai lehetnek. Személyes, szakmai ellentétekről van-e szó, magát a kisebbségi intézményt nem tekintik partnernek, vagy mélyen gyökerező előítéleteket éreznek bennük (5. ábra).

5. ábra. A konfliktusok oka a CKÖ szerint

A válaszok – azt leszámítva, hogy 14 településen erről nem kívántak nyilatkozni – viszonylag egyenletesen oszlanak meg. Legkevésbé szakmai ellentéteket éreznek a konfliktus okának, de elég magas arányban szerepel a cigányellenesség, még inkább az intézménynek is címzett lekezelés. A leginkább domináns oknak azonban az eltérő célokból és a meglévő kulturális különbségekből adódó meg nem értést nevezték meg. A települési vezetők válaszaik lényeges eltéréseket mutatnak (6. ábra).

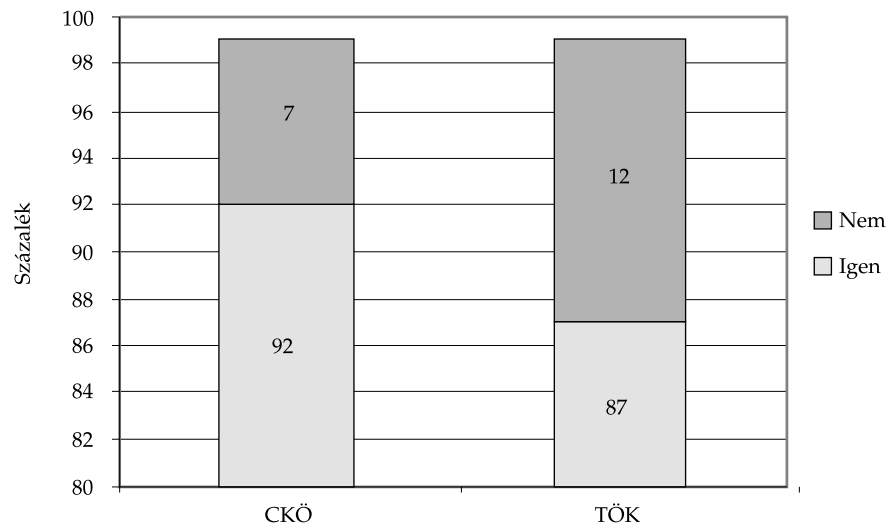
6. ábra. A konfliktusok okai a TÖK szerint

A települések vezetői alapvetően elhatárolták magukat a cigányellenességtől, bár négy polgármester szerint ez igenis létező dolog, ami rányomja bélyegét az együttműködés minőségére. Nagyon kevesen mondták ki azt is, hogy az egész intézményrendszert, a felkészületlen képviselőkkel együtt, nem lehet igazán komolyan venni. Mivel ettől a két válaszlehetőségtől a többség elhatárolódott, az utolsó két állítással magyarázták az esetlegesen felmerülő konfliktusok okait, a kisebbségi képviselőkhez hasonló nagyságrendben. Itt is domináns a más közegből és kultúrából érkező emberek ellentétének a feltételezése, különösen a megyeszékhelyek és a nagyvárosok tekintetében.

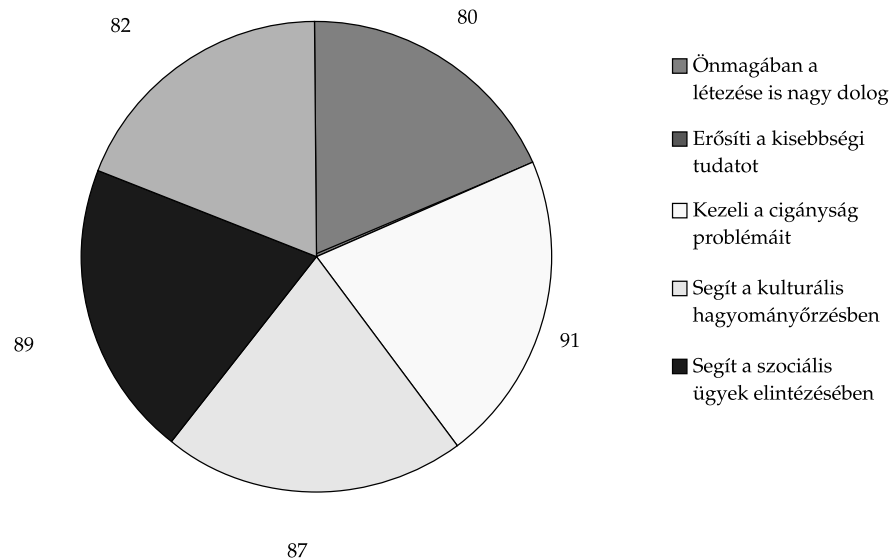
Végezetül megkérdeztük azt is, hogy szükségesnek tartják-e a kisebbségi önkormányzatokat, és ha igen, akkor miért jó, hogy léteznek (7. ábra).

A válaszadók döntő többsége egyetértett abban, hogy jó, ha létezik cigány kisebbségi önkormányzat. Ezt így gondolták – szinte természetesen – a CKÖ-vezetők, és – ha valamivel alacsonyabb számban is – a települési vezetők is. A nemmel válaszoló cigány vezetők kizárólagosan a nagyobb községekből kerültek ki, míg a település vezetői közül az ellenzők – a megyeszékhelyek kivételével – minden településtípusból valók voltak, legnagyobb számban azonban ők is a nagyobb községekből vélekedtek így. Ez jelenthet

személyes ellentéteket, de azt is, hogy funkcionális problémák igazán ilyen településnagyság mellett szoktak jelentkezni. Hiszen a korábbi elemzésekből látható, hogy a megyeszékhelyeken működő CKÖ-knek alig van kapcsolatuk a város vezetésével, és működésük sem rázza fel döntően a helyi cigány la-

7. ábra. Szükség van-e kisebbségi önkormányzatra

8. ábra. Miért jó a kisebbségi önkormányzat a CKÖ szerint

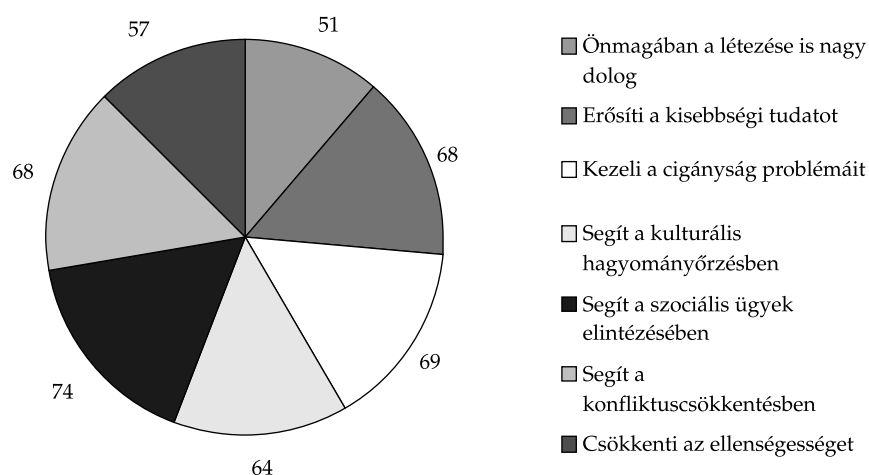
kosságot. A nagy településeknek nem okoz gondot néhány millió forint plusz támogatás adása minden évben, amit a kisebbségi vezetők alapvetően a működésre fordítanak. Így nem érdemes senkinek sem „piszkálni” a kérdést, a törvényt betartják, „jól elvannak”. A kis települések szempontjából azért látszik szükségesnek a kisebbségi testület, mert közvetítő szerepet tud betölteni a település vezetői és a roma lakosság között. Tehát a gond valahol „középen” lehet, mivel itt már kevésbé érzik szükségét a CKÖ híd szerepének, ugyanakkor a pénzügyi támogatás már megterhelő a település számára.

Mégis, melyek azok az értékek, amelyek miatt a döntő többség a cigány kisebbségi önkormányzatok fenntartása mellett szavazott?

A feltett kérdésekre adott válaszok kiegyenlített eredményt hoztak a kisebbségi képviselők között (8. ábra). A különböző kategóriák között csak kis különbségek mutatkoznak. A roma vezetők rendkívül optimisták és magabiztosan értékelték ezáltal saját testületük szerepét – 91 esetben szerintük „kezelik a cigányság problémáit”, tehát akár a kezükben is tarthatják a megoldás kulcsát. Sőt, olyan kérdésekben is komoly kompetenciát tulajdonítanak maguknak, amelyekben a jogszabályok alapján egyáltalán nincs hatáskörük. Így a szociális ügyintézésben betöltött szerepük erősen elgondolkodtató. Bizonyos szempontból igazat kell ezzel adnunk a Molnár-féle kutatásban⁵ megfogalmazott következtetésnek, miszerint a CKÖ-k szociális lobbizerep körében is meghatározzák önmagukat. De nézzük, mi erről a véleménye a települési vezetőknek, ők is ekkora jelentőséget tulajdonítanak-e a kisebbségi testületeknek.

A települési vezetők esetében adott válaszok elemzése során hasonlóan kiegyensúlyozott eloszlást tapasztaltunk, csak sokkal viaszfogottabban (9. ábra). Míg általában a cigány vezetők több mint kétharmada értett egyet az állításokkal, a polgármesterek esetében már a felére csökkent a lelkesedés a legtöbb kérdésben. Megítélésünk szerint ez már azt jelzi, hogy a települési vezetők közel felének – kimondva-kimondatlanul – valamiféle problémája van a létrejött testületek hatékonyságát illetően. Erre a kérdésre az interjúkutatás anyagaiban találtunk választ. A CKÖ-k szerepét a megkérdezettek különféle képpen értékelték. Az egyik községi CKÖ-vezető szerint akkor van értelme a munkának, ha valamit tenni is tudnak: „Mindig azon az elven voltam, hogy ha itt mi nem tudjuk a problémánkat megoldani, vagy úgy beintegrálódni a magyar lakosság közé, hogy nekünk jó legyen, és minket befogadjanak, tiszteljenek, akkor nem érdemes dolgozni.” Az egyik terepmunkásunk azonban ennél pesszimistább véleményrel is találkozott: „Az elnök meglátása szerint bár a CKÖ egyáltalán nem képes a településen a cigányság problémáinak kezelését ellátni, kulturális téren pedig, ahogy mondja »nincs mit őrizni«, az együttélés terén legalább annyit elértek, hogy »nincs öldöklés« a faluban.”

⁵ Molnár Emilia-Kai A. Schafft: A helyi roma/cigány kisebbségi önkormányzatok tevékenysége és céljai Magyarországon 2000–2001-ben. *Szociológiai Szemle*, 2003. 1. 79–99.

9. ábra. Miért van szükség a kisebbségi önkormányzatokra a TÖK szerint

A települési vezetők nagyon sokféle módon tudták megfogalmazni elégedetlenségüket az intézménnyel kapcsolatban. Volt, aki árnyalt formában az egyéni érdekérvényesítés terepének tartotta a kisebbségi önkormányzatot: „...szkeptikus vagyok az intézménnyel kapcsolatban. Mert nem túl jók a tapasztalataim. A legnagyobb gond az, hogy éppen azt nem teljesíti, amire hivatott. Tehát annak a kisebbségnek az érdekképviselése nem valósul meg általuk. Sajnos másképp értelmezik a protekcionizmust, mint ahogy természetesen kellene, hiszen az egész roma lakosságot kellene képviselniük, ehhez képest sokkal szűkebb érdekeket nyilvánítanak meg.” Más polgármester sokkal radikálisabban fejtette ki véleményét: „Igazán elmondanám az én véleményemet és ez a település cigányainak a véleményével is megegyezik, hogy nincs szükség a településünkön cigány kisebbségi önkormányzatra. Mert igazán nincs is előttük megfogalmazva, hogy miért is jöttek ők létre, mi volna a feladatuk? Hogyan tudnánk segíteni a cigányság helyzetén? Egyetlen, amit ők meg tudnak valósítani, hogyha valami sérelem éri őket, vélt vagy jogos, mindegy, akkor szaladgálnak az igazuk után. Ugyanannyi sérelem vagy még több is érheti a magyar lakosságot, de nekik nincs kihez szaladni! Azt hiszem, ha van Magyarországon egy törvény, egy alkotmány, és az mindenkire nézve kötelező, semmi sem jogosít fel senkit, hogy ő valamilyen kisebbséghez tartozik, és megpróbálja nekik ezáltal több jogot kreálni, hogy ők még szaladjanak fűhöz-fához. Pont a magyar állam különbözteti meg őket ezzel, sokkal jobban megvoltak a tanácsi rendszerben ... Itt a diszkriminációt ezáltal a törvényhozás csinálja. Mi szükség van erre? Ha ők egyszer magyar állampolgárok, ez a törvény mindannyiunkra kötelező, akkor semmi szükség erre. Hasznát nem látom. Rengeteg pénzt kidob ezzel is az állam. Elég volna egy szószóló, az sem igazán szükséges.”

Természetesen voltak olyanok is, akik szerintünk reálisan látják a helyzetet: „Úgy gondolom, a cigány kisebbségi önkormányzat helyzete sajátos, mert a cigányok helyzetét a gyenge szociális körülmények eléggé meghatározzák, ami azt jelenti, hogy ők ezzel küzdenek. Tehát az önkormányzati szervezeti forma nem biztos, hogy a legjobb megoldás. Hiszen a lengyel és a görög kisebbségi önkormányzat működése sokkal zökkenőmentesebb, hiszen önekik nem szociális problémáik vannak, hanem hagyományosan a kultúrájukat szeretnék ápolni a kisebbségi önkormányzat keretein belül. ... csak azt tudnám elképzelni, hogy jelentős anyagi ráfordítással, állami támogatással, óriási összegeket kell fordítani képzésre, oktatásra, ezáltal munkalehetőségek biztosítására, ezáltal lakhatási feltételek javítására, kulturáltabbá tételére. Ezek azok a területek, amelyeken tudunk előrelépni, mert nagyon sokan már felismerték, hogy a segélyezés mint olyan, órákig tudja csak legfeljebb kezelni a problémákat, tehát itt nem azt látom én fontosnak, hogy működik vagy nem jól működik a kisebbségi önkormányzat, hanem, hogy társadalmi összefogással hosszú időszakon keresztül, jelentős anyagi ráfordítást kellene...”

Visszatérve előbbi grafikonunkhoz, érdemes felfigyelni arra is, hogy a legmagasabb értéket a válaszok közül a szociális ügyek elintézése kapta. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy nemcsak a roma vezetők vindikálják maguknak a jogot a szociális ügyekben történő beleszólásra, hanem a települési vezetők szinte örülnek ennek, sok esetben rájuk is próbálják testálni a dolgot, hiszen ebben a kérdésben általában valóban a roma lakosság a leginkább érdekelt. Mindez azt jelzi, hogy sok esetben a települési önkormányzat „nem bír a problémával”, szívesen megszabadulna tőle, de ezt törvényesen nem teheti, hiszen önkormányzati alapfeladata. De jelezheti azt is, hogy szükség lenne törvényesen egy olyan közvetítő közegre is, amely az emberek jobb ismerete révén segítené ezekben az ügyekben a kezelésében. Persze anélkül, hogy ezzel oly módon etnicizálnánk a problémát, ami könnyen kirekesztéshez vezetne.

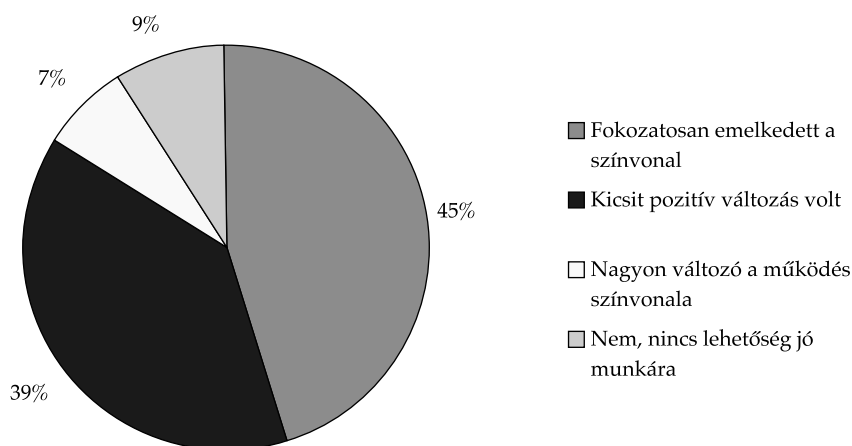
Végezetül megkérdeztük, hogy teljesült-e az a jogalkotói és társadalmi várákőzés, hogy a rendszerváltozás után éledő közélet hosszú távon „belenő feladatába”, azaz egy hosszú tanulási folyamat után egyre sikeresebben fognak működni a kisebbségi önkormányzatok is. Ennek a folyamatnak a megletére vagy hiányára is kíváncsiak voltunk, amikor olyan településeket választottunk mintánkba, amelyekben már a harmadik ciklusban működött a cigány kisebbségi önkormányzat. Hiszen az első ciklus idején végzett kutatásunk során⁶ is arra az egyöntetű véleményre jutottak a kisebbségi és települési vezetők, hogy az első ciklus csakis a tanulás időszaka lehetett. Nézzük tehát, történt-e előrelépés, hiszen az infrastrukturális és személyi kérdésekben ha nem is döntő áttörést jelentő, de azért lassú fejlődést mutató előrelépést tapasztaltunk.

⁶ Kállai Ernő: Az abonyi cigány kisebbségi önkormányzat működése. *Regio*, 1998, 4.

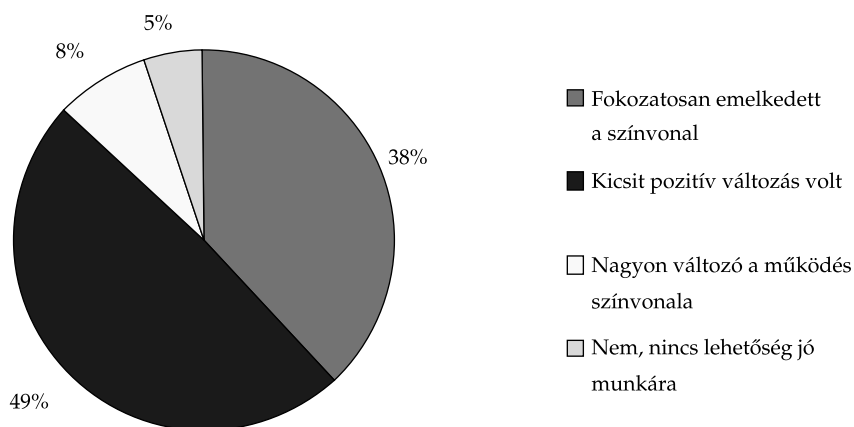
A kisebbségi önkormányzati vezetők pozitív értékelése alapvetően meghatározó vélemény volt az értékelés során (10. ábra). Mindamellet – hasonlóan a kutatás során szerzett benyomásainkhoz – ők is csak lassú, fokozatos változást vélelmeztek, de azt nagyon határozottan. Nem elhanyagolható annak a 15 CKÖ-vezetőnek a véleménye sem, akik alapvetően reménytelen küzdelemnek tartották az eltelt éveket, és inkább csak helyben topogásnak érezték munkájukat.

A települési vezetőknek majdnem ugyanaz volt a véleménye, bár az arányok belső eltolódására érdemes figyelni: náluk a „kicsit pozitív változás” volt a domináns, a fokozatos színvonal-emelkedés helyett. Tőlük megkérdeztük azt is, hogy a három ciklusban működő CKÖ-k közül melyikkel tudtak leginkább együttműködni. Válaszukban mindössze heten voltak, akik azt mondták, hogy egyikkel sem, 39-en pedig mindhárommal zavartalannak ítélték az együttműködést. A többiek esetében pedig ciklusonként emelkedett a jó együttműködést jelző szám – 5, 14, 35 –, tehát ez a lassú fejlődést jelezheti (11. ábra).

Ha összegezni szeretnénk a cigány kisebbségi önkormányzatok külső, de velük kapcsolatban álló személy általi értékelését és önértékelésüket működésükkel és fejlődésükkel kapcsolatban, akkor a következő megállapításokra juthatunk. Mindkét vélemény szerint a kisebbségi képviselők között nagyon jó az összhang és az együttműködés. Ezt a megállapítást azonban – lényegesen kisebb mintán készült – interjúk kutatásunk nem nagyon támasztotta alá. Mottószerű az egyik települési vezető megjegyzése: „Szerintem nincs szükség CKÖ-re, mert ilyen szinten nem képesek tenni azért, amire működésük hivatott lenne. Állandó szakmai segítséggel természetesen képesek eredményeket elérni, de a hozzáértés hiánya alapvetően hátráltatja őket, amin vál-

10. ábra. Fejlődés a kisebbségi önkormányzat működésében az előző ciklusok óta a CKÖ szerint

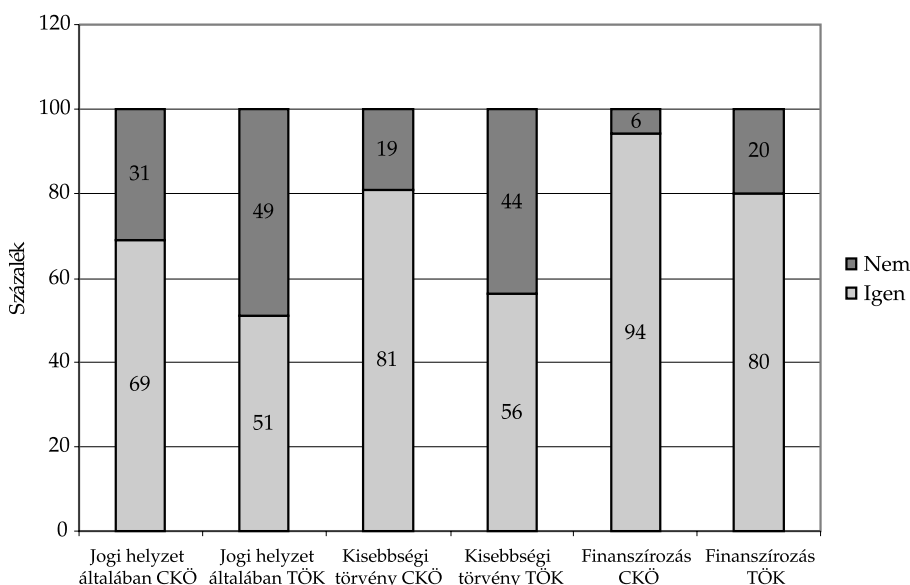
11. ábra. Fejlődés a kisebbségi önkormányzat életében az előző ciklusok óta a TÖK szerint

toztatni sem lehet.” Mindezek mellett *gyakran* hallottunk konfliktusokról a település vezetőitől is, de sok kisebbségi elnök inkább saját szerepét emelte ki a munkavégzésben. A helyi hivatali szervekkel és a hivatalban dolgozó személyekkel a kapcsolat többségében jónak mondható, de ez nem is lehet nagyon másképp, hiszen a kisebbségi testületek sok tekintetben kiszolgáltatottak a településnek, ezért lehetőleg kerülik a konfliktusokat. Ha viszont probléma van, akkor az akár a gyűlölködésig is fajulhat. Ezeknek a konfliktusoknak alapvető okai az alábbiak: szakmai ellenétek, „egymás meg nem értése”, különböző kulturális, szocializációs indíttatás, valamint különböző célok. A roma képviselők hangsúlyosan említették a cigányellenességet és az egész intézményrendszer lenézését, mellőzését, a többségi vezetők ettől kategorikusan elhatárolódtak ugyan, de nem tagadták ezen jelenségek létezését sem. Abban a kérdésben mindenki egyetértett, hogy szükség van cigány kisebbségi önkormányzatokra, a roma képviselők döntő módon, a települési vezetők visszafogottabban képviselték ezt az álláspontot, de azért többségük így nyilatkozott. Többnyire a nagyobb községek vezetői tartották fölöslegesnek az intézményt. A szükségesség okait a törvényi elismertségben, a kulturális identitás megőrzésében, a konfliktuskezelésben, egymás jobb megismerésének elősegítésében, de leginkább a szociális problémák megoldásában történő közreműködésben látták. Ez utóbbi komoly funkcionális hiányt jelez a helyi önkormányzati rendszerben. Végezetül mindenki úgy értékelte, hogy ha kis lépésekben is, de megindult a várva várt fejlődési folyamat az első ciklust követően, amely „csak a tanulás időszaka lehetett”. Tehát minden probléma ellenére, mindkét oldal többsége szükségesnek és jónak tartja a kisebbségi önkormányzati rendszer fenntartását. Azt, hogy milyen változtatásokat kellene végrehajtani, a következőkben próbáljuk bemutatni.

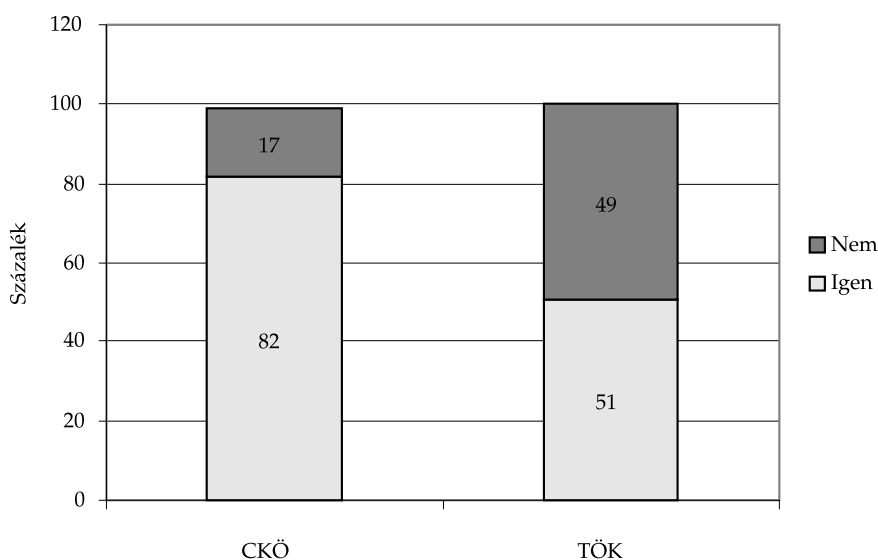
Tervek a változásra

A kisebbségi törvény születése óta folyamatosan napirenden van a különböző változások szükségessége, mivel minden szereplő érzi, hogy a meglévő szabályozás sok kérdésben nem ad megfelelő válaszokat a cigányság problémáira. Sokadik változata készül a megreformált kisebbségi törvénynek, de az évek során – politikai konszenzus hiányában – még esély sem volt a változások véghezvitelére. Így nem tűnik túlhaladott dolognak, ha megnézzük, milyen válaszokat adtak a helyi szereplők arra, hogy ők hol érzik a változás sürgető szükségét (12. ábra).

A válaszokból látható, hogy a CKÖ-k jelentős része változáspárti. Alapvetően szükségesnek tartják a jogszabályi környezet átdolgozását, de még inkább a finanszírozás megoldását. Elmondásuk szerint nagyobb hatásköröket szeretnének, hogy hatékonyan tudják megvalósítani mindazokat az elképzeléseket, amelyek már most is meghatározóak működésük során. Hatékonyabban kívánnak beleszólni a szociális kérdések megoldásába, a munkahelyteremtés kérdéseibe. Szeretnék, hogy ezekben az esetekben ne csak konzultációs, hanem döntési jogosítványokkal is rendelkezhessenek. Mindezen tervek megvalósításához viszont nevetségesen alacsonynak tartják a meglévő finanszírozási forma révén számukra juttatott költségvetési pénzeket. A települési önkormányzatok, ilyen mértékben, legfeljebb abban értenek egyet, hogy valóban változtatni kell a finanszírozási rendszeren, és inkább hathatós állami támogatás révén kellene megoldani a felmerülő problémákat. A jogi helyzet

12. ábra. Milyen területen szükséges változás

13. ábra. Szükség van-e megyei kisebbségi önkormányzatokra

tekintetében a települési vezetők fele nagyjából elégedett a jelenlegi helyzettel, a változást sürgetők inkább a kisebbségi önkormányzatok megregulázását szeretnék, ami által végre tisztában lesznek tényleges feladataikkal. Mint ahogyan az egyik polgármester megfogalmazta: „Ősszel megint választás lesz, csak egyet kérek: hogy tárgyalóképes legyen. Nem kell tudnia a jogszabályt, majd én elmondom, hogy kell jogszerűen csinálni. Csak felfogja, amit mondok...”

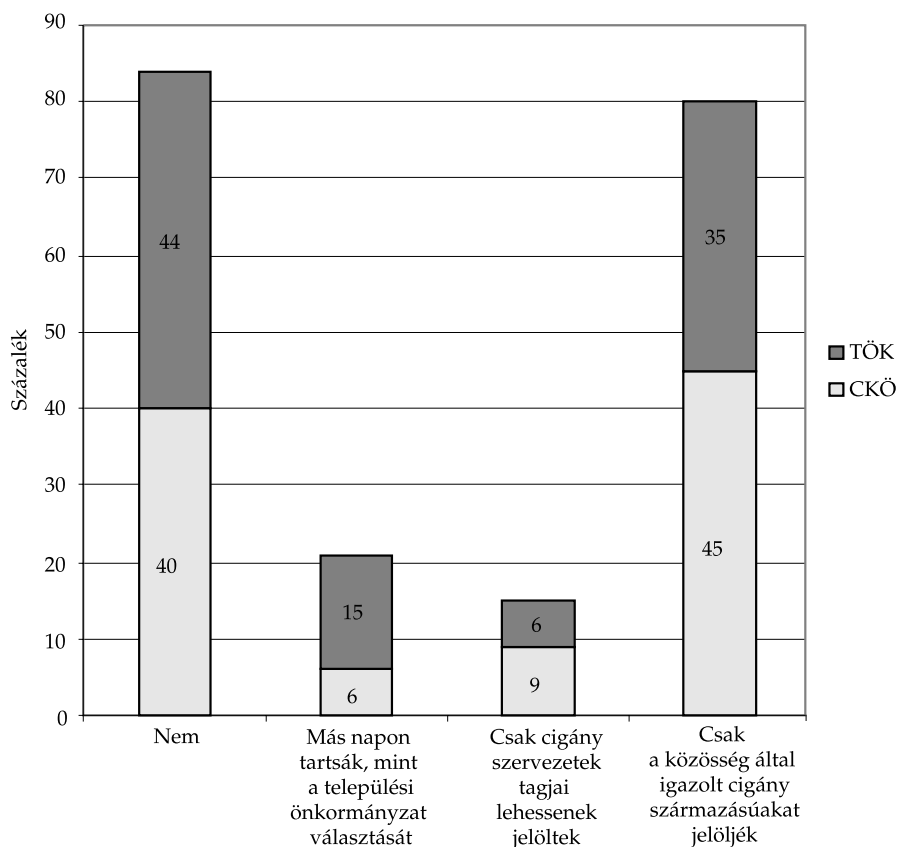
Régi igényt fogalmaznak meg a megyei szint igénylésével is a kisebbségi testületek (13. ábra).

Alapvetően ennek a szintnek a hiányával magyarázzák a CKÖ-k a csekély kapcsolatot az Országos Cigány Önkormányzattal, illetve szemmel láthatóan igénylik valamilyen módon a különböző kölcsönhatásokban megnyilvánuló – akár hierarchikusnak is mondható – viszonyt. A települési önkormányzatok ebben a tekintetben is visszafogottabbak.

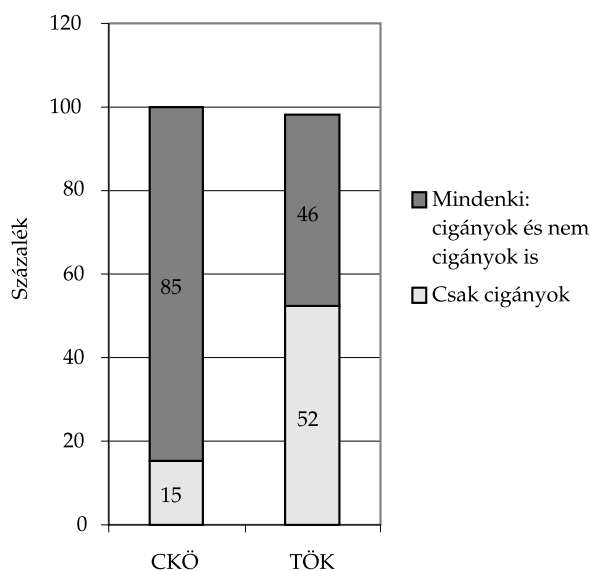
Rengeteget foglalkoztak az utóbbi években a kisebbségi önkormányzatok gyenge legitimációjával, aminek alapvető okait a választási rendszerben találták meg. Gyakori jelenséggé vált – és nemcsak a romák esetében – az ún. „kakukkióka” jelenség, amely sok esetben visszatetszést szült a külső szemlélők körében, hiszen ez esetben szinte biztosra vehető, hogy nem az adott kisebbséghez tartozók alakítanak kisebbségi önkormányzatot. Hasonló módon még az alkotmányellenesség gondolata is felvetődött abban a kérdésben, hogy mindenki leadhatja szavazatát a kisebbségi testületek megválasztása során, tehát léteznek úgynevezett „szimpátiaszavazatok”; ez gyakorlatilag azt jelenti,

hogyan egy adott kisebbség önkormányzatát döntő módon nem a kisebbséghez tartozók választják meg. Így előfordult, hogy egy elmérgesedő etnikai konfliktus után a településen a többség szavazataival egy nem cigányokból álló cigány kisebbségi önkormányzatot segített hatalomra. Mindezek a kérdések jól jelzik, hogy a választás szabályai körül sürgős változásokra lenne szükség.

Nem kis meglepetésünkre a CKÖ-k és a települési vezetők közel fele elégedett a jelenlegi rendszerrel (14. ábra). Ennek oka lehet az is, hogy sok esetben jobban meggyőzhetőnek tartják a cigány politikusok a nem cigány választókat, tehát jobban bíznak befolyásolhatóságukban, mint saját roma közösségük tagjaikéban. Félnék attól, hogy talán esélytelenül indulnának, ha olyan emberek szavazatára kellene számítaniuk, akiknek elvárásait nem tudták teljesíteni, mivel jogszabályi felhatalmazás hiányában általában nem is volt rá lehetőségük. A változást akarók igen kis százaléka tette le voksát a mellett a mai napig is előtérben lévő elképzelés mellett, miszerint más napon tartásuk a

14. ábra. Szükséges-e a helyi kisebbségi önkormányzatok választási szabályainak megváltoztatása, és ha igen, hogyan

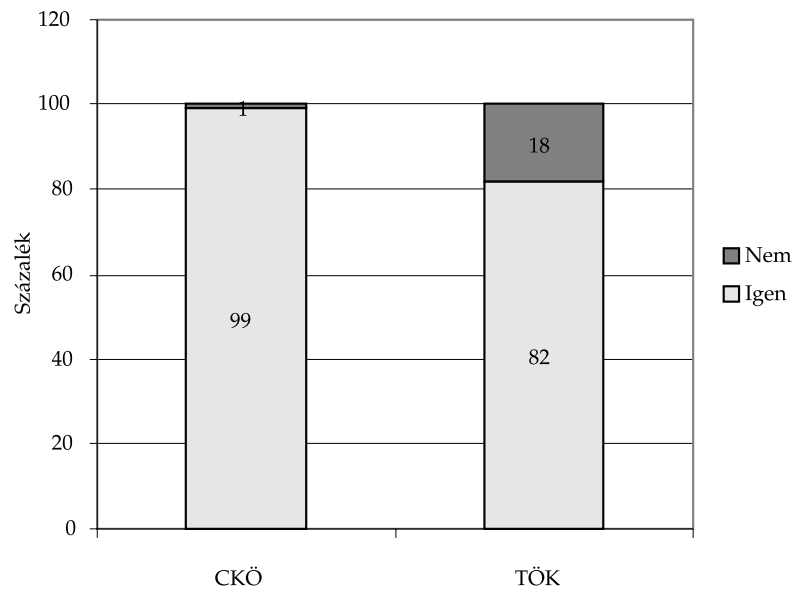
15. ábra. Kik szavazzanak a CKÖ megválasztása során

kisebbségi választásokat, mint a települést. A változást támogatók között abszolút többségben vannak azok, akik szerint csak a közösség által igazoltan cigány származású jelöltekre lehessen szavazni. Ez a jelenlegi legfontosabb tervezet a választói regisztráció vagy névjegyzék bevezetésének szükségességét jelenti, azonban döntés még erről sem született.

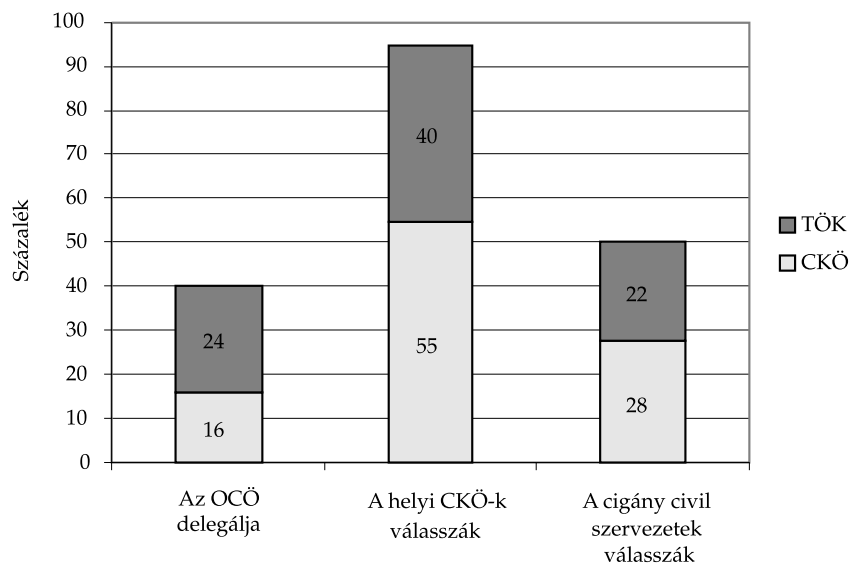
Az előbb felsorolt érvek vonatkoznak arra a kérdésre adott válasza is, hogy kik szavazhassanak a kisebbségi választások során (15. ábra). Látható, hogy a CKÖ-k döntő többsége igényli a nem cigány többség szavazatait; megítélésünk szerint ebben érhető igazán tetten a félelmük saját közösségük értékítéletétől, hiszen könnyebb meggyőzni azokat, akiknek tulajdonképpen mindegy, hogy ki lesz cigány kisebbségi képviselő.

Hasonló indulatokat kavart a cigányság országgyűlési képviselőjének kérdése is. A kisebbségi törvény ugyan tartalmazza az erre való jogot, de más jogszabály keretei közé utalja megvalósításának módozatát.⁷ Ez a törvény azonban soha nem készült el, hiába mondta ki az Alkotmánybíróság több alkalommal is a mulasztásban megnyilvánuló alkotmányvétség tényét. Persze az is kérdés, hogy a jelen parlamenti struktúrába beleillene-e effajta megoldás – akkor viszont más formát kellene keresni ennek megvalósítására. Természetesen – vagy nem is annyira természetes módon – vannak cigány származású

⁷20. § (1) „A kisebbségeknek – külön törvényben meghatározott módon – joguk van az országgyűlési képviseletre.”

16. ábra. Szükséges-e a cigányság országgyűlési képviselete etnikai alapon

17. ábra. Hogyan kell megválasztani ezeket az országgyűlési képviselőket

országgyűlési képviselők különböző parlamenti pártok frakcióiban, de ez korántsem fedi a hivatkozott törvényhelyen megfogalmazottakat.

Pedig mint felmérésünkben látható (16. ábra), nemcsak a CKÖ-k vallják egyöntetű módon a parlamenti képviselet elvét, hanem a települési önkormányzatok is hasonlóképpen gondolkodnak a kérdésről. Kérdéses persze az is, hogy milyen módon kellene a képviselőt erre a tisztségre megválasztani.

16 helyen mondták azt, hogy az OCÖ-nek kellene delegálnia ezt a személyt, illetve közel harmaduk szerint a civil szervezeteknek kellene megválasztaniuk őket. Elsőprő többséget kapott természetesen az a javaslat, amely szerint a helyi CKÖ-knek kellene megválasztaniuk a roma közösség országgyűlési képviselőjét (17. ábra).

Érdekes összehasonlításra ad lehetőséget az a kutatás, amelyben az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány⁸ 2002 végén a MEDIAN Kft.-vel együttműködve, közvélemény-kutatási eszközökkel vizsgálta a magyarországi nemzetiségekkel kapcsolatos ismereteket, így többek között a választással kapcsolatos véleményeket is. A felmérés a teljes felnőtt lakosságot reprezentáló 1200 fős mintán készült. Tanulságosnak ígérkezik néhány eredményét összevetni saját tapasztalatainkkal.

Részlet a kutatási jelentésből:

<i>Hallott-e Ön arról, hogy Magyarországon kisebbségi önkormányzatok működnek?</i>	nem	10,5%
	igen	89,5%
		N = 1197
<i>A legutóbbi önkormányzati választáson a választókerületében voltak-e kisebbségi önkormányzati jelöltek?</i>	nem	24,9%
	igen	75,1%
		N = 1048
<i>Ön szavazott-e valamelyik kisebbségi jelöltre?</i>	nem	73,1%
	igen	26,9%
		N = 907

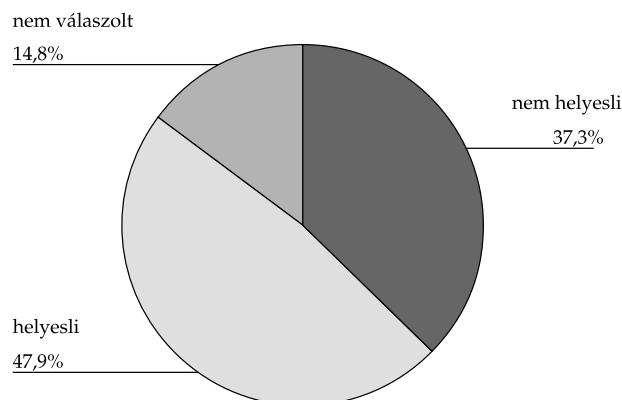
Ez az adat látszólag ellentmondásban van a tényleges választási részvétellel, de joggal feltételezhetjük, hogy a választástól távolmaradók egy része is „nem”-mel válaszolt.

Ugyanakkor arra a kérdésre, hogy ha a következő vasárnap lenne a választás, a kérdezett elmenne-e szavazni, mintegy 80% válaszolt igennel.

Továbbá, 244 kérdezett állította, hogy szavazott valamelyik kisebbségi jelöltre, de 575-en helyeselték, hogy bárki szavazhat a kisebbségi választáson, ez – mint az alábbi ábrán is látható – a relatív többség.

⁸ Kisebbségek, választások és önkormányzatok Magyarországon. Budapest: EOKIK, 2002. (Kézirat).

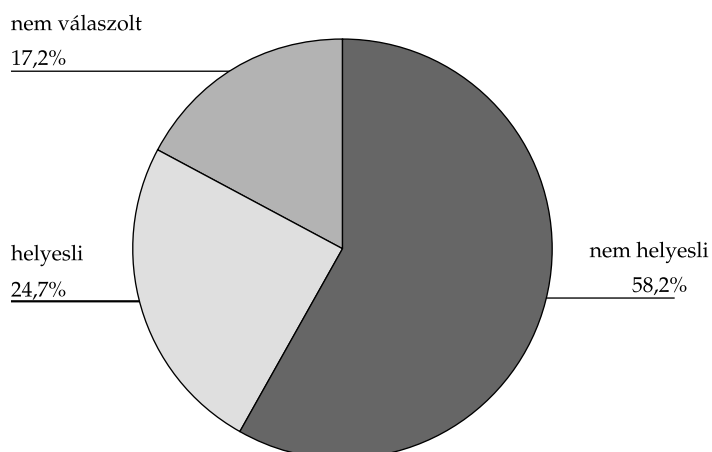
Helyesli-e, hogy minden állampolgár szavazhat a kisebbségi önkormányzat megválasztásakor?

N = 1200

Tehát a kérdezettek több mint negyede elvben támogatja, hogy bárki szavazhasson valamilyen kisebbségi listára is, de ő maga nem kíván élni e joggal. Ugyanakkor a jelöltek esetén az abszolút többség elvárja, hogy a jelölt az adott kisebbséghez tartozzon. Ezzel az a furcsa ellentmondás alakul ki, hogy a jelöltté válás kritériumainak meghatározásakor a kisebbségi önkormányzatokat az adott kisebbség szervének tartják és elvárják, hogy csak ők vegyenek részt ügyeik intézésében. A testületek megválasztásakor azonban a többség jogos igénynek érzi (bár nem tartozik az adott kisebbséghez), hogy joga legyen beleszólni a testület megválasztásába, ezzel erősen befolyásolva a kisebbségi közösségben kialakult értékeket, erőviszonyokat.

Helyesli-e, hogy bárki indulhat kisebbségi jelöltként?

N = 1200

A kérdezettek 92,3%-a magyarnak, 5,1%-a romának vallotta magát, minden egyéb nemzetiségi önbesorolás 1% alatt maradt, azaz mintegy 150, magát magyar nemzetiségűnek valló kérdezett szavazott valamelyik kisebbség listájára, ők a teljes minta 13%-a. A válaszok pontos megoszlása az alábbi:

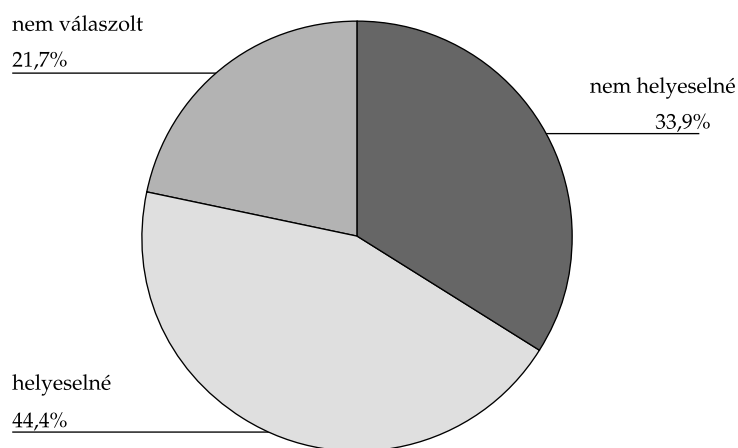
	Magyar	Cigány	Horvát	Német	Szlovák	Zsidó	Összesen
Nem helyesli							
fő	639	47	2	4	3	3	698
százalék	69,8	82,5	66,7	100,0	100,0	75,0	70,5
Helyesli							
fő	276	10	1			1	292
százalék	30,2	17,5	33,3			25,0	29,5
Összesen							
fő	915	57	3	4	3	4	990
százalék	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tehát, míg a magukat magyarnak vallók véleménye 70 : 30 arányban oszlik meg, a romáké 82 : 12 arányban. (A további nemzetiségek tagjainak véleménye sem egységes, de a csekély elemszámok miatt ezek statisztikai módszerekkel nem értékelhetők.)

Az adatok alapján jól látható, hogy az adott kisebbséghez nem tartozó többség jelentős mértékben képes befolyásolni a megválasztásra kerülő kisebbségi önkormányzatok összetételét.

Kíváncsiak voltunk arra is, mi a véleménye a megkérdezetteknek a kisebbségek parlamenti képviseletéről:

Helyeselné-e, hogy – a választási eredményektől függetlenül – a kisebbségeknek származási alapon legyen képviselete az országgyűlésben?

N = 1200

Számunkra is meglepő módon a megkérdezettek többsége helyeselné a származási alapon történő képviseletet. Kiemelkedően magas a helyeslők aránya (bár alacsony az elemszám) a megkérdezett és magukat cigánynak vallók körében:

	Magyar	Cigány	Horvát	Német	Szlovák	Zsidó	Összesen
Nem helyeselné							
fő	390	11	3	1		1	407
százalék	45,1	19,3	100,0	33,3		25,0	43,4
Helyeselné							
fő	474	46		2	3	3	530
százalék	54,9	80,7		66,7	100,0	75,0	56,6
Összesen							
fő	864	57	3	3	3	4	937
százalék	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Mindezekből az összehasonlításokból látható, hogy sok tekintetben hasonlóan gondolkodnak az „átlagmagyarok” is, mint a mi kutatásunk során megkérdezett CKÖ, illetve települési vezetők.

Összegezve a változásokra irányuló kérdésekből megszerzett ismereteinket, arra a megállapításra juthatunk, hogy a CKÖ-k igen jelentős változást szeretnének a jogi szabályozásban és a finanszírozás kérdésében, mert érzékelik, hogy a roma lakosság nem olyan gondok megoldását várja tőlük, mint általában a nemzetiségek esetében. Ehhez pedig nincs megfelelő felhatalmazásuk. Az persze más kérdés, hogy nekik kellene-e megoldani a roma lakosság elvárásait, de tény, hogy helyi szinten ők próbálnak előrelépést elérni ebben az ügyben. Az is szinte egyöntetűnek látszik, hogy több kapcsolatot igényelnek a kisebbségi képviselők a különböző szintek között, igény mutatkozik a megyei kisebbségi önkormányzatra is, ennek hiányát próbálják pótolni jelenleg a megyei koordinátor személyével. A sok vitát kiváltott választások kérdésében azonban megoszlanak a vélemények. A CKÖ-vezetők fele azt még támogatná, hogy csak igazoltan cigány származású jelöltek lehessenek, azzal viszont általában nem értenek egyet, hogy csak romák adhassák le szavazatukat. Félnék valószínűleg a várákozásaikban csalódott romák tiltakozó szavazataitól. Nem beszélve arról, hogy egy másik kutatás eredményei szerint a többség igényli a beleszólást a kisebbségek belügyeibe, így az önkormányzati testületeik megválasztása során a kisebbségi képviselők személyének kiválasztásába is.

Irodalom

1949. évi XX. törvény. A Magyar Köztársaság alkotmánya.
1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról
1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól
- Adatok a magyarországi kisebbségi önkormányzatok kialakulásáról és működéséről. 1997. *Regio*, 1: 127–164.
- Modellértékű magyar szabályozás. Kisebbségvédelem Európában. 1996. In: *Autonómia*, 7–8: 22–23.
- Bodáné Pálok J. 1994. A kisebbségek önkormányzatai. Formáik, feladat- és hatáskörük, működésük, kapcsolódásuk a települési önkormányzatokhoz, finanszírozási rendszerük. *Kisebbségi Értesítő*, 3: 45–86.
- Csefkó Ferenc–Pálné Kovács Ilona (szerk.) 1999. *Kisebbségi Önkormányzatok Magyarországon, 1994–1998*. Budapest: Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely–MTA Regionális Kutatások Központja
- Eiler Ferenc: *A kisebbségi önkormányzati rendszer és tapasztalatai. Eredmények kérdőjelekkel*. Kézirat
- Kállai Ernő 1998. Az abonyi cigány kisebbségi önkormányzat működése. *Regio*, 4.
- Kállai Ernő 2000. A cigányság története 1945-től napjainkig. In: Kállai Ernő–Törzsök Erika (szerk.) *Cigánynak lenni Magyarországon – Jelentés 2000*. Budapest: EOKIP
- Kállai Ernő 2004. *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Majtényi Balázs 2001. A magyarországi kisebbségi önkormányzati rendszer elvei és működése. *Fundamentum*, 3: 34–42.
- Szalai Júlia 2000. Az elismerés politikája és a cigánykérdés. In: Horváth Á.–Landau E.–Szalai J. (szerk.) *Cigánynak születni*. Tanulmányok, dokumentumok. Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó, 531–572.

PRÓNAI CSABA

*A kulturális antropológia jelentősége
a cigánykutatásban
(Három példa)¹*

Földünkön a kultúrák igen sokfélék, mégis valamennyiben igaz – többek között – az, hogy az emberek fogalmaikkal valamilyen rendet hoznak létre, egy kozmológiát teremtenek. Azzal, hogy szavainkkal értelmet adunk a világban lévő dolgoknak, egyúttal osztályokba is soroljuk őket. Így jönnek létre olyan bináris oppozíciók, mint például: nyers/főtt, ehető/ehetetlen, tiszta/tisztátalan stb. Ennek a mechanizmusnak a segítségével alakítjuk ki világainkat.

Nincs ez másképp a cigány kultúrák esetében sem, még ha az a nem cigányok felől nézve esetleg a rendezetlenség benyomását kelti is. Könnyebb azt hinnünk, hogy a cigányok világa egy minden logikát nélkülöző, a mi világunkból ad hoc építkező, szedett-vedett „lenyomat”, mint aprólékos résztvevő megfigyelést végezni több hónapon át annak érdekében, hogy az a rendszer, amely az adott kultúra sajátossága, a maga működésében táruljon föl előttünk. A kulturális antropológusok ez utóbbira vállalkoztak, amikor „beköltöztek” azok közé, akiket szerettek volna megérteni, akikről szerették volna megtudni, hogy vajon mit miért csinálnak.

A cigánykutatások vonatkozásában ez (már tudniillik a kulturális antropológiai megközelítés megjelenése) döntő fordulatot jelent.²

Az antropológusok huzamosabb ideig együtt éltek egy-egy cigány közösséggel, s így tanulmányaik előterébe a cigányok nézőpontja került. A kultúrát a hétköznapi értelemben felfogott kategóriánál tágabban értelmezték, és elemzéseik során a komparativizmus mellett a holista szemléletet követték – s ezáltal alapvetően új felismerésekkel gazdagították a cigány kultúrákra vonatkozó ismereteinket. És itt nemcsak arról van szó, hogy például empirikus bizonyítékokkal szolgáltak arra vonatkozóan, hogy a „cigány” elnevezés esetében egy pluri-etnikus, nem homogén kategóriával van dolgunk. A kulturális antropológia „projectjének lefuttatása/lefutása” során (paradigmatikusan) a cigány kultúrák új konstrukcióit hozták létre, a „cigány” kategóriát új tartal-

¹ A tanulmány elkészítéséhez szükséges kutatást az OTKA F-034860-as számú programja támogatta.

² Lásd Prónai 1995. 12; 1997. 729; 2000a. 14; 2000b. 176; vö. Lockwood-Salo 1994. 7.

lommal töltötték meg, alapjaiban ingatva meg mindazokat a vélekedéseket, amelyek a többségi társadalom legtöbb tagjában a cigányokra vonatkozóan korábban éltek, és mind a mai napig élnek.

A továbbiakban ezt szeretném három példán bemutatni.

A „piszkos” cigány példája

„The destiny of Europe’s Gypsies” című könyvükben (1972. 39) Donald Kenrick és Grattan Puxon azt állítják, hogy a cigányokra vonatkozó „leggyakoribb és legkevésbé cáfolt” többségi előítélet a „mocskos és a betegség” terjesztésének a vádja. Leonardo Piasere „I popoli delle discariche” (A szemételepek népe) című tanulmányában (1991b. 183) azt írja, hogy „akkoriban, amikor a járványok lefolyásáról annyiféle vélemény volt, ahány orvos, abban mindenki egyetértett, hogy a cigányok a felelősek érte”.

Viorel Achim (2001. 75) hívja fel a figyelmünket arra, hogy amikor a pestis első tünetei megjelennek Bukarestben, akkor „a szokott módon, első intézkedésként” a cigányokat lakoltatják ki fejedelmi rendelettel. „A cigányok gyanúsak voltak, hogy vándorló életmódjukkal és nyomorúságos életkörülményeikkel elősegítik a járvány terjedését.”

Az olasz Campigotto (1987. 12–19) egy sor olyan, a modern korban Bolognában kiadott cigányellenes rendelkezést idéz, amelyek „közegészségvédelemre ösztönöznek” és amelyekben a cigányokat „szabályosan” azok között említik, akik a fekete halál potenciális közvetítői.

Annak igazolására, hogy a nem cigányok többsége mind a mai napig tart a cigányok „piszkosságától”, következzen itt néhány példa.

Leonardo Piasere – már említett tanulmányában (1991b. 185) – beszámol arról, hogy amikor meghívott előadóként iskolákban a cigányságról beszélt, sokszor látta az iszonyat jeleit a tanítók arcán akkor, amikor azt tanácsolta nekik, hogy látogassák meg cigány tanítványaikat az otthonaikban. Az egyik tanítónő elmondta neki, hogy „nem azért berzenkedik ettől, mert fél, hogy kibrabolják, hanem a betegségektől tart”. Egy másik pedig bevallotta, hogy fél megérinteni a gyerekeket az osztályban, nehogy AIDS-t kapjon.

Olaszországi kollégájukhoz hasonlóan ítélik meg a nem cigányok többségének vélekedését a cigányok tisztaságára vonatkozóan más nyugat-európai kulturális antropológusok is (lásd Reyniers 1982. 34; San Román-Garriga 1983. 22; Gay y Blasco 1999. 21). És nem különbözik ettől a magyarországi helyzet sem.

A szocialista rendszer egyik legjellegzetesebb tevékenysége volt a cigányok – nem cigányok által vélt – „piszkossága” ellen irányuló ún. „kimosdatás”. Hazánkban egészen az 1980-as évek közepéig – a szocialista tanácsi politikai gyakorlat részeként – a Kőjál minden nyáron kétszer „kimosdatta” a cigányokat (vö. Bernáth 2002). Michael Stewart (1994. 80) világított rá először arra, hogy a tisztviselők anélkül beszéltek a cigánytelepek „förtelmes bűzéről”, a „piszokról” és a „cigányok hajában lévő tetvekről”, hogy – éppen saját

bevallásuk szerint – egyetlen cigány háznak a küszöbét valaha is átlépték volna. A „megtisztítás gesztusát” valójában az a képzet szülte, amely szerint „a cigányok mocska beszennyezi a tiszta magyarokat” (Stewart 1994. 81).

Igaz, hogy a rendszerváltást követő helyzet nem annyira „horrorisztikus”, mint a szocialista korszakban, a jelenlegi antropológiai kutatások mégis azt mutatják, hogy a magyar környezet – a munkán kívül – elsősorban a tisztasághoz való viszonyuk alapján fogalmaz meg negatív ítéleteket a cigányokkal kapcsolatosan (Horváth–Prónai 2000. 33; Horváth 2004).

A nem cigányok „piszkos” cigány képében valójában az a fenyegetettség tükröződik, amelyet a többségi társadalom egy másik, az övétől eltérő világgal szemben érez. Hiszen könnyen belátható, hogy a „piszkosság” fogalma az emberi társadalmakban már azelőtt létezett, hogy a kórokozó organizmusokat felfedeztük volna.³ Mary Douglas 1966-ban megjelent „Purity and danger” (Tisztaság és veszély) könyve pedig mindannyiunk számára nyilvánvalóvá tette, hogy a „piszok” olyan „társadalmi tény” (Douglas 2003. 77), amely az általunk elképzelt vagy vágyott „rendet” megzavarja (Douglas 1989. 2). A piszok (a szenny, a mocskok, a tisztátalan) összeköt olyan dolgokat, amelyeknek nem kellene összetartozniuk, és elválasztja azokat, amiknek össze kellene tartozniuk (Douglas 1989. 113; vö. Turner 1974. 97) – mindenképpen zavaró tényező.

Ebből a logikából egyenesen következik, hogy az, hogy mit tekintünk tisztának vagy piszkosnak, kultúránként akár különböző (is) lehet (Douglas 2003. 78).

Kulturális antropológiai kutatásból származó empirikus adatokkal ennek relevanciáját a cigány kultúrák esetében először amerikai kutatók kezdték feltárni. Rena Cotten (1951. 18) (később mint Rena C. Gropper 1975), Carol Miller (1968),⁴ Anne Sutherland (1975b) és Carol Silverman (1981) munkái az Egyesült Államokban élő cigányok között folytatott résztvevő megfigyelések alapján bizonyították, hogy a cigány kultúrákban is létezik tisztaság. Judith Okely (1983) ehhez angliai, Matt T. Salo és Sheila Salo (1977) kanadai, Martti Grönfors (1977; 1985) és Anna Maria Viljanen (1978; 1981; 1994. 157–160) finnországi, Ignacy-Marek Kaminski (1982; 1987), Andrzej Mirga (1987) és

³ A szabad szemmel nem látható mikororganizmusokat elsőként Antonij van Leeuwenhoek – saját készítésű mikroszkópja segítségével – pillantotta meg. Ha hihetünk az angol Royal Society-nek írott 18. levelének, ez először 1675-ben történt meg vele. A holland posztókereskedő hosszú élete során számtalan baktériumot fedezett fel és írt le a világ számára, arra a felismerésre azonban, hogy a fertőző betegségekért ezek a parányi „lények” a felelősek, majd csak Leeuwenhoek halála után 39 évvel jut az osztrák Marc von Plenciz (Friedman–Friedland 2001. 48). A gyakoribb betegségeket okozó baktériumok többségének a létezéséről a 19. század végéig sikerül megbizonyosodnunk, a francia Louis Pasteurnak, a német Robert Kochnak és követőiknek köszönhetően (Duin–Sutcliffe 1993. 59).

⁴ Igaz, az, amit Carol Miller a marimé fogalmáról és annak az amerikai mácsvánók életében betöltött szerepéről gondolt, először csak egy 1975-ös tanulmányában vált mindenki számára hozzáférhetővé. Sokan innen ismerik azt.

Lynette Nyman (1997) lengyelországi, Marie-Paul Dollé (1972), Aparna Rao (1975), Patrick Williams (1984. 370–371, 430–431) és Alain Reyniers (1988) franciaországi és belga, Caterina Pasqualino (1998. 100), Paloma Gay y Blasco (2004), valamint Teresa San Román és Carmen Garriga (1983. 24–25)⁵ spanyolországi, Jane Dick Zatta (1989) és Francesca Manna (1997. 25–26) olaszországi, Katrin Goldstein (1975)⁶ pedig svédországi példákkal járult hozzá.

Magyarország vonatkozásában kezdetben csak az oláh cigányok esetében olvashattunk egy sajátos tisztasági koncepció meglétéről (Stewart 1994; Kertész-Wilkinson 1997. 23–29). Horváth Kata tanulmánya (Horváth-Prónai 2000) volt az első, amely ezt egy „magyar anyanyelvű” cigány csoport esetében is feltárta.

A cigány kultúrák tisztaságra, illetve tisztátalanságra vonatkozó elképzeléseiről már az antropológiai kutatásokat megelőzően is léteztek etnográfiai leírások.

Judith Okely (1983. 207–210) például Thomas William Thompsonra (1922; 1929) hivatkozik, aki 1922 és 1930 között a *Journal of the Gypsy Lore Society*-ben tanulmányorozatban mutatta be a közép-angliai vándor cigányokat. Thompson írásai (köztük a női tisztátalanság fogalmáról szóló munkák is) „talán az egyik legteljesebb etnográfiai felmérést jelentik, amit abban az időben egy Európában élő népességről készítettek” (Piasere 1991c. 113) – igaz, módszere nem résztvevő megfigyelésen alapult, és a cigány nyelvet sem ismerte, adatközlőivel tolmács segítségével beszélgetett.

A Lengyelországban kutatást végzők Jerzy Ficowskit (1951) idézik előszeretettel, aki már 1951-ben külön tanulmányt szentelt a témának.

Magyarországon Erdős Kamill az 1950-es években írt le a cigány tisztasággal kapcsolatos megállapításokat,⁷ és ezeket Michael Stewart is figyelembe veszi.

Az említett korai leírások mindazonáltal nélkülözik a „klasszikus antropológiai kereteket”, és ez még arra az Engelbert Wittichre is igaz, aki „valódi” résztvevő megfigyelés alapján valószínűleg elsőként írt egy cigány kultúra sajátos tisztasági és tisztátalansági elképzeléseiről, már 1911-ben (!), amire azért is érdemes felhívni a figyelmet, mert erre eddig egyetlen antropológus sem hivatkozott.⁸

Az „élősködő” cigány példája

Leo Lucassen (1993. 75) szerint a cigányok gazdasági tevékenységére vonatkozóan a többségi társadalom tagjaiban élő egyik – talán legelterjedtebb – nézet az, hogy ez a népcsoport „lusta parazita”, amely mindig megpróbál kibújni a nehéz munka alól, és hogy csak egyik napról a másikra él.

⁵ Vö. San Román 1997. 117.

⁶ Később mint Goldstein-Kyaga 1990.

⁷ Magyarul 1957-ben, angolul 1958-ban.

⁸ Holott tanulmányát 1927-ben átdolgozva újra kiadták!

Az említett holland történész, kollégájával, Wim Willemsszel – miután végignézték a holland enciklopédiákat 1724-től 1984-ig – meggyőzően bizonyítják a nem cigányokban élő képnek a meglétét, amely szerint a cigányok leginkább a semmittevést, a henyélést kedvelik (Willems–Lucassen 1990. 34). Abban is igazuk van, hogy ennek a negatív nézetnek a 18. századtól kezdődően széles körben való elterjesztéséért Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann (1787. 80) a felelős, akinek 1783-as „Die Zigeuner” című könyve nemcsak a korszak tudományos ismereteit foglalta össze, hanem meghatározta a cigányokról való gondolkodást a 19. század teljes egészében.⁹

A „Die Zigeuner” első kiadása a cigányok kannibalizmusáról szóló történeteket is közölt. Éppen abban az időben folyt 150 cigány ellen per Magyarországon ezzel a váddal, a könyv pedig részletesen beszámolva követte a magyar és német nyelvű újságírók szenzációhajhász kommentárjait.¹⁰

Két megjegyzést kell ehhez feltétlenül fűznünk.

Egyfelől meg kell említeni Grellmann munkásságának pozitívumait is. Hatására vált széles körben elfogadottá – többek között – a cigány nyelv indiai eredete, valamint az, hogy a cigányságot etnikumnak tekintsék.

Másfelől hozzá kell ehhez tennünk, hogy a cigányokról általa is képviselt negatív nézetek korábbról származnak.

Már a cigányok európai megjelenéséről először hírt adó krónikákban¹¹ – a 15. században! – felbukkanak azok a sztereotípiák, amelyek e népcsoporttal kapcsolatosan a nem cigányok jelentős többségében még napjainkban is élnek (Magyar 1998. 13; Willems 1997. 304). És a cigányokról tudományos igénnyel először író szerzők – akik egyébként mind a 17. század „humanistái” voltak – művei sem különböznek ettől.

Például Jacobus Thomasius lipcsei filozófiaprofesszor disszertációjában¹² azt állítja, hogy a cigányok „minden elképzelhető gonoszságra képesek...”, ezért az egyetlen megoldás: összefogdosni és a világ másik felére küldeni őket” (Fraser 1996. 174). Ashaverus Fritschius von Mellingen titkostonácsos, 1660-as „Történeti-politikai diatribé a cigányok eredetéről és szokásairól”

⁹ Vö. Willems–Lucassen 1990. 42. Grellmann „Die Zigeuner”-ja olyan szerzők írásainak szabta meg az irányát – mondja Willems (1997. 22) –, mint például Ferdinand Bischoff (1827), Friedrich Christian Benedict Avé-Lalleman (1858), Richard Liebich (1863), Hans Gross (1894), Alfred Dillmann (1905), Hermann Aicheke (1912). Grellmann könyvének alapult például August Friedrich Pott kétkötetes „Die Zigeuner in Europa und Asien”-je (1844–1845) is, továbbá olyan szerzők munkássága, mint pl. Franz Miklosich, Wlislöck Henrik, Herrmann Antal és Habsburg József főherceg (Magyar 1998. 18).

¹⁰ „A Hont vármegyei (ma Szlovákia) cigányok közül azt a negyvenegyet, aki a kínzások hatására beismerő vallomást tett, különböző módszerekkel végezték ki (lefejezés, akasztás, keréketörés, felnégyelés), állítólag többek közt kannibalizmus bűne miatt” (Fraser 1996. 181).

¹¹ Például Hermann Corneriusnál, egy dominikánus szerzetesnél (Gronemeyer–Rakelmann 1994. 14).

¹² Amelyet 1652-ben olvasott fel, és amely nyomtatásban 1671-ben jelent meg, latinul. Németre 1702-ben fordították le (Magyar 1998. 14).

című értekezése szerint „a cigányok egyetlen bűnbandát képeznek, amelybe a különböző országokból verbuválódtak a dologtalan cinkosok”.

Nem csoda, hogy mind Thomasius, mind Fritschius írása „a cigányüldözés szellemi igazolásává” vált. Abban a társadalomban ugyanis, amelyben éltek, megbecsült, befolyásos embernek számítottak,¹³ a közvélemény tehát hallgatott a szavukra (Fraser 1996. 174).

Olasz (Piasere 1985. 136–137), francia (Williams 1984. 425; Formoso 1986. 105), spanyol (San Román–Garriaga 1983. 22; Gay y Blasco 1999. 21) és magyar (Horváth 2002. 267; Horváth 2004) kulturális antropológus cigánykutatók szinte egyöntetű véleménye, hogy a „nem dolgozó”, „élősködő” cigány képe a nem cigányok többségében napjainkban is tovább él. Eddig mindössze egyetlen olyan antropológiai tanulmány készült, amely nem cigányok és cigányok hangsúlyosan pozitív munkakapcsolatát mutatja be (Bordigoni 1998). A Calavonba idénymunkára érkező zsitánokat kifejezetten örömmel fogadják a francia parasztok a cseresznyeszedés idején. A nem cigányok ilyen típusú cigányképe azonban egyedülállónak tűnik.

A nem cigányok igen gyakran hangoztatják azokat a nézeteket, amelyek szerint:

- a cigányokkal az a „baj”, hogy egyik napról a másikra élve tartják fenn magukat, azaz nem „becsületes” és „hasznos” foglalkozást űznek (Formoso 1986. 105);

- nem is bírják a „rendes munkát” (Horváth 2002. 167);

- egyfajta „pszichológiai instabilitásuk” miatt képtelenek bármely munka folyamatos végzésére (Piasere 1985. 136).

Egyesek odáig mennek, hogy nemcsak azt állítják, hogy a cigányok csak a szociálpolitikai juttatásokból élnek (Horváth 2004), hanem azt is, hogy kifejezetten ezek elnyerése érdekében vállalnak több gyereket, ezért vállalkoznak a szülésre (Durst 2001. 72).

Az ilyen nézetekkel szemben – amelyek az európai történelemben mélyen beágyazottak – a tudomány nehezen tudja felvenni a harcot. Még ha bebizonyítja is, hogy ez utóbbi állítás matematikailag nonszensz, hiszen ahol több gyermek van, ott több a kiadás is, a többségi, nem cigány társadalom vélekedési rendszere ettől nem változik meg.

A kulturális antropológusok azonban szüntelenül folytatják szélmalom-harcukat. E tudománynak már pusztán az alapvetése is logikailag romba dönti azokat a korábbi vélekedéseket, melyek szerint a cigányok olyan emberek, akiknél nem folyik semmilyen munkavégzés, hiszen egyetlen kultúra sem létezhet valamilyen gazdasági tevékenység nélkül.

¹³ Jacobus Thomasius (Lipcse, 1622 – Lipcse, 1684) egyetemi ember volt, 1653-tól az erkölcs-filozófia tanára, 1656-tól a dialektika, 1659-től az ékesszólás professzora, később rektor; több mint száz jogi, filozófiai, filológiai és természettudományos művet írt (Magyar 1998. 15). Ahasverus Fritschius von Mellingen (Freiburg, 1629 – Lipcse, 1702) 1661-ben, Jénában szerzett jogi doktorátust, majd magas politikai tisztséget (titkos tanácsos) töltött be (Magyar 1998. 16).

Erdmann Doane Beynon¹⁴ már 1936-ban bemutatta, hogy Detroitban hogyan alkalmazkodnak sikeresen a nem cigány gazdasági környezethez zenészként a magyar cigányok.¹⁵ Az „elzárkózás” és a „rugalmas adaptáció” mint kulcsfogalmak megtalálhatóak szinte valamennyi antropológusnál, akik a legkülönbözőbb cigány csoportok gazdasági tevékenységeit elemezték.¹⁶

Leonardo Piasere (1985. 181) kiválóan bizonyította, hogy az, ami a nem cigányok szemében „boldog semmittevésnek”, „leküzdhetetlen lustaságnak” tűnik, nélkülözhetetlen a cigányok számára ahhoz, hogy ellenőrizhessék a munkavégzéshez szükséges kapcsolatok újratermelését egy olyan világban, amelyet folyamatosan a bizonytalanság és a felbomlás fenyeget a szétszóródás miatt, valamint azért, mert a nem cigányok el akarják tüntetni a cigányokat, vagy legalábbis „integrálni” kívánják őket (Williams 1998. 38). Érdemes ezt összevetni azzal, amit Grönfors (1981. 13) ír, hogy tudniillik a cigányok munkához való hozzáállását minden esetben a családi és rokonsági kötelezettségeik háttérében kell értelmezni. Létfenntartó tevékenységeiket csak így lehet olyan bírálatok nélkül vizsgálni, amelyek többségi értékeken alapulnak.

Az antropológusoktól számtalan példát hozhatunk, ami azt igazolja, hogy a cigány kultúrák – ahogyan Maurice Bloch (1997. xiv) írja – a kirekesztettségre és a kizsákmányolásra válaszul létrehozták saját „felforgató” gazdasági elképzeléseiket. Elég ha itt a Patrick Williams által leírt „láthatatlansági stratégiára” utalok (1986); vagy akár az ellentétére, azaz a láthatóságon – vagy legalábbis a nem cigányok elvárásának megfelelő láthatóságon – alapuló stratégiára (például a Judith Okely [1996] által bemutatott jósnők esete), vagy éppen a negatív szerep hangsúlyos eljárására (Hajnal 1999. 99; Gay y Blasco 2003. 217).

Azzal a nézettel szemben, amit például Rainer Hehemann (1987. 63) is állít, hogy tudniillik a cigányoknak nincsen munkaetikájuk, az antropológia felől éppen az az ellenvetés hozható fel, hogy minden népnek megvan a maga saját munkaetikája. És Michael Stewartnak (1994. 244), Carol Silvermannek (1988. 263) és Jane Dick Zattának (1988. 78) köszönhetően akár táblázatban is megmutathatjuk a cigány kultúrák egy bizonyos típusának a morális rendjét, benne azt az elvárást, amit ők az általuk munkának tartott dolgokkal kapcsolatosan megfogalmaznak, valamint azt a morális rendet, amellyel szembenállnak:

¹⁴ Magyar származású, windsori pap, aki az Egyesült Államokban, a Michigani Egyetemen lett szociológus (Huseby-Darvas 1991. 286).

¹⁵ Bár az értekezés a ciganológiai irodalom terrénján kívül rekedt, az 1980-as évek második harmadában kezdik felfedezni jelentőségét (lásd például Nemeth 1986. 146; Sway 1988. 9–10).

¹⁶ Például Rena Groppernél (1975) éppúgy, mint Anne Sutherlandnél (1975a, 1975b), a Salo házaspárnál (1977. 219; 1982), Matt T. Salónál (1981, 1986) és Carol Silvermannél (1982. 395) – Amerikára gondolva. És csak néhány szerző Európából: Bernard Formoso (1986, 1994. 129), Miriam Kaprow (1982), Judith Okely (1975, 1983), Leonardo Piasere (1985, 1991c. 1), Alain Reyniers (1989. 85), San Román Teresa (1975), Michael Stewart (1994) és Patrick Williams (1982, 1994. 177–178).

(paraszt)	(cigány)
a föld formálja az embert	nincs kötődés a helyhez
„munka”	üzletelés
gürcölés	beszélgetés
kitartás	ügyesség
termelés	forgalom
világi tevékenység	mágia
autonómia:	autonómia:
a csere elkerülése	a „munka” elkerülése
„fukarkodás”	„tékozlás”
családi felhalmozás	testvérek közötti osztozás
a múlt szerepet játszik az életben	„nem törődnek” a múlttal.

A cigányok dolgoznak, csak más formában, más típusú foglalkozásokban, kevesebb órában, kevésbé folyamatosan, írja San Román Teresa (1981. 73–74) spanyolországi kutatásai alapján. Csak egy másfajta etnokulturális típusból tekintve (mint pl. a földműveséből a kereskedőére) tűnik úgy, hogy nem képesek egyetlen olyan tevékenység végzésére sem, amely kiérdemelné a mesterség nevet (Formoso 1986. 106).

Horváth Kata (2002. 267) írja, hogy a „parasztok” például a „csigázást” nem tartják munkának, pedig abban a faluban, ahol ő a terepmunkáját végezte, számos cigány család számára ez volt a legfőbb megélhetési forrás.

Orsetta Bechelloni egy bourgogne-i jénis közösség példáján keresztül mutat rá, hogy a francia bortermelők és kereskedők az ószeres tevékenységet „alsóbbrendű csencselésnek tekintik”, következésképpen azt a pénzt, amit a cigányok keresnek, piszkosnak tartják, és ezáltal munkájuk – a gyűjtögetésen kívüli minden egyéb tevékenységükkel együtt – a nem cigányok szemében negatív tartalommal telítődik (Bechelloni 1998. 31). A föld megműveléséből élő szőlőtermelők számára érthetetlen, hogy a jénisek a lomtalanítási útvonalak követésével vagyonna tettek szert, hogy meggazdagodtak abból, hogy „mások kidobált szarjait” szedték össze; szemükben a gyűjtött holmi eladásával keresett pénz nem is minősülhet másnak, mint tisztátalannak (Bechelloni 1998. 30).

Ha a nem cigányok nem így gondolkodnának, bizonyára felborulna az a rend, amely számukra saját világképük harmóniáját biztosítja.

A „nevelhetetlen” cigány példája

Az antropológia empirikus tényekkel igazolta, hogy a világban nemcsak csoportérdekek állnak szemben más csoportérdekekkel, hanem világok „birkóznak” világokkal (Mannheim 1982. 275). Amikor napjainkban a magát egyenlőségelvűnek deklaráló Európában a cigányokat „azért ítélik el, mert elhanyagolják gyermekeik iskoláztatását” (Pasqualino 1999. 618), az valójában a nem cigányok saját erkölcsi felsőbbrendűségükbe vetett hitét tükrözi

(Münzel-Streck 1981a. 5; Gay y Blasco 2003. 220). Nyilvánvaló, hogy ha saját kultúránkat tesszük más kultúrák vizsgálatának a mércéjévé, akkor mindig a miénk tűnik automatikusan a legjobbnak. Még a diszkrimináció ellen harcoló legtöbb teoretikus, politikus és a nemzetközi szervezetek hivatalnokai is magukban hordozzák etnocentrizmusukat, és erről a legtöbb esetben egyáltalán fogalmuk sincs (Kaminski 1983. 320). Ennek a fajta, jellegzetesen európai vélekedésnek, amely nem hajlandó tudomást venni arról, hogy az övétől különböző világoknak is van (lehet) érvényességük, a gyökerei évszázadokkal korábbra vezethetők vissza (Geremek 1997).

Érdeemes itt felidéznünk – a már korábban említett – Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann erre vonatkozó álláspontját. Egyfelől „határozottan felszólalt a száműzés mint a cigánykérdés egyik lehetséges megoldása ellen, mivel hitt a cigányok jó útra térítésének a lehetőségében”. Másfelől szívből jövő örömmel fogadta „a Mária Terézia és fia által foganatosított intézkedéseket” (Mezey 1986. 84–94); a göttingai egyetemi tanár szerint ugyanis az oktatás jelenti „a nonkonformista életmód gyökeres kiirtásához vezető utat” (Fraser 1996. 182).

Grellmann ezen nézetei jól illusztrálják azt a fajta szemléletváltozást, amely a cigányokra vonatkozó sztereotípiák többévszázados történetében ekkor bekövetkezett. Korábban, a 17. században az iparosodás felé első lépéseket tevő Nyugat-Európa¹⁷ – mivel nagy szüksége volt a munkaerőre – a cigányokban a „munkakerülőt” fedezte fel. A 18. században azonban „új arcát mutatja”: a Felvilágosodás a „nevelésre szoruló, hiányt szenvedő” cigány képzetét teremti meg (Gronemeyer-Rakelmann 1994. 19).

Ezt bizonyítja az is, hogy a cigányság már a „Die Zigeuner” első megjelenése előtt úgy szerepel a szakirodalomban, mint egy „neveléspedagógiai projektum” (Gronemeyer-Rakelmann 1994. 20). tárgya. E nézetet tükrözi az a cikksorozatból álló tanulmány is, amely a *Wiener Anzeigen*-ben¹⁸ 1775 és 1776 között jelent meg, és amely a cigányok első tudományos néprajzának is tekinthető. A névtelen szerző¹⁹ szerint annak eredete, hogy „a cigányok hagyományos életmódja, a rendszeres munkálkodás hiánya ellenkezik a szervezett társadalmak szabályaival” – „neveltetésükben keresendő”. Szerinte „a szülők mértéktelen szeretetet tanúsítanak a gyermekeik iránt, de oktatásukat nem szorgalmazzák, és ezért mire a gyermekek felnőnek, már nem marad esélyük, hogy megváltozzanak”. Így jut el végül arra a következtetésre,

¹⁷ Amely „gazdasági diszfunkcionalitást” (Lucassen 1993. 76) kellett, hogy tételezzen ahhoz, hogy szociálpolitikai fegyvelmezés tárgyává tehesse a „dologtalanokat”.

¹⁸ Ezt az elnevezést Grellmann használta arra a német nyelvű hetilapra vonatkozóan, amely 1771 és 1776 között Bécsben jelent meg „(Kaiserlich-Königlich allergnädigst privilegierte) Anzeigen aus sämmtlich-kaiserlich-königlichen Erbländern” címmel (Willems 1997. 62).

¹⁹ Aki – Wim Willems (1997. 63–64) és Viera Urbancová (1995a. 3 és 1995b. 89) szerint – Augustini ab Hortis Sámuel (Nagy-Lomnic, 1729 – Szepesszombathely, 1792), Szepes vármegyei (ma Szlovákia) evangélikus lelkész.

„hogy legbölcsebb, ha »mindent elkövetünk, hogy a cigányokat emberi lényekké és keresztényekké formáljuk, majd hasznos alattvalóként az államban tartsuk«, de figyelmeztet, hogy ehhez sok türelemre és hatalmas erőfeszítésre lesz szükség” (Fraser 1996. 177–178).

A „műveletlen”, „nevelésre szoruló” cigány képe tovább élt a 20. században is.

Aparna Rao és Michael J. Casimir, akik a „Zigeuner” címszót 30 német nyelvű általános enciklopédiában nézték végig 1819 és 1986 között, azt találták, hogy a cigányokat valamennyi címszó fejlődésben rendkívül visszamaradt gyermekként festette le; a retardáció szintje pedig valahol a „primitív” és a „barbár” között mozgott (Rao–Casimir 1993. 121).

Leonardo Piasere, miután áttekintette az egyik leghíresebb cigány folyóiratnak, az olasz nyelvű *Lacio Drom*nak valamennyi írását 1965-től 1984-ig, arra a megállapításra jutott, hogy az olvasók majdnem két évtized során mindössze csak egyetlen egyszer kaptak igazolást arra vonatkozóan, hogy a cigány szülők készek jól nevelni a gyermekeiket (Piasere 1991e. 158).

Ugyanebben az írásában teszi kritika tárgyává azt a fajta pedagógiai túlbuzgóságot, amely a Nyugat-Európában (pl. Olaszországban és Franciaországban) az 1960-as évek elején elkezdődött beiskolázási kísérleteket jellemezte:

– „A cigányok társadalma még a gyermekkorban van”, el kell tehát vezetnünk őket a felnőttkorba – írja 1961-ben – szerzői aláírás nélkül – egy vallásos hölgy a francia nyelvű cigány szaklapban, az *Études Tsiganes*-ban (vö. Piasere 1991e. 161);

– A cigányok gondolatai „rendkívül szegényesek” (Karpati 1962. 65), világképük „zavaros” (Karpati 1962. 67), „kezdetleges” és „gyermeki” (Karpati 1962. 89), olvashatjuk 1962-ben Mirella Karpatinak, az olaszországi beiskolázási mozgalom előmozdítójának abban a könyvében, amely „talán az első, cigányoknak szóló, pedagógiai témájú könyv volt”, és amely a korábbi cigánykép „kökemény folytonosságát szentesítette” (Piasere 1991e. 162–163);

– „A cigányok szeretik a gyerekeiket és nagy áldozatokat hoznak értük, de ez ösztönös, szinte állati szeretet, amit nem szublimál az érzelem... [Anyá és gyermeke között] nincs meg az a pillantásokból, mosolyból és szavakból felépülő intim kapcsolat, ami az intelligencia fejlődésének, a nyelv kialakulásának az alapja” – mondja 10 évvel később is Karpati (1973. 45);

– A cigány szülőkből „hiányzik az a képesség, hogy nevelési feladatuknak eleget tegyenek” – írja Bruno Nicolini (1969. 72) is stb.

A cigányok „segítségre szoruló, fogyatékos lények” a szocialista országok cigánypolitikája szerint is. E politikát az az elv vezérelte, hogy „a cigányságot meg kell váltani ahhoz, hogy megbarátkozhasson a szocialista mindennapokkal” (Gronemeyer 1981. 195).

Az 1930-as évek jellegzetes „moszkvai ideológiája” szerint a cigányok majd akkor fognak belépni a „megvilágosodás fényébe”, ha ez a „kulturális fogyatékos nép” egy átfogó képzésben részesül (German 1930. 1).

A cigányság körében végrehajtandó „intenzív felvilágosító munkát” szorgalmazza – többek között – a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának „A cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról” címet viselő, 1961-es határozata is (Mezey 1986. 242, 243). Kifejező, ahogyan a végrehajtás tapasztalatairól hét évvel később a Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Bizottsága fogalmaz: „A cigányok átnevelése, elmaradottságuk, több évszázados káros szokásaik, magatartásuk megváltoztatása az anyagi feltételek biztosítása mellett is hosszú és türelmes munkát kíván.”

A Párt abból a feltételezésből indult ki, hogy ha „az évszázados elnyomás áldazatainak felajánlja a civilizáció gyümölcseit”, akkor azok „fel fognak emelkedni” a magyarok „kulturális szintjére” (Stewart 1994. 71). Az a „kulturális szint” azonban, amelyhez fel kellett volna emelkedniük, csak a többségi társadalom által „önértékkel felruházott, igen specifikus tevékenységek” (Márkus 1992. 37) egy körének „szintjét” jelentette, és nem antropológiai értelemben vett kultúrát. Az egyneműsítő megközelítés valójában etnocentrikus szemléletet rejtett (Rose 1976. 144–145).

A kommunizmus ígérete mint a szocializmus egyszeri terve az ember, a társadalom, a gazdaság, a nemzet új fogalmát, az államnak és eltűnésének több fogalmát javasolta (Derrida 1995. 101). A megfogalmazott céloknak azonban nem volt meghatározott tartalmuk (Lévi-Strauss 1992. 1197). A gyakorlati kérdések pedig pusztán technikai szabályelírások megadásával nem oldhatók meg kielégítően, mert értelmezést igényelnek, mondja Jürgen Habermas (1993. 364). Hiszen a társadalmi folyamatok fölötti rendelkezés éppen abban különbözik lényegileg a természeti folyamatok fölötti rendelkezéstől, hogy „rá van szorulva a tárgyaló és cselekvő polgárok tudata általi előzetes közvetítésre” (Habermas 1993. 79, 11).

A szocialista rendszerek a cigányokból (is) „felnőtteket” akartak nevelni, vagyis valójában gyámkodni kívántak felettük, és megakadályozni azt, hogy politikai tevékenységet folytassanak (Arendt 1995. 184). A „rendszer” egyik specifikuma éppen itt érhető tetten. A társadalmasítást helyettesítő „elállamiasítás”²⁰ ugyanis éppen a gyakorlati kérdésnek technikaivá tételét jelenti.

A kelet- és közép-európai országok cigánypolitikája nemcsak hogy nem törekedett arra, hogy bevonja a cigányokat életfeltételeik alakításába, de még azt a történelmi hagyományt sem törte meg, amelyet a „felvilágosult Nyugat-Európa” képviselt, és amely valójában – a legkülönbébb módszerek ellenére is – csak egyetlen logikát ismert: a leigázását. Mindkét társadalmi rendszer a foucault-i „fegyelmezésre” törekedett annak érdekében, hogy növekedjen a termelékenység, hogy fejlődjön a gazdaság, hogy kiszélesedjen az iskolai képzésben részesülők köre (Foucault 1990. 283). Ebben a vonatkozásban tehát nincs különbség a szocialista és a kapitalista társadalmak között (Grone-

²⁰ Ahogyan Rudolf Bahro (1977. 44) mondja: „társadalmasítás totálisan elidegenített formában”.

meyer 1981. 198; vö. Münzel-Streck 1981a. 10), amelyek intézményei (így pl. az iskola is) nem ismerték a „kint” (a kívüliség) fogalmát; a normalizáló hatalom támaszaiként valamennyi állampolgár asszimilációjára törek (Foucault 1990. 415, 420).

Ez a fajta „emberkép” nem teszi lehetővé annak a nézetnek az elfogadását, amely szerint a cigány társadalomban is létezik nevelődés. A kulturális antropológia azonban a világok sokféleségének a lehetőségét hirdeti.

Azzal a sztereotípiával szemben, amely szerint a cigány kultúrában nincsen „megfelelő nevelés”, és amely szerint a „szülőkből hiányzik az a képesség, hogy gyermekeiket a jövőre felkészítsék”, a kulturális antropológiai kutatások egy sajátos szocializációs folyamat meglétét bizonyították be.

Rena M. Cotten már egy 1950-ben kelt és „Childhood Education” című folyóirathoz eljuttatott levelében (Cotten 1950) beszámol a cigány kultúrában meglévő jellegzetes gyermekgondozásról, és később monográfiájában külön fejezetet is szentel ennek (Groppe 1975. 7. fejezet). Leonardo Piasere 1984-ben és 1985-ben is készített egy-egy jelentést az Európa Tanács számára. E jelentésekben külön-külön fejezet²¹ foglalkozik azzal, hogy mit is jelent „cigányként felnőni”. Jane Dick Zatta egy 1985-ös tanulmányában (1985. 34–44) és 1988-as monográfiájában szintén beszél a gyermekek neveléséről (1988. 90–93). Bernard Formoso 1986-os könyvének egyharmadát e témának szenteli (1986. 2. fejezet). Újabb példákat említhetünk a spanyol José Eugenio Abajo Alcaldétól (1997), a görög Anna Lydakitól (1997. 117–152; 1998) és az olasz Carlotta Saletti Salzától (2003). Valamennyi közül Bernard Formoso dolgozott ki elsőként koherens antropológiai koncepciót a cigány gyermekek neveléséről.

Formoso az 1980-as évek elején végzett résztvevő megfigyelést a dél-franciaországi cigányok, mindenekelőtt a piemonti szintók körében. Doktori téziseit 1984-ben védte meg, és azokat 1986-ban „Tsiganes et sédentaires” címmel publikálta. Újszerűsége abban áll, hogy az elemzés a cigány/nem cigány ellentét gazdasági alapjainak megrajzolása után a gyermekek szocializációs folyamatát is bemutatja, s azt a két világ közti szimbolikus szembenállás „újratermelődéseként” értelmezi (Formoso 1994. 134–135; vö. Piasere 1986. 34).

A francia antropológus a „nevelhetetlen cigány” sztereotípiájával szemben egy sajátos szocializációs folyamat meglétét bizonyítja be. Azt állítja (Formoso 1986. 136), hogy „azok a képességek, amelyeket a cigány szülők a gyermekeiknek átadnak, minden szempontból koherensek azokkal, amelyek gazdasági tevékenységeikhez” nélkülözhetetlenek.

Formoso (1986. 135–136) szerint ez a szocializáció „szervesen összefügg a gazdasági/pénzkereső tevékenységek gyakorlatában előforduló szokások-

²¹ Az 1984-es írás olaszul 1989-ben jelent meg (a neveléssel foglalkozó részt lásd 1989. 130–134). Az 1985-ös tanulmány olaszul 1991-ben látott napvilágot (a hivatkozott részt lásd 1991e. 173–177). Ez utóbbira támaszkodott és ebből idéz Jean-Pierre Liégeois magyarul is olvasható „Kisebbségek és oktatás” című munkájában (2002. 67–69).

kal”, vagyis „tökéletesen megfelelnek az olyan bérezett állástól való irtózásnak is, ahol önkényesen szabályozzák a cigányok mozgását és pontosan arra kényszerítik őket, hogy mozdulatlanok legyenek vagy be legyenek zárva”.²²

A cigány szülők – írja Teresa San Román 1997-ben (130–131) – gyermekeiknek nem mesterségeket tanítanak meg, nem *egy* mesterséget, még csak nem is többet, hanem „az alkalmazandó kulturális normákat és az alapvető gazdasági stratégiákat”; és ez valami olyasmi, amit egyetlen pájó (nem cigány) sem tud a gyermekének megtanítani.

Ugyanez a spanyol antropológusnő már több mint 25 évvel ezelőtt megfogalmazta azt a tételét, miszerint a cigányok mindig legalább „két világban” élnek: egyrészt saját közösségükben, másrészt az azt körülvevő nem cigányokéban (San Román 1976. 142). Ha nem ebből a feltételezésből indulunk ki, akkor minden próbálkozásunk, amely a cigány kultúra megértésére irányul, eleve kudarcra van ítélve (Piasere 1986. 34).

A két világnak és a kettő közötti nyitottságnak, illetve zártságnak az ismerete alapvető fontosságú. A kulturális antropológiai kutatások megmutatták, hogy a nem cigányok mennyire tudatlanok a cigány kultúra vonatkozásában, ha ez számukra ismeretlen. A tanárok nincsenek felkészítve arra, hogy szembenézenek az ilyen kihívásokkal. Ráadásul általános, minden cigány kultúrára egyaránt érvényes törvényszerűségekkel sem lehet őket ellátni, hiszen a helyzet cigány csoportról cigány csoportra változhat (Piasere 1986. 39).

Egy dolog azonban bizonyos: egyetlen olyan törekvés sem lehet sikeres, amely nélkülözi a cigányoknak a világról kialakított elképzeléseit.

Leonardo Piasere több helyen is (1989. 123–128; 1992. 36–38) megpróbálta bemutatni, hogy hogyan jelenik meg az általa tanulmányozott cigány közösség szemében a „külvilág”. Megdöbbentő eredményre jutott: a „cigányok földrajza” a nem cigányok számára „terra incognita”. Ha egy cigány pszichológus cigány és nem cigány serdülőkkel a „táborközösség tesztjét” végeztetné el, a szellemi elmaradottság „ponteredményét” minden bizonnyal a nem cigányok szereznek meg (Piasere 1989. 134).

Semmi esetre ne essünk abba a tévhitbe, hogy azért mert a nem cigányok világából a cigányok „világai” láthatatlanok, ez egyúttal azt is jelenti, hogy a cigányok sem látnak „minket” (nem cigányokat). Éppen ellenkezőleg: erre vonatkozik Teresa San Román – főntebb már idézett – „két világ” elmélete. Csakis azért lehetséges a cigány közösségek fennmaradása, mert képesek egyszerre két különböző kultúrában is „létezni”. Ehhez azonban elengedhetetlen a nem cigányok világainak ismerete is. Biztosak lehetünk abban, hogy a „cigányok világaiból” a „nem cigányok világai” jól láthatóak. A cigányok ugyanis „attól a naptól fogva interkulturálisak, amióta cigányok. Hozzájuk képest az antropológusok újszülöttek” (Piasere 1999. 164).

²² Mindez kétségkívül nagy szerepet játszik „a cigány gyermekek nagy százalékának iskolai sikertelenségében is” (Formoso 1986. 192). Kifejezetten ezzel foglalkozik a francia kutató az egyik 1984-es tanulmányában is.

Irodalom

- Abajo Alcalde, José Eugenio 1997. *La escolarización de los niños gitanos: el desconcierto de los mensajes doble-vinculares y la apuesta por los vínculos sociales y afectivos*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales
- Achim, Viorel 2001. *Cigányok a román történelemben*. Budapest: Osiris
- Arendt, Hanna 1995. *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén*. Budapest: Osiris/Readers International
- Bahro, Rudolf 1977 *Die Alternative. Zur Kritik des Real existierenden Sozialismus*. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt
- Bechelloni, Orsetta 1998. Des vanniers devenus brocanteurs au pays des grands crus. *Études Tsiganes*, 2: 29–45.
- Bernáth Gábor (szerk.) 2002. *Kényszermosdatások a cigánytelepeken (1940–1985)*. Budapest: Roma Sajtóközpont
- Beynon, Erdmann Doane 1936. The Gypsy in a Non-Gypsy economy. *American Journal of Sociology*, 42. 3: 358–370.
- Bloch, Maurice 1997. Foreword. In: Stewart, Michael *The time of the Gypsies*. Boulder, Colorado: Westview Press, XIII–XV.
- Bordigoni, Marc 1998. Gitans et saisons en Calavon. *Études Tsiganes*, 2: 47–71.
- Campigotto, A. 1987. I bandi bolognesi contro gli Zingari (sec. XVI–XVII). *Lacio Drom*, 2: 2–27.
- Cotten, Rena M. 1950. Gypsy child care. *Childhood Education*, 26. 5: 228 .
- Cotten, Rena M. 1951. Sex dichotomy among the American Kalderas Gypsies. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 3. sorozat 30. 1–2. 16–25.
- Derrida, Jacques 1995. *Marx kísértetei*. Pécs: Jelenkor
- Dollé, Marie-Paul 1972. La notion de pureté chez les Tsiganes Manouches d’Alsace. *Revue des Sciences Sociales de la France de l’Est*, 1: 148–154.
- Douglas, Mary 1989. *Purity and danger. An analysis of the concepts of pollution and taboo*. London: Routledge
- Douglas, Mary 2003. *Rejtett jelentések*. Budapest: Osiris
- Duin, Nancy–Jenny Sutcliffe 1993. *Az orvoslás története az ősidőktől 2002-ig*. Budapest: Medicina
- Durst, Judit 2001. „Nekem ez az élet, a gyerekek.” Gyermekvállalási szokások változása egy kistalusi cigány közösségben. *Századvég*, 22: 71–92.
- Erdős Kamill 1957. Terhesség, szülés, gyermekágy, szoptatás a magyarországi cigányoknál. *Néprajzi Közlemények*, 2. 3–4: 258–263.
- Erdős, Kamill 1958. Notes on pregnancy and birth customs among the Gypsies of Hungary. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 3. sorozat 37. 1–2: 50–56.
- Ficowski, Jerzy 1951. Supplementary notes on the mageripen code among Polish Gypsies. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 3. sorozat 30. 1–2: 123–132.
- Formoso, Bernard 1984. Les enfants tsiganes et l’école. *Études Tsiganes*, 30: 4. 4–7.
- Formoso, Bernard 1986. *Tsiganes et sédentaires. La reproduction culturelle d’une société*. Paris: L’Harmattan
- Formoso, Bernard 1994. Diversité des itinéraires et uniformité des stéréotypes. *Études Tsiganes*, 2. 2: 127–138.
- Foucault, Michel 1990. *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest: Gondolat
- Fraser, Sir Angus 1996. *A cigányok*. Budapest: Osiris

- Friedman, Meyer-Friedland, Gerald W. 2001. *A tíz legnagyobb orvosi felfedezés*. Budapest: Kossuth
- Gay y Blasco, Paloma 1999. *Gypsies in Madrid. Sex, gender and the performance of identity*. Oxford–New York: Berg
- Gay y Blasco, Paloma 2003. 'This is not a place for civilised people'. Isolation, enforced education and resistance among Spanish Gypsies. In: Strange, Carolyn–Alison Bashford (eds) *Isolation: places and practices of exclusion*. London–New York: Routledge, 208–221.
- Gay y Blasco, Paloma 2004. Cubo bueno – cubo malo. *Szimbiózis*, 1. (megjelenés alatt)
- Geremek, Bronislaw 1997. *Les fils de Cain. L'image des pauvres et des vagabonds dans la littérature européenne du XVe au XVIIe siècle*. Paris: Flammarion
- German, A. V. 1930. *Bibliografija o Cyganach*. Ukazatel'nyj spisok knig i sztatej sz 1780 g. po 1930 g. Moszkva
- Goldstein, Katrin 1975. *Rituell renhet bland svenske Zigenare*. Stockholm: Stockholm University
- Goldstein-Kyaga, Katrin 1990. *Rituell renhet. Bland Zigenare i Sverige*. Invandrarminnesarkivet: Stiftelsen Sveriges Invandrarinstitut och Museum
- Grellmann, Heinrich Moritz Gottlieb 1787. *Historische Versuch über die Zigeuner*. Göttingen: Johann Christian Dieterich
- Gronemeyer, Reimer 1981. Unaufgeräumte Hinterzimmer. Ordnungsabsichten sozialistischer Zigeunerpolitik am Beispiel Ungarn. In: Münzel–Streck 1981b 193–224.
- Gronemeyer, Reimer–Rakelmann, Georgia A. 1994. Rom Zigeuner auf dem Weg in die Postmoderne. In: Heinschink, Mozes F.–Hemetek, Ursula (eds) *Roma. Das unbekannte Volk. Schicksal und Kultur*. Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 14–28.
- Gropper, Rena C. (korábban Rena M. Cotten) 1975. *Gypsies in the city*. Princeton: Darwin Press
- Grönfors, Martti 1977. *Blood feuding among Finnish Gypsies*. Helsinki: University of Helsinki, Department of Sociology
- Grönfors, Martti 1981. *Suomen mustalaiskansa*. Parvo–Helsinki–Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö
- Grönfors, Martti 1985. Gypsies as outsiders. In: Pentikäinen, Juha–Antonen, Veikko (eds) *Cultural minorities in Finland*. Helsinki: Publications of the Finnish National Commission for Unesco No. 32. 31–44.
- Habermas, Jürgen 1993. *Theorie und Praxis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Hajnal László Endre 1999. Nagyvárosi cigányok az új gazdasági környezetben. *Regio*, 10. 1: 84–102.
- Hehemann, Rainer 1987. *Die „Bekämpfung des Zigeunerunwesens“ im Wilhelminischen Deutschland und in der Weimarer Republik, 1871–1933*. Frankfurt am Main: Haag/Herchen Verlag
- Horváth Henriett 2004. „Meg vagyunk mi áldva velük...” *Szimbiózis*, 1. (megjelenés alatt)
- Horváth Kata 2002. „Gyertek ki nálunk, hogy jobban megismerjük egymást!”. Epizódok egy falusi magyar cigányközösség életéből. In: Kovács Nóra–Szarka László (szerk.) *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 241–325.
- Horváth Kata–Prónai Csaba 2000. „Retkesek” és „kényesek” között. Egy magyar cigány közösség tisztasági szokásairól. *Café Babel*, 38: 33–41.

- Huseby-Darvas Éva 1991. A bevándorló nők mint a kontinuitás fenntartói Delray amerikai magyar közösségében. *Ethnographia*, 102. 3–4: 279–309.
- Kaminski, Ignacy-Marek 1982. Houminzokushi oyobi seiji no ouyou. Hikaku no shitenkara mita jipushii no seijikouzou. In: Suzuki, J. (ed.) *Shakaijinruigaku Nempo* 8. Tokyo: Tokyo Metropolitan University/Kobundo Press, 1–29.
- Kaminski, Ignacy-Marek 1983. Minzokuteki shousuha. Shousuha guruupukara koku-saikyoutoutai he. In: Koyama, T. (ed.) *Gendai Hansabetsu no shisoo to undoo*. Tokyo: Shinsenshy Press, 306–321.
- Kaminski, Ignacy-Marek 1987. The dilemma of power: internal and external leadership. The Gypsy-Roma of Poland. In: Rao, Aparna (ed.) *The other nomads*. Köln: Böhlau, 323–356.
- Kaprow, Miriam 1982. Resisting respectability: Gypsies in Saragossa. *Urban Anthropology*, 11. 3–4: 399–431.
- Karpati, Mirella 1962. *Romano them (Mondo zingaro)*. Roma: Missione cattolica degli Zingari
- Karpati, Mirella 1973. *Pedagogia sociale. Una scuola per gli Zingari*. Roma: Opera Nomadi
- Kenrick, Donald-Puxon, Grattan 1972. *The destiny of Europe's Gypsies*. London: Heinemann
- Kertész-Wilkinson Irén 1997. *Vásár van előtttem. Egyéni alkotások és társadalmi kontextusok egy dél-magyarországi oláh cigány lassú dalban*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet
- Lévi-Strauss, Claude 1992. Kreatív gyermek. Elkésett hozzászólás egy vitához. *Nagyvilág*, 37. 9: 1191–1199.
- Liégeois, Jean-Pierre 2002. *Kisebbségek és oktatás – cigányok az iskolában*. Budapest: Pont
- Lockwood, William G.-Salo, Sheila 1994. *Gypsies and Travelers in North America. An annotated bibliography*. Cheverly: The Gypsy Lore Society
- Lucassen, Leo 1993. Under the cloak of begging? Gypsy occupations in Western Europe in the 19th and 20th centuries. *Ethnologia Europaea*, 23. 1: 75–94.
- Lydaki, Anna 1997. *Balame ke roma. I cingani ton Ano Liszion*. Athina: Kasztaniosz
- Lydaki, Anna 1998. *I cingani sztin poli. Megalonontasz sztin Aja Varvara*. Athina: Kasztaniosz
- Magyar László András 1998. Előszó. In: Thomasius, Jacobus-Fritschius, Ahas-verus-Enessey György *A cigányok. Három korai tanulmány a cigányokról*. Budapest: Orpheusz, 7–20.
- Manna, Francesca 1997. Les espaces du féminin parmi les Rom abruzzains. *Études Tsiganes*, 2: 21–28.
- Mannheim, Karl 1982. The sociological genesis of cultural sociology. In: Kettler, David-Meja, Volker-Stehr, Nico (eds) *Structures of thinking*. London: Routledge and Kegan Paul, 272–279.
- Márkus György 1992. A kultúra: egy fogalom keletkezése és tartalma. In: Márkus György *Kultúra és modernitás. Hermeneutikai kísérletek*. Budapest: T-Twins/Lukács Archivum, 9–41.
- Mezey Barna (szerk.) 1986. *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*. Budapest: Kossuth
- Miller, Carol J. 1968. *Macwaya Gypsy marimé*. Szakdolgozat. University of Washington
- Miller, Carol 1975. American Rom and the ideology of defilement. In: *Rehfish* 1975. 41–54.

- Mirga, Andrzej 1987. The category of „romanipen” and the ethnic boundaries of Gypsies. *Ethnologia Polona*, 13: 243–255.
- Münzel, Mark–Bernhard Streck 1981 Vorwort. In: Münzel–Streck 1981a. 5–11.
- Münzel, Mark–Bernhard Streck (eds) 1981b. Kumpania und Kontrolle. Moderne Behinderungen zigeunerischen Lebens. Giessen: Focus
- Nemeth, David 1986. Service nomads: interim masters of imperfect markets. *Nomadic Peoples*, 21–22: 135–151.
- Nicolini, Bruno 1969. *Famiglia zingara. La Chiesa nella trasformazione socio-culturale degli Zingari*. Brescia: Morcelliana
- Nyman, Lynette 1997. A complex relationship: menopause, widowhood, and the distribution of power among older Rom women. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 5. sorozat, 7. 2: 97–117.
- Okely, Judith 1975. Gypsies travelling in Southern England. In: *Rehfish* 1975. 55–83.
- Okely, Judith 1983. *The Traveller Gypsies*. Cambridge: Cambridge University Press
- Okely, Judith 1996. Fortune-tellers. Fakes or therapist. In: Okely, Judith *Own or other culture*. London–New York: Routledge, 94–114.
- Pasqualino, Caterina 1998. Femme, danse, société chez les Gitans d’Andalousie. *L’Homme*, 148: 99–118.
- Pasqualino, Caterina 1999. Hors la loi: les Tsiganes d’Europe face aux institutions. *Ethnologie Française*, 29. 4: 617–626.
- Piasere, Leonardo 1985. *Mare Roma: catégories humaines et structure sociale*. Paris: Études et documents balkaniques et méditerranéens 8.
- Piasere, Leonardo 1986. A scuola dai gage ovvero quando l’educatore diventa disadattato. In: Zatta, Paolo (ed.) *Scuola di stato e nomadi*. Padova: Francisci, 33–59.
- Piasere, Leonardo 1989. Parte antropologica. In: *Il fenomeno della migrazione in riferimento alle difficoltà di adattamento sociale delle componenti nomadi*. Roma: Istituto Internazionale di Studi Giuridici, 91–163.
- Piasere, Leonardo 1991a. *Popoli delle discariche. Saggi di antropologia Zingara*. Roma: CISU
- Piasere, Leonardo 1991b. I popoli delle discariche. In: Piasere 1991a. 181–221.
- Piasere, Leonardo 1991c. Il mito degli zingari matrilineari. In: Piasere 1991a. 111–128.
- Piasere, Leonardo. 1991d. Prefazione. In: Piasere 1991a. 1–3.
- Piasere, Leonardo 1991e. Conoscenza zingara e alfabetizzazione. In: Piasere 1991a. 157–180.
- Piasere, Leonardo 1992. La prossemica interfamiliare tra i Roma. *Ricerca Folklorica*, 25: 35–46.
- Piasere, Leonardo 1999. Attorcigliamenti semantici. In: Piasere, Leonardo *Un mondo di mondi. Antropologia delle culture rom*. Napoli: L’Ancora, 139–164.
- Prónai Csaba 1995. *Cigánykutatás és kulturális antropológia*. Budapest/Kaposvár: ELTE/CSVMTKF
- Prónai Csaba 1997. A kulturális antropológiai cigánykutatások rövid története. *Magyar Tudomány*, 42. 6: 729–740.
- Prónai Csaba 2000a. Előszó. In: Prónai Csaba (szerk.) *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa*. Válogatás Bernard Formoso, Patrick Williams, Leonardo Piasere tanulmányaiból. Budapest: Új Mandátum, 11–28.
- Prónai Csaba 2000b. A cigány közösségek gazdasági tevékenységeinek kulturális antropológiai megközelítései. In: Kemény István (szerk.) *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*. Budapest: Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely, 176–198.

- Rao, Aparna 1975. Some Manus conceptions and attitudes. In: *Rehfishch* 1975. 139–167.
- Rao, Aparna–Michael J. Casimir 1993. A stereotyped minority. „Zigeuner” in two centuries of German reference literature. *Ethnologia Europaea*, 23. 2: 111–124.
- Rehfishch, Farnham, ed. 1975. *Gypsies, Tinkers and other Travellers*. London: Academic Press
- Reyniers, Alain 1982. L'identité Tsigane. Stéréotypes et marginalité. In: Pirotte, Jean (ed.) *Stéréotypes nationaux et préjugés raciaux aux XIXe et XXe siècles*. Leuven: Nauwelaerts, 29–41.
- Reyniers, Alain 1988. Consommation et interdits: l'animal dans l'alimentation Tsigane. *Anthropozoologica*, 2: 199–203.
- Reyniers, Alain 1989. Le nomadisme des Tsiganes: une attitude atavique ou la réponse à un rejet séculaire. In: *Williams* 1989. 73–85.
- Rose, Jerry D. 1976. *Peoples: the ethnic dimension in human relations*. Chicago: Rand McNally College Publishing Company
- Saletti Salza, Carlotta 2003. *Bambini del campo nomadi. Romá bosniaci a Torino*. Roma: CISU
- Salo, Matt T. 1981. Kalderas economic organization. In: Salo, Matt T. (ed.) *The American Kalderash: Gypsies in the New World*. Hackettstown: Gypsy Lore Society, 71–97.
- Salo, Matt T. 1986. Peripatetic adaptation in historical perspective. *Nomadic Peoples*, 21–22: 7–36.
- Salo, Matt T.–Salo, Sheila 1977. *The Kalderas in Eastern Canada*. Ottawa: National Museums of Canada
- Salo, Matt T.–Salo, Sheila 1982. Romnichel economic and social organization in urban New England 1850–1930. *Urban Anthropology*, 11. 3–4: 273–314.
- San Román, Teresa 1975. Kinship, marriage, law and leadership in two urban Gypsy settlements in Spain. In: *Rehfishch* 1975. 169–199.
- San Román, Teresa 1976. Los dos mundos del gitano: gitanos y payos. In: *Expresiones actuales de la cultura del pueblo*. Madrid: Centro de Estudios Sociales del Valle de los Caidos, 141–153.
- San Román, Teresa 1981. Los gitanos en el mundo del trabajo. *Documentación Social*, 41: 73–88.
- San Román, Teresa 1997. *La diferencia inquietante. Viejas y nuevas estrategias culturales de los gitanos*. Madrid: Siglo XXI de España
- San Román, Teresa–Garriga, Carmen 1983. La imagen paya de los gitanos. *Revista de Treball Social*, 91: 11–58.
- Silverman, Carol 1981. Pollution and power: Gypsy women in America. In: Salo, Matt T. (ed.) *The American Kalderash: Gypsies in the New World*. Hackettstown: Gypsy Lore Society, 55–70.
- Silverman, Carol 1982. Everyday drama: impression management of urban Gypsies. *Urban Anthropology*, 11. 3–4: 377–398.
- Silverman, Carol 1988. Negotiating „Gypsiness”. Strategy in context. *Journal of American Folklore*, 101: 261–275.
- Stewart, Michael 1994. *Daltestőerek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. Budapest: T-Twins–MTA Szociológia Intézet–Max Weber Alapítvány
- Sutherland, Anne 1975a. The American Rom: a case of economic adaptation. In: *Rehfishch* 1975. 1–39.
- Sutherland, Anne 1975b. *Gypsies. The hidden Americans*. New York: Free Press

- Sway, Marlene 1988. *Familiar strangers. Gypsy life in America*. Urbana/Chicago: University of Illinois Press
- Thompson, Thomas William 1922. The uncleanness of women among English Gypsies. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 3. sorozat 1. 1-2: 15-43.
- Thompson, Thomas William 1929. Additional notes on English Gypsy women taboos. *Journal of the Gypsy Lore Society*, 3. sorozat 8. 1: 33-39.
- Turner, Victor 1974. *The forest of symbols. Aspects of Ndembu ritual*. Ithaca-London: Cornell University Press
- Urbancová, Viera 1995a. Samuel Augustini ab Hortis a jeho zabudnutá monografia o Cigánoch v Uhorsku. In: *Samuel Augustini ab Hortis Cigáni v Uhorsku 1775*. Bratislava: Štúdio, 3-11.
- Urbancová, Viera 1995b. Samuel Augustini ab Hortis und seine vergessene Monographie über die Zigeuner in Ungarn. In: *Samuel Augustini ab Hortis Cigáni v Uhorsku 1775*. Bratislava: Štúdio, 89-99.
- Viljanen-Saira, Anna Maria 1978. Gypsy tradition and cultural change. *Ethnologia Fennica*, 8: 3-9.
- Viljanen-Saira, Anna Maria 1981. Leikit ja leikinlasku mustalaiskulttuurissa. In: Laaksonen, Pekka (ed.) *Pelit ja leikit*. Jyväskylä, 89-97.
- Viljanen, Anna Maria 1994. Etnisyys = totu = kulttuuri? In: Kupiainen, Jari-Sevänen, Erkki (eds) *Kulttuurintutkimus. Johdanto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 143-163.
- Willems, Wim 1997. *In search of the true Gypsy. From Enlightenment to Final Solution*. London-Portland, Oregon: Frank Cass
- Willems, Wim-Lucassen, Leo 1990. The church of knowledge: representations of Gypsies in Dutch encyclopedias and their sources (1724-1984). In: Salo, Matt T. (ed.) *100 years of Gypsy studies*. Cheverly, Maryland: Gypsy Lore Society, 31-49.
- Williams, Patrick 1982. The invisibility of the Kalderash of Paris: some aspects of the economic activity and settlement pattern of the Kalderash Rom of the Paris suburbs. *Urban Anthropology*, 11. 3-4: 315-346.
- Williams, Patrick 1984. *Mariage tsigane. Une cérémonie de fiançailles chez les Rom de Paris*. Paris: L'Harmattan/Selaf
- Williams, Patrick 1994. Structures ou stratégies? Le mariage chez les Rom Kalderás. *Études Tsiganes*, Új sorozat 2. 2: 169-182.
- Williams, Patrick 1998. L'intégration du point de vue des voyageurs. In: Touahmia, Karim (szerk.) *Tsiganes et gens du voyage: du terrain à l'école*. Clermont Ferrand: Centre National de Documentation Pédagogique d'Auvergne, 31-51.
- Williams, Patrick, ed. 1989. *Tsiganes: identité, évolution. Actes du Colloque pour le trentième anniversaire des Études Tsiganes*. Paris: Syros
- Wittich, Engelbert 1911. *Blicke in das Leben der Zigeuner*. Striegau: Huß
- Wittich, Engelbert 1927. *Blicke in das Leben der Zigeuner. Neue, gründlich durchgearbeitete und bedeutend erweiterte Auflage*. Hamburg-Basel-Wien-Bp.-Den Haag: Advent
- Zatta, Jane Dick 1985. I Rom Sloveni di Piove di Sacco. *Lacio Drom*, 21. 1-2: 2-44.
- Zatta, Jane Dick 1988. *Gli Zingari, i Roma. Una cultura ai confini*. Padova: CIDI
- Zatta, Jane Dick 1989. „The has tre mule!”, tabous alimentaires et frontieres ethniques. In: *Williams 1989*. 445-466.

VÁRADI MONIKA MÁRIA–DORIS WASTL-WALTER–
FRIEDRICH VEIDER

*Menni vagy maradni – a végek dilemmája*¹

Bevezetés

A hajdan vasfüggönyként elhíresült, két világrendszer elválasztó, hosszú európai határvonal mentén fekvő periferikus térségeket évtizedeken át a lakosság többé-kevésbé intenzív elvándorlása jellemezte, emellett a határvidékeken élők a történelem folyamán a migráció változatos formái érintették – legyen az menekülés, kitelepítés a második világháború alatt és után, távolsági ingázás vagy a határok lebontása után megjelenő új „népvándorlási” hullám. Így hát nem meglepő, hogy a különböző országhatárok mentén élő családok három generációjával készített interjúk egy részében az elvándorlás, a migráció és következményeik elbeszélése fontos tematikus egységet képezett, s hogy egyes esetekben a „menni vagy maradni” dilemmája különös

¹ Tanulmányunk az Európai Unió 5-ös keretprogramja által támogatott nemzetközi kutatás keretén belül készült. A kutatás címe *Border Discourse: Changing Identities, Changing Nations, Changing Stories in European Border Communities*, vezetője Ulrike H. Meinhof volt. A kutatás az egykori vasfüggöny mentén fekvő településpárookra terjedt ki, és háromgenerációs családokban készült interjúk elemzésén alapult. A településpárok és határvidékek: Görlitz–Zgorzelec (német–lengyel határ), Mödlareuth és környéke (német–német határ), Bärenstein–Vejprty (német–cseh határ), Moschendorf–Pinkamindszent (osztrák–magyar határ), Eisenkappel/Zelezna Kapla–Jezersko (osztrák–szlovén határ), Gorizia–Nova Goriza (olasz–szlovén határ). A nemzetközi kutatócsoport által alkalmazott módszer sajátossága az volt, hogy az beszélgetőpartnereknek településük egy-egy fontos korszakához, illetve a határhoz, a határon átvélő kapcsolatokhoz, a közös történelemhez fűződő fényképek által kiváltott emlékezése, reakciója képezte a részben strukturált interjúk alapját. Lásd ehhez: Meinhof–Galasinski 2000. A kutatási eredmények feldolgozása során először az egyes határvidékekre jellemző, sajátos narratívákat elemezték a kutatócsoportot alkotó teamek – lásd Meinhof 2002. A második szakaszban a határvidékeken átvélő, gyakran felbukkanó narratívákat dolgozták fel – mint az unióhoz kapcsolódó várakozások, félelmek, a határ menti vidékeken élő fiatalok identitáskonstrukciói, az etnikai és nyelvi különbségek, a „mások”-ról alkotott képek, vagy éppen a menni vagy maradni dilemmája. Lásd Meinhof 2003. A kutatócsoport tagjai a beszélgetőpartnerek anyanyelvén készített, majd angolra fordított interjúikban megkeresték az egyes témákhoz illeszkedő részleteket, és amit találtak, körözték egymás között. A tanulmányunkban idézett interjúkat Heidi Armbruster, Anita Bister, Ola Galasinska, Craig Rollo, Ilona Scherm, Pavla Tiserova és Váradi Monika készítették. Tanulmányunkat először német és angol nyelven írtuk meg, a magyar változat elkészítésében való közreműködéséért Gulyás Juditnak tartozunk köszönettel. A kutatásról részletesen lásd: www.borderidentities.com

élességgel vetődött fel. Néhány interjúalanyunk életének egy korábbi szakaszában vagy éppen aktuálisan állt a döntés előtt: elhagyja-e határ menti lakóhelyét vagy mégis maradjon. Más esetekben a téma akkor bukkant elő, amikor arról kérdeztük adatközlőinket, miként képzelik el életüket tíz év múlva.² Beszélgetőtársaink egy része számára tehát a maradás, illetve az eltávozás közötti döntés mélyen megélt dilemmaként jelentkezett, míg másoknál inkább hipotetikus természetű, magából az interjúszituációból fakadó kérdés-ként merült föl. Ugyanakkor a két lehetőség közötti választás minden esetben „valódi” problémaként jelent meg, vagyis beszélgetőpartnereink narratív stratégiái azt a célt szolgálták, hogy döntésüket érvek és ellenérvek felsorolásával, az alternatívák számbavételével és egyúttal pozitív vagy negatív minősítésükkel legitimálják.

A távozás, illetve a maradás mellett szóló érvek részint racionális természetűek; legtöbbjük arra a tényre mutat rá, hogy a határ menti településeken nincs elegendő és megfelelő munkalehetőség, így azután az itt élők kénytelenek máshová költözni, hogy megélhetésüket biztosítani tudják. Az ilyen, tisztán gazdasági jellegű megfontolásokon alapuló érvek mindenekelőtt a kelet-német falvakban és városokban bukkantak fel, ám mindegyik határtelepülésen jellemzően a fiatal nemzedék képviselői azok, akik tervezett/fontolgtatott elköltözésük indokaként és igazolásaként újra és újra a munkalehetőségek hiányát, a megélhetés nehézségeit említik. Ezzel szemben az idős és középkorú nők és férfiak elbeszéléseiben, amikor arra fordul a szó, miért *maradtak* eddig, miért maradnak a jövőben is a maguk határ menti közösségében, egyfajta *erkölcsi dilemmaként* jelenik meg a menni vagy maradni kérdése. E narratív konstrukciók szinte alig tartalmazznak a megélhetésre hivatkozó okfejtéseket, ehelyett olyan toposzok köré rendeződnek, amelyek a helyben maradás, illetve az elköltözés tényét *morális* és erős érzelmi *jelentőséggel* ruházzák fel. A helyben maradáshoz ugyanis pozitív tulajdonságok kapcsolódnak, mint például kötelességtudat, állhatatosság, kitartás, ugyanakkor mintegy magában hordja jutalmát is, hiszen a maradó számára a biztonság, a szabadság, az otthonhoz való kötődés, legfőképpen azonban az integritás érzését nyújtja. A menni vagy maradni kérdését erkölcsi dilemmaként megkonstruáló narratív stratégiák hozzásegítik az interjúalanyokat pozitív identitásuk kialakításához és fenntartásához, valamint lehetőséget teremtenek arra, hogy az érintettek a maguk helyzetét cseppet sem periferikus, marginalizált, jóval inkább természetes, mondjuk így, normális helyzetként értelmezzhessék és reprezentálhassák.

A menni vagy maradni kérdése nem egyforma gyakorisággal és élességgel bukkan fel a vizsgált határtérségekben; az eltérés az egyes határok jellegében és a különféle határközösségek marginalizációjának mértékében gyökerezik. A dilemma különösen élesen a vasfüggöny keleti oldalán vetődik fel, ahol a határtelepülések periferikus helyzete a rendkívül szigorú határellenőrzéssel

² Egyike volt azon kevés kérdésnek, amelyeket mindenütt, mindenkinek föl kellett tennünk.

és határlezárással párosulva mély marginalizációhoz és izolációhoz vezetett. E falvak és városok lakói számára ugyanis a vasfüggöny nem csupán az „ellenséges” nyugattól hermetikusan elválasztó határt jelentette, hanem – a belső határzár létrejötte után – országuk belső területeitől való szélsőséges elszigetelődéssel is járt. A „kettős határ”-ból fakadó marginalizáció és izoláció a szlovén–osztrák, illetve a szlovén–olasz államhatár mentén élőket nem sújtotta, hiszen itt a határ nem volt része a vasfüggönynek, lévén Jugoszlávia el nem kötelezett állam. Az 1950-es évek második felétől pedig az udinei egyezmény értelmében az olasz–szlovén határszakaszon lehetőség nyílt bizonyos államhatáron átvélő együttműködésre. Az államhatár „áteresztő” jellege egyben azt is jelentette, hogy a határtérség Jugoszlávia belsejétől sem volt elzárva. Ezért azután a szlovén határ mentén élő emberek számára a határhelyzet nem eredményezett olyan súlyos marginalizációt, mint a keleti blokk más határtelepülésein; nem meglepő tehát, hogy az itt készített interjúkban a „menni vagy maradni” dilemmája alig-alig merült fel. Különös fontosságú ugyanakkor szempontunkból az egykori kelet-, illetve nyugatnémet határ, amely egy korábban egységes államot és nemzetet választott ketté, és ahol a vasfüggöny abszurd és félelmetes mivolta talán a legvilágosabban mutatkozott meg. A korábbi Német Demokratikus Köztársaság (NDK) határközösségeiben élők számára a menni (menekülni) vagy maradni dilemmája annál is élesebben vetődött fel, minthogy honfitársaik egy része úgymond az orruk előtt szökött át a határon Nyugatra, és azt is megtapasztalhatták, mivel jár a szökés az otthon maradt hozzátartozók számára.

Tanulmányunkban tehát főként hajdanvolt szocialista államok határközösségeiből származó elbeszéléseket elemzünk, arra törekedve, hogy a városban, illetve falun élők, valamint az egyes nemzedékek elbeszélései és narratív stratégiái közötti eltéréseket feltárjuk.

A migráció narratívái

A határ menti településeken készült interjúkban erőteljesen körvonalazódnak a migrációs elbeszélések különböző típusai. Az ausztriai Moschendorfból, más dél-burgenlandi közösségekhez hasonlóan, a 19. századtól kezdődően egészen az 1960-as évekig sokan vándoroltak ki az amerikai gyáripari övezetbe; a moschendorfi családok majd’ mindegyikének él Amerikában rokonsága; az idősebbek közül néhányan „bent”³ születtek, vagy számtalanszor megtették a tengerentúlra vezető utat (Wastl-Walter-Váradí 1994). Ezek az amerikás narratívák jellegzetes kelet-közép-európai migrációs elbeszélő hagyomány részét képezik (Greverus 1972; Kovács-Meleg 2000). A moschendorfi elbeszélések is felmutatják e migrációs típus, azaz a *láncmigráció* jegyeit: a perife-

³ A moschendorfiak, ha arról beszélnek, hogy az Államokban születtek, jártak, jellemzően a „drin”, vagyis bent jelentésű határozószót használják. A moschendorfi interjúkat Friedrich Veider készítette.

rikus vidéki környezetből származó kivándorlók a tengerentúlon próbálnak szerencsét, kint tartózkodásuk ideje alatt támogatják otthon maradott családtagjaikat, majd idővel visszatérnek szülőfalujukba, földet vesznek, hogy végre birtokos parasztok lehessenek; ám arra is találunk nem egy példát, hogy hosszabb időszakon keresztül „ingáznak” Amerika és Európa között. E migrációs stratégia sikere a többi falubelit is kivándorlásra ösztönzi, így azután az otthoni viszonyokban gyökerező kapcsolathálók mintegy áthelyeződnek Amerikába is. E kapcsolathálók lehetővé teszik, hogy fennmaradjon a kontaktus az otthon maradottakkal, emellett megkönnyítik az újonnan érkezettek beilleszkedését az amerikai környezetbe (Morawska 1985; Tilly 2001).⁴

Teljesen más elbeszéléstípus a *kényszer migrációé*, amely a történelmi katalizmákkal – mindenekelőtt a világháborúkkal – összefüggő, az üldözés, erőszak és félelem motívumaiból építkező menekülési narratívákat öleli fel. A moschendorfiak például a szovjet csapatok elől menekültek Steiermarkba, s csak idővel tértek vissza falujukba; a jugoszláv kommunistáktól való félelem késztetett menekülésre olasz és szlovén családokat Isztriáról az olasz oldalon fekvő Goriziába és környékére 1947-ben, a határ lezárását követően. A menekülés narratívái egyben a veszteségekről (föld, erdő, állatok, családtagok, ismerősök és barátok) beszélnek; arról, hogy ezek milyen elviselhetetlenül nagyok lehetnek, a szudétanémetek Vejprty/Weipertből való kitelepítésének szenvedéstörténete szólnak (Holly 2002): a kitelepítettek vagyontárgyaikkal együtt otthonukat is végérvényesen elveszítették; azon kevesek pedig, akik maradhattak, kisebbségként küszködnek túlélésükért.

A migrációs narratívák harmadik típusa a vasfüggöny leomlása óta bekövetkezett társadalmi és gazdasági változások időszakának jószerivel minden migrációs formát érintő elbeszéléseihez kapcsolódik (Wallace et al. 2001). Az olasz Gorizia a legális és illegális menekültek gyűjtőhelye; ez a város szívesen jeleníti meg magát toleráns, befogadó városként, egyfajta olvasztótégelyként. Az összes határtértséget elárastotta a bevásárlóturizmus: „csak lengyel szót hallani az utcákon”, panaszozzák a görilitziek, ezzel szemben a cseh Vejprty vietnami piacon a németek a szívesen látott kuncsaftok. A keletnémet közösségek elbeszéléseiben a munkalehetőség hiányából fakadó problémák merülnek fel újra és újra, ami sok helybelit távolsági ingázásra vagy elköltöztetésre kényszerít. A kutatásba bevont határtértségek narratíváiban mindenütt találkozhatunk a legális vagy illegális, „valahonnan keletről vagy délről jött” menekültek toposzával. A menekültek léte a biztonság elvesztésének érzését és a félelmet kelti fel beszélgetőtársainkban – az együttérzés, részvét kifejeződése.

⁴ A moschendorfi migrációs elbeszélésekhez nem tapad érzelmi, erkölcsi jelentés/jelentőség. Nem hallhatunk semmit az esetleg évekig külön élő családok gondjairól, ahogy az amerikai beilleszkedési nehézségekről sem. Ennek oka véleményük szerint abban keresendő, hogy jó néhány évtizede lezárult migrációról van szó, amelyet e közösség a mai napig legitim és sikeres stratégiának tekint, hiszen – éppen a sűrű hálózatoknak köszönhetően – az itthon maradottak éppen úgy profitáltak belőle, mint azok, akik végleg az Államokban telepedtek le.

sei nagyon ritkák –, s ehhez még arra sincs szükség, hogy kinek-kinek személyes tapasztalata, élménye legyen, elég, ha hírből ismeri a „menekültproblémát”.

A határvidékeken élők számára a migráció, az elvándorlás elterjedt és természetes stratégia a periferikus, marginális helyzetből fakadó hátrányok leküzdésére. Létezik azonban a másik lehetőség, tudniillik az, hogy nem mennek el, maradnak. Mi olyan emberekkel beszélgettünk, akik – kényszerűségből, kényelemből, önként, magától értetődő természetességgel – maradtak a határ mellett fekvő falvaikban, városaikban. Elbeszéléseik mindkét alternatíva előnyeit és hátrányait számba veszik, és a maradás, illetve a távozás mellett szóló racionális, erkölcsi, érzelmi érveket és ellenérveket fogalmaznak meg. A következő fejezetekben azt mutatjuk be, hogy azok, akik végül is maradtak, milyen érvekkel legitimálják döntésüket, milyen implicit és explicit ítéleteket fogalmaznak meg azokról, akik elhagyták a közösséget, és narratív stratégiáik miként vezetnek pozitív identitásuk kialakításához és erősítéséhez.

Menekülés és büntetés

A hajdani NDK rezsim minden erőfeszítése ellenére sem volt képes arra, hogy az egységes/össznémet identitást egyfajta új, legitim és különálló keletnémet identitássá formálja (Fulbrook 2001). Az egységes nemzettudat továbbélése, valamint a szigorúan elnyomó NDK-s diktatúra, amely még fennállásának második felében sem engedett teret semmiféle, a politikai rendszert bíráló megnyilvánulásnak, sok NDK-s állampolgárt arra készítetett, hogy „a lábával szavazzon”, azaz elégedetlensége néma kifejezésként legálisan vagy illegálisan kivándoroljon Nyugat-Németországba. A legtöbb keletnémet állampolgár az 1950-es években és az 1960-as évek elején menekült az NSZK-ba; az NDK rezsimet főként az ebből fakadó népességveszteség bírta rá, hogy a berlini falat felhúzza, és hogy az államhatár teljes hosszában megszigorítsa a határőrizetet (Hirschmann 2001).

Az egykori NDK-hoz tartozó határközösségekben arról kérdeztük a közelmúltban még a vasfüggöny közvetlen közelében élő beszélgetőpartnereinket, vajon annak idején gondoltak-e a disszidálásra. Eva Tischler⁵ 1930-ban született, Thüringiában élő nyugdíjas.

I: Mit gondoltak azokról az emberekről, akik, úgymond, átmentek?

ET: Hát csak azt gondoltuk, hogy, hogy nekik volt merszük, hát elmentek.

I: És Ön nem gondolt időnként arra, hogy jó lenne elmenni innen?

ET: Hát, igen, ha fiatal az ember, és sokan mentek el fiatalok, akkor az ember már csak gondolta, hogy hát átmehetne ő is, vagy hogy talán jobb is odaát. De ezek talán csak ilyen képzelgések voltak, tehát hogy valami

⁵ Az interjúpartnerek valódi nevét megváltoztattuk.

pontos elképzelés lett volna ... Anyám egyedül élt, és én nem akartam ezt senkivel megtenni tulajdonképpen – addig, ameddig még lehetett ide-oda menni, addig rendben volt végül is, hanem amikor teljesen lezárták az egészet, és akkor már SOHA nem jöhettél volna haza onnan, akkor, és akkor, tudja, már örültem, hogy végül mégsem mentem át, ez ugyanis nem volt könnyű, már SOHA többé nem jöhetsz haza. Az egyik unokatestvérem átment a családjával, de TIZENHAT év. Az elején még írni sem lehetett nekik, nem volt megengedve, semmi, elmentél és közben meg a szüleid otthon maradtak és a rokonaid is. Nem tudom, képes lettem volna-e ezzel megbirkózni, ha átszöktem volna.

Az interjúrészletben Eva Tischler nem csupán azt magyarázza meg, miért nem ment nyugatra, hanem egyben arról is számot ad, hogy választása elégedettséggel tölti el. Ma már nem dönthetjük el, fiatalon valóban komolyan gondolt-e arra, hogy a határon átszökjön,⁶ mindenesetre visszatekintve ő maga igyekszik jelentéktelenné tenni ilyen irányú gondolatai súlyát; a „talán” használata bizonytalanságot fejez ki, a menekülésre, illetve a jobb életre vonatkozó „képzeltések” kifejezés, csakúgy, mint a „fiatal” jelző beszúrása ezt a narratív stratégiát hangsúlyozza. Még ha Eva Tischler semlegesen, negatív ítélet nélkül beszél is azokról, akik elhagyták az országot, az olyan kifejezések használata, mint „volt merszük”, az „átszökik”, a Nyugatra menekülést kimondatlanul is a kaland jelentésével ruházzák fel. A menekülés negatív konnotációja mindazonáltal világossá válik, mihelyt Tischler asszony kitér azokra az okokra, amelyek maradásra bírták. Neki is voltak rokonai, akik a határon át Nyugatra menekültek, és köztudott volt, hogy a menekültek és az otthon maradtak között bizonytalan ideig semmiféle kommunikációra nem nyílt mód, a menekültek pedig aligha remélhették, hogy valaha is hazatérhetnek. A menekülésre és egy „talán jobb élet” lehetőségére vonatkozó képzelgésekkel szembesítható realitás tehát az volt, hogy a menekülés könnyörtelen büntetést ró minden érintettre, mert az emberi kapcsolatok erőszakos megszakításával és az otthon végleges elvesztésének veszélyével jár. Mindenkinél e tény tudatában kellett meghoznia döntését: megy vagy marad. Eva Tischler maradt. Egyrészt önmaga miatt, hisz, érvel, nem tudott volna megbirkózni hozzátartozói elvesztésével, azzal a beláthatatlan idővel – tizenhat év is örökkévalóságnak tűnik –, amelyet családja nélkül kellett volna eltöltenie. Másrészt döntésében a hozzátartozói iránti felelősségérzet játszott meghatározó szerepet; érvelésének magja a felelősségvállalás; azért nem szökött el, mert nem akarta kitenni rokonait a lelki szenvedésnek. Eva a beszélgetés folyamán később egy falubeli családról mesél.

⁶ Eva a Nyugatra való menekülést tipikusan a semleges „átmenni” megfelelő alakjával írja le, egyszer használja az „abhauen”-t, amit mi „szökés”-ként fordítottunk (noha talán leginkább a „lelépni” lenne megfelelő). Tanulmányunkban a menekülés és szökés kifejezést – nem tulajdonítva morális jelentést e fogalmaknak – egymás szinonimájaként használjuk.

ET: És utána a szülei nagyon nehéz helyzetbe kerültek, NAGYON-NAGYON nehéz helyzetbe. Megfigyelték őket, és kémkedtek utánuk és szörnyű volt az egész, és ez olyasmi, amit nem tehetsz meg a szüleiddel vagy a családdal.

A hatalom megbüntette a menekültek közvetlen hozzátartozóit, mert feltételezte, hogy tudtak azok szándékáról, egyetértettek döntésükkel, mi több, segítették őket a szökésben. A menekültek rokonsága ezért állandó megfigyelés alatt állt, ami annál nehezebben volt elviselhető, mert soha nem tudhatták, ki az, aki „megfigyelt, kémkedett utánad”; az interjúrészletben az általános alany használata azt a (nem alaptalan) gyanút sugallja, hogy a társadalom java része az erre hivatott erőszakszervezetek cinkosa volt.

Eva Tischler érvelésének központjában az erkölcsi kötelesség, a szülők, testvérek, a család iránti felelősségérzet áll, amely erősebb a jobb élet reményénél, az anyagi boldogulás egyéni érdekeinél, s ezzel implicit módon a felelősség hiányával – itt a menekülés és a kaland attribútumainak összekapcsolása negatívabb jelentést kap –, jellemzi azokat, akik nem törődve hozzátartozóik sorsával, Nyugatra szöktek. Ugyanakkor nem téveszthetjük szem elől azt sem, hogy Eva Tischler elbeszélése erkölcsi vezérszólamának háttérében a büntetéstől való megalapozott félelem húzódik meg.

Elemzők a keletnémetek tömeges menekülését az NSZK-ba a rezsim instabilitásának jeleként értelmezték (Hirschmann 2001), a hivatalos keletnémet diskurzusban azonban a menekülés bűnként jelent meg, amely így, természetesen, büntetést von maga után. Ez a logika az állampolgárok mindennapi életét is áthatotta, erről tanúskodik Emma Fischer elbeszélése. Az Evával közel egyidős Emma 1928-ban született, Hirschbergben él. Férje testvérei röviddel a fal felhúzása előtt a Saale folyón át Nyugatra menekültek. Emma a régen történt eseményről ma is feldúltan számol be.

EF: Nem, a felesége és a lánya már korábban elment. Elmentek a városból és nekünk meg azt mondták, hogy el kell menniük... a lányának valami baj volt a karjával, és azt akarták valahogy, és mi balgán elhittük nekik, ugye, hogy tényleg oda mennek, de valójában már Nyugatra mentek... Sokáig haragudtunk rájuk, utána már sosem hallottunk róluk ... a férjem nem is akarta, ilyenkor érintkezésbe sem szabad lépni velük, akkor, ugye, mert azt mondják, hogy nyakig benne vagyunk.

Emma évtizedekkel rokonai menekülése után is szükségesnek tartja, hogy hangsúlyozza a maguk ártatlanságát, hogy a cinkosság gyanújának még az árnyékát is elhárítsa fejük felől. Ők maguk semmit sem tudtak az egésztől, sógornője, holmi betegségre hivatkozva, hazudott nekik, akik balga jóhiszeműséggel elhitték, így hát ők nem voltak, nem is lehettek bűnrészesek, sőt, haragudtak, és ahogy a későbbiekben hozzáfűzi, „nagyon nagyot csalódtak” rokonaikban. (Akikkel egyébként hosszú idő után újra kapcsolatban állnak.) Ha azonban ezen eset kapcsán Emma folyamatosan a maga és férje ártatlan-

ságáról beszél, akkor ezzel azt sugallja, hogy ebben a történetben bűn, bűnös és büntetés is létezik.

EF: De nézd, ő is megkapta a maga büntetését. Átmentek oda és a nő, a férjem féltestvére, ő később aztán az idegeivel megbetegedett, kórházba vitték, és utána már sosem jött ki ... mert utána már végig beteg volt. Mi mindig azt mondtuk, hogy ő nem tudott megszokni Münchenben, nem tudott alkalmazkodni és aztán kikészült az idegeivel... De mindenki azt mondta, hogy ezt magának köszönhet, mert átment a határon, és nem jön haza többé, és többé nem, és hogy ezért nem bírták az idegei.

Eva Tischler elbeszélésében morális fölény illeti azokat, akik, felelősséget vállalva hozzátartozóikért, nem menekültek át a határon. Eva ugyan tapasztalatai alapján tisztában van azzal, hogy a menekülés szükségszerű velejárója a büntetés, ám nem teszi magáévá az elnyomó államhatalom bűnről és büntetésről szóló logikáját, amelyet ezzel szemben Emma Fischer, úgy tűnik, nagyon is mélyen interiorizált. Emma értelmezésében ugyanis sógornője története, az asszonyé, aki nem tudta feldolgozni menekülésének következményeit és idegileg összeomlott, úgy olvasható/olvasandó, mint a menekülésért, vagyis az elkövetett bűnért járó jogos büntetés. A sógornő, gyógykezelésre és gyógyíthatatlan betegségre kárhoztatva, örökké hordozza büntetését. Emmának eszébe sem jut, hogy feltegye magának a kérdést, vajon arányos-e, sőt, egyáltalán jogos-e ez a bűnhődés, és részvétet sem érez sógornője iránt. Ő és férje csak azt tudják, mondja kicsit később, hogy a cipész sógor jól keresett, tehát „nem volt szüksége arra, hogy elszökjön”. Emma emlékezetében csak azok a kellemetlenségek hagytak mély nyomot, amelyek a rokonok menekülése miatt őket érték; haragja az elbeszélés során mindvégig őszinte és eleven, de személyes dühét egy univerzálisnak vélt erkölcsi igazságba burkolja, mely szerint a szökés bűn volt, amely magában hordozta jogos büntetését. Eva Tischler és Emma Fischer elbeszéléseikben a Nyugatra való menekülést mint mélyen morális dilemmát tematizálják, és az erre adott válasz mindkettejük számára a (többé vagy kevésbé nyíltan kifejezett) erkölcsi fölényérzetet biztosítja azokkal szemben, akik elmenekültek. Emma narratív stratégiái pedig olyan morális univerzumot hoznak létre, amelyben minden szereplő megkapja a maga jutalmát, és ha rászolgált, büntetését.

A periféria kihívásai

A megosztott Németország egyedülálló helyzete érthetővé teszi, hogy a nyugati emigráció éles kérdésként vetődött fel, míg ugyanez a téma szinte egyáltalán nem merült fel a más határtérségekben élők narratíváiban.⁷ A migráció

⁷ A kérdésre, hogy gondoltak-e valaha arra, hogy a határon át Nyugatra szökjenek, beszélgetőpartnereink jellemzően határozottan nemmel válaszoltak, vagy értetlenül kérdeztek vissza: „Mihez kezdtünk volna idegenben?” Egy magyarországi és egy hajdani keletnémet határközség-

iránya a periferikus határtérségekben jellegzetesen az ország belsőbb fekvésű területei, az emberek reményei szerint kedvezőbb életlehetőségeket felkínáló központok (nagyvárosok és kisebb városok) felé irányul. Az elbeszélésekből kirajzolódik, miként gondolkodnak az életről általában a határperiférián élők, és miként igazolják, hogy mégis itt maradtak.

A pinkamindszenti háziasszony, Gábor Róza 1948-ban született. A 20. század második felében az osztrák–magyar államhatár mellett meghúzódó Pinkamindszent lakossága drámai módon csökkent. A pinkamindszentieket nem láttak jövőt gyermekeik számára az elszigetelt, magára maradt faluban, ahol csak a mezőgazdaság kínált munkalehetőséget, ezért a térszbe kényszerített parasztsaládok a háztáji gazdaságukból befolyó jövedelmükkel segítették gyermekeiket abban, hogy elmenekülhessenek a közeli vagy távolabbi városokba (Váradi 1999). E stratégia olyan periferikus térségekre jellemző, ahol a tömeges elvándorlás általános és elfogadott jelenség; mi több, a falubeli társadalom tehetségtelen, vesztes embernek tartja azokat, akik nem hagyták el a falut, akárcsak azokat, akik ugyan elmentek, ámde idővel visszatérnek (Reichert 1982, Váradi 1999). Róza elbeszélésében nem osztja ezt az ítéletet; ő egyike azoknak, akik a középgenerációból Pinkamindszenten maradtak.

I: Ez hogy van egyébként, hogy nem mentetek el? Testvéred is itt, mármint édesanyád testvére is itt van, meg ti is mind a ketten.

GR: Hova mentem volna?

I: Annyian elmentek innen, fiatalok is.

GR: Hmmm. Őszintén, meg se fordult a fejembe. Soha. Hogy én innen elmenjek. Hát most hagytam volna itt őket? Hát akkor még élt édesapám is. Nagynéném is. Úgyhogy nem. Az, hogy azér, aki dolgozni járt, szóval, aki úgy ment dolgozni, hogy két műszakba vagy három műszakba, szóval annak is volt busz. Én a hetes busszal mentem, iskolabusszal jöttem haza, mondjuk, nekem így jó volt. Na. Hát azér mentek el, mer aki nek nem, nem volt senkije. És a gyereket vinni kellett neki. Ha két műszakba járt, reggel nem vihette el a gyereket magával az ötös busszal, mer – hát hova vitte volna? Szóval inkább azok mentek el. Meg, hát halottam olyat is, hogy azért, mer ott mindig szép ruhába lehet járni. Hááá, mondtam magamba, itthon is lehet szép ruhába járni, ha minden, ha mindent elibéd raknak. Én sose vágytam szép ruhára, úgyhogy ez nem érdekelt.

I: Mire vágytál?

ben élő férfi viszont amelle, hogy kifejezték, eszükbe sem jutott elhagyni szülőfalujukat, kicsit hűsködve beszéltek arról, ők olyan jól ismerték a határt, szögesdróttal, lámpával, őrtornyokkal egyetemben, mint a tenyerüket, s otthonos tudásuk alapján, ha akarták volna, semmiből nem állt volna a határőrséget kicselezve, könnyedén átszökni a túloldalra.

GR: Mire vágytam? Arra, hogy a gyerekeim egészség... épek, egészségesek legyenek, meg békébe, egészségbe lehessünk. Szóval engem, engem nem érdekelt az, hogy most juj, énnekem nem tudom mim nincsen. Meg annak az egynek örülök, hogy amink van, azt a két kezünk által szereztük. Jó, nem jártunk moziba, színházba, nem voltunk nyaralni, soha nem voltunk, de hála Isten, megvagyunk.

Róza plasztikus képet rajzol azokról a nehézségekről, amelyekkel a periferikus, marginalizált helyzetű határközösségekben élőknek nap mint nap meg kellett küzdeniük. A munkahely, az óvoda, az iskola és a szolgáltatások a legközelebbi kisvárosban találhatók, ahová eljutni, ráadásul a tömegközlekedésre hagyatkozva, nehéz, ha éppen nem lehetetlen; az 1990-es évekig a vasfüggöny keleti határtérségeiben a személyautó ritka jószág volt. A határ menti faluban rendkívüli erőfeszítésekkel tudnak a családok egyről kettőre jutni, a szakadatlan munka mellett pihenésre sincs idő. Az is kiderül, miért nem hagyta el a falut Róza, aki ápolásra, gondozásra szoruló, idős rokonai iránt érzett felelősségérzését hangsúlyozza, őket nem hagyhatta magukra (szembeötlő a hasonlóság Eva Tischler érvelésével). Róza számára az idős rokonokról való gondoskodás természetes kötelesség, nem kényszer; a rokonság egyben szociális hálót jelent, amire mindig támaszkodni lehet. Róza utal is rá: azok kényszerültek elhagyni a falut, akiknek helyben nem éltek rokonaik, s így nem támaszkodhattak olyan rokonsági kapcsolathálóra, amely segítette volna őket abban, hogy megbirkózzanak a mindennapos nehézségekkel. Másként szólva, Róza biztonságérzete a családjához való erős kötődésből táplálkozott, és ez a biztonságérzet az, ami kiegyensúlyozza a családi kötelezettségek teljesítését, a szakadatlan munkát, a fáradtságot. Ebben az olvasatban tehát azok hagyták el a falut, akik ezt az emberi kapcsolatokban gyökerező biztonságot elveszítették, s azért mentek el, mert így nem voltak képesek úrrá lenni a kemény élet napi kihívásain. Mindamellet, Róza nézete szerint létezik a távozásnak egy másik, számára elfogadhatatlan oka is: a könnyebb és kényelmesebb városi élet iránti vágy. Bár Róza közvetlenül nem állítja szembe egymással a városi és a vidéki életet, narratív stratégiája megteremti ezt a bináris oppozíciót. A városhoz a szép ruhák, a mozi, a színház, a nyaralás kapcsolódnak, olyan luxustermékek, melyek csábításának Róza, a falusi asszony, könnyű szívvel ellenáll. A szép ruhákat különös, furcsa hiúságnak tartja; megjelenése soha nem volt fontos számára, életében nem is volt rá alkalom, hogy szép ruhákat hordjon, mivel munkáját jószerivel órákra sem tudta otthagyni. A feleslegesnek tartott javakkal és a könnyebb élettel szemben állnak az olyan valódi, állandó, megkérdőjelezhetetlen értékek, mint az egészség, a családi békesség és a kétkezi, szakadatlan munka. Róza úgy képes legitimálni azt a döntését, hogy Pinkamindszenten maradt, hogy az elköltözést a könnyebb, luxusjavakban dúskáló életbe való menekülésként, pontosabban megfutamodásként értelmezi; ezzel szemben az otthon maradás egyértelműen hősiességgént jelenik meg. Az erkölcsi fölény azokat illeti, akik otthon

maradtak, és bátorságról, szorgalomról, kitartásról tettek tanúbizonyságot azzal, ahogyan napról napra megvívta a periféria embert próbáló kihívásaival. E narratív stratégia révén Róza erkölcsi dilemmává alakítja a menni vagy maradni kérdését, és sikerül felépítenie és megőriznie a maga pozitív, koherens identitását. Úgy fordítja meg ugyanis a „maradni annyi, mint veszíteni” közkeletű negatív ítéletét, hogy az elvándorlással szemben a helyben maradást tekinti a természetes, „normális” stratégiának.

A menni vagy maradni dilemmája nagyon gyakran felbukkan a hajdani keletnémet polgárok elbeszéléseiben. Interjúalanyaink közül többen élnek vagy dolgoznak a nyugati tartományokban, hiszen munkalehetőségeik a keleti oldalon igen korlátozottak.⁸ A középgenerációhoz tartozók elbeszélései sok volt NDK-állampolgár szorongását tükrözik, amelyet a nyugatnémet fölény táplál, és azt az érzést kelti bennük, hogy az újraegyesített német nemzetnek ők csupán másodrendű állampolgárai (Armbruster-Meinhof 2002, Meinhof-Galasinski 2000). „Idegen vagy és idegen maradsz, még akkor is, ha tíz évig ott dolgozol” – egy középkorú beszélgetőtársunk szavai arra utalnak, hogy a Kelet- és Nyugat-Németország közötti határ az újraegyesítés ellenére sem tűnt el. Részben ez az oka annak, hogy a fiatal és középkorú keletnémetek túlnyomó többsége nem szívesen költözne az ország nyugati felébe. Ám nem csupán taszító, hanem megtartó erők is maradásra készítetik az embereket.

Az 1957-es születésű Birgit Wagner Görlitzben, a német-lengyel határ-városban él. Nagyanyja, anyja és unokatestvére mind a Neisse-parti város híres, régi gyárában dolgoztak, amely azonban a rendszerváltást követően bezárt, és az utóbbi években az enyészet martalékává lett.

BW: ...Én egész életemben itt éltem. Görlitzben születtem, a szüleim is itt születtek, ízig-vérig görlitzi vagyok. Ezért van az, hogy gyakran gondolt már az ember arra, hogy elköltözik, mert a férjemnek elhelyezkedési problémái voltak, de

I: És hová?

BW: Na igen, hová? Na most a válasz mindig az, hogy oda, a régi Nyugatra, nem? Mert ott jobb fizetést kapsz, könnyebben kapsz munkát, de az ember akkor ragaszkodik az otthonához (*Heimat*), a házához (*Zuhause*), azt gondolom, ebben a korban már nem olyan könnyű ezt magad mögött hagyni.

⁸ A volt NDK gazdasági értelemben periferikusnak tekinthető új tartományaiban, s természetesen a volt határ mentén fekvő térségekben is, még mindig jellemző a kelet-nyugati irányú migráció; az elvándorlók a gazdasági lehetőségek mellett az otthonuktól való földrajzi távolságot is mérlegelik, így azután a szászországi elvándorlók Bajorországot és Baden-Württembergét, míg a türingiaiak leginkább Bajorországot és Hessent választják. Dieringer-Müller 2001. A vizsgálatunkba bevont keletnémet települések és térségeik hagyományos ipara összeomlott, s noha a városok, Görlitz, Bärenstein felújítására jelentős fejlesztési forrásokat fordítottak, a gazdasági befektetéseknek híre-hamva sincs, így nincs, ami mérsékelje a mély és tartós munkanélküliséget.

Birgit kislánként apjával mindig „ugyanazon a meredek utcán” szaladt le munkából jövő anyja elé, emlékezetében a gyermekkor mindennapi rituáléja a családi egzisztencia biztonságával kapcsolódik össze. Nemzedékek sora talált munkát a gyárban, a foglalkoztatás generációkon átívelő biztonsága azonban a rendszerváltással megtört. A gyár soha többé nem nyitja meg kapuit, Birgit családjának jövőjét a férj munkanélkülivé válásának veszélye árnyékolja be, és ez a bizonytalanság kényszeríti őket arra, hogy újra és újra a menni vagy maradni dilemmájával foglalkozzanak. Amikor mérlegelni kell, a régi nyugati tartományokban elérhető magasabb jövedelem előnyei és általában véve a munkalehetőségek kerülnek a mérleg egyik serpenyőjébe, ám a másik oldalon az elköltözésből fakadó hátrányok legalább ilyen súllyal esnek a latba. Bárhogy döntenek is, valamiről le kell mondaniuk. A potenciális veszteség nagy: „kiterjedt társaságot építettünk ki” az évek alatt, barátokat, ismerősöket veszíthetnek így el, idegenben pedig „nulláról kellene mindent elkezdni”, nem elsősorban anyagi értelemben, mert egy új otthon is fel kellene építeni, ami nemcsak a fedelet jelenti, hanem a barátokat, ismerősöket is. Az újrakezdés pedig nehéz és kockázatos vállalkozás. Birgit dilemmája a megélhetés kényszere, valamint a biztonságérzet, a bensőségesség, a meghittség iránti vágy összeférhetetlenségéből fakad. De ameddig az új és a régi tartományokban a fizetések különböznek, ameddig a helyi gazdaság nem kap újra életre, addig a Neisse-parti szép város lakóinak fontolóra kell venniük, hogy, ha nehéz szívvel is, de maguk mögött hagyják otthonukat.⁹

Otthon, édes otthon

Birgit szövegében a menni vagy maradni dilemmáját tematizáló narratívák egyik fontos toposza jelenik meg: az otthoné. Az eredeti szövegben a *Heimat* szerepel. Ez a fogalom a német nyelv-, eszme- és politikatörténetben¹⁰ futott be nagy karriert, komplex és rugalmas kategória, amelyre évszázados történelme során újabb és újabb jelentésrétegek rakódtak (Greverus 1972; Bausinger 1991). Tanulmányunkban a „Heimat” elsődleges jelentéséből indulunk ki, amely szerint a „Heimat” az, ahol az ember otthon érzi magát – jellegzetesen a szülőhely és lakóhely, az a hely, ahonnan az ember származik és ahol biztonságban érzi magát. A „Heimat” végső soron olyan térként értelmezhető, amelyhez az elégedettség érzése kapcsolódik (Greverus 1972). Beszélgetőpartnereink között csak Birgit történetében bukkant fel a fogalom maga, ám az alább bemutatandó interjúrészletekben feltáruló narratív straté-

⁹ A kisváros valóban gyönyörű, többszáz éves történelmi épületeit több mint tíz éve folyamatosan renoválják, a felújított épületek egész sora áll azonban üresen, lakóra várva.

¹⁰ A német történelemben a náciizmus idején a „Heimat” fogalmára rakódott negatív jelentésréteg lehet a magyarázata annak, hogy a nemzetközi kutatócsoport német tagjai, köztük a régóta Angliában élő kutatásvezető, hevesen elleneztek e fogalom használatát a tanulmány angol nyelvű változatában, mondván, az félreértésekre adna okot.

giák, érvelések e fogalom jelentéstartalmait teremtik újra, ezért tanulmányunkban az „otthon” és a „Heimat” kifejezést azonos értelmében használjuk.¹¹

Láthattuk, a Pinkamindszenten élő Róza számára a biztonság jelenti a döntő érvet amellet, hogy az ember abban a közösségben maradjon, ahol született és felnőtt; a biztonságérzet pedig az emberi kapcsolatokon áll vagy bukik. Az otthon az alábbi interjúrészletekben is arra a térre vonatkozik, ahol az ember él, felnőtt, ezen túlmenően azonban olyan értékek és érzések tapadnak hozzá, amelyek az egyéni identitás és integritás épsége szempontjából nélkülözhetetlenek. Az alábbi otthon („Heimat”)-narratívák értelmezéséhez tudnunk kell, hogy interjúalanyaink mindegyikének van állása lakóhelyén vagy a közelben, így tehát nincsenek arra kényszerítve, hogy megélhetési okokból elköltözzenek; ez a tény megerősíti és egyben indokolja is személyes biztonságérzetüket.

Az otthon oppozíciója – ezt Birgit elbeszélése pontosan kifejezte – az idegen, az ismeretlen. Az otthon az emberi kapcsolatok gazdag, bensőséges érzelmekkel átitatott szövedékével azonos, ha azonban valamilyen kényszer idegen tájakra vet minket, hideg, üres, kapcsolatok nélküli térbe kerülünk. Az otthon az a hely, ahol társas kapcsolataink kialakultak és elevenek, a hely, ahol szüleink, testvéreink élnek, ahová gyermekkori élményeink, emlékeink, érzéseink kötnek bennünket.

Karin (sz. 1976) és Beate Gelb (sz. 1968) testvérek, a hajdani nyugati, bajorországi területen élnek, a fiatalabbik testvér alkalmazott, nővére háziasszony.

I: De ti nem akartok mindenáron elmenni innen?

KG: Ezt egyáltalán nem akartuk.

BG: Azt kell mondanom, hogy ma sem akarnék elmenni. Ha Lisa (Beate lánya) azt mondaná, hogy ő el akar menni, én nem ellenezném, de én magam, nem, engem nem lehetne igazándiból átültetni. Lehet, hogy én nem az a típus vagyok.

KG: Hát ez ránk jellemző, mert mi olyan nagyon össze vagyunk nőve.

BG: Igen. Nincs olyan hét, hogy ne jönnénk össze, tulajdonképpen szinte minden nap látjuk egymást.

Az interjúrészletben a nővérek hangsúlyozzák, hogy nem akarnak elmenni, az otthon vonzása erős családi kötelékeken, a köztük és szüleik közt meglévő szoros kapcsolatokon nyugszik,¹² „össze vagyunk nőve” mondja a fiatalabb testvér. Az eredeti német kifejezés: „zusammengewachsen”, valamint az

¹¹ Más fordításokban a „Heimat” (vö. Bausinger 1991) hazaként szerepel, ami azonban véleményünk szerint inkább a német 'Vaterland' jelentéssel azonos.

¹² A pinkamindszenti Dobó Dóra (született 1972-ben) lényegében ugyanerről beszél. „Hát az, hogy egy olyan családba éljek, ő, ami, ami nekem jó, és ahol mindenki szeret mindent, mindenkit, meg hogy a, a tehát az egész, a nagyobb család, az, az mind jó legyen, meg meglegyen, meg

elköltözésre utaló metafora: „átültetni” („umpflanzen”) a növényekre, az organikus, természetes világra utalnak, így az otthonban való meggyökerezettséget fejezik ki; az „átültetést” (az otthon elhagyása) a hervadás követi, mert elapadnak az élethez szükséges táplálék, az emberi kapcsolatokból fakadó szociális és érzelmi biztonság forrásai. Valamivel később a nővérek az ún. „szász gettóra” terelik a szót, arra a lakónegyedre, ahol a hajdani NDK állampolgárai és, sejtéseik szerint, valahonnan keletről érkező menekültek élnek szociális lakásokban. A „szász gettó”-ban élők egyike sem ismeri, Beate szerint „az ott fönt egy állandó jövés-menés”. A nővérek elbeszélésének magja az a feltevés, hogy az otthon egyfajta természetes adottság, az otthonhoz való ragaszkodás pedig az emberi természettől elválaszthatatlan, magától értetődő (s egyben boldogsággal járó) tulajdonság. Míg tehát az otthon, az otthon maradni egyfajta természetes állandósággal, meggyökerezettséggel fonódik össze, addig azokra, akik otthonukat elhagyták – így a „szász gettó” menekültjeire – a nyughatatlanság és ama vád árnyéka vetül, hogy képtelenek bárhol is megállapodni; a nővérek elbeszélésének szellemében – gyökeret verni.

Az otthon, „Heimat” része az emberi kapcsolatok mellett, azoktól azonban elválaszthatatlanul – a családi ház. Klaus Roth 1973-ban született, alkalmazott, Bajorországban él.

KR: Én nem tudom elképzelni, hogy én elköltözzek innen. A legjobb akaratlan sem. Most ez az egész, amit a nagyszüleim, tulajdonképpen már a dédszüleim felépítettek, és amit a nagyszüleim tovább csináltak, és aztán tulajdonképpen a szüleim is. Az utóbbi tíz évben tulajdonképpen nem volt olyan év, hogy ne építettünk volna valamit a házban. És aztán ezt csak úgy máról holnapra feladni, és azt mondani, elköltözzünk – ezt nem tenném.

Néhány németországi dialektusban a „Heimat” fogalma még ma is első, középkori eredetű jelentését őrzi, vagyis a házzal és a házhoz tartozó gazdasági udvarral („Hof”) azonos.¹³ Klaus valószínűleg nincs e történelmi összefüggések tudatában, érvelésében mégis az otthon / „Heimat” ezen évszázados jelentésének lenyomatára bukkanhatunk. A ház a család hosszú évtizedeken (évszázadokon) átívelő teljesítményének eredménye s egyúttal szimbóluma is, ahol a nemzedékek egymásnak örökítik át a házat, a gazdaságot, s egyút-

körülöttem legyen, meg, meg hogy mindenki egészséges legyen. ... Ezér is nem szeretnék elmenni, még az ország másik felére sem. Azér szeretem a nagy ünnepeket is, karácsony, meg húsvét, mer akkor úgy, úgy mindig együtt vagyunk. És nem tudom, én ezt úgy szeretem, amikor olyan, olyan sokan vagyunk. ... Úgyhogy ez, ez olyan jó. Hiába találkozunk nap mint nap is, de akkor is. Hogyha mondjuk má két nap nem láttam anyut, akkor má, má fölhívom. Ha nincs is úgy semmi mondanivalóm, csak úgy, úgy mégis.

¹³ Ehhez természetesen jogi, gazdasági és társadalmi jelentésrétegek kapcsolódtak/kapcsolódnak. Greverus 1972; Bausinger 1991.

tal az örökség megőrzésének és gyarapításának erkölcsi kötelezettségét is. A családi ház erős kapocs, ami nemzedékek sorához köti az embert; a családi ház az otthon megtestesülése.

Amióta Németországban a 19. században a „Heimat” modern, polgári koncepciója megjelent, a szép táj, az érintetlen természet elválaszthatatlan a fogalom jelentésétől. E történelmi „Heimat”-fogalom sajátja az erős nosztalgia egy (sosem létezett) idilli természet iránt, ahol az ember levetheti magáról az élet nyűgeit (Bausinger 1991). A periferikus határvidékeken élőkől meglehetősen távol áll a természet nosztalgikus szemlélete, tény ugyanakkor, hogy a szép természeti környezet, a táj hangsúlyos eleme az otthonhoz való érzelmi kötődésnek, és a maradás mellett szóló érvelésnek.

Kolhaas Mihály 1947-ben született, az 1970-es években nősült Pinkamindszentre. Mihály mindig vállalkozó szellemű ember volt, a legközelebbi kisvárosban, Körmenden előbb egy boltot, majd egy csárdát üzemeltetett bérliként a feleségével. A kilencvenes évek végén azonban gazdálkodásba fogott. Nagyon élvezi a gazdaéletet, most ez biztosítja számára azt a szabadságot és függetlenséget, amit mindig igényelt.¹⁴

KM: Na de hát most Körmenden veszek egy panellakást. Hogy élek én ott?... Én tavaly tavasszal, amikor, amikor jöttek csapatostul a madarak, hát nekem benézett az istállóba, a fülemile meg a fecskék, tízesével ott röpködtek az istállóba. Meg a pacsirták ott voltak, meg az örvös galamb odafészkel. Hát ezt, ezt a városon nem lehet úgy megélni. Városon kimegy az ember az utcára, aszt – akár Körmenden, pedig Körmend kis város –

IVM: Itt is a szabadságot, a távolságot kedveli?

KM: Világos, egyértelmű. Hát kimegy, mondom, az ember az udvarra, ha most csak azt veszem, hogy lég... kézbe veszem a légpuskát, aztán lelövök egy diót, azt szoktam, nem lövök madárra se má, mer valamikor lőttem, szarkára vagy kányára. A rászáradt barackot a fáról. Akkor is valami. Vagy kimegyek a Pástra. Két perc alatt ott vagyok. Nem szeretem én a városi életet. Sose szerettem.

Mihály, arra a kérdésre válaszolva, hogy miért maradt választott falujában, Pinkamindszenten, szembeállítja egymással a várost és a falut. A vidéki élet olyan élményeket, tapasztalatokat kínál, melyekről a városi ember még csak nem is álmodhat. Mindenekelőtt a természet közvetlen közelségét, itt ugyanis a természeti és az emberi világ közötti határok elmosódnak. Mihály mun-

¹⁴ Miközben Mihály mezőgazdasági egyetemet végzett fiával és feleségével lelkesen belevágott egy családi kisüzem kiépítésébe, addig a faluban, az itt élők elöregedésével párhuzamosan egyre fogy azoknak a családoknak a száma, amelyek tehenet tartanak otthon. A faluban valójában egyedül a Kolhaas családot jellemzi vállalkozókészség, nyitottság, kockázatvállalásra való hajlandóság; a törekvő parasztok tehetséges, ambiciózus leszármazottai szinte kivétel nélkül elköltöztek Pinkamindszentre.

kájának színtere, a tehénistálló egyben madárparadicsom, és elég, ha az ajtón kilép, már kint is van a mezőn. Kolhaas Mihály nem különíti el a választott egzisztenciája és a természet nyújtotta szabadságot, ami egy térben elképzelt, határtalannak tűnő tágasságot jelent. Lövöldözhet légpuskájával, és senki sem mondja, hogy nem szabad. Míg Mihály a vidéki élet szépségének lelkes szavakat szentel, addig a városi életre nem sok szót veszteget. A (kis)városi életforma jelképes foglalat a lakótelepi panellakás, amely mint a tágasság és szabadság ellentéte, a szűkösögre és a korlátozottságra utal, mind fizikai, mind pszichikai értelemben. A városi élet határokkal, korlátokkal van tele, amelyek már az emberek lakótereinél kezdődnek.

Nem meglepő, hogy a volt szocialista blokk országaiban, közöttük is első sorban a hajdani keletnémet településeken élő interjúalanyaink azok, akik a lakótelep és a lakótelepi lakások („Plattenhäuser”) fogalmát a városi élet összes (feltételezett) hátrányát kifejező szinekdochéként használják. Ezekben az országokban a hatvanas és a kilencvenes évek között sok olyan lakótelepet húztak fel a városba költözők lakásigényeinek kielégítésére, amelyek minősége legalábbis némi kívánnivalót hagy maga után. Középkorú tübingi asszonyok rémálomként emlékeznek a lakótelepi életre – legyen a város Berlin, Frankfurt an der Oder, Jena –, részben ez az oka annak, hogy nem akarnak a városba költözni.¹⁵ A 19. századi romantika időszakától a „Heimat” jelentésrétegeinek egyike a város és vidék/falu közötti oppozíció, ahol az érintetlen, romlatlan vidékkel szemben áll a hagyományos emberi kapcsolatokat leromboló város, s amely szembeállítás a jelek szerint túlélte a szocializmust is.

Az osztrák–szlovén határ az a vidék, ahol az elbeszélések a legkifejezőbbben mutatják be a természet, a táj és az otthon közötti szoros kapcsolatot. Az e határtérségben élők narratív stratégiái azt célozzák, hogy magát a határt naturalizálják, nem véletlenül, hisz itt a határ része a tájnak, a két országot elválasztó Karavankák hegyvonulata jelenti a természetes és egyben politikai határt (Hipfl et al. 2002).

Ana Strel 1957-ben született, egész életében a szlovéniai Jezerskóban élt, s bár naponta harminc kilométert kell ingáznia munkahelyére, a legközelebbi kisvárosba, mégis abban a határ menti közösségben maradt, ahol született és felnőtt.

I: És hol él majd tíz év múlva?

AS: Remélem, hogy itt...

I: És ha valaki megkérdezi, hogy ki maga, honnan jött, hova valósi, akkor mit mond?

¹⁵ „Számomra félelmetes volt, amikor egy újonnan épített lakásba költöztünk”, mondja Linda Seiler (sz. 1951), akinek férje sportkarrierje miatt egy ideig el kellett hagynia szülőfaluját. Természetesen fiával együtt minden hétvégén hazajárt, és „»ah«, mondta (a fiú), amikor megint itthon voltunk, mondta, »ah, anya, végre megint itthon, a szép fák, az erdő“.”

AS: Azt mondom, hogy jezerskói vagyok... és hogy gyönyörű itt minálunk... és jöjjenek és nézzék meg ... és az emberek mentalitása is ... az életben hűnek kell maradnod ahhoz, aki vagy ... Amikor otthon vagy, akkor tartozol valahová, valahol megvannak a gyökereid, és nekünk jezerskói embereknek a gyökereink itt vannak, Jezerskóban.

E rövid részletben Ana a szülőföldjéhez kötő ragaszkodást saját identitása részeként jeleníti meg, ugyanakkor ezt a helyhez kötődő identitást kiterjeszti Jezerskóra és a Jezerskóban élőkre, így az egyéni és közösségi identitás egymásra vetül, egybeolvad. „Gyönyörű itt minálunk.” Bár Ana nem beszél a tájról, a valóban szép természeti környezet a jezerskói emberek életének és identitásának elválaszthatatlan része (Hipfl et al. 2002).¹⁶ A fenti részletben az otthon egy fontos, mégis egyszerű formulája jelenik meg: az a hely, melyhez az ember szorosan kötődik, ahol az ember szeret élni, ahol az ember gyökerei vannak (vesd össze a Gelb nővérek botanikai metaforájával). Ugyanakkor az otthon elválaszthatatlan része a hűség is, ami a tájhoz, környezethez köti az embert, és ami a közösség gondolkodásába, érzelmeibe („mentalitásába”) is beivódik. Ana érvelésének középpontjában a „légy hű önmagadhoz” erkölcsi imperatívusza áll, amit másként is fogalmazhatunk: ahhoz, hogy élni tudjunk, hogy személyes és közösségi identitásunkat és integritásunkat megőrizhessük, egyszerűen szükségünk van otthonra – egy helyre, ahová tartozunk.

A különböző határtérségekből származó elbeszélések azt mutatják, hogy legyen bár a határ menti település periferikus, legyen az élet bármily nehéz, azok, akik maradtak és maradni akarnak, érveiket szívesen rendezik az otthon toposza köré. A narratívákból kirajzolódik (az eredeti német) áthagyományozott fogalom jelentésrétegeinek összetettsége: hisz egyszerre tartalmazza a természethez, tájhoz, a falusi élethez, az emberi kapcsolatokhoz való kötődést, az érzelmi és pszichés biztonságérzet igényét. Az otthon e világát olyan nyelvi és stilisztikai eszközök segítik megteremteni, mint a bináris pólusok alkalmazása, amelyek élesen szembeállítják egymással a várost és a vidéket, az ismerőst és az idegent, a természetet és a természetellenest, a szabadságot és a korlátozást/korlátozottságot. Az argumentáció és annak nyelvi eszközei olyan narratív eszközkészletként állnak rendelkezésre, amelyhez beszélgetőpartnereink magától értetődő természetességgel nyúlnak, éljenek bármelyik határ mentén. Megkockáztatjuk: ahogy léteznek a migráció szu-

¹⁶ Ana lánya, az 1982-ben született Milena, aki kortársaihoz hasonlóan a hét közben internátusban lakik, arról beszél, hogy „nem mennék el innen máshová ... ez nagyon jó nekem, gondolom, és annyira gyönyörű ez a hely. ... A Karavankák osztrák oldalán él Sieglinde Kalzman (sz. 1983), aki Eisenkappel egyik elzárt mellékvölgyében nőtt fel. „Nem, én nem vágyom a városba ... azt el tudom képzelni, hogy a városban dolgozzak, de azt nem, hogy ott is éljek. Tehát én biztosan nem akarok elszakadni a természettől, a legelőktől, az erdőktől, és én biztos, hogy nem akarok innen elmenni.”

pernarratívái,¹⁷ úgy a helyben maradás tipikus és elterjedt narratívája az otthon („Heimat”) köré szerveződik, ilyen értelemben tehát az otthon/Heimat narratívája szuper- vagy metanarratívának nevezhető.

A pozitív otthonnarratívákban elvétve találkozunk a periferikus határvidékek életét jellemző nehézségek, hátrányok, akadályok nyomaival, jelentőségüket beszélgetőpartnereink minden eszközzel minimalizálják. Saját helyzetüket nem tartják periferikusnak, marginalizáltnak, és narratív stratégiáik egy olyan világot teremtenek, amely – ellentétben a távoli világ imaginárius tereivel – számukra biztonságot és integritást, pozitív identitást kínál.

El, csak el innét!

Az otthon (bárhogy definiáljuk is) fizikai, társas, érzelmi és pszichés elégedettséget nyújt, amely képes ellensúlyozni a települések periferikus, határ menti fekvéséből fakadó gazdasági és társadalmi következményeket. A határhoz, a helyben maradáshoz kapcsolódó pozitív narratívák szinte kizárólag falusi határközösségekben fordulnak elő, ami részint az otthon-fogalom történetében gyökerezik, részint az egyes határvidékek történetének függvénye. A határvárosokban azonban – különösen a német-cseh és német-lengyel határ mentén – az otthon pozitív fogalmának elemei nagyon ritkán bukkannak fel, már ha léteznek egyáltalán.

Nad’a Jelinková 1946-ban, a cseh Vejprtyben született, anyai ágon szudétanémet családban. Nad’a és családja egy apró textilboltot és drogériát vezetnek a németek által előszeretettel látogatott városközpontban. A város közvéleménye Nad’a családját a rendszerváltás, a határ lebontásának nyertesei közé sorolja.

NJ: Tudja, Vejprty annyira szétesik, hogy sajnálom, hogy itt van a házunk... Ha csak körbenéz, ez egy szégyen, az egész belváros ... szörnyű, na. Mondom, sajnálom, hogy itt vagyok. Van egy kis kunyhónk, mindig előre örülök a pénteknek, amikor el tudunk szökni Vejprty-ből. Pedig itt születtem, de már nem érzem jól magam. Csupa mocsok, kupleráj.

Nad’ának családi házukat, amelyben az üzlet mellett a három generációnak otthont adó lakás kapott helyet, az 1990-es években újítták fel, s ezzel a család hosszú évekre eladósodott. Nad’a a szülővárosa iránti mély és növekvő ellenérzésének ad hangot, s nagyon sajnálja, hogy itt kell maradnia, de az adósság ide köti őket. „Ha megfoghatnám a házat és elvihetném innen, én már réges-rég elmentem volna innen.” A családi ház számára nem a szeretett otthon megtestesülése, hanem csapda, amely fogva tartja abban a városban,

¹⁷ Kovács és Melegh a migráció narratíváit elemezve olyan narratív struktúrákra bukkantak, amelyek erősen hasonlítanak egymásra, és egy-egy, a kollektív emlékezetben megőrzött történethez, egy irodalmi elbeszélőformához vagy egy-egy tárgyhoz kötődnek, s ezeket szupernarratíváknak nevezték. Kovács–Melegh 2000.

ahonnan minden porcikája elkívánczik. Hozzá kell ehhez tennünk, hogy Nad'a édesanyja, férje és az üzletben dolgozó két fia nagyon erősen kötődnek a városhoz, s nem osztoznak Nad'a vágyában. A megtartó családi kötelékek, éppen úgy, mint a családi ház, korlátozó erőként jelennek meg. Nad'a már nem érzi jól magát szülővárosában, szóhasználatra erős negatív érzelmeit tükrözi: „szégyen”, „mocskos”, „kupleráj”. E szavak elsődlegesen a városképre utalnak, amelynek állapotát a rendszerváltás és a határnyitás utáni válság magyarázza: a város tele van üres és lepusztult gyárakkal, renoválásra szoruló épületekkel. Emellett a határnyitás után nemcsak a bevásárlóturizmus virágzott ki – kiélezett versenyhelyzetet teremtve a vietnamiak és jó néhány helyi kereskedő között, ide érte Jelinkova családját is –, hanem a prostitúció és a bűnözés is. Nad'a markánsan elutasító attitűdje nemcsak a város megjelenésre vonatkozik, hanem legalább ilyen mértékben a helyi társadalom morális szétesésére is. A mocskos, nem szeretett város fogva tartja Nad'át, aki börtönéből csak hétvégekre tud „elszökni”: az időszakos menedék, amely egyúttal elviselhetővé teszi a városi hétköznapokat, egy hegyi kunyhó.

Az elbeszélések szerint a város válsága és hanyatlása nem a rendszerváltással és a határ lebontásával kezdődött. A szudétanémetek kiűzésével a lakosság többsége elhagyta Vejprtyt/Weipertet,¹⁸ helyükre Csehszlovákia középső részeiről csehek, szlovákok és romák érkeztek. A második világháború után a korábban virágzó szudétanémet iparvárost folyamatosan „büntették”: az állami támogatásokat megvonták, ezzel szemben szokatlanul nagy kedvvel és számban telepítették ide idősek és fogyatékosok otthonait. Így azután a „büntetés” fogalma gyakorta kerül elő a különböző korosztályok narratíváiban.

A cseh Bohumil Čapek 1950-ben született, korábban szakmunkásként dolgozott, előnyugdíjas, az ugyancsak cseh Honsa Doubek 1974-ben született, munkanélküli szakács. Szavaik rímelenek egymásra.

BC: Ide csak azok jönnek, akiket kidobnak onnan lentről (Csehország középső vidékeiről).

HD: ...Tudom, hogy itt kórház sincs. Bezárták, és nincs itt orvos, mindenért le kell utaznod. ... Itt a hegyekben, ha orvosra van szükségem, el kell utaznom, holott teljesen magától értetődően lennie kéne orvosnak. Hát

¹⁸ A cseh-keletnémet határ különösségét az adja, hogy a menni vagy maradni dilemmája, csakúgy, mint az otthonhoz való viszony egyfajta kettős tükörben jelenik meg. Ennek oka, hogy a Vejprty/Weipert városából elűzött szudétanémet családok egy része Bajorországból visszaköltözött egykori szülővárosa közelébe, többek között a Vejprtyvel határos keletnémet városba, Bärensteinbe és környékére. A Bärensteinben élő szudétanémetek elbeszélései az otthon kétszeres elvesztéséről adnak számot: az erőszakos kitelepítéssel fizikai veszteségek jártak, családi ház, vagyon veszett oda, a cseh város szétesése, amelyet közvetlen közelsről láthattak, a hajdani otthonhoz kapcsolódó kötődéseket szakítja el. „Senki nem akar már oda át (a városba) menni” – mondja egy szudétanémet asszony, Hermine Tanner; a hajdani otthonból ma már csak a temetőhöz, a sírokhoz kötődnek az elűzöttek.

tudni lehet, az orvosok, akik itt vannak, azokat büntetésből küldik ide a hegyekbe. Hát igen, mert ott lent valami butaságot csinálnak, és akkor szépen áthelyezik őket ide a hegyekbe, és aztán a legtöbben nyugdíjazásig ki is húzzák itt.

A Vejprtyt évtizedek óta sújtó, szakadatlan büntetések egyre csak mélyítik a határszéli város marginalizálódását, az itt élők közösségének széthullását. Vejprty olyan városként jelenik meg, ahol az emberek akkor boldogok, ha hosszabb-rövidebb időre kiszabadulhatnak innen. Nem csupán Nad'a Jelinkova, de az 1924-ben született cseh nyugdíjas szakmunkás, Adam Capek is akkor érzi jól magát, ha kocsijával hosszabb-rövidebb kirándulásokat tehet a környéken, mivel

Hát akkor legalább láthatok valamit. És aztán idejössz, és itt meg a szar van, itt Vejprtyben. [*Nevet.*] Hát ez van. És így mi itt élünk, és egyik nap követi a másikat. [*Nevet.*] Nemsokára megint tél lesz. Egy újabb tél. Fogjuk a lapátot, készülünk a hólapátolásra, ez van.

Adam Capek elbeszélésében visszatérően használja a „szar” szót, ami a város és a városban élhető élet iránti legteljesebb undorát fejezi ki. Ráadásul, ezt az Érchegységben fekvő várost mintha még a természet is büntetné.¹⁹ Az örök-ké visszatérő, hosszú tél képe azt sejteti, hogy a mindent beborító fehérség sem tudja igazán eltüntetni és elfeledtetni az alatta fekvő szemetet, mocskot – hogy Capek szavával éljünk: szart –, és arra sem képes, hogy szépségével megvigasztalja a város lakóit, akiknek a hólapátolás ismétlődő monotoniját jelenti.

A lengyel határváros, Zgorzelec fiataljainak narratíváiban hasonlóan le-sújtó és elutasító fogalmak, képek és ítéletek jelennek meg, amikor a városról beszélnek, ahonnan el akarnak menni; „rettenetes” város, ahonnan el kell menekülni, ha az ember nem akar idővel roncsként vegetálni. Az 1982-ben született Emilia Jesion, sok más kortársához hasonlóan, valamelyik lengyel nagyvárosba szeretne költözni, hogy azután soha többé ne térjen vissza. Döntését nem csupán a periferikus határtérségekre általában jellemző munkahelyhiánnyal indokolja; érvelésében a hangsúlyt máshová helyezi: Zgorzelecben az emberek közötti viszonyok erkölcsi szempontból olyannyira szétmállottak, hogy az egy igényes fiatal nő, Emilia számára lehetetlenné teszi, hogy normális kapcsolatot alakítson ki egy férfival.

EJ: Szeretnék majd Wrocławban egyetemre menni, és ott is maradni.

I: És nem akarsz Zgorzelecben maradni?

¹⁹ Az 1928-ban született szudétanémet származású Marie Janich, Nad'a édesanyja, lányához hasonlóan felpanaszolja a város leromlását – fiatal lányként ő még megélte fénykorát –, és hozzászól: „Emellett még olyan reménytelen időjárásunk van itt. Hosszú a tél, állandóan esik, a házak tönkremennek bele.”

EJ: Nem. ... Nincs jövőm itt. Nagyon nehéz állást találni. És a fiúk és a lányok közti kommunikáció és kapcsolatok is olyan nehezen megy. Zgorzelec, na jó, hát nem mondom, hogy minden férfi autótolvaj, de vannak itt visszataszító alakok, akik úgy bánnak a nőkkel... nem is tudom, hogy mondjam..., mintha azok kurvák lennének.

Emilia szerint a városban nyüzsögnek az olyan férfiak, akik megélhetésüket bűnözéssel biztosítják, s ebben a világban a nők és férfiak kapcsolatát a nők alávetettségével, megalázásával, szexuális zaklatásával járó, brutális macsó viselkedés hatja át. A fiatalok nem tehetnek mást, mint hogy elmenekülnek Zgorzelecből, ahol az egymással kéz a kézben járó vadkapitalizmus és kriminalitás keserű gyümölcsseiként eltűntek az alapvető emberi értékek és erkölcsi normák, szétestek az emberi kapcsolatok, ahol a hanyatlás, a pusztulás atmoszférája uralkodik (Galasinska et al. 2002).

A két város, Vejprty és Zgorzelec ezekben az elbeszélésekben, mondhatni, tipikus „anti-otthon”-ként (anti-Heimat-ként) jelenik meg; ezek a városok, terrek és közösségek nem kínálják az otthonhoz tartozás és kötődés lehetőségét, a pozitív egyéni és közösségi, lokális identitás megteremtésére és megőrzésére esélyt sem adnak. Az anti-otthon narratívák nyelvi és stilisztikai eszközei a szülőváros iránti erőteljes ellenérzés, idegenkedés, alkalmanként gyűlölet kifejezését szolgálják, ugyanakkor az eltávozás vágya vagy – a fiatalabb nemzedék esetében – szándéka melletti argumentáció magját alkotják.

E narratívákban tükröződik e periferikus határvárosok végletes izolálódása, marginalizálódása, amihez földrajzi, gazdasági, társadalmi és politikai, erkölcsi aspektusok egyaránt tapadnak. Vejprty marginalizálódásának folyamata a második világháborút követő időszakból ered, azóta sújtják a büntetés legváltozatosabb formái: a szudétánémetek kiűzése, a támogatási források elvonása, a társadalom számára másodrendű csoportok, gyanús, megbízhatatlan emberek száműzése a városba, a gyárak bezárása – és mintha a természet is büntetné ezt a valaha virágzó várost. Zgorzelecben, ezzel szemben, az elmúlt tíz év gazdasági és társadalmi változásai hozták magukkal az emberi kapcsolatok torzulását és leépülését, az emberek elszigetelődését, a közösség felbomlását. Az anti-otthon narratívák sajátja, hogy maguk az interjúalanyok is marginalizáltak látják és értelmezik helyzetüket, s narratív stratégiáik azt a célt szolgálják, hogy visszautasítsák a marginalizációt; negatív attribútumokat és érzelmeket kapcsolnak a városhoz, az őket körülvevő térhez, kifejezik az általános erkölcsi értékvesztés fölött érzett undorukat, ezzel egyúttal sikerül a maguk kívülállását is hangsúlyozniuk. A kívülállás legnyilvánvalóbban az otthonból/otthontól való menekülésben mutatkozik meg, ami legyen bár gondosan megtervezett életstratégia vagy a hétvégékre korlátozódó kiruccanás, beszélgetőpartnereink számára az egyetlen legitim és „normális” stratégia, s mint ilyen, a pozitív személyes identitás és integritás feltétele és kifejeződése.

Összegzés

A periferikus, nem egy esetben marginalizált határvidékek összetett hátrányait az ott élők legkézenfekvőbben úgy kezelhetik, hogy elvándorolnak; az elvándorlás a múltban és a vasfüggöny lebontása, a hajdani keleti blokk országokban lezajlott politikai és gazdasági rendszerváltás után is legitim stratégia maradt, noha mértéke és súlya az egyes határtelepülések/vidékek történetének függvényében igencsak eltérő. Tanulmányunkban azonban azt kívántuk feltárni, hogy azok számára, akik nem költöztek vagy menekültek el az adott határtelepülésekről, miként jelenik meg a menni vagy maradni dilemmája, milyen argumentációval igazolják döntésük legitimitását, hogyan vélekednek azokról, akik ilyen vagy olyan okból elhagyták a települést. Nos, úgy találtuk, hogy a menni vagy maradni kérdése mindenekelőtt erkölcsi dilemmaként jelenik meg az elbeszélésekben. A dilemma különös élességgel vetődik fel az idősebb és a középkorú generációhoz tartozóknál, érthetően, hisz ők egyszer már, kényszerből vagy önként, úgy döntöttek, hogy nem költöznek el, s ezt a döntést értelmezniük, igazolniuk kell – ha csak egy interjú által teremtetett helyzetben – a maguk számára is. A fiatalok számára – a tanulmányban idézett kivételektől eltekintve – a menni vagy maradni racionális, a megélhetési, boldogulási lehetőségek függvényében eldöntendő kérdésként fogalmazódik meg.

A menni vagy maradni narratívái bizonyos vonatkozásban igencsak hasonlítanak a migrációs narratívák – mások által elemzett – sajátosságaihoz. A közép- és kelet-európai országok emigránsainak elbeszéléseiben igen gyakran jelenik meg az emigráció miatt érzett büntudat, amit az elemzők azzal indokolnak, hogy ezen országok politikai és nyilvános diskurzusában a szülőföld, a haza elhagyása, az emigráció igen régóta és ma is illegitim cselekvésként vagy éppen bűnként, míg a hazához, szülőföldhöz való hűség erkölcsi kötelességként tematizálódik (Kovács-Meleg 2000). Ennek fényében korántsem meglepő, hogy a bűn és büntetés/bűnhődés motívuma a Nyugatra való menekülésről szóló (volt) keletnémet narratívákat szövi át. Azokban az elbeszélésekben, amelyek a periferikus, határ menti településekről az országok belsejében fekvő centrumok, városok felé igyekvő migrációról szólnak, sajátos logika érvényesül, amelynek alapján azok, akik helyben maradtak, legalábbis implicit morális ítéletet hoznak azokról, akik elmentek. Az ő nézőpontjukból az elköltözés az élet nehézségei elől való megfutamodásként, a felelősségvállalástól való elzárkózásként jelenik meg, vagy éppen a természetes otthonhoz való „természetes”, „normális” kötődés hiányából fakad. Úgy találtuk, hogy az otthon – Heimat – szupernarratívája a hajdani vasfüggöny mindkét oldalán a vidéki térségekben, falvakban élők számára kínálkozik tartalmi, nyelvi és stilisztikai eszközként döntésük és morális ítéleteik legitimitásának igazolására. Az anti-otthon narratívákkal ezzel szemben kizárólag a volt keleti blokk határvárosaiiban találkozhattunk, ami közvetlen összefüggésben áll e települések szélsőségesen marginalizált pozíciójával.

A „menni vagy maradni” dilemmájának erkölcsi problémaként való értelmezése és megjelenítése a különböző határvidékeken élő beszélgetőtársaink számára nem csupán döntésük igazolására szolgál, hanem lehetőséget nyújt arra, hogy saját helyzetüket ne periferikusnak, marginalizáltnak lássák és láttassák, s hogy ezáltal megőrizték pozitív identitásukat és integritásukat.

Irodalom

- Armbruster, H.–Meinhof, U. H. 2002. Working Identities: Key Narratives in a Former Border Region in Germany. In: Meinhof, U. H. (ed.) *Living (with) Borders. Identity Discourses on East-West Borders in Europe*. Ashgate, 15–32.
- Bausinger, H. 1991. A haza fogalma egy nyitott társadalomban. *Regio*, 1: 3–21.
- Dieringer, J.–Müller, M. 2001. A német újraegyesítést kísérő migrációs jelenségek. In: Lukács É.–Király M. (szerk.) *Migráció és Európai Unió*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, 67–79.
- Fulbrook, M. 2001. *A német nemzeti identitás a holokausz után*. Budapest: Helikon
- Galasinska, A.–Rollo, C.–Meinhof, U. H. 2002. Urban Space and the Construction of Identity on the German-Polish Border. In: Meinhof, U. H. (ed.) *Living (with) Borders. Identity Discourses on East-West Borders in Europe*. Hampshire, Burlington: Ashgate, 119–140.
- Greverus, I.-M. 1972. *Der territoriale Mensch*. Frankfurt am Main: Athäneum Verlag
- Hipfl, B.–Bister, A.–Strohmaier, P.–Busch, B. 2002. Shifting Borders: Spatial Constructions of Identity in an Austrian/Slovenian Border Region. In: Meinhof, U. H. (ed.) *Living (with) Borders. Identity Discourses on East-West Borders in Europe*. Hampshire, Burlington: Ashgate, 53–74.
- Hirschmann, A. O. 2001. Kivonulás, tiltakozás és a Német Demokratikus Köztársaság sorsa: egy elmélettörténeti esszé. In: Sik E. (szerk.) *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, 213–234.
- Holly, W. 2002. Traces of German-Czech History in Biographical Interviews at the Border: Constructions of Identities and the Year 1938 in Bärenstein-Vejprty. In: Meinhof, U. H. (ed.) *Living (with) Borders. Identity Discourses on East-West Borders in Europe*. Hampshire, Burlington: Ashgate, 95–118.
- Kovács É.–Melegh A. 2000. Lehetett volna rosszabb is, mehetünk volna Amerikába is – Vándorlástörténetek Erdély, Magyarország és Ausztria háromszögében. In: Sik E.–Tóth J. (szerk.) *Diskurzusok a vándorlásról*. Budapest: MTA PTI, 93–155.
- Meinhof, U. H.–Galasinski, D. 2000. Photography, Memory, and the Construction of Identities on the former East-West German Border. *Discourse Studies*, 2(3): 323–353.
- Meinhof, U. H. (ed.) 2002. *Living (with) Borders. Identity Discourses on East-West Borders in Europe*. Hampshire, Burlington: Ashgate, 15–32.
- Meinhof, U. H. (ed.) 2003. Bordering European Identities. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29: 5.
- Morawska, E. 1985. *For Bred with Butter: Life-Worlds of East Central Europeans in Johnstown, Pennsylvania, 1890–1940*. Cambridge: Cambridge University Press
- Reichert, J. S. 1982. Social Stratification in a Mexican Sending Community: The Effect of Migration to the United States. *Social Problems*, 29: 422–433.

- Schwedt, H. 1984. Abwanderung und Dorfkultur. In: Schwedt, H. (ed.) *Migration und Dorfkultur*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH., 3–69.
- Tilly, Ch. 2001. Áthelyeződött hálózatok. In: Sik E. (szerk.) *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, 89–103.
- Váradí M. 1999. Pinkamindszent (Allerheiligen). Verlustgeschichte einer Grenz-gemeinde. In: Haslinger, P. (hg.) *Grenze im Kopf*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 141–158.
- Wallace, C.-Chmouliar, O.-Sidorenko, E. 2001. Nyugat-Európa keleti határa: mobilitás az ütközőzónában. In: Sik, E. (szerk.) *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium, 171–191.
- Wastl-Walter, D.-Váradí, M. M. 1994. The Divergent Development of Two Villages in the Austro-Hungarian Border Region. *Revista Estitudos Fronterizos, Instituto de Investigaciones Sociales de la UABC*, Numero 34: 167–193.

KOVÁTS ANDRÁS

A magyarországi bevándorláspolitikai problémái

Bevezetés

A rendszerváltás óta eltelt másfél évtizedben Magyarország nemzetközi migrációban játszott szerepe jelentősen megváltozott. A folyamatot egyfelől az elvándorlás dinamikájának átalakulása jellemzi, a végleges külföldre távozás kizárólagosságát felváltja a rugalmasabb és többnyire időszakos, döntően munkaerő-piaci migráció. Másfelől megjelennek a Magyarországra migráló külföldiek csoportjai, s ennek hatására az 1990-es évek végére kialakul a nyugat-európai államokéhoz hasonló jogszabályi és intézményi környezet.

Az 1990-es évek és az ezredforduló utáni időszak bevándorláspolitikai diskurzusai Magyarországon leggyakrabban az alábbi dimenziók mentén fogalmazódtak meg:

- a munkaerő-piaci helyzet és a migrációs folyamatok összefüggései;
- a demográfiai változások és a bevándorlás kapcsolata, kölcsönhatásai;
- a határon túli magyar közösségek bevándorlásban játszott szerepe;
- a bevándorlók társadalmi beilleszkedésének problémái;
- a menekültek befogadásával és védelmével kapcsolatos megfontolások.

A nemzetközi migrációval foglalkozó kutatók és gyakorlati szakemberek lassan egy évtizede szorgalmazták átfogó migrációs politikai koncepció megalkotását és alkalmazását, azonban mostanáig sem a koncepció kialakulásához szükséges szakmai viták nem zajlottak le, sem pedig az alkalmazásért felelős kormányzati, közigazgatási struktúra nem alakult ki. Napjainkban a bevándorlással kapcsolatos közigazgatási feladatok egy sor szaktárca kompetenciájába tartoznak, a szakmai viták, alkalmazott kutatások általában egy-egy igazgatási terület többnyire technikai jellegű problémái körül csoportosulnak. A bevándorlás „csúcsintézménye”, a BM Bevándorlási és Állampolgársági Hivatala a jogszabálytervezetek előkészítésén, valamint az idegenrendészettel, menekültüggyel és állampolgársági ügyintézésel kapcsolatos adminisztratív feladatokon túl alig foglalkozik stratégiai kérdésekkel. Az utolsó ilyen jellegű kezdeményezés 1998-ban történt a Belügyminisztérium részéről, amikor szakértői javaslat kidolgozására adott megbízást az MTA PTI Migrációs Kutatócsoportjának. A javaslat elkészült, azonban a kormányzati szintű szakmai vitára már nem került sor, a dokumentumot végül az MTA

kiadványaiban publikálták a kutatás vezetői (Sik-Tóth 1999. 9–41; Nyíri-Tóth-Fullerton 2001. 253–276).

A jogszabályok és intézmények kialakulására és változásaira az aktuális vándorlási események mellett az elmúlt évek során egyre jelentősebb hatással volt az ország EU-integrációja által megkövetelt jogharmonizáció. Ez utóbbi sajátos jogalkotási és politikai helyzetet eredményezett: mivel az uniós bel- és igazságügyi „Acquis” migrációs és menekültügyi szabályozásának 1999 és 2004 májusa közötti létrejötte¹ egybeesett Magyarország uniós felkészülésével. A hazai jogszabályok és bevándorlási intézmények változtatásainál gyakran hangoztatott érv volt az uniós követelményeknek való megfelelés, amely követelmények ugyanakkor a magyarországi jogszabály-módosítások, intézményi átszervezések időpontjaiban nem voltak egyértelműek. Az egyik legérzékletesebb hasonlat a migrációs jogalkotás mögött húzódó jogalkotói érvelésről Nagy Boldizsár tollából született (2001), aki ahhoz hasonlította a jelenséget, mint amikor a szülők az újszülött csecsemő számára igyekeznek lázasan érettségi öltönyt varratni. Az ebből fakadó anomáliák azután éreztetik is a hatásukat. Elég például a BÁH 2002 januárjától felállított regionális struktúrájának funkcióvesztéseire gondolni, ami a 2004 májusától hatályba lépő menedékjogi és idegenrendészeti törvénymódosítások hatására következik be.

Az átfogó, nagy koncepciók hiányoznak ugyan, de egyre több szakértői elemzés születik a hazai bevándorláspolitikai egyes aspektusait érintő kérdésekről, és a töredezett kép ellenére körvonalazódni látszanak a főbb problémakörök. Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy vázlatosan áttekintse az elmúlt néhány év kutatásai során megfogalmazódott kérdéseket.

A migráció szerepe a hazai munkaerő-piaci folyamatokban

Az elmúlt évek elemzései nagyjából egyetértenek abban, hogy a magyar munkaerőpiacon nem szignifikáns a külföldi munkaerő jelenléte. A munkaerő- és bevándorlásstatisztikai adatok hiányossága és nehéz hozzáférhetősége miatt azonban jobbra csak becsléseink és közvetett adatokból levont következtetéseink lehetnek a külföldi munkaerő tényleges nagyságáról és megoszlásáról.

A Magyarországon tartózkodó külföldiek arányát a különféle számítások alapján általában 1–1,4 százalék közöttire tehetjük (vö. OECD 2002; Hárs 2003; Simonovits 2004). Ez az Európai Unió más tagállamaival összehasonlítva alacsonynak mondható, a közép-európai régió újonnan csatlakozott tagállamaihoz hasonló. Az 1990-es évek elején a mediterrán térség tagállamai és Finnország mutattak hasonló arányokat, azonban az elmúlt évtized dinamikus növekedésének hatására azóta a bevándorlók aránya megduplázódott

¹ Néhány irányelv végleges és hatályos szövegét a május elsejei határidő lejártáig sem sikerült megalkotni.

ezekben az államokban. Nehéz megjósolni, hogy vajon Magyarország és a többi új tagállam is hasonló bevándorlási dinamikát mutat-e majd az elkövetkező évtizedben; az EU-tagállammá válás önmagában még nem tudja ellensúlyozni a munkaerő-piaci kereslet és bérszínvonal jelentette hatásokat, amelyek jelentősen befolyásolják egy adott állam vagy térség bevándorlási dinamikáját.

A Magyarországon élő külföldi népesség demográfiai összetételét vizsgálva megfigyelhetjük, hogy a gazdaságilag aktív korúak felülreprezentáltak (ez egyébként bármely európai állam bevándorolt populációjára elmondható), az aktív korú népesség körülbelül 2 százaléka migráns (vö. Simonovits 2004). Ebből akár azt a következtetést is levonhatnánk, hogy a munkaerő-kínálatban a migránsok lakosságon belüli számarányuknál jobb helyet foglalnak el, ugyanakkor az OECD² foglalkoztatottsági statisztikáit (2002) vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a magyarországi munkaerő 1 százalékát teszik ki csupán a külföldiek. Ez persze leginkább csupán az adatforrások megbízhatatlanságára utal, hiszen az OECD foglalkoztatási adatsorai a munkavállalási engedélyek száma alapján következtetnek a külföldi munkaerő nagyságára, a Magyarországon élő külföldiek egy jelentős csoportjának (bevándoroltak, letelepedettek) ugyanakkor nincs szüksége engedélyre a legális munkavállaláshoz.

A külföldiek munkavállalásával kapcsolatosan nincs kidolgozott foglalkoztatáspolitikai stratégia, a munkavállalási kvótát (az egy évben kiadható munkavállalási engedélyek maximális számát) is csupán a megelőző év bejelentett munkaerőigénye alapján határozzák meg. A ténylegesen kiadott munkavállalási engedélyek száma általában a kvóta 50 százaléka körül mozog. Nincs tehát migrációs nyomás a munkaerőpiacon, ami nem jelenti ugyanakkor azt, hogy egyes ágazatokban vagy régiókban ne jelentkezne a külföldi munkavállalás szabályozásának (visszaszorításának) igénye hangsúlyosabban. Példa erre a Magyar Orvosi Kamara 2002-es állásfoglalása azzal kapcsolatban, hogy a diplomák honosításáról szóló jogszabály-módosítás megszüntette az orvosi diplomák elismerésének magyar nyelvtudáshoz kötését. Az országot elárasztó, az orvosi szolgáltatás minőségét lerontó, a betegek életét veszélyeztető külföldi sarlatánok rémképe jelenik meg például a Szakorvosi Védegylet érvelésében, és noha a Magyarországon praktizáló mintegy 40 000 orvos 6 százaléka bevándorolt, esetükben is érvényes a magyarországi bevándorlókra általában jellemző trend, hogy többségük a szomszédos országok magyar nemzetiségű állampolgáraiból kerül ki vagy olyan, Európán kívüli országok lakóiból, akik Magyarországon szereztek diplomájukat (lásd: *A munkaerő jön vagy megy?* 2002).

Az elmúlt évek politikai retorikájában pozitív és negatív előjellel egyaránt felbukkant néhányszor a bevándorló munkaerő tömeges alkalmazásának

² Organisation for Economic Co-operation and Development (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet)

lehetősége. Különösen a 2002 tavaszi választási kampány és a státusztörvény vitája során tett kijelentések emlékeztetése, egyrészt az akkori miniszterelnök határon túli magyar közösségekből toborzott munkaerő-utánpótlásról tett nyilatkozata, másrészt pedig a szocialista és szabad demokrata ellenzéknek az országot elárasztó és a hazai munkaerőpiacot veszélyeztető román, sőt egy kijelentésben egyenesen cigány bevándorlók millióival kapcsolatos víziói (vö. Kováts–Nyíri–Tóth 2003).

A Magyarországra irányuló munkaerő-piaci migráció másik, gyakran emlegetett, ám empirikus adatok tekintetében még kevésbé dokumentált területe a külföldiek informális gazdaságban való foglalkoztatottsága. Jellemzően az építőipar és a mezőgazdasági idénymunka területén lehet bevándorolt vagy a határokon túlról rendszeresen ingázó munkaerő alkalmazásáról hallani. Noha pontos adataink nincsenek, mindkét szektorban jelentősnek tartják a feketemunkások foglalkoztatását, ami a nagy munkaerő-kínálat, valamint az illegális foglalkoztatás számottevő marginális haszna miatt vélhetően nem változik a közeljövőben, így a bevándorolt munkaerő kizorító hatása nem annyira a legális munkavállalókat érinti, mint inkább az informális (fekete-) gazdaságban teremt versenyhelyzetet a hazai munkaerő számára.

Jelenleg többé-kevésbé konszenzus van abban, hogy a magyar munkaerőpiac nem szorul védelemre a külföldi munkavállalóktól. A személyek szabad áramlására vonatkozó derogáció kölcsönös alkalmazása a korábbi EU-tagállamokkal inkább a politikai nyomásgyakorlást szolgálja, mintsem valós migrációs fenyegetések visszaszorítását célozza. Ugyanakkor az újonnan csatlakozott tagállamokkal szemben sem a szakemberek, sem pedig a döntéshozók nem tartják szükségesnek a korlátozások bevezetését (vö. *Nem szorul védelemre a magyar munkaerőpiac*. 2004). A magyar munkaerőpiac sajátosságaként számon tartott alacsony foglalkoztatás és alacsony munkanélküliség egyidejű jelenléte mellett valószínű, hogy egyes szakmákban külföldi munkaerő bevonásával lehet csak pótolni a munkaerőhiányt, azonban hosszabb távon a nyelvi korlátok, valamint a minimálbér alacsony volta miatt nem kell számítani a külföldi munkaerő tömeges beáramlására.

Az ország EU-csatlakozása ugyanakkor több szempontból is hatással van a munkaerőpiaci migráció alakulására. Az EU külső határává váló országhatárok nehezebben lesznek átjárhatók a külföldi munkavállalók számára. Ez a folyamat már korábban megkezdődött az idegenrendészeti törvény módosításával, valamint a vízummegyezmények bevezetésével. A határok nehezebb átjárhatósága nemcsak a munkavállalási célú, rövid távú vagy ingázó migráció csökkenését eredményezheti, hanem a huzamosabb, Magyarországon tartózkodást vagy végleges letelepülést is kikényszerítheti a környező országokban élők esetében.

Éppen a státusztörvény már említett vitája kapcsán megfogalmazott álláspontok, nyilatkozatok diffúz volta mutatja, hogy mennyire hiányzik a letisztult szakmai és társadalmi párbeszéd a munkaerő-piaci migrációval és általában a bevándorlással kapcsolatos diskurzusból. A munkaerő – amelynek

döntően a Kárpát-medencei magyar közösségek nyújtják az utánpótlási bázisát – migrációja nemcsak a munkaerőpiac vagy a gazdaság termelékenységére szempontjából releváns, hanem a lakosság demográfiai folyamataiban játszott szerepe miatt is figyelemreméltó. A migráns munkaerő jelenléte nem feltétlenül korlátozódik a munkahelyre, társadalmi szerepe pedig az anyagi vagy kulturális javak előállítására. Az élet számos területén megilletetheti őt és családtagjait a társadalmi tagság, a szociális biztonság, az elosztásban és újraelosztásban való részesedés, valamint – korlátozottan ugyan – a politikai döntésekben való részvétel is.

**A migráció kedvezőtlen demográfiai folyamatok ellensúlyozásában
játszott szerepe, az aktív bevándorláspolitikai létjogosultságának
és társadalmi hatásának kérdései**

A KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének műhelyéből kikerülő tanulmányok (Hablicsek–Tóth 2001; Hablicsek–Tóth 2002; Hablicsek 2003) az elmúlt években részletesen vizsgálták a migráció szerepét a demográfiai folyamatok befolyásolásában. A népességfogyás okaként a művi terhesség-megszakítás liberalizálását, az 1956-os egyszeri elvándorlást, a krónikus betegségek okozta többlethalálozást, valamint az 1956 és 1990 között elvándorolt, közel kétszázezer állampolgár hiányának multiplikatív hatását jelölik meg. A demográfiai helyzet előre számításával a lakosság drasztikus, ötven év múlva kb. 8 millió főre való fogyása prognosztizálható. Ezzel párhuzamosan fokozódik az elöregedés, és a kereső-eltartott arány felborulásával az államháztartás alrendszerei – gyakorlatilag a társadalom- és egészségbiztosítás – is finanszírozhatatlanná válnának. A meglehetősen pesszimista scenáriót a jelenlegi családpolitika és támogatási rendszer radikális megreformálásával lehetne csak megváltoztatni (ennek konkrét módozatával a szerzők nem foglalkoznak), a növekvő gyermekvállalási hajlandóság azonban csak hosszú távon érvényesülhet, és a népességfogyásra gyakorolt hatása is elmarad a kívánatostól.

Ezzel szemben a fogyó és elöregedő népesség „visszapótlására” alkalmas megoldásnak látszik a bevándorlás ösztönzése. A demográfiai előrejelzések szerint két lehetséges módja van a bevándorlásban rejlő népesedéspolitikai lehetőségek kiaknázásának: vagy egy egyszeri, az évezred elején megvalósított, körülbelül 1,8 milliós betelepítéssel, vagy a következő ötven évben évi nagyjából negyvenezres pozitív vándorlási mérleggel érhető el, hogy 2050-ben még mindig 10 millió fölött legyen a magyar lakosság (lásd Hablicsek–Tóth 2002). Az 1,8 milliós egyszeri bevándorlás megvalósulására nem látszik reális esély, arányait tekintve a második világháborút követő közép-európai lakosságcserekkal vagy az 1990-es évek izraeli bevándorlásával vethető össze, az ehhez szükséges politikai, gazdasági, ideológiai háttér azonban hiányzik.

A második – ösztönzött és magas szinten tartott bevándorlásra épülő – forgatókönyv megvalósulására látszólag nagyobb az esély. Ugyanakkor – ha figyelembe vesszük, hogy az ország vándorlási egyenlege az 1990-es évek közepe óta stabilan 15–17 ezer fő körül alakul – látható, hogy további, évi 23 ezer bevándorló „idecsábítása” jelentős gazdaság- és társadalompolitikai erőfeszítéseket igényelne.

Az alapp probléma bemutatásán, illetve a lehetséges jövőbeli bevándorlási szcenáriók felvázolásán túl a migráció népesedéspolitikában betöltött szerepével foglalkozó tanulmányok nem térnek ki a fenti forgatókönyvek megvalósításának, társadalompolitikai feltételeinek és következményeinek elemzésére. A lehetséges aktív bevándorláspolitikai legitimitása, társadalmi befogadottsága, a társadalom és helyi közösségek identitására és integrációjára/kohéziójára gyakorolt hatása mind olyan kérdés, amelyekről mostanáig nem folytak kutatások, és szakmai, társadalmi viták sem foglalkoztak vele. Hogy festene a „befogadó Magyarország”? Kiket (milyen közösségeket) fogadnánk be? Kik (milyen közösségek) fogadnának be? Hogyan hangzana a befogadás politikai üzenete, esetleg programja? A problémák alapvetően három kérdés körül csoportosulnak:

Mi legyen, mi lehet a Magyarországra irányuló bevándorlás társadalmi bázisa, honnan verbuválódjanak leendő honfitársaink?

A jelenlegi bevándorlási trendeket vizsgálva, ahogy arról már az előző, munkaerő-piaci migrációval foglalkozó fejezetben is szó esett, a bevándorlók elsősorban a szomszédos államokban élő magyar közösségek tagjaiból kerülnek ki (bővebben lásd a függelék).

Ez jelentősen csökkenti a bevándorlás társadalmi költségeit, hiszen a földrajzi közelség, a nyelvtudás és a kulturális hasonlóság nagy mértékben könnyítik a bevándoroltak letelepedését és beilleszkedését. Kérdés, hogy a mindenkor kormányzat számára nyíltan felvállalható-e olyan bevándorláspolitikai, amely a határon túli magyar közösségek elvándorlását helyezi a középpontba. További probléma, hogy ezek a közösségek demográfiai és egészségügyi mutatóikat tekintve még a hazai népességnél is kedvezőtlenebb helyzetűek, a „lefölözés” stratégiája pedig nemcsak morális szempontból, hanem gyakorlati okokból sem kivitelezhető: a családegyesítési migráció és a hazaadott jövedelmek vagy a munkavállalók cirkuláris migrációja lerontja a hosszú távon remélt demográfiai hatást. A másik lehetőség, hogy a környező országoknál távolabbi régiókból, akár Európán kívülről érkeznek majd nagy számban bevándorlók. Itt egyrészt a letelepedés és beilleszkedés megnövekedett társadalmi költségeivel kell számolni, másrészt pedig az ország „versenyképessé” tétele látszik problematikusnak: az Európai Unió tőlünk nyugatabbra lévő tagállamai sokkal vonzóbb célországok a harmadik országokból érkező bevándorlók számára (vö. Salt 2003. 16–18).

Milyen szinten és milyen dimenziókban kívánatos a Magyarországra bevándoroltak társadalmi integrációja?

A népesedéspolitikai viták során nem esik szó arról, hogy milyen státust szánunk a Magyarországra érkezett migránsoknak. Új állampolgárokra van-e elsősorban szükség, vagy csupán a kieső munkaerő utánpótlására. A bevándorlás ösztönzésének szükségessége két dimenzióban merül föl: egyrészt a lakosság jelenlegi létszámának és korstruktúrájának konzerválása, másrészt pedig az államháztartás és a társadalmi újraelosztás alrendszerének finanszírozhatósága mentén. A lakosság létszáma önmagában nem bír különösebb jelentőséggel, a népességfogyás emocionális hatása ugyanakkor kétségtelenül nem lebecsülendő. Nagyobb probléma a kereső-eltartott arány alakulása, ami természetesen összefügg a népességfogyással, ennek javítására azonban elsősorban nem új állampolgárok vagy a nemzettest „hazatelepülő” régi-új tagjai, hanem munkavállalók, és – ami még fontosabb – adóalanyok szükségesek. Elképzelhető tehát a demográfiai problémák foglalkoztatáspolitikai eszközökkel, egy erősen szegmentált munkaerőpiac kialakításával való enyhítése is. A Kárpát-medencei munkaerő-migrációs várakozások alapján azonban nem számíthatunk nagy tömegű, olcsó munkaerő-beáramlására, a jelenlegi szakma- és bérstruktúra nem kedvez a környező államok potenciális magyarországi munkavállalóinak (vö. Hárs 2003).

Mekkora lehetnek a bevándoroltak beilleszkedését célzó, elősegítő társadalompolitikai programok költségei, egyáltalán, milyen programokra van szükség, és azok milyen forrásból finanszírozhatók?

Mint arról már szó volt, a bevándorlás ilyen arányú növekedése megfelelő társadalompolitikai beavatkozások nélkül elképzelhetetlen. Fontos lenne annak végiggondolása, hogy az egyes scenáriók esetén milyen programokra (nyelvi kurzusok, lakhatási támogatások, kulturális orientáció, munkaerőpiaci képzés stb.) van szükség annak érdekében, hogy a bevándorolt népesség társadalmi – és főleg munkaerő-piaci – integrációja a lehető leghatékonyabban megvalósuljon. Kérdéses, hogy sikerülne-e a társadalmi, politikai támogatottságot megszerezni az ilyen programokhoz, valamint, hogy ezek hiányában képes lesz-e a piac „láthatatlan keze” hatékonyan elvégezni a teendőket. A nyugat-európai és tengerentúli tapasztalatok azt mutatják, hogy kevés optimizmusra lehet okunk e tekintetben (lásd Favell 2001; Suarez-Orozco 2002).

A határainkon túli magyar közösségek bevándorlásban játszott szerepének vizsgálata

Az elmúlt másfél évtized bevándorlóinak döntő többségét a szomszédos országok magyar nemzetiségű állampolgárai alkották. Vélhetően ez a tendencia az uniós csatlakozást követő években is fennmarad, elképzelhető, hogy még erősödik is. A szomszédos országok magyar lakosságával kapcsolatos

politika ugyanakkor jelentős belső ellentmondásokat hordoz. A külpolitika rendszerváltás óta hirdetett „hármaskör prioritása” vagy a „nemzeti érdek” homályos és számos értelmezési lehetőséget kínáló hangoztatása ellentmondásos és helyenként álságos helyzetet eredményezett a határon túli magyarok bevándorlásának, „áttelepülésének” kezelésében (vö. Tóth 2003). Az idegenrendészeti és állampolgársági jogalkotás és joggyakorlat egy sor kedvezményt biztosít ugyan a magyar származású vagy nemzetiségű külföldieknek, a politikai diskurzusban ugyanakkor markánsan megjelenik a szülőföldön „megmaradás” üzenete, az áttelepülés ösztönzésének vagy legalábbis elfogadásának nemzetellenesként való beállítása.

Érdemes lenne vizsgálni, hogy milyen tényleges és lehetséges bevándorláspolitikai koncepciók körvonalazód(hat)nak a határon túli magyarsággal kapcsolatban. Fontos lenne a bevándorlás lehetőségének elfogadása vagy elvetése mögötti érvrendszerek felfejtése és elemzése, az ezekből fakadó hazai politikák határon túli közösségekre gyakorolt hatásának vizsgálata.

Az uniós csatlakozást követően a magyar államhatár jelentős része külső határrá vált. Az ebből fakadó közösségi elvárásoknak való megfelelés jelentősen megnehezíti a határok átjárhatóságát. Ez számos esetben hátrányosan befolyásolhatja a migrációs hálózatok működését, és jelentős gazdasági, kulturális és politikai következményekkel járhat a határ két oldalán élőkre nézve. Magyarország kiváló modellje lehet az EU szárazföldi határaitra jellemző sokféleségnek, hiszen négyféle határtípust tudhat magáénak:

- belső határ régi tagállammal: Ausztria;
- belső határ új tagállammal: Szlovákia, Szlovénia;
- külső határ tagjelölttel: Románia;
- külső határ harmadik állammal: Horvátország, Jugoszlávia, Ukrajna.

Mostanáig jobbára csak ad hoc, improvizatív jellegű megnyilvánulásokkal találkozhattunk a változásokból fakadó problémák kiküszöbölésére. Ezek vagy a vízumszabályok „felpuhításában” (ingyenes vízum, többszöri beutazási engedély kiadásának mérlegelése), vagy a kettős állampolgárság intézményének bevezetésében vélték megtalálni a probléma megoldását. A fő nehézséget az okozza, hogy bármennyire is szempont és elvárás az etnikai alapú diszkrimináció a többletjogok nyújtása területén, a nemzetközi emberi jogi normáknak való megfelelés nem kerülhető ki.³

A jelenleg is megfogalmazott, vélt vagy valós félelmeken túl nincsenek tényleges elemzések a határok átjárhatóságának változásából fakadó hatásokról. Fontos lenne ezek megismerése, mind az országot érintő migráció egésze, mind a regionálisan kapcsolódó helyi társadalmi-gazdasági struktúrák, hálózatok szintjén. Érdekes a kialakuló új helyzetre reagáló helyi adaptációs stratégiák feltérképezése, ezek a tudományos hipotézisek tesztelésén túl

³ Jó példa a jelenségre a státusztörvény megalkotása és módosítása körüli vita, amely során az Európai Bizottság és az Európa Tanács szempontjaival és állásfoglalásaival összhangban született meg a jogszabály jelenleg hatályos változata.

alkalmasak lehetnek politikai-stratégiai döntések háttéranyagainak, hatásvizsgálatainak elkészítéséhez is.

Az uniós csatlakozás és az ebből fakadó határváltozások jelentős hatással lehetnek a lokális és regionális identitások alakulására is. Nem csupán a határok megerősödése okozhat változásokat, hanem azok eltűnése is. A harmadik országok állampolgáraival szemben támasztott beutazási és tartózkodási feltételek változásai az uniós csatlakozás után hatással lesznek a migrációs stratégiákra is. Változik az ingázás, a „pecsételtetés” (turistaként való belépés és itt-tartózkodás) szerepe és jelentősége, átértékelődnek a kapcsolati tőke egyes elemei, attól függően, hogy milyen határ melyik oldalán szükséges őket kamatoztatni.

A külföldiek társadalmi beilleszkedése és a nemzeti és/vagy etnikai kisebbségek fogalmi definiálásának, értelmezésének problémái a bevándorlás tükrében

A hazai kisebbségkutatás erőteljesen az etnikai-nemzeti kisebbségek jogszabályi-politikai meghatározása által adott értelmezési keretben pozicionálja magát. Ez a tudománypolitikai stratégia – noha az alkalmazott kutatások tematizáltsága felől nézve indokoltnak tűnhet⁴ – a bevándorlás hatására átalakuló kisebbségi szerkezet miatt egyre inkább megkérdőjelezhető. Egyfelől markáns kulturális attribútumokkal bíró bevándorolt kisebbségi csoportok (kínaiak, afgánok) jelennek meg, másfelől a jogszabályok által definiált etnikai-nemzeti kisebbségi közösségek töltődnek fel bevándoroltakkal (szerbek, ukránok, örmények). Fontos lenne ezeket a folyamatokat megismerni és nyomon követni, valamint a „nem történelmi” kisebbségek identifikálódásának, auto- és heteropercepciójának alakulását vizsgálni. A jogszabályi definíciótól eltekintve, milyen egyéb attribútummal írható le egy etnikai és/vagy nemzeti kisebbség? Van-e különbség a politikai és a köznapiság értelmezés között? És ha igen, miben áll e különbség? Milyen hatással vannak a kisebbségek a (be)vándorlási folyamatok kialakulására és fennmaradására?

Az elmúlt években az európai migrációs diskurzusban egyre nagyobb teret kap a társadalmi beilleszkedés lehetőségeiről, megvalósulásáról és lehetséges irányairól folytatott vita. A vita döntően a multikulturalizmus versus asszimiláció dilemma mentén polarizálódik. Több olyan államban, ahol magas a bevándorlók száma (pl. Hollandia, Nagy-Britannia), a 90-es évek multikulturalista törekvései megtorpanni látszanak, és a társadalmi dezintegráció veszélyére hivatkozva egyre erőteljesen jelennek meg a nyelvi-kulturális integrációt akár szankciók árán is megvalósítani szándékozó, erősen centralizált programok (vö. Joppke 2003; Favell 2001). Magyarország esetében döntő

⁴ Az etnikai-nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos jogszabályi és intézményi háttér nyújtotta keretek, valamint az elérhető hazai támogatási források jelentősen meghatározzák a kutatási koncepciók alakulását.

fontosságú, hogy a kérdésben érintett szakpolitikák miként pozicionálják magukat. Jelenleg csupán töredezett képünk van a tartósan Magyarországon élő külföldiek beilleszkedésének alakulásáról, a társadalompolitika szintjén pedig nem kezdődött meg a kívánatos állapotról (elérendő célról) való diskurzus. Az egyébként nem ritka, projektszintű kezdeményezések általában folytatás nélkül maradnak, és a migrációnak döntően csupán a menekültügyi területére koncentrálnak. Gyakoriak a szakmai projektek megvalósítása körül bábáskodó nyugati szakértők (legújabbban például a BM Bevándorlási és Állampolgársági Hivatalának programjában konzultálnak hollandok), akik természetesen a saját hazai modelljeik szószólójaként igyekeznek befolyásolni a magyar hatóságokat.

A jelenlegi szakmai diskurzus teljesen figyelmen kívül hagyja az uniós tagállamok hazánkba vándorló polgárainak integrációs szükségleteit. A szakpolitikák jó esetben a májustól hatályos kötelező irányelvek vonatkozó részeinek átvételével és kodifikálásával vannak elfoglalva; stratégiai tervezésre, úgy tűnik, nincs idő.

Fontos lenne érdemben vizsgálni mind az integrációs politika lehetséges irányait és játéktérét, mind pedig a leendő célcsoport helyzetét és szükségleteit. Kiket célozzanak meg az integrációs programok? Milyen mutatók mentén vizsgáljuk az integráció megvalósulását? A társadalom mely szegmensei jelentenek fogadófelületet? Mit gondolunk mi, magyarok az ide érkező/képzülő bevándorlókról? Egyáltalán milyen és mekkora ma Magyarország „integrációs potenciálja” a külföldiek tekintetében?

A menekültpolitika és menekültvédelem helye a bevándorláspolitikában

„Magyarország – tranzitország.” Tizenöt évvel a rendszerváltozás után még mindig ez a leggyakrabban elhangzó állítás, ha politikusok, államigazgatási szakemberek vagy a bevándorlás intézményrendszerében dolgozók jellemzik az ország menekültügyi helyzetét. A migrációs statisztikák adatait elemezve egyértelműen alátámasztható a fenti vélekedés, és valószínű, hogy a jelenséget nagymértékben magyarázza a nyugat-európai államokhoz képest kedvezőtlen gazdasági, munkaerő-piaci, nyelvi környezet. Rendszeresen tapasztalható ugyanakkor, hogy olyan menedékkérők és elismert menekültek is az ország elhagyására kényszerülnek – sokszor többévi itt-tartózkodás után – akik kifejezetten azzal a szándékkal érkeztek, hogy itt találjanak új otthonra (vö. Kováts 2003). Kérdés, hogy mekkora szerepet játszik az ország menekültügyi – és tágabban bevándorlási – intézményrendszere a kialakult helyzetben.

A menekültügyi intézményrendszer és gyakorlat alapjai az 1990-es évek elején alakultak ki, az ország akkoriban tízezrével fogadott Romániából és a volt Jugoszlávia területéről érkező – döntően magyar nemzetiségű – menedékkérőket. Bár Magyarország már 1989-ben ratifikálta a menekültek helyeze-

tét szabályozó 1951. évi ENSZ-egyezményt,⁵ az Alkotmány által is megkövetelt Menedékjogi Törvény csak 1998-ban lépett hatályba.⁶ A köztes időben a menekültügy a szűken vett belügyi igazgatás és a nemzetközi szervezetek (többnyire az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága) által támogatott intézmények hatáskörébe tartozott.

A jelenlegi központosított, rendkívül bürokratikus és döntően rendészeti szemléletű intézményi képviselő helyett jóval szélesebb társadalmi bázison, a szaktárcák, helyi önkormányzatok, civil és piaci szervezetek együttműködésével alakulhatna ki olyan intézményi környezet, amely tényleges védelmet nyújt a rászorulóknak, és hatékonyan segíti társadalmi beilleszkedésüket. Ennek hiányában továbbra is menedékkérők százai és ezrei kényszerülnek elhagyni az országot az átgondolatlan és esetleges jogalkotás és intézményi működés kárvallottjaiként.

A menekültek védelmének háttérbe szorulását jól szimbolizálja az 1951. évi genfi egyezmény területi korlátozásának 1998-as feloldásakor még önálló Menekültügyi és Migrációs Hivatal sorsa: 2000-ben az akkor megalakult Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal igazgatóságaként, majd 2002 januárjától – egy intézményi átszervezést követően – már csak főosztályaként folytatja működését.

A „menekültek társadalmi beilleszkedésének elősegítése állami feladat”, deklarálja a menekültek ellátásáról szóló kormányrendelet lassan hét éve, ennek ellenére még mindig nem született átfogó integrációs politika és erre épülő stratégia, és nem lehet tudni, mit ért a menekültügyi hatóság a társadalmi beilleszkedés fogalmán. A már említett, holland támogatású modellprogram, valamint néhány kétes sikerű kísérleti projekt kivételével nem látszanak kormányzati kezdeményezések a helyzet javítására. A civil szervezetek szerepvállalása is problematikus: állandó fenntarthatósági gondjaik, a szponzorok rövid távú érdekeinek való kiszolgáltatottságuk, valamint gyenge érdekérvényesítő képességük miatt nem jelentenek alternatívát a kormányzati szakpolitika tétovázásaival szemben.

Magyarországon a menedékjogi kérelmezők elenyésző hányada kapja meg a magyar állampolgárokkal közel azonos jogokat biztosító konvenciók menekültstátust. Ennél jóval többen kapnak humanitárius tartózkodási engedélyt, amely az előzőnél lényegesen korlátozottabb jogokat biztosít.⁷ Az integrációs koncepció hiánya, valamint a magyar ellátórendszer felkészületlensége következtében ez utóbbiak többsége évek múltán sem kapja meg a letelepedési engedélyt és az állampolgárságot. A humanitárius tartózkodási engedéllyel

⁵ 1989. évi 15. sz. törvényerejű rendelet a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi július hó 28. napján elfogadott egyezmény, valamint a menekültek helyzetére vonatkozóan az 1967. évi január hó 31. napján létrejött jegyzőkönyv kihirdetéséről.

⁶ 1997. évi CXXXIX. törvény a menedékjogról.

⁷ Helyzetüket a külföldiek beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2001. évi XXXIX. törvény szabályozza.

rendelkező menekültek jogállása az elismerést követő több év után sem változik meg annyira, hogy szociális ügyekben, a gyermektámogatás és a gyermekvédelem terén megegyezzen az állampolgárok jogosultságaival, illetve lehetővé tegye a családegyesítési jog érvényesítését. Ez a státus a jelenlegi jogszabályi háttér miatt egyfajta zsákutca, csak kivételes esetben és hatalmas erőfeszítések árán nyílnak lehetőségek a tartózkodási jogosultság és végső soron a társadalmi beilleszkedés stabilabb alapokra helyezésére. A menekültügyi hatóság nem segíti megfelelő okmány, vízum kiadásával a menekülés miatt szétszakadt családok családtagjainak felkutatását, a családi kapcsolatok igazolását, a családtagok magyarországi beutazását még a genfi konvenció alapján elismert menekültek esetében sem. A menekülteket érintő jogszabályok nincsenek összhangban a hazai gyermekvédelmi jogszabályokkal, illetve a gyerekekre vonatkozó nemzetközi egyezményekkel. Ez ahhoz vezet, hogy a menekült gyerekek olyan veszélyeztetett helyzetben is segítség nélkül maradnak, amikor a magyar állampolgár gyerekek azonnali beavatkozásra számíthatnak.

Nincs koncepció olyan programok kidolgozására, amelyek a befogadó közösségek és a menekültek közötti feszültség enyhítését célozzák. A kormányzati kommunikáció rendre összemossa a menekültügyet az illegális bevándorlással és az embercsempészettel, nem szól a menedékkérők befogadásának humanitárius elemeiről, tovább erősítve ezzel a lakosság menekültekkel szembeni előítéleteit. Jó példája ennek a Bevándorlási Hivatalban 2004. május 7-én adott főigazgatói sajtótájékoztató, és a következő hét újságírói „tényfeltárásának” eredménye. Az alábbi címekkel jelentek meg napilapcikk: „Bevándorlási Hivatal: növekedni fog a menekültek száma”,⁸ „Megint jönnek? Magyarország ismét a menekültek célországává válik”⁹ és „Beindul a menekültroham?”¹⁰ Ez utóbbi cikk, amely a *Blikk* hasábjain látott napvilágot, élénk vitát generált az internetes kiadás fórumában, a hozzászólók elsöprő többsége nyíltan rasszista és idegenellenes kijelentésekkel járult hozzá a társadalmi párbeszédhez.¹¹

Összegzés

Akár elkészült a tanulmány elején már említett érettségi öltöny, akár nem, az ország május elsején formálisan is csatlakozott az európai államok gazdasági és politikai közösségéhez, ami egész sor területen alapvető változásokat fog jelenteni a bevándorláspolitikai alakulásában. A nemzetközi migráció az európai államok életében egyre nagyobb szerepet játszik, és nem valószínű, hogy Magyarországot el fogja kerülni ez a folyamat. Az államhatárok uniós külső

⁸ MTI hír, 2004. 5. 7.

⁹ Magyar Hírlap, 2004. 5. 13.

¹⁰ *Blikk*, 2004. 5. 14.

¹¹ Lásd: <http://www.blikk.hu/cikk.php?cikk=9980>

és belső határokká alakulása, az uniós tagállamok polgárainak szabad mozgását biztosító irányelvek hatályba lépése, az országot elhagyó menedékké-
rők más tagállamból való visszafogadásának kötelező volta, a harmadik or-
szágok polgáira vonatkozó beutazási és tartózkodási feltételek szigorodása
mind-mind ma még csak részben látható hatásokkal lesznek a bevándorlás
alakulására a következő években.

Fontos lenne annak felismerése, hogy az EU közösségi vívmányaihoz való
csatlakozás nem csupán a közösségi jog mechanikus átvételét, a közigazgatá-
si struktúra új igényekhez alakítását, valamint Brüsszel és Strassbourg elvá-
rásainak teljesítését jelenti, hanem bekapcsolódást egy olyan jogi, politikai és
kulturális rendszerbe, ahol a játéktérrel ugyan behatárolják a nemzeti szuvere-
nitás önként vállalt korlátozásai a nemzetközi jogi szabályok és alapelvek
mentén, ugyanakkor számos lehetőség nyílik a nemzeti érdekek artikulálásá-
ra és a hazai társadalmi politikai szükségletek és lehetőségek érvényre jutta-
tására. Hogy Magyarország meg tudja-e tagállami szinten fogalmazni a be-
vándorlás kezelésével és szabályozásával kapcsolatos álláspontját, hogy vilá-
gossá tudja-e tenni, hogy mi a nemzeti érdek ezen a területen, az alapvetően
meghatározza, hogy a kormányzat miként lesz képes befolyásolni az ország
bevándorláspolitikáját a nemzeti szuverenitást egyre jobban korlátozó uniós
jogalkotásnak, valamint a hazai törvényhozásnak és közigazgatási gyakorlat-
nak a szintjén.

Irodalom

- A munkaerő jön vagy megy? 2002. In: *Oltalomkeresők – A Menedék Egyesület hírlevele a nemzetközi migrációról*, VIII. évf., 7–8.
- Favell, Adrian 2001. Integration Policy and Integration Research in Europe: a Review and Critique. In: Aleinikoff, Alexander-Klusmeyer, Douglas (szerk.) *Citizenship Today – Global Perspectives and Practices*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 349–399.
- Hablicsek László 2003. *A nemzetközi vándorlás a demográfiai jövőképben: Hatásvizsgálatok és modellszámítások*. (Tanulmány a Miniszterelnöki Hivatal részére) Budapest
- Hablicsek László–Tóth Pál Péter 2001. A nemzetközi vándorlás szerepe a magyaror-
szági népesség megőrzésében 1999–2050 között. In: Cseh-Szombathy László–Tóth
Pál Péter (szerk.) *Népesedés és népesedéspolitika*. Budapest: Századvég, 395–428.
- Hablicsek, László–Tóth, Pál Péter 2002. *The Role of International Migration in maintain-
ing the Population Size of Hungary between 2000–2050*. Working Papers on
Population, Family and Welfare No. 1. Hungarian Central Statistical Office –
Demographic Research Institute
- Hárs Ágnes 2002. *A személyek (munkaerő) szabad áramlásának hatásai. Tények és dilemmák
a magyar munkaerőpiac vizsgálata alapján*. Budapest: Kopint Datorg
- Hárs Ágnes 2003. A kedvezménytörvény várható hatása a magyar munkaerőpiacra.
In: Örkény Antal (szerk.) *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs vára-
kozások*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet–Nemzetközi Migrációs és Mene-
kültügyi Kutatóközpont, 67–97.

- Joppke, Christian 2003. *The Retreat of Multiculturalism in the Liberal State*. New York: Russell Sage Foundation, Working Paper No. 203.
- Kováts András 2003. *Menekültek Magyarországon a Bevándorlási és állampolgársági Hivatal adatai alapján*. (Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága számára készült tanulmány.) Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- Kováts, András–Nyíri, Pál–Tóth, Judit 2003. Hungary. In: Niessen, Jan–Schibel, Yongmi (eds) *EU and US approaches to the management of immigration – Comparative perspectives*. Brussels: MPG, 249–276.
- Nagy Boldizsár 2001. Utoléri-e a magyar Akhilleusz az unió teknősbékáját? Megfigyelések a menekültügyi jogharmonizáció körében. *Magyar Jog*, 4: 213–220.
- Nem szorul védelemre a magyar munkaerőpiac. 2004. In: Origo, Üzleti Negyed. <http://origo.hu/uzletinegyed/hirek/hazaihirek/20040210nemvarhato.html>
- Nyíri, Pál–Tóth, Judit–Fullerton, Maryellen 2001. *Diasporas and Politics*. Budapest: MTA
- OECD 2002. Demography and Population. International Migration Data. http://www.oecd.org/document/36/0,2340,en_2825_494553_2515108_1_1_1_1,00.html
- Salt, John 2003. Current Trends in International Migration in Europe. *Council of Europe*, CMDG 39.
- Simonovits Borbála 2004. *Munkaerőpiac és migráció. Magyarországra irányuló migrációs folyamatok az EU csatlakozás küszöbén*. (Az integrációs és fejlesztési munkacsoport számára készült tanulmány.) Budapest: TÁRKI
- Sik Endre–Tóth Judit 1999. *Átmenetek*. Budapest: MTA
- Suarez-Orozco, Marcelo M. 2002. Everything You Ever Wanted to Know About Assimilation but Were Afraid to Ask. In: Shweder, Richard A. et al. (ed.) *Engaging Cultural Differences – The Multicultural Challenge in Liberal Democracies*. New York: Russell Sage Foundation, 19–42.
- Tóth Judit 2003. Tíz tétel a migrációs politika ellentmondásosságáról. *Demográfia*, 4: 342–351.

FÜGGELÉK

Migrációs folyamatok a főbb statisztikai adatok tükrében¹²**1. táblázat.** Bevándorlási vagy letelepedési engedéllyel rendelkező külföldiek száma a főbb állampolgársági kategóriák szerint (2003. december 31.)

Állampolgárság	Bevándorlási engedély	Letelepedési engedély
Román	57 847	5 357
Jugoszláv	15 567	462
Ukrán	6 194	979
Kínai	3 379	172
Vietnami	1 365	83
Egyéb	14 056	953
Összesen	98 408	8 006

2. táblázat. Bevándorlási és letelepedési kérelmek számának alakulása (1994–2003)

1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
10 556	5 708	6 217	6 683	10 458	12 592	11 700	10 855	4 633	7 818

3. táblázat. Tartózkodási engedéllyel rendelkezők száma főbb állampolgársági kategóriák szerint (2003. december 31.)

Állampolgárság	2003
Román	16 162
Ukrán	4 120
Jugoszláv	2 090
Német	1 710
Kínai	3 250
Egyéb	15 387
Összesen	42 719

¹² Az adatok forrása a BM BÁH honlapja: <http://www.bmbah.hu/statisztikak.php>

4. táblázat. Tartózkodási engedély iránti kérelmek számának alakulása

1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
17 831	23 453	15 486	20 527	24 586	30 000	30 441	34 234	37 151	39 564

5. táblázat. Magyarországra érkezett menekülők

Év	Regisztrált menekülők száma	Menekültként elismertek száma
1988	13 173	-
1989	17 448	35
1990	18 283	2561
1991	53 359	434
1992	16 204	472
1993	5 366	361
1994	3 375	239
1995	5 912	116
1996	1 259	66
1997	2 109	27
1998	7 118	362
1999	11 499	313
2000	7 801	197
2001	9 554	174
2002	6 412	104
2003	2 401	178
Összesen	181 273	5639

Adattár

VIZI BALÁZS

Bevezető az Európai Konvent kisebbségvédelmi javaslataihoz

Az Európai Unió alkotmányos szerződésének előkészítését a 2001-es laekeni csúcstalálkozójukon határozták el a tagállamok állam- és kormányfői. A cél az volt, hogy az Európai Unió elsődleges jogforrásait, a Római szerződést (1957) és a Maastrichti szerződést (1992) a későbbi, az Amszterdami (1997) és a Nizai (2000) szerződések módosításaival együtt egységes formában igazi „európai alkotmánnyá” alakítsák. Az új, egységes alapszerződés igénye már a Nizai szerződés aláírásakor felmerült, de az alkotmányozási folyamat csak a Laekeni nyilatkozat¹ elfogadásával vette kezdetét, amikor 2001 decemberében az Európai Tanács az Európa jövőjéről tanácskozó konvent életre hívásáról döntött.

A nagy tekintélyű egykori francia elnök, Valéry Giscard D’Estaing elnöklete alatt, 2002 februárjában összeült Konvent célja az volt, hogy a lehető leg szélesebb körben megteremtse az „európai alkotmányról” folyó politikai vita kereteit, elfogadja és az Európai Tanács elé terjessze az alkotmányos szerződés tervezetét. A Konvent összesen 105 tagja közül a tag- és tagjelölt államok kormányai 1-1 küldöttel, a nemzeti parlamentek 2-2 képviselővel, az Európai Parlament 16 képviselővel és az Európai Bizottság 2 taggal vettek részt a munkákban. A Konvent munkájában az akkor még tizenhárom tagjelölt ország is a tagállamokkal megegyező képviselettel vett részt, de korlátozott jogosítványokkal; a legfontosabb megszorítás az volt, hogy a tagjelöltek nem rendelkeztek vétőjoggal, azaz amennyiben a tagállamok között egy kérdésben konszenzus alakult ki, azt nem akadályozhatták meg. Magyar részről a kormányt kezdetben Martonyi János külügyminiszter, majd a kormányváltás után Balázs Péter államtitkár képviselte, a Magyar Országgyűlésből pedig Vastagh Pál és Szájer József voltak a Konvent rendes tagjai.²

¹Laekeni Nyilatkozat, 2001. december 15. http://europa.eu.int/futurum/documents/offtext/doc151201_en.htm

²A rendes tagok mellett ún. helyettes tagok is részt vettek a munkában, a magyar parlament részéről Szent-Iványi István (SZDSZ) és Kelemen András (MDF).

A Konvent mellett, az „Európa jövőjéről szóló vita”³ lehetőséget teremtett arra, hogy az alkotmányozás folyamatába a civil társadalom, a tudományos műhelyek és nem kormányzati szervezetek is beleszólhassanak: kifejthessék véleményüket, megfogalmazzák javaslataikat. Az alkotmányozás célja, egyebek mellett kiterjedt az Unió intézményi és döntéshozatali reformjára, az európai integráció alapértékeinek újbóli meghatározására, a mélyebb politikai integráció feltételeinek megteremtésére.

Az alkotmányos szerződés első tervezetét 2003. június 20-án terjesztette a Konvent elnöksége az Európai Tanács elé. A tagállamok és tagjelölt államok állam- és kormányfőit tömörítő kormányközi konferencia (angol rövidítése alapján IGC) júniusi brüsszeli, majd később 2003. októberi római ülésén sem tudott döntést hozni a szövegtervezetről, amelyet végül az ír elnökség alatt, a 2004. június 18–19-i csúcstalálkozón sikerült a tagállamok vezetőinek végső formába önteniük. A 2004. május 1-i csatlakozás után immár 25 tagállam állam- és kormányfői 2004. október 29-én írták alá az alkotmányos szerződést, ismét Rómában.⁴

Az első kérdés, amely felmerül, hogy jogi értelemben valóban beszélhetünk-e „Európa alkotmányának” megszületéséről. Véleményem szerint aligha. Az aláírásra előkészített végső tervezet hivatalos elnevezése, *Szerződés egy európai alkotmány létrehozásáról* inkább a szorosabb integrációt célzó politikai szándékokat jelzi, és szimbolikus értelemben a tagállamok egységét, közös elkötelezettségét hivatott kifejezni. A közösségi jog és a tagállamok joga tekintetében inkább egy sajátos nemzetközi szerződésről van szó, ugyanis, az államok alkotmányaitól eltérően, az elkészült új uniós szerződés például nem ad valódi, önálló, a tagállamoktól minden tekintetben független törvényhozói hatásköröket egyetlen uniós intézménynek sem. Tény, hogy a ratifikálás után rendelkezései és az uniós szervek szerződésben szabályozott egyes döntései (pl. a versenyjogi szabályozások vagy az Európai Bíróság ítéletei) közvetlenül érvényesülnek majd a tagállamokban. Az is igaz, hogy az alkotmányos szerződés értelmében az Unió jogi személyiséggel rendelkezik, de a tagállamok önálló jogköröket és hatásköröket csak nagyon pontosan meghatározott körben ruháztak át az EU szerveire, és ezek, eltérően a valódi alkotmánytól, nem érintik például az Unió politikai berendezkedését. A szerződés nem tekinthető egy konföderáció vagy föderáció alkotmányának, de messze több egy klasszikus nemzetközi szervezet alapokmányánál.

³ Debate on the Future of Europe. A vita hozzászólásait lásd http://europa.eu.int/futurum/index_en.htm

⁴ A Konvent és az alkotmányozás folyamatáról lásd bővebben Gordos Árpád–Ódor Bálint: *Az Európai Alkotmányos Szerződés megszületése*. Budapest, HVG ORAC, 2004.

A kisebbségek jogai és az alkotmányos szerződés

Bár az alkotmányozó Konvent vitáiban többször felmerült, a 2003 júniusában elfogadott tervezetbe nem került be egyetlen, a kisebbségek jogainak védelmére vonatkozó utalás sem. Figyelemre méltó eredménynek bizonyult ugyanakkor, hogy már a Konvent tervezetében is az EU alapjogi chartája az alkotmányos szerződés jogilag kötelező erejű része lett, így annak két, a kisebbségek védelme szempontjából is értékelhető kitétele jogi megerősítést kapott.⁵ A charta 21. cikke egyebek mellett tiltja a nemzeti kisebbséghez tartozás alapján történő hátrányos megkülönböztetést, a 22. cikk pedig kimondja, hogy „az Unió tiszteletben tartja a kulturális, vallási és nyelvi sokféleséget”.

Ezek a cikkek azonban érthető módon nem elégítették ki a kisebbségi jogok szövegszerű megjelenítésének támogatóit. A tagállamok kormányai közül (beleértve az akkori tagjelölt államokat) már a Konventben is – a magyar parlamenti képviselőkkel együtt – a magyar kormány mutatkozott a kisebbségi jogok legerélyesebb szószólójának. A Konvent elnöksége által benyújtott tervezet első kormányközi vitáján is, egyebek mellett, a kisebbségi jogokra való utalás hiányát a magyar küldöttség bírálta nyíltan. Egy önálló, kisebbségvédelmi cikk beillesztésének ekkor már nem volt igazán realitása, a kérdés sokkal inkább az volt, hogy az Unió alapértékeit meghatározó I-2. cikkében utaljanak-e a kisebbségek jogaira. A magyar miniszterelnök 2003. június 20-án a szaloniki csúcstalálkozón síkra szállt azért, hogy az alkotmányos szerződésben a kisebbségek kollektív jogai is szerepeljenek, amit a csúcstalálkozón – igen meglepő módon – a kisebbségi ügyek iránt amúgy kevés megértést tanúsító francia elnök és a görög kormányfő is szóban támogatott.⁶ A kezdeti egyetértés látszata ellenére viszont hamarosan kiderült, hogy a kollektív kisebbségi jogok több tagállam (pl. Szlovákia) számára is elfogadhatatlanok. A magyar javaslatot a kormányközi konferencia végül csak 2003 októberében tárgyalta érdemben, és az akkori olasz elnökség javaslata alapján a végleges szövegről döntő 2004. június 17–18-i ülésen az ír elnökség már egy kompro-

⁵ Az Alapjogi Charta kisebbségvédelmi vonatkozásairól lásd Schwellnus, G.: *Much ado about nothing? – Minority Protection and the EU Charter of Fundamental Rights*. ConWEB Papers 2001/5. <http://www.qub.ac.uk/schools/SchoolofPoliticsInternationalStudies/Research/PaperSeries/ConWEBPapers/>

Az Európai Unió Alapvető jogok chartájáról általában lásd bővebben Braibant, G.: *La Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne*. Paris, Seuil, 2001. Eeckhout, P., *The EU Charter of Fundamental Rights and the Federal Question*. In: *Common Market Law Review*, Vol. 39, n. 5, October, 2002. Eriksen, E. O.–Fossum, J. E. és Menéndez, A. J. (szerk.) *The Chartering of Europe – The European Charter of Fundamental Rights and its Constitutional Implications*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2003.

⁶ Ruff Orsolya: *Jövőre uniós alkotmány Magyar Nemzet*, 2003. június 21. 1. Füzes Oszkár: *EU-csúcs: alkotmányvita, külpolitika. Népszabadság Online*, 2003. június 21. <http://www.nol.hu/cikk/115214/>

misszumos megoldást terjesztett a kormányközi konferencia elé.⁷ Ez a következőképp módosította az Unió alapértékeiről szóló I-2. cikket: „Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok, ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait tiszteletben tartásának értékein alapul.”

Mivel ez a megfogalmazás az egyértelműen kollektív jogokat sugalló „kisebbségek” helyett a nemzetközi jogi dokumentumokban elterjedt „kisebbségekhez tartozó személyek” fordulatot használja – a nemzetközi jogi fogalomhasználatnak megfelelően –, minden tagállam számára elfogadhatóvá vált és az alkotmányos szerződés aláírásra váró szövegébe is ebben a formában került be.⁸

Javaslatok a Konventben

A kisebbségi jogokra utaló bekezdésnek az előzményeit azonban a Konvent munkájában kell keresni. A Konvent ugyanis jó alkalmat szolgáltatott arra, hogy a képviselők az Unió eddigi alapszerződéseinek hiányosságait is szóvá tegyék. Ezek között volt a nemzeti és nyelvi kisebbségek jogainak kérdése is. Az Európai Unió eddigi alapszerződéseiben egyetlen utalás sem volt, amely kifejezetten elismerte volna a kisebbségek jogainak biztosítását az Unióban.

Ez annak ellenére is így volt, hogy az elmúlt évtizedekben – külső és belső ösztönzésre egyaránt – többször is napirendre került, hogy az EU-nak a kisebbségek védelmében is szerepet kellene vállalnia.⁹

Az Unión belüli kisebbségek védelmének kérdése sokáig csak a kisebbségi nyelvek elismerésének és védelmének igényében jelentkezett, elsősorban az Európai Parlament jogilag nem kötelező ajánlásaiban és határozataiban.¹⁰ A kisebbségi jogok ügyének az EU keleti bővítése adott újabb lökést, mivel az 1993-as koppenhágai kritériumok között, a demokratikus berendezkedés, a joguralom és az emberi jogok védelme mellett az akkori tagállamok a közép- és kelet-európai országokkal szemben a kisebbségek tiszteletét és védelmét is az EU-tagság feltételeként határozták meg.¹¹ Az, hogy 1993 után a kisebbségek védelme is a tagsági kritériumok közé került, anélkül hogy a régebbi tag-

⁷ Brüsszel, 2004. június 16. CIG 81/24 PRESID 23.

⁸ Az Európai Alkotmány tervezetének konszolidált verziója (CIG 86/04) megtalálható magyarul: http://www.kulugyminiszterium.hu/NR/rdonlyres/5A7D0CCF-C4EC-4FAE-A682-062A928F1049/0/CIG_86_04hu.pdf

⁹ Lásd például az ún. Ebner-jelentést, Európai Parlament, 2003. július 14. A5-0271/2003.

¹⁰ Például A regionális nyelvek és kultúrák közösségi Chartájáról és az etnikai kisebbségek jogainak Chartájáról szóló határozat (ún. Arfé-jelentés). Official Journal 1981 No. C 287, 106.; Nyelvi és kulturális kisebbségek érdekében hozott intézkedésekről szóló határozat. Official Journal 1983 No. C 68, 103.; Az Európai Közösség nyelvi és kulturális kisebbségeiről szóló határozat. Official Journal 1994 No. C 61 (29.2.1994), 110–113.

¹¹ Bővebben Vizi Balázs: Az Európai Unió keleti bővítése és a kisebbségek védelme. *Pro Minoritate* 2003/Tavaszi 3–20.

államokkal szemben bármilyen hasonló kötelezettséget támasztottak volna, a későbbiekben komoly érvet szolgáltatott azoknak, akik arra törekedtek, hogy a kisebbségek jogai a közösségi jogban és az EU politikáiban is megjelenjenek. Az ún. „kettős mérce” megszüntetésének igénye az alkotmányos szerződés kidolgozása során a Konventben is többször felmerült, ahogy azt az itt közölt javaslatok érvelései is mutatják. A kisebbségvédelem ügye nemcsak a civil szervezetektől kapott támogatást, de a Konvent tagjai között is voltak, akik fontosnak érezték, hogy a kisebbségek jogainak érdekében szólaljanak fel. A témában például önálló javaslatokat nyújtottak be a Konventhez az állam nélküli nemzetek ügyét is felkaroló Európai Szabad Szövetség képviselői és a Konvent magyar tagjai. Igaz, egyik kisebbségvédelmi indítvány sem kapott a Konventben többségi támogatást, de már önmagában az a tény, hogy ilyen javaslatok is a Konvent napirendjére kerültek, segített abban, hogy az alkotmányos szerződés előkészítésében a kisebbségi kérdés is figyelmet kapjon.

Az alkotmányozás keretében a kisebbségi jogok és érdekek megjelenítésére megfogalmazott javaslatok lényegében három területet érintettek. 1. Az intézményi reform keretében merült fel a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Bizottsága létrehozásának ötlete (Szájer-javaslat), 2. egy másik felszólalás az Unió felépítésének, a régiók szerepének újrafogalmazása mellett érvelt (MacCormick), és 3. a felszólalások mellett az alkotmányos szerződés szövegszerű kiegészítésére is születtek javaslatok (pl. Balázs Péter, Vastagh Pál, Szájer József javaslatai). A Konventen kívül, de több képviselő részéről támogatva, az EU jövőjéről folytatott társadalmi vitában született meg a nyelvi sokszínűség tiszteletben tartása és támogatása terén a kisebbségi nyelvek tényleges védelmének szabályozásáról szóló javaslat, amelyet az európai kisebbségi nyelveket támogató nemzetközi civil szervezet, a Kevésbé Használt Európai Nyelvek Irodája tett le a Konvent asztalára (EBLUL-javaslatok).

Meg kell azonban jegyezni, hogy regionális sokszínűség támogatására vagy a többszintű európai kormányzat megerősítésére vonatkozó javaslatok a közösségi politikák és a közösségi jog általános értelmezése szerint csak nagyon közvetetten érinthetnek egyes kisebbségi csoportokat. Nyilvánvaló, hogy a régiók EU-n belüli támogatása nem a kisebbségek védelmét célozza. Az Unió regionális szintjeinek megerősítése azoknak az ún. „állam nélküli nemzeteknek” fontos igazán, amelyek az adott tagállamban – az EU támogatási, regionális politikái szempontjából – saját regionális önkormányzattal rendelkeznek, és így régiójuk megerősödése nemzeti közösségük erősödésével is járhat. Ezek azonban ritka kivételek, ilyen például Katalónia, Skócia, Wales vagy Flandria esete.

A politikai felszólalások intézményi kezdeményezései között talán a legfontosabb javaslat Szájer József nevéhez fűződik, aki egy Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Tanácsadó Bizottság (NEKB) létrehozását indítványozta a Konventben.¹² A NEKB például, hasonlóan a már létező Régiók Bizottságához,

¹² CONV 580/03.

konzultációs jogkörökkel rendelkezett volna minden olyan kérdésben, amely az európai integrációban a kisebbségek életét érintheti: így az oktatáson és kultúrán kívül egyebek mellett a foglalkoztatáspolitikai, a közlekedési hálózatok stb. terén. Annak ellenére, hogy a javaslat benyújtója már a kezdetektől azzal számolt, hogy ennek az intézménynek a létrehozása nem számíthat komoly támogatásra a Konventben,¹³ ez a várható elutasítás – ahogy az az alábbi tervezetből is kitűnik – nem magának a létrehozni kívánt testületnek szólt (hiszen az csak egy tanácskozó testület lett volna, lényegi hatáskörök nélkül), hanem az Európai Unió tagállamainak a kisebbségek intézményes képviselőit megteremtésétől való ódzkodását bizonyította. A létrehozni kívánt bizottságban, amely csak tanácskozó jogkörrel rendelkezett volna – az államok számára további „biztosítékként” – a kisebbségek képviselői mellett a tagállamok képviselői is helyet kaptak volna.

A regionális kisebbségek érdekképviselőinek megerősítését célozta a Konventben a Skót Nemzeti Párt képviselőjének, Neil MacCormicknak felszólalása. Ő az EU-n belül a régiók szerepének újragondolására tett javaslatot, hangsúlyozva, hogy az integráció egyik alapelvét, a szubszidiaritás elvét a tagállamokon belül is ki kell terjeszteni, elsősorban az olyan régiókban, amelyek önálló önkormányzattal rendelkeznek. Külön érdekessége a felszólalásnak, hogy az államokon belüli területek önrendelkezéshez való jogának, az elszakadáshoz való jognak Unión belüli elismerését is felvetette. Ez jelzi, hogy az egyre szorosabb integrációban az állami szuverenitás gondolata is más perspektívába kerül, az EU tagállamai számos hatáskörüket átruházták már az Unióra, következésképp az EU-n belüli állami önállóság a klasszikus állami önállóságnál szűkebb lehetőségeket ad. Ugyanakkor a megosztott szuverenitás és a többszintű demokrácia elveinek megfelelően az EU új lehetőségeket is kínálhat az államokon belüli régiók, különösen a nemzetiségi lakosságában is elkülönült régiók (pl. Katalónia, Skócia, Wales stb.) politikai fejlődése számára.¹⁴

Ezenkívül érdemes megemlíteni, hogy Szájer József, Balázs Péter tagok és Eckstein-Kovács Péter, Neil MacCormick és Szent-Iványi István helyettes Konvent-tagok közös nyilatkozatot juttattak el a Konvent főtárgyalóhoz az „EU alkotmányos struktúrája és a kisebbségek tisztelete” címmel.¹⁵ A nyilatkozat felhívja a Konvent figyelmét arra, hogy az 1993-as koppenhágai felvételi kritériumok közül – az 1997-es amszterdami szerződés módosításaival – egyedül a kisebbségek védelme nem került be a közösségi alapszerződések szövegébe. Ezért a nyilatkozat aláírói felszólították a Konventet, hogy az

¹³ Szájer egy Budapesten, az MTA Társadalomtudományi Központjában 2003 nyarán tartott előadásában azt is hangsúlyozta, ő igazából tesztnek szánta a javaslatát, hogy felmérje, javaslata milyen mértékben ütközik elutasításba, és hogy legalább a kisebbségek uniós képviselőit gondolatához kísérelje meg hozzászoktatni a Konvent-tagokat.

¹⁴ Vö. Micheal Keating: *Plurinational Democracy. Stateless Nations in a Post-Sovereignty Era*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

¹⁵ 2003. március 25. CONV 639/83 CONTRIB 286.

alkotmányos szerződésben ne csak a hátrányos megkülönböztetés tilalmát erősítsék meg, hanem kifejezetten utaljanak a kisebbségek jogainak védelmére, a regionális, kulturális és nyelvi sokszínűség tiszteletben tartására is. A Konvent végül is ezeket a javaslatokat sem tárgyalta.

Szövegszerű módosító javaslatok

Az említett, inkább politikai felszólalásokon kívül, elsősorban a magyar képviselők részéről szövegszerű módosító javaslatok is a Konvent elé kerültek. A Konvent elnöksége által benyújtott szövegtervezetet a Konvent tagjai megvitatták, és számtalan módosító javaslatot nyújtottak be, amelyek közül a kisebbségek védelmének kérdése leginkább három cikk kiegészítése kapcsán merült fel. A magyar képviselők ebben a tekintetben az Unió alapértékeiről szóló I-2. cikk, az Unió céljairól szóló I-3. cikk és az alapvető emberi jogok védelméről szóló I-7. cikk kiegészítését javasolták.

A magyar kormány képviselője, Balázs Péter, két alkalommal javasolt módosításokat az I-2. cikkel kapcsolatban. Először azt indítványozta, hogy az emberi jogok tiszteletét egészítsék ki a nemzeti kisebbségek jogainak tiszteletével.¹⁶ Második módosítása, amelyet a Konvent más tagjaival közösen nyújtott be, az „emberi jogok tiszteletben tartása” helyett az „emberi jogok, valamint a kisebbségek emberi jogainak tiszteletben tartása és védelme” kifejezést indítványozta.¹⁷ Az érvelés mindkét javaslatnál arra épült, hogy meg kell szüntetni a kettős standardot, és a koppenhágai kritériumok hiányzó részét a közösségi jogban is pótolni kell. Ugyancsak az I-2. cikk módosítását javasolta Jens-Peter Bonde képviselő, aki a „nemzeti és etnikai kisebbségek tisztelete” kiegészítést indítványozta.¹⁸ Más képviselők a kisebbségek megnevezése nélkül egy második bekezdés beillesztését indítványozták, amely kimondta volna, hogy „az Unió tiszteletben tartja nemzeti és regionális identitásait”, a képviselők magyarázata szerint ezzel a szerződés is elismerte volna, hogy az egyes tagállamokban is több nemzeti vagy regionális identitás él egymás mellett.¹⁹

¹⁶ Ehhez hasonló szövegezést javasolt még Kiljunen és Vanhanen közös módosító javaslata. <http://european-convention.eu.int/Docs/Treaty/pdf/2/Art%20I%20Kiljunen-Vanhanen.pdf>
Lásd még Eckstein-Kovács Péter indítványát http://european-convention.eu.int/Docs/Treaty/pdf/2/Art2Eckstein_Kovacs.pdf

¹⁷ Balázs Péter, Szájer József, Vastagh Pál, Hannes Farnleitner, Alain Lamassoure, Jens-Peter Bonde, Kimo Kiljunen, Evaripidis S. Styliandis, Gottfried Péter, Szent-Iványi István, António Nazaré Pereira, Jürgen Meyer közösen benyújtott módosító indítványa. http://european-convention.eu.int/docs/treaty/pdf/2/2_Art%20I%20Balázs%20EN.pdf

¹⁸ http://european-convention.eu.int/Docs/Treaty/pdf/2/2_Art%20I%20Bonde%20EN.pdf

¹⁹ Andrew Duff, Dimitrij Rupel, Paul Helminger, Szent-Iványi István és Lamberto Dini közös módosító javaslata. <http://european-convention.eu.int/Docs/Treaty/pdf/2/Art%20I%20Duff.pdf> Érdekes párba állítható ezzel Ján Figel beadványa, aki a Szlovák Nemzeti Tanács 2002.

Vastagh Pál és Szájer József is hasonló javaslatokat fogalmaztak meg.²⁰ Vastagh Pál az I-3. cikk 3. bekezdésének kiegészítésére önálló javaslatot tett, úgy, hogy az a kulturális sokszínűség mellett a „kisebbségek” tiszteletben tartását is magában foglalja.²¹ Ez elmaradt, de az aláírásra kerülő változatban ennél a cikknél a nyelvi sokszínűség tisztelete is szerepel: „Az Unió tiszteletben tartja saját kulturális és nyelvi sokszínűségét, és biztosítja Európa kulturális örökségének megőrzését és tovább gyarapítását.”²²

Ezenfelül Szájer József azt is javasolta, hogy az Unió csatlakozzon az Európa Tanács kisebbségvédelmi keretegyezményéhez, és ezt az Alkotmányos Szerződés szövegében is jelezzék; az alkotmány I-7. cikkére az alábbi módosítást nyújtotta be:

„(1) Az Unió elismeri az Alkotmány II. részét képező Alapjogi Chartában foglalt jogokat, szabadságokat és elveket.

(2) Az Unió célul tűzi ki, hogy csatlakozik az Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményhez és a *Kisebbségi jogok Keretegyezményéhez* (sic!). Az Egyezményhez és a *Keretegyezményhez* csatlakozás nem érinti az Uniónak az Alkotmányban meghatározott hatásköreit.”²³

Ugyanennél a cikkelynél, a Konvent helyettes tagjaként Eckstein-Kovács Péter javasolta, hogy az Unió csatlakozzon a Regionális és kisebbségi nyelvek európai chartájához.²⁴

A tagjelölt országok, így Magyarország képviselőinek részvétele a Konventben jogilag gyenge lábakon állt, hiszen a konszenzuális döntéseknél a tagjelölt államok nem vétőzhettek, ami sokak szerint sértette az államok egyenjogúságának elvét. A Konventben a kisebbségvédelem megemlítésére vonatkozó javaslatokat nem is sikerült elfogadtatni. De ezek a javaslatok mindenképp jó politikai alapot szolgáltattak a magyar kormány későbbi fellépéséhez a kormányközi konferencián és a végleges szövegváltozat elfogadásakor.

január 30-án a tagállamok szuverenitásáról hozott határozatára hivatkozva egy új, második bekezdésben annak kimondását javasolta, hogy „az Unió tiszteletben tartja a tagállamok kulturális és erkölcsi szuverenitását”. <http://european-convention.eu.int/Docs/Treaty/pdf/2/Art%202a%20Figel.pdf>

²⁰ CONV 574/03.

²¹ <http://european-convention.eu.int/docs/treaty/pdf/3/Art3Vastagh.pdf>

²² Danuta Hübner azt is javasolta, az Unió ne csak tiszteletben tartsa, de támogassa is a nyelvi, kulturális sokszínűséget. http://european-convention.eu.int/Docs/Treaty/pdf/3/3_Art%20I%203%20Hubner%20EN.pdf

²³ A Konvent előtt fekvő tervezetben még 5. cikk 2. bekezdés. <http://european-convention.eu.int/docs/treaty/pdf/5/Art%205%20Szájer.pdf> Az egyezmény pontos címe: Az Európa Tanács nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezménye (1995). E.T.S. 157. Magyarországon kihirdette az 1999. évi XXXIV. tv.

²⁴ <http://european-convention.eu.int/Docs/Treaty/pdf/5/Art5Eckstein-Kovacs.pdf>

Az EBLUL javaslatai

Az alkotmányozási folyamathoz kapcsolódva, de a Konventen kívül születtek meg a nem kormányzati szervezetek kisebbségvédelmi javaslatai. Ezek közül kiemelkednek a Kevésbé Használt Nyelvek Európai Irodájának (European Bureau of Lesser Used Languages – EBLUL) itt közölt indítványai. Az Európai Parlamentben már az 1980-as évek legelejétől felmerült a kisebbségi nyelvek elismerésének és támogatásának ügye. Az EBLUL-t is épp azért alapították meg 1982-ben, hogy legyen az EU-n belül egy olyan intézmény, amelyik felvállalja a kisebbségi nyelvek ügyét. Az EBLUL minden tagállamban nemzeti irodákat tart fent, rendszeresen jelentéseket készít a kisebbségi nyelvek helyzetéről az Unióban, együttműködik az Európai Parlament kisebbségi ügyekben lobbizó képviselőivel.²⁵

Az eddigi tapasztalatok és az Európai Parlament munkája alapján, az EU-n belüli kisebbségi ügyekben valójában a kisebbségi nyelvek támogatásának kérdése tűnik a legelfogadhatóbb közös nevezőnek az Unió tagállamai között.²⁶ Az eddig elfogadott EP-határozatok irányvonala, valamint az a tény, hogy eddig egyedül a kisebbségi nyelvek oktatására, támogatására sikerült az Unió költségvetéséből forrásokat szerezni, jól érzékelteti, hogy a kulturális sokszínűség védelme a kisebbségi nyelvek védelmét is magában foglalhatja. Ezt tükrözi az EBLUL tevékenysége, valamint az alkotmányozás során elkészített javaslatai is. Először 2002 februárjában fogadott el az EBLUL közgyűlése egy három pontból álló csomagtervet, majd 2002 júniusában tették közzé az ún. Ljouwertti nyilatkozatot.

Az EBLUL által készített javaslatok azt szorgalmazták, hogy ez a lehetséges „tágabb” értelmezése az Unión belüli kulturális sokszínűségnek az új EU-szerződésben is elismerést nyerjen. Ehhez három pontban indítványozták az alkotmányos szerződés módosítását: először is a hátrányos megkülönböztetés tilalmát a nyelvi hovatartozáson alapuló diszkriminációra is javasolták kiterjeszteni; a másik lényeges pont az Unió közös kulturális politikájának megerősítése volt, a harmadik pedig a nyelvi sokszínűség védelmének szövegszerű megjelenítése a szerződésben. A Konvent több tagja is támogatta az EBLUL indítványait, ez azonban nem volt elégséges ahhoz, hogy azok az alkotmány szövegében is megjelenjenek.

Az elfogadott alkotmányos szerződés ugyan ezekhez a javaslatokhoz képest nagyon szerény eredményt mutat a kisebbségek jogainak elismerésében, de maga a tény, hogy az elsődleges közösségi joganyagba egyáltalán bekerült egy kisebbségi jogokra való utalás, lényeges előrelépést jelent.

²⁵ *A pajzs és a kard* – interjú Neil McCormick-kal. In: *Pro Minoritate* 2003/1.

²⁶ Vö.: Vizi Balázs: Az Európai Unió és a kisebbségi nyelvek. In: Nádor, O.-Szarka, L. (szerk.) *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Közép-Kelet-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003. 37–56.

Kisebbségvédelmi javaslatok az Európai Konventben¹

A Kevésbé Használt Nyelvek Európai Irodája (EBLUL)

Csomagterv a nyelvi sokszínűségért²
Bilbao, 2002. február 23.

Az Unió legalább 40 millió állampolgára rendszeresen használ regionális vagy kisebbségi nyelvet. Ők alkotják a több mint 60 európai „kevésbé használt” nyelv közösségét. Ezen, néhány esetben már a kihalás veszélyétől is fenyegetett nyelvek tiszteletben tartása, védelme és támogatása hozzájárul Európa kulturális gazdagságának és hagyományainak fejlődéséhez.

Annak érdekében, hogy előkészítse a terepet a következő Kormányközi Konferenciára, az Európai Unió jövőjéről tanácskozó Konvent feladatul kapta, hogy tekintse át az Unió jövőbeni fejlődése kapcsán felmerülő kulcskérdéseket, és hogy lehetőség szerint hozzon létre egy alkotmányos EU-dokumentumot.

A Konvent nyitott a civil társadalom részéről érkező javaslatokra. Ebben a kiadványban a Kevésbé Használt Nyelvek Európai Irodája (EBLUL) egy nyelvi sokszínűsége vonatkozó csomagterv-javaslatot terjeszt elő. A csomagterv további hozzájárulásokra is nyitott marad.

A javaslatok fő célja, hogy választ adjanak arra a kérdésre, hogyan tölthető meg tartalommal a 2000. december 7-i az Európai Unió Alapvető jogok chartájának 22. cikkelye, amely így szól: „Az Európai Uniónak tiszteletben kell tartania a kulturális, vallási és nyelvi sokféleséget.”

A „nyelvi sokféleség” és „tiszteletben tartás” értelmezése

A nyelvi sokszínűség koncepciója az európai identitás alapvető és dinamikus elemén, Európa kulturális és nyelvi örökségén alapul. A nyelvi sokszínűség

¹ A dokumentumokat Demény Gyöngyvér fordította és Vizi Balázs szerkesztette.

² A csomagtervet a baszk kormányzat által rendezett szemináriumon az Egyesült Nemzetek, az Európa Tanács, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet hosszú távú kisebbségpolitikai tapasztalatokkal rendelkező magas szintű szakértői csoportja dolgozta ki, a baszk kormányzat és az Európai Bizottság támogatásával. – Az angol „diversity” kifejezést az EU hivatalos magyar nyelvű dokumentumaiban általában a „sokféleség” szóval szokták fordítani. Az itt közölt dokumentumokban, amennyiben nem hivatalos fordítást idézünk, az általunk kifejezőbbnek tartott „sokszínűség”-et használtuk. (A szerk.)

hozzájárul a kulturális gazdagsághoz, a társadalmi fejlődéshez és a gazdasági jóléthez. Az Európai Közösséget létrehozó szerződés 151. cikke szerint a nyelvi sokszínűség része a kulturális sokszínűség tágabb fogalmának. A nyelvi sokszínűség fogalma nem tesz különbséget a hivatalos vagy állami nyelvek és a regionális vagy kisebbségi nyelvek között.

A korábban említett szerződés 13. cikkének értelmében a *tiszteletben tartás* fogalma magában foglalja a hátrányos megkülönböztetés tilalmát. Ez, az oktatásra, szakképzésre és ifjúságra vonatkozó 149. cikk szerint oktatási erőforrásnak, a kultúrára vonatkozó 151. cikk szerint pedig pozitív intézkedésnek tekinthető.

A nyelvi sokszínűség tiszteletben tartása magában foglalja annak elismerését is, hogy minden európai nyelv egyenlő, függetlenül attól, hogy széles körben vagy kevésbé használatos. Az EU Miniszterek Tanácsa 2001. november 29-i határozatában kijelentette, hogy „kulturális szempontból valamennyi európai nyelv egyenlő értékű és méltóságú, és az európai kultúra és civilizáció szerves részét alkotja”. A „tiszteletben tartás” a választás lehetőségének és szabadságának, valamint a bármely nyelven szólás szabadságának biztosítását vonja maga után, továbbá hozzájárul a kultúrák közötti megértéshez és a béke kultúrájához.³

Fontos felidézni az Európai Unió Alapvető jogok chartájának 53. cikkelyét, amely kimondja: „E charta egyetlen rendelkezését sem lehet úgy értelmezni, mint amely szűkíti vagy hátrányosan érinti azokat az emberi jogokat és alapvető szabadságjogokat, amelyeket – saját alkalmazási területükön – az Unió joga, a nemzetközi jog, a tagállamok alkotmányai, illetve az Unió vagy a tagállamok mindegyikének részességével kötött nemzetközi szerződések, köztük az Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezmény elismernek.”⁴

³ A szólás szabadsága és a kulturális identitás tiszteletben tartása a nemzetközi jog szerint magában foglalja a nyelvi jogok védelmét, ilyenek például Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya (Egyesült Nemzetek, 1966), 27. cikk; Egyezmény a gyermek jogairól (Egyesült Nemzetek, 1989), 29. és 30. cikkek; Az oktatásban alkalmazott hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelemről szóló egyezmény (Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete, 1960) 5. cikk; Az EBEÉ emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai találkozójának dokumentuma (1990), 32., 33., 34., 35. és 40. szakaszok; a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény (Európa Tanács, 1995), 5., 6., 9., 10., 11., 12., 14. és 17. cikkek.

⁴ Az Európai Unió közös piacának egységesítésére tett intézkedések és a regionális vagy kisebbségi nyelvek védelmének elve között fennáll a konfliktus kockázata. Olyan intézkedésre van szükség, amely tekintettel a nyelvi és kulturális sokszínűsége, egyensúlyba hozza a harmonizációt és integrációt. A javasolt intézkedés az EU-t elkötelezné a nyelvi sokszínűség iránti tisztelet általános elve mellett, kiegészítve más eszközökkel kifejlesztett részletesebb megközelítésekkel.

A „nyelvi sokszínűség” belefoglalása az új EU Szerződésbe

Annak érdekében, hogy a 22. cikkely – „az EU-nak tiszteletben kell tartania ... a nyelvi sokféleséget” – teljes értelmet nyerjen, a Kevésbé Használt Nyelvek Európai Irodája a következő módosításokat javasolja az Európai Közösséget létrehozó szerződésben:

1. Az Európai Unió Alapvető jogok chartájának 22. cikkelyére alapozva be kell vezetni egy *külön cikkelyt a nyelvi sokszínűségről*;
2. A hátrányos megkülönböztetés tilalmáról szóló 13. EK-cikkbe kifejezetten bele kell foglalni a „nyelvi” alapon [történő hátrányos megkülönböztetés tilalmát – szerk.] kifejezést;
3. A kulturális politikákra vonatkozó 151. EK-cikkben meg kell változtatni a Miniszterek Tanácsának *egyhangú* szavazását *minősített többségi* szavazásra.

A nyelvi sokszínűségről szóló külön cikkely

A nyelvi sokszínűségnek az Európai Unión belüli tiszteletben tartása és előmozdítása érdekében és a szabadság, biztonság és igazságosság területein, a Kevésbé Használt Nyelvek Európai Irodája a következő cikket javasolja az új EK Szerződésbe:

1. A Közösségnek, saját hatáskörében, tiszteletben kell tartania és támogatnia kell a nyelvi sokszínűséget Európában, beleértve a regionális vagy kisebbségi nyelveket mint ezen sokszínűség kifejeződéseit, azáltal hogy bátorítja a tagállamok közötti együttműködést és más megfelelő eszközöket használ ezen cél előmozdítása érdekében.
2. A közösségi cselekvésnek sajátosan magába kell foglalnia:
 - a tapasztalat és „jó gyakorlat” cseréjének támogatását;
 - az államok, regionális és helyi hatóságok közötti együttműködés és közös projektek előmozdítását;
 - ahol ez lehetséges, a határokon átvéő együttműködés támogatását;
 - a civil társadalom szervezetei közötti együttműködés támogatását.
3. A Közösségnek és a tagállamoknak együtt kell működniük a nyelvi sokszínűség támogatása terén a hatáskörrel rendelkező nemzetközi szervezetekkel, különösképpen az Európa Tanáccsal.
4. Az EU-nak törekednie kell, hogy biztosítsa, nem fogad el és nem alkalmaz olyan EU-politikákat vagy intézkedéseket, amelyek káros hatással lehetnek Európa nyelvi sokszínűségére.
5. Annak érdekében, hogy hozzájáruljon az ebben a cikkben felsorolt célok eléréséhez, a Tanács:
 - a 251. cikkben említett eljárással összhangban cselekedve, a Gazdasági és Szociális Bizottsággal és a Régiók Bizottságával való konzultáció után ösztönző intézkedéseket fogad el (kivéve a tagállamok jogszabályainak és szabályozásainak bármilyen összehangolását);
 - a Bizottság javaslatára minősített többségi döntéssel ajánlásokat fogad el.

I n d o k l á s

A nyelvi sokszínűségről szóló új cikk elsődleges jogként és politikaként értelmezhető, mely védi és előmozdítja a tagállamok hivatalos, állami és regionális vagy kisebbségi nyelveit. Ez a definíciós feladat a legfontosabb, mivel az Európai Unió a bővítés folyamata során szembesülni fog olyan elvárásokkal, hogy a csatlakozni kívánó országokban foglalkozzon a nyelvi jogok védelmének kérdésével.

Az Európai Unió hatásköri illetékessége körében már jelenleg is foglalkozik a nyelvi sokszínűséget érintő kérdésekkel.⁵ Az európai integráció a jövőben további politikák támogatását igényli ezen a területen, különösen, ami a többnyelvű oktatást, valamint a kulturális sokszínűségnek a médián és művészeteken keresztül történő előmozdítását illeti. Ebből a szempontból az együttműködés és a közös projektek egyre fontosabbakká válnak, mivel az európai integráció folyamatának regionális, állami, valamint nemzetközi szinteken szükségszerűen létezik egy kulturális dimenziója.

A diszkrimináció tilalmára vonatkozó 13. cikk módosítása

Az Európai Közösséget létrehozó szerződés 13. cikke kijelenti: „E szerződés egyéb rendelkezéseinek sérelme nélkül és a szerződés által a Közösségre átruházott hatáskörök keretén belül a Tanács a Bizottság javaslata alapján és az Európai Parlamenttel folytatott konzultációt követően egyhangúlag megfelelő intézkedéseket tehet a nemek, a faji vagy etnikai származáson, valláson vagy meggyőződésen, fogyatékonyságon, koron vagy szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetés leküzdésére...”

A Kevésbé Használt Nyelvek Európai Irodája indítványozza a „nyelv” szó beiktatását az „etnikai származás” után, más, valamennyi EU tagállam által elfogadott nemzetközi standardokkal (egyebek mellett az ENSZ Alapokmány, az Emberi jogok egyetemes nyilatkozata, Nemzetközi emberi jogi egyezségokmányok, az Emberi jogok európai Egyezménye)⁶ való nagyobb összhang elérése érdekében.

⁵ Döntési javaslat az Európai Parlament és Tanács számára a „Nyelvek Európai Évéről 2001”, COM (1999) 485 final.

⁶ A hátrányos megkülönböztetés tilalmának elve alapvető emberi jogi elv, mely mind az írott jog, mind a szokásjog által kötelezőként elfogadott az Európai Unió tagállamaiban, például Emberi jogok egyetemes nyilatkozata (Egyesült Nemzetek, 1948), 2. cikk; Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya (Egyesült Nemzetek, 1966), 2. cikk; Emberi jogok és alapvető szabadságjogok európai egyezménye (Európa Tanács 1950), 14. cikk; Helsinki záróokmány (EBEÉ 1975) VII. alapelv; Az EBEÉ Emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai találkozójának dokumentuma (1990), 5.9. és 30–40. szakaszok; Párizsi charta az új Európáért (EBEÉ 1990), 6. szakasz az „Emberi jogok, demokrácia és jogállamiság” címszó alatt; A budapesti értekezlet nyilatkozata (EBEÉ 1994), 7. szakasz.

Bár az etnikai származás általánosságban magában foglalja a nyelvet, egyes egyének és közösségek csupán nyelvi alapon határozzák meg önmagukat. Ilyen esetben a sajátos nyelvi védelem hiánya közvetve hátrányos megkülönböztetéshez vezethet. Az Európai Unió Alapvető jogok chartájának 22. cikkelye azonban utal legalább a nyelvi alapon történő hátrányos megkülönböztetés tilalmára.

Anna Diamantopoulou asszony, a munkaügyi és szociális ügyekért felelős európai bizottsági tag következőképpen válaszolt az Európai Parlament egyik tagjának írott kérdésére: „A diszkrimináció elleni harc programja az EK 13. cikkén alapul. Ez a cikk kimondja, hogy a Közösség: »intézkedéseket tehet a nem, faji vagy etnikai származáson, valláson vagy meggyőződésen, fogyatékosságon, koron vagy szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetés leküzdésére«. A nyelvi alapon történő diszkriminációt nem említi ez a cikk. Következésképpen ez a program nem tartalmazza a nyelvi alapon történő hátrányos megkülönböztetés elleni harcot célzó cselekvéseket. Sem a 13. EK-cikkben sem a 2000/43/EK-irányelvben az etnikai származás alapján történő hátrányos megkülönböztetés fogalma nem fedi le a nyelvi alapon történő hátrányos megkülönböztetést.”

Világos tehát, hogy az EU nem maradhat a minimális nemzetközi standardok alatt, hanem ellenkezőleg, válaszolnia kell a nemzetközi standardok fejlődésére, például az Emberi jogok európai egyezménye 12. kiegészítő jegyzőkönyvének rendelkezésére, mely intézkedik a hátrányos megkülönböztetés általános tilalmáról a törvény által biztosított bármely jog élvezete esetében.

Végül a „nyelv” szó beiktatása a 13. EK-cikkbe nagyobb összhangot biztosítana általánosságban véve az Európai Unió Alapvető jogok chartájával és különösen ugyanezen Chartának a hátrányos megkülönböztetés tilalmáról szóló 21. cikkelyével.

Minősített többségi szavazás bevezetése a kulturális politikákról szóló 151. EK-cikkbe

A Kevésbé Használt Nyelvek Európai Irodája azt javasolja, hogy a 151. EK-cikkben a Miniszterek Tanácsa részére előírt egyhangú szavazást helyettesítsék minősített többségi szavazással. Ez, mint egy általános európai érdeket, a kulturális örökség előmozdítását segítené elő, a tagállamoknak a kulturális politikák terén létező hatásköreinek teljeskörű tiszteletben tartásával.⁷

⁷ Az Európai Unióban a kulturális és nyelvi sokszínűség védelme valamennyi tagállam valamennyi állampolgára számára törődés tárgyát képezi, például Az EBEÉ Emberi Dimenzióval Foglalkozó Koppenhágai Konferenciájának Dokumentuma 1990, 23. és 30-40. paragrafusok; Párizsi charta az új Európáért (EBEÉ 1990), 6. paragrafus az „Emberi jogok, demokrácia és jogállamiság” címszó alatt; Az EBEÉ Emberi Dimenzióval Foglalkozó Moszkvai Konferenciájának Dokumentuma 1991, 35. paragrafus; Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartája, Európa Tanács 1992; Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről, Európa Tanács 1995.

Záróokmány

Ljouwert-i Tanács. 2002. június 16.

A nyelvi sokszínűségről és az Európai Unió jövőjére vonatkozó nyilatkozat

Felidézve, hogy az Európai Unió Oktatási Tanácsa a 2002. február 14-én a „Nyelvek Európai Éve 2001” célkitűzései végrehajtásának keretében a nyelvi sokszínűség és a nyelvtanulás előmozdítása érdekében elfogadott határozatában kijelentette, hogy „kulturális szempontból valamennyi európai nyelv egyenlő értékű és méltóságú, az európai kultúra és civilizáció szerves részét alkotja”.

Hangsúlyozva, hogy az Európai Unió legalább negyven millió állampolgára több mint hatvan európai nyelvi közösséget alkotva rendszeresen használ regionális vagy kisebbségi nyelvet, és hogy ezen nyelvek, melyek közül néhányat a kihalás veszélye fenyeget, tiszteletben tartása, védelme és előmozdítása jelentősen hozzájárul az európai kulturális örökség és gazdagság fenntartásához és fejlődéséhez.

Elismerve, hogy az Európai Unió jövőjéről tanácskozó Konvent annak érdekében, hogy előkészítse a terepet a következő Kormányközi Konferenciára, feladatul kapta, hogy tekintse át az Unió jövőbeni fejlődése kapcsán felmerülő kulcskérdéseket, és hogy a lehetőségek szerint hozzon létre egy alkotmányos EU-dokumentumot.

Következésképpen, a Kevésbé Használt Nyelvek Európai Irodájának Közgyűlése (EBLUL) Ljouwert/Leeuwardeni értekezletén 2002. június 15-én a következő nyilatkozatot fogadta el.

Konvent az Európai Unió jövőjéről

1. Az EBLUL határozottan támogatja az Európai Unió Alapvető jogok chartájának (2000. december 7.) az Unió új alkotmányos szerződésébe történő beillesztését.
2. Többek között a Konventnek lényegi tartalmat kell adnia az Európai Unió Alapvető jogok chartája 22. cikkelyének: „Az Európai Unió tiszteletben tartja a kulturális, vallási és nyelvi sokféleséget.”
3. Az európai identitás és európai állampolgárság az Európai Unióról szóló szerződés szerinti definíciója magában foglalja a kulturális és nyelvi sokszínűséget. Az európai állampolgárság fogalma a regionális vagy kisebbségi nyelvet beszélők számára csak akkor lehet fontos dimenzió, ha az Európai Unió az európai örökség és kultúra fontos részeként és többlettételeként ténylegesen tiszteletben tartja a kevésbé használt nyelveket.
4. Ezért az Európai Közösséget létrehozó szerződés következő módosításai javasoltak az Európai Unió jövőjéről tanácskozó Konvent tagjai számára:
 - a) Az Európai Unió Alapvető jogok chartájának 22. cikkelyére építve egy, a nyelvi sokszínűségről vonatkozó külön cikket kell bevezetni:

1. A Közösségnek, saját hatáskörében, tiszteletben kell tartania és elő kell mozdítania a nyelvi sokszínűséget Európában, beleértve a regionális és kisebbségi nyelveket, mint ezen sokszínűség kifejeződését, a tagállamok közötti együttműködés bátorításával, valamint más, e célkitűzés előmozdítása érdekében megfelelő eszközök alkalmazásával.
2. A közösségi cselekvésnek magában kell foglalnia elsősorban:
 - a tapasztalat és „jó gyakorlat” cseréjének előmozdítását;
 - az államok, regionális és helyi hatóságok közötti együttműködés és közös projektek elősegítését;
 - ahol ez lehetséges, a határokon átvéelő együttműködés előmozdítását;
 - a civil szféra szervezetei közötti együttműködés támogatását.
3. A Közösségnek és a tagállamoknak együtt kell működniük a nyelvi sokszínűség előmozdítása terén kompetens nemzetközi szervezetekkel, különösen az Európa Tanáccsal.
4. Az EU-nak törekednie kell, hogy biztosítsa, nem fogad el és nem alkalmaz olyan EU-politikákat vagy intézkedéseket, amelyek Európa nyelvi sokszínűségére káros hatással lehetnek.
5. Annak érdekében, hogy hozzájáruljon az e cikkben felsorolt célok eléréséhez a Tanácsnak:
 - a 251. cikkben említett eljárással összhangban cselekedve, a Gazdasági és Szociális Bizottsággal és a Régiók Bizottságával való konzultálás után ösztönző intézkedéseket kell elfogadnia (kivéve a tagállamok jogszabályainak és szabályozásainak bármilyen összehangolását);
 - a Bizottság javaslatára minősített többségi döntéssel ajánlásokat kell elfogadnia.
- b) A diszkrimináció tilalmáról szóló 13. EK-cikkbe a „nyelv” szót kifejezetten be kell illeszteni.
- c) A következő tartalommal egy új, 2. paragrafust kell az 13. EK-cikkbe illeszteni:

„A gyakorlatban érvényesülő teljes egyenlőség biztosításának szándékával, az egyenlő bánásmód elve nem akadályozhat meg egyetlen tagállamot sem abban, hogy fenntartson vagy elfogadjon olyan sajátos intézkedéseket amelyek az 1. paragrafusban felsorolt hátrányokat hivatottak megelőzni vagy ellensúlyozni.”
- d) A kulturális politikákra vonatkozó 151. EK-cikkben a Miniszterek Tanácsa egyhangú szavazatát minősített többségi szavazatra kell cserélni.

Többséves program a nyelvi sokszínűségért

5. Az EBLUL támogatja az Európai Parlament 2001. december 13-i határozatát (B5-0770/2001), amely felkérte a Bizottságot, hogy építsen mindarra a

munkára, amelyet a „Nyelvek Európai Éve 2001” keretében egy, a nyelvekről szóló többéves program érdekében tettek, és irányozzon elő támogatást ezen a programon belül a regionális vagy kevésbé használt nyelvek számára.

6. Továbbá, ahogy erre a Tanács 2001. február 14-i határozatában felhívást tett, a nyelvi sokszínűség és a nyelvtanulás – beleértve a kevésbé használt nyelveket is – előmozdítására tett intézkedések szintén az Európai Unió Alapvető jogok chartája 22. cikkelyének továbbbépítését jelentenék.
7. A létező nyelvi programoknak minden esetben nyitottaknak kell lenniük minden európai nyelv számára, függetlenül attól, hogy hivatalos vagy nem hivatalos EU-s nyelvek, olyan feltételekkel, amelyeket a gyengébb nyelvek igényeihez igazítanak.
8. Továbbá szükség van egy cselekvési irányvonalra a regionális és kisebbségi nyelveket illetően, mely sajátos rendelkezéseket tartalmazna a rendkívül veszélyeztetett nyelvek számára.

A civil társadalom szerepe a nyelvi sokszínűség jövőben az EU-ban

9. Létre kell hozni a *Nyelvi Sokszínűség Tanácskozó Bizottságát*, mely egyaránt magában foglalná a tagállamok szakértőit és az érintett nem kormányzati szervezetek képviselőit, és melynek elnöki tisztjét a Bizottság egyik képviselője töltené be. Ezt a Bizottságot abból a célból kell létrehozni, hogy segítse az Európai Bizottságot egy, a 6. pontban említett, a nyelvi sokszínűségért és nyelvtanulásért létrehozott program kivitelezésében és bármilyen más kérdésben, mely kapcsolódik a nyelvi sokszínűség elvének eredményes gyakorlatba ültetéséhez az Európai Unió Alapvető jogok chartája 22. cikkelyében megfogalmazottak szerint.
10. Az Európai Unió valamennyi tagállamában létre kell hozni *Állandó Koordináló Bizottságokat a nyelvi sokszínűség előmozdítására* abból a célból, hogy háttérinformációkat adjanak és visszacsatolást kapjanak az *EU Nyelvi Sokszínűség Tanácskozó Bizottságától*. Az illetékes nem kormányzati szervezetek képviselőinek részt kell venniük ezekben a Bizottságokban.
11. A nyelvi sokszínűség területén működő illetékes nem kormányzati szervezeteket be kell vonni a Bizottság által a nyelvi sokszínűség és nyelvtanulás előmozdítására tett cselekvési javaslatok megfogalmazásának folyamatába.

A Konventben elhangzott javaslatok⁸

Sokszintű demokrácia: európai alkotmányos reform

Sajnálatos, hogy az Elnökség úgy döntött, hogy nem hoz létre egy olyan munkacsoportot, amely kifejezetten az európai kormányzás regionális és helyi vonatkozásaival foglalkozna, hanem ennek a kérdéskörnek egyes részeit más munkacsoportok illetékességi körébe rendelte. Az Európai Unió Alkotmányának vagy Alkotmányos szerződésének megfogalmazásakor a Konventnek figyelembe kellene vennie azt a nyilvánvaló igazságot, hogy az európai demokráciának több szinten kell működnie, és hogy a szubszidiaritásra fordított figyelem nem merülhet ki egyedül csak a tagállamok és az Unió intézményei közötti kapcsolatokra vonatkozó észrevételekben.

Az a politikai család, amelyhez tartozom, az „Európai Szabad Szövetség” teljes mértékben támogatja az Európai Uniónak a demokrácia számára kedvező alkotmányos fejlődését, ezáltal a béke, a biztonság és a fenntartható teljes körű jólét keretében Európa valamennyi népének virágzásához való hozzájárulást. A jelen beadványt a saját nevemben és jogomon nyújtom be a Konventhez, de csupán azt követően, hogy a parlamentben és az EFA/DDPE évi gyűlésén, melyen egész Európából, beleértve a csatlakozni kívánó országokat is, jelen voltak a testvérpártok, kollégáimmal körültekintő megbeszéléseket folytattunk.

Akárcsak a Konvent valamennyi tagja, mi is egy ilyen jellegű alkotmányos keret létrehozásán dolgozunk. Alapelvünk Európa népeinek önrendelkezése, beleértve a „belső bővítés” lehetőségét is, amelyet el kell ismerni. Ezen elv több szinten is működhet egy új és jobb Európai Unió építése során.

A gyakorlatban ez minden olyan Unión belül létező területi entitás önkormányzati jogának teljes körű elismerésének követeléséhez vezet, melynek állampolgárai a nemzeti, nyelvi vagy regionális identitás erős és közös érzésében osztoznak, függetlenül attól, hogy ezen entitások már államként vagy valamilyenfajta önkormányzati entitásként elismertek vagy egyelőre még nincsenek elismerve államuk alkotmányos struktúrájában.

Jó néhány ilyen országban erőteljes mozgalmak törekszenek – kizárólagosan demokratikus és alkotmányos eszközökkel – a független államiság létrehozására az Európai Unión belül, ilyen módon a kívülről történő csatlakozás helyett mindinkább belülről válva tagállamokká. Így történt ez Skócia esetében is, melynek a majdnem három évszázadnyi, a westminsteri parlamentbe történő beolvasztása után az 1999-ben újra létrehozott parlamentjében a Skót Nemzeti Párt (amelynek alelnöke vagyok) a fő ellenzéki párt.

⁸ Neil MacCormicknak, a Konvent helyettes tagjának, Skócia európai parlamenti képviselőjének felszólalása, 2002. szeptember 24. CONV 298/021, CONTRIB 101.

Tekintetbe véve, hogy a Konventnek nincs ebben a témában illetékes munkacsoportja, különösképpen melegen üdvözlendő az Európai Parlamentnek az a döntése, hogy az Alkotmányügyi Bizottságától jelentést kérjen a régióknak az európai kormányzásban betöltött szerepéről. Ugyancsak üdvözlendő, hogy a Régiók Bizottsága máris javaslatokat tett a Konventnek, és kellő időben újra jelentést tesz.

Valószínűleg még nem túl késő, hogy a Konvent feladatáról általános állásfoglalást tegyünk.

A feladat az Európai Alkotmány létrehozása. Az Uniónak – hasonlóan olyan országokhoz, mint például az Egyesült Királyság – már ma is van egy funkcionális vagy informális értelemben vett alkotmánya. A feladat az, hogy ez olyan formális Alkotmánnyá alakuljon, amely megfelelő garanciákat biztosít a demokrácia, a szubszidiaritás, a kulturális és nyelvi pluralizmus, az emberi jogok és a kisebbségvédelem érvényesülésének az Unión belül. Az Alapvető jogok chartája sarokkö lesz ebben, míg a másik feladat a jövőre nézve az alkotmányos reform megvalósítása, amely a jelenlegi *ad hoc* megközelítést felválthatná.

Abból hogy Európának alkotmány kell, nem következik, hogy Európának állammá, még kevésbé, hogy „szuperállammá” kellene válnia. Európa olyan egyedi nemzetek feletti unió, amely inkább a megosztott és felosztott szuverenitást ismeri el, mint a szuverenitás koncentrációját, és amely legkevesebb négy jelentős kormányzati szintet foglal magába (az uniós szintet, a tagállami szintet, a belső területi szintet és a cselekvési területük jellegét, célját tekintve önmagukban is nagyon változatos helyi hatóságok szintjét). Ezért az Unió olyan alkotmányt igényel, amely igazodik sajátos jellegéhez, lehetővé téve, hogy állampolgárai számára struktúrája könnyen áttekinthető legyen, és amely állampolgárait minden szinten teljes körű beleszólási joggal ruházza fel.

Az Unió hatásköreit (kizárólagos, megosztott vagy közösen gyakorolt, [komplementáris] hatáskörök) nyíltan meg kell határozni, feltehetően a jelenleginél valamivel világosabb kritériumokkal. A tagállamok és bennük az önkormányzattal rendelkező területi entitások hatáskörei mindent lefednek, amit kifejezetten nem ruháztak át az Unió intézményeire.

Kritikus kérdés, vajon az Unió végrehajtó hatalmának fő letéteményese a Tanács vagy a Bizottság legyen. Ahhoz, hogy az Uniónak demokratikus jellege legyen, és hogy a méretükben különböző államok és entitások egyenlő részvétele biztosított legyen, létfontosságú, hogy a Bizottság viselje ezt a szerepet, az Európai Tanács stratégiai irányítása alatt és az Európa Parlamentnek való beszámolási kötelezettség mellett.

A Miniszterek Tanácsát, az európai törvényhozás két kamarájának egyikét, amely az unió államait és területeit képviseli, és tipikusan minősített többségi szavazással hozza meg a döntéseit, úgy kellene átalakítani, hogy tükrözze ezen szerepeit. Az Európai Parlamentnek, a másik törvényhozó kamarának, együttdöntési hatalommal kell rendelkeznie a Tanáccsal az Unió jogalkotási

kompetenciájába eső valamennyi területen. Ez lényeges lépés az európai önkormányzatiság teljesen demokratikus vázának felépítésében, amihez az együttműködés jelenlegi korlátozott jellegét meg kell változtatni.

A szubszidiaritás lényegbevágó kérdés a Konvent számára. Az alkotmány-nak jobb és erősebb meghatározást kell alkalmaznia, olyan definíciót, amelyet a bíróságok, a politikai döntéshozók döntéseinek fényében alkotmányos alapelveként is kidolgozhatnak. Jelenlegi alkotmányos helyzetükben az olyan országok vagy területi entitások számára, mint amelyeket az EFA képvisel az Európai Parlamentben (Andalúzia, Katalónia, Baszkföld, Flandria, Galícia, Skócia és Wales), lényegbevágó a szubszidiaritás kielégítő értelmezése és partner szerepüknek megfelelő elismerése az Unió kormányzásában.

A következő kilenc pont a gyakorlati reform közvetlen lehetőségeit foglalja magába:

1. Célul kell kitűzni egy minél pontosabb terminológia kialakítását, azért hogy elkerülhető legyen a „régio” fogalmának olyan helytelen használata, amelynek alapján olyan területi entitásokat is régióként tartanak számon, amelyeket az ott élő állampolgárok nemzeteknek tekintenek. El kell kerülni az olyan fogalmak, mint például a „nemzetállam” ideologikus használatát, különösen a „régio” fogalmával ellentétes értelemben.

2. Az Európai Parlamentben szükség van a parlamenti képviselő átfordó reformjára, biztosítva, hogy minden biztonságos, viszonylag kis államban is kialakíthatók olyan választási körzetek, amelyek megkülönböztetett nemzeti vagy regionális identitással rendelkező területeket fednek le, és különösen tekintetbe veszik a már alkotmányos elismerést szerzett létező területi egységeket.

3. A Régiók Bizottságát vagy meg kell reformálni, vagy meg kell szüntetni. Tagságát régiókra és nem államokra kell alapozni, és magában kell foglalnia a jelentős határmenti régiókat, különösen ott, ahol az államhatárok nem esnek egybe a nyelvi határokkal. Az államoknak az [európai] parlamentbeli megoszlása nem releváns képviselői modell a Régiók Bizottsága számára, ahol az alapot maguknak a régióknak kell szolgáltatniuk, a népesség elfogadható arányos képviselőjével, ugyanakkor a nagyon kis államok és nemzetek számára is biztosítva egy minimumot. A Régiók Bizottsága különböző szerepeinek, mint a helyi önkormányzatoktól származó kezdeményezések elősegítése és a törvényhozó hatáskörrel rendelkező alkotmányos entitások fórumának megteremtése, megfelelően kell tükröződnie.

4. A szerződéseknek világossá kell tenniük, hogy az Európai Bizottságot konzultációs kötelezettség terheli az elkövetkező jogalkotási tevékenységében az Unió bármilyen szintjén belül létező összes olyan törvényhozó hatósággal, amelynek az európai jogszabályok átültetésében és végrehajtásában szerepe van.

5. A szerződésekben tisztázni kellene a Tanácsnak a jogalkotói döntéshozatalban való részvételi jogait. Világosan rendelkezni kell arról, hogy az álla-

mok megfelelő alkalmakkor képviselhetők legyenek azon kormányzati szintet képviselő miniszterek által, akik az adott országon belül törvényhozói hatáskörrel rendelkeznek a javasolt uniós jogszabály tárgyát illetően. Minősített többségi szavazás esetén az államok szavazatait nem kell mindig egytömbös szavazatként számítani. Amennyiben a belső területek úgy döntenek, hogy egy sajátos kérdésben eltérő álláspontot foglalnak el, a szavazatoknak megoszthatóaknak kell lenniük.

6. Minden területi entitásnak, amely alkotmányos törvényhozói és kormányzati hatalmat gyakorol az államon belül, megfelelő jogokkal kell rendelkeznie ahhoz, hogy az Európai Bírósághoz fordulhasson. Annak érdekében, hogy ezen entítások esetében megvalósuljon a szubszidiaritás elvének megfelelő tiszteletben tartása, lehetővé kell tenni továbbá, hogy ezen entítások kérhessék az Unió jogszabályainak bírósági felülvizsgálatát, amennyiben ezek alkotmányos hatásköreiket csorbítják.

7. A szubszidiaritást jobban kell definiálni (lásd ezt illetően az erre a pont-ra vonatkozó külön beadványomat), és jobb intézményes mechanizmusokkal kell támogatni. Különösen annak megelőzésére kell feltételeket szabni, hogy a belső területi entítások alkotmányos hatásköreit teljes körű előzetes konzultáció és egyetértés nélkül csökkenthessék. Jobb megoldásokat kell találni a helyi [önkormányzati] képviseletek hatáskörének védelmére is, hogy lehetővé tegyék számukra az európai jogszabályok helyi körülményeket is figyelembevevő ésszerű végrehajtását.

8. A tagállamok önkormányzati entitásainak parlamentjeit jobban be kell vonni az európai intézményrendszerbe. Lehetővé kell tenni, hogy mindazok, akik törvényhozó hatalommal rendelkeznek, részt vehessenek a parlamentáris transzeurópai hálózatban amely COSAC néven ismert – *Conférences des Organes Spécialisés dans les Affaires Communautaires* (Közösségi és Európai Ügyek Bizottságainak Értekezlete).

9. Az Európai Unió nyelvi sokféleségét védeni kell. Valamennyi nyelvet az EU gazdag örökségének lényeges elemeként kell elismerni. Valamennyi nyelvnek és kultúrának egyenlő jogokkal kell rendelkeznie, ahogyan ezt A nyelvi jogok egyetemes nyilatkozata deklarálta (Barcelona, 1996). Az EBLUL Konventhez benyújtott javaslatait el kell fogadni.

„Egység a sokszínűségben”⁹

Indítvány a nemzeti és etnikai kisebbségeknek az Európai Unió
intézményes rendszerében való képviseletére,
a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Bizottságának (NEKB) felállítására

Bevezetés és érvek

Az Alapvető jogok chartája kimondja, hogy Európa népeinek kulturális, nyelvi és hagyománybeli sokszínűségének tiszteletben tartása hozzájárul az Unió alapvető közös értékeinek a megőrzéséhez és fejlesztéséhez (Preambulum; 22. cikkely).

A Charta és az Európai Közösségek Szerződése tilt minden, etnikai származáson vagy nyelvi hovatartozáson, nemzeti kisebbséghez való tartozáson alapuló és általánosabban véve nemzetiség alapján történő megkülönböztetést (Charta 21. cikkely; EKSZ 13. cikkely).

Ezen általános és rendkívül fontos nyilatkozatokon kívül a nemzeti kisebbségek számára nem létezik jelentős jogi és intézményi védelem az Európai Unió keretében.

A demokrácia koppenhágai kritériumai a csatlakozni kívánó országokat arra kötelezik, hogy a nemzeti kisebbségek jogait érvényre juttassák.

Jelenleg szembevetendő ellentmondás van az EU-nak a kisebbségi jogok védelmének érvényrejuttatási gyakorlatában egyfelől a csatlakozni kívánó országokban a koppenhágai kritérium, az Európai Megállapodások [Europe Agreements – szerk.] és a Csatlakozási Partnerség [Accession Partnership – szerk.] keretében tett javaslatok, másfelől a Közösségen belül ezen a területen ugyanilyen intézkedések elfogadásához szükséges jogi alapok hiánya között.

A bővítések első köre után is érvényben maradó európai megállapodások annak ellenére is fenntartják ezt az ellentmondásos helyzetet, az úgynevezett „kettős mércét”, hogy a Charta rendelkezik a személyek, nemzeti kisebbséghez való tartozás alapján történő hátrányos megkülönböztetésének tilalmáról.

Rolf Ekéus nagykövet, az [EBESZ] Nemzeti Kisebbségek Főbiztosa a közelmúltban felhívta a figyelmet az *acquis* és a csatlakozni kívánó országok kisebbségvédelmi kötelezettségei közötti ellentmondásokra. A főbiztos hangot adott azon jól megalapozott félelmének, hogy a csatlakozás csökkentheti a nemzeti kisebbségek védelmére való készséget.

Európában a tizenöt jelenlegi és a jövőbeli tagállamok területén egyaránt nagy számban élnek nemzeti és etnikai kisebbségek, államisággal nem rendelkező őshonos népek.

A kontinens, csatlakozás küszöbén álló kelet- és közép-európai része szintén nagy számban hoz be az Unióba nemzeti és etnikai kisebbségeket, többek között a rendkívül sajátos helyzetben levő roma népességet. A közelmúlt jugoszláviai történései világosan bebizonyították számunkra, hogy mennyire

⁹ Szájer Józsefnek, a Konvent tagjának, a Magyar Parlament képviselőjének felszólalása, 2003. február 26. CONV 580/03, CONTRIB 258

fontos megtalálni az etnikai és nemzeti konfliktusok feloldásának demokratikus módját.

Az EU-nak szembe kell néznie a nagyszámú, sok esetben a szomszédos országokban anyaországgal rendelkező nemzeti és etnikai kisebbségek jelenlétének problémájával. A nemzetről, nemzeti kisebbségről, nemzeti közösségről jelenleg is folyó elméleti vitától függetlenül ennek a milliós nagyságrendű népességnek a létezése ténykérdés. Ezen kisebbségekhez tartozó egyéneknek joguk van az identitásválasztás szabadságához és a választott identitás előmozdításához. Ezért az EU-nak olyan közös alapelveket kell találnia, amelyeket a leginkább érintettek is elfogadnak. Ez azért szükséges, hogy helyes, EU-kompatibilis választ lehessen adni arra a kérdésre, amellyel ezen országokban szembesülnek, mégpedig arra, hogy hogyan őrizhetik meg eredeti identitásukat és nyelvüket.

A nemzeti és etnikai kisebbségek alkotóelemei a mi közös és egyesült Európánknak. Az EU-nak végső soron szembe kell néznie az etnikai béke és együttműködés demokratikus intézményeken keresztül történő előmozdításának tartós problémájával.

Az európai kisebbségek sajátos helyzetének az Európai Unió intézményes struktúrájában is tükröződnie kell. Következésképpen azt indítványozom, hogy a Konvent vegye fontolóra, a már létező Gazdasági, Szociális és Regionális Bizottságok mintájára a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Tanácsadó Bizottságának felállítását.

Azokon a területeken, amelyek szorosan kötődnek a nemzeti és etnikai kisebbségek életéhez és érdekeihez, mint például a kultúra, oktatás, határmenti együttműködés, foglalkoztatáspolitikai, ezen új bizottságot tanácsadói hatáskörökkel kell felruházni. A cél azonos egész Európa számára: a stabilitás, demokratikus biztonság és a béke előmozdítása.

A kulturális sokszínűség – mely nem csupán ezen nemzetek, nemzeti kisebbségek, nemzeti közösségek folklórját jelenti, hanem különböző kultúrák jelenlétét – adja az Európai Unió gazdagságát, és ez az etnikai béke, valamint egy, egyre szorosabb integráció előfeltétele Európában.

Összetétel és hatáskörök

A Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Bizottsága (NEKB) a tagállamokban élő nemzeti, etnikai kisebbségek és őshonos népek képviselőiből állna.

A nemzeti kisebbségeknek az EU intézményi rendszerében való jelenléte összeurópai szinten erősítené meg jogaik védelmét. Új dimenziókkal járulna hozzá a szubszidiaritáshoz, a partnerséghez és ahhoz, hogy az Európai Unió döntéshozatali folyamata a lehető legközelebb kerüljön az érintettekhez.

A NEKB és a Régiók Bizottsága közötti szoros együttműködés erősítené a helyi-regionális és etnikai identitás két dimenzióját.

Az európai kisebbségek ezáltal jelentős új szerephez jutnának egy reprezentatív tanácsadói intézmény felállításával. Lehetővé válna a nemzeti és

etnikai kisebbségek részvétele, meghallgatása és sajátos érdekeik megjelenítése az EU intézményi rendszerén belül, ami kisebbségi helyzetükből adódóan lehetetlen lenne a többségi elvű Európai Parlamentben. Mivel az Európai Parlament választókerületei nagyméretűek, a nemzeti kisebbségek csupán a pozitív megkülönböztetés által tudnák magukat képviselni az EU intézményi rendszerében.

A képviselők számát és etnikai arányukat egyhangú szavazással határozná meg a Tanács az Európában élő őshonos kisebbségekről meglévő statisztikai információk alapján. A tagállamok kormányainak kellene képviselőket jelölniük a NEKB-be az érintett kisebbségek azon tagjai közül, akik államaik állampolgárai.

A különböző kisebbségek képviseleti arányát a pozitív megkülönböztetés elve szerint kellene meghatározni. Minden olyan kisebbségnek, amelynek az illető országban legalább 15 000 tagja van, meg kellene adni a jogot, hogy legyen egy képviselője.

A képviselők száma 100 000 főnként emelkedne egészen a maximum 5 képviselős felső plafonig, határt szabva ezáltal a NEKB méretének. Adottnak tekintve a jelenlegi kisebbségeket a 15+10 tagállamban/csatlakozásra váró államban durva számítás alapján a NEKB tagjainak száma nem lenne több 200-nál. Kíváncos lenne a kisebbségi képviselők számának felső határát 250-ben megállapítani.

A többségi lakosságnak meg kellene adni a lehetőséget, hogy mindegyikük 2-2 képviselővel legyen jelen a NEKB-ben. (A NEKB-be történő delegálás szempontjából az a nemzeti kisebbség, amely az illető állam népességének több mint 30%-át teszi ki, nem tekintendő kisebbségnek.)

Ennek a Bizottságnak az lenne az új vonása, hogy a tagállamok képvisellete nem a méretükből adódna, hanem a kedvezményes bánásmód elvéből.

A NEKB tagság megbízatásának időtartama 4 év kellene, hogy legyen. A NEKB eljárási jogai megegyeznének a már létező két Bizottságéval (Európai Közöségi Szerződés EK 22., 143., 260., 261., 262., 264., 265. cikkelyek). Az EK 13. cikkelyének értelmében a NEKB-el kell konzultálni.

Az EKSZ cikkelyei szerint a konzultációköteles hatáskörök a következők lennének:

- 71 (közlekedési rendszerek);
- 128/2, 129 és 141/3 (foglalkoztatás);
- 137/1 h), i), j: és 137/3 (szociális politikák);
- 149 (kulturális sokszínűség, nyelvi jogok, oktatás);
- 150 (szakképzés);
- 151 (kultúra);
- 152 (közegészségügy);
- 154, 156 (transzeurópai hálózatok);
- 157 (ipar);
- 159, 161, 162 (szociális kohézió);
- 175 (környezet).

A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek kronológiája (2003)

Összeállította: MLECSENKOV LÁSZLÓ

2003. január 5.

A ruszin kisebbség – a 13 magyarországi nemzeti és etnikai kisebbség közül elsőként – megválasztotta országos önkormányzatát Budapesten. A 157 ruszin kisebbségi elektorból 122 regisztráltatta magát, így teljesült a határozatképességhez szükséges minimális 50 százalékos részvételi arány. Az ORKÖ elektori gyűlésén húszról harmincöt fősre bővült a testület létszáma. Hattinger Gábor, az országos önkormányzat addigi elnöke a korábbi létszám megtartását javasolta.

2003. január 6.

Elsőpró főlnnyel nyerte meg az MRP koalíciója a fővárosi roma önkormányzati választást, mivel mindegyik jelöltje mandátumot szerzett a 9 fős testületben, míg az LD nem jutott egyetlen képviselői helyhez sem. Az ezt megelőző négy esztendőben a magas részvételi küszöb és a rivális politikai erők bojkottja miatt nem sikerült megválasztani a Fővárosi Cigány Önkormányzatot.

2003. január 8.

A XIII. kerületi székhelyű Amari Sunto Marija Cigánymissziós Alapítvány „A kisebbségekkel Európa küszöbén” címmel istentiszteletet rendezett a Béke téri Szent László-templomban, amelyre meghívták a kerület kisebbségi önkormányzatait is. A szertartás keretében lehetőség nyílt arra, hogy minden kisebbség nyelvén elhangozzék egy rövid imádság.

2003. január 11.

A parázs hangulatban, botrányos körülmények közepette megtartott 2003. évi országos cigány önkormányzati választást a Horváth Aladár által irányított DRK nyerte meg. Az LD elektorai, mivel nem tudták elérni az ülés félbeszakítását, Farkas Flórián vezetésével elhagyták a szavazást.

2003. január 11.

Az OVB megalapozatlannak találta az országos cigány elektori gyűléssel kapcsolatban benyújtott összes panaszt. Ficzer Lajos elnök közölte: mind a négy, az LD koalíció által kifogásolt esetben elutasító határozatot hozott a rendezvény budapesti helyszínén ülésező grémium. Farkas Flórián szerint nem volt megfelelő garancia a szavazatok leadásának és megszámlálásának tisztaságához. Farkas közölte: óvást fog benyújtani mind az LB-hez, mind az OVB-hez.

2003. január 13.

A megválasztott 24 elektorból 22 jelent meg a Fővárosi Közgyűlés székházában, hogy megválasszák az új Fővárosi Ukrán Önkormányzatot. A XVI. kerületi elektorok kifogásolták, hogy az ülés megkezdése előtt az épület folyosóján szóban inzultálták őket. Jelölteket csak a Magyarországi Ukránok Kulturális Egyesülete állított, akik közül mindannyian felkerültek a szavazólapra. Ezt követően a XVI. kerületi küldöttek elhagyták az üléstermet. A szavazáson – mely érvényes és eredményes volt – 17-en vettek részt.

2003. január 15.

Mihai Eminescu román költő születésének évfordulójára emlékezve tartották meg Körösszegapátiban a Hajdú-Bihar megyei román kisebbség közművelődési napját. A megye képviselőinek tanácskozásán döntés született arról, hogy Román Kulturális Módszertani Központot hoznak létre a községben.

2003. január 16.

Az LB megsemmisítette az OVB-nak az OCÖ választási eredményét jóváhagyó határozatát, és elrendelte a választás megismétlését a gyűlés határozatképtelensége miatt. Mint ismeretes, az LD híveinek kivonulását követően a késő éjszakai órákban a 2651 regisztrált elektorból mindössze 1347 tartózkodott a választás helyszínén.

2003. január 16.

Sajtótájékoztatót tartott az LD elnöke és a DRK vezetője. Farkas Flórián szerint a kormányzat az OVI által beavatkozott a cigányság országos választásába. Mint mondta, megengedhetetlen, hogy sorozatos jogsértésekkel megalázzák a roma társadalmat. Horváth Aladár nyilatkozatában kifejtette, hogy tudomásul veszik a bíróság döntését, nem kívánnak élni a rendelkezésre álló jogorvoslati lehetőségekkel.

2003. január 16.

Görgey Gábor kulturális miniszter és Rudolf Chmel, a szlovák kulturális tárca vezetője Budapesten aláírta a magyar-szlovák kormányközi kulturális-oktatási egyezményt és a két ország kulturális minisztériumának együttműködését szabályozó kétéves munkatervet. A dokumentumban nyomtatékosan szerepelnek a nemzetiségi téren követendő célkitűzések, mint például a magyarországi szlovák és a szlovákiai magyar nemzeti kisebbség hagyományainak ápolása, a műemlékek és emlékhelyek megőrzése, gazdagítása, valamint az a szándék, hogy lehetővé teszik a két nemzeti kisebbség identitásának megőrzését elősegítő értelmiségi hivatások és szakmák képviselőinek anyanyelvükön való képzését és továbbképzését.

2003. január 17.

A CSZOSZ sajtótájékoztatón ismertette álláspontját az LB döntésével kapcsolatban, amely megsemmisítette a január 11-i OCÖ-választás eredményét. Kövesi Vilmos, a szervezet alelnöke szükségesnek nevezte a választási jogszabályok módosítását, ám a méltatlan helyzet kialakulásáért leginkább az LD-t tette felelőssé. Az alelnök egyebek mellett azt is elmondta, hogy a DRK továbbra is élő koalíció, de szeretnék meghirdetni a magyarországi romák társadalmi békéjét célzó széles egység kialakításának, az összefogásnak a programját.

2003. január 18.

A BM Duna Palotában 51 elektor gyűlt össze, hogy megválassza az MOUÖ-t. A küldöttek először arról döntöttek, hogy a korábbi 15-tel szemben 21 tagú országos ukrán kisebbségi testületet választanak. Ennek megfelelően az elektorok 21 személyre tettek javaslatot. A példás fegyelmezettséggel lezajló tanácskozás sikeres és eredményes volt, mivel 51-en szavaztak, s mindegyik voks érvényesnek bizonyult. Az ülés résztvevőit köszöntötte Vaszil Durdinec, Ukrajna budapesti nagykövete is.

2003. január 19.

Szentgotthárdon megválasztották az Országos Szlovén Önkormányzatot. Az elektori gyűlésen a 70 küldött közül 54 jelent meg, így az ülés határozatképes volt. A szavazóurnába végül 52 elektor adta le szavazatát, érvénytelen szavazat nem volt. Az elektori gyűlésen megjelent Andrej Gerenčer, Szlovénia budapesti nagykövete és Heizer Antal, a NEKH elnöke is.

2003. január 20.

A megválasztott 71 elektor közül 63 jelent meg, hogy megválassza a fővárosi szlovák önkormányzatot. Bielik György korelnök beszédében méltatta a választás jelentőségét, és ismertette annak szabályait. A szlovák elektori gyűlés anyanyelven zajlott. Tizenhárom jelölt közül titkos szavazással választották meg a kilenc fős testületet.

2003. január 23.

Az előzetesen megválasztott 119 elektorból 92 regisztráltatta magát, ezáltal jogot szerezve arra, hogy megválaszthassa a kilenc tagú Fővárosi Német Önkormányzatot. A 91 szavazó 13 jelöltre adhatta a voksát.

2003. január 24.

Ünnepélyes külsőségek közepette vehették át megbízóleveleiket a nemrégiben megválasztott szlovén, ruszin és ukrán országos önkormányzati képviselők az Országgyűlés Kupolatermében Ficzer Lajostól, az OVB elnökétől. Az eseményen megjelent Andrej Gerenčer, Szlovénia budapesti nagykövete, Heizer Antal, a NEKH elnöke, valamint Rytkó Emília, az OVI elnöke.

2003. január 25.

A Szlovák Köztársaság nagykövete részvételével tartották meg a hazai szlovákság országos elektori gyűlését. A meghívott elektorok mintegy háromnegyede, 406 fő regisztráltatta magát, ezáltal teljesült a kisebbségi törvény határozatképességről rendelkező passzusa, mivel az elektorok több mint ötven százaléka nyilvántartásba vetette magát. A jelöltté váláshoz szükséges tízszázalékos szavazati arányt 71-en érték el, közülük került ki az 53 képviselő. A gyűlés túlnyomórészt magyar nyelven zajlott, mivel a megjelentek közül összesen 57-en szavaztak arra, hogy a tanácskozás nyelve a szlovák legyen. A legtöbb szavazatot Fuzik János, az OSZÖ addigi elnöke kapta, őt követte helyettese, Riba Etelka.

2003. január 26.

A német kisebbség országos választási gyűlésén – melyen az 1618 elektorból 1111 regisztráltatta magát – végül a nagyobb jelölőszervezet által indított „Egységes Listán” szereplő személyek szereztek mandátumot, miután kizárólag e tömörülés 53 tag-

ja került fel a szavazólapra. Minden jelölt legalább 900 szavazatot kapott. Az eseményen részt vett Jan Axel Voss, a Német Szövetségi Köztársaság Nagykövetségének I. titkára, Heizer Antal, a NEKH elnöke és Wolfart János, a NKÖM miniszteri biztosa is.

2003. január 27.

A Szerb Országos Önkormányzat, a Fővárosi Szerb Önkormányzat és a Budai Szerb Ortodox Püspökség megrendezte a hagyományos Szent Száva-napi ünnepséget Budapest Főváros Közgyűlésének üléstermében. Az 1839 óta hagyományosan Pesten megrendezésre kerülő ünnepségen az autokefál szerb egyházi szervezet középkori megalapítójára, Szent Szávára emlékeznek. Ez egyben a szerb nemzeti kultúra és oktatásügy, valamint a magyarországi szerbek legjelentősebb ünnepe is. Az ünnepély keretében osztották ki a Szent Száva-díjat, amit a hazai szerbek érdekében folytatott kiemelkedő tevékenységért adományoz minden évben a Szerb Országos Önkormányzat.

2003. január 27.

Sikeresen megválasztották budapesti önkormányzatukat a horvát elektorok. A 91 elektorból 73-an mentek el a választásra.

2003. január 28.

Kudarcba fulladt a fővárosi román önkormányzati választás, mivel a szavazás várható vesztese kivonult az ülésteremből. A levezető elnök ekkor berekesztette az elektori gyűlést. Berényi Mária, a Budapesti Román Kulturális Társaság elnöke elmondta: a szavazólapokra felkerült jelöltek többsége nem tartozott a román kisebbséghez, hisz nem beszéli a nyelvet, nem ismeri a román kultúrát. A fővárosi román választáson a szavazásra jogosult 94 elektorból 72 regisztráltatta magát, de a testület összetételéről döntő szavazáskor – mivel a BRKT jelöltjei tiltakozásuk jeléül kivonultak a közgyűlés helyszínéről – már csak 37-en voltak jelen, ez pedig kevesebb volt, mint a határozatképességhez szükséges 50 százalék.

2003. január 28.

Csicsey Ilona elnökhelyettes a Békéscsabai Szlovák KÖ ülésén arról beszélt, hogy a hazai szlovákság szempontjából a Dél-Alföld egy régiónak számít, s a Csongrád, valamint Békés megyében élő szlovákok nagyon jó arányban, összesen 17 taggal képviselik magukat az 53 tagú OSZÖ-ban. Az elnökhelyettes hasonlóan sikeresnek ítélte a békéscsabai szlovák közösség érdekérvényesítő képességét is, mert Békéscsabáról négyen vesznek részt az országos vezetőség munkájában.

2003. január 31.

A 80 elektor közül kezdetben 68-an szavaztak a Fővárosi Szerb Önkormányzatot megválasztó elektori közgyűlésen. Dr. Fűrész Klára FVB elnök szavai után a korelnök, dr. Lásztity Radomir nyitotta meg az ülést, mely végig szerb nyelven zajlott. A levezető elnök s az elektorok 15 személyre tettek javaslatot. A választás eredményesen ért véget.

2003. február 1.

Megtartották az országos horvát elektori gyűlést. Az ülés kezdetéig a lehetséges 538 elektorból 378 regisztráltatta magát (70%), ami később 382-re emelkedett. Az elektorok arról is döntöttek, hogy a következő ciklus közgyűlése 52 és ne 53 tagú legyen. A baranyai képviselők szövivője ekkor szünetet kért, ám a küldöttek többsége ezt

leszavazta. A szünetben a baranyai elektorok megerősítették azt a korábbi, Pécsett elfogadott határozatukat, miszerint, ha nem jut be mind a 18 jelöltjük a közgyűlésbe, elhagyják az ülést. Miután az eredményhirdetéskor kiderült, hogy 16 képviselői hely jutott számukra, kivonultak a tereméből.

2003. február 1.

Roma egészségőrök kezdték meg munkájukat nyolc dél-hevesi településen. Erre azt követően került sor, hogy az országban elsőként egészségőri tanfolyamot indított cigányok számára a Heves megyei ÁNTSZ a Soros Alapítvány és a Heves megyei Munkaügyi Központ támogatásával. Mint azt Gombkötő György megyei tisztii főorvos elmondta: nyolc, jelentős roma lakossággal rendelkező település egy-egy fiatal lányt, illetve asszonyt küldött a tanfolyamra, s vállalták, hogy a bizonyítvány megszerzése után egy éven keresztül egészségőrként foglalkoztatja őket a települési önkormányzat.

2003. február 2.

Kivétel nélkül a békési, csongrádi és hajdú-bihari elektorok Választási Szövetség nevű koalíciójának jelöltjei kerültek be az 53 tagú országos gyűlésbe a Gyulán, a Román Kulturális Központban megrendezett országos román elektori választásokat követően. A területi elvet képviselő szövetség minden olyan településről jelölteket állított, ahol román kisebbségi önkormányzat alakult. Petrusán György, a Román Alternatíva Tömörülés vezetője kijelentette: sokat veszített a hazai románság azzal, hogy a képviselők – köztük számtalan értelmiségi – nem kerülhettek be az országos közgyűlésbe.

2003. február 3.

Harminchét cigány szervezet vezetőinek bevonásával megalakult a Roma Civil Kerekasztal – jelentette be a kezdeményező Pádár László, a NEKH romaügyi főtanácsosa.

2003. február 3.

A fővárosi lengyelek önkormányzatának megválasztásán 75 elektorból 66 jelent meg. Hidvégi György korelnök megnyitó szavai előtt dr. Sutarski Konrád, az országos önkormányzat elnöke üdvözölte lengyelül a tanácskozás résztvevőit, arra biztatva őket, hogy olyan önkormányzatot válasszanak, amely a fővárosi lengyelség érdekeit fogja szolgálni. Az ülés a továbbiakban magyar nyelven folytatódott. A tisztségviselők megválasztása után 19 személyre tettek javaslatot, s a szavazás megkezdése előtt is határozatképes ülés eredményesen megválasztotta a budapesti lengyelek 9 tagú testületét.

2003. február 4.

Gíricz Verát választotta elnökévé alakuló ülésén az ORKÖ. A tanácskozáson a testület 35 tagjából 34-en voltak jelen. Az elnökhelyettes Ljavinyec Marianna lett, az alelnökök pedig, Erdős József és Kozsnyánszky János független jelöltek.

2003. február 6.

A budapesti bolgár kisebbség megválasztotta képviselő-testületét. A grémium összetételét tekintve teljes mértékben kicserélődött, mivel kizárólag a Magyarországi Bolgárok Egyesületének (MBE) jelöltjei jutottak mandátumhoz a Fővárosi Bolgár Önkormányzatban. A legtöbb szavazatot Tanev Dimiter, az egyesület elnöke kapta.

2003. február 7.

Sajtótájékoztatót tartott az a kilenc cigányszervezet, amely a Farkas Elemér vezette MCDSZ szervezésében létrehozta az Együtt Egymásért Roma Nagykoalíciót. Ruva Pál, a tömörülés szóvivője elmondta, hogy olyan választási szövetséget szeretnének, amely nem manipulált, demokratikus program mentén szerveződik. Olyan egységes lista állítására törekednek, amelyre bárki felkerülhet, aki elfogadja 11 pontos programjukat, és van 50 támogató elektor mögötte.

2003. február 7.

Ficzere Lajos, az OVB elnöke átadta a megbízóleveleket az újonnan megválasztott szlovák, horvát, német és román kisebbségi önkormányzatok képviselőinek az Országház Kupolatermében.

2003. február 7.

A Magyarországi Ruszin Kutató Intézet, a Fővárosi Ruszin Kisebbségi Önkormányzat és a XI. kerületi Ruszin Kisebbségi Önkormányzat közösen rendezte meg a hagyományosnak mondható Ruszin Tudomány Napját, amely minden idők legismertebb és világhírű ruszin tudósa, a Pécsi Tudományegyetem rektora, az MTA rendes tagja, Hodinka Antal akadémikus születésének 139. évfordulójához kapcsolódik.

2003. február 8.

A BM Duna-palotában találkoztak a 2002. október 20-án és az azóta eltelt időszakban megválasztott szerb elektorok, hogy létrehozzák országos önkormányzatukat. Az addig 33 fős testület létszámát 29-re csökkentették. A 159 érvényes szavazat 50 jelölt között oszlott meg. Ők mindannyian függetlenként indultak.

2003. február 9.

Megválasztották új országos önkormányzatukat budapesti elektori gyűlésükön a magyarországi görög közösség képviselői. A tanácskozáson a 156 elektor közül 135 regisztráltatta magát, a voksoláson 133-an vettek részt. A GOÖ-t addig vezető Dzindzisz Jorgosz az ötödik legtöbb szavazatot kapta.

2003. február 10.

A Fészek Klubban tartott sajtótájékoztatón Raduly József, az OCÖ alelnöke bejelentette: kilép az LD koalíciójából, mert szerinte sem a baloldali tömörülés, sem a jobboldali LD nem mutat hajlandóságot a nagykoalícióban való részvételre, ezért mint jelölt nem kíván részt venni a március 1-jén megtartandó országos önkormányzati választáson. A sajtótájékoztatón csatlakozásra kérte fel Raduly Józsefet az Együtt Egymásért Roma Nagykoalíció szóvivője, Ruva Pál.

2003. február 10.

Alakuló ülését tartotta Szentgotthárdon a január 19-én megválasztott Országos Szlovén Önkormányzat. Az elnök ismét Ropos Márton lett, alelnöknek Kissné Köles Erikát és Krányecz Ferencet választották. A közgyűlés létrehozta Pénzügyi, valamint Oktatási, Kulturális Bizottságát is.

2003. február 11.

A Fővárosi Közgyűlés Dísztermében megválasztották a 9 tagú fővárosi örmény kisebbségi önkormányzati testületet. A lehetséges 87 elektorból 53 regisztráltatta magát, így annak ellenére, hogy az egyik nagy szervezet, az ANKE jelöltjei – kettő kivételével – nem vettek részt az eseményen, az ülés határozatképes és eredményes volt.

2003. február 12.

A január 28-i sikertelen választást követően az FVB által újólapon kihirdetett fővárosi román önkormányzati elektori gyűlésen sem sikerült biztosítani a határozatképesség törvényi kritériumát, így a következő ciklusban szünetelteti működését a Fővárosi Román Önkormányzat.

2003. február 12.

Megtartotta alakuló ülését az OSZÖ. Az 53 tagú testület elnöke ismét Fuzik János lett egyedüli jelöltként, s ugyancsak rivális nélkül választották újra Riba Etelka alelnököt. A testület öt regionális tanácsnokot választott az Elnökségbe. A Pénzügyi és Ellenőrző Bizottság elnöke és tagjai mellett döntöttek az Oktatási és Nevelési-, a Kulturális- és az Integrációs Bizottság elnökéről és tagjairól is. Ez utóbbi grémium a korábbi Vállalkozói Bizottság helyébe lépett.

2003. február 12.

Lemondott elnöki tisztségéről a Demokratikus Roma Szervezet elnökségének ülésén Mohácsi Attila. Ezzel egyidejűleg az elnökség Szűcs Gyulát bízta meg az elnöki feladatok ellátásával a kongresszus összehívásáig. A szervezet kilépett a DRK-ból, és egyben felhívta a figyelmet, hogy tagjai a március 1-jei országos cigány önkormányzati választáson az LD választási koalíciót támogassák.

2003. február 13.

Romaügyi Referatúra kezdte meg működését a Honvédelmi Minisztériumban a romák esélyegyenlőségét elősegítő kormányzati programban vállalt feladatok végrehajtásához. A diszkrimináció csökkentése, az oktatás, a foglalkoztatás, az identitás és a társadalmi kommunikáció területén végzendő munka segítésére a honvédelmi tárca 10 fős Romaügyi Társadalmi Bizottságot hozott létre Móricz István nyugállományú alezredes vezetésével.

2003. február 14.

A Fővárosi Közgyűlés Dísztermében a megválasztott 98 elektorból 80 regisztráltatta magát, hogy megválasszák a hazai görögök fővárosi önkormányzati testületét. A 35 jelöltre végül 81-en szavaztak.

2003. február 15.

Az MCDSZ leváltotta az elnöki posztról, kizárta a szervezetből a 2002 novembere óta elnöklő Farkas Elemért. A lépést gazdasági és politikai okokkal indokolta az újonnan megválasztott ideiglenes elnök. Mint azt Mozsár István kifejtette, januárban nyolc másik cigány szervezettel megállapodást írtak alá arról, hogy a baloldali DRK-t támogatják. Farkas Elemér azonban ezt felrúgva, jogtalanul, a szövetség nevében összefogott az LD-vel. Másrészt anyagilag is ellehetetlenítette a 47 000 fős tagsággal rendelkező MCDSZ-t – állította Mozsár István.

2003. február 15.

A jelenlegi jogszabályi helyzetben nem valósulhat meg az örmény kisebbség képvisellete – állt az ANKE sajtónyilatkozatában, egyúttal jelezve, hogy küldötteik távol maradnak a február 16-i országos örmény elektori gyűléstől. Az egyesület igazgatója, Avaneszian Alex volt addig az Országos Örmény Önkormányzat elnöke is.

2003. február 15.

A korábbi tizenöttről tizenkilenc főre emelte az Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat létszámát a népcsoport elektori gyűlése. Sutarski Konrád, az OLKÖ elnöke elmondta: azért tartották szükségesnek a képviselőtestület létszámának megemelését, mert a 2003. októberi önkormányzati választások nyomán jóval több helyi önkormányzata alakulhatott a magyarországi lengyelségnek. A 248 lehetséges elektorból 191 regisztráltatta magát a BM Duna-palotában tartott voksoláson, melyen részt vett Teresa Noc asszony, a Lengyel Köztársaság nagykövetsége konzuli osztályának vezetője és Heizer Antal, a NEKH elnöke is.

2003. február 16.

Továbbra is 21 fős létszámmal működik a Bolgár Országos Önkormányzat – döntött a népcsoport országos elektori gyűlése. A jelenlévő 137 elektorból 110 támogatta a javaslatot. A gyűlésen 21 fős jelöltlistát állított a Magyarországi Bolgárok Egyesülete (MBE), s az ezen szereplők közül mindenki megkapta a szavazólapra kerüléshez szükséges 10 százalékos támogatást. Az egyesület listáján nem szerepelt Czuczoumanov Dimiter, a leköszönő országos önkormányzat elnöke, akit végül mégis jelöltek, míg Doncsev Toso nem vállalta a jelölést.

2003. február 16.

Megkezdte munkáját Budapesten a BM Duna-palotában, az új Országos Örmény Önkormányzatot megválasztó elektori gyűlés. A tanácskozáson a munkakezdésig a 172 elektor 54 százaléka, 94 személy regisztráltatta magát. A résztvevők úgy határoztak, hogy a jövőben 19 fős testülettel működjék az országos önkormányzat: a szavazólapra pontosan ennyi jelölt neve került fel. A testület tagjává választotta Lányi Zsolt volt kiskisgyémi parlamenti képviselőt is, aki korábban az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület (EÖGYKE) színeiben tagja lett az V. kerületi örmény kisebbségi önkormányzatnak. Az új országos önkormányzatba az EÖGYKE hét jelöltje jutott mandátumhoz, további tíz elektor függetlenként lett országos önkormányzati képviselő, míg a Kilikia Kulturális Egyesület mellett az ANKE is bejuttatott egy-egy képviselőt a testületbe.

2003. február 17.

Második alkalommal sem volt határozatképes a Fővárosi Szlovén Önkormányzatot megválasztani hivatott elektori gyűlés. A 2002. októberi önkormányzati választásokon szlovén színekben mandátumot szerzett 11 elektorból senki sem regisztráltatta magát az ülés helyszínén. Az előző január 16-i tanácskozást amiatt kellett megismételni, mert azon – noha a képviselők szinte teljes létszámban megjelentek – mindössze hárman vetették magukat nyilvántartásba. Ennek okaként Krányecz Ferenc, az OSZKÖ alelnöke azt jelölte meg, hogy az országos képviselőtestület által autentikusnak tartott elektoraik nem kívánnak olyanokkal együttműködni, akik megítélésük szerint nem tar-

toznak a népcsoportokhoz. A kialakult helyzetben a Budapesti Szlovén Egyesületen keresztül szervezik majd fővárosi kulturális és közéletüket.

2003. február 17.

Lezárult a fővárosi kisebbségi választási folyamat a lengyel, bolgár, örmény és görög fővárosi képviselők megbízóleveleinek átadásával. A lengyel és görög megbízólevelek két nyelven készültek, míg a bolgárok és az örmények ezt nem kérték.

2003. február 20.

Nyíregyházán, Anatolij Zlenko ukrán külügyminiszter részvételével megnyitották az Ukrán Főkonzulátust, majd ezt követően a Continental Szállodában megkezdődött az ukrán művészeti és gasztronómiai hét. Az ünnepséget a Nyíregyházi Ukrán KÖ rendezte, Bodnár Pál vezetésével. A megnyitón részt vett a MOUO delegációja is.

2003. február 21.

Dr. Ficzer Lajos, az OVB elnöke ünnepélyes külsőségek közepette átnyújtotta a lengyel, a görög, a szerb és az örmény képviselők megbízóleveleit. Szili Katalin, az Országgyűlés elnöke megnyitóbeszédében köszöntötte az egybegyűlteket. Az eseményen részt vett Szabó Vilmos, a MEH politikai államtitkára és Kaltenbach Jenő, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa is. Ugyanezen a napon öt kisebbség közgyűlése tartotta alakuló ülését. Nem választották újra elnöknek László Péter és Dzindzisz Jorgoszt. A Szerb Országos Önkormányzat vezetője dr. Pavlov Milica, a görög pedig Szekevosz Theodorosz lett.

2003. február 22.

Karagics Mihály, az OHÖ elnöke szerint a magyarországi horvátok a tavalyi helyhatósági és kisebbségi választásokon aktívabbak és sikeresebbek voltak, mint 1994-ben és 1998-ban.

2003. február 25.

Megtartotta alakuló ülését az IHM Nemzetiségi Informatikai Kollégiuma. A szaktárca vezetőjének az országos kisebbségi önkormányzatokkal 2002. december 20-án kötött megállapodása szellemében létrehozott, nemzetiségi ügyekben kompetens tanácsadó, véleményező szerv tagjai Csepeli György politikai államtitkár – aki a kollégium elnöke is egyben –, az országos önkormányzatok által delegált és felhatalmazott személyek, illetve állandó meghívottként azon minisztériumok képviselői, akik illetékességgel rendelkeznek a kormány nemzetiségi politikájának végrehajtásában.

2003. február 28.

Mádl Ferenc köztársasági elnök hivatalában fogadta a jelentős magyarországi cigány-szervezetek vezetőit. Az államfő arra kérte őket, hogy tegyenek meg mindent azért, hogy az elektori választás eredményes legyen. Ugyanezen a napon Rytkó Emília, az OVI vezetője sajtótájékoztatón ismertette a március 1-jei országos cigány önkormányzati választás zavartalan lebonyolítása érdekében fogantatosított intézkedéseket.

2003. február 28.

A magyar lakosság többsége helyeselné, hogy hazai kisebbségeink származási alapon jussanak parlamenti képviselői mandátumhoz – derült ki az EÖKK által megrendelt közvélemény-kutatásból, amelyet a Medián készített. Magyarországi kisebbségeink becsült számát a többségi társadalom – megkérdezett – tagjai sokkal többre becsülték, viszont sok esetben nem jártak messze a tudomány által is elfogadott állásponttól – ismertette a kutatás gyorsjelentését Törzsök Erika, a közalapítvány kuratóriumának elnöke.

2003. február 28.

Együttműködési megállapodást írt alá a MEH Romaügyi Politikai Államtitkárságát vezető Teleki László és a 2000–2003 között zajló Roma Integrációs PHARE-program keretében informatikai infrastruktúrához jutott hét roma közösségi ház vezetője. A közösségi házak helyszínt biztosítanak a romaweb.hu romaportál regionális központjainak, s hozzájuk további 4-4 (összesen 28) információs végpont csatlakozik.

2003. március 1.

Nyugodt, higgadt hangulatban lezajlott a megismételt országos cigány electori gyűlés, amelyen ismét a DRK szerezte meg az OCÖ mandátumainak többségét. Az új OCÖ-ba – két LD-jelölt kivételével – csak a DRK színeiben indulók jutottak be. A legtöbb szavazatot Horváth Aladár, a miniszterelnök romaügyi főtanácsadója kapta, aki a januári gyűlésen a 26. helyen végzett. Farkas Flórián, aki az utolsó előtti helyen került be a testületbe, elmondta, hogy nem kíván óvással élni.

2003. március 1.

Az egy hónapja megválasztott OHÖ megtartotta alakuló ülését. Elnökké egyedüli jelöltként Karagics Mihályt, az előző ciklus vezetőjét választották, míg alelnökök Konczér Katalin, Hergovich Vince és Horváth Csaba lettek. Négy bizottságot hozott létre a testület: oktatási, kulturális, jogi és gazdasági. A baranyai képviselők nem bojkottálták ugyan az ülést, de semmilyen tisztséget nem vállaltak az önkormányzatban.

2003. március 1.

Új országos román egyesület alakult az MROÖ-ba be nem jutott electorokból. A 2002. októberi kisebbségi választásokat követően megalakult Román Alternatíva Tömörülés tagjai arról döntöttek, hogy egyesületi formában kívánják folytatni tevékenységüket, s az egyesület a jövőben Magyarországi Román Koalíció néven kéri bírósági bejegyzését. A jelenlévő kisebbségi önkormányzatok – Méhkerék, Gyula, Kétegyháza, Magyarcsanak és négy budapesti kerületi román KÖ – megtárgyalták és elfogadták a civil szervezet alapszabályát. A koalíció székhelye Méhkerék, elnöke pedig a többségben románok lakta Békés megyei település polgármestere, Martyn Tivadar.

2003. március 2.

Gyulán megtartotta alakuló ülését az MROÖ. A testület régi-új elnöke Kreszta Traján lett. Három alelnöket is választottak Tanaszi János, Gulyás György és Árgyelán György személyében. Az önkormányzatnak öt bizottsága lett, amelynek vezetőit a 26 fős elnökség választotta meg a későbbiekben.

2003. március 3.

„Interkulturális oktatás – cigánykultúra a magyar iskolában” címmel ötnapos nemzetközi konferencia kezdődött Debrecenben. Nanszákné Cserfalvi Ilona, a tanácskozást rendező Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola főigazgató-helyettese elmondta: a szeminárium keretében a résztvevők véleményt cserélnek arról, hogy miként történik a cigány gyermekek nevelése, oktatása Európában. Az OM és az EU által is támogatott konferenciára Ausztriából, Dániából, Litvániából, Nagy-Britanniából és Spanyolországból érkeztek romaoktatással foglalkozó szakemberek.

2003. március 4.

Medgyessy Péter miniszterelnök találkozott az OCÖ-ba megválasztott vezető politikusokkal. Teleki László, a MEH roma ügyekért felelős politikai államtitkára, Horváth Aladár, Zsigó Jenő, Farkas Flórián, Kolompár Orbán és Kövesi Vilmos jelent meg az Országház Nándorfehérvár Termében. A kormányfő üdvözölte, hogy a március 1-jei cigány elektori gyűlés eredményesen, a legnagyobb rendben zajlott le.

2003. március 12.

Kaltenbach Jenő, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa sajtótájékoztatót tartott a 2002. és 2003. évi kisebbségi önkormányzati választásokról szóló jelentéséről, melyben részletesen elemezte a megállapított visszasságokat. A sajtótájékoztatón került bemutatásra „A kisebbségi jogok érvényesülésének tapasztalatai” című összefoglaló ombudsmani jelentés, mely a Baranya és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kisebbségi önkormányzatok működésének vizsgálatán alapult.

2003. március 12.

Átvették megbízóleveleiket az OCÖ képviselői az Országház Kupolatermében.

2003. március 12.

Az OCÖ alakuló ülésén Horváth Aladárt választotta meg elnökének. Ezt megelőzően a képviselők egy része Kövesi Vilmos, a CSZOSZ elnöke vezetésével jogsértésre hivatkozva elhagyta az üléstermet. Az OCÖ ügyvezetője Kolompár Orbán lett.

2003. március 14.

Oktatási konferenciát szervezett Gyulán az MROÖ azon tizenhárom település polgármestere számára, ahol román nyelvű tanítás folyik. Jelen voltak az érintett iskolák igazgatói, pedagógusai és a kisebbségi önkormányzatok képviselői is. Az OM-et Simon Istvánné főosztályvezető képviselte.

2003. március 17.

A CSZOSZ az FB-hez fordult azon indítványával, melytől az OCÖ alakuló ülésének megismétlését várta, miután sikertelenül próbálták felvenni a kapcsolatot a DRK két vezető személyiségével, Horváth Aladárral és Kolompár Orbánnal.

2003. március 20.

A roma integrációs PHARE-program célja a társadalmi kohézió erősítése, a roma és a nem roma lakosság közötti kapcsolat, kommunikáció és együttműködés javítása komplex mikrotérési fejlesztési modellek kialakításával, diszkriminációellenes tevékenységekkel. Erről Teleki László, a MEH roma ügyekért felelős politikai államtitkára

beszért egy szakmai fórum előadójaként Siklóson. Mint ismertette, a program négy projektből áll: jóléti innovációs, diszkriminációellenes intézményfejlesztés, a képzésre irányuló, valamint információszolgáltatási munkatervből.

2003. március 21.

Minúka, cigány mesék beás és magyar nyelven címmel kétnyelvű kiadvány jelent meg a Pécsi Tudományegyetem Tanárképző Intézete Kutatócsoportja gondozásában. A mesekönyv célja a beás nyelv és kultúra megőrzése, értékeinek közvetítése – volt olvasható az intézmény tájékoztatójában.

2003. március 21.

A rasszizmus elleni küzdelem világnapja alkalmából az RPA ünnepséget tartott a Kosuth Klubban. Az alapítvány által odaítélt Polgárjogi díjat ebben az évben Göncz Árpád volt köztársasági elnök adta át Havas Gábor és Ladányi János szociológusnak, valamint Puporka Lajos újságírónak és Solt Pálnak, a paksi cigány KÖ tagjának.

2003. március 22-25.

„Zenél az ifjúság 2003” címmel rendezték meg a Budapesti Német Iskolában a Németországon kívül működő német iskolák zenei selejtezőjét. Jakob von Wagner, a Német Szövetségi Köztársaság Nagykövetségének kulturális referense nyitotta meg a versenyt az intézmény aulájában, ezt követte a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola növendékeinek fellépése. A díjakat Wilfried Gruber német nagykövet adta át a gálakoncert keretében. A legjobb zenészek a Turingiában, Erfurt, Jena és Weimar városokban június 5. és 12. között megrendezett „Jugend musiziert” (Zenél az ifjúság) versenyen vehettek részt.

2003. március 25.

„A romák szociális, gazdasági előrejutásának segítését, érvényesülési esélyeik javítását tekinti legfőbb célkitűzésének az OCÖ” – mondta Horváth Aladár, az OCÖ elnöke a testület mandátumainak többségét birtokló DRK egyeztetését követő sajtótájékoztatón. Az eszmecserén a CSZOSZ-t Dógi János elnök, a Magyarországi Cigány Szervezetek Fórumát Kolompár Orbán elnök, míg az MRP-t Horváth Aladár elnök képviselte.

2003. március 27.

Cigány Önkormányzatok Országos Szövetsége néven új szervezet alakult Szolnokon. Az önkormányzati elveken működő érdekvédelmi és érdekképviselői szervezet mintegy 30 regionális és megyei szintű civil szervezet, csaknem 1200 cigány önkormányzati képviselő támogatásával jött létre. A szövetség tagja az LD mintegy 900 tagszervezete is. Az alakuló ülésen a résztvevők döntöttek arról is, hogy a CÖOSZ legfőbb programalkotó és stratégiai döntéshozó testülete a Szövetségi Tanács lesz, amelynek vezetésével Farkas Flóriánt bízták meg.

2003. március 27-29.

Bátönyterenynén háromnapos nemzetközi ifjúsági roma konferenciát tartottak, ahol előadást tartott Berki Judit, a Miniszterelnöki Hivatal Roma Ügyekért Felelős Politikai Államtitkársága Romaügyi Hivatalának vezetője és Gyarmati Edit, a Hivatal jogi szakértője. A Bajorországból, Spanyolországból, a Cseh Köztársaságból, Moldáviából

és Szlovákiából érkezett roma és romákkal foglalkozó civil szervezetek képviselői megvitatták tevékenységük lehetőségeit és korlátait, valamint megismertették egymással módszereiket és eredményeiket. A településen Szomora Szilárd, a Nógrád megyei Cigány Szervezetek Szövetsége vezetője mutatta be a pályázati források révén jól felszerelt közösségi házat.

2003. március 29.

A március 1–2-án megválasztott OCÖ megtartotta rendkívüli közgyűlését. A DRK három szervezete (CSZOSZ, MRP, MCF) 9 órától a MEH Romaügyi Politikai Államtitkárságán folytatott egyeztetést, amely megállapodás aláírásával zárult. A CSZOSZ képviselői ennek ellenére nem mentek el a közgyűlésre, ahol viszont a megjelent 34 képviselő több rövid távú politikai természetű döntést hozott, és egy politikai állásfoglalást is szentesített. A testület az elkövetkező két napon Mátrafüreden folytatta a munkát. A sajtótájékoztatón Teleki László politikai államtitkár üdvözölte a megállapodást, és örömet fejezte ki, hogy kezdetét veheti az érdemi szakmai munka. Horváth Aladár bejelentette, hogy az FB szövivőjétől származó információ szerint március 31-én már átvehető a bíróság határozata az OCÖ március 1–2-i ülésének jogszerűségéről.

2003. március 31.

Kaltenbach Jenő, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa hivatalában fogadta az újonnan megválasztott országos kisebbségi önkormányzatok elnökeit. A találkozón részt vett Heizer Antal, a NEKH elnöke, és Berki Judit, a MEH Romaügyi Politikai Államtitkárság Romaügyi Hivatalának vezetője is.

2003. április 1.

Esélyegyenlőségi bizottságot hoznak létre a kisebbségek jogsérelmeinek orvoslására – derült ki a Romaügyi Tanács ülésének szünetében. Az öttagú testület tagjait a miniszterelnök nevezi ki.

2003. április 1.

Az Országgyűlés emberi jogi szakbizottságának soros ülésén megtárgyalta Kaltenbach Jenő kisebbségi ombudsman jelentését a kisebbségi jogok érvényesüléséről és a választások tapasztalatairól, majd sor került Pavlov Milica szerb és Sutarski Konrád lengyel országos kisebbségi önkormányzati elnök meghallgatására is. Teleki László, a MEH roma ügyekért felelős politikai államtitkárának javaslata alapján a bizottság egy kormánypárti és egy ellenzéki képviselőt választott a MACIKA-ba.

2003. április 2.

Az Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottsága egyhangúlag megszavazta a nemzeti és etnikai kisebbségi szervezetek 2003. évi költségvetési támogatásáról szóló országgyűlési határozati javaslatot. A javaslat értelmében a törvényhozás mindösszesen 110 millió forintot osztana el a népcsoportok helyi, regionális és országos szervezetei között.

2003. április 5.

A Romaversitas, cigány egyetemi és főiskolai hallgatók szervezete a TV2 Róna utcai székháza előtt tüntetett a március 30-án sugárzott „Bazi nagy...” műsor miatt. Daróczi

Ágnes, a szervezet programigazgatója szólalt fel, elítélve a hangulat- és gyűlöletkeltést.

2003. április 5.

Parádfürdőn pártállásra való tekintet nélkül hatvanhét kisebbségi testület delegátusai megalakították a Heves Megyei Cigány Önkormányzatok Szövetségét. A szövetség – melynek elnökévé a parádi roma önkormányzat elnökét és az OCÖ tagját, Berkes Elemért választották – mint önálló társulás kíván részt venni különböző regionális, megyei, önkormányzati szintű vagy kistérségi pályázatokon.

2003. április 7.

Kísérleti programot indít júliustól 150 roma munkanélküli közoktatásban történő képzésére és foglalkoztatására az OM és a MEH roma ügyekért felelős politikai államtitkársága – mondta Teleki László fővárosi sajtótájékoztatóján. A 18–35 év közötti munkavállalók a foglalkoztatásukat biztosító közoktatási intézményekkel közösen nyújthattak be pályázatot az OFA-hoz. Az oktatási intézmények a romák „kvázitávoktatásra” épülő képzésének maximum négy évére biztosítják a roma munkanélküliek főállású munkaviszonyban történő alkalmazását, valamint legalább két éves további foglalkoztatását.

2003. április 7.

Magyarország első roma rádiója, a Rádió C anyagi nehézségei miatt műsorait szüneteltette, és csak zenét sugárzott.

2003. április 8.

A Romák világnapja alkalmából a budapesti Kossuth Klub nagytermében „A magyarországi cigányság helyzete az uniós csatlakozás küszöbén” címmel sajtótájékoztatót tartottak. Kósáné Kovács Magda kiemelte, hogy bár az EU-t foglalkoztatja a romák sorsa, a magyarországi romák sorsáért nekünk kell minden lehetőt megtenni. Teleki László politikai államtitkár hangsúlyozta, a kormány felelőssége, hogy a romák az EU-ban is otthon érezzék magukat. Horváth Aladár, az OCÖ elnöke azt mondta, hogy az uniós csatlakozás és a hozzá kapcsolódó Nemzeti Fejlesztési Terv a cigányság nagy történelmi esélye, s az oktatás, a munkanélküliség és a telepfelszámolás terén kell leg hamarabb előrelépni.

2003. április 8.

A magyarországi horvát, német és szlovák önkormányzatok támogatásukról biztosították Szájer József azon javaslatát, miszerint az EU-ban hozzák létre a nemzeti és etnikai kisebbségek bizottságát – hangzott el a Fidesz alelnökének a kisebbségi vezetőkkel folytatott megbeszélését követően.

2003. április 8.

Az Országgyűlés emberi jogi szakbizottsága a második éve nem változó 110 millió forintos keretösszegről szóló határozati javaslatát felülvizsgálta, mivel öt nemzetiségi szervezet bizonyította, hogy idejében postára adta pályázatát. Az egyhangú döntést követően a bizottság meghallgatta Giricz Vera ruszin, Kreszta Traján román és Horváth Aladár cigány országos önkormányzati elnököt.

2003. április 14.

Befejeződött a roma segédegészségőr-képzés Győrött, és ebből az alkalomból a kurzus résztvevői átvehették tanúsítványukat. Az eseményhez kapcsolódó sajtótájékoztatót Paller Judit, a Győr-Moson-Sopron megyei tisztii főorvos elmondta: a 600 órás képzésben 19 nő és egy férfi vett részt, valamennyien általános iskolai végzettséggel rendelkeztek. Mint arról Pádár László a Győr-Moson-Sopron megyei Cigányok Érdekvédelmi Szövetsége elnöke beszámolt, ezt az Egészséges életmód elnevezésű komplex reintegrációs munkaerő-piaci program keretében tudták megvalósítani.

2003. április 18.

A Rádió C megkapta azt a 6 millió forintos állami támogatást, amelyre Teleki László politikai államtitkár tett ígéretet. Kerényi György főszerkesztő nyilatkozatában megjegyezte, hogy a pénzt az elmaradt bérek kifizetésére fordítják, de a médium anyagi helyzete ezzel korántsem rendeződött.

2003. április 23.

Az MR Márványtermében immár hagyományosan került megrendezésre a nemzeti és etnikai kisebbségek napja. Ebben az évben a „Magyarországi kisebbségek helye és szerepe az EU-ban” című konferencián Heizer Antal, a NEKH elnöke, Szászfalvi László, az Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottságának elnöke, Törzsök Erika az EÖKK Kuratóriumának elnöke, valamint Lakatos Mihály, az NKÖM nemzeti és etnikai kisebbségek főosztályának vezetője tartott előadást.

2003. április 26.

A Győr-Moson-Sopron megyei némettség 1946-os kitelepítéséről emlékeztek meg Mosonszolnokon. Az egykori Moson megyéből több mint tízezer embert telepítettek ki. Több mint tizenegy vonat indult Németországba az elűzöttekkel.

2003. április 27.

Időközi önkormányzati választásokat tartottak Magyarország negyven településén. Ezek közül öt településen cigány, egy helységben pedig német kisebbségi önkormányzatot választottak.

2003. április 29.

Nyolc nemzetiségi közösség tíz társulata mutatkozott a Nemzetiségi Színházak Találkozóján. A négynapos eseménysorozat előadásainak a Nemzeti Színház, a pesti Víga-dó és a Szkéné Színház adott otthont.

2003. április 29.

Az MR hosszú távú stratégiai együttműködési megállapodást írt alá a Rádió C-vel a roma rádió anyagi gondjainak rendezésére, folyamatos működésének biztosítására; az egyezmény értelmében az MR naponta legalább egyórás magazinszerű összeállítást vásárol a Rádió C-től, és azt valamennyi vidéki stúdiójában sugározza.

2003. április 29.

Szájer József, az Országgyűlés alelnöke, az Európai Konvent tagja találkozott Teleki Lászlóval, a MEH roma ügyekért felelős politikai államtitkárával, Horváth Aladárral, az OCÖ elnökével, Farkas Flóriánnal, Varga Józseffel és Lukács Mihállyal, az LD par-

lamenti képviselőivel az Európai Konventben előterjesztett javaslatáról, melyben egy új uniós intézmény, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Bizottsága felállítását kezdeményezte. A megbeszélést követő sajtótájékoztatón minden résztvevő egyöntetűen támogatásáról nyilatkozott.

2003. április 29.

Kiss Péter találkozott a hazai nemzetiségek országos önkormányzatainak elnökeivel. A 2002 júniusában Medgyessy Péter miniszterelnökkel kötött megállapodás értelmében az országos önkormányzatok a kormányfővel évente egyszer, a MEH-et vezető miniszterrel pedig félévente egyeztetnek a nemzetiségi politika aktuális kérdéseiről.

2003. április 29.

Mádl Ferenc magyar és Rudolf Schuster szlovák köztársasági elnök határtalálkozót tartott Répáshután, Putnokon és a szlovákiai Hanván. A tárgyalások mellett a gazdag protokolláris programban nemzetiségi óvoda és iskola meglátogatása, múzeum megtekintése, testvérvárosi együttműködési megállapodás aláírása, emléktábla-avatás, a Gömör Expo, a hanvai református templom és Tompa Mihály sírjának megtekintése szerepelt.

2003. május 1.

Kormányzati romaportál kezdte meg működését a számítógépes világhálón. A <http://www.romaweb.hu> címen elérhető oldalt a MEH romaügyi politikai államtitkársága működteti.

2003. május 7.

A Pest Megyei Munkaügyi Központ értékelése szerint sikeres az országban elsőként ez év elején kísérleti jelleggel beindított integrált roma foglalkoztatási program, amelyben eddig 175, többszörösen hátrányos helyzetű munkanélküli számára teremtették meg a munkába állás feltételeit. A programot kidolgozó központ tanácskozásán Lengyel János igazgató elmondta: a megyében az országos átlagnál kedvezőbb, 3,4 százalékos a munkanélküliség, ugyanakkor 70 000 roma él a megyében, és csaknem 50 százalékuknak nincs meg az általános iskolai végzettsége.

2003. május 19.

„A kisebbségi törvény módosításának alternatívái” címmel szakmai vitaülést rendezett az MTA KI.

2003. május 22.

Az ET támogatásával a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kistérség öt településén, Tiszavasváriban, Tiszalökön, Tiszadobon, Tiszadadán és Tiszaeszláron élő romák integrációját segíti a Partners Hungary Alapítvány. Mint azt Herbai István, a szervezet programigazgatója Tiszadobon, a környék roma lakosainak megoldatlan kérdéseiről rendezett konferencián elmondta: főként a társadalmi párbeszéd kialakítását segítik a kisebbség és az integrációjukban érdekelt helyi intézmények között.

2003. május 24.

Nyolcadik alkalommal rendezett országos mesemondó versenyt Békéscsabán a helyi román KÖ. A NEKH által támogatott seregszemplén több mint száz diák vett részt, akik

az ország román tannyelvű általános iskoláiban előzetesen megrendezett versenyeken a legjobbaknak bizonyultak.

2003. május 25.

Az MCF és a CSZOSZ együttműködési megállapodást írt alá, melyben egyetértettek Horváth Aladár leváltásában. A Kolompár Orbán által összehívott rendkívüli közgyűlésen az 53 képviselőből 36 jelent meg, s a bizalmatlansági indítványt ellenszavazat és tartózkodás nélkül megszavazták.

2003. május 26.

„Az OCÖ szeretné elérni, hogy a rossz helyzetben lévő települések készítsenek programokat az iskolai elkülönítés felszámolása, a munkahelyteremtés, a nyomortelepek megszüntetése érdekében” – mondta Horváth Aladár, a szervezet elnöke „A Nemzeti Fejlesztési Terv és az esélyegyenlőség” címmel rendezett fórumon.

2003. május 26.

Az országos kisebbségi önkormányzatok kulturális autonómiájának kérdéseiről, a nemzeti és etnikai joghatóságok költségvetési stabilitásáról, valamint választójogi kérdésekről kezdett egyeztetéseket a NEKH és a 13 magyarországi nemzeti és etnikai kisebbség képviselőjében hat delegált Budapesten. A kormányzat részéről a belügyi, az oktatási, a kulturális és a pénzügyi szaktárca, míg a kisebbségek oldaláról a német, a bolgár, a roma, a horvát és a román közösség delegáltjai részvételével megindult tárgyalási folyamat kulcsfontosságú szereplője Kaltenbach Jenő, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztos, valamint a parlament emberi jogi szakszolgálat vezetője.

2003. május 29.

Az OCÖ közgyűlése elutasította a Horváth Aladár elnök ellen, Kövesi Vilmos CSZOSZ frakcióvezető által benyújtott bizalmatlansági indítványt. Az OCÖ 53 tagja közül nyílt szavazáson harmincan szavaztak Horváth Aladár elnöki funkciójának megtartása mellett, 21-en ellene, ketten pedig tartózkodtak a voksolástól.

2003. június 13.

Az FB jogerős ítéletében elutasította a jászladányi Zana Sándor Alapítvány Magyar Bálint oktatási miniszter döntése elleni keresetét. A jászladányi alapítvány azt kérte a bíróságtól, hogy semmisítse meg a tárcavezető 2002. augusztus 30-án hozott határozatát, amellyel megtagadta a település általános iskolájának OM-azonosító iránti kérelmét.

2003. június 15.

Ismét saját műsorral jelentkezett az anyagi nehézségei miatt április 7-e óta csak zenét sugárzó Rádió C. Noha mintegy 50 milliós adósságállományuk felszámolására eddig alig 13 millió forintnyi támogatás érkezett az ígért összegből, úgy határoztak, hogy megkezdik a műsorok készítését.

2003. június 24.

A Jászladányi Roma Polgárjogi Szervezet pert indított a jászladányi önkormányzat ellen a helyi általános iskolában tapasztalt szegregáció kártékony hatásának megállapítását és kimondását kérve – jelentette be Kállai László, a szervezet elnöke.

2003. június 25.

Kolompár Orbánt, az OCÖ eddigi ügyvezető alelnökét választották meg elnöknek a testület rendkívüli tisztújító közgyűlésén, amelyet az ügyvezető hívott össze. A jelenlévő 36 képviselő az előző héten benyújtott bizalmatlansági indítványt ellenszavazat és tartózkodás nélkül, egyhangúlag szavazta meg. Az MCF és a CSZOSZ ezt megelőzően együttműködési megállapodást kötött, melyben egyetértettek Horváth Aladár leváltásában, aki a rendkívüli közgyűlést megelőzően az OCÖ Dohány utcai székházában tartott sajtótájékoztatóján kifejtette: nem tartja jogszerűnek a közgyűlés összehívását, ezért az ott hozandó határozatokat sem fogadja el. Mint mondta: az OCÖ szervezeti és működési szabályzata értelmében az ügyvezető alelnök csak kezdeményezheti az ülést, azt azonban csak az elnök hívhatja össze. Horváth Aladár ezt meg is tette, és július 4-ét jelölte meg annak időpontjául. Nem fogadja el, de iránymutatónak tekinti a döntést – jegyezte meg a leváltott elnök.

2003. június 29.

Budapestén a Világbank és a Soros Alapítvány Nyílt Társadalomért Intézete szervezésében megkezdődött a „Romák a bővülő Európában: A jövő kihívásai” című háromnapos konferencia, amelyen a magyar, a bolgár, a macedón, a montenegrói, a szlovák és a román miniszterelnök, a cseh és a horvát miniszterelnök-helyettes, valamint James D. Wolfensohn, a Világbank elnöke és Soros György is részt vett.

2003. július 4.

Ismételten megvonta a bizalmat Horváth Aladártól az OCÖ Kolompár Orbán által összehívott elnökségi ülése.

2003. július 4.

Törvénytelennek tartja a június 25-i közgyűlési határozatot, valamint jogértelmezési kéressel fordul a BM-hez és az IM-hez, továbbá a döntés megszületéséig felfüggeszténé az OCÖ működését – jelentette be Horváth Aladár az általa összehívott OCÖ gyűlését követően. A frakcióüléssé átalakult tanácskozáson az 53 képviselőből mindössze 12-en jelentek meg. A rendkívüli közgyűlésen a Roma Értelmségek kiáltványt adtak ki, melyben tiltakoztak Horváth Aladár leváltása ellen.

2003. július 8.

Kiss Imre témavezető Székesfehérvárott közölte: az EU PHARE-programja és a Foglalkoztatási és Munkaügyi Minisztérium közös finanszírozásában pályázati program indult a munka világából való kirekesztődés ellen, amelynek keretében a projektek támogatására 7,5-8 milliárd forint állt rendelkezésre.

2003. július 9.

Zárt ajtók mögött kezdődött meg a MEH-ben az egyeztetés Teleki László roma ügyekért felelős politikai államtitkár, valamint Horváth Aladár és Kolompár Orbán között. A találkozót az államtitkár kezdeményezte az OCÖ magukat legitim elnöknek tartó vezetőivel.

2003. július 9.

Horváth Aladár, az OCÖ leváltott elnöke felfüggesztette elnöki tevékenységét, bár továbbra is fenntartotta azon álláspontját, hogy jogszerűtlenül fosztották meg pozícióját.

jától. A leváltott elnök kijelentette: az ügyészséghez fordul, és a romaügyi államtitkár-
ron keresztül kéri a kormányzatot, függessze fel az OCÖ működését.

2003. július 25.

Az oktatási tárca kiadta a jászladányi alapítványi iskola OM-azonosítóját, amelyet
ezzel közoktatási intézménynek minősítettek; tanulók felvételére, bizonyítvány kiadá-
sára és költségvetési támogatás igénybevitelére nyert lehetőséget.

2003. július 29.

A PHARE-program sikeres végrehajtásában konzorciumként együttműködő
Tiszaroff, Tiszabó, Tiszabura és a PHARE-iroda munkatársai Tiszaroffon értékelték a
szeptemberben záruló kétéves felzárkóztatási projekt tanulságait. Mint elhangzott, a
NEKH 2001 elején írt ki pályázatot a többszörösen is hátrányos helyzetben élő cigány
kisebbség életminőségének javítására. A 43 beérkezett pályázat egyike a Tiszabura,
Tiszabó és Tiszaroff falvak alkotta konzorciumé volt, amely összességében – a 10 szá-
zalékos saját erőt is beszámítva – 270 millió forinthez jutott.

2003. július 30.

„A második világháború alatt kivégzett mintegy félmillió európai roma emléke még
mindig nem kap elég figyelmet” – vélte Teleki László, a MEH roma ügyekért felelős
politikai államtitkára, aki július 30-án Nagykanizsán, augusztus 2-án pedig a lengyel-
országi Auschwitzban emlékezett meg a holokauszt roma áldozatairól.

2003. augusztus 1.

„Százegy, az alapítványi általános iskolába jelentkező roma gyermek nevét vették fel
azokra a listákra, amelyet az oktatási intézmény igazgatójának kívántak átadni” –
mondta Kállai László, a Jászladányi Roma Polgárjogi Szervezet vezetője, majd hozzá-
tette: a tandíj sem jelentene gondot, mivel egy alapítvány hárommillió forinttal támo-
gatja a roma gyermekek oktatását.

2003. augusztus 4.

A nemzetiségi vezetők egyetértenek abban, hogy meg kell szüntetni az országos ön-
kormányzatok tagjainak választásakor alkalmazott elektori rendszert – jelentette ki
Heizer Antal, a NEKH elnöke.

2003. augusztus 7.

Az OCÖ regionális, megyei és kistérségi intézményrendszere leendő munkatársainak
képzését segítő támogatásról írt alá szerződést Budapesten Kolompár Orbán, az OCÖ
elnöke, és Molnár Györgyné, az OFA kuratóriumának elnöke.

2003. augusztus 9.

„Románia a magyar státustörvényhez hasonló jogszabályt készít a határon túli román-
ság nemzeti és kulturális identitásának támogatására” – jelentette ki Adrian Nastase
miniszterelnök. A román kormányfő a Fekete-tenger partján fekvő Mangaliában talál-
kozott augusztus 9-10-én mintegy negyven határon túli román szervezet képviselői-
vel. Nastase közölte: a Medgyessy Péterrel folytatott telefonbeszélgetését követően
Titus Corlateanu, a Határon Túli Románok Hivatalának vezetője Budapesten tájéko-
zódott a hasonló magyar kormányhivatal felépítéséről.

2003. augusztus 12.

„Megkezdődött az Országos Cigány Információs és Művelődési Központ elmúlt ötévi pénzügyi, gazdálkodási tevékenységének átvilágítása” – mondta Kolompár Orbán. Az önkormányzat jelenlegi vezetője azt is közölte, az MCF az OCÖ-nak visszafizette azt a másfélmillió forintos támogatást, amelyet a szervezet választási kampányára kapott.

2003. augusztus 14.

Alföldi Roma Szervezetek Szövetsége néven új szervezet alakult Szolnokon, melynek célja „a roma érdekképviselés és érdekvédelem új alapokra helyezése, a képviselet eredményes, tartalmas ellátása” – mondta Pálfi Miklós elnök. A szövetség az Új Roma Kerekasztal Szövetség és az MCDSZ kezdeményezésére jött létre.

2003. augusztus 15.

Lakossági meghallgatással kezdte kihelyezett ülését Jászládányban az OCÖ elnöksége. Reggel 9 órától a helyi roma szülők mondhatták el véleményüket a József Attila Művelődési Ház színháztermében, ahová ez idő alatt nem romákat nem engedtek be.

2003. augusztus 16.

A Vasas Szakszervezet Magdolna utcai székházában az RPA-hoz közel álló személyiségek és az OCÖ MRP frakciójának képviselői Horváth Aladár kezdeményezésére megalapították az Roma Polgárjogi Mozgalom (RPM) nevű egyesületet.

2003. augusztus 28.

A cigány nők jogegyenlőségének megteremtéséért megalakult hat megye és a főváros kezdeményezésére a Cigány Nők Polgárosodásáért Országos Egyesület. A Terézvárosi Cigány Kisebbségi Önkormányzat vezetőjének, Kovács Ritának az elnökségével életre hívott szervezet – amelynek férfiak nem lehetnek a tagjai – főleg minisztériumi és pályázati pénzekből kívánja fenntartani magát.

2003. augusztus 30.

Az RPM országos zászlóbontásával egybekötött roma országgyűlés kezdődött közel ezer ember részvételével a Borsod megyei Ónod községben. Horváth Aladár, a mozgalom elnöke megnyitó beszédében hangsúlyozta: a kulturális és közéleti rendezvényen elemzik, mi okozza azt a tendenciát, hogy megalázva és kirekesztve él sok száz-ezer roma és nem roma származású ember Magyarországon.

2003. szeptember 8.

Horváth Aladár aggasztónak nevezte, hogy a területi és társadalmi egyenlőtlenségek csökkentéséhez még mindig nem épült ki hatékony intézményrendszer, mint ahogy egy éve késik az „eddig hatástalan” középtávú roma intézkedési csomag módosítása is. Az augusztus 16-án megalakított RPM elnöke erről az új szerveződés programját ismertető sajtótájékoztatóján beszélt. Mint mondta: Magyarországon gyökeres szociális fordulatra van szükség, és az RPM ennek előmozdítását tekinti a legfontosabb céljának.

2003. szeptember 9.

A száz diák fogadására alkalmas Koch Valéria Kollégiummal bővült a pécsi Magyar-Német Iskolaközpont. Az intézmény – melyhez két óvoda, egy általános iskola és egy két tannyelvű gimnázium tartozik – ezáltal alkalmassá vált a távolabbi települések fiataljainak fogadására is.

2003. szeptember 9.

A roma tanulók diszkriminációja miatt Kaltenbach Jenő, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa alkotmányellenesnek, következképpen nem engedélyezhetőnek tartja a jászladányi Antal Mihály Alapítványi Általános Iskola működését. Az OM az iskolai szegregáció helyzetét kivizsgáló parlamenti albizottság felállítását kezdeményezte.

2003. szeptember 10.

Az RPA által szervezett sajtóértekezleten tártá a nyilvánosság elé alternatív választójogi javaslatát Bárony János. E koncepció értelmében, ahol 400-nál kevesebb nemzetiségi él egy adott településen, ott a közvetlen demokrácia játékszabályainak megfelelő módon kerülne sor a választásra, vagyis maguk a szavazók mondhatnák meg, ki vehet részt a választáson. Az így összeállított kislistára ezen felül csak bejegyzett kisebbségi érdekvédelmi szervezet jelölthetne fel. Mindkét esetben az állam és az önkormányzatok kölcsönös megállapodása alapján kerülne meghatározásra azon települések köre, ahol meg lehet tartani a települési önkormányzatitól eltérő időpontban a választást.

2003. szeptember 11.

Magyar Bálint oktatási miniszter és Csepeli György, az informatikai tárca politikai államtitkára a miskolci Földes Ferenc Gimnáziumban megnyitotta a Digitális Középiskola roma tagozatát. Az egyelőre kísérleti jellegű iskola – amelybe 213 tanuló nyert felvételt – azzal a céllal létesült, hogy esélyt teremtsen roma családok tehetséges gyermekeinek a továbbtanuláshoz.

2003. szeptember 16.

Budapesten a Cigány Tudományos és Művészeti Társaság tizedik alkalommal megrendezett nemzetközi konferenciája az európai uniós csatlakozásnak a romák helyzetére gyakorolt hatását vette górcső alá.

2003. szeptember 16.

A budapesti Gozsdu-udvar felújítása a tervek szerint két-három éven belül megvalósulhat – mondta Ion Iliescu román államfőnek Gergely József, Erzsébetváros alpolgármestere a helyszínen. Ion Iliescu közölte, hogy a Gozsdu-udvarban kell kialakítani a kulturális célú Gozsdu Alapítvány intézményeit: egy múzeumot, egy könyvtárat és a magyar-román stratégiai partnerség intézetét.

2003. szeptember 17.

„A hátrányos helyzetű és roma gyerekek integrációja érdekében az oktatási tárca által elindított program célja, hogy a 2008–2009-es tanévre megszűnjenek a cigány osztályok Magyarországon” – hangsúlyozta Mohácsi Viktória, a program végrehajtásáért

felelős miniszteri biztos Kerecsenden, a Heves megyei Cigány Kisebbségi Képviselők Klubjának ülésén.

2003. szeptember 20.

A GOÖ ülésén a Görög Tudományos Központ létrehozásáról határozott a kisebbségi grémium. Az intézmény feladata lenne a magyarországi görögök történelmének kutatása, s ezáltal alkalmas lehet a Görögség Múzeumának előkészítésére.

2003. szeptember 22.

„Roma népismereti kurzus és cigány nyelvtanfolyam kezdődött 240 pest megyei rendőr számára” – közölte Németh Ágnes, a Pest megyei Rendőr-főkapitányság őrnagya. A kilenc hónapos tanfolyam célja, hogy a rendőrök jobban megismerjék a cigányság kultúráját, hagyományait, nyelvét és ezáltal a napi munka során a kommunikáció minősége javuljon, csökkentve az olykor előforduló konfliktusokat.

2003. szeptember 23.

Együttműködési megállapodást írt alá Baráth Etele, a MEH nemzeti fejlesztési tervért és EU-támogatásokért felelős politikai államtitkára és Kolompár Orbán, az OCO elnöke.

2003. szeptember 24.

„Esélynövélő többletjogok és oktatási, foglalkoztatási programok helyett a romák csak retorikai szövegeket, kommunikációs léggömböket kapnak” – hangzott el a Roma Szervezetek Polgári Szövetsége megalakulása alkalmából tartott budapesti tájékoztatón. A szövetséget több cigány szervezet – köztük a Makai István által vezetett Roma Polgári Tömörülés – és mintegy 65–70 roma polgári kör hozta létre.

2003. szeptember 26.

Az EU támogatásával Roma Községi és Információs Központ kezdte meg működését Nyíregyháza Huszár-telepén, ahol a legnagyobb számban élnek együtt a kisebbség tagjai. Vítál Attila, a központot működtető civil szervezet vezetője elmondta: a legkisebb gyermekeket úgynevezett képességfejlesztő játszótérben készítik fel az óvodai közösségi életre. A nagyobbak és a felnőttek számítógép-kezelői és angol nyelvtanfolyamon vehetnek részt, illetve könyvtár segíti ismereteik bővítését. Ugyanitt nyitotta meg kapuit a Roma Népfőiskola is.

2003. szeptember 30.

Medgyessy Péter miniszterelnök és Stjepan Mesić horvát köztársasági elnök jelenlétében írták alá az Országház Zsolnay Termében a magyarországi horvátok adriai-tengerparti képzési és oktatási központjának kialakításához nyújtandó 100 millió forintos magyar kormányzati támogatásról szóló szándéknyilatkozatot. A Pag-sziget húsz évre szóló ingyenes használatba adásáról július 29-én állapodott meg Zágrábban a horvát miniszterelnök-helyettes és Karagics Mihály, az OHÖ elnöke. A magyar hozzájárulásról szóló okiratot Heizer Antal, a NEKH elnöke és Karagics Mihály szignálták.

2003. október 1.

Ifj. Bogdán János, az OCO egyik képviselője azt kérte az Alkotmánybíróságtól, állapítsa meg, hogy alkotmány sértő a választási eljárásról szóló törvény.

2003. október 3.

„Kifejeztem azt a bocsánatkérést is a német nép irányába, amit a huszadik század történelmi viharai közepette a német kitelepítések során elődeink elkövettek” – közölte Szili Katalin, az Országgyűlés elnöke, a Christian Wulff alsó-szászországi miniszterelnökkel folytatott megbeszélését követően.

2003. október 4.

Az OCÖ Budapesten rendezett közgyűlése úgy határozott, hogy nem támogatja a NEKH és a kisebbségi jogok országgyűlési biztosa azon indítványát, mely szerint külön választói névjegyzék készüljön a kisebbségekhez tartozókról. A jelenlévők többsége továbbá úgy döntött, hogy a Londonban 30 évvel ezelőtt tartott Roma Világkongresszus állásfoglalásának szellemében, a cigány (lovári) nyelven íródott Gélem, gélem (Megyek, megyek) kezdetű dalt nyilvánítják a magyarországi romák himnuszává.

2003. október 8–9.

A NEKH a kisebbségi törvény elfogadásának tizedik évfordulója alkalmából nemzetközi konferenciát rendezett a Magyar Néprajzi Múzeumban. Heizer Antal, a Hivatal elnöke köszöntötte az egybegyűlt hallgatóságot, és reményét fejezte ki, hogy a kormány a kisebbségi törvény módosításának tervezetét határidőre az Országgyűlés elé terjeszti.

2003. október 11.

A II. kerületi Ukrán KÖ megalapította a Magyarországi Ukrán Nemzetiségi Színházat.

2003. október 14.

Harmadik alkalommal rendezte meg az MTV regionális, kisebbségi és határon túli főszerkesztősége a „Magyarországi nemzetiségi filmszemlét”, amely a 25 éves nemzeti-ségi televíziózás jegyében zajlott.

2003. október 15.

Az OCÖ a törvenymódosítás élére kíván állni – jelentette ki Kolompár Orbán, a nemzetiségi elnököknek a kisebbségi törvény módosításáról az OCÖ székhelyén tartott tanácskozást követő sajtótájékoztatón. A 13 önkormányzattól 8 vett részt a megbeszélésen, a parlamenti frakciók közül pedig egyedül a Fidesz képviseltette magát, Varga József személyében.

2003. október 16.

A Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány pályázatot írt ki a Nemzetiségi Ifjúsági Díj elnyerésére. A díj a kisebbségi közéletben, a nemzetiségi kultúráért, az anyanyelv ápolásáért, a közösségek erősítése érdekében végzett kiemelkedő egyéni teljesítményt honorálja. A pénzjutalommal járó elismerés elnyerésére a kisebbségi kulturális és oktatási intézmények, egyesületek, helyi KÖ-ök tehetnek javaslatot.

2003. október 17.

„A GKM a roma vállalkozások gazdasági felzárkóztatását segítő pályázatot hirdetett a Széchenyi Vállalkozásfejlesztési Program keretében” – jelentette be Csillag István gazdasági és közlekedési miniszter. A tárca megállapodást kötött a helyi vállalkozási

központokkal, amelyek a pályázatok megírásában is segítséget nyújtanak, továbbá számítanak a cigány kisebbségi önkormányzatok támogatására is.

2003. október 17.

„Egy, a fővárosban és környékén fogható regionális középhullámú nemzetiségi adó indításának ötlete merült fel az MR-ben, az elképzelés megvalósulását azonban forráshiány akadályozza” – mondta el Avanesian Alex, a Kossuth Rádió kisebbségi műsorokért felelős főszerkesztő-helyettese.

2003. október 18.

A budapesti Bolgár Művelődési Házban került megrendezésre a Közép-Európai Bolgárok Nemzetközi Szövetségének ülése, amelyen ausztriai, csehországi, lengyelországi és magyarországi bolgárok képviseltették magukat. A megjelenteket Tanev Dimiter, az MBE elnöke köszöntötte. Az ülésen megszavazták a szövetség új vezetését is, amely rotációs rendszerben kerül megválasztásra. Az elnök Anton Sztambolijszki, a cseh klubok szövetségének és a Prágai Klubnak az elnöke, az elnökhelyettes pedig Nikolaj Velkov, az MBE elnökhelyettese lett.

2003. október 21.

Folytatódnak a magyarországi szlovák tannyelvű oktatási intézmények felújításai, mondta a magyarországi látogatáson tartózkodó Rudolf Schuster szlovák köztársasági elnök Szarvason, mielőtt megtekintette a nemrégiben elkészült új szlovák iskolát. Az államfő a szarvasi polgármesteri hivatalban rendezett fogadáson közölte: október 20-án Medgyessy Péter miniszterelnökkel megegyezett abban, hogy a magyar kormány támogatni fogja a Békés megyei Tótkomlós szlovák iskolájának felújítását is. Rudolf Schuster kiemelte: emellett ígéretet kapott a magyar kormányfőtől arra is, hogy a magyar közszolgálati televízióban és rádióban a jövőben növekedni fog a szlovák nyelvű műsorok adásideje.

2003. október 21.

Az EU anyagi támogatásával októbertől romológiai képzés indult a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Az egyéves kurzuson főleg azok a vezető beosztású államigazgatási, rendőr és gyámügyi szakemberek vesznek részt, akik munkakörükben a cigányság hétköznapi gondjaival foglalkoznak. A kurzus programvezetője, Jóni Gábor egyetemi oktató elmondta: Közép-Kelet-Európában a legtöbb roma Magyarországon él, ezért társadalmi beilleszkedésük tekintetében az Unió összes tagállama ránk figyel.

2003. október 27.

Az Országgyűlés Emberi Jogi Bizottságának ülésén heves vita bontakozott ki Kaltenbach Jenő, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa és dr. Papp Imre, az IM helyettes államtitkára között. Az esélyegyenlőségi törvényjavaslat vitájának első helyen kijelölt értekezletén a kisebbségi ombudsman súlyos aggályának adott hangot amiatt, hogy a törvényjavaslatban az identitásválasztás szabadsága kerül kodifikálásra, holott ez a szóhasználat pontatlan, és a joggal való visszaélésre ad alkalmat. Az Emberi Jogi Bizottság a javaslatot végül általános vitára bocsátotta, ami november 3-án este miniszteri expozéval meg is kezdődött.

2003. október 29.

Megkapta oklevelét az a 13 roma menedzser, akik a Békéscsabai Regionális Munkaerő-fejlesztő és Képző Központ szervezésében 600 órás képzésben vettek részt. A programban részt vevők jártasságra tettek szert a számítógép-kezelés, a roma hagyományok és kultúra területén, továbbá államigazgatási, jogi, szervezési és vezetési ismereteket hallgattak.

2003. november 4.

Az Országgyűlés emberi jogi bizottsága a MOUÖ kezdeményezésére határozati javaslatot terjesztetett a plénum elé, melyben elítéli az 1932–1933. évi – 7 millió áldozatot követelő – ukrainai éhínséget előidéző sztálini rendszert. Döntött arról is, hogy vizsgáló bizottság felállítását kezdeményezze a roma kárpótlás tárgyában, valamint az Oktatási Bizottsággal közösen paritásos vegyes bizottság felállítását határozta el az oktatási esélyegyenlőség előmozdítására.

2003. november 4.

Kiss Péter kancelláriaminiszter találkozott az országos kisebbségi önkormányzatok elnökeivel. Ezt megelőzően a nemzetiségi vezetők az MNOÖ székházában ültek össze álláspontjuk előzetes egyeztetése végett, ahol az OCÖ képviselője nem volt jelen.

2003. november 5.

„Hirdetnünk kell azt a gondolatot, hogy igenis léteznek azok a jobbító szándékok, és megtanulhatók azok a segítő gesztusok, amelyekkel emberhez méltóbban élhetünk együtt. Magyarok és cigányok az egy közös hazában” – hangsúlyozta Mádl Ferenc köztársasági elnök a roma holokauszt 59. évfordulóján, Zalaegerszegen rendezett emlékülésen. A helyi cigány kisebbségi önkormányzat képviselői – a résztvevőket lovári nyelven is köszöntve – elmondták: a testület november 3-át a roma holokauszt zalaegerszegi napjává nyilvánította. Mádl Ferenc az emlékülést megelőzően az 59 éve történt bevagonírozások helyszínén, a város vasútállomásának falán leleplezte és megkoszorúzta a csaknem 800 helyi és környékbeli cigány deportáltra emlékeztető bronz domborművet.

2003. november 6.

„A Nemzeti Civil Alapprogram minden eddigi támogatási rendszert abba az irányba terel, hogy kiszámíthatóbbá váljon a civil szervezetek támogatása” – mondta Teleki László Budapesten. „A következő esztendőben tizenötszörösére nő a civil szervezetek támogatása, a korábbiakhoz képest. Az NCA ugyanis majdnem hétmilliárd forintot fog szétosztani” – hangsúlyozta a MEH roma ügyekért felelős politikai államtitkára. Teleki László az Esélyegyenlőségi Kormányhivatalban a roma szervezetek számára tartott tájékoztatón elmondta: fontosnak tartja a roma szervezetek részvételét az NCA kollégiumainak munkájában. Ezért kérte a szervezeteket, hogy a november 12-i határidőig jelentkezzenek elektorállításra az NCA-nál. Nem lehet pontosan tudni, hogy 1989 óta hány roma szervezet jött létre. Becslések szerint 1500–3000 közötti a számuk, a bejegyzett szervezetek többsége azonban inaktív – mutatott rá.

2003. november 7.

„Kisebbségvédelmi jogi normák Magyarországon és Dél-Kelet-Európában” címmel kezdődött kétnapos nemzetközi konferencia a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok

országgyűlési biztosa hivatalában. A megnyitón megjelent Szabó Vilmos, a MEH politikai államtitkára, Szászfalvi László, az Országgyűlés Emberi Jogi Szakbizottságának elnöke, a házigazda Kaltenbach Jenő, valamint Dejan Janča, Szerbia-Montenegró budapesti nagykövete. A Szerb Fővárosi Önkormányzat és a Vajdasági Emberi Jogi Központ szervezésében megvalósuló tanácskozáson számos hazai és szerbiai tudós, kutató vett részt.

2003. november 12.

Szarka László, az MTA KI igazgatója bemutatta a 2003. évi országos reprezentatív cigánykutatás legfrissebb adatokat tartalmazó eredményeit az MTA-n. A vizsgálat módszertanáról Kemény István professzor tartott ismertetőt.

2003. november 17.

Közös nyilatkozatban adott hangot megdöbbenésének a magyarországi horvát, német, román és szlovák országos kisebbségi önkormányzat elnöke a Fővárosi Ítéltábla ifjabb Hegedűs Lórántot és Metes Györgyöt a közösség elleni izgatás vádja alól felmentő ítélete kapcsán.

2003. november 19.

II. János Pál pápa hagyományos szerdai általános audienciáján megáldotta azt a fából készült roma keresztet, amelyet magyarországi cigányok és kormányzati aktorok delegációja vitt magával római zarándokútjukra, s amelyet a Komárom-Esztergom megyei Csatkán kívánnak felállítani. Az ide szánt feszületet Hegedűs András fafaragó készítette, rajta a felirattal: „Szuntona Devla, zsutin e romen”, vagyis: „Szentseges Isten, segítsd a romákat!”

2003. november 21.

A Magyarországon élő romák helyzetét elemző tanulmánykötetet mutattak be az Országházban. „Ez elsősorban a döntés-előkészítőknél szánt anyag, amely azt kívánja szolgálni, hogy ne ad hoc döntések szülessenek” – jelentette ki a „Cigánynak lenni Magyarországon” című kötet ismertetésekor Törzsök Erika szerkesztő, a kiadványt megjelentető EÖKK elnöke.

2003. november 24.

Varga József, a MACIKA elnöke a közalapítvány kuratóriumi ülését követően kijelentette, hogy az általános iskolai ösztöndíjak kifizetését megkezdik, míg ahhoz, hogy a közép- és felsőfokú oktatásban részt vevők számára kiírt pályázatokkal is tudjanak foglalkozni, még ez évben kormányzati intézkedésre van szükség.

2003. november 24.

A Magyar Köztársaság Országgyűlésének 347 képviselője egybehangzó igennel szavazott az 1932–1933. évi ukrániai éhínség 70. évfordulójának szentelt határozatra. A határozattervezet indoklását dr. Szászfalvi László, a Parlament Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottságának elnöke ismertette a plénumon. „A Magyarországon élő ukránok között vannak olyanok, akik átéltek az éhínséget, illetve élnek közöttük az áldozatok leszármazottai” – hangsúlyozta az előterjesztő.

2003. november 25.

Fórumot tartottak Szentgotthárdon a kisebbségi választói névjegyzékről a horvát, a szlovén, és a német országos önkormányzatok képviselői. Hergovich Vince, az OHÖ alelnöke álláspontja szerint el kell érni, hogy saját önkormányzataikat az érintett kisebbségek tagjai választhassák meg. Ropos Márton, az OSZKÖ elnöke úgy vélekedett: a kisebbségi választói névjegyzéket kisebbségekből álló bizottságoknak kellene összeállítaniuk, a listát pedig a kisebbségi önkormányzatoknak mindenütt helyben kellene kezelniük és karbantartaniuk. Wend Miklós, a német önkormányzat Vas és Zala megyei szövetségének elnöke véleménye szerint a német nemzetiség tagjai még ma is félnek, mivel még elevenen él bennük a kitelepítések emléke. Mindezek ellenére mégis szükségesnek tartják a kisebbséghez tartozók regisztrálását.

2003. november 28.

Rendkívüli közgyűlést tartott az OCÖ Budapesten. A tanácskozás kezdetén a képviselők egy része kinyilvánította, hogy Kolompár Orbán jelenlegi elnök helyett továbbra is a vitatott körülmények között leváltott – az eseményről egyébként távol maradó – Horváth Aladárt tekintik az OCÖ vezetőjének. Az új közgyűlés összehívására irányuló javaslatukat a jelenlévők nagy többsége elutasította. A testület végül, hosszas vitát követően név szerinti szavazással támogatta a kisebbségi névjegyzék bevezetését.

2003. november 29.

Heinek Ottó, az MNOÖ elnöke közölte: a közgyűlés támogatta a kisebbségi törvény módosításának tervezetét, s meghatalmazott egy szűkebb létszámú testületet a konkrét észrevételek kidolgozására.

2003. december 2.

A Cigányügyi Tárcaközi Bizottság megtartotta ez évi második ülését. A napirendi pontok között tájékoztató szerepelt a romák társadalmi integrációját elősegítő közép-távú programról, az ahhoz kapcsolódó monitoringrendszerrel, a Világbank romaügyi intézményfejlesztési célokat szolgáló projektjéről, továbbá a Roma Évtized programról.

2003. december 2.

Roma tanító- és óvóképzés indul Szarvason a 2004/2005-ös tanévben, amennyiben a Magyar Akkreditációs Bizottság által elfogadást nyer a Tessedik Sámuel Főiskola Pedagógiai Karán kidolgozott oktatási koncepció – jelentette be Lipcsei Imre, a kar főigazgató-helyettese.

2003. december 4.

Az RPA székházában megtartott sajtótájékoztatóján Horváth Aladár és Borsos József fejtette ki az RPM álláspontját a kisebbségi választásokon alkalmazandó regisztrációval kapcsolatosan, egyértelműen elutasítva a kisebbségi választói névjegyzéket. Horváth Aladár polgárjogi akciók indítását is kilátásba helyezte a cigány önkormányzati képviselők álláspontjának megkérdezése és tolmácsolása érdekében.

2003. december 10.

Az OSZÖ közgyűlésén az egyik legnagyobb érdeklődést kiváltó napirendi pont a kisebbségi joganyag módosítására vonatkozó törvényjavaslat véleményezése volt.

Fuzik János elnök a tanácskozást követően elmondta: a képviselők üdvözlötték a módosítási folyamatot, és fontosnak tartották azt. A választójogi tervezetben szereplő névjegyzéket nem utasították el, sőt, azt december 9-i ülésén a FSZÖ is támogatta.

2003. december 11.

A BM-ben egyeztettek az országos kisebbségi önkormányzatok delegátusai a hármas előterjesztés szereplőivel: az IM, a BM és a MEH szakembereivel a kisebbségi törvény és a választójogi kódex módosításáról. A vita már egy olyan új – december 9-i – változat felett zajlott, melybe a kodifikátorok beépítették az eddigi egyeztetéseken elhangzottakat is.

2003. december 12.

Kovács László magyar és Eduard Kukan szlovák külügyminiszter Brüsszelben aláírták a szlovákiai magyar és a magyarországi szlovák nemzeti kisebbség oktatási-nevelési törekvéseinek anyagi támogatását szabályozó egyezményt.

2003. december 16.

A Kisebbségek Napja alkalmából első alkalommal rendezett Országos Roma Kisebbségi Napot az OCÖ Budapesten, a Petőfi Csarnokban, amely „A magyarországi cigányság esélyegyenlősége és társadalmi integrációja” című konferenciasorozat zárórendezvénye volt. Beszédet mondott Lévai Katalin esélyegyenlőségi tárca nélküli miniszter és Kaltenbach Jenő kisebbségi ombudsman is. Mádl Ferenc köztársasági elnök levélben köszöntötte a résztvevőket. Kolompár Orbán egy új roma mozgalom megalakulását jelentette be, amelyet az OCÖ januárban Romák Esélyegyenlősége Mozgalom néven indítana útjára. A konferencián emellett roma közéleti díjakat adtak át tíz kategóriában.

2003. december 16.

„A kormány elé mehet a törvénymódosító csomag” – ezt Szabó Vilmos, a MEH államtitkára mondta az Országgyűlés emberi jogi bizottságának ülésén, ahol Heizer Antal és Kaltenbach Jenővel közösen tájékoztatták a képviselőket a kisebbségi joganyag módosításának előkészületeiről.

2003. december 18.

Aján Gergely, az Országos Örmény Önkormányzat elnöke közölte: december 5-én felajánlotta lemondását, mert az országos önkormányzatban tíz képviselőt maga mögött tudó EÖGYKE november 16-án megvonta tőle a bizalmat és úgy döntött, hogy az elnöki székekben Lányi Zsoltot látná szívesen.

2003. december 22.

Megjelent az első, lovári cigány nyelvű bibliafordítás. A Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem három éve vállalkozott arra, hogy a világon egyedülálló módon teljes cigány bibliafordítást adjon ki. Az Újszövetséget Vesho-Farkas Zoltán fordította le.

Rövidítések

ANKE	Arménia Népe Kulturális Egyesület
ÁNTSZ	Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat
BM	Belügyminisztérium
CSZOSZ	Cigányszervezetek Országos Szövetsége
DRK	Demokratikus Roma Koalíció
EÖGYKE (ÖGYKE)	Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület
EÖKK	Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány
ET	Európa Tanács
EU	Európai Unió
FB	Fővárosi Bíróság
FRKÖ	Fővárosi Ruszin Kisebbségi Önkormányzat
FVB	Fővárosi Választási Bizottság
GKM	Gazdasági és Közlekedési Minisztérium
GOÖ	Görög Országos Önkormányzat
IHM	Informatikai és Hírközlési Minisztérium
IM	Igazságügyi Minisztérium
KÖ	Kisebbségi Önkormányzat
LB	Legfelsőbb Bíróság
LD	Lungo Drom
MACIKA	Magyarországi Cigányokért Közalapítvány
MBE	Magyarországi Bolgárok Egyesülete
MCDSZ	Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége
MEH	Miniszterelnöki Hivatal
MNOÖ	Magyarországi Németek Országos Önkormányzata
MOUÖ	Magyarországi Országos Ukrán Önkormányzat
MR	Magyar Rádió Rt.
MROÖ	Magyarországi Románok Országos Önkormányzata
MRP	Magyarországi Roma Parlament
MTA KI	Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézete
MTV	Magyar Televízió Rt.
NEKH	Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal
NCA	Nemzeti Civil Alapprogram
NKÖM	Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
OCÖ	Országos Cigány Önkormányzat
OFA	Országos Foglalkoztatási Közalapítvány
OHÖ	Országos Horvát Önkormányzat
OLKÖ	Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat
OM	Oktatási Minisztérium
ORKÖ	Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat
OSZÖ	Országos Szlovák Önkormányzat
OSZKÖ	Országos Szlovén Kisebbségi Önkormányzat
OVb	Országos Választási Bizottság
OVI	Országos Választási Iroda
RPA	Roma Polgárjogi Alapítvány
RPM	Roma Polgárjogi Mozgalom

Források

- Baranyanet Online Internetes Hírszolgálat: www.baranyanet.hu
Bolgár Hírek, a magyarországi bolgárok kétnyelvű hetilapja. A Bolgár Országos Önkormányzat kiadványa.
CyberPress, Sopron és környéke internetes közéleti magazinja: <http://www.cyberpress.sopron.hu>
Etnonet nemzetiségi napilap: <http://www.etnonet.hu>
A Görög Országos Önkormányzat honlapja: <http://www.ellines.hu>
Kossuth Rádió: <http://www.radio.hu>
Közös Út – Kethano Drom, a Cigány Tudományos és Művészeti Társaság lapja: <http://www.ctmt.fw.hu>
Az Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat honlapja: <http://www.polonia.hu>
Magyarország.hu: <http://www.magyarorszag.hu>
Magyar Távirati Iroda: <http://hirek.mti.hu/>
MHO = Magyar Hírlap Online: <http://www.magyarhirlap.hu>
MNO = Magyar Nemzet Online: <http://www.mno.hu>
A Miniszterelnöki Hivatal honlapja: <http://www.meh.hu>
A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma honlapja: <http://www.nkom.hu>
NOL = Népszabadság Online: <http://www.nepszabadsag.hu>
NSZ = Népszabadság
Pécs.hu = Pécs város hivatalos honlapja: <http://www.pecs.hu>
PN Online = Petőfi Népe Online: <http://www.petofinepe.hu>
Promenad.hu - a Dél-Alföld hírportálja: <http://www.promenad.hu>
Romacentrum, a Mediátor Alapítvány honlapja: <http://www.romacentrum.hu>
RomaPage, a Kurt Lewin Alapítvány honlapja: <http://www.romapage.hu>
RomNet, a RomNet-Média Alapítvány honlapja: <http://www.romnet.hu>
Romaweb.hu, a Miniszterelnöki Hivatal Romaügyi Politikai Államtitkárságának honlapja: <http://www.romaweb.hu>
Országos Ruszin Hírlap, a Fővárosi Ruszin Kisebbségi Önkormányzat havilapja.
A Tanac Kulturális Egyesület és Néptáncgyűttes honlapja: <http://www.tanac.hu>
Az Országos Szlovák Önkormányzat honlapja: <http://slovaci.hu>
A Magyarországi Országos Ukrán Önkormányzat honlapja: <http://www.ukrajinci.hu>

Magyarország és a határon túli magyarok kronológiája (2003)

Összeállította: VÉKÁS JÁNOS

2003. január 3.

Szlovákia magyarlakta területein megkezdték a Blikk című, Magyarországon megjelenő lap rendszeres árusítását, amelynek szlovákiai mutációját helyi vonatkozású hirdattal egészítették ki. A Matica Slovenská provokációnak nevezte a Blikk óriásplakátjait és a szlovák államnyelvről szóló törvény rendelkezéseire hivatkozva a szlovák nyelvű szöveget kérte számon. A szlovák kulturális tárca szóvivője közölte: a plakátok sértik az államnyelv védelméről rendelkező törvényt, de nem alkalmazhat büntető intézkedéseket, így az lenne a helyénvaló, ha a hirdetőirodák „maguk tiltakoznának” ügyfeleik kívánságai ellen.

2003. január 7.

Németh Zsolt fideszes országgyűlési képviselő kijelentette: a kedvezménytörvény módosításának következménye lesz a kiábrándulás, a tömeges áttelepülés és olyan radikális politikai megoldások születhetnek a határon túl, amelyek nem szolgálják a jószomszédi politikát. Ezért javasolja a MÁÉRT azonnali összehívását, hogy a kormány tájékoztassa a határon túliakat a nem létezőnek minősített törvénytervezetről.

2003. január 8.

Böndi Szabolcs, a magyarországi Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom Kolozs megyei tagszervezetének elnöke közölte: lemond tisztségéről, mert a román állambiztonsági szervek állandóan zaklatták azóta, hogy tavaly év végén Erdély függetlenségét követelő röpcédulák jelentek meg a városban. A fiatal kolozsvári egyetemista hozzátette, szakít a mozgalommal, mivel „többé nem kíván azonosulni a revizionista szervezet alapszabályzatával”.

2003. január 9.

Eörsi Máttyás kijelentette: az SZDSZ tárgyalásokat kezdeményezett Kovács László külügyminiszterrel a kedvezménytörvény módosításáról, mert a Fidesz nem fogja támogatni a kedvezménytörvény módosítását, tehát az MSZP-nek az SZDSZ egyetértését kell megszereznie. „Az a fajta szocialista párti koncepció, hogy a nemzeti közép irányába menjen a kormány, nem működőképes. A kabinet akármit tesz, a Fidesz úgylis le fogja hazaárulózni” – mondta Eörsi.

2003. január 9.

Kovács László Eörsi Máttyásnak a nemzeti közép szocialista párti koncepcióját érintő kijelentésére azt mondta, nem az a lényeg, hogy „a Fideszt akarjuk megnyerni, s nem

is az ő irányukba tesz a kormány esetenként gesztusokat...” „Az úgymond nemzeti közép megnyerése a választókra vonatkozik” – emelte ki.

2003. január 12.

A Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom erdélyi szervezeteinek Kolozsváron tartott gyűlésén úgy döntöttek: új, önálló szervezetet fognak létrehozni, hogy törvényes keretek között folytathassák tevékenységüket Romániában.

2003. január 17.

Görgey Gábor magyar és Rudolf Chmel szlovák miniszter Budapesten aláírta a magyar-szlovák kormányközi kulturális-oktatási megállapodást és a két ország kulturális minisztériumainak együttműködéséről szóló kétéves munkatervet.

2003. január 20.

Markó Béla megbeszélést folytatott Toró T. Tiborral az RT azon döntése kapcsán, hogy nem delegál küldötteket az RMDSZ-kongresszusra. Az RT elnöke ismertette platformja javaslatait az RMDSZ alapszabályzatának módosítására és rámutatott: amennyiben ezeket nem foglalják bele a kongresszusi dokumentumokba, az RMDSZ számára ez lesz „a vég kezdete”.

2003. január 21.

Szabó Vilmos levélben tájékoztatta Tőkés Lászlót, hogy a MEH az Ady-zarándokhely pályázatra a Királyhágó-melléki Református Egyházkerület által elnyert pályázati támogatást a Mecénás Alapítvány és a nagyváradi római katolikus püspökség rendelkezésére bocsátotta.

2003. január 21.

A bukaresti fellebbviteli bíróság jogerősen elutasította Tőkés László keresetét, amelyben azt kérte a román bíróságtól, hogy semmisítse meg az RMDSZ VII. kongresszusának megrendezéséről hozott határozatot, és kötelezze a szövetséget a belső választások megrendezésére.

2003. január 25.

Az MKP Országos Tanácsa a kedvezménytörvény ügyében elfogadott határozatokban leszögezte: nyugtalanítónak tartja a törvény módosításával kapcsolatos hosszadalmas módosítási folyamatot; a tervezett módosításoknak csak azt a változatát támogatja, amelyek nem lépik túl a Velencei Bizottság ajánlásainak keretét; szorgalmazza a MÁÉRT belátható időn belüli összehívását.

2003. január 26.

A Duna TV-nek nyilatkozó Orbán Viktor úgy vélekedett: nagyon nehéz sértődést nem okozó, de kellően pontos magyar szavakat találni arra a levélre, amelyet Günter Verheugen, az EU bővítési biztosa írt a kedvezménytörvény új szövegtervezetéről Medgyessy Péternek. „Kultúrországban, egy olyan kontinensen, ahol az államok függetlensége, egymás tiszteletben tartása a vezérlő elv, ilyen leveleket nem lehet írni. Magyarország független állam, és ezt jó lenne, ha Verheugen úr is meg az EU is észrevenné” – fogalmazott.

2003. január 28.

Az ET parlamenti közgyűlésének jogi bizottsága megtárgyalta a kedvezménytörvényről készült Jürgens-jelentés második, átdolgozott változatát. Tabajdi Csaba magyar küldöttségvezető az MTI-nek azt mondta: magyar szempontból egyetlen olyan elem maradt a jelentésben, amely nem minősül elfogadhatónak: az a kitétel, amely szerint a magyar kultúrnemzet koncepciója azt az érzést kelti, hogy Magyarország nem fogadja el a fennálló határokat.

2003. január 29.

Miután a vajdasági MNT delegációja ellátogatott több budapesti minisztériumba, Józsa László elnök sajtótájékoztatóján közölte: sikerült több konkrét tennivalóban megállapodniuk. Bálint-Pataki József, a HTMH elnöke kijelentette: a jugoszláviai kisebbségi törvény megalkotása és az MNT megalakulása példaként szolgálhat a Kárpát-medencében.

2003. január 29.

Csapody Miklós sajtótájékoztatóján hangsúlyozta: az MDF a kedvezménytörvény módosításának új változatát – amely a Verheugen-levélre építve újabb módosításokból áll – nem tudja elfogadni.

2003. január 29.

Haller István, a romániai Pro Európa Liga emberjogi központjának vezetője kifejtette aggályait az egyesületek és alapítványok létrehozását szabályozó kormányhatározat módosításának tervezete kapcsán, amely szerint a nemzeti kisebbségek csak akkor hozhatnának létre új szervezetet, ha tagjaik létszáma meghaladja az illető kisebbségnek a legutóbbi népszámlálás során rögzített létszáma 30%-át.

2003. január 30.

Németh Zsolt Fidesz-alelnök antistátustörvénynek minősítette a kormány törvény-módosítási javaslatát, jelezve, hogy többoldalú konzultációt kezdenek a kormány szándékáról, amelybe a határon túli magyar szervezeteket is bevonják.

2003. január 30.

Csoóri Sándor sajtótájékoztatóján közölte: aláírásgyűjtést kezdeményez a kedvezménytörvény módosítása ellen.

2003. január 31.

Szatmárnémetiben megkezdődött az RMDSZ VII. kongresszusa, amelyen jelen volt Adrian Nastase román és Medgyessy Péter magyar kormányfő is. Mádl Ferenc magyar köztársasági elnök levélben köszöntötte a résztvevőket. A kongresszus az elnöki posztra újraválasztotta Markó Bélát, ugyanakkor megszüntette a tiszteletbeli elnöki tisztséget, amelyet addig Tőkés László töltött be. Az alapszabályhoz benyújtott módosításokat 308 igen szavazattal 27 nem ellenében, 9 tartózkodással fogadták el a küldöttek. A módosításokhoz fűzött melléklet értelmében május 31-ig választásokat rendeznek az RMDSZ-en belül, amelyek során megválasztják az RMDSZ belső parlamentjeként működő SZKT tagjainak több mint felét. A területi szervezetek joga dönteni arról, hogy közvetlen vagy közvetett szavazást rendeznek. A kongresszus alatt Medgyessy Péter magyar miniszterelnök Markó Bélával, az erdélyi RMDSZ, Bugár

Bélával, a felvidéki MKP és Kasza Józseffel, a vajdasági VMSZ elnökével megbeszélést folytatott a kedvezménytörvény várható módosításaival és a vízumkényszer bevezetésével járó problémákról. Ugyanakkor Szatmárnémetiben Adrian Nastase román kormányfő, a PSD és Kovács László, az MSZP elnöke aláírta a két párt közötti együttműködési megállapodást. A kongresszussal egy időben Tőkés László belmisszió-nemzetpolitikai témákat megvitató egyházkerületi közgyűlést hívott össze Szatmárnémetibe.

2003. február 4.

Seregély István érsek, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia elnöke, Bölcsei Gusztáv püspök, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkeszi elnöke és Szebek Imre, a Magyarországi Evangélikus Egyház elnök-püspöke közös nyilatkozatban kérte a „nép felelős vezetőitől”, hogy őrizzék meg a kedvezménytörvény eredeti célkitűzéseit.

2003. február 4.

A JSZK Képviselőháza kihirdette Szerbia és Montenegró államközösségének alkotmányos alapokmányát, amely kimondja, hogy a tagállamok szabályozzák, biztosítják és védik az emberi és kisebbségi jogokat a saját területükön, amelyek szintje nem csökkenhet.

2003. február 6.

A KMKSZ elnöksége állásfoglalást tett közzé, amely szerint tárgyalási alapként sem tartja elfogadhatónak a kedvezménytörvény módosításának szakértői tervezetét, és csatlakozik a Csoóri Sándor által kezdeményezett aláírásgyűjtési akcióhoz.

2003. február 6.

Szekeres Imre, a MEH politikai államtitkára a népesedési kormánybizottság ülésén hangsúlyozta: „Az európai uniós csatlakozás után nagyobb lesz a mozgás az országban, s ebből sok előnye származhat majd Magyarországnak.” Kiss Elemér, a Miniszterelnöki Hivatal vezető miniszter kiemelte: a kormány arra törekszik, hogy a külföldön élő magyarok lakóhelyükön tudjanak munkát vállalni. Tóth Pál Péter, az MTA Demográfiai Bizottságának elnöke arról szólt, hogy az elmúlt évtizedben a magyar hatóságok mintegy 200 ezer személynek adtak huzamos tartózkodási vagy bevándorlási engedélyt, az állampolgárságot megszerzők 92 százaléka magyar nemzetiségű.

2003. február 7.

Az UMDSZ Operatív Tanácsa Ungváron közzétette állásfoglalását a kedvezménytörvény tervezett módosításáról, amelyben leszögezte: a kedvezménytörvény ukrainai alkalmazása terén nem merült és merül fel semmilyen olyan ok, amely megkövetelné a jogszabály módosítását, ellenkezőleg: a kárpátaljai magyarság minden más határon túli magyar kisebbségnél jobban rá van szorulva a törvény által biztosított különböző kedvezményekre.

2003. február 10.

Bartha Margit, az RMDSZ által létrehívott Communitas Alapítvány ügyvezetője Kolozsváron sajtótájékoztatót bejelentette: az előző évihez képest több mint kétszeresére nőtt az alapítványnak nyújtott román állami támogatás.

2003. február 11.

Ágoston András, a VMDP elnöke Kovács László külügyminiszternek írt levelében kifejtette: az uniós csatlakozási szerződéshez Magyarországnak olyan kiegészítő memorandumot kellene csatolnia, amely rögzítené a magyar állam és a határon túli magyarok különleges kapcsolatát. Arra is utalt, hogy Spanyolországban olyan törvény-módosítást fogadtak el, amely nyomán egymillió latin-amerikai szerezhethet spanyol állampolgárságot.

2003. február 11.

Tőkés László sajtótájékoztatóján kijelentette: az, hogy az Ady-zarándokhely pályázatra a Királyhágó-melléki Református Egyházkerület által elnyert 320 millió forintos támogatást a magyar kormány végül a Mecénás Alapítványnak és a Nagyvárad-i Római Katolikus Püspökségnek adta, kimeríti a nagy összegű szellemi értékek eltulajdonításának jogi fogalmát.

2003. február 14.

Budapesten az Európai Néppárt magyar tagpártjai vezetőinek megbeszélése után Orbán Viktor kijelentette: egyetértettek abban, hogy Európa új alkotmányában szerepeltetni kell a kisebbségek ügyét. A találkozón részt vett Dávid Ibolya, az MDF elnöke, Markó Béla, az RMDSZ elnöke, Bugár Béla, az MKP elnöke és Kasza József, a VMSZ elnöke is.

2003. február 15.

Magyarkanizsán megtartotta alakuló ülését az Önkormányzati Vezetők Fóruma, amelyen 14 vajdasági önkormányzat magyar nemzetiségű polgármesterei, illetve alpolgármesterei, az önkormányzati végrehajtó bizottságok elnökei és helyettesei vettek részt. Az MNT keretében megalakult fórum azt a célt szolgálta, hogy az MNT intézményszerű kapcsolatát teremtsen a vajdasági önkormányzatokban vezető tisztségben lévő magyarokkal.

2003. február 19.

Juhász Endre brüsszeli EU-nagykövet az Országgyűlés európai integrációs bizottságának ülésén kijelentette: nem lett volna célszerű a határon túli magyarokkal való kapcsolattartás ügyében külön nyilatkozatot tenni a csatlakozási szerződéshez, mert ha a témát ilyen kiélezett módon az EU fórumai elé viszik, akkor elkerülhetetlen lenne egy nyilatkozatháború kialakulása. „Szerintem az a helyes, ha a kérdést Magyarország saját hatáskörben próbálja megoldani” – mondta.

2003. február 27.

Kovács László magyar és Eduard Kukan szlovák külügyminiszter Pozsonyban megbeszélést folytatott a kedvezménytörvényről. A sajtótájékoztatón Kovács kijelentette: a kedvezménytörvény nem lesz kibelevé, de olyan lesz, hogy megfeleljen a határon túli magyar kisebbségeknek, a szomszédos országoknak és az EU-nak is. Kukan nem is kommentálta Kovács szavait, arra hivatkozva, hogy csak a konkrét szöveg ismeretében tud nyilatkozni.

2003. február 28.

A jugoszláv szövetségi parlament utolsó ülésén kihirdette az emberi és kisebbségi jogokról, illetve polgári szabadságjogokról szóló alapokmányt. Kidolgozásában részt vett Ispánovics István szabadkai polgármester is, aki a dokumentumot európai viszonylatban is egyedülállónak, a vajdasági magyarság szempontjából kulcsfontosságúnak nevezte.

2003. február 28.

A vajdasági parlament elfogadta a tartomány alaptörvényének előzetes tervezetét, és felállított egy bizottságot, amelynek tervezetté kell csiszolnia a dokumentumot. A 120 tagú parlamentben 94 képviselő szavazta meg a dokumentumot, a jugoszláv államfő vezette Szerbiai Demokrata Párt képviselői ellene voltak.

2003. február 28.

Kasza József, a VMSZ elnöke a NIN című belgrádi hetilapnak azt nyilatkozta, hogy az elmúlt évtized gyűlöletszító politikája miatt ötvenezer magyar hagyta el a Vajdaságot, ezért pártja felkérés esetén kész bizonyítékokat szolgáltatni Vojislav Šešelj radikális pártvezér ellen a hágai Nemzetközi Törvényszéknek.

2003. február 28.

Kilenc magyarországi egyetem rektorhelyettese Kolozsvárott megbeszéléseket folytatott a Babeş-Bolyai Tudományegyetem vezetésével. Neda Árpád, a BBTE rektorhelyettese elmondta, a tervek között diákcsera, közös magiszteri és doktorátusi programok, közös ülésszakok, valamint a kreditrendszer összehangolása szerepel, amely a diákok számára az egyetemek közötti átjárhatóságot biztosítja.

2003. március 1.

A magyarországi parlamenti küldöttség élén romániai látogatáson tartózkodó Szili Katalin, az országgyűlés elnöke az RMDSZ ügyvezető elnökségével találkozáskor kijelentette: fontolgatják a határon túli magyarok ombudsmani tisztségének létrehozását.

2003. március 3.

Sepsiszentgyörgyön Toró T. Tibor, a Reform Tömörülés elnöke, Szász Jenő székelyudvarhelyi polgármester, valamint Dudás Károly, a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség elnöke részvételével lakossági fórumot tartottak, amelynek zárónyilatkozata kinyilvánította: „az RMDSZ jelenlegi csúcsvezetőit az egység megbontóinak tekintjük, kik 50 év kommunista diktatúra átvészelése után újkori önkényuralmat teremtettek; ...az új politikai szövetség létrehozására felkérjük Tőkés Lászlót, akit nem tisztségétől megfosztott tiszteletbeli elnöknek tekintünk, hanem a romániai magyarság elnökének, szimbólum értékű egyéniségének”.

2003. március 5.

Rolf Ekeus, az EBESZ kisebbségi főbiztosa Pozsonyban Bugár Bélával, az MKP elnökével, a szlovák parlament alelnökével a magyar kedvezménytörvénnyel kapcsolatos kérdésekről tárgyalt. Bugár a találkozó után elmondta: a főbiztossal ismertette pártja következetesen hangoztatott álláspontját, miszerint a szlovákiai magyarok igényt tartanak a magyar jogszabály kínálta kedvezményekre.

2003. március 7.

Markó Béla a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem két magyar rektorhelyettesével és szenátusának magyar tagjaival az egyetem magyar karainak létrehozásáról folytatott tárgyalás után közölte: a már működő két teológiai fakultás mellett egy, a humán szakokat tömörítő kart, valamint egy természettudományi fakultást kívánnak létrehozni.

2003. március 8.

Az RT Marosvásárhelyen megtartott VII. kongresszusán döntött feloszlatairól és mozgalommá alakulásáról. Toró T. Tibor addigi elnök szerint az RT nem tudta végrehajtani azt, amit a két évvel korábbi kongresszusán célként fogalmazott meg: az RMDSZ-en belüli rendszerváltást. A kudarc külső okaként a magyarországi kormányváltást jelölte meg, és azt, hogy a román kormánypárt „rendkívül bekeményített”. A belső okok között említette, hogy az RT tagjai – akiket a polgári értékrend vállalása köt össze – nem voltak egységesek abban, hogy helyük az RMDSZ-en belül vagy a szövetségen kívül van-e. Az új Reform Tömörülés Mozgalom elnökének Szilágyi Zsoltot, az RMDSZ Bihar megyei parlamenti képviselőjét, a feloszlattott RT alelnökét választották meg.

2003. március 8.

A szabadkai magyar főkonzulátus előtti téren néhány száz fiatal tiltakozott a Medgyessy-kormány határon túli magyarokkal kapcsolatos politikája ellen. A tüntetést a Három Vármegye Ifjúsági Mozgalom nevű, bejegyzés alatt álló délvidéki magyar szervezet rendezte. A tiltakozók előtt felszólaló Patrubby Miklós, a MVSZ elnöke hangoztatta, nem lehet Magyarország számára út az az uniós integráció, amely lehetővé teszi, hogy ismét elszakítsa tőle az elszakított nemzetrészeket.

2003. március 10.

Az ET Parlamenti Közgyűlésének jogi bizottsága elfogadta a kedvezménytörvényről szóló Jürgens-jelentést.

2003. március 14.

A Tőkés László kezdeményezésére Kolozsváron lezajlott Márciusi Fórum mintegy ezer részvevője létrehívta az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács kezdeményező bizottságát. A 30 tagúra tervezett testületbe 19 főt választottak meg a Királyhágó-melléki Református Egyházkerület javaslatára; a lista a fórum képviselőinek írásos javaslatai alapján lesz majd teljes. A kezdeményező bizottságban szerepet vállalt az RMDSZ öt parlamenti képviselője is.

2003. március 14.

Györffy Csaba pozsonyi magyar nagykövet átadta a magyar kedvezménytörvény módosításáról szóló tervezet munkaszövegét a szlovák külügyminisztérium hivatalvezetőjének.

2003. március 15.

Marosvásárhelyen több ezer ember gyűlt össze az RMDSZ központi ünnepségén, amelynek fő szónoka Markó Béla és Kovács László volt. A magyar külügyminiszter méltatta az RMDSZ fontos szerepét, hangsúlyozva: nem szabad megengedni a ma-

gyarországi politikai indulatok behatolását a romániai magyar közösségbe. Székelyudvarhelyen az ünnepi szónok a fideszes Kövér László volt, aki bírálta a magyar kormány politikáját. Szász Jenő polgármester meghirdette a polgári körök létrehozását a Székelyföldön és felolvasta a kolozsvári Márciusi Fórum üzenetét.

2003. március 15.

Horvátországban a HMDK Csúzán, a MESZ Kórógyon tartott március 15-i megemlékezést. Mindkét eseményen jelen volt Csóti György zágrábi magyar nagykövet, Magyar József eszéki főkonzul és Varga Imre, a HTMH főosztályvezetője. A magyar nagykövetség lemondta a hagyományos eszéki ünnepi megemlékezést azzal az indoklással, hogy mivel a horvátországi magyarság valamennyi szervezete külön-külön megemlékezést tart, a rendezvény „értelmét és célját veszti”.

2003. március 18.

Pekár István elnök bejelentette: a Duna Televízió megkezdte a műsorsugárzást Ausztráliába és Új-Zélandra, s ezzel, valamint a decemberben megkezdett észak-amerikai sugárzással európai adóból a világmagyarság műholdas csatornájává vált.

2003. március 19.

Markó Béla bejelentette: az RMDSZ a választási törvény módosítását kívánja úgy, hogy a helyhatósági választások esetében töröljék az 5%-os küszöböt, ami esélyt nyújtana a független jelölteknek, valamint a kis pártok és a nemzeti kisebbségek képviselőinek, hogy beválasszák őket a helyi tanácsokba. Az RMDSZ javasolja továbbá a polgármesterek egyetlen fordulóban történő megválasztását.

2003. március 20.

A vajdasági képviselőház illetékes bizottsága elfogadta a tartományi kormány javaslatát, mely szerint a Vajdaságban két magyar nyelvű gimnáziumot hoznak létre. Zentán természettudományi-matematika szakos, Szabadkán pedig egy – Kosztolányi Dezső nevét viselő – humán gimnázium nyitja meg kapuit. Branimir Andrić oktatási titkárhelyettes a Magyar Szóban reményét fejezte ki, hogy az intézmények megnyitásával sikerül otthon tartani a fiatalokat, akik korábban Magyarországra mentek tanulni.

2003. március 21.

Budapesten megtartotta alakuló ülését az IKA új személyi összetételű kuratóriuma. Szabó Vilmos emlékeztetett arra, hogy a 2003. költségvetési évben mintegy 1 milliárd forintot biztosítottak a testület működésére, amely kiírhatja új pályázatait. Pomogáts Béla, a kuratórium új elnöke arról beszélt: aggodalommal figyelte a testület törvényessége körüli „herce-hurcát”, ami rosszat tett a határon túli magyarok ügyének is.

2003. március 22.

Patrubány Miklós az MVSZ elnökségének nyílt ülését követő sajtótájékoztatón bejelentette: az elnökség azt ajánlja a magyar állampolgároknak: szavazzanak nemmel az EU-csatlakozásról döntő népszavazáson, hogy egy újratárgyalással jobb csatlakozási feltételeket érjen el az ország. Az állásfoglalás tiltakozik a vízumkényszer bevezetése ellen is, amely Kárpátalja és Délvidék magyarjait „vasfüggönyként választja majd el az anyaországtól”.

2003. március 25.

A KMKSZ elnöksége közölte: a kedvezménytörvény módosítására kidolgozott újabb tervezet szövegében érdemi változás nem történt, az a szövetség számára továbbra is elfogadhatatlan. Egyúttal értetlenségének adott hangot azzal kapcsolatban, hogy az IKA kuratóriuma erőltetődésre hivatkozva megszüntette a kárpátaljai alkuratórium hatáskörét, s azt három hónapra ideiglenesen a főkuratóriumhoz utalta át.

2003. március 26.

Kaltenbach Jenő, az Országgyűlés kisebbségi biztosa a Krónikának adott interjújában kifejtette, örülne, ha Romániában kisebbségi ombudsmani hivatal jönne létre, a határon túli magyar ombudsman intézményének létrehozására tett javaslatot viszont csak hangzatos politikai fogásnak tartja.

2003. március 26.

„Az autonómia különböző formáinak gyakorlati megvalósítása a romániai magyar közösség számára a kilencvenes évek óta az RMDSZ egyik alapvető célja” – jelentette ki bukaresti sajtóértekezletén Markó Béla. Szerinte az RMDSZ vezetése és a szövetséget bírálók között az a különbség ebben a kérdésben, hogy „mi az autonómia különböző formáinak kivívását a román demokratikus politikai erőkkkel folytatott dialógus és konszenzus keresésével, a törvényes politikai küzdelem eszközeinek felhasználásával kívánjuk megvalósítani, a bennünket támadó belső és külső ellenzék pedig úgynevezett radikális, de meddő retorikával kíván célt érni”.

2003. március 26.

Sabin Gherman sajtóértekezletén bejelentette: Erdélyiek Pártja néven terveznek új pártot alapítani, mert az illetékes román bíróság elutasította az Erdély-Bánság Liga pártként történő bejegyzését. Eddig 17 ezer támogató aláírást gyűjtöttek össze, a támogatók 15 százaléka magyar nemzetiségű. Közölte: az új párt létrehozását támogatja a Provincia nevű román-magyar értelmiségi csoport, s ígéretet kapott a kormányon lévő PSD-től is, hogy támogatni fogja az Erdélyiek Pártja bejegyzését.

2003. március 26.

Tőkés László bejelentette: a Királyhágó-melléki Református Egyházkerület megvonja támogatását az RMDSZ-től mindaddig, amíg „az RMDSZ jelenlegi, önfeladó és nemzeti érdekeinktől idegen politikai kurzusa, valamint egyházellenes magatartása nem változik”.

2003. március 28.

Kolozsváron megtartotta alakuló ülését az IKA romániai alkuratóriuma. A testület, amely korábban kizárólag az RMDSZ vezérkarából állt, kiegészült a civil társadalom néhány képviselőjével. Markó Béla elmondta: a testületnek így is megmaradt a politikai színezete, de ez a pályázatok elbírálásakor nem mutatkozhat meg, tudniillik az alkuratórium egyáltalán nem bírál el pályázatokat, ezt a feladatot a szaktestületekre ruházza. Megnőtt viszont az RMDSZ-politikusok száma az alkuratórium szaktestületeiben.

2003. március 29.

Az MKP V. közgyűlésén ismét Bugár Bélát választották elnökké, aki a 319 küldött szavazatai közül 253-at szerzett meg. A pártelnökhelyettes Duka Zólyomi Árpád, az ügyvezető alelnök Duray Miklós maradt.

2003. március 29.

A Jobbik Magyarországért Mozgalom budapesti sajtótájékoztatóján Vona Gábor alelnök és Kékesi Raymund, a szervezet határon túli kabinetjének vezetője közölte: a szervezet javasolja a külhoni magyar állampolgárság bevezetését, illetve azt, hogy a határon túli magyarok legitim képviselőinek vétőjoga legyen az őket érintő magyarországi törvényjavaslatokkal, kérdésekkel kapcsolatban.

2003. április 2.

Szabó Vilmos Szabadkán Csete Szemesi István református püspökkel és Dolinszky Árpáddal, az evangélikus egyház szuperintendensével aláírta a szabadkai Magyar Ház befejezésére szánt magyar kormánytámogatásról szóló szerződést. Kasza József, a VMSZ elnöke megköszönte az anyaország támogatását, s elmondta, hogy az egyház tulajdonát képező háromszintes épületben a politikai szervezetek mellett mintegy 20 civil szervezet kap majd helyet, s az egyházaknak is lesz ott irodájuk.

2003. április 4.

Takács Csaba ügyvezető elnök a Curentul számára elmondta: az RMDSZ belső költségvetése 18 milliárd lejt tesz ki, ebből 6,72 milliárd lej az állami költségvetési támogatás, amelyet az RMDSZ a pártok finanszírozási törvénye alapján kap, a maradék összeget szponzorálásokról és tagdíjakból szerzik. Emellett az RMDSZ-hez tartozó Communitas Alapítványnak 2003-ban 37 milliárd lejt irányoztak elő az állami költségvetésből, az IKA pedig 2002-ben csaknem 231 millió forinttal (34 milliárd lej) támogatta az RMDSZ tevékenységét.

2003. április 7.

Adrian Paunescu PSD-szenátor a szenátusban bírálta az RMDSZ-nek a Hargita, Kovászna és Maros megyéket felölelő régió kialakítására irányuló javaslatát. Kifejtette: az RMDSZ tulajdonképpen nem is a Székelyföld elnevezésű régió létrehozását tervezi, hanem „a Sztálin jóváhagyásával megteremtett, a román–magyar kapcsolatoknak sokat ártott szörnyűség, a Magyar Autonóm Tartomány visszaállítását Románia szívében”. Markó Béla válaszában megerősítette: a szövetség kezdeményezni fogja egy Hargita, Kovászna és Maros megyéből álló, Székelyföld elnevezésű régió létrehozását.

2003. április 7.

Eduard Kukan szlovák külügyminiszter a szlovák törvényhozás külügyi bizottságának tagjaival közölte: a magyar jogszabály területen kívüli joghatályával és diszkriminatív voltával kapcsolatos szlovák ellenvetések továbbra is fennállnak. „Ha a magyar kedvezménytörvényt a jövőben Szlovákia területén valamilyen módon mégis érvényesíteni próbálnák, a szlovák kormánynak kész terve van annak megakadályozására” – mondta.

2003. április 9.

Az Erdélyi Református Egyházkerület igazgatótanácsa megtiltotta lelkipásztorainak, hogy politikai pártok jelöltjeként választott vagy fizetett tisztségviselőként tevékenykedjenek, leszögezve: a határozat nem az RMDSZ ellen, hanem az egyház egységének védelmében született.

2003. április 12.

A Hargita, Kovászna és Maros megyei románok 32 szervezete, ligája és alapítványa, a román parlamenti pártok helyi szervezetei és a román ortodox egyház közös felhívásában fordultak a kormányhoz: ismertesse álláspontját az RMDSZ-nek a Székelyföld fejlesztési régió létrehozására vonatkozó indítványával kapcsolatban, és határozott lépésekkel azonnal állítsa le az RMDSZ-t, amely „etnikai szegregáció révén enklávét akar létrehozni Románia közepén”.

2003. április 23.

Budapesten megtartotta első munkaülését az IKA új összetételű kuratóriuma, amely a kedvezménytörvény által biztosított nevelési-oktatási támogatásra beérkezett 50 ezer pályázat közül aznap 310-et hagyott jóvá, 12 millió forint összértékben.

2003. április 26.

Székelyudvarhelyen mintegy ezerötyszáz jelenlevő közfelkiáltással az erdélyi magyar közösség tiszteletbeli elnökévé választotta Tőkés László református püspököt, és jóváhagyta az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács meg a Székely Nemzeti Tanács felállítására létrehozott kezdeményező testület 31 tagját.

2003. április 27.

Adrian Nastase román miniszterelnök felkérte a román főügyészt, vizsgálja ki az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács létrehozásának körülményeit, mert Romániában alkotmányellenes minden olyan szerveződés, amely az ország centralizált államberendezkedésével szemben bármilyen alapon területi autonómiát szorgalmaz.

2003. április 29.

Sabin Gherman, az Erdély-Bánság Liga elnöke kijelentette: magának a magyar nemzeti közösségnek kell eldöntenie, jó-e vagy rossz a romániai magyarság számára, hogy az RMDSZ-ben ennyire felerősödtek a szakadás jelei, tény viszont, „hogy az RMDSZ rendkívüli módon eltávolodott választóitól, lassan egyszerű szatelitpárttá alakult át, amely a mindenkor hatalmon lévő politikai erőkkal szövetséges vagy egyezkedik”.

2003. május 5.

A Kolozsváron rendezett 5. Civil Fórumon húsz romániai magyar gazdasági civil szervezet gazdasági civil parlamentet hozott létre. Somai József, a kolozsvári tanácskozást szervező ERMACISZA elnöke elmondta, hogy a testületet nem jegyzik be jogi személyként, a parlament az érdeklődő civil szervezetek szolidaritáson alapuló tevékenységének kíván szervezeti keretet biztosítani.

2003. május 5.

A szabadkai polgármesteri posztról április 29-én lemondott Ispánovics István sajtótájékoztatót tartott, de az újságírók firtatására sem volt hajlandó magyarázatot adni lemondására.

2003. május 9.

Megegyezés híján eredménytelenül ért véget Beregszászon nyolc magyar szervezet és intézmény, valamint a három történelmi egyház küldötteinek kísérlete, hogy megtartsák az IKA új felállású kárpátaljai alkuratóriumának alakuló ülését. Az IKA kárpátaljai alkuratóriumának működését a központ még megbízatásának lejárta előtt felfüggesztette, mivel a KMKSZ-szel szemben álló szervezetek a testület működését úgy ítélték meg, hogy abban egyensúly-eltolódás tapasztalható a KMKSZ javára.

2003. május 11.

„A román oktatásba történő megengedhetetlen beavatkozásnak” minősítette Adrian Vlad Casunean, a kormányon lévő román PSD Kovászna megyei szervezetének elnöke azt a megállapodást, amelyet a magyar Informatikai és Hírközlési Minisztérium kötött az RMDSZ-szel.

2003. május 13.

Gajdos István, az UMDSZ elnöke, az ukrán parlament képviselője a Budapesten Szili Katalin házelnökkel folytatott megbeszélés során kezdeményezte, hogy az Országgyűlésben alakuljon egy, a határon túli magyarság helyzetével foglalkozó bizottság.

2003. május 14.

A Szövetség Románia Újjáépítéséért néven 2002-ben bejegyzett, elsősorban sikeres üzletek által vezetett párt „Út a normalitás felé” címmel közzétette „magyarság-programját”, kifejtve: „A kisebbségek csak akkor válhatnak a nemzet részeivé, ha képviselőik jelen lehetnek az állam valamennyi intézményében, feltéve, ha a nemzet szót modern, európai módon, azaz polgári és nem etnikai szerveződésként értelmezzük.”

2003. május 16.

Az ukrán parlament többszöri nekifutásra elfogadta a Kisebbségi és regionális nyelvek európai chartájának az államfő által benyújtott ratifikációs törvénytervezetét. A 450 fős törvényhozásban 249 szavazattal elfogadott jogszabály értelmében a charta rendelkezései a fehérorosz, bolgár, gagauz, görög, zsidó (jiddis és ivrit), krími tatár, moldovai, német, lengyel, orosz, román, szlovák és magyar nyelvekre vonatkoznak.

2003. május 17.

A Fidesz XVII. kongresszusa határozatot fogadott el „A magyar nemzetpolitika és a státustörvény tárgyában”, amely leszögezi: „A Fidesz meggyőződése, hogy a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezését térségünkben is végső soron e közösségek autonómiáinak kiépítése és működése jelenti, Nyugat-Európa számos térségében bevált példa alapján. A státustörvény fentiek szerint történő megőrzése hozzájárul a határon túli magyar közösségek önszerveződésének segítéséhez, belső demokráciájuk erősítéséhez, saját intézményeik kiépítéséhez és ezáltal jelentős lépés közösségi autonómiájuk továbbépítésének útján.”

2003. május 18.

Tizenöt nemzeti kisebbség, köztük a magyar először választott Horvátországban 4 éves megbízási időre megyei, városi és járási szintű önálló kisebbségi önkormányzati tanácsot, illetve képviselőt a vegyes nemzetiségű tanácsokba. A horvátországi magyarok 5 megyében, 1 megyei jogú városban – Zágrábban –, 7 városban és 23 járásban választhattak magyar kisebbségi tanácsot, valamint 2 megyében és 2 városban küldhettek 1-1 magyar képviselőt a vegyes nemzetiségű kisebbségi tanácsokba. Magyar listákat állított a HMDK, a MESZ, a HMSZ, és voltak független listák is.

2003. május 21.

Kasza József kezdeményezésére Szabadkán egyetemi és főiskolai tanárok tartottak eszmecserét a szabadkai egyetem alapításáról, és kezdeményező bizottságot alakítottak az elképzelés részletezése céljából.

2003. május 22.

Csoóri Sándor Medgyessy Péterrel folytatott megbeszélése után közölte: tájékoztatta a miniszterelnököt arról, hogy kétszázezer aláírást adott át Szabó Vilmosnak, ezzel tiltakozva a kedvezménytörvény módosítása miatt. A miniszterelnök kijelentette: számára a határon túli szervezetek véleménye az elsődleges. Csoóri Sándor vitába szállt Medgyessy Péterrel, mert úgy gondolja, hogy a határon túli magyarság körében többféle vélemény is megfogalmazódik, a határon túli magyar pártok a helyi democráciákba beleilleszkedve nem egyértelműen az egyszerű emberek véleményét, illetve „az igazságot” képviselik.

2003. május 24.

Budapesten a MÁÉRT VII. ülésén megszületett a megállapodás a kedvezménytörvény módosításáról. A zárónyilatkozatot Németh Zsolt (Fidesz), Kovács Miklós (KMKSZ) és Ágoston András (VMDP) nem írta alá. „A törvénymódosítás parlamenti elfogadása után a szomszédos országok tudomásul fogják venni a jogszabályt és az európai intézményeknek sem lesznek kifogásaik ellene” – fogalmazott Kovács László külügyminiszter a sajtótájékoztatón.

2003. május 25.

A szlovén parlament kisebbségügyi bizottsága aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a népszámlálás tanúsága szerint jelentősen csökkent a Szlovéniában élő magyar és olasz kisebbségek tagjainak száma. Roberto Batelli bizottsági elnök szerint a csökkenés az elmúlt 12 év hibás kormánypolitikájának eredménye. Pozsonc Mária, a magyarság képviselője katasztrófáról beszélt, és úgy vélte, folyamatban van a magyarság beolvasása. A bizottság úgy döntött: az év végéig határozatot készít elő a kisebbségi politikáról, és ezt a parlament elé terjeszti.

2003. május 28.

A magyar kormány döntött a kedvezménytörvény módosított változatának az Országgyűlés elé terjesztéséről és kezdeményezte, hogy kivételes eljárással, a házszabálytól való eltéréssel tárgyalja az Országgyűlés.

2003. május 28.

Pozsonyban ülésezett a magyar-szlovák kulturális vegyes bizottság. A testület társelnökei, Kocsi László és Kvarda József emlékeztettek rá: a bizottság másfél év után az-
zal a szándékkal ült asztalhoz, hogy egyebek között a két ország januárban aláírt kormányközi kulturális egyezményének végrehajtásáról, a 2003-tól 2005-ig szóló munkatervről és a készülő kölcsönös műemlékvédelmi terv részleteiről tárgyaljanak. Kvarda elmondta: a vegyes bizottság ülésén elsősorban a kisebbségi vonatkozású problémák, a műemlékvédelmi teendők, a népművelést és a művészeti ágazatokat, valamint a kulturális örökség területét és a levéltárak kölcsönös kutathatóságát felölölő kérdések kerültek előtérbe. Kocsi László úgy ítélte meg, hogy gyakorlatilag minden kérdésben megállapodásra tudtak jutni.

2003. május 29.

Bársony András tájékoztatta a Horvát Köztársaság, a Román Köztársaság, a Szlovák Köztársaság, Szerbia és Montenegro, illetve Ukrajna diplomáciai képviselőit a MÁÉRT üléséről, illetve a szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvénynek az értekezleten elfogadott módosításairól.

2003. május 29.

A szlovák külügyminisztérium diplomáciai jegyzékben fejezte ki sajnálkozását amiatt, hogy a magyar kormány nem adott lehetőséget Pozsonynak véleménye kifejtésére a kedvezménytörvény módosított változatának a kormány által történt jóváhagyása és a parlament elé terjesztése előtt.

2003. május 29.

A szabadkai önkormányzat Kucsera Gézát, a VMSZ politikusát választotta meg polgármesterévé az április 29-én lemondott Ispánovics István helyére.

2003. május 30.

Patrubány Miklós sajtótájékoztatón közölte: az MVSZ nem fogadja el a státustörvény tervezett módosítását, mert abból a többi közt kimaradt az egységes magyar nemzet fogalma, és a MÁÉRT-en jelenlévő Léh Tibornak, az MVSZ nyugati régióelnökének nem volt felhatalmazása arra, hogy aláírja a jogszabály-módosítást támogató dokumentumot.

2003. május 30.

A MESZ által szervezett kerekasztal-beszélgetés zárónyilatkozata leszögezte: az új horvátországi kisebbségi törvény a nemrég tartott önkormányzati választásokon megválasztott kisebbségi tanácsok és képviselők közvetítésével lehetőséget ad arra, hogy az ország összmagyarságának politikai és érdekképviselését ezentúl ne a horvátországi magyarság szervezetei, hanem a megválasztott helyi, járási és megyei kisebbségi képviselők lássák el.

2003. május 30.

Berényi József, a szlovák külügyminisztériumnak az MKP által delegált államtitkára az MTI-vel közölte: csupán a sajtóból értesülhetett arról, hogy a szlovák külügyi tárca a magyar kormánynak címzett diplomáciai jegyzékben fejezte ki nemtetszését a kedvezménytörvény módosítását célzó tervezet miatt. „Megítélésem szerint ez a kínos

jelenség mindenképpen a külügyminisztérium teljesítőképességét csökkenti, ezért kezelésre szorul: elsősorban a minisztériumon belül. Ha ez mégsem sikerülne és az ilyen eljárás rendszeressé válna, abban az esetben kérni fogom, hogy a problémát a koalíciós tanács fórumán vessék fel” – mondta.

2003. május 31.

Bálint-Pataki József, a HTMH elnöke és Juhász Attila zentai polgármester Zentán felavatta a Vajdasági Magyar Művelődési Intézetet.

2003. május 31.

Tőkés László Sepsiszentgyörgyön kijelentette: a 2004. évi helyhatósági választások nagyon fontosak lesznek a fórummozgalom számára, mivel lehetőséget adnak arra, hogy új politikai felállásban szerveződjön meg az erdélyi magyarság: „Mi nem politikai alternatíva vagyunk, sokkal több annál, mi a nemzet egészét képviseljük.”

2003. június 1.

A Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség (Csemadok) közgyűlésén Száraz Józsefet választották meg országos elnöknek, és úgy döntöttek, novemberre hívják össze a Csemadok programalkotó közgyűlését.

2003. június 2.

Az Országgyűlés Külügyi Bizottsága 14 igen szavazat mellett – a fideszes képviselők 8 ellenszavazatával – találta általános vitára alkalmasnak a kedvezménytörvény módosítására vonatkozó javaslatot. Surján László (Fidesz) közölte, hogy a Fidesz módosító javaslatokat nyújt majd be a kedvezménytörvény módosításához.

2003. június 3.

Medgyessy Péter Szabadkán találkozott a VMSZ és az MNT vezetőivel, valamint Đorđe Đukić vajdasági és Zoran Živković szerbiai miniszterelnökkel. A megbeszélések után kijelentette: Budapest állami eszközökkel is támogatni kívánja, hogy magyar befektetői tőke áramoljon a térségbe, de a magyar befektetőknek több ismeretre van szüksége a vajdasági befektetési lehetőségekről, és ennek meg kell teremteni az intézményi feltételeit.

2003. június 3.

Az MTI Rt. és az IKA újabb egy évre szóló hírszolgáltatási szerződést írt alá 10 határon túli lap szerkesztőségével, amelynek értelmében a nagyváradi Bihari Napló, a csíkszeredai Hargita Népe, a sepsiszentgyörgyi Háromszék, a kolozsvári Krónika illetve Szabadság, a marosvásárhelyi Népújság, a bukaresti Romániai Magyar Szó, a pozsonyi Új Szó, az újvidéki Magyar Szó és az ungvári Kárpáti Igaz Szó szerkesztőségéhez jutnak el továbbra is az MTI hírei.

2003. június 4.

Az Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottsága a kormánypártok, valamint Csapody Miklós MDF-es képviselő támogató szavazatával általános vitára alkalmasnak ítélte a szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvény módosítására irányuló törvényjavaslatot. A testület 11 igen és 9 nem szavazattal hozta meg döntését.

2003. június 5.

Pozsonyban a szlovák-magyar kisebbségügyi vegyes bizottság ülését követő sajtótájékoztatón Szabó Vilmos magyar társelnök kijelentette: „a szlovák fél nyitottnak ígérkezik a legújabb tervezet tanulmányozására. Remélem, ennek alapján majd bizvást vissza tudunk térni a konkrét kérdésekre”. Ezzel szemben Miroslav Mojzita, a vegyes bizottság szlovák társelnöke közölte: ha a módosítás európai fogadtatása „egyértelműen és deklaratívén kedvező lesz, az nyilván a szlovák álláspontot is befolyásolja, de úgy vélem, az ilyen európai fogadtatás lehetősége inkább a sci-fi tárgykörébe sorolható”.

2003. június 7.

Csíkсомlyón a 437. alkalommal megtartott pünkösdszombati zárandoklaton több százezer ember vett részt. Köszöntőbeszédében Jakubinyi György gyulafehérvári római katolikus érsek a búcsún megjelent hívők sokaságát, az egyházi és világi méltóságokat zárandokként köszöntötte, egyedül Tókécs Lászlót, a Királyhágó-melléki Református Egyházkerület püspökét említette név szerint. „Azt mondják, hogy az egyház nem politizál. De ez nem jelenti azt, hogy az egyház népének jövőjét avatatlan kezébe adja” – mondta.

2003. június 10.

Pomogáts Béla, az IKA kuratóriumi elnöke és Bálint-Pataki József, a HTMH vezetője aláírta a határon túli magyarok oktatási-nevelési, valamint taneszköz-támogatására elkülönített 1,2 milliárd forint folyósításáról szóló megállapodást.

2003. június 10.

Az IKA vajdasági alkuratóriuma Szabadkán megtartott ülésén a szaktestületekben dolgozók, illetve az alkuratórium tagjai elbírálták a beérkezett 517 pályázatot. Az igénylés több mint ötszöröseivel meghaladta a rendelkezésre álló keretösszeget. Az alapítvány 2003-ban összesen 79 millió forint támogatás szétosztására jogosult. Hadnagy Miklós, az IKA irodavezetője a vajdasági alkuratóriummal ismertette, hogy az alapítvány a kormányhoz fordult többletpénzért, ugyanis a költségvetésben az erre a célra előirányzott 1,2 milliárd forint még a 2002. évi pályázatok finanszírozására sem elegendő.

2003. június 16.

Patrubány Miklós Kézdivásárhelyen kijelentette: „Az MVSZ három évvel ezelőttig a magyar kormány titkosszolgálati akciókat szolgáló eszköze volt.”

2003. június 16.

Az Országgyűlésben megkezdődött a kedvezménytörvény módosítási javaslatának vitája.

2003. június 17.

Andreas Gross svájci képviselő, az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének alelnöke benyújtotta a politikai bizottság számára készülő dokumentumtervezetet a regionális autonómiák közös elveiről, amelyben a területi és kulturális autonómiát a kisebbség és a többség közötti konfliktus megoldásának egyik legfontosabb eszközeként vizsgálja.

2003. június 18.

Az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatását felügyelő romániai kormánybizottság elvi döntést hozott 35 ingatlan visszaadása tárgyában. Ebből huszonkettőt a magyar történelmi egyházak kapnak vissza. Az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatásáról szóló 501/2002. sz. törvény életbe lépését követően ez volt a kormánybizottság első döntése.

2003. június 18.

Romániában a Képviselőház elfogadta a Büntető Törvénykönyv, a Büntetőeljárási Törvénykönyv és egyéb kapcsolatos törvények módosításáról szóló törvény tervezetét, amely értelmében a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek használhatják anyanyelvüket a büntetőeljárás során, és a román nyelvet nem ismerők számára az állam köteles biztosítani, hogy tolmács útján megismerhessék az eljárási periratokat, felsohalhassanak, illetve záróbeszédet tarthassanak.

2003. június 19.

A román parlament 267 igen és 7 ellenszavazattal jóváhagyta az új román kormány összetételét. Parlamenti felszólalásában a román kormányfő elismeréssel szólt az RMDSZ támogatásáról és kiemelte a román–magyar viszony jelentős javulását. A szavazásban a kormányon levő PSD szenátorai és képviselői mellett csak az RMDSZ és a magyartól eltérő nemzeti kisebbségek parlamenti csoportjának tagjai vettek részt, az ellenzéki Nagy-Románia Párt, a Nemzeti Liberális Párt és a Demokrata Párt képviselői és szenátorai a miniszterelnöki előterjesztésről szóló szavazás előtt kivonultak az ülésről.

2003. június 20.

Jacques Chirac francia államfő az EU Porto Karraszban tartott csúcsertekezletét követő sajtóértekezletén támogatásáról biztosította Magyarországnak azt az igényét, hogy a leendő európai alkotmányos szerződésbe kerüljön be a nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak hatékony védelme is. Közölte: rövid kétoldalú megbeszélést tartott Medgyessy Péter miniszterelnökkel, amely során megerősítette, hogy támogatja a magyar felvetést, és arra kérte Medgyessyt, hogy egy feljegyzésben fejtse ki neki pontosan a magyar elképzelést.

2003. június 23.

Lubomír Lintner, a szlovák kormánykoalícióhoz tartozó Új Polgár Szövetség alelnöke sajtótájékoztatón azt mondta: tudomása szerint a magyar kedvezménytörvény ellentörvényének tervezete kész, mégpedig „paragrafus formájában”. Lintner nem volt hajlandó elárulni, hogy a tervezetet ki készítette elő. „A koalíciós tanács ülése után ez is kiderül” – mondta.

2003. június 23.

Az Országgyűlés 195 igen szavazattal 173 nem ellenében fogadta el a kedvezménytörvény módosítását, amely szerint Magyarország, ha az érintett állam igényli, kétoldalú kormányközi megállapodás alapján nyújt oktatási, kulturális támogatást a határon túli magyarságnak a szülőföldön. A törvény preambulumban „az egységes magyar nemzethez tartozás” megfogalmazást a „magyar kulturális örökséghez való kötődés” kifejezés váltotta fel. A kormánypárti többség egy módosító javaslatot sem fogadott el.

2003. június 23.

A kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar oktatói sajtóértekezleten cáfolták Tonk Sándornak, a Sapientia rektorának kijelentéseit a magyar nyelvű oktatás leépüléséről. Kása Zoltán rektorhelyettes közölte, hogy 1993-ban a magyar nyelven folyó oktatásra csak háromszázan felvételizhettek, jelenleg a felvételre kiírt helyek száma eléri az ezret.

2003. június 25.

Az Európa Tanács parlamenti közgyűlése határozatában üdvözölte a magyar kedvezménytörvény módosítását, de sürgette a magyar kormányt és parlamentet a törvény további átalakítására. Ugyanakkor Frunda György szenátort Erik Jürgens ellenében többségi szavazattal nevezték ki raportőrnek a „nemzet, nép, nemzeti közösség, nemzeti kisebbség, állampolgárság” kérdésekben.

2003. június 26.

A magyar kormány jóváhagyta a Magyarország és Románia közötti vízummegállapodást, amely értelmében a két ország polgárai 90 napig tartózkodhatnak vízummentesen a másik ország területén.

2003. június 26.

A szlovák kormány nyilatkozatban utasította el a magyar kedvezménytörvényt, mert az „a módosítás után is ellenkezik a szlovák fél álláspontjával, ezért Szlovákia sem most, sem később nem kíván annak végrehajtásáról megállapodni”. A szlovák kormánypártok miniszterei a nyilatkozat mellett, az MKP kormánytagjai ellene szavaztak.

2003. június 27.

Tabajdi Csaba, az Európa Tanács Parlamenti Közgyűléséhez delegált magyar küldöttség vezetője budapesti sajtótájékoztatóján kijelentette: „A kedvezménytörvényen már egy betűt sem szabad változtatni, hiszen az eurokonform, teljes mértékben védhető és képviselhető”. Szerinte nem volt korrekt és demokratikus az az eljárás, ahogy Erik Jürgens holland jelentéstevő a jogi és az emberi jogi bizottság összehívása nélkül, utólag, szóbeli előterjesztéssel fogadtatta el és illesztette a határozatba azt a mondatot, amely a kedvezménytörvény további módosításait javasolja Magyarországnak.

2003. június 27.

Az RMDSZ Ügyvezető Elnökségének Gazdasági Főosztálya, valamint az RMDSZ udvarhelyszéki szervezete Székelyudvarhelyen megrendezte az Erdélyi Magyar Üzletemberek Találkozóját, amelyen Markó Béla rámutatott: az RMDSZ politikájában alapvető változást jelent az, hogy a közösségi, kulturális, oktatási célkitűzések mellett a kormánypárttal folytatott együttműködésben az RMDSZ a magyarok lakta megyék fejlesztésére vonatkozó gazdasági célokat helyezi előtérbe.

2003. június 27.

Az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatását felügyelő romániai különleges kormánybizottság az előtte lévő 8000 visszaigénylésből (amelyek közül csupán a magyar történelmi egyházak 1900 ingatlant kérnek vissza) 49 egyházi ingatlan visszaszolgáltatásáról döntött.

2003. június 28.

Marosvásárhelyen megtartotta alakuló ülését az RMDSZ új összetételű vezető testülete, a Szövetségi Képviselők Tanácsa, amelynek 144 tagja közül 74-et az RMDSZ tagsága választott meg közvetlen, illetve közvetett szavazással. Elnöknek ismét Frunda György szenátort választották meg, és nyolc frakció megalakulását jelentették be, amelyek közül a legnépesebb a Partiumi frakció, 27 taggal. Az RMDSZ belső ellenzékeként számon tartott korábbi frakciók Nemzeti Polgári Centrum néven közös frakciót hoztak létre, s 22 taggal a második legnagyobb csoportot alkották.

2003. június 29.

Pavol Hrusovsky, a szlovák parlament elnöke a szlovák közszolgálati televízió vitaműsorában kijelentette: „Szlovákiának egyelőre nincs oka arra, hogy radikális ellenintézkedésekkel állja útját a kedvezménytörvény szlovákiai érvényesítésének”, mert Pozsony és Budapest között még mindig elegendő lehetőség kínálkozik a megállapodásra. Az MKP-t képviselő A. Nagy László, a szlovák parlament emberi és kisebbségi jogi bizottságának elnöke a vitaműsorban azt állította: a szlovák igazságügyi, a külügyi és a belügyi tárca titokban közösen készítette elő a szlovák ellentörvény tervezetét, csak eddig hallgattak róla. Ez a körülmény súlyos fordulatot jelent, ezért az MKP a koalíciós tanács elé viszi az ügyet.

2003. június 30.

Románia képviselőháza megszavazta az alkotmánymódosítást, amely kimondja a magántulajdon szavatolását, eltörli a kötelező katonai szolgálatot, szűkítően határozza körül a parlamenti mentelmi jogot, bevezeti az ötéves államfői mandátumot, megszünteti a képviselőház és a szenátus közötti egyeztetést, mert felszámolja a két ház tevékenysége közötti párhuzamosságot, valamint szentesíti a kisebbségek anyanyelvhasználatát az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban.

2003. június 30.

Rasim Ljajić Szerbia és Montenegró emberi jogi és kisebbségügyi minisztere Budapesten Szabó Vilmossal megbeszélést folytatott a kétoldalú kisebbségvédelmi megállapodásról, amely előirányozza egy vegyes bizottság felállítását.

2003. július 2.

Eduard Kukan szlovák külügyminiszter kijelentette: elfogadta Budapest kedvezménytörvényt érintő tárgyalási ajánlatát, és most arra vár, hogy Kovács László magyar külügyminiszter javaslatot tegyen kettejük találkozásának időpontjára.

2003. július 3.

Szász Jenő, Székelyudvarhely polgármestere kijelentette: Magyar Polgári Szövetség néven új magyar politikai szervezet alakult Székelyföldön az RMDSZ alternatívájaként a hivatalosan bejegyzett Udvarhelyért Polgári Egyesület, valamint a magyarországi polgári körök mintájára alakult polgári körök összevonásával. „A választás szabadságát kívánjuk megteremteni a székelyföldi magyar emberek számára ott, ahol semmiképpen nem kerül veszélybe a magyar képviselőlet” – mondta.

2003. július 12.

Beregszászon az UMDSZ I. kongresszusa támogatásáról biztosította a módosított státustörvényt, síkraszállt az ukrán–magyar államközi kapcsolatok gazdasági eredményeket is hozó fejlesztése mellett, és kérte a magyar kormányt, gyorsított eljárásban, a legmérsékeltebb áron adja a vízumot, s a feszültség oldása végett emelje főkonzulátusi rangra az Ungvári Magyar Főkonzulátus beregszászi irodáját.

2003. július 15.

Kovács Kálmán informatikai és hírközlési miniszter és Józsa László, a vajdasági MNT elnöke Budapesten a határon túli magyarok információs társadalomba való beilleszkedését célzó együttműködési keretmegállapodást írt alá.

2003. július 16.

Ágoston András a VMDP intéző bizottságának nevében levélben fordult a vajdasági magyar pártok elnökeihez, hogy indítsanak közös aláírásgyűjtési akciót a kettős állampolgárságért. Javasolta, hogy közösen szövegezzenek meg egy levelet, amelyben arra kérnék Medgyessy Péter miniszterelnököt, „kezdemenyezze a kettős állampolgárság s a vele összefüggő kérdések alapos és szakszerű megvitatását”.

2003. július 17.

A román kormány jóváhagyta a Magyarország és Románia közötti vízummegállapodást, amelynek értelmében a két ország polgárai 90 napig tartózkodhatnak vízum nélkül a másik állam területén.

2003. július 18.

A román művelődési minisztérium köztéri műemlékekkel foglalkozó bizottsága egyhangú szavazással úgy döntött: esztétikai és történelmi okokból nem járul hozzá az aradi Szabadság emlékmű újbóli felállításához.

2003. július 19.

Pozsonyban a szlovák–magyar külügyminiszteri találkozó után megtartott sajtótájékoztatón Eduard Kukan megismételte a kedvezménytörvény szlovákiai érvényesítésétől elzárkózó szlovák álláspontot, ugyanakkor hangsúlyozta: meg tudtak állapodni abban, hogy „a Magyar Köztársaság oktatási támogatást nyújt a Szlovákiában élő magyar kisebbség nyelvi és kulturális identitásának megőrzése céljából a szlovák jogrenddel összhangban olyan szervezet közvetítésével, amely a szlovák jogrend szerint került bejegyzésre, és jogi személyiséggel bír”. Kovács László a sajtótájékoztatón azt mondta: „Nem az a lényeg, hogy milyen dokumentum alapján kapják meg a támogatást, hanem az, hogy megkapják, és én biztos vagyok abban, hogy meg is fogják kapni.”

2003. július 21.

Az EU külügyminiszteri tanácsának vitáján Magyarország kérte, hogy részt vehessen Románia csatlakozási tárgyalásain. Juhász Endre magyar EU-miniszter azzal indokolta a kérelmet, hogy így el lehetne kerülni az esetleges problémákat Románia csatlakozásának jóváhagyásakor a magyar parlamentben. „Elképzelhetetlen, hogy jóváhagyunk valamit, amiben nem veszünk részt” – fogalmazott.

2003. július 22.

A VMDF javaslatára a vajdasági magyar pártok képviselői Temerinben egyeztettek a kettős állampolgárság elnyeréséhez szükséges jövőbeni teendők megtételéről. Egyetértés született arról, hogy közös levelet küldenek Medgyessy Péternek, kérve a kettős állampolgársággal kapcsolatos kérdések alapos és szakszerű megvitatását.

2003. július 23.

Szabó Vilmos bejelentette: elkészült az az adatbázis, amely nyilvántartja a határon túli magyarok szervezeteinek nyújtott támogatásokat és a beadott valamennyi pályázat adatait is. Beszámolt arról is, hogy a kormány és a bíróság is jóváhagyta a Magyarország és a határ menti magyarok régiók közötti gazdasági együttműködést elősegítő Új Kézfogás Közalapítvány kuratóriumát, amelynek elnöke Lábod László, a HTMH volt elnöke lett.

2003. július 25.

Orbán Viktor Tusnádfürdőn, a XIV. Bálványosi Nyári Egyetemen tartott előadásában kifejtette: Erdélyben erős kis magyar világra és nem erős pártra van szükség. Ha az erdélyi magyarság az egységes képviselő mellett döntött, ennek vállalni kell következményeit, ezzel a döntéssel összeférhetetlen, hogy kiszorítják a bírálókat megfogalmazókat. „Az erdélyi magyaroknak maguknak kell eldönteniük, hogy együtt maradnak-e vagy külön-külön úton indulnak” – mondta, hozzátéve: véleménye szerint az volt az „őshiba”, hogy nem tartották meg a belső pluralizmust ténylegesen kifejező belső választásokat.

2003. július 25.

Vladimír Palko szlovák belügyminiszter sajtótájékoztatón ismertette a szlovákiai választási törvény módosításának tervezetét, amely szerint – az 1994-ig fennálló helyzethez visszatérve – az országot ismét négy választókörzetre osztanák. Az MKP jelezte: a tervezet megvalósítása hátrányos helyzetbe hozhatja a nemzeti kisebbségeket.

2003. július 29.

Tóth Tamás külügyi szóvivő az MTI érdeklődésére közölte: „A magyar diplomácia nem foglalkozik a kettős állampolgárság kérdésével, figyelembe véve az európai realitásokat, a közelgő EU-tagságot és azokat a tapasztalatokat, amelyeket a kedvezménytörvénnyel szerzett.”

2003. augusztus 4.

Bagoly Miklós, a Kovászna megyei Kis- és Középvállalkozások Egyesületének elnöke kijelentette: az RMDSZ nem képviseli a vállalkozók érdekeit. A Kovászna megyei üzletemberek elégedetlenek a szövetséggel fennálló kapcsolataikkal, ezért többé nem fizetnek tagsági díjat az RMDSZ helyi szervezeteinek.

2003. augusztus 6.

A Székely Nemzeti Tanács Kezdeményező Testülete sepsiszentgyörgyi ülése után közleményben adta hírül, hogy október 12-én a székelyföldi településeken létrehozzák a Települések Székely Tanácsait, és székeli küldötteket választanak, majd az SZNT megalakulása után közvitára bocsátják a Székelyföld Autonómia Statútumát.

2003. augusztus 8.

Öt vajdasági magyar párt és mozgalom (VMSZ, VMDP, VMDK, VMPM, KDEM) közös levélben kérte Mádl Ferenc államfőt, Medgyessy Péter kormányfőt és Szili Katalin házelnököt, vessék latba tekintélyüket annak érdekében, hogy a kormány, majd a parlament tűzze napirendre a kettős állampolgárság kérdését, és oly módon módosítsák az állampolgárságról szóló hatályos törvényt, hogy a vajdasági magyarok is jogosultak legyenek magyar útlevelekre, amennyiben erre igényt tartanak.

2003. augusztus 9.

Mádl Ferenc köztársasági elnök az MTI-nek kijelentette: „A kettős állampolgárság ügye rendkívül fontos kérdése a magyarságnak, amelynek esélyeiről, lehetőségeiről és jogi feltételeiről a politikai elit és a társadalomtudományok képviselői előbb-utóbb megnyugtató állásfoglalást alakíthatnak ki.”

2003. augusztus 13.

A Székely Nemzeti Tanács kezdeményező testülete etnikai hovatartozás alapján, alanyi jogon járó magyar állampolgárságot kért a határon túli magyarság számára.

2003. augusztus 19.

Az MVSZ tájékoztatta az MTI-t: népszavazást kezdeményez annak érdekében, hogy a külföldi magyarok, kérelem alapján, magyar állampolgárságot nyerhessenek. A Szabad Magyarországiért Mozgalom, a Jobbik Magyarországiért Mozgalom és több civil szervezet jelezte csatlakozását az aláírásgyűjtéshez, amely azután kezdődhet el, hogy az Országos Választási Bizottság hitelesíti a népszavazást kezdeményező aláírásgyűjtő ívet.

2003. augusztus 20.

A Romániai Magyar Szabadelvű Szövetség etnikai szervezatként akar részt venni a 2004. évi helyhatósági választásokon, és saját polgármesterjelöltet állít Marosvásárhelyen, a jelöltek személyére vonatkozó javaslatokat azonban nem hozza nyilvánosságra, hogy az RMDSZ ne gyakorolhasson nyomást rájuk – közölte Kiss Kálmán, a szervezet vezetője.

2003. augusztus 22.

Tizenegy vajdasági párt és mozgalom – köztük a VMSZ – közös nyilatkozatot írt alá, amelyben kérték a tartomány autonómiájának biztosítását, beleértve a törvényhozói és a végrehajtói önállóságot. Nenad Čanak, a tartományi parlament elnöke viszont nem írta alá a kérelmet, amit azzal indokolt, hogy a szerb alkotmányjogi albizottság elnökeként nem tehet ilyesmit.

2003. augusztus 29.

Kasza József az MTI-nek kijelentette: pártja, a VMSZ és a VMDP között komoly politikai nézetkülönbségek vannak a kettős állampolgárság kérdését illetően. Az Ágoston András vezette VMDP szerint a magyar és szerbia-montenegrói állampolgárságra az útlevele és a magyarországi demográfiai tényezők javítása miatt van szükség, vagyis a párt tulajdonképpen a délvidéki magyarok elköltözését szorgalmazza. Ezzel szemben a VMSZ úgy látja, hogy a délvidéki magyarok helyben maradását és biztonságát kell

szolgáltatnia a kettős állampolgárságnak. Ez óriási különbség, és homlokegyenest eltérő politikai álláspont” – mondta Kasza.

2003. szeptember 4.

A marosvásárhelyi Látó, a kolozsvári Korunk, a pozsonyi Kalligram és az újvidéki Híd, valamint a HTMH és az IKA képviselői szándéknyilatkozatot írtak alá, melyben kifejezték azon törekvésüket, hogy egy – további résztvevőket is felölelő – nyitott program keretében bővítsék a határon túli magyar szellemi műhelyek ismertségét és műveik terjesztését Magyarországon. A tervek konkretizálásával az Apáczai Sajtóhíd Alapítványt bízták meg.

2003. szeptember 10.

Megalakult a nagyváradi Bihari Napló, a sepsiszentgyörgyi Háromszék, a csíkszeredai Hargita Népe, a szatmárnémeti Szatmári Friss Újság, a kolozsvári Szabadság, a marosvásárhelyi Népújság és az aradi Nyugati Jelen napilapok kezdeményezésére a Romániai Magyar Nyelvű Helyi és Regionális Lapkiadók Egyesülete, amely a romániai magyar napilappiac 90 százalékát képviselte.

2003. szeptember 12.

Passauban a negyedik dunai csúcstalálkozón Edmund Stoiber bajor, Erwin Teufel baden-württembergi, Wolfgang Schüssel osztrák és Medgyessy Péter magyar kormányfő elfogadott egy zárónyilatkozatot, amely rögzíti az államok egyenrangúságát az EU-ban, illetve kiáll a nemzeti és etnikai kisebbségek védelmének szerepeltetése mellett az EU készülő alkotmányos szerződésében.

2003. szeptember 12.

Budapesten megtartották a környező országok magyar nemzetiségű parlamenti képviselőinek első találkozóját, amelyen Szili Katalin, az Országgyűlés elnöke kijelentette: „Az Országgyűlésnek és a határon túli magyar nemzetiségű parlamenti képviselőknek történelmi felelőssége van abban, hogy az anyaország uniós csatlakozása egyben az egész nemzet és szomszédjaink európai integrálódását is elősegítse.”

2003. szeptember 13.

Aleksandra Joksimović, Szerbia és Montenegró külügyi helyettes államtitkára az újvidéki televízió magyar műsorában a vajdasági magyarok kettős állampolgárságával kapcsolatban kijelentette: „E kérdés elsősorban a magyar államra tartozik. Ez azt jelenti, hogy amennyiben Budapest meg akarja adni a kettős állampolgárságot, a mi törvényeink ez elé nem gördítenek akadályt.”

2003. szeptember 15.

Mádl Ferenc és Ion Iliescu budapesti megbeszélései után a román államfő kijelentette: egy megbékélési szoborparkot kellene felállítani Aradon, ahol a Szabadság-szobor mellett több más olyan alkotás is helyet kapna, amely a két ország közötti összekötő elemeket szimbolizálná. Az indulatokat Iliescu szerint az okozta, hogy „az emlékmű nem ugyanazt jelenti a magyar és a román közvélemény számára, mivel 1848-ban a két nép nem ugyanazon az oldalon harcolt”. Úgy vélte, a szobornak korábban volt egy olyan jelentése, amely „kétségbe vonja a románság Erdély iránti igényeit”.

2003. szeptember 19.

Eckstein-Kovács Péter szenátor kijelentette: az SZKT ülésén javasolni fogja, hogy az RMDSZ mondja fel a Szociáldemokrata Párttal kötött együttműködési megállapodást, mert a román szakhatóságok formai hibákra hivatkozva leállították az aradi Szabadság-szobor felállításának előkészítő munkálatait.

2003. szeptember 23.

Adrian Nastase román és Medgyessy Péter magyar kormányfő Bukarestben aláírta a kedvezménytörvény alkalmazásáról szóló megállapodást.

2003. szeptember 24.

A Kovács László és Kasza József budapesti megbeszélését követő sajtóértekezleten Kasza a vajdasági magyarok kettős állampolgárságra vonatkozó igényével kapcsolatban kijelentette: a skála széles; a kettős állampolgárság jelenthet csak utazási könnyítéseket, de lehet teljes körű is, szavazati joggal, egészségügyi ellátással. Kovács László közölte: amennyiben sikerül megállapodni a vajdasági magyar pártok szakértőivel, akkor tárgyalóasztalhoz ülnek a szerbia-montenegrói kormány képviselőivel, és azt követően a nemzetközi szervezetek, így az EU és az Európa Tanács álláspontját is meg kell tudakolni. Kasza találkozott Orbán Viktorral is, aki megígérte, mindent megtesz annak érdekében, hogy a VMSZ mielőbb az Európai Néppárt teljes jogú tagja legyen.

2003. szeptember 24.

A Vajdasági Képviselőház Petar Teofilović jogászt választotta meg az állampolgári jogok biztosává.

2003. szeptember 25.

A Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség elégedetlenségét fejezte ki amiatt, hogy az IKA halogatja a kárpátaljai magyar családoknak megítélt oktatási-nevelési támogatások kifizetését: a benyújtott 9264 pályázat közül mindössze 534 pályázónak folyósították a megítélt támogatást, a szórványban kialakított oktatási rendszert pedig a 2003–2004-es tanévben sem az IKA, sem az Apáczai Közalapítvány nem támogatta.

2003. szeptember 25.

Lábod László, az Új Kézfogás Közalapítvány Kuratóriumának elnöke közölte: az alapítvány 2003-ban 560 millió forintból gazdálkodik, és kiemelt figyelemben kívánja részesíteni Kárpátalját és a Vajdaságot, mert ott a tulajdonszerzés, illetve a piacra jutás feltételeinek az elősegítése a legsürgetőbb feladat.

2003. szeptember 26.

A HMDK az MTI-hez eljuttatott közleményben cáfolta Kovács László állítását, amely szerint a horvátországi magyarok részéről nem vetődött fel a kettős állampolgárság igénye. Mellékelték azt a levelüket, amelyet augusztus 26-án írtak Szili Katalinnak, az Országgyűlés elnökének, Medgyessy Péter miniszterelnöknek és Mádl Ferenc köztársasági elnöknek.

2003. szeptember 27.

Szarka László az Új Szóban az MKP működésével kapcsolatban három nagy hibaforrást nevezett meg: a párt nem tudta kellőképpen tisztázni magában, mennyire marad-

jon etnikai és mennyire regionális párt; nincs stratégiai szövetségese, egy ilyen szerkezetű koalícióban viszont önmagában semmilyen párt nem képes eredményeket elérni; nincs tisztázott magyarságpolitikája, sem identitáspolitikája, folyamatosan a kisebb ellenállás irányába módosítja lépéseit.

2003. szeptember 28.

Ismeretlen tettesek 77 sírt rongáltak meg Újvidéken a Futaki úti katolikus temetőben, ahol túlnyomórészt magyar halottak nyugszanak.

2003. szeptember 29.

Dávid Ibolya a parlamentben napirend előtt az állampolgárságról szóló törvény módosítását kezdeményezte oly módon, hogy a magyar állampolgárság megszerzése ügyében további kedvezményben részesüljenek azok a határon túli magyarok, akik magyar nemzetiségűnek vallják magukat és felmenőik magyarok. Bársony András közölte, várják, hogy a vajdasági magyar szervezetek kijelöljék szakértőiket az egyeztetésre. Felhívta azonban a figyelmet arra, hogy azok az államok, amelyek Magyarországon uniós felvételét támogatták, a tízmilliós Magyarország integrációjára mondtak igent.

2003. szeptember 29.

Eduard Kukan szlovák külügyminiszter közölte: „kormányfőnk levelére megkaptuk Chirac elnök választát, amelyben egyértelműen kimondja, Franciaország nem fogja támogatni, hogy az új európai alkotmány a nemzeti kisebbségek kollektív jogait is rögzítse”.

2003. október 1.

Patrubby Miklós az MVSZ által a kettős állampolgárság ügyében kezdeményezett népszavazás kampányának nyitó rendezvényén kijelentette: meggyőződése szerint az ország választópolgárainak 80 százaléka igent fog mondani arra, hogy magyar állampolgárságot kaphassanak a külföldön élő magyarok. Rácz Sándor, az MVSZ tiszteletbeli elnöke, az 1956-os Nagy Budapesti Munkástanács elnöke kiemelte, hogy a 13 millió magyart, akiknek „megkérdés nélkül egyik napról a másikra elrabolták a magyarságát, vissza akarjuk szerezni” az ország javára.

2003. október 2.

Az MDF-es Csapody Miklós az MTI-nek elmondta: lát esélyt arra, hogy a frakciók támogassák az általa májusban kezdeményezett határon túli magyarok parlamenti bizottsága létrehozását, amelynek feladata lenne a kedvezménytörvény végrehajtásának figyelemmel kísérése mellett a nemzetpolitikai stratégia kérdéseinek megvitatása, az alapkérdésekben a parlamenti ciklusokon átívelő nemzeti konszenzus megteremtése és a MÁÉRT találkozóinak előkészítése.

2003. október 2.

Leonid Kucsma ukrán elnök Gajdos István parlamenti képviselőt, az UMDSZ elnökét nevezte ki az államfő mellett működő, az ukrán országos nemzetiségi szervezetek vezetőiből álló tanácsadó testület elnökévé.

2003. október 2.

Medgyessy Péter miniszterelnök az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésén hangsúlyozta, rendkívül fontosnak tartja az ET kisebbségvédelmi munkáját, ezért ajánlja fel a magyar kormány segítségét ahhoz, hogy a testület égisze alatt, budapesti székhellyel jöjjön létre a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Európai Központja, amely a hagyományos nemzeti kisebbségek jogainak tudományos kutatásán túl az új, bevándorló kisebbség gondjaival is foglalkozna.

2003. október 8.

Kasza József, a VMSZ elnöke Szabadkán zárt ajtók mögött tárgyalta Patrubány Miklóssal, az MVSZ elnökével. Közölte, pártja messzemenően nem ért egyet a Világszövetség népszavazási kezdeményezésével, mert az EU-s csatlakozással kapcsolatos népszavazás fényében egyáltalán nincs róla meggyőződve, hogy az MVSZ referenduma sikeres lesz, az esetleges kudarc pedig 10-15 évvel visszavetné a vajdasági magyarok ügyét, ezért „nem elég az, hogy Patrubány Miklós vállalja a népszavazás következményeit”.

2003. október 9.

Magyarország és Ukrajna megállapodást írt alá, amelynek értelmében a magyar állampolgárok továbbra is vízum előzetes beszerzése nélkül utazhatnak Ukrajnába, ahol az első belépéstől számított hat hónapon belül legfeljebb 90 napig tartózkodhatnak.

2003. október 11.

Az SZKT marosvásárhelyi ülésén állásfoglalást fogadott el, amelyben leszögezik: nem támogatják a székely vagy magyar nemzeti tanácsok megalakulását, továbbá az RMDSZ helyi, területi és országos tisztségviselői nem vehetnek részt ezekben a testületekben, s azok létrejöttét semmilyen formában sem támogathatják.

2003. október 12.

Tulit Attila, az SZNT kezdeményező testületének tagja a Sepsiszentgyörgyi Helyi Székely Tanács alakuló ülésén kijelentette: az RMDSZ-nek nem lett volna joga úgy dönteni, hogy helyi, területi és országos tisztségviselői nem csatlakozhatnak az autonomista kezdeményezésekhez, mivel a székely tanácsok a magyar közösség szervezeteiként a szövetség programjában szereplő egyik pontot támogatják.

2003. október 12.

Lezsák Sándor, az MDF alelnöke az MTI-hez eljuttatott közleményben kérte a magyar külügyminisztert, lépjen fel a határokon túl élő magyarok jogbiztonsága érdekében, mivel szaporodnak az SZNT aktivistáit, vezetőit érő rendőri zaklatások.

2003. október 12.

Mádl Dalma asszony, a köztársasági elnök felesége Szabadkán megkezdte háromnapos vajdasági látogatását, amely során karitatív szervezetekben és oktatási intézményekben járt. Látogatása végén felkereste az újvidéki Futaki úti temetőt, amely példátlan méretű sírgyaláznak volt a színhelye.

2003. október 13.

Magyar Bálint magyar oktatási miniszter Kolozsváron Andrei Margával, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem rektorával folytatott megbeszélés után kijelentette: mindenképpen szükség van arra, hogy az akár önálló, akár egyetemi karok keretében megszervezett magyar nyelvű felsőoktatás ne legyen kiszolgáltatott. „Ugyanakkor nagyon fontos szembenézni azzal a ténnyel, hogy a kialakuló romániai magyar felsőoktatásnak versenyképesnek kell lennie a magyarországi felsőoktatással, mert ha Románia néhány éven belül szintén tagja lesz az EU-nak, akkor a romániai magyar diákok szabadon vándorolhatnak és jelentkezhetnek az EU országainak egyetemein. A határon túli magyar nyelvű felsőoktatás csak abban az esetben tud megélni a Magyarországról érkezett állami támogatással, ha az valódi versenyhelyzetben minőségi oktatást tud nyújtani” – mondta.

2003. október 13.

Patrubány Miklós közölte, hogy egy nappal a fellebbezési határidő lejártá előtt, október 7-én óvást nyújtottak be az MVSZ kettős állampolgársággal kapcsolatos népszavazási kezdeményezése ellen, és az ügy az Alkotmánybíróság elé került. Mivel az óvást benyújtó személy nevét a törvény védi, nem tudták kideríteni, hogy ki lehetett. Véleményük szerint segíthet az azonosításban Dávid Ibolyának a Vasárnapi Újság című rádióműsorban tett nyilatkozata, hogy az Országos Választási Bizottság már döntött, de az Alkotmánybíróság még nem.

2003. október 14.

Herényi Károly az MDF képviselőcsoportjának sajtótájékoztatóján kijelentette: „Az MDF szerint a határon túli magyarok sorsával felelősséggel való törődés úgy biztosítható, ha erre önálló parlamenti bizottságot hoz létre az Országgyűlés.” Csapody Miklós, a bizottság létrehozását célzó képviselői önálló indítvány benyújtója elmondta: eddig három pozitív válasz érkezett; a kormánypártok véleménye is pozitív. „A Fidesz elutasító álláspontját nem vagyok hivatva interpretálni” – fogalmazott.

2003. október 15.

Eszéken megalakult az IKA horvátországi alkuratóriuma. A tízfős testület elnöke Kell József kórógyi polgármester lett. Mivel a HMDK nem vett részt az alakuló ülésen, a testületben az őket illető három hely egyelőre betöltetlen maradt.

2003. október 15.

Az Európai Bizottság közleményt fogadott el az uniós szerződés 7. cikkéről, amely kimondja, hogy az unió a szabadság, a demokrácia, az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartásán alapul, és eljárást helyez kilátásba azokkal a tagállamokkal szemben, amelyekben e jogokat súlyosan és tartósan megsértik. A közlemény tisztázza, hogy az alkalmazás esetei a tagállami hatáskörbe tartozó területekre éppúgy kiterjednek, mint a közösségi kompetenciákra, és hogy értelmezése szerint az etnikai és nemzeti kisebbségek kollektív jogaira is érvényes lehet.

2003. október 21.

Medgyessy Péter és Zoran Živković aláírta a két ország közötti vízummegállapodást, valamint a Szerbia–Montenegróban élő magyar és a Magyarországon élő szerb kisebbség jogainak védelméről szóló egyezményt.

2003. október 22.

Az RMDSZ képviselőházi és szenátusi frakciói együttes ülésükön úgy döntöttek, hogy visszahívják Szilágyi Zsolt Bihar megyei képviselőt az Európai Integrációs Bizottságból, Pécsi Ferenc képviselőt pedig az Európai Népcsoportok Föderatív Uniójából (FUEV), mert az SZKT határozata ellenére az alkotmánymódosítás ellen kampányoltak.

2003. október 23.

Szlovákia parlamentje döntött a révkomáromi önálló magyar egyetem megalapításáról. A 150 tagú törvényhozásban 75 szavazattal bíró koalíció képviselői mellett két független honatya is igennel szavazott, az ellenzék 49 ellenszavazata és 6 tartózkodás mellett. A Selye Jánosról elnevezendő egyetem azért jöhetett létre, mert 2002 szeptemberében, Mikulás Dzurinda második kormányának megalakulásakor az MKP az egyetem létrehozásához kötött feltételekkel vállalt kormányzati pozíciót.

2003. október 26.

Sepsiszentgyörgyön megtartották a Székely Nemzeti Tanács alakuló ülését, amelyre Hargita, Kovászna, Maros és Brassó megye 97 településének képviselőjében több mint kétszáz küldött érkezett. Elfogadták az SZNT szabályzatát, megválasztották a tanács elnökét, Csapó József egykori RMDSZ-szenátort. A testület határozatot fogadott el a Székelyföld autonómia-statútumának véglegesítéséről és Románia parlamentje elé terjesztéséről. Csapó József javaslatára a küldöttek nyilatkozatot fogadtak el arról, hogy az SZNT kéri a magyar országgyűléstől és a magyar kormánytól „a nemzeti hovatartozás alapján igényelhető kettős állampolgárságot”.

2003. október 26.

Mádl Ferenc köztársasági elnök erdélyi magánlátogatása során Kolozsváron az RMDSZ vezető tisztségviselőivel folytatott megbeszélést követően újságíróknak elmondta: elsősorban tájékozódni jött Erdélybe, hogy megismerje a romániai magyar közösségen belül meglévő különböző véleményeket. Markó Béla úgy fogalmazott: a magyar köztársasági elnök egyértelműen az egység és a szolidaritás üzenetével jött Erdélybe, mert úgy véli, a romániai magyarság számára elsőrendűen fontos, hogy egységes maradjon.

2003. október 27.

Budapesten szakértői megbeszélések kezdődtek a Külügyminisztérium és a vajdasági magyar szervezetek között a kettős állampolgárságról.

2003. október 28.

Az Országgyűlés Rendszeti Bizottsága nem támogatta az MDF-frakció önálló indítványának tárgysorozatba vételét, amely szerint a határon túli magyarok egyszerűsített honosítási eljárással, könnyebben válhatnának magyar állampolgárokká. A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal képviselője emlékeztetett: az állampolgárság olyan jogi kötelék, amely azt fejezi ki, az állampolgár csak egy államhoz kötődik olyan mértékben, ahogy egyetlen másikkal sem. A kötődés nem érzelmi, főleg nem nemzetiségi származáson alapuló érzelmi kapcsolat, hanem beilleszkedés, életmódbeli azonosulás, és ha nincs meg ez a kötődés – a lakóhely létesítése –, akkor nincs meg az állampolgárság legfontosabb alapeleme.

2003. október 29.

A külföldön tartózkodó román államfőt helyettesítő szenátusi elnök bejelentette: belügyminisztériumi vizsgálatot kért a Székely Nemzeti Tanács megalakulásával kapcsolatban. Nicolae Vacaroiu ugyanakkor közölte: a szenátus házbizottsága elutasította a Nagy-Románia Pártnak azt a kérését, hogy a felsőház plénumában vitassák meg az SZNT-ügyet.

2003. október 29.

A VMDP közleményében azt kifogásolta, hogy a Magyarország és Szerbia-Montenegró által aláírt kétoldalú kisebbségvédelmi megállapodás említi ugyan a perszonális autonómiát, de a szerb félnek „ködös kötelezettsége” csak a Magyar Nemzeti Tanács iránt van. Józsa László, az MNT elnöke kijelentette: Ágoston András pártja figyelmen kívül hagyja, hogy a két ország kisebbségi törvénye a magyar, illetve a szerb kisebbség képviselőjeként a magyarországi országos szerb önkormányzatot és az MNT-t határozza meg.

2003. november 10.

A Romániai Magyar Szó szerint Gyurcsány Ferenc magyar gyermek-, ifjúsági és sportminiszter Marosvásárhelyen a város kimagasló személyiségeivel találkozva „bevezető mondataival igen markáns, az MSZP csúcsvezetőségétől elég szokatlan véleményt fogalmazott meg a magyar nemzet egészéről”, amikor azt mondta: a nemzet egy, és Magyarország pénze a nemzeté, „a magyarországi és az azon kívül élő magyarok nem szülő és gyermek viszonyban vannak egymással, hanem testvéri viszonyban, és az a normális, ha egy családon belül egyformán oszlanak el a javak...”

2003. november 11.

A KMKSZ választmánya értetlenségét fejezte ki amiatt, hogy az ukrán-magyar kormányközi vegyes bizottság ülését megelőzően a felek a korábbi gyakorlattól eltérően nem egyeztettek a kárpátaljai magyar szervezetekkel, a KMKSZ képviselőjét kirekesztették a bizottság munkájából, és több mint egy hónappal a tanácskozás után sem ismertették az érintett és érdekelt kárpátaljai magyarsággal, illetve annak szervezeteivel az ülés döntéseit.

2003. november 13.

Pomogáts Béla, az IKA elnöke és Kovács Péter, a Kárpátaljai Magyar Oktatásért Szülők és Pedagógusok Tanácsának (KAMOT) elnöke aláírta a 2002. évi oktatás-nevelési támogatások kifizetésének kárpátaljai lebonyolítását szabályozó együttműködési keretmegállapodást.

2003. november 13.

Kasza József kijelentette: „a VMSZ kész választási koalícióra lépni azokkal a szerbiai pártokkal, amelyek a reformokat, az átalakulást szorgalmazzák és európai Szerbiáért küzdenek”, a Demokrata Párttal és a G17 Plusszal tartja elképzelhetőnek a választási szövetséget.

2003. november 14.

Medgyessy Péter miniszterelnök Budapesten Markó Bélával folytatott megbeszélése után újságíróknak elmondta: lehetőség szerint már 2004 közepétől működhet egy

magyar nyelvű televízió Erdélyben. Az RMDSZ vezetőiből, valamint a HTMH-t ellenőrző kancelláriaminiszter köréből két munkacsoport jön létre, hogy kiválasszák azt a jogi formulát, amely megfelel mindkét ország jogrendszerének, és kialakítsák azt a pénzügyi konstrukciót, amelyen keresztül támogatható a televízió létrehozása és működtetése.

2003. november 15.

Beregszászon a KMPSZ XI. közgyűlésén Hutterer Éva programfelelős közölte: a KMPSZ a sajtóból értesült arról, hogy egy másik szervezetet bíznak meg a Szülőföldön magyarul program lebonyolításával. „A felháborodást nem is ez váltotta ki, hanem az a nyilatkozat, miszerint a KMPSZ-től azért veszik el a program lebonyolítását, mert nem rendelkezik ukrainai bankszámlával” – mondta.

2003. november 17.

Az MTI közölte: Ispánovics István volt szabadkai polgármester, a VMSZ köztársasági és tartományi parlamenti képviselője átlépett a G17 Plus nevű szerbiai ellenzéki pártba. Nem kívánta megindokolni döntését, csak annyit közölt, hogy világéletében szabadelvű politikus volt, s az ezt az irányvonalat képviselő G17 Plus áll hozzá a legközelebb.

2003. november 19.

Gerhard Schröder német kancellár Budapesten a Medgyessy Péter miniszterelnökkel közösen tartott sajtókonferencián kijelentette: a tervezett új alkotmány vonatkozásában „a német és a magyar álláspont nem minden területen egyezik”. Országának „semmifajta fenntartása” nincs azzal a magyar törekvéssel kapcsolatban, hogy az új alkotmány szövegébe kerüljön bele a nemzeti kisebbségek jogainak védelme, mégis azt tanácsolja, hogy több más ország ellenkezése miatt „a magyar kormány ne helyezze előtérbe ezt a kérdést”. Medgyessy Péter azt válaszolta: „A német kancellár sok jó tanácsát megfogadjuk, de ez nem tartozik azok közé.”

2003. november 19.

Miután a Demokrata Párt úgy döntött, hogy senkivel sem lép választási szövetségre, legfeljebb beolvasztja magába az erre hajlandó kisebb pártokat, a VMSZ szabadkai székházában megbeszélést tartott az öt vajdasági magyar párt elnöke. Megállapodás nem született.

2003. november 21.

Szabadkán kétnapos konferencia kezdődött a vajdasági magyar felsőoktatás jelenéről és jövőjéről, amely kiemelten foglalkozott a szabadkai többnemzetiségű egyetem létrehozásának gondolatával. Az MNT rendezésében zajló fórumon részt vett Magyar Bálint magyar és Gašo Knežević szerbiai oktatási miniszter is. Tárgyalásuk után Knežević hangsúlyozta, hogy „rendkívül magas fokú az egyetértés”, a létrehozandó egyetemnek minőségi oktatást kell nyújtania, gazdaságosnak és versenyképesnek kell lennie. Magyar Bálint elmondta: „Szívesen támogatok minden életrevaló kezdeményezést, amely nem pusztán presztízsbetűzés, de a jövőre nézve is nyújtani tud valamit.”

2003. november 21.

Markó Béla aláírta a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium és az RMDSZ közötti együttműködési szándéknyilatkozatot, amelyet Csillag István gazdasági és közlekedési miniszter már korábban ellátott kézjeggyel. A felek megállapodtak a magyarországi román és romániai magyar befektetések ösztönzéséről, valamint a gazdasági, közlekedési, infrastrukturális és turisztikai együttműködésről, a határokon átnyúló kistérségi együttműködésről és az EU-s programokban való közös munkáról.

2003. november 23.

A VMSZ elvi megállapodásra jutott a Vajdasági Szociáldemokrata Liga, a Szandzsáki Demokrata Párt és a Liga Šumadijéért nevű párt vezetőivel a választási szövetség létrehozásáról, amelynek Együtt a toleranciáért Čanak-Kasza-Ljajić lesz a neve.

2003. november 23.

A horvátországi parlamenti választásokon a kisebbségi választókerületből a magyar parlamenti képviselőhelyet Ádám Jenő, a HMDK jelöltje szerezte meg 57,14 százalékos eredménnyel.

2003. november 24.

Tőkés László Budapesten kijelentette: az erdélyi magyar televízió létrehozása csak azt jelentené, hogy az RMDSZ önálló televízióhoz jutna. „Egy RMDSZ-televízió nem az erdélyi magyarság televíziója, hanem az RMDSZ jövő évi választásokra tekintő médiamonopóliumának kulcsintézménye lenne” – mondta.

2003. december 1.

Mádl Ferenc köztársasági elnök közzétette állásfoglalását a kettős állampolgárság könnyített megszerzéséről, amely leszögezi, hogy a magyar állampolgárság megszerzésének egyszerűsítése a szerbiai és horvátországi magyarok számára „nem ütközik kényszerítő jogi akadályba sem a magyar alkotmány, sem a nemzetközi és az európai jog alapján, tehát nem kizárt az állampolgárság kérelemre történő megadása magyarországi letelepedési engedély és áttelepülés nélkül azoknak, akiknek a felmenője magyar állampolgár volt, és alkotmányos alapismeretekből magyar nyelven vizsgát tesznek.”

2003. december 11.

Egy nappal az esedékes aláírás előtt a szlovák kormány rendkívüli ülésén jóváhagyta a szlovákiai magyar és a magyarországi szlovák nemzeti kisebbség oktatási-nevelési törekvéseinek anyagi támogatását szabályozó egyezmény tervezetét.

2003. december 12.

A magyar és a szlovák külügyminiszter a brüsszeli EU-csúcs idején aláírta a két országban élő magyar és szlovák kisebbségnek nyújtandó oktatási-nevelési támogatásokról szóló megállapodást.

2003. december 13.

Kolozsváron megalakult az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács. Elnökévé és tiszteletbeli elnökévé Tőkés Lászlót választották. A rendezvényen Kövér László azt mondta: „Több mint 80 éve viseljük a megaláztatásokat, a nemzeti létünkre törő folyamatos

támadásokat, és mindig csak alkotmányos, békés eszközökkel küzdöttünk a nekünk emberi mivoltunkból fakadóan eleve járó jogokért, és azt látjuk, hogy akik nem voltak restek fegyverhez, az erőszak eszközehez nyúlni, sokkal rövidebb idő alatt, sokkal többet is el tudtak érni, mint mi. S mi pedig tűrünk. Megérte?”

2003. december 13.

Az RMDSZ SZKT üléséről kiadott közlemény az egyéni választókerületi szavazási rendszer bevezetésére vonatkozó javaslatok kapcsán rámutatott: az RMDSZ nem támogatja a választási törvény semmiféle olyan módosítását, amely „a magyarság parlamenti vagy önkormányzati képviseleti arányát csökkentené, illetve veszélybe sodorná az országban belüli stabilitást”.

2003. december 15.

A PSD közleményben tudatta: az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács megalakulásával kapcsolatban tájékoztatni kívánja az európai fórumokat a „magyar irredenták provokációiról”, és tiltakozni készül a magyar Országgyűlésnél amiatt, hogy a Fidesz „megengedhetetlen módon beavatkozik a román politikai életbe”. Úgy ítélte meg, hogy „ez a mostani incidens minden korábbinál súlyosabb, mivel nyílt és egyértelmű buzdítást jelent a területi szeparatizmusra, és e cél fegyveres úton történő megvalósítására”.

2003. december 17.

Budapesten kiosztották a Kisebbségekért Díjakat. Elismerésben részesült Szabó Kálmánné Caruha Vangelio irodalmár, a görög közösség képviselője, Hajnal Jenő zentai művelődésszervező, Hegyesiné Orsós Éva, a NEKH volt elnöke, Lakatos Tibor, a sátoraljaújhelyi Hagyományőrző Cigány Egyesület művészeti vezetője, Vetési László erdélyi szórványlelkész, a Barátság kulturális és közéleti folyóirat, valamint a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége.

2003. december 28.

Szerbiában előrehozott parlamenti választásokat tartottak. A Szerb Radikális Párt kapta a legtöbb szavazatot, de nem tudott kormányt alakítani sem önállóan, sem együtt a Szerbiai Szocialista Párttal. A Kasza József VMSZ-elnök nevével is fémjelzett Együtt a toleranciáért koalíció az 5%-os küszöb miatt nem jutott be a parlamentbe. Képviselői helyhez jutott viszont a G17 Plus listáján Ispánovics István egykori szabadkai VMSZ-es polgármester, valamint Takács István, a G17 Plus zentai szervezetének elnöke.

2003. december 29.

A VMDP közleményben tudatta, hogy a legrövidebb időn belül a nyilvánosság elé lép a Vajdasági Magyar Koalíció megalakítására vonatkozó elképzeléssel, miután a szerbiai parlamenti választáson egyetlen magyar párt sem jutott be a köztársasági törvényhozásba.

2003. december 30.

A VMSZ elnöksége nem fogadta el Kasza József elnök amiatt felkínált lemondását, mert a párt nem jutott mandátumhoz a szerbiai parlamenti választásokon.

Rövidítések

BBTE	Babeş-Bolyai Tudományegyetem
EBESZ	Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet
ERMACISZA	Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért Alapítvány
ET	Európa Tanács
EU	Európai Unió
Fidesz	Fidesz – Magyar Polgári Szövetség
FUEV	Európai Népcsoportok Föderatív Uniója
HMDK	Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége
HMSZ	Horvátországi Magyar Szövetség
HTMH	Határon Túli Magyarok Hivatala
IKA	Illyés Közalapítvány
JSZK	Jugoszláv Szövetségi Köztársaság
KAMOT	Kárpátaljai Magyar Oktatásért Szülők és Pedagógusok Tanácsa
KDEM	Kereszténydemokrata Európa Mozgalom
KMKSZ	Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség
KMPSZ	Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség
MÁÉRT	Magyar Állandó Értekezlet
MDF	Magyar Demokrata Fórum
MEH	Miniszterelnöki Hivatal
MESZ	Magyar Értelmiségiek Szövetsége
MKP	Magyar Koalíció Pártja
MNT	Magyar Nemzeti Tanács
MSZP	Magyar Szocialista Párt
MTI	Magyar Távirati Iroda
MVSZ	Magyarok Világszövetsége
NEKH	Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal
PSD	Szociáldemokrata Párt
RMDSZ	Romániai Magyar Demokrata Szövetség
RT	Reform Tömörülés
SZDSZ	Szabad Demokraták Szövetsége
SZKT	Szövetségi Képviselők Tanácsa
SZNT	Székelly Nemzeti Tanács
UMDSZ	Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség
VMDK	Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége
VMDP	Vajdasági Magyar Demokrata Párt
VMPM	Vajdasági Magyar Polgári Mozgalom
VMSZ	Vajdasági Magyar Szövetség

Források

B92 rádió honlapja: <http://www.b92.net/magyar/>
Duna Televízió, Budapest: <http://www.dunatv.hu>
HTMH Observer: <http://www.htmh.hu>
Kossuth Rádió: <http://www.radio.hu>
Magyar Hírlap On-line: <http://www.magyarhirlap.hu>
Magyar Nemzet On-line: <http://www.mno.hu>
Magyar Szó On-line: <http://www.magyar-szo.co.yu>
Magyar Távirati Iroda: <http://hirek.mti.hu/>
MTV On-line: <http://www.mtv.hu/>
Népszabadság On-line: <http://www.nepszabadsag.hu>
Népújság, Marosvásárhely: <http://www.hhrf.org/nepujsag/>
Romániai Magyar Demokrata Szövetség honlapja: <http://www.rmdsz.ro/>
Romániai Magyar Szó (napilap), Bukarest: <http://www.hhrf.org/rmsz/>
Szabadság, Kolozsvár: <http://www.hhrf.org/szabadsag/szamok.htm>
Új Szó, Pozsony: <http://www.ujszo.com/>
Vjesnik, Zágráb: <http://www.vjesnik.hr>
VMSZ-honlap: <http://www.vmsz.org.yu>